

ואתם תחרישון - האם השתנתה החברה החרדית במלחמה?

עורכת: שלומית רביצקי טור־פז

מאמרים

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

ואתם תחרישון - האם השתנתה החברה החרדית במלחמה?

עורכת:

שלומית רביצקי טור־פז

“As You Stand Silent” – Has October 7th Changed the Haredi
Community?

Editor:

Shlomit Ravitsky Tur-Paz

עריכת הטקסט: דפנה לביא, לילך צ'לנוב ותמר שקד

עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו AlfaBees

ביצוע גרפי: רונית גלעד, ירושלים

הרפסה: דפוס מאור ולך, ירושלים

התצלום על העטיפה

באדיבות ארגון צל"ש

מסת"ב: 4-478-342-965-978 ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשרר או לקלוט בכל דרך או
אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי
מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר) 2024

נדפס בישראל, תשפ"ה/2024

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602

טל': 02-5300888

אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

החנות המקוונת: www.idi.org.il/books

דוא"ל: orders@idi.org.il

טל': 02-5300888; פקס: 02-5300867

כל פרטומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפול שותפות ומכנה משותף אורחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפול חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

תוכן העניינים

7	המחברות והמחברים
	מבוא
9	שלומית רביצקי טור־פז
	כואב אבל פחות?:
	שותפות חרדית־חילונית במלחמה - מחקר שדה
19	אסף מלחי רועי לחמנוביץ
	"איכה אשא לבדי?"
	שותפות החברה החרדית במשא המלחמה:
	סקר עמדות - הציבור החרדי והציבור הלא־חרדי
59	שלומית רביצקי טור־פז
	"הקב"ה שומר על כלל ישראל גם בתוך החושך":
	יחס ההנהגה הרבנית החרדית לגיוס בראי המלחמה
129	אליהו ברקוביץ
	המנהיגות הרבנית החרדית החדשה בשעת המלחמה:
	הרב דוד לייבל - מקרה בוחן
179	תהילה גאדו
	"באמונה ובאחדות":
	המלחמה בתקשורת החרדית - בין חרדיות לישראליות
259	רבקה נריה בן־שחר
	"אִנְחָנוּ נְמַלְטוֹת עִם הַפִּחַד":
	התגובה השירית הנשית החרדית למלחמה - סמן של שינוי?
291	צחי כהן
	חרדים, גיוס ומלחמות:
	למה יש לצפות לנוכח אירועים דומים בעבר?
339	יאיר הלוי

המחברות והמחברים

אליהו ברקוביץ

חוקר במרכז לחברה משותפת במכון הישראלי לדמוקרטיה, בוגר הישיבות עטרת ישראל ומיר ודוקטורנט למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית.

תהילה גאדז

דוקטורנטית בחוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית. חוקרת במרכז לחברה משותפת במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה בחוג לחינוך ולחברה בקריה האקדמית אונו. חוקרת את הקהילה החרדית בישראל ואת השינויים המתרחשים בה, אידאולוגיה דתית וממשקים שבין תרבות לדת מנקודת המבט של הסוציולוגיה של הדת ושל קהילות דתיות.

ד"ר יאיר הלוי

חוקר ההיסטוריה, ההגות והסוציולוגיה של הציבור החרדי.

ד"ר צחי כהן

חבר קיבוץ ראש צורים בגוש עציון, מלמד בחוג ללימודי יהדות בקריה האקדמית אונו, חוקר ספרות עברית עתיקה וחדשה ותרבות ישראלית. מחקריו עוסקים בתפר שבין יצירה אומנותית, מקורותיה בתרבות והשפעתה החוזרת.

רועי לחמנוביץ

יועץ אסטרטגי ומומחה למגזרים. היה יועץ לשרי אוצר, פנים וכלכלה, יועץ תקשורת ליו"ר ש"ס, דובר תנועת ש"ס ומנהל אגף תקשורת והסברה בעיריית בית שמש. מרצה ופרשן לסוגיות דת ומדינה באמצעי התקשורת.

ד"ר אסף מלחי

חוקר בכיר בתוכנית החברה החרדית בישראל במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה בקריה האקדמית אוננו. סוציולוג פוליטי ומומחה למדיניות בנושאי שילוב חרדים בתעסוקה ובשירות צבאי ואזרחי, נוער חרדי שבשוליים ויחסי צבא-חברה.

ד"ר רבקה נריה בן-שחר

חוקרת בכירה במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה בכירה במחלקה לתקשורת במכללה האקדמית ספיר. מחקריה מתמקדים במפגשים שבין תקשורת, דת ומגדר.

עו"ד שלומית רביצקי טורפז

מנהלת מרכז ג'ואן וארווין ג'ייקובס לחברה משותפת במכון הישראלי לדמוקרטיה וראש התוכנית לדת ומדינה במכון. הייתה מנהלת בית המדרש אלול ומכון עתים. תחומי מחקרה הם מדעי היהדות, דת ומדינה, משפט ומגדר.

מבוא

שלומית רביצקי טורפז

א.
רקע

מלחמה קשה פקדה את ישראל בבוקר שמחת תורה תשפ"ד. המלחמה החלה במתקפת פתע של מחבלי חמאס על יישובי הנגב המערבי, שמוטטו את גדר הגבול ברצועת עזה, ובחסות אלפי טילים שפילחו את שמי הארץ, רצחו, עינו וחטפו מאות ואלפי אזרחים וחיילים. כמו חמישים שנה קודם לכן בצוהרי יום הכיפורים, התערכו קולות התפילה – "עֲנֵנו בְּיוֹם קְרִיאָנוּ" – באזעקות שקרעו את השמיים. גילויי הגבורה הרבים הפכו עד מהרה את הקערה על פיה, אולם המחיר היה כבד מנשוא. את ההלם הראשוני שטפו גלי התנדבות ותרומות, ונחשולי אחדות ולכידות חברתית שיקפו דאגה ואבל משותפים. לרגע נדמה היה שהקיטוב הקשה שאפיין את שנת המאבק החוקתי שקדמה למלחמה התפוגג והתפזר עם אפר המתים. גם החברה החרדית השתתפה בהתנדבות ובחיבוק הישראלי העוטף לחיילים, למפונים ולמשפחות החללים והחטופים, עשייה שזכתה להערכה בציבור הישראלי. המחיצות כמו נפלו, ונראה היה כי הכאב גובר על חומות ההתבדלות. קול דמי האחים זעק מן האדמה והאזוניים היו כרויות לשמוע. אולם, האם אכן התרחש שינוי בחברה החרדית? לשאלה זו ינסו המאמרים בקובץ שלפניכם לתת מענה.

1. התנגשות

היחסים שבין החברה החרדית לחברה הישראלית בכלל, ולחברה היהודית הלא-חרדית בפרט, עלו על מסלול התנגשות עוד לפני קום המדינה. בכנס של המכון הישראלי לדמוקרטיה בשנת 2024, אגב דיון בגיוס חרדים, הציג דובר חרדי את ההיסטוריה הישראלית כמאבק ענקים דיכוטומי בין שני פרויקטים:¹ הפרויקט הציוני של הקמת מדינת ישראל, שעליו קיבלו החילונים אחריות, ופרויקט שימור העם היהודי לאחר השואה, שניכסו לעצמם החרדים. שני הפרויקטים, אמר הדובר, הצליחו מעל ומעבר לציפיות, וההתנגשות ביניהם בלתי נמנעת. תיאור זה מקומם משום שהוא שולל מן הציונות את אופייה היהודי ואינו רואה בה את אחד הענפים נושאי הפירות המתפתחים מן השורש היהודי ומתבססים על כמיהה בת אלפיים לציון, וגם משום שהוא מצמצם את "הפרויקט היהודי" לפרשנותו החרדית, אגב שלילת פרשנויות אחרות לזהות היהודית. עם זאת, התיאור מחדד את שתי הזהויות החולקות ביניהן את כמת ההיסטוריה היהודית-ישראלית. תיאור דומה תיאר בזמנו אבי מורי פרופ' אביעזר רביצקי – עם הקמתה של מדינת ישראל סברו פוליטיקאים וחוקרים חילונים שימיהם של החרדים ספורים, שהרי במדינת ישראל המודרנית ודאי ישילו מעליהם היהודים את עול הגולה, יזקפו את קומתם וייטמעו בדמות "היהודי החדש", איש האדמה היצרן והמשוחרר מעול. ובה בעת חשבו הפוליטיקאים והחוקרים מן הצד החרדי כי החילונים עומדים להיעלם מן העולם, שהרי ארץ הקודש, שפת הקודש וקיבוץ הגלויות יחזירו אותם בוודאי לחיקו שומר המצוות של ישראל-סבא.² 76 שנים אחרי קום המדינה שתי הקבוצות כאן "כדי להישאר", אך ההתנגשות שבין ה"פרויקט היהודי" ל"פרויקט הישראלי" עדיין בוערת, סוערת, מלבה יצרים, מעצבת זהויות וטוחנת אותן זו בזו.

2. קול דמי אחיך

התנגשות זו, כך נדמה, הגיעה לשיא עם פרוץ המלחמה ב-7 באוקטובר 2023, שבה התלכדו והתחדדו הקווים המפרידים בין דם לדם בחברה הישראלית. המלחמה חשפה מאבק שאינו רק על

1 כנס אלי הורביץ לכלכלה וחברה בצל המלחמה, 21 במאי 2024.

2 אביעזר רביצקי, דתיים וחילוניים בישראל: מלחמת תרבות?, נייר עמדה 4, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1997.

ביטחונה של מדינת ישראל, אלא גם על דמותה, על החוזה שבינה לבין אזרחיה ועל החוזה הפנימי שבין שלל קהילותיה. בעת כתיבת הדברים, למעלה משנה אחרי פרוץ המלחמה, עדיין אין התקדמות באחת הסוגיות הכואבות הקורעות את החברה הישראלית – סוגיית אי-גיוסם של החרדים לצבא, בעיקר בשעת מלחמה. קול דמי האחים הזועקים מן האדמה אינו יכול להסתפק עוד באוזן שומעת ובלב בוכה. החרדים נדרשים להחליט אם ייקחו חלק באתגר ההגנה על העם ועל הארץ; אם ייכנסו תחת האלונקה שנושאה קורסים תחת הנטל ואין להם מחליף; אם קולם קול קין הפוטר את עצמו באומרו: "הַשְׁמֵר אָחִי אֲנִכִּי" או קולם של ישעיהו האומר: "הֲנַנִּי שְׁלַחְנִי" ושל מרים הניצבת לשמור על אחיה משה "לְדַעַה מֶה יַעֲשֶׂה לוֹ".

המתח סביב סוגיית הגיוס נסוב למעשה על שלושה צירים: ציר הכורח, ציר השוויון וציר הזעם והעלבון.

הראשון, ציר הכורח, הוא ציר פרגמטי ומעשי.

כ־7 באוקטובר התברר שמאגרי כוח האדם בצבא אינם מספקים את הצרכים. שורות הלוחמים התרוקנו מחללים ומפצועים ועל האוכלוסייה

המשרתת נכפים ימי המילואים ארוכים הנסבלים בקושי. כל אלו אינם משאירים למדינת ישראל ברירה, יש למלא את המאגרים המתרוקנים בעשרות אלפי הצעירים החרדים החובשים היום את ספסלי בית המדרש, וגם בכוגרי החינוך החרדי המשוטטים בכיכרות. ועוד, התחזיות הדמוגרפיות צופות כי החברה החרדית ההולכת וגדלה תהיה בתוך חצי יובל לכרבע מן האוכלוסייה בישראל ולקרוב למחצית ממערכת החינוך העברית. לנוכח תחזיות אלו, אין אפשרות ריאלית שבה תמשיך הכלכלה הישראלית לשגשג ולתמוך בצבא חזק ומתקדם ובמערכות חינוך, בריאות ורווחה נרחבות, ובה בעת לפרנס לאורך זמן את מי שאינם עובדים ואינם משרתים ותקצובם מגיע ממיסים מתעצמים המכבידים על אוכלוסיות אחרות. נוצר חלון הזדמנויות קצר שבו יש לשנות את ההסדרים כדי שיהיה למדינת ישראל קיום. בשיח הזה אין רעים וטובים, אין טועים וצודקים, אין אידאולוגיה וערכים. יש רק מציאות פשוטה ומי שמבקשים להכיר בה אל מול המבקשים לטמון ראשם בחול ולסמוך על הנס.

כך, למשל, מספרים על הרב אהרון ליכטנשטיין ז"ל, מי שהיה ראש ישיבת ההסדר "הר עציון" באלון שבות, שכאשר נדרש להצדיק בפני מבקריו השמרנים את השתתפותו בכנס רבנים יהודי-אמריקאי בארצות הברית שבו השתתפו

.T

המבול" - ציר הכורח

רבנים רפורמים וקונסרבטיבים, המשיל את מעשיו במשל: פעמיים בתנ"ך כל החיות מתקבצות יחד, בתיבת נוח ובאחרית הימים, עת יגור זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ. אני לא באחרית הימים, אמר הרב, אולם מבול יורד בחוץ, ואין לי פריבילגיה שלא לעלות יחד לתיבה. בהשלכה לימינו, אם ב־7 באוקטובר הורידו השמיים מבול, תיבת נוח אינה יכולה להיות עוד הישיבה המתברלת. תיבת הנוח המתנדנדת בין הגלים היא מדינת ישראל וצבא ההגנה לישראל, שבו צריכות לשרת יחד החיות כולן. אין פריבילגיה לחיות לעמוד על שלהן כי מבול יורד בחוץ. בדיון בנושא גיוס בני הישיבות בבג"ץ ביוני 2024 עשה גם השופט סולברג שימוש במטאפורת המבול. בא כוח ארגון איחוד הישיבות הפציר בשופטי ההרכב כי כאשר יפסקו את פסקם לא ינקטו גישה של "אחריי המבול", אלא יביאו בחשבון "את ההשלכות החברתיות של הכרעות משפטיות בסוגיות רגישות מחוץ לאולם המשפט" ואת החשש ממלחמת דת. השופט סולברג שישב בדיון נזעק, ובהתייחסו לנטל הכבד המוטל על חיילי וחילות המילואים ובני משפחותיהם אמר: "לא 'אחריי המבול', המבול עכשיו! המבול עכשיו!".

ה.

"עץ הלימון" - ציר השוויון

הציר השני, ציר השוויון, הוא ציר אידאולוגי-חברתי. כאן המתח אינו מתמקד במצב הביטחוני-הכלכלי-הדמוגרפי העובדתי, אלא במה שהוגן ושוויוני וכמה שחוטא לשוויון. רבים בציבור הישראלי אינם מוכנים עוד לפערים בחובות ובזכויות בין ה"שכטים" השונים בחברה הישראלית; גם אם לא היה הדבר נוגע עמוקות בכיסם, וגם אם תשקוט המלחמה, היו מתמרדים נגד ההפליה רבת השנים בין דם לדם. וגם מנגד, טענת החרדים אינה כי הם פטורים משירות, אלא כי עול לימוד התורה שווה לעול השירות ואף כבד ממנו. השאלה כבר אינה רק כיצד יתמלאו השורות החסרות בצבא, אלא נוגעת גם בשאלות של מוסר, ערכים וערכות הדדית, ובשאלות של רב־תרבותיות ושל לכידות חברתית ואזרחית בחברה משותפת. בציר האידאולוגי לא יהיה די בפתרונות מעשיים, אלא יידרש שינוי עומק בחוזה החברתי ודיון מחודש במושגים של מיעוט ורוב, בזכות לאוטונומיה ובזכות לחופש דת, אל מול חובות אזרחיות ועקרון השוויון. האלוף מוטי אלמוז, ראש אכ"א לשעבר, המשיל את סוגיית גיוס החרדים לעץ הלימון של סבו במושבה מגדל שלחוף הכנרת, שלמרות ההשקעה וההשקיה רבות השנים אכזב ולא נתן פרי. הסב, בכעסו, הפסיק להשקות את העץ, וכשהיה הנכד מנסה להשקותו בתחבולות עצר בעדו ואמר: "במשך שנים השקיתי והעץ עמד בסרבנותו. עכשיו איני משקה יותר. קודם שיצמיח לימונים, ואחר כך אשקה".

1.

"קווי הפרדה" - ציר הזעם והעלבון

הציר השלישי הוא ציר הזעם והעלבון. לא

מעשיות ולא אידאולוגיה מניעות אותו, אלא

רגש טהור. החברה הלא־חרדית מתקשה להבין

כיצד מאורעות 7 באוקטובר לא הביאו לשינוי

גדול יותר בחברה החרדית. איך החיטה צומחת שוב, ולמה לא קרסה קונספציית

ההתבדלות. דומה כי זעמם ועלבונם של המסורתיים והדתיים קשה במיוחד,

בשל השימוש בלימוד התורה כטיעון לפטור החרדים ממלחמת מגן, בעוד הם

עצמם מפרשים דווקא את ההתגייסות ל"מלחמת מצווה" של "עזרת ישראל מיד

צר" כהוראה דתית מחייבת. עוד מתעצמים הזעם והעלבון בשל הזלזול

שמפגינים חלק מהפוליטיקאים החרדים באורח החיים ובלימוד התורה של

המגזר הציוני־דתי וביכולתו לדעת ספרא וסייפא כאחד. כך, למשל, התוודענו

בעת האחרונה להתבטאויות חריפות ביותר מצד גורמים מרכזיים בציונות

הדתית נגד הברית ההיסטורית, הפוליטית והערכית של הציבור הדתי עם

הציבור החרדי. העיתונאי הדתי קלמן ליבסקינד, ששכל אחיין במלחמה, כתב

בעיתון מעריב בנובמבר 2024, תחת הכותרת "גט כריתות לכתות החרדיות":

"אם בעבר היינו חצויים בין ימין לשמאל או בין דתיים לחילונים, היום חוצים

את החברה הישראלית קווי הפרדה אחרים. יש את מגזר ה"לתת" מול מגזר

ה"לקחת", את מגזר הישנים שינה מתוקה מול מגזר הלא נרדמים בלילה".³ הרב

תמיר גרנות, ששכל את בנו במלחמה, פנה באוקטובר 2024 בסרטון שזכה

לתפוצה רחבה לתלמידי הישיבות החרדים: "אני חושש לתורה שלכם [...] תורה

שאינ עימה מעשה, שאינ עימה גמילות חסדים, שאינ עימה הצלת חיים, שאינ

עימה השתתפות בצרת הכלל – זו לא תורה [...] על תורה כזו אין שכר", והוסיף:

"זו אזעקת אמת [...] אתם יכולים עוד להציל את רכבות ישראל הנאנקים, אתם

יכולים להציל את כבודה של תורת ישראל".⁴ הציבור החרדי מרגיש נבגד

מתגובת הציבור הדתי המפנה את גבו לברית הדתית־חרדית, והציבור הדתי

מרגיש נבגד מאי־התגייסותו של הציבור החרדי עימו בצרה.

שלושת הצירים שעליהם נסוב המאבק הציבורי על השוויון בנטל – שיח

הצרכים, השיח הערכי והשיח הרגשי – מותירים את החברה הישראלית משוסעת

ומודאגת מעתידה, הן כפשוטו הן בדבר היכולת לשרטט בה קווים עדינים של

חברה משותפת, מרחבי מפגש ופרדה, זהות עיקשת וגם ויתור ופשרה. קובץ

3 קלמן ליבסקינד, "החברה החרדית בישראל תיזכר לדיראון עולם בשל השתמטותה מאחריות לגורלנו כאן", מעריב 1.11.24.

4 הרב ד"ר תמיר גרנות, "זעקה לתלמידי הישיבות החרדים", YouTube, 29.10.2024.

המאמרים שלפניכם מבקש להתבונן במבט עומק על שהתחולל בחברה החרדית מאז בוקר שמחת תורה תשפ"ד. מבט זה חיוני כדי להעריך את הסיכוי ל"שבת אחים גם יחד" בעתיד.

.I

סקירת המאמרים

האם השתנתה החברה החרדית במלחמה ואילו

תמורות חלו בה? את השאלה הזאת נבקש לבחון באמצעות שבעה סוגים של מענים: מחקר שדה; סקר עמדות הציבור; עיון בהגות רבנית חרדית;

התבוננות במנהיגות החברה החרדית המודרנית; מעקב אחר הסיקור התקשורתי החרדי; הקשבה לשירת משוררות חרדיות, ואף מהתנהלותם של החרדים במלחמות קודמות. כלים מגוונים אלו יאפשרו לשרטט תמונה עשירה ומורכבת של התנהלותה והשקפות עולמה של החברה החרדית ושל האופן שבו הן באו לידי ביטוי בחודשי המלחמה.

מחקרם של **אסף מלחי ורועי לחמנוביץ** בוחן את התנהלותה של החברה החרדית במלחמה באמצעות ראיונות עם נשים וגברים חרדים ממגוון קהילות, רבים מהם אנשי ונשות מעשה שהיו פעילים בהתנדבות האזרחית במלחמה. המחקרים דנים בנוכחות המופחתת של חווית המלחמה בציבור החרדי, בהתנדבות העורפית המרשימה בחברה זו בחודשי המלחמה הראשונים, ובתופעה המוגבלת של גיוס חרדים מבוגרים לתקופה קצרה (שלב ב). הם מאפיינים את המתחים שבין החברה החרדית לחברה הלא-חרדית, אבל עוסקים גם בפערים שנוצרו בתוך החברה החרדית עצמה, בין הרוב שבעמדתו לא חל שינוי מהותי ביחס לגיוס לצה"ל לבין השוליים המודרניים, שהם ביקורתיים כלפי ההנהגה הוותיקה וחשים אי-נוחות ותחושות אשמה על אי-ההשתתפות בנטל. מסקנת החוקרים היא כי כל עוד לימוד התורה הוא נייר הלקמוס הזהותי שעל פיו נמדדת חרדיותו של הגבר החרדי, לא יחולו בעתיד הנראה לעין תמורות בקרב הזרם החרדי המרכזי.

דברים אלו מקבלים ביסוס גם בסקר עמדות הציבור שערכה **שלומית רביצקי טור-פז** (בעזרת מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות במכון הישראלי לדמוקרטיה) בקרב הציבור החרדי והציבור היהודי הכללי בסוגיות הגיוס, ההתנדבות והיחס למנהיגות. הסקר מראה את היקפי ההתנדבות האזרחית בכל אחת מן הקבוצות, את שיעורי הגיוס, וכן את היחס כלפי סוגיית גיוס החרדים לאורך שנת המלחמה. כך, בעוד הציבור החרדי נותר ברובו יציב בהתנגדותו לגיוס, הציבור הלא-חרדי, במיוחד הדתי והחילוני-ימני, עבר שינוי של ממש

במהלך המלחמה, ובחלוף שנה מפתיחת המלחמה רק מעטים ממנו נכונים להשלים עם המצב הקיים. הסקר מראה עוד כי לדעת רוב מוחלט מן הציבור החרדי, לימוד התורה מועיל למאמץ המלחמתי כמו שירות צבאי, ואף יותר ממנו.

עמדות המנהיגות הרבנית החרדית נסקרות בשני מאמרים, מן הכלל אל הפרט. מאמרו של אליהו ברקוביץ בוחן את מגוון העמדות הרבניות החרדיות בסוגיית גיוס החרדים במלחמה. הוא מבחין בין הזרם המרכזי, הרואה בלימוד תורה את העשייה העיקרית להגנת העם, ולדעת חלק מדובריו "לומד אחד שווה אלף אחרים", לבין שתי עמדות המיעוט: הזרם המתבדל, השולל כל קשר עם המדינה ומסודותיה, והזרם המשתלב, הקורא לתרום, להיות שותפים לנטל ו"לשאת במשא העם בכתף". ברקוביץ מראה כי למרות ההבדלים, כל הרבנים החרדים מסכימים על פטור מלא ללומדי תורה המקפידים על לימודיהם, וכולם חוששים מחילון בצבא. לעומת זאת, בעניין גיוס מקוצר של חרדים מבוגרים עובדים, ובעניין אפשרות של גיוס עתידי, כאשר ישלילו תנאים מסוימים של הכנת החרדים והצבא, יש מחלוקת בין הזרמים.

מאמרה של תהילה גאדו מתאר את התהליכים בהנהגה הרבנית החרדית המודרנית, ומתמקד בדמותו של הרב דוד לייבל. גאדו רואה במלחמה שלב מכריע בהתמסדותה של מנהיגות אלטרנטיבית זו וכיכולתה להגיב למציאות המשתנה. הרב לייבל, שעוד לפני המלחמה הוביל יוזמות לכניסת חרדים לשוק העבודה "לכתחילה", עמד בראש רשת "כוללים" לחרדים עובדים וקידם חינוך ממלכתי חרדי, נקט עם פרוץ המלחמה עמדה ברורה בדבר חובת החרדים להשתתף במאמץ הלאומי, הקים חמ"ל התנדבות ופועל להקמת חטיבה צבאית חרדית. הוא אף התעמת עם עקרונות החרדיות הוותיקה בדבר התורה כמגנה על עם ישראל מפני אויביו, וקרא לשילוב בין לימוד לנשיאה בנטל של כל מי שגרים יחד ב"בית המשותף". גאדו רואה במודל החדש של מנהיגות רבנית חרדית זו חזרה לגישת "תורה עם דרך ארץ" מבית מדרשו של הרש"ד הירש במאה ה-19 בגרמניה.

את המתח שבין חרדיות לישראליות במלחמה בוחן גם מאמרה של רבקה נריה בן-שחר. המחברת כחנה את השתקפותו של המתח הזה בתקשורת החרדית ומצאה הברל ניכר בין העיתונים החרדיים הוותיקים והמודרניים לבין אתרי החדשות החרדיים. העיתונים נטו להסתגרות ולשמרנות, ואילו האתרים הציגו נטייה חזקה יותר להשתלבות בחברה הישראלית. בעיתונים הוצגה ההתנדבות בעיקר במוספי הנשים, ואילו באתרים הופיעו קריאות להתנדבות של גברים

ונשים כאחד. נוסף על כך, אל מול האתרים שהציגו סמלים ישראליים וסיקרו בהרחבה את המלחמה, התמקדו העיתונים בסוגיות פנים-חרדיות והביעו את התנגדותם לגיוס חרדים למרות ההזדהות עם הכאב הלאומי.

מאמרו של צחי כהן מציג בחינה ייחודית של התגובה החרדית למלחמה. המאמר בוחן את שירתן של כותבות חרדיות שנטלו לעצמן קול להבעת כאבן, ולמרות הריחוק החברתי-תרבותי מן החברה הכללית, כותבות שירה שיש בה הזדהות עמוקה עם כאב המלחמה. הכתיבה הזאת מתאפיינת בקול הורי-אימהי המאפשר לכאוב את כאב אימהות ההרוגים, הפצועים, החטופים והחיילים. הכותבות משלבות מקורות יהודיים מסורתיים, בעיקר מהתנ"ך ומהתפילה, אך מעניקות להם פרשנות אישית, ולעיתים אף חתרנית. בולטת בשירים גם השתיקה ביחס לנושאים מרכזיים הנעדרים מן הכתיבה – סוגיית גיוס החרדים ולימוד התורה.

במאמר החותם את הספר מפנה יאיר הלוי את המבט אל התנהלותם של חרדים במלחמות קודמות. הלוי מתאר דפוס חוזר שבו מלחמות מעוררות בציבור החרדי סולידריות והזדהות מקומיות וזמניות אך אינן מביאות לשינוי מהותי ולטווח ארוך בדפוסי הגיוס. חריגה מדפוס זה הייתה מלחמת העצמאות, שבה התגייסו רוב החרדים שעדיין לא למדו בשיבות. לפיכך, כיוון שאירועים חד-פעמיים, טראומטיים ככל שיהיו, אינם יכולים להניע זרמי עומק, גם היום אין אלא לצפות להמשך השתלבותם האיטית של חרדים מן המעגלים המודרניים בחברה הישראלית, ללא שינוי בקרב הזרם המרכזי.

.ח

"לשבת על המשבר" – סיכום

כלל המאמרים שבקובץ משרטטים תמונה רחבה: מי שתלו את תקוותם ב"התפכחות" החרדים בעקבות המלחמה וציפו שהמשבר הגדול של 7 באוקטובר יברא אחריו כהרף עין מציאות חדשה,

ושהחרדים כולם יכירו בטעות נבדלותם וייתיצבו כאיש אחד בבקו"ם, עתידים להתאכזב. עולם כמנהגו נוהג. עם זאת, גם מי שסברו שכאביה של החברה המשרתת ואובדן האנשים והנשים ב-7 באוקטובר אינו נוגע לחרדים המסתגרים בר' אמותיהם, גם הם הופתעו מעוצמת ההזדהות ומגלי ההתנדבות.

אם כן, מהפכה חברתית ושינויים טקטוניים בחברה החרדית בעקבות המלחמה אינם ניכרים בינתיים, ורק ארוות קלות עולות על פני השטח. אולם נתיבים הקושרים בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית נחצבו השנה בחברות של ברזל. ישראל הקטנה אינה מאפשרת להן להיפרד אלו מאלו ולהתפצל לשבטי

יהודה וישראל, ולתושביה אין אלא להמשיך ולהיאבק על חוזה חברתי חדש, על שותפות אזרחית הוגנת ומכבדת, "לשבת על המשבר" ולקוות שתיוולד ממנו הזדמנות לריפוי ולתיקון.

אני מבקשת להודות לכותבים על שהצליחו להתרומם מעל למציאות החיים הקשה בשנת המלחמה ולהביט בה גם במבט רחב וביקורתי; ליוצרים שהתירו לנו להביא את יצירותיהם בקובץ; לפרופ' סוזי נבות, סגנית הנשיא במכון הישראלי לדמוקרטיה, לד"ר דנה בלאנדר, אחראית ליווי מחקרים, ולרוני ברבוי, ראשת תוכנית החברה החרדית, על הערותיהן הטובות, ולצוות ההוצאה לאור של המכון על מסירותם להפקת הספר. תודה מקרב הלב גם להודיה בן ארי על סיועה הרב. כולן וכולם יבואו על הברכה.

אבנר בר חמא, קרע לאומי, 2007

נואב אבל פחות?

שותפות חרדית-חילונית במלחמה - מחקר שדה

אסף מלחי | רועי לחמנוביץ

במאמר זה אנו מבקשים לבחון בשיטתיות ובעזרת ראיונות אישיים את התמורות בחברה החרדית בעקבות מלחמת חרבות ברזל. כמו כן, נבקש להתבונן גם במשמעויות החברתיות והאמוניות שהחרדים מייחסים למלחמה ובהשלכות המלחמה על יחס החרדים לסוגיית תרומתם לחברה ולמדינה, ובמיוחד לסוגיית הגיוס לצבא בשגרה ובחירום. בין השאר ניסינו לברר מיהן האוכלוסיות החרדיות שנרתמו למאמץ המלחמתי, ואם פעילות זו שינתה את יחסן לחברה הכללית ואת מידת מחויבותן למדינה, וכך – אם תמונת המלחמה שינתה משהו ביחסם של החרדים לסוגיית השירות בצבא, סוגייה הנתונה במחלוקת עזה זה שנות דור. בעיקר ניסינו להבין אם תהיה למלחמת חרבות ברזל השפעה ארוכת טווח על יחסי חרדים-חילונים בישראל. שאלות אלו נבחנו במחקר שדה איכותני שכלל 14 ראיונות אישיים מובנים למחצה עם נשים חרדיות וגברים חרדים ממגוון קהילות, שהיו פעילים בהתארגנויות התנדבותיות בתחילת מלחמת חרבות ברזל.

שאלות אלו מהותיות כיוון שהחרדים הם כיום 13.6% מכלל האוכלוסייה בישראל, וחלקם מכלל התושבים ילך ויגדל בשנים הקרובות (כהנר ומלאך, 2023). לנוכח האתגרים והלחצים הרבים שהמדינה והחברה בישראל מתמודדות עימם, מחוץ ומבית, הכרחי להבין אילו תהליכים ותמורות מתרחשים בציבור החרדי בעת המשבר הזאת ומה אפשר לעשות כדי לשלב רבים יותר ממנו בחברה, בצבא ובמשק.

1. רקע כללי

המלחמה קירבה בין החרדים למגזר הכללי.
חרדים רבים הבינו שצריך לעזור במשהו.
מהבחינה הזו אפשר להיות אופטימיים.
(חרדי חסידי)

מלחמת חרבות הברזל, הנמשכת כבר חודשים רבים, פרצה בעיצומן של תמורות תרבותיות, כלכליות ופוליטיות המתרחשות בחלקים מובחנים בציבור החרדי בישראל, ובמיוחד בקרב הציבור החרדי המודרני והעובד. אירועי 7 באוקטובר 2023 טלטלו טלטלה עזה את ערכי היסוד והאתוסים המארגנים בציבוריות הישראלית בנוגע למחויבות המדינה לביטחון אזרחיה. אירועים מטלטלים אלו הצטלבו עם התמורות הפנימיות בציבור החרדי, והיו זרז רב עוצמה וכר פורה לפעילות ענפה של עשרות ארגונים חוצי-קהילות חרדיות – עמותות, ארגוני חסד ומוסדות חירום והצלה אזרחיים – שבהם פעלו אלפי מתנדבים, נשים וגברים, מכל הקבוצות והזרמים בקהילה החרדית.

הפעילות החרדית הזאת נועדה לסייע לחיילים בחזית ולציבור הכללי והחרדי בעורף, ללוות ולספק תמיכה וסעד חומרי ונפשי למשפחות החללים והחטופים ולמשפחות המגויסים לצבא. הפעילות התקיימה במרחבים מעורבים שבהם פעלו נציגי ארגונים מכל המגזרים, וגם במתחמים נפרדים, ייעודיים למגזר החרדי. הירתמות מרשימה וייחודית זו נבעה מהצורך הברור של כל חלקיה של החברה הישראלית להתגייס למילוי צורכי המלחמה והמשק הבוערים – צרכים שבשבועות הראשונים ללחימה לא סופקו כראוי על ידי מוסדות המדינה.

הפעילות ההתנדבותית החרדית עומדת לכאורה בסתירה ליחס המסויג והמתבדל שמגלים חלקים נכבדים בציבור החרדי כלפי המדינה, מוסדותיה וסמליה, וכלפי אוכלוסיות שאינן חרדיות (בראון, 2017; שטרן ואחרים, 2022). למרות יחס מנוכר זה, הנטוע עמוק בשורשים ההיסטוריים והתרבותיים של מערכת היחסים הרגישה בין החברה החרדית המתבדלת לבין מדינת ישראל, הפגינו חלקים בציבור החרדי סולידריות גבוהה עם הציבור המשרת והתגייסו בשבועות הראשונים של המלחמה, במהירות וביעילות, כדי לסייע ולתרום למאמץ הלאומי. בלט בכך הציבור החרדי המודרני והמשתלב שממשקו עם החברה הלא-חרדית רבים, מגוונים ומתפתחים גם בעיתות שגרה.

הסולידריות החרדית התמקדה בשלושה מישורים משלימים ומקבילים:

1. מישור סמלי, אמוני והצהרתי. דרך אחת שבה הביע הציבור החרדי את שותפותו ותמיכתו במאמץ המלחמתי הייתה ריבוי תפילות לשלום החיילים,

לשיבת החטופים ולביטחון עם ישראל. התפילות המרובות, לימוד התורה הממושך וביטול החופשות בשיבות היו חריגים ביחס לשגרה, אך לא שונים מהתגובה החרדית למלחמות העבר. גם במלחמת העצמאות (1948) ובמלחמת יום הכיפורים (1973), שנחשבו איום קיומי על עם ישראל, התכנס הציבור החרדי תחת מטריית הקולקטיב האתנו־לאומי (קפלן, 2024). האמונה שתפילה ולימוד תורה תורמים לחוסן וללכידות החברתית ולהגנה על שלמותו הרוחנית והגשמית של כלל ישראל היא חלק מהאתוס החרדי המארגן והמושרש היטב, ועל כן היא אינה מבטאת שינוי מהותי.

דפוסי התנהגות נפוצים אלו משתקפים היטב גם בסקר נרחב שנערך בינואר 2024 במכון הישראלי לדמוקרטיה (רביצקי טוריפז, בקובץ זה), ולפיו רוב מוחלט של החרדים סברו כי עליהם להרבות בלימודי קודש ובתפילות במסגרת המאמץ המלחמתי. ואכן מוסדות חרדיים ורבנים חרדים קיימו מסגרות תפילה לשלום חיילי צה"ל, ואף כיוונו בתפילה ליחידות צבאיות ולחיילים מסוימים, תופעה שלא רווחה בציבור הזה טרם המלחמה.

2. **התנדבות אזרחית רחבת היקף.** דרך שנייה שבה הובעו סולידריות ושותפות של הציבור החרדי במאמץ המלחמתי הייתה ההתנדבות הרחבה והמתמשכת של אנשים פרטיים, ארגונים, עמותות ומוסדות חרדיים בכל תחומי הסיוע המוכרים, ובהם גופי החירום וההצלה, מוסדות תמיכה ורווחה, שינוע והסעות, השלמת ציוד לחיילים, ליווי נפשי ומשפחתי, תרומות מזון וביגוד ועוד.¹ ההתנדבות נערכה, כאמור, במתחמים מעורבים ובמתחמים נפרדים, והתבססה הן על ארגוני חסד ותיקים, כמו זק"א, איחוד הצלה, עזר מציון, יד שרה ועוד, והן על ארגונים חדשים יחסית וארגונים שהוקמו אד-הוק במסגרת המאמץ המלחמתי החרדי, ועל כך יורחב בהמשך.

3. **גיוס (מוגבל) לצה"ל.** הדרך השלישית של תרומה חרדית למלחמה הייתה גיוס של גברים חרדים מעל גיל הפטור (26) למערך המילואים (שלב ב ו-ג), לעומת המוטיבציות הנמוכות יחסית וההתגייסות המצומצמת מאוד לשירות קרבי בקרב צעירים בגיל הלימודים בשיבות גדולות ובכוללים מתחת לגיל הפטור לפני המלחמה ובמהלכה. בתוך מהלך ההתגייסות המוגבל הזה ראוי לציין את גיוסם של מובילי דעה במגזר החרדי, מהלך שיצר קשב גדול יותר

1 הסיוע לחיילים כלל גיוס ציוד אישי והסעת חיילים לשטחי כינוס; אריזת מנות קרב ובישול למשפחות הלוחמים. כמו כן סייעו עמותות חרדיות למשפחות החטופים, הנעדרים והמפונים (שהינר־קסלר ואחרים, 2024).

מהיקף התופעה בפועל. מהלך פומבי זה, שזכה להדים תקשורתיים רבים באמצעי התקשורת הכללית והמגזרית כאחד, גרר גם תגובות ביקורתיות. חלקים בציבור המשרת טענו שמדובר למעשה במהלך ציני שנועד ליצור רושם (כוזב) של הירתמות למאמץ המלחמתי מצד בעלי אינטרס בלבד. במישור התנדבותי-התגייסותי זה לא נעסוק במאמר זה, אך בהחלט נבחן ונאפיין שינויים שחלו בעקבות אירועי 7 באוקטובר וצורכי המלחמה המתמשכת בחלקים מובחנים של החברה החרדית, וביחסם לסוגיית הפטור משירות שגברים חרדים נהנים ממנו בזכות ההסדר "תורתו אומנותו".²

תמהיל משולש זה דומה מאוד לנתיב התרומה החרדי המסורתי. סקרים שבחנו את עמדות החרדים על המלחמה מלמדים כי רוב מכריע מהציבור החרדי מצדד בתרומה אזרחית למאמץ המלחמתי דרך תפילות ולימוד, ופחות מרבע מהם סבורים שיש לעודד צעירים חרדים להתגייס ולשרת בצבא (רביצקי טור-פז, בקובץ זה). זאת ועוד, אף שתחושת שותפות הגורל של הציבור החרדי עם החברה הישראלית עלתה בעקבות פרוץ המלחמה, ולמרות הצורך המוצהר של צה"ל בתוספת כוח אדם, מרבית החרדים עודם מתנגדים לשירות הצבאי. הסקרים מלמדים גם כי החרדים אינם סבורים שמלחמת חרבות הברזל תגרום לשינוי מהותי בחברה החרדית וביחסיה עם החברה הישראלית. כלומר, בעיני מרבית החרדים, גם אם יהיו שינויים במערכת היחסים בין החרדים למדינה וביחסיהם עם אוכלוסיות שאינן חרדיות, יהיו אלו שינויים מינוריים למדי שלא יובילו בהכרח להאצת תהליכי שילוב הקהילה החרדית בחברה הישראלית.

מכאן שייתכן שעוצמת השבר והמשבר החברתי שהורגשו בקרב מרבית הציבור החרדי בעקבות המלחמה איננה עמוקה כל כך כפי שהיה אפשר לצפות בתחילתה.

זאת ועוד, כיוון שמרבית הגברים החרדים אינם משרתים בצבא בשירות סדיר ובמילואים חוויית המלחמה שלהם ושל סביבתם הקרובה שונה במהותה מחווייתו של הציבור המשרת. כמו כן, מכיוון שחלקים ניכרים מהחברה החרדית מנותקים מכלי התקשורת הכלליים, המקוונים והלא-מקוונים, האחראים להעברת המידע העיקרי על אירועי המלחמה, וגם ולהעצמתו, תחושת החירום הלאומית שחוותה החברה הישראלית בחודשיה הראשונים של המלחמה נחוותה בקרבה בעוצמה

2 הסדר שהעוגן החוקי שלו פג כבר ביוני 2023. בעניין מצב בעיית זה פסקו שופטי בית המשפט העליון כי על המדינה (ולמעשה על הצבא) לגייס את כל הגברים החרדים שאין להם פטור משירות, או שדחיית שירותם הצבאי תהיה בלתי חוקית.

פחותה למדי. עם זאת, אמירה זו נכונה בעיקר לציבור החרדי המבוגר, המנותק ברובו מהרשתות החברתיות, ונכונה פחות לדור הצעיר המעורב הרבה יותר באמצעי התקשורת האלה, ובעיקר בקבוצות ווטסאפ.

בה בעת, בזירה הפוליטית החרדית ובקרב חלק מהרבנים החרדים היה נדמה שעולם כמנהגו נוהג. גם לאחר פרוץ המלחמה קידש האינטרס המגזרי הפרטיקולרי את כל האמצעים – ההתעקשות על קבלת תקציבים קואליציוניים מוגדלים למערכת החינוך החרדית נמשכה, ועימה גם ההתנגדות העקרונית – גם של רבנים הנחשבים מתונים, כמו הרב הראשי לישראל הרב יצחק יוסף (הראשון לציפון) – להחלת גיוס חובה על גברים חרדים, גם אם הם אינם לומדים לימודים מלאים בשיבות (למשל, כץ, 2024, 4 באפריל). וראו מאמרו של אליהו ברקוביץ בספר זה). וכצפוי, אנשי תקשורת ופובליציסטים לא-חרדים מתחו על כך ביקורת נוקבת (למשל, נוביק, 2023, 31 בדצמבר). אומנם היו גם דוברים חרדים בכירים שהביעו עמדות מתונות יותר מהעמדה החרדית הנורמטיבית במהלך המלחמה,³ אולם עם התלהטות הדיון הציבורי ניכרה חזרה לעמדת מוצא קוטבית ולעומתית.

עם זאת, את ההשלכות ארוכות הטווח של המלחמה על תהליכים המתרחשים בחברה החרדית יש לבחון להערכתנו בהדרגה, בזהירות ולאורך זמן. עד כה, מלבד סקרי עמדות, שיכולת האבחון הסוציולוגית שלהם מוגבלת למדי, לא נערכו מחקרי עומק שיטתיים על השפעתה של המלחמה על החברה החרדית לגווניה ועל יחסה של קהילה זו למדינה, למוסדותיה, לסמליה ולצבאה לאחר פרוץ מלחמת צבאות הברזל. סקירה זו היא אפוא נדבך במאמץ המחקרי להבין את הלכי הרוח החרדיים בעת הנוכחית.

במאמר זה ננסה למפות את התמורות האפשריות ביחסם של החרדים כלפי המדינה, ובמידת מחויבותם האזרחית לחברה, בעקבות המלחמה. בשל הסמיכות לאירועים הקשים ונוכח הגיוון הפנים-חרדי – שלושת הזרמים החרדיים המרכזיים – חסידים, ליטאים וספרדים (בראון, 2017) והרצף שבין שמרנות למודרניות (כהנר, 2020) – מאמר זה

.2

שיטת המחקר ואוכלוסיית המחקר

3 כמו השר משה ארבל: "המציאות השתנתה – הציבור החרדי צריך לעשות חשבון נפש" (נאמר בריאיון לפודקסט של תנועת הרבעון הרביעי, ראו גרינווד, 2024, 11 באפריל).

מתבסס על גישה איכותנית-פרשנית וקונסטרוקטיבית. המחקר הקונסטרוקטיבי מתאמץ להבין ולשמר את המורכבות הקיימת בתופעות חברתיות שיש ביניהן קשרים הדדיים, כדי לספק הסברים ופרשנויות אמינות ומהימנות למציאות (Maykut & Morehouse, 1994). יתר על כן, בגישה מחקרית זו יש חשיבות להבנת ההקשר הרחב של תהליכים ותופעות חברתיות במציאות משתנה, וגם להבנת החוויה האישית של אנשים פרטיים ושל דמויות בולטות (Moustakas, 1994). חוקרים המשתמשים בגישה האיכותנית-קונסטרוקטיבית מכירים ומייצגים את המורכבות ואת הייחודיות של כל המקרים והקבוצות שהם חוקרים.

מאמר זה מבוסס אפוא על ראיונות עומק עם 14 נשים וגברים חרדים ממגוון קהילות וזרמים, שמרביתם פעילי ציבור למיניהם: מנהלים ומתנדבים בעמותות חסד חרדיות, עובדי ציבור ופוליטיקאים ברמה המקומית, אנשי תקשורת ועיתונאים, אשת חינוך ועוד. בשל תפקידיהם ועיסוקם הציבורי יש לכל אחת ואחד מהם היכרות מעמיקה ורבת שנים עם קהילת המקור שלו (ליטאים, חסידים וספרדים), וגם עם הציבור החילוני והדתי-לאומי. מדובר בסוכני שינוי פנים-קהילתיים שחלקם פועלים באופן אקטיבי, דינמי, ביקורתי ומודע, וחלקם פועלים בקהילתם שלא על מנת לשנות אותה או את יחסיה עם החברה הישראלית. מרבית המרואיינים הם אנשים צעירים יחסית, בין סוף שנות ה-20 שלהם (28-29) לתחילת שנות ה-40 לחייהם (המרואיין המבוגר ביותר היה בן 47).

בעשורים האחרונים חלו בציבור החרדי תמורות מהותיות בתחומי האקדמיזציה, ההשתלבות בשוק העבודה, היחס לחברה הכללית וחדירת האינטרנט וטכנולוגיות המידע לפלח ניכר מקהילה מתבדלת זו. לכל אלו יש השפעה ניכרת על התרופפות הפיקוח הקהילתי של הממסד הרבני והעסקני על הפרט החרדי. בשל תהליכים אלו חלק מהצעירים החרדים שרואיינו במחקר ביקורתיים כלפי ממסד זה יותר מהדור המבוגר. עם זאת, צעירים אלו עדיין אווזים ברובם בתפיסת העולם התורנית של "חברת הלומדים" הליטאית והספרדית, המייחסת חשיבות רבה ללימודי הקודש ורואה בהם כוח מגן לעם ישראל, ומכאן נובעת השניות (האמביוולנטית) המהותית שלהם ביחסם למדינה ולתפקידם של החרדים ביצירת טוב ישראלי משותף.

לי כהנר מחלקת את החברה החרדית כך: חרדיות אולטרה-שמרנית (28%), חרדיות שמרנית (32%), חרדיות עם נגיעות מודרניות (29%) וחרדיות מודרנית (11%) (כהנר, 2020). ואולם, בקרב המרואיינים למחקר זה יש ייצוגי-תר לחרדים מהזרם המודרני, בשל היותם בחזית העשייה ההתנדבותית במהלך המלחמה: שניים בלבד מהמרואיינים הם חרדים שמרנים (שניהם חסידים), שלושה שייכים לזרם החרדי המרכזי, שישה הם חרדים עם נגיעות מודרניות, ושלושה מרואיינים הם חרדים מודרנים גם לפי דיווחם העצמי.⁵

מרבית הראיונות (12) נערכו בין פברואר למרץ 2024. שני ראיונות נוספים נערכו באפריל ובמאי 2024. מלבד שלוש, כל השיחות היו מקוונות (שיחות זום), והן הוקלטו ותומללו במלואן. המרואיינים נשאלו על חוויית המלחמה שלהם: כיצד חשו לנוכח הידיעות הראשונות על המלחמה בשמחת תורה, בבתי הכנסת בעיצומה של התפילה; מה הייתה תגובתם הראשונית; אם וכיצד תרמו למאמץ המלחמתי, ומה היו המניעים שלהם להתנדבות; מה הייתה תחושתם כלפי משפחות החללים והחטופים; מהי עמדתם כלפי חובת הגיוס והסדרי דחיית השירות לגברים חרדים; אם עמדתם ביחס לחובת השירות בצה"ל השתנתה בעקבות מלחמת חרבות הברזל, ובאיזו מידה, להערכתם, ישתנו מערכות היחסים בין חילונים לחרדים בעקבות המלחמה. הריאיון היה מובנה למחצה וניתנה בו גמישות רבה למשתתפים להביע את עמדותיהם, את התלבוטויותיהם ואת חששותיהם. יודגש כי למרות שאנו המראיינים איננו שייכים לציבור החרדי, נראה היה כי התשובות לשאלותינו היו אותנטיות ומלאות.

ניתוח תמליל הראיונות נעשה בשיטה התמטית. בשלב הראשון הטקסטים נקראו במלואם בידי שני החוקרים; בשלב השני סימן כל חוקר בנפרד אמירות ועמדות שחזרו על עצמן בדברי דוברים שונים, ובשלב השלישי זוהו תמות משותפות שעל בסיסן כונסו כלל הממצאים.

5 כהנר מאפיינת כל אחת מקבוצות אלו על פי דפוסי התנהגות וחרבות מגוונים, עמדות בנוגע למעמד האישה, וכן עמדות בנושאי מדינה, קהילה ופוליטיקה. לפי ההגדרה של כהנר, "חרדיות עם נגיעות-מודרניות" היא קבוצת אמצע הנוקטת עמדות והתנהגויות פתוחות ושמרניות כאחד ברוב תחומי החיים. קבוצה זו מקושרת לרשות הרבים הישראלית, ומקושרת באותה מידה לליבה החרדית התורנית המתבדלת (כהנר, 2020, עמ' 273). הסבר מפורט על מאפייני שאר הקבוצות ראו שם. כאמור, התפלגות המרואיינים למאמר זה לקבוצות פנים-חרדיות אינה מייצגת במדויק את חלקן היחסי של הקבוצות האלה באוכלוסייה.

3. תמצאים

בתוך חוויית ההלם והתדהמה שאחזה בציבור הישראלי בעקבות אירועי 7 באוקטובר הייתה להתנדבות החרדית בולטות רבה. התנדבותה של החברה החרדית עמעמה לזמן מה את השיח הקונפליקטואלי על חובת השירות הצבאי ועל השוויון בנטל, ששב והתעצם לפני פרוץ המלחמה. מניעים אלטרואיסטיים להתנדבות ולעשיית חסד היו תשתית נוחה לטשטוש הגבולות וההבחנות בין החרדיות לישראליות.

במהלך הראיונות היה אפשר להיווכח בתגובה האמביוולנטית של המרואיינים למלחמה. מטבע הדברים, תחושת החירום וזיהוי הסכנה הממשית-קיומית לכיטחון המדינה רווחה גם בחלקים מהציבור החרדי, ובפרט בציבור החרדי המודרני והמשתלב. תחושה זו יצרה חיבורים עם החברה הלא-חרדית ותחושה של "יחד". ועם זאת, ככל שמתרחקים מהאירועים הקשים של 7 באוקטובר תחושה זו מתעמעמת ונחלשת, והמחלוקות שאפיינו את היחסים בין החרדים לחילונים חוזרות ומתחדדות, ובמיוחד אלו הנוגעות להסדרי הגיוס והשירות הראויים לגברים חרדים. נושא זה שב ועלה בעיקר לאחר פסיקת בג"ץ בסוף יוני 2024 שחייבה את גיוסם בהיעדר חוק המסדיר פטור לבני הישיבות, ואף דרשה להפסיק את התקצוב לישיבות ולכוללים שדחיית הגיוס של הלומדים בהם כבר אינה תקפה. מהלך זה גרר הקצנה מהותית בהתבטאות ההנהגה הרבנית החרדית נגד כל פשרה בנושא. המתח האימננטי בין העמידה על חשיבות לימוד התורה כיסוד מוסד בקהילה זו, לבין חשיבות התרומה לכלל שלא רק דרך הלימוד התורני אלא גם דרך הגיוס לצבא, היה הציר העיקרי בראיונות שערכנו. מתח זה בא לידי ביטוי בכל התמות המשותפות שעלו מן השטח.

בתחילת פרק זה נציג את התנהגותם של החרדים שהתנדבו בתחילת המלחמה, ואת התחושות והעמדות שלהם לנוכח המאורעות הקשים. לאחר מכן נדון בסוגיות מוסריות מהותיות הקשורות להתנהגות החרדים במהלך המלחמה ולהיבטים של ביקורת עצמית פנים-חרדית כאשר לתרומה המוגבלת של מרבית המשתייכים לקהילות אלו לכלל במהלך המלחמה, ביקורת שנשמעה בעיקר מקרב החרדיות המודרנית והמשתלבת. לבסוף נאפיין את השינויים שחלו בקרב החרדים המתנדבים בעניין השירות הצבאי. בסיכום נצביע על כמה התפתחויות אפשריות ביחסי חילונים-חרדים לנוכח הטראומה הלאומית ומצב המלחמה המתמשך.

עזרה הדדית וגמילות חסדים הם ערכים מושרשים בקהילה החרדית. מקורם, כמובן, בתרבות היהודית וברת היהודית המעלות על נס ערכים כגון "כל ישראל ערכים זה בזה".⁶ משמעותה המקורית של אמרה זו היא שכל יהודי ערב, כלומר אחראי, לקיום המצוות של חברו ולחטאיו. לעומת זאת, הכוונה העיקרית של מי שמצטט את הדברים האלה היום היא לציין גילוי של סולידריות חברתית בין יהודים ושמירה על רווחת הכלל.

3.1. התנהגות והתנדבות החרדים בעת המלחמה: "העזרה וההתנדבות היא מנובדת, אבל הרוח אדיש"

כדי לאפיין את יחסם של החרדים כלפי חובותיהם האזרחיות בעת המלחמה, את התנהגותם, ואת התרומה שלהם למאמץ המלחמתי, יש להתבונן מאפיין ההון החברתי והתרבותי של קהילה ייחודית זו ובמאפייני התנדבותה בעת שגרה. החברה החרדית יצרה לחברה רשת ביטחון חברתית וכלכלית ענפה, הכוללת מאות ארגוני סעד ורווחה פנים-קהילתיים המלווים את פרט ומסייעים לו מלידתו ועד מותו. חבר בקהילה יודע שאם ייקלע לצרה כלשהי, הוא יזכה לתמיכה כלכלית, חברתית ונפשית מחברי קהילתו. התמיכה החברתית הפנימית והתשתית הרווחתית הקהילתית הן אבני היסוד של החברה החרדית (מלחי, 2021).

נשים וגברים חרדים תורמים בעיקר לעמותות דת ולארגונים ומוסדות המספקים צרכים דתיים, והם מתנדבים בשיעור גבוה מאוד, יותר מהמקובל בקהילות ובאוכלוסיות אחרות. מחקרם של ניצה קסיר-קלינר ואחרים (2016) מראה כי שלושה רבעים ממשקי הבית החרדיים תורמים כ-460 ש"ח בחודש בממוצע, סכום הגבוה פי שניים ממשק בית לא-חרדי (התורם בממוצע כ-220 ש"ח בלבד). כמו כן, שיעור החרדים שדיווחו על התנדבות עמד ב-2017 על 35%, לעומת 22% מהיהודים החילונים והמסורתיים, וכשליש מהיהודים הדתיים-לאומיים (קסיר-קלינר ואחרים, 2017). עם זאת, חשוב להדגיש כי לרוב מדובר בהתנדבות ובתרומה בתוך הקהילה החרדית (מלחי, 2013).

כך, אף על פי שהקהילה החרדית היא בעלת הון חברתי רב בשל האמון הגבוה בין חברי הקהילה והנורמות המוטמעות היטב של שיתוף ולכידות חברתית

6 מדרש ספרא על הפסוק "וכשלו איש באחיו" (ויקרא כו 37).

(מלחי, 2021, עמ' 31-32),⁷ הון זה אינו רלוונטי בדרך כלל לתרומתה לכלל החברה הישראלית. "ההון החברתי המלכד" של החברה החרדית, על פי הגדרתו של מדען המדינה רוברט פאנטם (Putnam, 1995), הוא אכן גבוה, והוא מאפשר לה רישות חברתי (networks) ענף, קשרים הדוקים במפגשים יום-יומיים פנים-אל-פנים ואמון פנימי קהילתי. אולם כל זאת רק בתוך הקהילה ההומוגנית הקטנה יחסית המבוססת על היכרות מילדות, על נישואין אנדמיים (פנימיים) ועל מגורים בסמיכות פיזית. כל אלו אינם יוצרים או מחזקים את "ההון החברתי המגשר" (לפי הגדרת פאנטם) של החברה החרדית במגעיה עם קהילות שונות ממנה במהותן ובשיתופי פעולה בקנה מידה גדול. "הון חברתי מגשר" דורש הדריות ואמון ב"אחר" ורישות חברתי פתוח ומגוון. אף אם ברמת הפרט עשויים הון חברתי מלכד והון חברתי מגשר משלימים זה את זה, ברמת הקהילה והמדינה יש ביניהם מתח מובנה. הקהילה החרדית היא בעלת לכידות פנימית, אך היא מסתגרת ומתגוננת מפני המודרנה (בראון, 2017). בהיותה תרבות מובלעת (סיון, 1991) היא תעדיף לצמצם את ההון המגשר כדי לשמור על ייחודה ולמנוע את היטמעותה הלא-רצויה באוכלוסיות אחרות. מכאן שההתנדבות החרדית במלחמה היא אכן בוחן חשובה הן ללכידותה ולדבקותה של הקהילה החרדית בהון המלכד שלה, והן ליכולתה לשתף פעולה עם קבוצות ואוכלוסיות לא-חרדיות בעת משבר חמור ומתמשך, בעזרת ההון המגשר שיש לחלקים ממנה.

כאמור, לצד התעוררות בציבור החרדי (בפרט בציבור החרדי-מודרני) שהניבה גילויי עזרה וחסד רבים, מועילים ומגוונים, כלפי הציבור הכללי בכלל, ונפגעי המלחמה בפרט, התמידו חלקים נכבדים מהציבור החרדי – מי פחות ומי יותר – באורחות חייהם. חלק נכבד מהציבור החרדי והנהגתו הרוחנית סייעו למאמץ הלאומי, בהתאם לתפיסתם האמונית, בעזרת הגברת תפילות, לימוד תורני מוקפד, מעשי חסד מגוונים ועוד. לעיתים קרובות היו תגובות החרדים למלחמה מעורבות ושלובות זו בזו. כלומר, כללו את כל אחד מנתיבי ההתנדבות והפעולה שתיארנו לעיל.

7 "הון חברתי" הוא מגוון הקשרים בין אנשים שאפשר להפיק מהם תועלות מסוגים שונים ובמגוון דרכים. ככל שההון החברתי גדול יותר, הפרטים והקהילה כאחד יכולים להפיק ממנו תועלת גבוהה יותר. ככל שהאמון בין חברי הקהילה גדול יותר ונורמות של שיתוף ולכידות חברתית מוטמעות יותר, החברה יכולה לפעול טוב יותר כדי לפתור בעיות הדורשות שיתוף פעולה (Putnam, 1995, p. 67).

סקירה שיטתית של תחומי ההתנדבות החרדית ואופניה מלמדת על המגוון הרחב של הארגונים והאנשים שתרמו למאמץ המלחמתי (שהינו־קסלר ואחרים, 2024). על פי ממצאי המחקר הזה, ההתנדבות החרדית בזמן המלחמה פעלה בכמה ערוצים:

- ארגוני חסד ותיקים. ארגוני חסד המסייעים לנזקקים בעת שגרה הרחיבו את פעילותם והפנו את מרצם גם לסיוע לחיילים במלחמה.

- קהילות חסידיות. בעזרת התשתיות הקיימות של החסידויות הגדולות, כמו ויז'ניץ וקרלין, ובהוראת האדמו"רים, נשלחו מתנדבים לבקר פצועים ולנחם משפחות שכולות; להשתתף בהלוויות, להכין ערכות לנשות אנשי המילואים; לבשל ארוחות לחיילים; לכבס בבתי משפחות; לחלק משחקים לילדים מפונים ועוד.⁸

- בתי כנסת וקהילות. התארגנויות אזוריות־שכונתיות סביב בתי כנסת, ובתי מדרש לשם גיוס כספים ותרומות לרכישת ציוד צבאי, לבישול ועוד.

- יוזמות עסקיות פרטיות. יוזמות של אנשי עסקים חרדים בתחומים רבים, כמו תרומת מוצרי היגיינה וטואלטיקה; תרומת מוצרי מזון וארוחות לחיילים (למשל תרומתה של רשת אושר עד) ועוד.

- יוזמות של ארגוני נשים. יוזמות של נשים חרדיות שהתאגדו בארגונים כמו "אחיות מברזל", "חסד של אמת חרבות הברזל", "חרדיות שותפות" ועוד. מיזמים אלו סייעו לאוכלוסיות שנפגעו במלחמה, ובעיקר למפונים ולמתפנים מאזורי העימות בדרום ובצפון, כגון יוזמות לסיוע למשפחות אבלות והנצחת הנפלים והחללים; מיזם שיצר רשת תמיכה לנשים חרדיות שכני זוגן או בנייהן שירתו בצבא ועוד.⁹

- חמ"ל כיכר השבת. חמ"ל שהקים אתר התקשורת החרדי "כיכר השבת". חמ"ל זה הפעיל אלפי מתנדבים דרך האתר ודרך רשימות תפוצה למיניהן, בתחומים כמו סיוע בחקלאות, בישול ארוחות, סיוע לחיילים ומשפחות מפונים

8 נציין כי מומחים בתחום במערך התנהגות אוכלוסייה של פיקוד העורף הציעו מודל סיוע והתארגנות קהילתי מסוג זה בעת חירום עוד לפני המלחמה הזאת (מלחי וכהן, 2022), ולדאבוננו הצורך בו עלה עם פרוץ מלחמת חרבות ברזל.

9 ייתכן כי השתלבותן המוגברת של נשים חרדיות בשוק העבודה בשנים האחרונות במקומות עבודה מעורבים (של חרדים ומי שאינם חרדים) הגבירה את המוטיבציות שלהן להירתם למאמץ המלחמתי. חשוב עם זאת להדגיש כי ברוב התחומים גברים חרדים התנדבו יותר מנשים חרדיות (ראו מאמרה של רביצקי טוריפז, בקובץ זה).

ועוד. מיזם זה יזם פנייה למוסדות חינוך חרדיים, לסמינרים לתלמידות חרדיות ולישיבות קטנות לנערים חרדים, כדי לגייס מתנדבים לפעולות השונות. על פי הדיווח הפעיל החמ"ל הזה כ-22 אלף מתנדבות ומתנדבים חרדים (שהינו־קסלר ואחרים, 2024, עמ' 11).

• **המיזם המשותף "אחים לעורף"**. מיזם שהוקם בזכות שיתוף פעולה ייחודי בין אנשי עסקים ויזמים חרדים ליזם מוביל לא־חרדי. המיזם סייע לפצועים ולבני משפחותיהם; ליווה משפחות שכולות; סייע כלכלית למשפחות שנפגעו במלחמה דרך ארגון פעמונים (שגם הוא נוסד על ידי יזמים חרדים); הקים כיתות כוננות דרך תנועת "השומר החדש" ויוזמת "משמר העם" – כ-30 כיתות כוננות ובהן כ-1,200 מתנדבים, להגנה אזרחית על יישובים ושכונות חרדיות; סייע לחיילים, למשפחות אנשי מילואים ועוד.

רשת ענפה זו של יזמויות שפעלה בעת המשבר החמור בשבועות הראשונים למלחמה הביאה לידי ביטוי את יכולותיהם הגבוהות של בני הקהילה החרדית, על כל גווניה, ליצור קשרים עם הקהילה הרחבה שאיננה חרדית ולמלא את צרכיה בזמן המלחמה. ההון החברתי המלכד הגבוה של הציבור החרדי בעת שגרה, הכולל רישות חברתי משוכלל, אמון פנימי גבוה ולכידות קהילתית חזקה, התלכד עם ההון החברתי המגשר, הכולל, כאמור, גם אמון גבוה ב"אחר" שאיננו חרדי אך שייך לקולקטיב האתנו־לאומי היהודי הנמצא בצרה ובעימות עם אויב חיצוני.

עם זאת, חשוב להדגיש כי לא כל החרדים התנדבו באותם ההיקפים ובאותו האופן. ממצאי סקר עמדות שנערך בתחילת המלחמה המובא בקובץ זה מלמדים כי כלל החרדים, בלי קשר למידת השמרנות או המודרניות שלהם, עסקו בתפילה ובלימוד ביתר שאת, מעבר למה שהם מורגלים בו בשגרה, ואילו קרוב לשלושה רבעים מהחרדים המודרנים סייעו לחיילים במלחמה, לעומת מחצית בלבד מהחרדים השמרנים.¹⁰ תמצית ההבדל בין סוגי ההתנדבות בהתאם למיקום על הציר השמרני־מודרני מתוארת בדבריה של המרואיינת אורה:

אנשים כמונו מחפשים כל הזמן להתנדב ולהראות שאנחנו מתנדבים, ולא כמו כל החרדים שעושים את מה שהרב

10 להסבר נוסף על הממצאים הכמותיים בעניין מאפייני ההתנדבות החרדית במלחמה לפי שיוך קהילתי ומיקום על הציר השמרני־מודרני, ראו מאמרה של שלומית רביצקי טור־פז בקובץ זה.

אומר, קוראים תהילים ומתפללים. לנו יש חשיבה עצמאית.
(אורה, חסידת בעלו מודרנית)¹¹

זה אחד הממצאים החשובים במחקר זה: בהכללה גסה אפשר לומר כי חלק ניכר מההתנדבות החרדית עבור כלל הציבור ולמען החיילים, הפצועים ומשפחות החטופים והמפונים, נעשתה בידי נשים וגברים חרדים מודרנים ובעלי נטיות מודרניות. עם שוך קרבות שמחת תורה ובמהלך חודשי המלחמה הארוכים המשיכו הרוב המכריע של הציבור החרדי, מי ששייכים לזרם המרכזי והשמרני, פחות או יותר, בשגרת יומם והקפידו בעיקר על הגברת התפילות ולימוד התורה. לעומת זאת, הציבור החרדי המודרני והציבור המאופיין בנגיעות מודרניות, מי שחלקם עובדים במקומות עבודה מעורבים, משתמשים באינטרנט ובטלפונים חכמים, חלקם משכילים ואף אקדמאים, היו מעורבים יותר בהתנדבות למען הכלל עם הפנים "החוצה". התנדבותם של נשים וגברים מקבוצה זו במהלך המלחמה ראויה בוודאי להערכה והוקרה, ואולי אף מסמנת צעד נוסף של התקרבות לקבוצות הגמוניות בחברה הישראלית מתוך הזדהות חלקית עם הערכים והנורמות הנהוגות בחברה הלא-חרדית המשרתת, אך הם אינם משקפים את הציבור החרדי בכללותו, ובוודאי שלא את החרדיות השמרנית.

מעבר לתחושת ההזדהות של החרדים עם כאבן של משפחות הנופלים והמפונים, ולצד היבטים אלטרואיסטיים, אחת ההנמקות של אוכלוסייה זו להתנדבות למען הכלל, הייתה קשורה גם לצורך להגביר את הנראות של הקהילה החרדית במרחב הציבורי ובתקשורת, ולחשוף את תרומתה במישור האזרחי, על רקע הביקורת החריפה על היעדרותם של מרבית הגברים החרדים משירות צבאי משמעותי.

לדברים אלו מצטרפת גם ביקורת של החרדים המודרנים על המנהיגות הרבנית המסורתית ועל העסקנות הקהילתית שאינן מגייסות את עוצמתן אל מול גודל השעה ואינן קוראת במפורש לצאן מרעיתן להתגייס למאמץ המלחמתי שלא רק דרך תפילות ולימוד תורה, אלא גם בפעולות אקטיביות. עמדה זו מתריסה כלפי שתי דוקטרינות משלימות: דוקטרינת "דעת תורה", שלפיה פוסקי ההלכה החרדים מנהיגים את הציבור בכל תחומי החיים, גם בתחומים שאינם דתיים והלכתיים במובהק (בראון, 2017), ודוקטרינת "תורה מגנא ומצלא" (התורה מגנה ומצילה), שעל פיה הנשק החרדי הוא לימוד התורה. נראה כי הביקורת החרדית-המודרנית מפקקת במידת מה בעצם כוחם של התפילות והלימוד

לכדם להושיע את הציבור, ומוסיפה וטוענת כי מי שהיה אמור להתפלל וללמוד תורה כל העת, לא עשה זאת כנראה באדיקות מספיקה (קפלן, 2024).

למרות הביקורת המרומזת והישירה נגד ההנהגה הרבנית והניסיון להבליט את תפקידם של החרדים המודרנים במאמץ ההתנדבותי האזרחי, נשמעים גם קולות מתוך הקהילה הרואים בחרדים מקשה אחת וכורכים את התרומה הרוחנית שלהם, בתפילות ובלמוד תורה, עם פעולות התנדבותיות נוספות. מבחינתו של שלמה, חרדי המתנדב שנים רבות בארגון המספק שירותים רפואיים דחופים, כל החרדים התגייסו למאמץ המלחמתי במידה שווה,¹² וכל הפעולות שעשו בשעת המלחמה שוות בערכן ובתרומתן:

התנדבו מכל הקצוות. אנשים שלא חשבת שיכנסו לבסיסי צה"ל. הקדימו את הלימודים בישיבות כחלק מהנטל שלנו. התפללו על חיילים וחללים. הייתה מחלוקת אם להתפלל על חייל ושבו ספציפי או כללי. מה זה אומר אם החייל החלים או שבו השתחרר. התפילה שלי חזקה יותר משל חברי. (שלמה, חרדי ליטאי מהזרם המרכזי)

נדמה כי דברים אלו משקפים במדויק ובאופן מהימן את הנרטיב החרדי המרכזי: החרדים הם כ"שבת לוי" המקראי שהיה פטור מהתגייסות לצבא, ותרומתם היא בהיותם חיל רוחני בלבד.¹³ כך, למשל, העיסוק בשאלת "מועילות" התפילה – אם שני תלמידים התפללו על שני חטופים, והאחד משתחרר והאחר לא, האם הדבר מעיד על כוח תפילתו של המתפלל או לא? – מעידה על תפיסה אמונית מושרשת בכוחה של התפילה, ועל היותה חיונית ומועילה בעולם הגשמי, לא פחות מעשייה תכליתית.

מכאן שלהתנדבות החרדים בזמן המלחמה יש שני היבטים מקבילים: היבט המתמקד ביחסיה של החברה החרדית עם החברה הכללית הלא-חרדית; וההיבט הנוגע לתהליכים פנים-חרדיים ולשינויים ביחסים בין החרדיות השמרנית, המתבדלת והמסורתית לקבוצה המתהווה של החרדיות המודרנית המשתלבת.

12 אף שהממצאים הכמותיים מעידים שלא כך הם פני הדברים.

13 על הנימוקים וההצדקות לחלוקת התפקידים בין שבת לוי לשאר השבטים בעת מלחמה, ראו פורת ואחרים, 2024, סעיף ג: פטור בני לוי.

ההתנדבות של הציבור המודרני הייתה היברידיה וכללה לצד תפילות ולימוד תורה מוגברים גם את פעולות ההתנדבות שתוארו לעיל. לעומת זאת, החרדים מהזרם המרכזי התמידו בתפילות ובלימוד תורה, ופחות מכך בהתנדבות אזרחית לא תורנית. אפשר לומר בזהירות כי המחיצות העדינות שבין החרדיות המסורתית של הזרם המרכזי לבין החרדיות המודרנית היטשטשו בתחילת המלחמה, אך ככל שהמלחמה התארכה שבו והתגלו ההבדלים בין שתי האוכלוסיות בשאלות מהותיות הנוגעות לסוג השותפות החברתית והאזרחית הנדרשת מהציבור החרדי בעת הזאת.

ציר ניתוח נוסף לתיאור מכלול מקרי ההתנדבות החרדית במלחמה ובעקבותיה הוא ציר הזמן:

1. פעולות ההתנדבות שננקטו מיד לאחר 7 באוקטובר התרכזו במענה חירום. בהן היה אפשר למצוא פעולות כמו הצטרפות לארגוני החירום וההצלה בדרום, איסוף מזון ואירוח, התגייסות לתפילות ולמפגשי לימוד תורה ספונטניים שהיו תגובה אותנטית למצב החירום הקשה, וכן התכנסויות לתפילות ולמפגשי לימוד תורה מאורגנים שנחשבו בעיני המשתתפים בהם מעין עזרה ראשונה רוחנית.

2. פעולות ההתנדבות בטווח הזמן הבינוני (כחודש עד שלושה חודשים מתחילת הלחימה). אופיינו בגיבוש שדרת העשייה השגרתית בימי המלחמה. בפעולות האלה נכללו הכנת מנות מזון ללוחמים, התנדבות בחמ"לים עירוניים שעסקו בקליטת ביגוד ומשחקים לאלפי המפונים, מיזמי אימוץ משפחות שאחד מבני הזוג בהן היה בשירות מילואים ארוך ועוד. נוסף על כך, נוכחנו לראות שינויים בשגרת הלימוד והתפילה הקבועה, דוגמת, הארכת סדר (זמן) לימוד התורה בישיבות, ושילוב של תכנים הקשורים במלחמה לתפילות היום השגרתיות, כמו הגברת לימוד פרקי תהילים.

3. בטווח הזמן הארוך (משלושה חודשים מפרוץ המלחמה והלאה) התמסרו מעגלי עשייה והתנדבות שכללו מיזמים שפעלו עוד לפני 7 באוקטובר והשתכללו לנוכח המלחמה וגם מיזמים חדשים שקמו בעקבותיה. ובהם, למשל, ארגון ליל סדר למשפחות שכולות בבית מלון – מיזם הפועל מדי שנה בשנה והשנה התמקד במשפחות שכולות ממלחמת חרבות ברזל, והקמת מועצת נשים העוסקת בליווי נשים בימי המלחמה ואחריה.

3.2. התבדלות חרדית בראיונות שערכנו עם נשות ואנשי שטח חרדים הפעילים ברמה המקומית עלתה תרעומת על ברמה המקומית וביקורת על העסקנות החרדית: "מאסנו בעסקנות החרדית הוותיקה" לצידי דברי שבה על המנהיגות הקהילתית והעירונית. עם זאת, יש להתייחס בזהירות לביטויים ביקורתיים אלו, כיוון שלא מן הנמנע שמדובר בביטויים למאבקי הכוח והשליטה הפנים-חרדיים, כלומר לעמדתם של החרדים המודרנים הרואים בעצמם אלטרנטיבה ראויה להנהגה החרדית הרבנית והפוליטית הוותיקה.

המדינה לא הייתה. ברור שהעיריות עשו את רוב העבודה [...] כולם הבינו שהרשות המקומית היא זו שמנהלת את מצב החירום. היה ברור לתושב שיש מענה של העירייה [...] גוף שנותן מענה לקהל. גם בעזרת שיחות בין הרשות המקומית לרבנים והמנהיגים המקומיים. (מלכה, חרדית ספרדייה, נטיות מודרניות)

כמו רוב אזרחי ישראל, גם בציבור החרדי חשו כי רשויות המדינה לא תפקדו כראוי בימים ובשבועות הראשונים של המלחמה. נוסף על החברה האזרחית החרדית שנרתמה לעזר, כפי שראינו בפרקים הקודמים, גם הרשויות המקומיות היו אבן יסוד במצב החירום הכאוטי שנוצר לאחר 7 באוקטובר. לתופעה הזאת יש אחיזה בתורת ההפעלה של פיקוד העורף לטיפול במצבי חירום למיניהם (מלחמה, רעידת אדמה, מגפה, אירוע אקלימי ועוד). על פי תורה זו, הרשות המקומית, עם ארגוני החירום וההצלה המקומיים והקהילתיים, הם שאמורים לספק מים, מזון, עזרה רפואית, מחסה והלנה וסעד נפשי ופיזי בטווחי זמן שבין 24 ל-72 שעות מתחילת המשבר (פיקוד העורף, 2012). המלצה ברוח זו נשמעה גם מגורמים חרדים שהיו מעורים בפעילויות של רשויות מקומיות מעורבות בעת המלחמה (רשויות שמתגוררים בהן חרדים ושאינם-חרדים בתמהילים שונים).

כאמור, מלבד הביקורת על תפקוד רשויות המדינה בעת המלחמה, נדמה כי ככלל החרדיות המודרנית והמשתלבת איננה שבעת רצון מהעסקנים החרדים הוותיקים ומהממסד הפוליטי והרבני הקשור למפלגות החרדיות:

[...] מאסנו בעסקנות החרדית הוותיקה. הבנו שזה הכול שחיתויות מטורפות. הציבור מאס בזה לגמרי. (משה, חסיד מודרני).

ביקורת זו על העסקנות החרדית הוותיקה איננה קשורה בהכרח למלחמת חרבות ברזל, אך ייתכן שהמלחמה הבליטה במידת מה את התפקוד הלקוי והחסר של מנהיגות עסקנית זו, שמחד גיסא, איננה נותנת מענה לחרדים המודרניים העובדים והמשתלבים, ומאידך גיסא, לא תרמה מספיק (בעיני האוכלוסייה החרדית המודרנית) למאמץ המלחמתי והמשיכה להסתגר בדלת אמותיה. לכן אפשר לראות במלחמת חרבות ברזל זרז מעצים לביקורת הולכת וגוברת שיש למשתייכים לחרדיות המודרנית על המנהיגות והממסד החרדיים הוותיקים. לנושא זה נקדיש דיון קצר בהמשך.

3.3. חשבון נפש ותחושת אשמה
בצל טראומת התלחמה:
"מכינות עוגה לחיילים וחשובות שצריך בשביל זה להדליק להן משואה"

רגשות אשם מתעוררים כאשר אדם חש דיסוננס בין הערכים המוסריים שהוא מאמין בהם לבין התנהגותו בפועל (מוניץ, 2016). רגש האשמה קשור במודעות העצמית – ככל שהמודעות העצמית גבוהה יותר כך קל יותר לתחושת האשם לתפוס מקום. ובהקשר של מאמר זה – ככל שהפער בין חוויית ההלם בעקבות אירועי שמחת תורה ומלחמת חרבות ברזל, לבין היעדרותם של מרבית הגברים החרדים מהשירות הצבאי, היה גדול יותר, וגם לנוכח אי-הנוחות שנשמעה מצד חלק (קטן) מההנהגה החרדית, הרבנית והפוליטית, ממצב זה, היה אפשר לצפות לנוכחות בולטת וברורה יותר של רגשות אשם וייסורי מצפון בציבור החרדי.

בראיונות שערכנו אכן התוודענו לעיתים לתחושות אשם. עם זאת, הן הופיעו במינון מוגבל ותמיד היו מובלעות בתוך תמות המציגות תפיסות עולם רחבות בשאלות מהותיות. הסבר אפשרי למינון המוגבל של תחושות אלו הוא ההלימה בין עוצמת אירועי הטבח והמלחמה, לבין ההתגייסות האזרחית החרדית הנרחבת למפעלים הקהילתיים וההערכה בקרב הציבור הכללי שהתגייסות זו זכתה לה.

רגשות האשם, ואף חשבון הנפש, שהביעו חלק מהמרווינים היו קשורים בביקורת הציבורית על ההנהגה החרדית הוותיקה ובהימנעותה, עם חלקים רבים בחברה החרדית, מהשתתפות פעילה יותר במאמץ המלחמתי לנוכח הצרכים והאתגרים המרובים שעימם התמודדה המדינה:

חלק מהציבור החרדי מרגיש אשמה כי "אני" לא [מספיק] חלק ממה שקורה במדינה. [לכן] צריך לתת את המקסימום ולהיות שותף. להוריד תגיות שאנחנו לא עושים כלום: "הם נלחמים ואנחנו לא עושים יותר מידי" [...] לעשות חסד אפשר גם בלי המלחמה. (שלמה, חרדי ליטאי מהזרם המרכזי)

זה תפס אותנו מופתעים כמו כולם [...] גם אצלנו [כמו אצל שאר הציבור] יש משהו קצת כבוי, זה סוג של חשבון נפש [...] זה ימשיך ללוות אותנו לזמן ארוך מאוד ונצטרך להסיק מסקנות אישיות, קהילתיות, חברתיות ולאומיות. (יהודה, חסיד חב"ד, נטיות מודרניות, הדגשות המחברים)

מדברים אלו מתקבל הרושם כי חלקים מובחנים מהחרדיות המשתלבת והמודרנית, הנמצאת בממשקים תדירים ומשמעותיים עם הציבור המשרת, וכנראה גם חלקים מה הזרם החרדי המרכזי, חווים תחושת אשמה ואי־נוחות משום שרוב רובו של הציבור החרדי איננו חלק אינטגרלי מהקולקטיב הלאומי היהודי שבניו ובנותיו מחרפים את נפשם על הגנת המולדת. שלמה, חרדי ליטאי מהזרם המרכזי העובד באחד מארגוני החירום וההצלה הוותיקים בישראל, מתאר היטב את התחושה הזאת, ואף מצהיר בכירור כי כדי להפחית את תחושת האשמה על היעדרותם של מרבית החרדים מהמאמץ המלחמתי המתמשך מן ההכרח להפגין "אזרחות טובה", משתתפת ותורמת.

על פניו נראה כי הוא מפנה את עיקר המבט החוצה, לעבר כלל החברה הישראלית, כדי לשנות, ולו במעט, את הדימוי הבעייתי שנוצר לקהילה החרדית בכללותה. בעיניו, וכנראה שגם בעיני חרדים מודרנים אחרים, תרומה והתנדבות למען מי שזקוק לסיוע עשויות לרכך את הדימוי השלילי של החרדים בעת המלחמה. עם זאת, בסוף דבריו הוא מציין כי התרומה של החרדים צריכה להתקיים גם בשגרה ולא רק בעיתות חירום. דברים אלו מרמזים להערכתנו שהם מופנים פנימה, אל תוך קהילתו הקרובה, כדי להשקיע (כנראה) מעט את מצפונם של החרדים הדומים לו במאפייניהם, ולקדם תנועה פנימית חרדית שתעורר לעשייה משמעותית ולשינוי סדרי העדיפויות של הקהילה העוסקת לרוב בענייניה ובאזרחות חייה שלה, ואינה משתנה גם בשעת חירום קשה. ייתכן גם ששיח על אודות התרומה האזרחית הייחודית של חלקים מהחברה החרדית עשוי לכלול ביקורת הולכת וגואה של הציבור המשרת הלא־חרדי

כלפי היעדרות מהשירות הצבאי, וכך לסייע למשתייכים לחרדיות המשתלבת בהפחתת דילמת השוויון בנטל.

תחושת אשם זו, ייסורי המצפון, ובעיקר חשבון הנפש שתיאר יהודה, שהוא איש חב"ד ופעיל פוליטי בעל נטיות מודרניות העובד ברשות מקומית מעורבת, אמורים להוביל לרפלקציה עצמית מהותית ובעקבותיה לתמורות בכמה רמות, מרמת הפרט ובני ביתו, דרך הקהילה המסוימת והקולקטיב האמוני-חרדי, וכלה ברמה הכלל-ישראלית. חשבון נפש מסוג זה מתרחש לעיתים רחוקות מאוד, והוא נובע בדרך כלל ממשבר ערכי ואידאולוגי מהותי. משבר זה מאפיין כנראה רק חלק קטן ומובחן בציבור החרדי בישראל.

תחושות אלו, שתוארו בקצרה על סמך ממצאים איכותניים, זכו לאישוש חלקי בסקר עמדות שנערך, כאמור, בתחילת 2024 ומופיע בספר זה (רביצקי טור-פז, בקובץ זה). מיעוט מכלל המשיבים החרדים לסקר דיווחו כי מוצדקת בעיניהם הטענה שלא מוסרי שהחרדים אינם משרתים בצבא ואינם משלמים שום מחיר בחיי אדם במלחמה הנוכחית. ממצאים אלו עשויים להעיד על רגשות אשם ונקיפות מצפון בסוגיה כואבת זו, בפרט בקרב החרדים המשתלבים והמודרנים, שייצוגם באוכלוסיית המחקר הזה גבוהה יחסית. במבט מעמיק יותר ברגשות האשם האלה אפשר להבחין בתופעה דו-כיוונית: רגשות אשם "פנימיים", המופנים כלפי הערכים והאתוסים החרדיים המקובלים והנורמות החרדיות המחייבות, נוסף על רגשות אשם "חיצוניים", הנובעים מדיסוננס קוגניטיבי חריף הצף מול הציבור המשרת. רגשות האשם החיצוניים באו לידי ביטוי בעיקר סביב מחיר הרמים ההולך וגדל והפחדים של הציבור המשרת, שהקרבתו במלחמה קשה ומתמשכת, בהשוואה לציבור שלם שהוא חלק מהותי מהקולקטיב היהודי אך הוא אינו סובל (כמעט) מאבדות משום סוג. יוסי, חרדי משכונה מעורבת בירושלים, תיאר את תחושותיו כך:

ברמה האישית היה לי אירוע שטלטל אותי וגרם לשינוי מהותי אצלי [...] מול המרפסת שלי גרה משפחה שהבט שלה נהרג בסוף דצמבר בעזה. ופתאום אני פוגש את המבט של האבא במרפסת מולי ומחזיק את המעקה ובוהה בעצב רב לרחוב. וזה המבט שהכניס אותי לווארט החרדי שאליו הגעתי,¹⁴ לאירוסין של השכן החרדי. האירוע הזה ממש

14 המונח "ווארט" (ביידיש, מילולית "מילה") מציין חגיגת אירוסים שבה נאמרים דברי תורה ונקבעים תנאי האירוסים של זוג המתעתד להתחתן.

טלטל אותי כיוון שהוא זיקק את הפער בין האבא |הלא-
חרדין| שקובר בן לוחם בן 20, לעומת אבא המארס בן 20.
מיד לאחר מכן התגייסתי לצה"ל.¹⁵ (יוסי, חרדי ספרדי
מורדני)

מרואיינים אלו תיארו את הדילמה האישית והקולקטיבית שלהם בשיאה של המלחמה בתיאורים דיכטומיים מטלטלים שהבליטו את השכול והכאב שהופיעו במרחב הישראלי הכללי, אך נעדרו במרחב החרדי – לילות ללא שינה ודאגה מטריפת דעת, בהשוואה ללילות שלווים ולימים כשגרתם. הדילמה האישית וההתערערות המוסרית הפנימית מבטאות התערערות ערכית ותחושת אשם קהילתית ומשקפות גם שבר קהילתי, תרבותי-חברתי ואידאולוגי. שבר זה נובע גם מהפיחות המהיר והחד – בעיניהם של דוברים אלו ובעיני הקבוצות שהם מייצגים – שחל בדמותם של אברכים בני תורה, שהם המסד של חברת הלומדים, שתרומתה הרוחנית והגשמית במלחמה זו איננה מספקת ומשמעותית כביכול. עוד נשמע כי מרואיינים אלו מחפשים כתובת ומצפים לשינוי המציאות שיאפשר להם לשנות את התנהגותם בלי לפרוץ את גדרות החרדיות הנורמטיביות, למרות היותם מודעים, ברמה כזאת או אחרת, לשונות בינם לבין קהילות המקור שבהן הם צמחו וגדלו.

אפשר לראות ברגשות האשם האלה מרכיב ב"ישראלזציה" של המחנה החרדי. הישראלזציה החרדית כוללת ביטויים רבים, ובהם שימוש גובר בעברית המודרנית, תרבות פנאי חומרנית וחילונית, נוכחות פעילה ברשתות החברתיות, וכמובן גם דיון בשאלת היסוד המורכבת בעניין השירות הצבאי והלאומי-אזרחי.

כאמור, לתחושות האשם ולהתלבטויות המבטאות את הדיסוננס המוסרי של דוברים חרדים מהקהילות המשתלבות והמודרניות בנוגע להימנעות מחובת השירות הצבאי במלחמה מתלוות מעת לעת גם עמדות ביקורתיות פנימיות, דוגמת זו המתוארת להלן מפיה של חלי, יזמית חרדית מוכרת שהתחנכה בליבת הקהילה החרדית הליטאית אך ממוקמת כיום בתווך שבין החרדיות המודרנית לדתיות הלאומית:

אנו יכולים לשבת בבתי קפה ולעשות קניות בקניון, אבל זה אגואיזם חרדי, ואני יכולה לכעוס עליו ועל |הנשים החרדיות| שמכינות עוגה לחיילים וחושבות שצריך שבביל זה להדליק להן משואה. (חלי, חרדית ליטאית מורדנית)

15 יוסי לא היה מחויב להתגייס לצה"ל כיוון ששירת בצעירותו שירות אזרחי-ביטחוני.

עמדה ביקורתית גלויה זו, המגנה בכל פה את השגרה הנהנתנית של מעמד הביניים החרדי, נאמרת בייחוד נגד התפיסה העצמית החרדית הרווחת, המעוותת בעיניה של חלי. מקורו של העיוות שחלי מתארת הוא תפיסת האזרחות "הרזה", ואף המנוכרת, של חרדים רבים מאוד בישראל – פרטים וקהילות מובחנות (מלחי, 2020), שאינם מחויבים לגמרי למערכת הזכויות והחובות של הפרט והמדינה בישראל בשגרה ובחירום, כיוון שהם אינם רואים את עצמם חלק אינטגרלי מהקהילה הפוליטית והאזרחית.

לפי תפיסת האזרחות הזאת אפשר להסתפק בעזרה וולונטרית זניחה לכלל, ואף לצפות לשבחים על כך מהציבור שבניו נהרגים ונפצעים בשדה הקרב. לכן חלי רואה בתופעה הזאת אתנוצנטריות מגזרית המקדשת את האינטרס הצר על פני טובת הכלל והתנהגות פסולה מן היסוד. דברים אלו מבטאים גם ביקורת ותחושת אשם חריפה, המהדהדת את הגינוי המוכר כלפי כלל הציבור החרדי והנהגתו, מצד פוליטיקאים, אקדמאים, אקטיביסטים וכלי תקשורת שאינם חרדים. סביר להניח שתחושות קשות אלו והתרעומת המיוצגת היטב בציטוט זה מוזנות מאותם רגשות אשם ומהצורך בחשבון נפש אישי וקהילתי שתוארו כאן, המייצגים כאמור חלקים מובחנים בציבוריות החרדית העכשווית.

3.4. חרדיות מתגייסת? סוגיית הימנעותם האידאולוגית העקבית של שינוי בשוליים בעמדות מרבית הגברים החרדים משירות צבאי היא סלע בעניין חובת השירות מחלוקת פוליטי וחברתי חריף בין הציבור הצבאי: "איך להפוך את המשרת לקהילה החרדית לגוניה כבר שנות דור הלא־מוכר למוכר" (מלחי, 2017; 2021). סוגיה זו נוגעת לשאלות היסוד בדבר טיב האזרחות הישראלית ויחסי

הפרט והמדינה במערכת המורכבת והרגישה של זכויות וחובות שעליה מושתתת "המשוואה הרפובליקנית" ומודל החייל-האזרח. אזרחות על פי התפיסה הרפובליקנית היא אזרחות פעילה ומשתתפת של הפרט בקהילה פוליטית שממנה הוא שואב את זהותו ואת שייכותו. ולפיכך הצטרפות האזרח לקהילה הפוליטית תלויה בהזדהותו עם יעדיה (Taylor, 1990).

מכאן שלפי תפיסה זו, האזרח "הטוב", בעל הערכים הפוליטיים והאזרחיים "הראויים", הוא מי שמשותף בתהליכי קבלת ההחלטות, מתנדב, תורם לכלל ומשרת שירות משמעותי בצבא למען הקולקטיב. בישראל צעירים מכל המעמדות נעשים אזרחים "טובים" באמצעות שירותם הצבאי, ואזרחותם אף מדורגת על פי סוג השירות שלהם ומידת ההקרבה שבו (לוי, 2003). ביטוי עדכני

מוקצן ומוחצן לכך היה אפשר לראות טרם המלחמה, בסערה שעוררה סרבנותם (הגלויה והסמויה) לשירות מילואים של טייסים בחיל האוויר, מי ששירותם מוערך מאוד בחברה הישראלית, במחאה על תוכנית הרפורמה המשפטית של ממשלת נתניהו.

גם בעיתות שגרה חלק ניכר מהחרדים אינם שותפים פעילים מלאים במפעל הלאומי הציוני, בכוונת מכוון. כאמור, לפי אמות המידה הרפובליקניות, אזרחותם "רוזה", תכליתית ושולית, ולעיתים אף לעומתית.¹⁶ הם מתייחסים למדינה, למוסדותיה ולסמליה כחשדנות, בניכור ובריחוק, ואינם נותנים אמון במוסדותיה (שטרן ואחרים, 2022). לשירות צבאי הם מתנגדים מטעמים תאולוגיים-רוחניים אותנטיים, שלפיהם הקפדה יתרה על לימוד תורה מגנה על עם ישראל לא פחות מכוח המגן הצבאי, ובעיקר בשל חששות סוציולוגיים מוצדקים מבחינת הממסד החרדי מפני המרת זהות ושייכות העלולות להיגרם לצעירים שישירתו בצבא בעקבות החשיפה לתרבות מודרנית, חילונית ומתירנית הנוגדת לחלוטין את עולמם הערכי והחינוכי (היון, 2023). מרבית הרבנים והמחנכים החרדים סבורים כי הלימוד האינטנסיבי בישיבה בתנאי חממה הוא תנאי הכרחי לשמירת מצוות ולהקפדה על קלה כחמורה, כמקובל בקהילות החרדיות השמרניות. מכאן ניתן להסיק כי גורמים אלו לצד חסמים נוספים,¹⁷ מונעים ממרבית הצעירים החרדים להתגייס, והם חלק מהותי וחיוני בזהותם האישית והקולקטיבית.¹⁸ מכאן גם ברור החשש המהותי של דוברים ומנהיגים חרדים רבים, פוליטיקאים ורבנים כאחד, שמי שיתגייס לצה"ל (מרצונו החופשי או בכפייה) עלול שלא להישאר חרדי בסיומו.

לפיכך חיוני לברר איך ובאיזו מידה פרמו המאורעות הקשים והמתמשכים של מלחמת חרבות הברזל את מרכיבי הזהות האלה, הדוחים מכול וכול שירות צבאי, או לחלופין ערערו את צדקת הדרך החרדית בדבר חיוניות לימוד התורה כדי להגן על עם ישראל בכלל, ועל הלוחמים בפרט.

16 על פי ידידיה שטרן ואחרים (2022), מחקר שנערך טרם הרפורמה המשפטית ומלחמת חרבות הברזל, כמחצית (56%) בלבד מהחרדים חשים שייכות למדינה, ולעומת זאת, 70% מהם גאים בישראליותם.

17 סיבה היסטורית נוספת להתנגדות של החרדים לשירות הצבאי הייתה הצורך של המנהיגות החרדית בסוף שנות ה-40 ותחילת שנות ה-50 של המאה ה-20 לשקם את עולם התורה שחרב בשואה (בראון, 2017; היון, 2023).

18 ראו למשל את התבטאותו של ח"כ יצחק פינדרוס מדגל התורה בנושא זה: וסרמן (2024, 20 ביוני).

הקולות שאנו מבקשים להשמיע במאמר זה מעידים על קושי ואי-נחת הולכים וגוברים מדפוסי ההתנהגות החרדיים ומעולם הערכים החרדי המתנגד לשירות. דברים אלו אמורים בעיקר על החרדים המשתלבים והמודרנים, שלהם יש, כאמור, ממשקים מגוונים עם הציבור המשרת. נראה שבקרב חוגים חברתיים אלו בציבור החרדי מחלחלת ההבנה שגם אם ההנהגה הרבנית-פוליטית הקולקטיבית לא תשנה את יחסה העקרוני העוין והמסוּי לחובת השירות, חובה שהיום הרבה יותר מבעבר נראית הכרחית לחוסנה של ישראל, ייתכן שפרטים חרדים, ואולי גם קבוצות מקהילות חרדיות משתלבות ומודרניות, יגלו גמישות ויתגייסו לצה"ל גם בלא הסכמה (גלויה או סמויה) של הרבנים. כך, למשל, התבטא שלמה, גבר ליטאי הפעיל מאוד בארגוני החירום וההצלה הרפואיים:

הציבור [החרדי] הבין שהוא צריך להיכנס ולהיות חלק מהמערכת, לתרום יותר. לפני 20 שנה הייתה פחות פתיחות. הקהילה כקהילה לא תשנה את אורחותיה בנוגע לגיוס, הפרט כן. (שלמה, חרדי ליטאי מהזרם המרכזי)

בדברים אלו משתקפת רוח השינוי ביחסה של החרדיות המשתלבת, וגם בקרב חלקים מהחרדים מהזרם המרכזי, לאפשרויות השירות בצה"ל. מה שהיה מקובל פחות, ואף מגונה לחלוטין לפני כשני עשורים, נעשה היום, בעקבות המלחמה והעומס האדיר על המשרתים, וייתכן שגם לפני, לתופעה מקובלת מעט יותר. זהו ביטוי ברור להיבט מסוים בתהליכי ישראליוזיה שאופיינו בספרות כבר בתחילת שנות ה־2000 (סיון וקפלן, 2003), ועוררו גם ריאקציות שמרניות.

את היחס המכיל והסובלני יחסית ללובשי המדים החרדים בחודשיה הראשונים של המלחמה, וגם לאחר מכן, הזכיר במפורש מי שאזר אומץ וחש שהוא מחויב לתרום למאמץ הלאומי הקולקטיבי כחייל בצה"ל. משה, בעל הדברים שלהלן, הוא דמות פוליטית מקומית בעיר חרדית מעורבת, בעל עמדות ומהלכים פרגמטיים בנוגע להכרח שבשילוב חרדים בחברה וביציאתם מהמובלעת המגזרית:

הבשילה אצלי התובנה כי חייבים להיות חלק מכל מערך לאומי – לא רק להביא צ'ופרים לחיילים. זה נחמד וכאילו מוסרי אבל לא מספיק אמיתי. חייבים להיות חלק ממערך לאומי חשוב וחיוני כדי לנסות לשמור על קיומנו הממשי [...] חזרתי ובכוונה לשכונה החרדית עם המדים, וגם הלכתי

לעשות קניות עם המדים בשכונה. ממש רציתי שתהיה פרובוקציה – נראה מי יהיה הראשון שיירק עליי? ולא קרה כלום! ממש התפלאתי. זה היה כחודש וחצי אחרי תחילת המלחמה באמצע דצמבר. (משה, חסיד מורדני)

מכאן שלפחות בשלביה הראשונים של המלחמה התרכז מעט היחס לחיילים חרדים שלבשו מדי צה"ל בפרהסיה החרדית, לעיתים בכוונה, כדי לבחון את יחסה של הקהילה הקרובה לצעד השנוי במחלוקת הזה. מתברר כי חרדים רבים, גם בחלקים השמרנים והתורניים בקהילה זו, חשו כי לנוכח גודל השעה, הטרגדיות הנוראות ומספר החללים והנפגעים הגבוה בצה"ל ובכוחות הביטחון, יש טעם להבליג – לעת עתה לכל הפחות – על התופעה החדשה, והמצומצמת מאוד, של התגייסות גברים חרדים לשירות צבאי. רוב המתגייסים היו גברים מבוגרים, נשואים, בעלי מקצועות ומשכילים, והם התגייסו למסלול שירות מקוצר (שלב ב), שכלל חיול בן כעשרה ימים ושיבוץ לתפקיד במילואים לתקופות מוגבלות. סביר להניח כי גם בשל פרופיל המתגייסים הזה, שלא כלל כמעט בחורים רווקים צעירים, הפגינה הקהילה יחס מכיל וסבלני לתופעה ולמתגייסים, וחלקם אף זכו ליחס אוהד ולגילויי הערכה מסביבתם הקרובה, לנוכח התפיסה שגיוס חרדים שאינם לומדי תורה הוא תרומה סגולית וערכית הכרחית. על פי תיאורו של משה, המתגייסים החרדים לשירות מילואים מקוצר במהלך המלחמה מגיעים לרוב ממעמד ביניים חרדי המשתלב בישראליות הלא-חרדית. ייתכן אפוא שאם קבוצת השווים החרדית של המתגייסים יכולה להכיל את הצעד השנוי במחלוקת הזה, פוטנציאל הגיוס מקרב המשתייכים לקבוצה המודרנית גבוה יותר בהשוואה לפוטנציאל הגיוס של חרדים מקהילות שמרניות ומתבדלות.

מהראיונות שערכנו עם נציגים של קומץ החרדים שהתגייסו בגיל מתקדם יחסית לשירות מילואים מקוצר עלו שלוש תמות חשובות, התורמות להבנה מעמיקה יותר של המפגש החרדי הבלתי אמצעי עם צה"ל: (1) מי שהתגייס ושירת מתוך אמונה עמוקה בצדקתו ומתוך הבנה שגם החרדים חייבים לתרום, חש גאווה עמוקה והתרוממות רוח בלבישת מדי הזית ובהיותו חלק אינטגרלי מצה"ל גם אם התפקיד שהוא שובץ אליו לא היה מיטבי מבחינתו; (2) נוכחותם של גברים חרדים במדי צה"ל בשכונות וערים חרדיות יכולה להיות איתות חיובי, ואולי אף נורמטיבי, לבני הדור הצעיר, בייחוד לנערי שוליים שאינם בני תורה שחלקם נערים בסיכון. נוסף על כך, עבור הצעירים האלה השירות עשוי להיות מקפצה של ממש לשיפור ההון האנושי והחברתי שלהם, כבר בשירות עצמו, וגם לאחריו. מהלך חיובי זה מתועד גם במחקר קודם (מלחי, 2017); (3) למרות

האמור כאן, ולמרות ההנחה שחל שינוי מסוים ביחס לחרדים המשרתים בצה"ל במלחמה, מסקר דעת קהל שערך מכון ויטרבי במכון הישראלי לדמוקרטיה בתחילת 2024, בעיצומה של המלחמה, עולה שכחמישית בלבד (19%) מהחרדים תומכים בגיוס חרדים (רביצקי טור-פז, 2024, 31 במאי).¹⁹ כלומר, לעת עתה, ולמרות הצורך הברור והמידי בהגדלת שורות המתגייסים לשירות, עוד לא חלו תמורות של ממש במוטיבציות של מרבית החרדים לשירות מחייב ומשמעותי.

"דריכה במקום" זו נובעת, כאמור, מהאתוס החרדי המארגן בדבר מרכזיותו של ערך לימוד התורה, הסותר את הערך האזרחי-לאומי של שירות למען המדינה והפגנת אזרחות טובה דרך השירות הצבאי וההקרבה בו. ביטוי ברור לגישה זו השמיע חרדי ליטאי העובד בארגון חירום והצלה מוכר:

[...] כאדיאל אנחנו לא מתגייסים, ועל זה צריך להילחם. אם יהיו מכסות לנוער חרדי נושר, נמצא מספיק חרדים שיתגייסו, גם לא מהשוליים. ההנהגה [החרדית] מבינה שיש ציבור חרדי קצת שונה שמוכן להתגייס. (שלמה, חרדי ליטאי מהזרם המרכזי)

חלקם הראשון של הדברים הם ביטוי נחרץ וחד-משמעי (כביכול) בנוגע להתנגדות המהותית והעקרונית של החרדים מהזרם המרכזי לחובת השירות הצבאי, התנגדות שלמעשה עיצבה את החרדיות הישראלית בדורות האחרונים, וביססה אותה על אתוס של קבוצת מיעוט נרדפת המתגוננת מפני עריצות הרוב המשרת (בראון, 2017; קפלן, 2024). עם זאת, מיד ובאותה נשימה הדובר מסתייג ומכיר בשינויים שחלו בציבור החרדי ההולך ומתרחב ומתגווז, ומביע תקווה שגם ההנהגה הרוחנית-רבנית והפוליטית החרדית תכיר בכך. ואכן, קבוצת הצעירים החרדים שבשוליים ששלמה מזכיר בדבריו היא כחמישית (20%) לפחות משנתון חרדי בגיל הגיוס בישיבות הגדולות (בגילי 17-23) – והיא תופעה הולכת ומתרחבת (מלחי, 2020; 2024). נגד האתוס המארגן של לימודי הקודש בציבור החרדי ניצבת מציאות המחייבת למצוא פתרונות מעשיים לצעירים שלטענת שלמה צריכים ויכולים להתגייס ולשרת בצבא כאשר תיאכף החלטת בג"ץ מיוני 2024 המחייבת את הממשלה וצה"ל לשלוח צווי גיוס לכל

19 ממצאי סקר זה מלמדים גם שכ-70% מכלל החרדים אינם מצדיקים את הסברה שמלחמת חרבות ברזל היא "מלחמת מצווה" ולכן על פי ההלכה גם הגברים החרדים הפטורים משירות על פי חוק, חייבים להתגייס לצבא ולהשתתף בה.

גבר חרדי שאינו פטור משירות צבאי. אמירה זו מבליטה סתירה חרדית פנימית מוכרת: עמדה מתריסה של הממסד החרדי הרשמי נגד כל ניסיון פשרה בסוגיית הגיוס לצה"ל של גברים חרדים, גם בעת מלחמה קשה, מצב חירום מתמשך וחוב חוקי, ולעומתה עמדת הפרט ששיקוליו המעשיים והאישיים מתנגשים בנרטיב המתנגד המסורתי.

כדי שיהיה אפשר להגדיל את היקף הצעירים החרדים המתגייסים לצה"ל, לא רצוי להסתפק בשינויי חקיקה רשמיים, כמו הטלת סנקציות כלכליות ואישיות על מי שלא ישרת, אלא כדאי גם להגביר את קצב השינוי התודעתי, החינוכי והחברתי באשר לחשיבות השירות בצבא בקרב הציבור החרדי. כפי שאמרה לנו נחמה (חרדית ספרדייה, מחנכת ומנהלת ברשת חינוך ספרדית) על השירות הצבאי: "בשנים הבאות צריך להתמקד במחשבה איך להפוך את הלא-מוכר, למוכר [הדגשת המחברים]". מהלך כזה יסייע להפחית את החשש החרדי, בעיקר בקרב בחורים צעירים ורווקים מהליכה התורנית החרדית, מפני הלא-נודע, המאיים כאמור על זהותם ועל שייכותם הקהילתית. למעשה, לא מדובר רק ברתיעה תרבותית-חברתית ואידאולוגית-רוחנית מפני השירות הצבאי, אלא גם בחוסר היכרות מהותי ועמוק עם החוויה הכרוכה בו, המוכרת כמעט בכל בית יהודי ישראלי. נחמה מסבירה במקום אחר בריאיון עימה, כי אף על פי שבנה תלמיד הישיבה הגיע עם מעט מחבריו להלוויות צבאיות במהלך המלחמה גישתו כלפי שירות בצה"ל לא השתנתה כלל:

זה לא תפס. זה לא משהו שיגרום לו ללכת ולהתגייס. בחור כמו הבן שלי שיושב ולומד בישיבה, השייכות שלו היא לישיבה. אין טריגר שיגרום לו להתגייס לצבא. עבורם הצבא זה לא נודע, [לכן] בין מי שבגיל הגיוס מהזרם המרכזי, לא ראיתי חבר'ה שמתגייסים. השינוי לדעתי אפשרי בגיל 24 ומעלה [בדרך כלל אחרי החתונה] ואז חלקם מתגייסים לשלב ב, אז הם מרגישים שהם צריכים לתת יד. (נחמה, חרדית-ספרדייה מהזרם המרכזי, הדגשות המחברים)

מדברים אלו עולה כי ריחוק מנטלי וחברתי מחובת השירות ותחושת חוסר שייכות להווי הצבאי של מרבית תלמידי הישיבות החרדים הן אבני נגף עוצמתיות בפני גיוסם. לעומת זאת, כמצופה מהם מבחינה נורמטיבית, הלימוד בישיבה הוא אקט השתייכותי סוציולוגי ראשון כמעלה עבור בחורים חרדים המבקשים לסלול את דרכם בחברת הלומדים. למעשה, כל ניסיון לסטות מדרך זו עלול לפגום במרכיבי הזהות והשייכות של צעירים אלו. זאת ועוד, למרות

ניסיונות ההזדהות ותחושת השותפות המוגבלת של תלמידי הישיבות החרדים עם השכול והכאב הישראלי (דרך השתתפות של חלקם בלוויות של חללי צה"ל במהלך מלחמת חרבות הברזל), לא מתרחש שינוי מהותי באורח חייהם ובדרך החשיבה שלהם, והם אינם שוקלים כלל להתגייס. האפשרות לשרת, גם לשירות מצומצם ומוגבל מאוד בהיקפו, עולה אצל מעטים ורק בגיל מבוגר יותר. רק לאחר שהם נישאים ומעמדם בקהילה כבר מבוסס, משתנה לעיתים נקודת המבט שלהם על מיקומם בהיררכיה האזרחית, במיוחד לפי התפיסה הרפובליקנית, המדגישה, כפי שראינו, את מערכת הזכויות והחובות של האזרח, ובהן חובת השירות בצבא. אולם, בגיל ובמצב משפחתי זה, כשהם כבר אבות לילדים, חלופת השירות הקרבית כמעט שאיננה רלוונטית למתגייסים אלו – תרומתו הסגולית של גיוסם מוגבלת למדי, ולכן גם מערך הגיוס הצבאי נוקט גישה בררנית מול המתעניינים החרדים בשירות צבאי בגיל מבוגר.

בין המרואינים, ובעיקר בין המשתייכים לקבוצות המודרניות והמשתלבות, היו שטענו כי יעודדו בגלוי את בניהם לשרת שירות משמעותי בגיל שירות החובה, ולא כשיהיו בני 40. כמו כן, כחלק מרגשות האשם שתוארו בפרק הקודם, נשמעו גם ניצני שינוי שכללו ביקורת מפורשת על האתוס המתברל והמתנגד:

גם אם אין חוק גיוס חובה [החל על החרדים], הייתכן?! יש המון תירוצים אבל בסוף זו שאלה מאוד מוסרית, אנושית ובסיסית ביותר. בעיניי זה לא אנושי לא לשאול את השאלות האלו. זה מטריד במיוחד לגבי מי שכלל לא מתנדב בארגוני חירום והצלה, ובוודאי לגבי מי שאינו בן תורה אמיתי. זה דיסוננס קוגניטיבי מטורף. (מנחם, חרדי ספרדי מודרני)

דברים נוקבים אלו, שאמר גבר חרדי מודרני ופעיל פוליטי, הם ביקורת מוסרית מהותית על המוסכמה החרדית שלימודי הקודש הם תרומה אזרחית מהותית ללחימה, בוודאי כאשר רבים מהגברים החרדים אינם לומדים לימודים מלאים. לפיכך, גם אם מבחינה תורנית אפשר להצדיק את האתוס החרדי, הזוועות שהתרחשו בשמחת תורה תשפ"ד ערערו במידת מה את האמונה הזאת. יתר על כן, ייתכן שרגשות האשם האלה, והחשש שמא לימודי הקודש אין בהם די להגן על ישראל, מדרבנים חלק מהצעירים החרדים להתגייס לצה"ל.

נדגיש שוב כי עמדה זו מאפיינת בעיקר את מי שמשתייך לחרדיות המודרנית והמשתלבת, הקבוצה שהייתה פעילה יותר גם בפעולות ההתנדבות בתחילת המלחמה. לעומת זאת, הזרם החרדי המרכזי והחרדיות השמרנית והאולטרה-שמרנית, שהן הרוב הגדול של החברה החרדית, לא שינו, לכל הפחות לא

במוצהר, את עמדותיהם בסוגייה זו. מבחינת רבים בציבור החרדי, להתנדבות ולסיוע לחיילי צה"ל יש ערך מוסף גבוה – הם שליחות בפני עצמה המבטלת את הצורך לשרת בצבא. כך התבטא חסיד שמרן שפעל במסגרת התנדבותית שיוזם למען המשפחות השכולות:

אצלי לא השתנה שום דבר בנוגע לצבא והמפקדים שבו. לכל אחד יש את התפקיד שלו בעולם [...] לא השתנה שום דבר. מה שכן, התרומה של הציבור החרדי לחיילים ולצבא ללא התגייסות בחודשיים הראשונים למלחמה, זה כנראה הועיל יותר לעומת אם היו מנסים לגייס אותם לשירות חובה [...] כל זה [פעילות למען החיילים] נותן להם את המורל ואת ההבנה כי הם עושים משהו טוב. לא צריך שהחרדים יתגייסו, אבל כן חשוב שאנחנו החרדים נחזק את הלווחמים [...] החרדים לא ילבשו מדי צה"ל [...] זה ממש לא נכון ורחוק מהמציאות. זה לא מה שיאזן את הכוחות. זה לא יקרה, זו רק תפיסה או דמיון חולמני [...] אני באמת מאמין שלימוד התורה מגן עלינו, ומי שלא מסוגל ללמוד באופן משמעותי אז שיעשה חסד אמיתי ורציני. ועם זאת, אם יש נער או בחור חרדי שלא מסוגל ללמוד באופן רציני גמרא בשיבה או ככולל, אז עדיף שיתגייס לגדוד החרדי בצה"ל כי זה יעשה לו טוב. (יוסף, חסיד מהזרם השמרני)

להערכתנו, דברים אלו הם שיקוף אותנטי וברור של עמדת הזרם השמרני והמרכזי בחברת הלומדים החרדית. לפי תפיסה זו, חרף המלחמה ומחיריה הקשים, אין טעם לנסות לכפות שירות חובה על צעירים חרדים בגיל הגיוס, כיוון שהמציאות לא תשתנה, ולמעשה הניסיון לגייס חרדים בתקופת הנוכחית הוא סוג של אחיזת עיניים שאין לו מקום. בדברים אלו יש הרבה גם לאתוסים המארגנים של הממסד החרדי בדבר היותם של החרדים מעין "תומכי לחימה" וולונטריים, שברצותם יבחרו לסייע ללווחמים, מבלי לסכן את עצמם ואת שלמות קהילתם, וברצותם ימשיכו (פחות או יותר) בשגרת חייהם.

נוסף על כך, יוסף מפגין מבט מפוכח על מציאות חייהם של אלפי צעירים חרדים שאינם מממשים את הציווי הערכי החרדי להתמיד בלימוד תורה. אף שעמדתו שמרנית ומשמרת את האתוס "תורה מגנא ומצלא", הוא תומך בגיוסם של צעירים אלו, בעיקר משום ששירות צבאי ייטיב איתם, ופחות משום שהוא חובה חוקית, מוסרית ונורמטיבית במדינת ישראל. נראה שבקרב אנשים כמותו

יש הסכמה די רחבה על הצעד הזה, העשוי גם לשקם בעקיפין את עולם התורה הסובל מעודף במספר הלומדים הפורמליים, שרבים מהם אינם מסוגלים להתמיד בלימוד. היבט נוסף שראוי לציין הוא שמדבריו של יוסף לא עולות כלל נקיפות מצפון, תחושות אשם או התלבטות מוסרית כלשהי, לנוכח אי-השוויון בנטל, בקורבנות ובאכזרות.

לסיכום הממצאים שלעיל והתובנות הנגזרות מהם, נראה כי עדיין רק בשוליה של הקהילה החרדית הענפה בישראל חלו תמורות מסוימות ביחס המהותי-ערכי לחובת השירות הצבאי. שינויים אלו נובעים בחלקם מתחושות אשם בעקבות המלחמה הזאת. שיקולים אחרים, למשל של מי שבחרים לשרת בגיל מבוגר במסגרת שלב ב במילואים, הם, ככל הנראה, שיקולים פרגמטיים של חרדים מהמעמד הבינוני המודרני והמשתלב שהשירות בצה"ל עשוי למצב אותם בעיני עמיתים במקומות עבודה מעורבים ובמעגלים חברתיים משולבים נוספים כחלק מהקולקטיב המשרת. אולם, גם אם בתחילת המלחמה קיבלו חיילים חרדים לובשי מדים יחס מכיל, ואף אוהד, מסכיבתם הקרובה, אין כל וודאות שיחס מכיל זה יימשך, במיוחד כאשר יחריף העימות בנוגע להסדרת שירות החרדים בצה"ל. מכאן אפשר להסיק כי מלחמת חרבות ברזל והשלכותיה לא הביאו לתמורה מהותית ביחס הנורמטיבי של מרבית הציבור החרדי והנהגתו לחובת השירות בצה"ל.

כל עוד לימוד התורה הוא נייר הלקמוס השייכותי והזהותי, שלפיו נמדדת ומוערכת חרדיותו של הגבר החרדי ושל סביבתו הקרובה, לא יחולו כנראה תמורות בקרב הליכה התורנית החרדית, במיוחד בחרדיות הליטאית ובחרדיות הספרדית-תורנית, בשאלת היחס לצבא ולגיוס לצה"ל. לכן את השינויים הערכיים, ואת ביטויים ההתנהגותי, נוכל לאתר בעת המשברית הזאת בעיקר בין המשתייכים לקבוצות החרדיות המודרניות המשתלבות החוות תהליכי ישראליוציה מואצים, תהליכים שמלחמת חרבות ברזל האיצה ושכללה.

3.5. חרדיות משתלבת? בראיונות ניסינו להבין כיצד רואים אנשי השטח שינויים ביחסי החרדים את היחסים בין הציבור החרדי לבין חרדים ושאינם חרדים הציבור הלא-חרדי בעקבות המלחמה. גם כאן מצאנו התאמה בין התשובות שקיבלנו לשאלות

על תמונת העתיד ועל ההערכות באשר ליחסי החרדים עם המדינה ועם אוכלוסיות שאינן חרדיות, לבין המיקום התרבותי-חברתי של המשיבים על הציר השמרני-מודרני. בין החרדים המודרנים היו שטענו כי כדי לחזק את

הסולידריות ואת הלכידות החברתית של הציבור החרדי עם האוכלוסייה הכללית שאיננה חרדית, וכדי להפחית את הניכור ואת הבורות ההדדיים, חייבים לנסות לקיים מפגשים בין־אישיים בין הצדדים. אחרים מקרב השמרנים בציבור החרדי מאמינים שיש להמשיך במערכת היחסים הנוכחית, כלומר שהציבור החרדי ממלא את חלקו במערכת הזאת בתרומה לחוסנו של הקולקטיב האתנר-לאומי היהודי על ידי לימוד תורה, בתנאי שאכן מי שמתיימר ללמוד כדרך חיים יממש את חלקו בחווה הלא־כתוב הזה, ויעשה זאת בהתמדה ובהקפדה:

אם אתה שבט לוי העושה את תפקידו כמו שצריך אז זה מובן [...] אבל אם אתה רק מתחמק [מחובת התפילה ולימוד התורה] אז אנחנו לא שם.²⁰ כמו שהחיללים והצבא משתדלים יותר, אז גם אנחנו הציבור התורני נלמד יותר. ניקח עוד מחויבות תורנית כצינור של קדושה: יותר תהילים, יותר לימוד, ליזום שיעורים, ותסביר שזה החלק שלנו בניצחון הכללי במלחמה. (יהודה, חסיד חב"ד, נטיות מורדרניות)

כדי לבדל ולהרחיק את עצמה מהחרדיות של הזרם המרכזי, גם הדוברת הבאה מעריכה כי "מה שהיה הוא שיהיה, ומה שנעשה הוא שיעשה, ואין כל חדש תחת השמש".²¹ באמירה זו יש ביקורת פנימית כלפי הקהילה עצמה, והנחה מובלעת הקושרת בין הריחוק של מרבית החרדים מהלחימה וממחיריה הקשים, לבין היעדר תחושת שותפות וסולידריות עם הישראליות הרווח בדרך כלל בימי שגרה במרבית הציבור החרדי. רגשות השותפות וסולידריות היו נפוצים הרבה יותר בשבועות ובחודשים הראשונים למלחמה, אך גם הם דועכים ככל שעובר הזמן:

אסור להתייחס לחרדים כמקשה אחת ביחס למלחמה. יש הרבה מאוד הבדלים בין הקבוצות. בגדול האמירה היא שהחרדים לא באירוע. אין להם אבדות, הם לא היו במסיבה בנובה. המעורבות החרדית קיימת למרות שהאזורים החרדים היו הראשונים שחזרו לשגרה. עדיין בכתבי הספר יש צלצול של "אחינו כל בית ישראל". עדיין מתפללים על חיילים

20 בפחח הציטוט הזה נשמעת ביקורת על הנשירה הסמויה של חלמידי ישיבות שאינם ממלאים את חובת הלימוד התורני - תופעה מתרחבת בישיבות החרדיות (מלחי, 2021; מלחי, 2024).

ושבויים. אבל מעבר לזה אין שיח מעמיק. (נחמה, חרדית ספרדייה מודרנית)

לעומת זאת, מרואיינים אחרים מעריכים שהמלחמה מאיצה תהליכים ותמורות שכבר מתרחשים בשטח ומעידים על התקרבות בין האוכלוסיות ועל הגברת הישראליות של חלקים מסוימים בחברה החרדית. מבחינתם מודל חברת הלומדים המתבדלת שהנהגה החרדית משמרת כדי לשמור על החיץ שבין הציבור הלא-חרדי לקהילה החרדית אינו יכול להמשיך להתקיים בתנאים הנוכחיים. יש הסבורים שהשינוי התרבותי-חברתי שחל בחברה החרדית צריך להיות מתורגם לכוח פוליטי כדי לחלק אחרת את עוגת המשאבים הלאומיים והקהילתיים, ואחרים מעריכים כי עוד רחוקה הדרך משינוי מסוג זה, ושהוא צריך להתרחש בהדרגה ובזהירות.

נשארנו עם המנגנונים של הדורות הקודמים, שלא מתאימים כלל למציאות הנוכחית [...] המלחמה היא טריגר, טריגר לעשות משהו מעשי. ככה לא יכול להימשך, בנו חומות גבוהות וחזקות וחסונות. אבל ברמה הכלכלית זה לא אפשרי. זה לא מוסרי ולא יהודי להמשיך ולהסתגר. לא חייבת להיות ממש מהפכה, אבל כן צריך להיות חלק יותר אינטגרלי מהציבור. (משה, חסיד מודרני)

במחקר זה שייכנו עמדה זו בעיקר לחוגים החרדים המודרנים האקטיביסטים הקוראים בריש גלי לשינוי מהותי בתפקידה של החברה החרדית ביצירת טוב ישראלי משותף. בין הנימוקים לשינוי ההכרחי שאמור להתרחש במערכת היחסים בין החרדים למדינה ולחברה הכללית, משה מציין שתי סיבות עיקריות: גורמים חומריים, הקשורים לתרומה הנמוכה של משקי בית חרדים למשק (קרלינסקי ואחרים, 2024), בעיקר בשל השתתפותם הנמוכה והלא-איכותית של הגברים החרדים בשוק העבודה, לצד גורמים ערכיים ומוסריים הנוגעים לצורך בחיזוק הערכות ההדדיות בין כלל חלקי החברה הישראלית. חלק מהמרואיינים ערים מאוד לביקורות החריפות של הציבור המשרת, ובו גם הציבור הדתי-לאומי, כלפי היעדרותם של מרבית החרדים מהמאמץ המלחמתי:

החברים הדתיים שלי ברגרסיה מאוד חזקה על הציבור החרדי. נגמר הסיפור. לא לעבוד ולא לשרת, לא יקרה. גם האנשים הכי מכילים לא מוכנים יותר להכיל את זה. (חלי, חרדית ליטאית מודרנית)

אמירה מפוכחת זו מניחה כי בשל הביקורת ההולכת וגוברת כלפי הציבור החרדי והנהגתו הפוליטית והרבנית יחסו של הציבור המשרת כלפי החברה החרדית עשוי להשתנות, וייתכן שגם בתוך החברה החרדית עצמה מתחילים להתחולל שינויים מבחינת היחס כלפי החברה הלא-חרדית, צרכיה ואתגריה.

4.

סיכום ומסקנות ראשונות

מאמר זה ביקש לבחון איך השפיעו מלחמת חרבות הברזל ואתגריה על הציבור החרדי ועל יחסיו עם המדינה ועם החברה הלא-חרדית. ניסינו להבין מי היו החרדים שהתנדבו בזמן

המלחמה ומה היו מניעיהם, ולבחון אם חלו שינויים ביחסם של חרדים ממגוון קבוצות לסוגיית אי-גיוסם של הגברים החרדים לצה"ל בכלל, ועל רקע המלחמה בפרט. בכל הראיונות נחשפנו לאמביוולנטיות שחשו חרדים רבים – מחד גיסא, הם רצו לתרום ולסייע לכלל, ומאידך גיסא, חששו שתרומה זו עלולה לגרום לאובדן ייחודם התרבותי והחברתי.

שלושת הנתיבים המרכזיים שבהם תרמו החרדים למאמץ הלאומי היו המישור הסמלי האמוני – דרך לימוד ותפילה מוגברים שסייעו לחיזוק החיילים ומשפחות החללים; ההתנדבות בארגוני חסד למיניהם, חלקם הוקמו אד-הוק בימי המלחמה הראשונים, והגיוס לצבא, בעיקר במסגרת שלב ב, שכלל שירות מילואים של גברים חרדים מעל גיל הפטור משירות.

הממצאים מלמדים כי לא כל החרדים התנדבו באותו האופן ובאותם ההיקפים. הציבור החרדי המודרני והמשתלב עמד בחוד החנית של ההתנדבות החרדית בזמן המלחמה. גם חרדים שמרנים וחרדים מהזרם המרכזי תרמו למאמץ המלחמתי, אך הם עשו זאת באופן נורמטיבי ונפוץ יותר: תפילה ולימוד תורה והתנדבות בארגוני הצלה וחירום חרדיים. המניעים להתנדבות היו אלטרואיסטיים, ועליהם נוסף הצורך להגביר את הערכות ההרדית בין כל חלקי החברה הישראלית.

נוסף על כך זיהינו גם מניעים תועלתניים להתנדבותם של חרדים מקבוצות מודרניות. בין המרוויינים מקבוצות אלו נשמעו לא מעט קולות ביקורתיים כלפי המנהיגות החרדית המבקשת, גם בעת מלחמה ומשבר לאומי קיצוני, לשמר את מודל חברת הלומדים ואת חומות ההתבדלות. ביקורת זו ותחושות האשם בקרב חלק מהמשתייכים לקהילות חרדיות מודרניות הובילו גם הם להתנדבות נרחבת, שכללה, נוסף על התפילות והלימוד, פעילות התנדבותית שכוונה החוצה, לציבור המשרת, למשפחות החללים ולאוכלוסיות המפונים. מטרתה

התועלתנית הסמויה של התנדבות זו הייתה לבדל את המשתתפים לקהילות אלו מהזרם החרדי התורני והמתבדל, ולהנכיח את תרומתם של החרדים המודרניים למאמץ הלאומי, דרך תרומות והתנדבות מחוץ לקהילה, ובמידה מוגבלת גם דרך גיוס לצה"ל (כאמור, בעיקר גיוס למילואים לשלב ב).

העובדה שרבים בציבור החרדי המודרני עובדים במרחבי תעסוקה מעורבים לחרדים ולשאינם חרדים, נשים יותר מגברים, הובילה גם היא לדפוס התנדבות אלו. מאפייני ההון החברתי המגשר של חרדים מודרניים סייעו להם לארגן ולנהל טוב יותר מיזמי התנדבות חרדיים שנוצרו אד-הוק לפי הצרכים שהעלו המלחמה ואתגריה, ולפעול היטב בתוך הקהילה ומחוצה לה.

הקשרים של הקבוצות החרדיות המודרניות עם החברה הלא-חרדית, מתבטאים למשל בשימוש המוגבר שלהם ברשתות חברתיות, שהוא שינוי מהותי באורח החיים החרדי. יתר על כן, המשתתפים לקבוצות החרדיות האלה מגלים הזדהות עם החברה הלא-חרדית ובעיותיה, ורואים בעמיתיהם הלא-חרדים, במקומות עבודה, במוסדות ההשכלה האקדמיים, וגם בשדה הקרב, קבוצת שייכות נוספת לקהילת המקור שלהם. חלקם מנסים להידמות לחברה הלא-חרדית במאפיינים מסוימים, ומקבלים ממנה אישור חברתי לנורמות ולערכים הנהוגים בה. הנורמות האלה כוללות לא רק תפילות ולימוד תורה, אלא גם התנדבות למען הזולת שאיננו חלק מקהילתך אך שייך לקולקטיב הלאומי. מכאן נובע גם השינוי בעמדות שלהם כלפי הגיוס לצה"ל, ואפילו במוטיבציה שלהם להתגייס.

לעומת זאת, החרדים מהזרם המרכזי ומהקבוצות השמרניות, שהם מרבית מנינו של הציבור החרדי, לא חוו את המלחמה באופן דרמטי כמו שאר הציבור הישראלי, או אפילו כפי שחלק מהחרדים המודרניים חוו אותה. לכן אין שינוי מהותי בעמדות ובתפיסות של הליכה החרדית התורנית כלפי המדינה וכלפי חובת השירות בצה"ל.

בעת כתיבת שורות אלו עדיין מתחוללים קרבות ברצועת עזה ובחזית הצפון. מניין חללי צה"ל במלחמת חרבות ברזל (עד סוף אוגוסט 2024) עומד על כ-700 חיילות וחיילים, מכל חלקי החברה הישראלית. אלפי פצועים עדיין מטופלים בבתי חולים, ואלפים רבים אחרים סובלים מתגובות פוסט-טראומטיות למיניהן. בעזה עדיין שבויים כמאה חטופים שמצבם לא ברור, ומאות אלפי אזרחים, תושבי עוטף עזה וגבול הצפון, עדיין אינם יכולים לשוב ולהתגורר בבתיהם.

לנוכח האתגרים הביטחוניים, הכלכליים, החברתיים והפוליטיים חסרי התקדים שמדינת ישראל מתמודדת עימם, חשים ישראלים רבים כי שנת תשפ"ד הייתה

שנה גורלית לעתידה, לצביונה ולחוסנה של מדינת ישראל. לנוכח ריבוי האתגרים וחוסר התפקוד של גופים מדינתיים רבים, נרתמה החברה האזרחית הירתמות מעוררת השתאות. גם הציבור החרדי רתם את משאבי הקהילה וההון החברתי הייחודיים לו למאמץ הזה. מרבית פעולות ההתנדבות של החרדים מכל הזרמים צמחו במהירות מלמטה, מהרחוב ומהקהילה החרדית, ולא נעשו בעקבות הוראת רבנים – תופעה המעידה על החיות (ויטליות) הגבוהה של קהילה זו.

מלחמת חרבות ברזל השפיעה ומשפיעה על כל חלקיה של החברה הישראלית השפעה דרמטית. עם זאת, כאמור, בשל מאפייניו המתבדלים של הציבור החרדי, חלקים ממנו לא חוו את המלחמה בעוצמה ובאינטנסיביות שבה חווה אותה מרבית הציבור בישראל. בעיניהם המלחמה כואבת ומטרידה, אך ככל הנראה פחות משהיא מטלטלת את מרבית הציבור הישראלי. אף שבעת הזאת עדיין מוקדם לקבוע מסמרות בנוגע להשלכות מאורעות שמחת תורה ומלחמת חרבות ברזל על מגמת השיתוף של החברה החרדית בנטל הביטחוני, בשירות הצבאי והאזרחי, אפשר כבר להעריך כי הגורמים המודרנים בציבור החרדי יגבירו את ניסיונות ההתקרבות המודרניים שלהם לחברה הלא־חרדית גם בתחום הזה. מעניין יהיה לבחון במחקר עתידי מה יישאר מתחושת השותפות שהתגברה בין חילונים לחרדים בעקבות מלחמת חרבות ברזל בחלוף הזמן, וכיצד יתעצבו ויטיצבו יחסי הכוחות והשיח הפנים־חרדיים בין שמרנים למחדשים (מודרנים), לנוכח ניתוח הלב הפתוח שעוברת החברה הישראלית כולה בעת הזאת.

נספח

רשימת המרואיינים

גיל	מגדר	שייכות פנים-חברתית	מיקום על הציר שמרנות-מודרניות	מועד הריאיון	עיסוק מרכזי ופעילות מרכזית במלחמה
41	גבר	ליטאי	זרם מרכזי, נטייה לשמרנות	8 בפברואר 2024	מנהל ארגון רפואי ומתנדב בארגון הצלה רפואי
31	גבר	חסיד	נטייה למודרני	5 בפברואר 2024	איש היי-טק וחבר מועצה בעיר מעורבת
40	גבר	חסיד חב"ד	זרם מרכזי, נטייה למודרניות	5 בפברואר 2024	איש עסקים, לשעבר חבר מועצה בעיר מעורבת
36	אישה	ליטאית	מודרנית מאוד	15 בפברואר 2024	פעילה חברתית ויזמית
40	אישה	ספרדייה ליטאית	נגיעות מודרניות	15 בפברואר 2024	פעילה שכונתית, עובדת בארגון חברתי
29	אישה	חסידת בעלז	מודרנית	15 בפברואר 2024	פעילה שכונתית, מנהלת חשבונות
29	גבר	חסיד אשלג	שמרני	19 בפברואר 2024	עובד עירייה
38	אישה	ספרדייה	זרם מרכזי, נגיעות מודרניות	22 בפברואר 2024	מנהלת בכירה ברשת חינוך ספרדי
34	גבר	ספרדי ליטאי	זרם מרכזי, נגיעות מודרניות	22 בפברואר 2024	ראש עמותה, ניהל בעבר מחוז בשירות האזרחי
41	גבר	ליטאי	זרם מרכזי עם נגיעות מודרניות	26 בפברואר 2024	יועץ אסטרטגי ואיש ציבור חרדי, שירת במילואים במחנה שורה
44	גבר	חסיד חב"ד	זרם מרכזי עם נגיעות מודרניות	19 במרץ 2024	עיתונאי וחקיק
40	גבר	ספרדי	זרם מרכזי	21 במרץ 2024	חבר מועצה בעיר חרדית
47	גבר	ליטאי	זרם מרכזי	10 באפריל 2024	פעיל חברתי ויועץ לקהילות
37	גבר	חסיד ויז'ניץ	מרכזי-שמרני	מאי 2024	עובד טוציאלי ויזם חברתי

רשימת המקורות

—

בראון, בנימין (2017). מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים. עם עובד.

גרינווד, חנן (2024, 11 באפריל). [השר ארבל: "המציאות השתנתה – הציבור החרדי צריך לעשות חשבון נפש", ישראל היום.](#)

היון, אליעזר (2023). צבא, חרדים ומלחמת חרבות ברזל: האומנם שינוי מגמה. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

וסרמן, מתן (2024, 20 ביוני). [ח"כ פינדרוס הפתיע: אם התנאי הבא ימולא, החרדים יתגייסו. מעריב.](#)

כהנר, לי (2020). החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

כהנר, לי ומלאך, גלעד (2023). שנתון החברה החרדית בישראל. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

- כץ, איצלה (2024, 4 באפריל). **מכתב ראשון בנושא גיוס מגדולי הרבנים הספרדים: הסכנה האמיתית לשיבות הספרדיות. כיכר השבת.**
- לוי, יגיל (2003). **צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרני בישראל.** משכל. מוניץ, יוחנן (2016). **פרקים נבחרים בפסיכיאטריה.** דיונון.
- מלחי, אסף (2013). **מתנדבים חרדים בשירות אזרחי בישראל: הון חברתי ומניעים לבחירת מסגרת ההתנדבות. כתב עת לחקר החברה החרדית, 1, 41-21.**
- מלחי, אסף (2017). **צבא התעסוקה לחרדים.** מחקר מדיניות 116. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלחי, אסף (2020). **חנוך לנער על פי דרכו: מסגרות חינוך חלופיות לנערים חרדים.** המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלחי, אסף (2021). **פריפריות במדים: מן השוליים לצבא ובחזרה.** המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלחי, אסף (2024). **מעולם השיבות לעולם המעשה: אתגרים חברתיים ופוטנציאל תעסוקתי בקרב תלמידי ישיבות חרדים.** מחקר מדיניות 199. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלחי, אסף וכהן, גבריאל (2022). **כשירעדו אמות הספים: ארגוני חירום חרדיים וההתמודדות עם רעידות אדמה. מערכות עורף 3.**
- נוביק, עקיבא (2023, 31 בדצמבר). **חוצפת המיינסטרים החרדי מתחדדת במלחמה. הארץ.**
- סיון, עמנואל (1991). **תרבות המובלעת. אלפיים, 4, 98-45.**
- סיון, עמנואל וקפלן, קימי (2003). **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה? מכון ון ליר.**
- פורת, בני, רביצקי טור־פז, שלומית ואורביטו, יאיר (2024). **"הַאֲחִיכֶם בָּאֵו לְמִלְחָמָה וְאַתֶּם תֵּשְׁבוּ פֹה"?! דפי מקורות לחיקון ליל שבועות: חובת הגיוס לצבא והפטור ממנה.** המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- פיקוד העורף. (2012). **תורה לטיפול באירוע רעידות אדמה וצונמי.** 83-82.

קסיר־קלינר, ניצה וצחור־שי, אסף (2016). **מתן תרומות כספיות בחברה החרדית**. המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קסיר־קלינר, ניצה, לויץ, אסף וצחור־שי, אסף (2017). **מתנדבים בחברה החרדית**. המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קפלן, קימי (2024). **החברה החרדית ודימוייה לנוכח מלחמת אוקטובר 2023: פרק בייצוגים שגויים**. מכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות.

קרלינסקי, אריאל, שדה, תום, יוגב, ערן ושראל, מיכאל (2024). על המיסים ועל הנפלאות: התפלגות הכנסות והוצאות המדינה בקרב משקי בית בישראל. **הרבעון לכלכלה** (בהכנה).

רביצקי טור־פז, שלומית (2024, 31 במאי). **מלחמת מצווה או גזירת שמד? מקור ראשון**, 14-15.

שהינו־קסלר, שלומית, גולדברג, דב וזוסמן־אפרתי, שני (2024). **דפוסי התארגנות והתנדבות בציבור החרדי במלחמת חרבות ברזל**. המכון החרדי למחקרי מדיניות.

שטרן, ידידיה, יפה, נחומי, מלאך, גלעד ומלחי, אסף (2022). **יהודית, חרדית ודמוקרטית: מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Maykut, Pamea & Morehouse, Richard (1994). *Beginning qualitative research: A philosophic and practical guide*. Routledge.

Moustakas, Clark (1994). *Phenomenological research methods*. Sage.

Putnam, Robert D. (1995). Bowling alone: America's declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.

Taylor, Charles (1990). Models of civil society. *Public Culture*, 3(1), 95-118.

רננה שלמון, מנחת הלוחמים, 2013

"אינה אשא לבדי?"

שותפות החברה החרדית במשא המלחמה:
סקר עמדות - הציבור החרדי והציבור הלא-חרדי

שלומית רביצקי טורפז

1.

עיקרי הממצאים

המאמר שלפניכם מבקש לבחון באמצעות סקר עמדות והתנהגויות של הציבור בישראל את השינויים שהתרחשו בציבור החרדי ובציבור הלא-חרדי בעקבות המלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר 2023. על פי ממצאי הסקר, בעוד הציבור החרדי לא שינה משמעותית את עמדותיו ביחס לסוגיית גיוס החרדים, הציבור הכללי, ובעיקר הדתי והימני, עבר מהפכה של ממש. התנגדות החרדים לגיוס לצבא של צעירים חרדים, אפילו של מי שאינם לומדים, גבוהה מאוד גם בשעת מלחמה. השירות הלאומי-אזרחי אינו ברירה נוחה יותר לחרדים מגיוס לצבא, ורוב החרדים מתנגדים נחרצות גם אליו. בהתאם, גם גיוסם בפועל בשעת המלחמה עמד, לפי דיווח עצמי, על שיעור של כ-3% בלבד (נשים וגברים), כשישית משיעור הגיוס באוכלוסייה המשרתת. ההתנגדות מגובה גם בהשקפת עולם: יותר ממחצית החרדים רואים בלימוד התורה ובתפילה סיוע חשוב יותר למאמץ המלחמתי

משירות צבאי, וכמעט כל האחרים מייחסים לשתי הפעולות ערך שווה. כלומר, לפי תפיסת החרדים, הם נושאים על גבם את הנטל הביטחוני באמצעות תפילה ולימוד תורה, לא פחות, אם לא יותר, מעמיתיהם החיילים. עם זאת, חל שינוי בתמיכה הניתנת ברחוב החרדי לבן משפחה שמתגייס, בעיקר אם אינו לומד בישיבה או שכבר הקים משפחה. כמו כן, שיעור ההתנגדות לגיוס ירד במקרה שבו אי-ההתגייסות מלווה בסנקציות כלכליות. הצעירים החרדים מתנגדים לגיוס יותר מהמבוגרים, והנשים – יותר מהגברים. תמונה זו היא תמונת ראי של עמדות החברה היהודית הלא-חרדית, שבה הרוב רואים בגיוס החרדים פתרון לבעיית אי-השוויון בנשיאת הנטל הביטחוני, ומסכימים הסכמה רחבה ביותר על חובת שירות לאומי-אזרחי למי שאינם מתגייסים. בתחילת המלחמה הייתה עמדה זו נחלתם של השמאל והמרכז, בעוד הימין, וביתר שאת המגזר הדתי, החזיק בברית הקואליציונית ושיעורים גבוהים מתוכו תמכו בהמשך הסדר הפטור לחרדים. עם התארכות המלחמה הוכפל מספר התומכים בפתרונות גיוס בקרב הציבור הדתי והימני. בחברה היהודית הלא-חרדית, ככל שהגיל עולה העמדות כלפי החרדים מתקשחות, והתביעה לגיוס גוברת אצל גברים ונשים כאחד.

בחודשים הראשונים של המלחמה הרגישו החרדים מחויבות גבוהה לסייע במאמץ המלחמתי ואף לקחו חלק בהתנדבות ענפה למען החיילים, החטופים והמפונים, עם מתנדבי כל המגזרים. הם בלטו ביחס לשאר הציבור בהשקעתם בתפילות ובלימוד לרפואת הפצועים ולעילוי נשמת החללים, וכן בהתנדבות בארגוני רפואה, דמו לאחרים בסיוע לחיילים ולמפונים ומיעטו בהתנדבות חקלאית. קרוב למחצית מהציבור הלא-חרדי היה שותף להכרה בתרומתם של החרדים, ואף בחברה החרדית הייתה ציפייה שההערכה תייצר שינוי במערכות היחסים בין הקבוצות בישראל. העמדות הוקצנו לאורך המלחמה, ואף שהעמדות עצמן בקרב החרדים בסוגיית הגיוס כמעט שלא השתנו, איכות השיח השתנתה כליל. רק קצת יותר משליש מן הציבור החרדי מרגיש מיוצג על ידי המנהיגות הקיימת, וציפיותיו של החרדי הממוצע מהנהגתו הפוליטית והרבנית היא שהיא תביע הזדהות ושייכות עם הכאב הלאומי, אם כי לא תוותר לשם כך על כספים מגזריים.

בקרב החרדים נמצאו פערים עצומים בין הקבוצות למיניהן. כך, בקרב הקבוצה (הקטנה יחסית) של חרדים מודרניים,²² מעל מחצית מוכנים לגיוס חלק

22 להסבר בדבר הקבוצות השונות על הציר שמרנות-מודרניות, ראו בהערה 9 להלן.

מהצעירים החרדים בשעת מלחמה, כשליש מצדיקים את הטענה שלא מוסרי שהחרדים אינם משרתים בצבא ולכן יש ביניהם מעט פצועים וחללים, ורבים רואים במלחמה הנוכחית מלחמת מצווה המחייבת גיוס מסיבות הלכתיות.

בקרב הציבור הלא-חרדי פילוח התוצאות לפי מחנות פוליטיים מראה כי בראשית המלחמה היו הדעות ביחס לגיוס החרדים מתואמות עם עמדותיהם הפוליטיות של הנשאלים, אם כי מפלגות הליכוד והציונות הדתית מפוצלות מבחינת דעות בוחריהן. בקרב מצביעי השמאל והמרכז הייתה תביעת גיוס החרדים גבוהה מאוד גם בראשית המלחמה, ואילו בקרב בוחרים הימין הלא-חרדים חל השינוי המשמעותי ביותר במהלך חודשי המלחמה. עוד מצאנו כי מצביעי הבית היהודי קרובים יותר בעמדותיהם בעניין זה למצביעי המחנה הממלכתי ויש עתיד מלמצביעי הציונות הדתית והליכוד. פילוח לפי הגדרה עצמית על הרצף דתיים-חילוניים מעלה כי בסוגית הגיוס ניצבת הקבוצה הדתית משמאל לקבוצה המסורתית-דתית, שבמקרים רבים קרובה יותר בדעותיה לעמדות החרדים.

2. רקע

2.1 רקע כללי סוגיית גיוס החרדים ככולה ב"רצוא ושוב" משפטי ופוליטי משתק בן 25 שנה בין הכנסת לבין בית המשפט העליון. הצלע השלישית של הדיון בסוגיה זו היא דעת הקהל. בתקופה זו – שבה אסון 7 באוקטובר ומלחמת חרבות ברזל מדגישים את נחיצותו של צבא "גדול וחכם", והנופלים והפצועים הרבים והכבדת הנטל על האוכלוסיות המשרתות מדגישים את אי-השוויון בין דם לדם ואת נחיצותו של חוזה חברתי חדש – חוזרת הסוגיה אל סדר היום טעונה מתמיד. לכך מצטרפים גם פקיעתו של פרק הפטור בחוק שירות ביטחון ביוני 2023 והיעדרו של חוק פטור חדש. כלומר, המצב המשפטי אינו מאפשר עוד את דחיית השירות לחרדים ואת מימון הישיבות שבעלי פטור "תורת אומונות" לומדים בהן, אולם במציאות עולם כמנהגו נוהג והצעירים החרדים ממשיכים לחבוש את ספסלי בית המדרש ומותירים את לשכות הגיוס מיותמות מאנשי קהילתם.²³ על רקע מצב דברים זה סקרנו את עמדות הציבור החרדי

23 הפרקים הבאים בסוגיה משפטי-פוליטית זו התרחשו כאשר ב-26 בפברואר 2024 (לאחר עריכת הסקר העיקרי) הוציא בג"ץ צווי ביניים וצו על תנאי שעל פיהם נדרשה

והציבור הכללי בעניין גיוס החרדים בצל המלחמה. עמדות הציבור החרדי פולחו לקבוצות משנה (חסידים, ליטאים, ספרדים, חב"ד ואחרים), לפי מיקום על הציר שמרנות-מורנניות, וכאשר נמצא פער מובהק – גם לפי מגדר וגיל. עמדות הציבור הלא-חרדי פולחו לפי מיקום על הרצף דתיים-חילונים, גיל, שייכות למחנות פוליטיים, וכאשר נמצא פער מובהק – גם לפי מגדר והכנסה. פילוח לפי הצבעה בבחירות לכנסת בבחירות 2022 יוצג גם הוא בחלק מהשאלות שהופנו לציבור זה.

2.2 מתודולוגיה

הסקרים העיקריים נערכו בינואר 2024, בחלוף שלושה חודשים מפרוץ המלחמה, בשתי פעימות.

הציבור היהודי החרדי נסקר בריאיון טלפוני

ב־4-13 בינואר 2024. במדגם נסקרו 508 מרואיינים בני 18 ומעלה, שהם מדגם מייצג של החברה החרדית בישראל. את הסקר ערכה חברת אסקריא, וטווח טעות הדגימה בו הוא $\pm 4.35\%$. **הציבור היהודי שאינו חרדי נסקר בסקר** מקוון ב־4-9 בינואר 2024. גודל המדגם היה 536 מרואיינים בני 18 ומעלה, שהם מדגם מייצג של החברה היהודית הלא-חרדית בישראל. את הסקר הזה ערכה חברת ipanel, וטווח טעות הדגימה בו עומד על $\pm 4.23\%$. על חלק מן השאלות חזרנו בסקר משלים ב־3-8 בנובמבר 2024, 13 חודשים אחרי תחילת המלחמה – סקר מקוון ובו מדגם של 756 מרואיינים בני 18 ומעלה, שהם מדגם מייצג של החברה הישראלית. את הסקר ערך מכון המחקר "שילוב", וטווח

המדוינה להסביר מדוע אינה מגייסת את החרדים לנוכח פקיעת מקור ההסמכה לפטור בחוק, ומדוע אינה נמנעת מלהעביר תמיכות לשיבות בגין דחויי השירות שדחיית השירות שלהם כבר אינה בחוק. בדיון בחודש יוני 2024 הפכו הצווים לסופיים ונקבע כי לנוכח עקרון השוויון וצורכי הביטחון הצבא אינו יכול להימנע מלגייס חרדים באופן גורף, וכן כי המדינה אינה יכולה לממן הטבות לחרדים חייבי גיוס המפריים את חובתם. איסור זה פורש הן כלפי מימון השיבות בגין חייבי גיוס הלומדים בהן, הן כלפי מימון הנחות במעונות היום. צווי גיוס לחרדים הוצאו רק במשורה, וגם להם הייתה היענות נמוכה מאוד. ברקע עומדת החלטת הכנסת להחיל דין רציפות על הצעת התיקון לחוק שירות ביטחון משנת 2022, שכבר עברה קריאה ראשונה, ובה יעדי גיוס נמוכים וסנקציות חלשות במקרה של אי-השגת היעדים, וכן הורדה של גיל הפטור לצעירים חרדים. הצעת החוק זכתה לביקורת ציבורית ופוליטית בשל אי-התאמתה למציאות הביטחונית שלאחר 7 באוקטובר, ואף על פי כן היא מקודמת בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת. במועד חתימת הספר טרם ידוע אם הדברים יבשילו לחוק גיוס חדש, ואם יהיה אפשר לגשר על הפער הגדול שבין המקסימום שהחרדים עשויים להסכים לו לבין דרישות המינימום של מפלגות האופוזיציה וגם של חלק מחברי הכנסת של הליכוד ומפלגת הצינונות הדתית, ובהם יו"ר הוועדה ח"כ יולי אדלשטיין. הרחבות בעניינים האלה ניתן למצוא באתר [מתגייסים לשוויון](#) של המכון הישראלי לדמוקרטיה.

הטעות בו הוא $+3.56\%$ - לשם ניסוח שאלון הסקר, הפיקוח על איסוף הנתונים וניתוחם נעזרנו בצוות מרכז ויטרבי לחקר מדיניות ודעת קהל במכון הישראלי לדמוקרטיה.²⁴

סקירת דעת קהל בעת מלחמה היא מטבעה מאתגרת, בשל האירועים הקשים, המסעירים והמטלטלים המתרחשים מדי יום ביומו, ובעקבותיהם ניכרות תנודות בדעת הקהל בנושאים הרלוונטיים. יתרה מכך, התמשכות המלחמה, נטלה הכבד ומחיריה ופסיקת בג"ץ בדבר הצורך בגיוס שוויוני בהתאם לחוק העמיקו את הקיטוב בדעת הקהל בישראל בסוגית גיוס החרדים והביאו להתבצרות בעמדות מגוריות. לפיכך חלק מן השאלות נסקרו, כאמור, שנית במועד אחר, וכן נזכיר ממצאי סקירות נוספות שערך מרכז ויטרבי במכון הישראלי לדמוקרטיה במהלך המלחמה.

2.3 סוגיות הסקר - הגיוס לצבא בציבור החרדי לעומת הציבור היהודי לא-חרדי, שבעניינה נערך סקר נוסף בהנהגתו בשעת מלחמה

בסקר העיקרי נבחנו שלוש סוגיות: (1) **סוגיית הגיוס לצבא בציבור החרדי לעומת הציבור היהודי לא-חרדי, שבעניינה נערך סקר נוסף בתקופה מאוחרת יותר;** (2) **סוגיית ההתנדבות האזרחית בחודשי המלחמה הראשונים בשתי האוכלוסיות;** ו-(3) **סוגיית האמון של הציבור החרדי בהנהגתו ביחס לשותפות בשעת מלחמה.** בסוגיה הראשונה, סוגיית הגיוס לצבא, יוצגו ממצאים בדבר שירותם בפועל של חרדים ושל יהודים לא-חרדים במלחמה, לפי דיווח עצמי, ותיבחן ההשקפה האידאולוגית, המוסרית וההלכתית של החרדים בסוגיות אלו. כמו כן ייסקרו עמדות הציבור במחלוקת על הגיוס ועל השירות הלאומי-אזרחי לנוכח נסיבות המלחמה, ויבדק אם חל שינוי בעמדות אלו ברחוב החרדי וברחוב הלא-חרדי. בסוגיה השנייה, סוגיית ההתנדבות והשותפות החרדית, יוצגו ממצאים בדבר היקפי ההתנדבות בפועל של הציבור החרדי והציבור הלא-חרדי בחודשי המלחמה הראשונים, וכן ייבחן השקפות ותפיסות עולם ביחס להצדקת ההתנדבות. נבחן את היחס של הציבור הלא-חרדי להתנדבות החרדית, וכן את הציפיות של החברה החרדית להשפעת המהלך ביום שאחרי המלחמה. בסוגייה השלישית, סוגיית המנהיגות, נבחן את ציפיות הציבור החרדי ממנהיגותו הרבנית והפוליטית ואת מידת האמון בה.

24 תודה לאנשי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות במכון הישראלי לדמוקרטיה, פרופ' תמר הרמן, ירון קפלן, ד"ר אור ענבי וד"ר ליאור יוננני.

3.

סוגיית הגיוס**3.1 שירות בפועל
בתקופת המלחמה****3.1.1 התגייסות לצבא בשעת המלחמה (משיבים חרדים)**

לפני שיוצגו עמדות הציבור החרדי ביחס לגיוס בשעת מלחמה, נבחן את התנהגותו בפועל של הציבור החרדי בסוגיה זו, לפי דיווח עצמי. שאלה זו רלוונטית במיוחד על רקע הפרסומים הרבים על אלפי החרדים שהתדפקו לכאורה בתחילת המלחמה על שערי הבקו"ם והשתלבו במסלולי שלב ב, המאפשרים לחרדים להתגייס לטירונות קצרה ולאחריה לשירות מילואים.²⁵ כפי שעולה מתרשים 1, בתשובה לשאלה שהופנתה רק אל הגברים החרדים – האם במהלך המלחמה התגייסת לשירות סדיר או מילואים או שביצעת פעולות לקראת גיוס?, ענו רוב מכריע (91%) בשלילה. 6% דיווחו על שירות בסדיר או במילואים, ועוד 3% עשו פעולות לקראת גיוס.

קבוצות משנה בחברה החרדית. קבוצת חסידי חב"ד ו"אחרים"²⁶ היא אומנם הקבוצה הקטנה ביותר בשיעורים מוחלטים בקרב הציבור החרדי, אולם שיעור הדיווח על המתגייסים בתוכה היה הגבוה ביותר בחודשי המלחמה הראשונים (16.5%).²⁷ במקום השני ניצבו הליטאים והספרדים (5% ו-4% בהתאמה), ואחרונים – החסידים (2.5%).²⁸ לעומת זאת, כשמדובר בהתנדבות

25 לפי נחוני אגף כוח אדם בצה"ל במרץ 2024, במחצית השנה הראשונה של המלחמה פנו לצבא כ-4,000 חרדים בני יותר מ-26 למסלול שלב ב. רק כ-880 מהם נמצאו מתאימים (בעיקר מסיבות של פטורים רפואיים ונפשיים שניתנו לרבים מהם בעבר), וכ-600 גויסו. בהמשך הלחימה גדל מספר זה, ונפתחו מסלולים ייחודיים לשלב ב, כולל בחטיבת החשמונאים החדשה.

26 קבוצת ה"אחרים" הנמנית עם קבוצת המשנה של חסידי חב"ד כוללת גם חסידי ברסלב, ומי שהגדירו את עצמם "ירושלמי", "תימני", "כללי" ושילובים של שתיים מקבוצות המשנה, כגון ספרדי וליטאי. חסידי חב"ד הם 58% מהקבוצה, וה"אחרים" – 42% מקבוצה זו. ביחס לשאלת הגיוס בפועל, 21% מחסידי חב"ד העידו על גיוס או פעולות לקראתו, לעומת 19% מקבוצת ה"אחרים".

27 קבוצת חסידי חב"ד ואחרים היא 9% מכלל המדגם, כל אחת מקבוצות המשנה הליטאית והחסידית היא 32% מהמדגם, וקבוצת המשנה הספרדית – 27% ממנו (לאחר שקלול).

28 נוסף על כך, ערכו פעולות לקראת גיוס עוד 2% מן החסידים, 3% מן הליטאים והספרדים ו-3.5% מקבוצת חב"ד ואחרים.

בעורף, שיעור החסידים והספרדים שהתנדבו היה גבוה משיעור הליטאים שעשו כן.

גיל. בציבור הכללי בני ובנות 18-21 הם קבוצת הגיל שאליה שייכים רוב המתגייסים,²⁹ ואילו בציבור החרדי, מקרב הגברים הצעירים בני פחות מ-30 התגייסו 3% בלבד לשירות סדיר או למילואים ועוד 2.5% עשו פעולות לקראת גיוס. בקבוצת הגיל הבוגרות יותר (30-44 ו-45-59) הוכפל השיעור ל-6% (ועוד 2%-3% עשו פעולות לקראת גיוס).

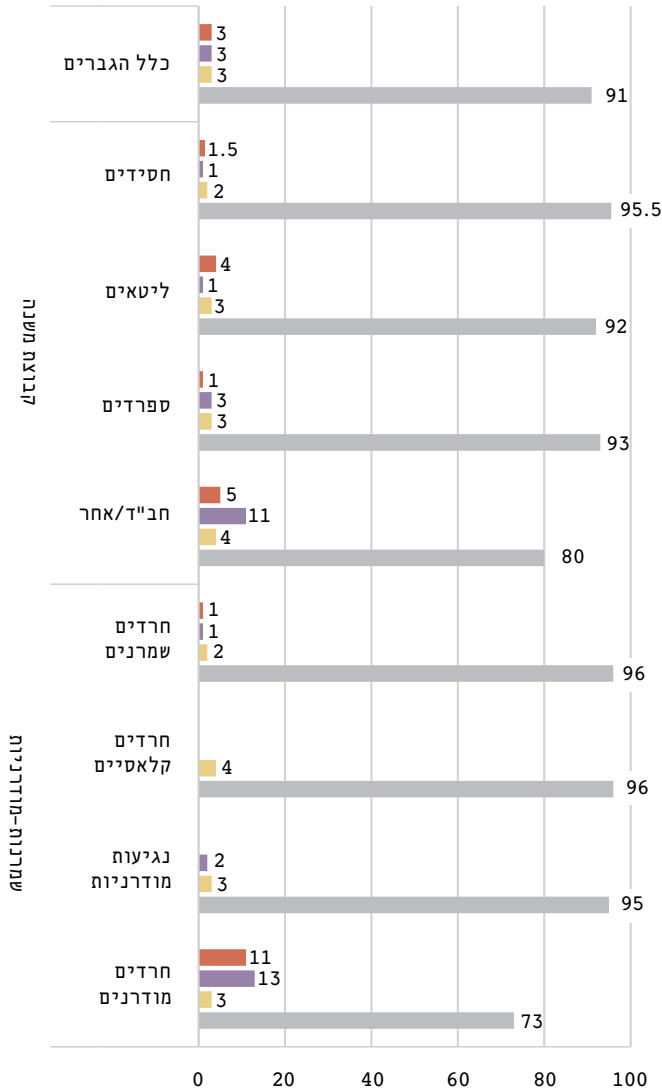
מיקום על הצייר שמרנות-מודרניות. החרדים המודרנים הם הקבוצה היחידה שמשורותיה מגיעים מתגייסים במספרים משמעותיים – קרוב לרבע (23.5%) התגייסו ועוד 3.5% עשו פעולות לקראת גיוס. קבוצה זו הוערכה במחקרי עבר של המכון הישראלי לדמוקרטיה בכ-11% מן החברה החרדית, קבוצה קטנה יחסית לחרדים השמרנים, הקלאסיים ובעלי הנגיעות המודרניות.³⁰

29 שיעור המתגייסים למלחמה בקרב היהודים הלא-חרדים בגילי 18-24 עומד על 42% לפי דיווח עצמי. ראו להלן.

30 הנסקרים החרדים התבקשו למקם עצמם על הצייר שמרנות-מודרניות באחת מארבע קטגוריות: חרדים שמרנים, חרדים קלאסיים, חרדים עם נגיעות מודרניות וחרדים מודרנים. חלוקה זו לארבע קטגוריות עוצבה במחקרה של ד"ר לי כהנר, החברה החרדית על הצייר שבין שמרנות למודרניות, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020. במחקר זה הוערך הגודל היחסי של הקבוצות מכלל הציבור החרדי כך: החרדים המודרנים – 11% מהחברה החרדית, חרדים עם נגיעות מודרניות – כ-29%, הקבוצה המרכזית (בשפת המחקר, שמרנית) – כ-32% וקבוצת הקצה השמרנית (בשפת המחקר, אולטרא-שמרנית) – כ-28%. ב-2025 עתידה להתפרסם במכון הישראלי לדמוקרטיה מהדורה עדכנית של מחקר זה. בסקר זה הקבוצה שהגדירה עצמה מודרנית מונה 10% מן המדגם, קבוצת הנגיעות המודרניות – 27%, הקבוצה הקלאסית – 22% והקבוצה השמרנית – 38% (לאחר שקלול).

1 חרשים

גיוס או פעולות לקראתו במהלך המלחמה, לפי קבוצת משנה ומיקום על הציר שמרנות-מודרניות (גברים חרדים, ב-%)

■ שירות סדיר ■ שירות מילואים ■ פעולות לקראת גיוס ■ שום פעולה

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

3.1.2 התגייסות לצבא בשעת המלחמה (משיבים יהודים לא־חרדים)

גם את המרואיינים מהציבור הלא־חרדי שאלנו אם במהלך המלחמה ביצעו כל אחת מהפעילויות הבאות ובאיזו תדירות (לעיתים קרובות, לפעמים, לעיתים רחוקות). לצד שאלות על התנדבויות בסיוע לחיילים ולמפונים, שאלנו על התגייסות לשירות סדיר או למילואים. כפי שעולה מתרשים 2, כרבע (23.5%) מהגברים היהודים הלא־חרדים דיווחו שהתגייסו בחודשי המלחמה הראשונים לשירות סדיר או למילואים, כלומר כמעט פי ארבעה מהגברים החרדים שדיווחו בסקר שהתגייסו בפועל. כ־13% מהנשים הלא־חרדיות דיווחו בסקר על שירות בסדיר או במילואים בזמן המלחמה (נשים חרדיות אינן משרתות כלל). צירוף שתי הקבוצות הלא־חרדיות מעלה כי כ־18% מהאוכלוסייה היהודית הלא־חרדית שירתה בסדיר או במילואים במלחמה הנוכחית, פי שישה מהאוכלוסייה החרדית, שרק 3% מתוכה (גברים ונשים) דווחו על שירות צבאי.³¹

מיקום על הרצף דתיים-חילוניים. בקרב החילונים והמסורתיים הדתיים שיעור הגיוס עומד על 17% בכל אחת מהקבוצות, ואצל הדתיים והמסורתיים הלא־דתיים – על 21%.

הכנסה. שיעור הגיוס במלחמה הנוכחית בקרב בעלי ההכנסות הגבוהות עמד על 21%, ובקרב בעלי הכנסה ממוצעת והכנסה נמוכה מהממוצע על 17%-16.5%.³²

מחנות פוליטיים. בקרב מי שזיהו עצמם עם הימין הפוליטי עמד שיעור המתגייסים על 21%,³³ עם המרכז – 16% ועם השמאל – 13%. נציין כי לתוצאה זו תורם גם הגיל החציוני הגבוה יותר באוכלוסייה החילונית בהשוואה לאוכלוסייה הדתית. כך, כיוון שהאוכלוסייה הדתית צעירה יותר בשל הריבוי היחסי של ילדים במשפחה, שיעור הנמצאים בגילי השירות גבוה יותר, ולנוכח

31 בסקר לציבור הכללי נשאלה השאלה בקרב כלל הנשאלים והנשאלות, ואילו בסקר לחברה החרדית נשאלו רק גברים את השאלה הזאת. כדי להשוות עם הציבור הכללי, התבססנו על המציאות שבה נשים חרדיות אינן מתגייסות כלל. גם שיעור הנשים בוגרות החינוך החרדי שפנו לשירות צבאי לאחר שעזבו את החברה החרדית הוא אפסי, כפי שעולה ממצאי הסקר החברתי של הל"ס לשנים 2018-2022.

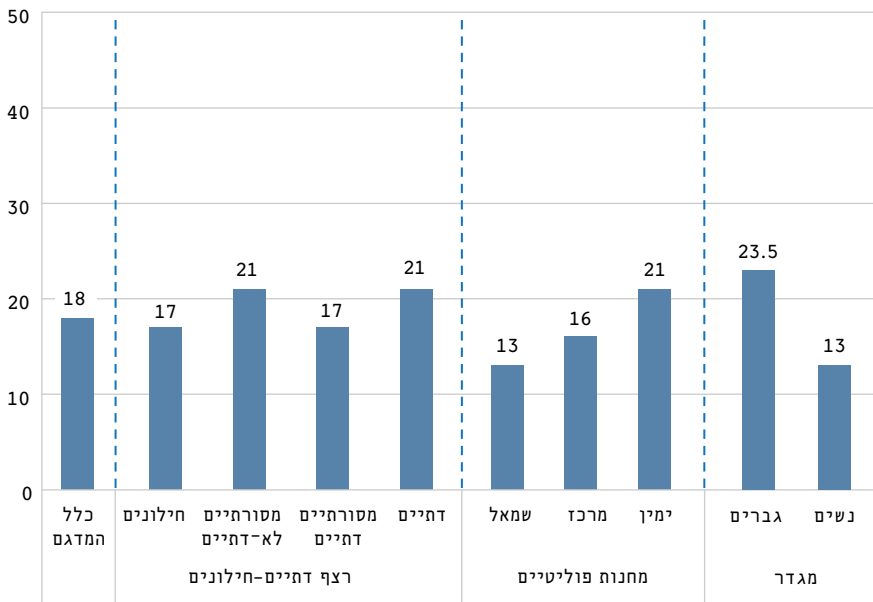
32 הנחונים עולים בקנה אחד עם ממצאי אגף הכלכלן הראשי באוצר במחקר מפברואר 2024, שלפיהם 20% ממשרתי המילואים במלחמת חרבות ברזל עוסקים במקצועות ההייטק.

33 המזדהים עם מחנה הימין בסקר זה אינם כוללים את החרדים, אלא מצביעים לא חרדים בלבד. כאשר נדגמת כלל החברה הישראלית, שיעורי הגיוס של המזדהים עם מחנה הימין כוללים את החברה החרדית, ולכן הם נמוכים בהרבה.

המתאם הגבוה בישראל בין מיקום על הרצף דתיים-חילוניים לבין ההזדהות עם מחנה פוליטי, יש בכך הסבר לפערי הגיוס בין הימין (ללא הציבור החרדי), המרכז והשמאל.

תרשים 2

גיוס או פעולות לקראתו במהלך המלחמה, לפי מיקום על הרצף דתיים-חילוניים, מחנות פוליטיים ומגדר (יהודים לא-חרדים, כלל הקבוצה, ב-%)

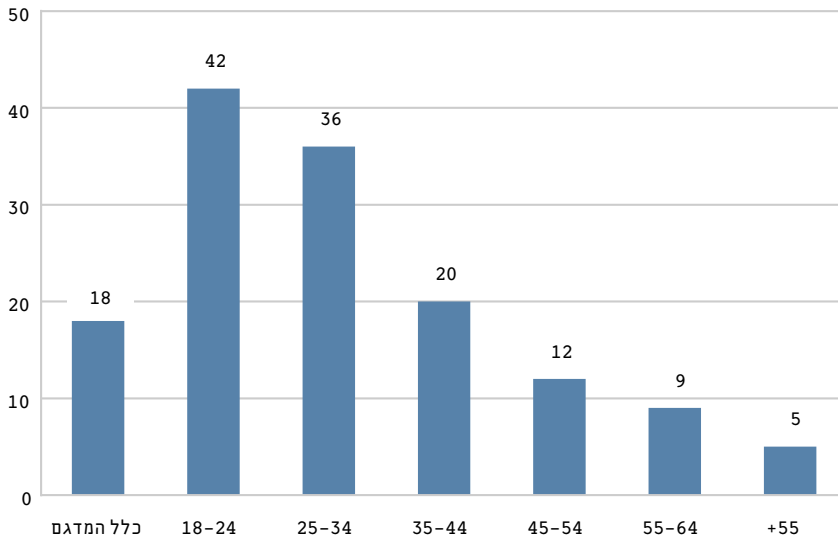

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

גיל. מטבע הדברים, שיעור הצעירים המשרתים גבוה מאוד, והוא יורד עם הגיל. עם זאת, כפי שעולה מתרשים 3, המלחמה הנוכחית הביאה לגיוס (בעיקר למילואים) של שכבות גיל רבות באוכלוסייה, לרבות אנשים שעברו את גיל המילואים המקובל.

תרשים 3

שיעור המתגייסים לשירות סדיר או למילואים בזמן המלחמה, לפי גיל (יהודים לא-חרדים, כלל המדגם, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

3.2 השקפה, מוסר והצדקת אי-השירות

3.2.1 מה תורם יותר למלחמה, שירות בצבא או לימוד תורה? (משיבים חרדים)

כפי שנראה להלן, שיעורי הגיוס הנמוכים בקרב החרדים מגובים באידאולוגיה. כיוון שההצדקה החרדית לאי-הגיוס טמונה באמונה שלימוד התורה עצמו שווה ערך לגיוס מבחינת ההגנה על עם ישראל, ואולי אף עולה עליו, שאלנו את הנסקרים החרדים מה תורם יותר למאמץ המלחמתי של ישראל. האפשרויות שהוצגו היו "שירות צבאי", "תפילות ולימוד תורה", "שניהם באותה מידה".

כפי שעולה מתרשים 4, כמחצית מהחרדים (52%) השיבו שתפילות ולימוד תורה תורמים למאמץ המלחמתי של ישראל יותר מגיוס לצבא, ועוד 41% סברו שתפילות ולימוד תורה, מחד גיסא, ושירות צבאי, מאידך גיסא, תורמים באותה

המידה. רק אחוז אחד השיבו שהשירות הצבאי תורם יותר.³⁴ משמעות הדברים היא שהציבור החרדי, שבשעת המלחמה העיד כי הוא מקפיד על לימוד ותפילה בהיקפים רחבים יותר מבשגרה, סבור שהוא נושא בעול הביטחון של ישראל ותורם למלחמה לפחות כמו החיילים, ואולי אף יותר מכך (וכפי שנראה בהמשך, חלק ניכר מהציבור שאינו חרדי הכיר בתחילת המלחמה בתרומה הזאת).

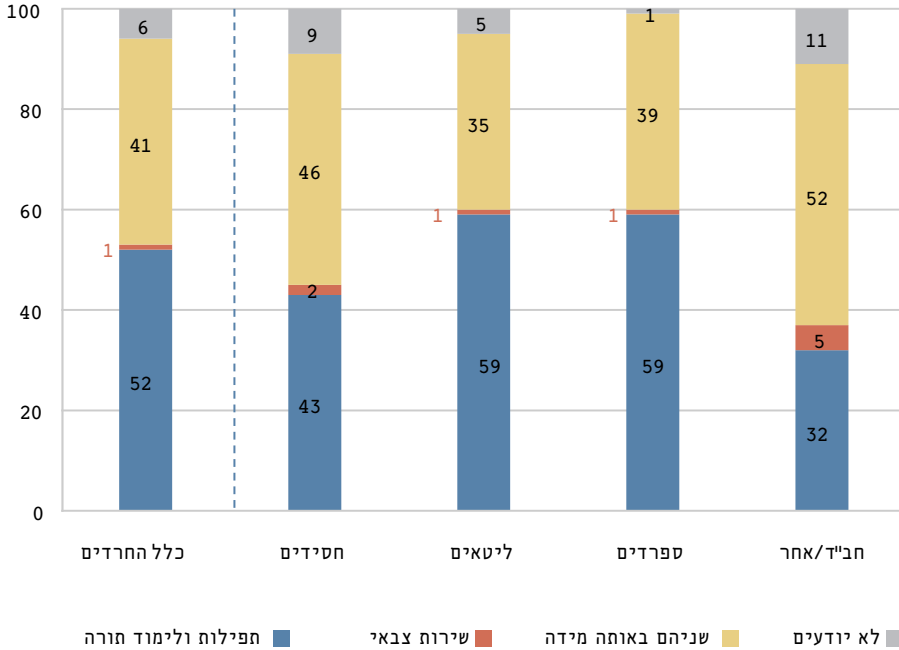
קבוצות משנה. 60% מהספרדים ומהליטאים מייחסים משמעות רק לתפילות וללימוד, ורק שלישי מהם מייחסים משמעות ביטחונית גם לשירות הצבאי. לעומת זאת, אצל החסידים, 45% מייחסים משמעות רק לתפילות וללימוד, ושיעור זה מייחס משמעות שווה לשירות צבאי ולתפילה ולימוד. בקרב חסידי חב"ד ואחרים, מעל מחצית מהמשיבים (52%) סבורים שלשתי הפעולות חשיבות שווה, ו-5% סבורים שהשירות הצבאי תורם יותר.³⁵

34 בפילוח לפי מגדר לא נמצא פער בעל מובהקות סטטיסטית, כך גם בשאלות האחרות בפרק זה.

35 כאן נמצא פער גדול בין חשובותיהם של חסידי חב"ד (58% מקבוצת המשנה), ש-63% מהם סבורים שלשירות צבאי ולתפילות ולימוד חשיבות שווה, ורק 22% מהם מייחסים ערך רק לתפילות וללימוד, לבין חשובותיהם של ה"אחרים" (42% מהקבוצה) ש-44.5% מהם סבורים שלשתי הפעולות חשיבות שווה ו-37% מייחסים חשיבות רק ללימוד ולתפילות.

4 תרשים

מה תורם יותר למאמץ המלחמתי של ישראל? לפי קבוצות משנה (חרדים, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

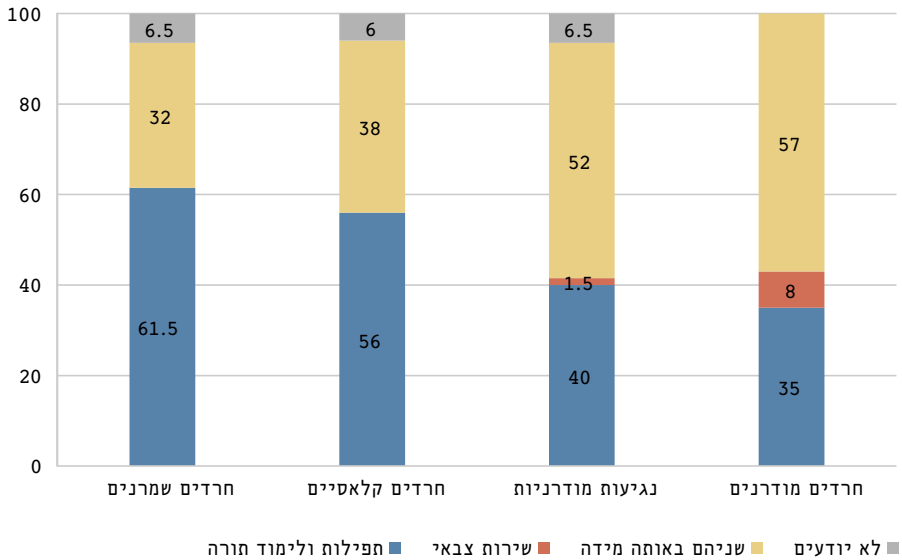
גיל. ככל שהגיל גבוה יותר, כך שכיחה יותר ההכרה בתרומת השירות הצבאי, לצד הלימוד והתפילות. אצל הצעירים החרדים (בני 18-29) ובגילי הביניים (בני 30-44 ו-45-59), מעל מחצית המשיבים (53%, 54.5%, ו-54% בהתאמה) סבורים שתפילות ולימוד חשובים יותר, ו-40%-38% סבורים שתפילות ולימוד תורה ושירות צבאי תורמים באותה המידה. רק אחוז אחד סבורים שהשירות הצבאי חשוב יותר. בקרב בני 60+ התמונה הפוכה: רוב (58%) סבורים ששני הדברים תורמים למאמץ המלחמתי באותה המידה, ורק 37% סבורים שתפילות ולימוד תורמים יותר.

מיקום על הציר שמרנות-מורדניות. בתרשים 5 אפשר לראות כי איש מהחרדים השמרנים והקלאסיים אינו רואה בשירות הצבאי תרומה ביטחונית בעלת ערך עצמאי, ורבים סבורים כי די בלימוד ובתפילות (61.5% ו-56% בהתאמה). לעומת זאת, בקרב החרדים עם נגיעות מורדניות והחרדים המורדנים התמונה

אחרת. למעשה, אצל החרדים המודרנים 8% סבורים כי השירות הצבאי חשוב יותר למאמץ המלחמתי מלימוד התורה והתפילות.

5 חרשים

מה תורם יותר למאמץ המלחמתי של ישראל? לפי מיקום על מיקום על הציר (שמרנות-מודרניות (חרדים, ב-%)

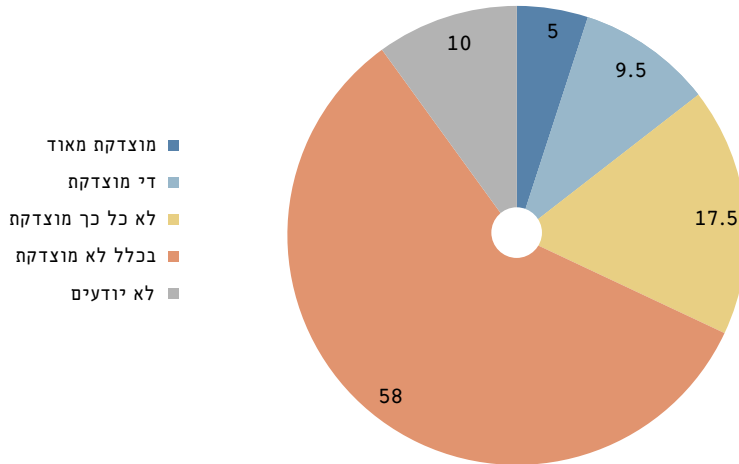
מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

3.2.2 האם לא מוסרי שלא לשרת בצבא? (חשיבים חרדים)

השקפה אידאולוגית-ערכית חרדית זו פוגשת בחברה הישראלית עמדה אידאולוגית הפוכה הרואה באי-השירות של החרדים חוסר שוויון, חוסר הוגנות, ואף בעיה מוסרית של הפליה בין דם לדם. שאלנו אם מוצדקת הטענה בדבר חוסר המוסריות שבאי-השירות של החרדים בצבא ומיעוט הפצועים והחללים בקרבם. לכך ענו 75.5% מהמרווינים החרדים שהטענה בכלל לא מוצדקת (58%) או שהיא לא כל כך מוצדקת (17.5%), ורק מיעוט (14.5%) סבר שהיא מוצדקת.

תרשים 6

האם הטענה הרווחת בציבור הכללי שלא מוסרי שהחרדים אינם משרתים בצבא ולכן יש ביניהם פצועים וחללים מעטים יחסית – מוצדקת או לא מוצדקת? (חרדים, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

קבוצות משנה. השיעור הגבוה ביותר של מי שסבורים שהטענה אינה מוצדקת נמצא בקבוצה הקטנה של חסידי חב"ד ואחרים (84.5%, 63% מהם סבורים שהטענה "בכלל לא מוצדקת"), אולי משום ששיעורי הגיוס שלהם גבוהים משל חרדים אחרים. שיעורי המתנגדים לטענה בזרמים האחרים: ספרדים – 80%, ליטאים – 75.5%, וחסידים – 70%.

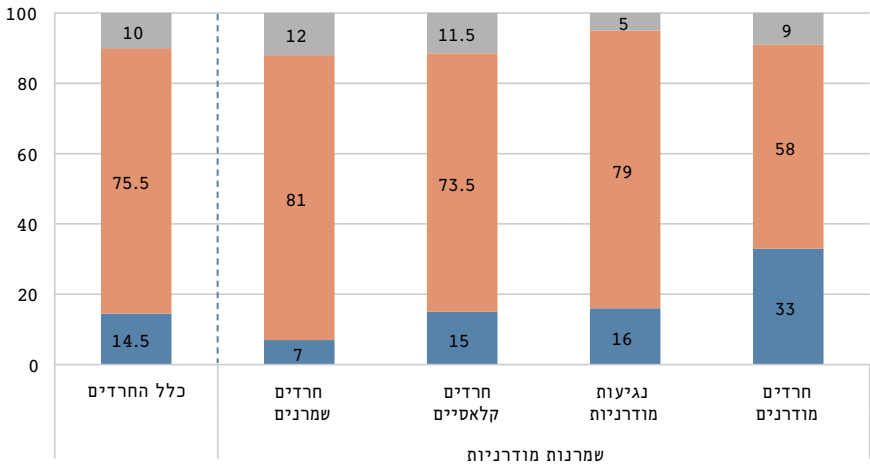
גיל. שלושה רבעים מן הצעירים החרדים (18-29) ומגילי הביניים (30-44) חושבים או בטוחים שהטענה אינה מוצדקת (75.6% ו-75%, בהתאמה). המספר עולה ל-80% בקרב בני 45-59 ויורד ל-72.2% אצל בני ה-60+.

מיקום על הציר שמרנות-מודרניות. כפי שעולה מתרשים 7, המספרים משתנים כשסוקרים את קבוצת החרדים המודרנים, אשר שליש מהם (33%) סבורים שהטענה שאי-גיוס החרדים אינו מוסרי די מוצדקת או מוצדקת מאוד (58% סבורים שהטענה אינה מוצדקת). לעומתם, רק מעטים מקרב קבוצת "הנגיעות המודרניות", מהחרדים הקלאסיים ומהשמרנים סבורים כך (16%, 15% ו-7%, בהתאמה). נתונים אלו הם ביטוי למגוון ההולך ומתרחב בתוך החברה החרדית ולהבדלים שבין הקבוצה השמרנית לקבוצה המודרנית ובתוך

הקבוצה המודרנית – בין הזרם הפרקטי, המקיים אורח חיים מודרני מתוך רצון לשפר את איכות חייו, לזרם האידאולוגי שהמודרניות והשייכות הישראלית הן חלק מהשקפת עולמו הזהותית-דתית.³⁶

תרשים 7

האם הטענה הרווחת בציבור שהימנעות החרדים משירות בצבא אינה מוסרית ולכן יש ביניהם מעט פצועים וחללים – מוצדקת או אינה מוצדקת? לפי מיקום על הציר שמרנות-מודרניות (חרדים, ב-%)

■ לא יודעים ■ הטענה בכלל לא מוצדקת או לא כל כך מוצדקת ■ הטענה מוצדקת מאוד או די מוצדקת

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

36 ראו לדוגמה, תהילה גאדו, 2024. "שני זרמיה של החרדיות המודרנית: סקירת המחקר, קטגוריזציה ומשמעויות לעתיד", לשם שינוי 3, 69-89, פורסם גם באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

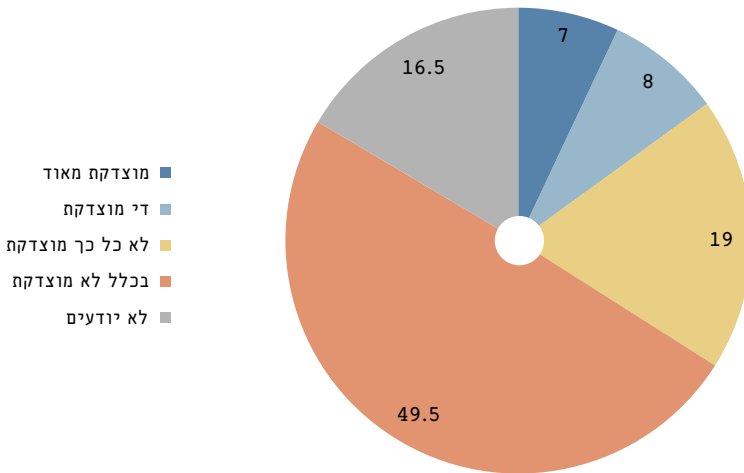
3.2.3 האם המלחמה הנוכחית היא מלחמת מצווה? (משיבים חרדים)

כנגד אייגיוס החרדים נטענות לא רק טענות מוסריות אלא גם טענות הלכתיות, שעל פיהן ההיאחזות בלימוד התורה כמניע לאי־הגיוס פסולה, וכי העיסוק במצוות לימוד התורה אינו פוטר ממצוות ההגנה על הבית, כפי שאינו דוחה מצוות אחרות, כגון שבת, צדקה וכיבוד הורים. כך, במקורות היהודיים "מלחמת מצווה" (להבדיל מ"מלחמת רשות") היא מלחמה שהכול חייבים בה, ומצוות ההשתתפות בה גוברת על מצוות אחרות – אפילו חתן וכלה יוצאים מחדרם ומחופתם ומתייצבים למשימה. מקובל במסורת ההלכה שמלחמת מגן היא מלחמת מצווה.³⁷ שאלנו אם מוצדקת הטענה שהמלחמה הנוכחית היא מלחמת מצווה שבה כולם משתתפים, ואפילו "חתן יוצא מחדרו" למלחמה, ולכן גם על הגברים החרדים להתגייס אליה. התוצאות מצביעות על רוב הד־משמעי מקרב המרואיינים החרדים (68.5%) הסבורים כי טענה זו אינה מוצדקת (אם כי רוב זה קטן יותר מהרוב שהתנגד לטענה שאי־השירות אינו מוסרי – 75.5%). רק 15% מהחרדים סברו שטענה זו מוצדקת. רבים למדי (16.5%) השיבו כי אינם יודעים, אולי משום שאינם בקיאים בהלכה, לא חשו בנוח להשיב לשאלה הלכתית המסורה לכאורה לרבנים, ואולי דווקא משום שהתשובה ההלכתית (כן, מלחמת מגן היא מלחמת מצווה) פשוטה למדי, ומסקנתה הטבעית (גיוס) מתנגשת עם המציאות הפוליטית ועם הבדלנות הדתית.

37 כך, לדוגמה, דברי הרמב"ם בהלכת מלכים ומלחמות ה, א-ב: "ואי זו היא מלחמת מצווה? [...] ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם".

תרשים 8

האם הטענה שהמלחמה הנוכחית היא מלחמת מצווה שבה כולם משתתפים, ואפילו "חתן יוצא מחדרו" למלחמה, ולכן על הגברים החרדים להתגייס למלחמה – מוצדקת או לא מוצדקת? (חרדים, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

קבוצות משנה. בקרב הליטאים רק 8% סבורים שיש הצדקה כלשהי לטענת מלחמת המצווה, ואילו בקרב חסידי חב"ד ואחרים רבע (25%) סבורים כך.³⁸ בקרב הספרדים והחסידים – 19% ו-17% בהתאמה.

גיל. ככל שהגיל עולה יורדת ההתנגדות לטענה שמדובר במלחמת מצווה שבה כולם צריכים להשתתף. ייתכן שהתנגדותם של הצעירים לטענה זו היא העזה ביותר, משום שאם יסכימו לה מדובר בביקורת ישירה על עיסוקם ואורח חייהם לעומת בני-גילם שאינם חרדים. הסבר נוסף הוא שהעלייה בגיל מספקת היכרות רחבה יותר עם המציאות ועם אתגריה הפרקטיים, וכן עם ההלכה שאינה רק בספר הלימוד אלא גם במפגש עם החיים. בקרב הצעירים החרדים (בני 18-29) 76% סבורים שהטענה אינה מוצדקת (מהם 53% – "בכלל לא

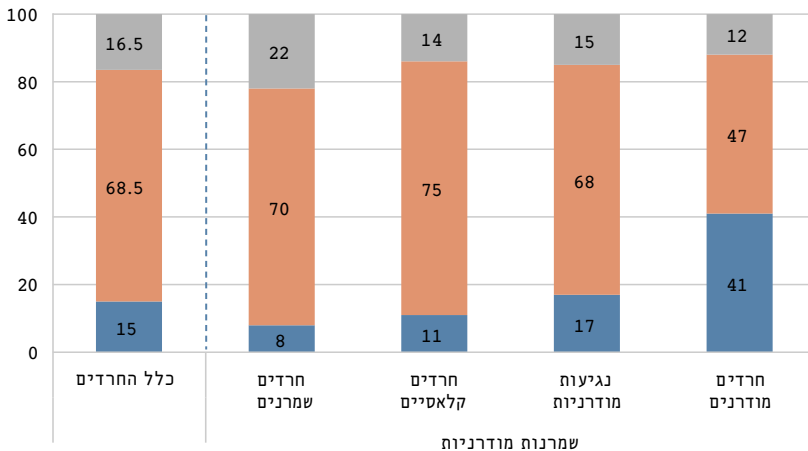
³⁸ בשאלה זו ניכר פער גדול בין קבוצת המשנה "חב"ד" לקבוצת ה"אחרים" – 39% מהחב"דניקים סבורים שיש צדק כלשהו בטענה שהמלחמה הנוכחית היא מלחמת מצווה שהכול חייבים להשתתף בה, ו-53% סבורים שאינה מוצדקת. לעומת זאת, רק 6% מהאחרים סבורים שהיא מוצדקת, ואילו 82% מתנגדים לטענה.

מוצדקת", בגילי הביניים (30-44) – 70% מתנגדים (מהם 56% – "בכלל לא מוצדקת"), בקרב בני ובנות 45-59 שני שלישים (64%) מתנגדים (מהם 43% – "בכלל לא מוצדקת"), ובקבוצת הגיל 60+ – רק כמחצית (47%) מתנגדים (מהם 28.5% – "בכלל לא מוצדקת"), ושיעור המסכימים לטענה בדבר מלחמת המצווה מגיע לרבע (26%).

מיקום על הציר שמרנות-מודרניות. רק 8% מהחרדים השמרנים, 11% מהחרדים הקלאסיים ו-17% מבעלי הנגיעות המודרניות סבורים שיש צדק בטענת מלחמת המצווה, ולעומת זאת, 41% מהחרדים המודרניים סבורים כך. ועם זאת, שיעור המתנגדים לטענה גדול יותר ממחצית גם אצל המודרניים – כפי שעולה מתרשים 9.

תרשים 9

האם הטענה שהמלחמה הנוכחית היא מלחמת מצווה שבה כולם משתתפים, ואפילו "חתן יוצא מחדרו" למלחמה, ולכן על הגברים החרדים להתגייס למלחמה – מוצדקת או לא מוצדקת? לפי מיקום על הציר שמרנות-מודרניות (חרדים, ב-%)

■ לא יודעים ■ הטענה בכלל לא מוצדקת או לא כל כך מוצדקת ■ הטענה מוצדקת מאוד או די מוצדקת

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

3.3 המחלוקת בעניין גיוס החרדים בשעת מלחמה

3.3.1 האם יש לעודד גיוס צעירים חרדים? (משיבים חרדים)

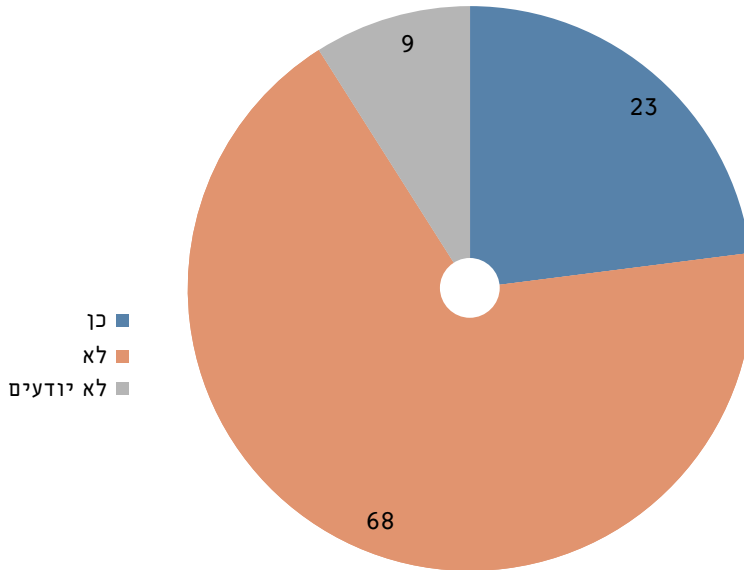
עד עתה דנו בגיוס בפועל של חרדים ושל יהודים לא־חרדים בשעת המלחמה ובהשקפות האידאולוגיות וההלכתיות הכרוכות בכך. לנוכח הנסיבות המיוחדות שיצרה המלחמה – אובדן חיי אדם, מחסור בלוחמים, הכבדת הנטל על האוכלוסיות המשתרות וחזוק הרצון בלכידות ובאחדות – שאלנו את הציבור החרדי בחלוף שלושה חודשי לחימה על שינוי אפשרי בעמדותיו לאחר 7 באוקטובר.

שאלנו אם הציבור החרדי צריך לעודד את גיוסם לצבא של חלק מהצעירים החרדים במסגרת המאמץ המלחמתי. שאלתנו נגעה ישירות ב"פיל שבחדר" – גיוס הצעירים החרדים, להבדיל מגיוסם של חרדים בני 30 ו־40. הפתרונות המוצעים למשבר הגיוס העשויים לזכות בהסכמה חלקית מצד גורמים בקואליציה ואצל החרדים מפנים את הזרקור לחרדים מבוגרים יחסית, מי שכבר למדו, נישאו והתמסדו, ואם יתגייסו, ישרתו בדרך כלל במסלולי שלב ב בשירות מקוצר מאוד (שבועיים-שלושה ולאחריהם אופציה לשירות מילואים), ויצאו אל השירות מעולם העבודה ולא מעולם הישיבות. מנגד נשמעות טענות עקרוניות לחוסר שוויון ואף טענה פרקטית שחרדים מבוגרים בעלי משפחות לא יוכלו לענות לצורך המידי של הצבא בלוחמים, ואף יכבדו כלכלית על הצבא בתשלומי משפחות. כאמור, שאלתנו עסקה דווקא בצעירים שגיוסם נתון במחלוקת הקשה ביותר אולם תרומתם למלחמה היא הגדולה ביותר. עם זאת, נוסח השאלה מציין גיוס של "חלק מהצעירים" ולא גיוס כולל, כך שהמשיבים היו יכולים למקד את תשובותיהם בצעירים שאינם לומדים ברצינות או במי שכבר נישאו. במדידה שנערכה לאחר שלושה חודשי מלחמה השיבו כרבע מהמרוואיינים החרדים שיש לעודד גיוס חלק מהצעירים, וכשני שלישים התנגדו לכך, כפי שמוצג בתרשים 10.³⁹

39 לצד שאלת הגיוס נשאלו המרוואיינים גם אם על הציבור החרדי להשתתף בפעולות אחרות במסגרת המאמץ המלחמתי, ובהן לימוד ותפילה וסיוע בפעולות בעורף. ממצאי שאלות האלה יפורסמו בהמשך המאמר.

10 תרשים

האם הציבור החרדי צריך או לא צריך להשתתף בעידוד גיוס חלק מהחרדים במסגרת המאמץ המלחמתי? (חרדים, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

קבוצות משנה. לא נצפתה שונות גדולה בין הקבוצות. חמישית מהחסידים, מהליטאים ומהספרדים (19%, 22%, 23%, בהתאמה) השיבו כי יש לעודד גיוס של חלק מהצעירים בשעת מלחמה, ומעל שני שלישים מכל קבוצה שללו עידוד של גיוס כזה (66.5%, 73%, 67%, בהתאמה). בקבוצה המשנה הקטנה יותר, חב"ד ואחרים, השיבו 37.5% בחיוב ו-57% בשלילה.

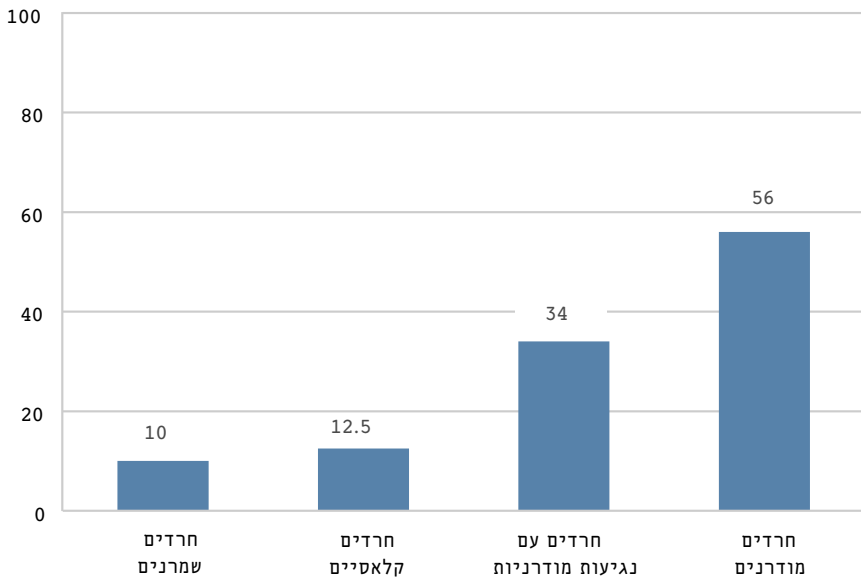
גיל. צעירים חרדים מתנגדים לעידוד גיוס קבוצת הגיל שלהם לצבא בזמן מלחמה יותר מהמבוגרים. בקרב בני 18-29 20% תמכו ו-71% התנגדו; בקבוצת הגיל המבוגרת יותר (30-44, 45-59 ו-60+), כרבע תמכו בעידוד גיוס חלק מהצעירים מול כשני שלישים שהתנגדו לכך.

מגדר. נשים חרדיות מתנגדות לעידוד גיוס צעירים בזמן מלחמה יותר מגברים (72% ו-64% בהתאמה). ורק 18.5% מוכנות לגיוס חלק מהצעירים לעומת 27% מהגברים).

מיקום על הצייר שמרנות-מודרניות. בקבוצת החרדים המודרנים, מעל מחצית מהמשיבים (56%) סברו שיש לעודד גיוס חלק מהצעירים בעת מלחמה, ואילו בקרב החרדים השמרניים – רק 10%, כפי שעולה מתרשים 11.

תרשים 11

שיעור החרדים הסבורים שיש לעודד גיוס של חלק מהצעירים החרדים בזמן מלחמה, לפי מיקום על הצייר שמרנות-מודרניות (חרדים, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

3.3.2 האם השתנתה עמדת החרדים במהלך שנת המלחמה?

ככל שהתארכו חודשי המלחמה ואירועי 7 באוקטובר נותרו מאחור, התחדד הפער בין מי שהמשיכו לחוש את הכאב החד ואת הקושי היומ-יומי, למי שאירועי המלחמה הפכו בעבורם לזיכרון רחוק. מי שבין הפצועים וההרוגים במלחמה, החטופים, המפונים או המגויסים לצבא הסדיר או למילואים היו גם בני ובנות משפחתם, קהילתם או חבריהם המשיכו לשאת בעול המלחמה למרות הזמן שחלף. מרבית האוכלוסייה החרדית, שרק שיעורים קטנים ממנה נכללו

בקבוצות אלו, חזרה למעשה לשגרת יומה. גם פעילות ההתנדבות הענפה של חברה זו למען החיילים והמפונים בתחילת המלחמה הצטמצמה, כפי שקרה גם להתנדבות במגזרים האחרים. נוסף על כך, פסיקת בג"ץ בפברואר 2024 ושוב ביוני 2024, שעל פיה יש לגייס את תלמידי הישיבות בהיעדר פטור חוקי עוררה התנגדות עזה בקרב מנהיגי הציבור החרדי, וכן התבטאויות קיצוניות, הפגנות ואף אי-ציות בפועל להוראות החוק. גם בציבור הלא-חרדי הביאה הכבדת עול המלחמה ומחיריה על הציבור המתגייס לחידוד עמדות ולהחרפת התביעה לשוויון בנטל. שני הצדדים התבצרו בעמדותיהם.

על רקע זה מעניין לגלות כי למרות דעת ההנהגה החרדית והשיח הציבורי והפוליטי, עמדות הציבור החרדי ביחס לגיוס כמעט שלא השתנו. כאמור, הסקר העיקרי שבמאמר זה, שנערך בינואר 2024 העלה כי 68% אינם סבורים שיש לעודד את גיוסם של חלק מהצעירים בשעת מלחמה, ואילו 23% תומכים בכך. חודש לאחר מכן הראה סקר פברואר של מרכז ויטרבי במכון הישראלי לדמוקרטיה מספרים דומים ביחס לפטור משירות הניתן לחרדים – 68.5% מן החרדים סברו שאין לשנותו מול 19% שסברו שיש צורך בכך. בחודש יוני של אותה השנה, לאחר פסיקת בג"ץ שחייב את גיוס החרדים, 24% מן החרדים עדיין הביעו נכונות לחקיקת חוק גיוס שיענה על צורכי הצבא אפילו במחיר פירוק הקואליציה. נוסף על כך, 21.5% סברו כי הפתרון הנכון לסוגייה הבווערת הוא גיוס כולל (11%) או מדורג (10%) של החרדים, לעומת 70% שתמכו בחקיקה מחודשת של פטור קבוע (כלומר, התנגדו לגיוס חרדים).⁴⁰ גם בסקר חוזר שנעשה בנובמבר 2024 וחזר על חלק משאלות הסקר שבמאמר זה ענו 20% מן החרדים כי הפתרון הנכון הוא גיוס כולל (למעט מצטיינים, 8.5%) או מדורג (11.5%) של החרדים, אל מול 61.5% שתמכו בשימור המצב הנוכחי. מעניין לראות גם כי 18.5% מן החרדים ענו כי אינם יודעים מה הפתרון, ביטוי למבוכה ואף לערעור עמדות בקרב חלק מסוים מן הציבור החרדי בעקבות המלחמה. כשנשאלו אם הכבדת הנטל על האוכלוסיות המשרתות צריכה להשפיע על מדיניות הגיוס (לכיוון של יותר גיוס), סברו 21.5% שכן, שיעור זה לא ידעו

40 ראו סקרי חרבות ברזל של מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות במכון הישראלי לדמוקרטיה, **סקר פברואר 2024** מאת פרופ' תמר הרמן וירון קפלן ו**סקר יוני 2024** מאת פרופ' תמר הרמן, ד"ר ליאור יוחנני וירון קפלן, הסקרים זמינים באתר המכון. סקרים נוספים שנעשו במרכז ויטרבי במשך השנים מראים שתמיכת החרדים בשינוי הפטור משירות צבאי לחרדים עלתה מ-9% ביוני 2012, 13% ביוני 2018 ו-7% ביוני 2019 עד 22% באוקטובר 2023, ו-19% בפברואר 2024. התמיכה בשינוי הפטור בקרב יהודים לא-חרדים נעה בין 85% ביוני 2012, 74% ביוני 2018, 75% ביוני 2019, 84% באוקטובר 2023 ו-77% בפברואר 2024.

לענות, ו-57% בלבד סברו שאין לכך השפעה.⁴¹ אם כן, גם לאחר הסערות הגועשות בים הישראלי, כשני שלישים מהספינה החרדית עדיין מתנגדים לכל פתרון גיוס, בעוד בין חמישית לרבע נכונים לגיוס חלקי ומדורג או כולל.

3.3.3 מהו הפתרון הנכון לגיוס חרדים לצבא? (משיבים יהודים לא-חרדים)

על הפתרון הראוי לגיוס חרדים שאלנו גם את הציבור היהודי הלא-חרדי. בתשובה לשאלה מהו הפתרון הנכון בנוגע לגיוס חרדים לצה"ל? הצענו שלוש אפשרויות לתשובה: (1) השארת המצב הנוכחי, שבו מיעוט מהגברים החרדים יתגייסו מבחירה; (2) גיוס כלל הצעירים החרדים, למעט מספר מצומצם של תלמידי ישיבות מצטיינים (גיוס כולל); (3) קביעת מכסות גיוס שאי-עמידה בהן תגרוור סנקציות כלכליות על הישיבות שבהן לומדים הצעירים (גיוס חלקי ומדורג).⁴² את השאלה שאלנו בשני מועדים – בחודש ינואר 2024, כשלושה חודשים מפרוץ המלחמה (להלן, הסקר המוקדם), ושוב בנובמבר של אותה השנה, 13 חודשים מפרוץ המלחמה (להלן, הסקר המאוחר). את השינוי בדעת הקהל ניתן לראות בנתונים הכלליים בתרשים 12 ובעיקר בפילוחם המגזרי.

בסקר המוקדם, בינואר 2024, ביקשו 22% מכלל הציבור הלא-חרדי להשאיר את המצב הקיים על כנו, ואילו כשני שלישים (67%) תמכו בגיוס חרדים, מחציתם הסתפקו בפתרון גיוס מדורג והיתר דרשו גיוס כולל, למעט מצטיינים. זוהי תמונת מראָה לתשובות שהשיבו החרדים לשאלה דומה (לא זהה) לעיל – 68% התנגדו לעידוד צעירים להתגייס בשעת המלחמה, ואילו 23% הסכימו לכך. בסקר המאוחר, בחודש נובמבר 2024, חל שינוי דרמטי בעמדות הציבור הלא-חרדי: רק 9% הסכימו עם המצב הנוכחי של אי-גיוס, לעומת 22% עשרה חודשים קודם לכן (ירידה של כ-60% בתמיכה בעמדה זו). בה בעת עלה שיעור תומכי הגיוס (כולל או מדורג) מ-67% ל-84.5% (גידול של 26% בתמיכה בגיוס).

מיקום על הרצף דתיים-חילוניים. השינוי הגדול ביותר חל בקרב הדתיים – 44% מהדתיים שהשלימו עם המצב הקיים של היעדר הגיוס לאחר שלושה חודשי מלחמה הצטמצמו ל-18% עשרה חודשים אחר כך, ו-36.5% שתמכו

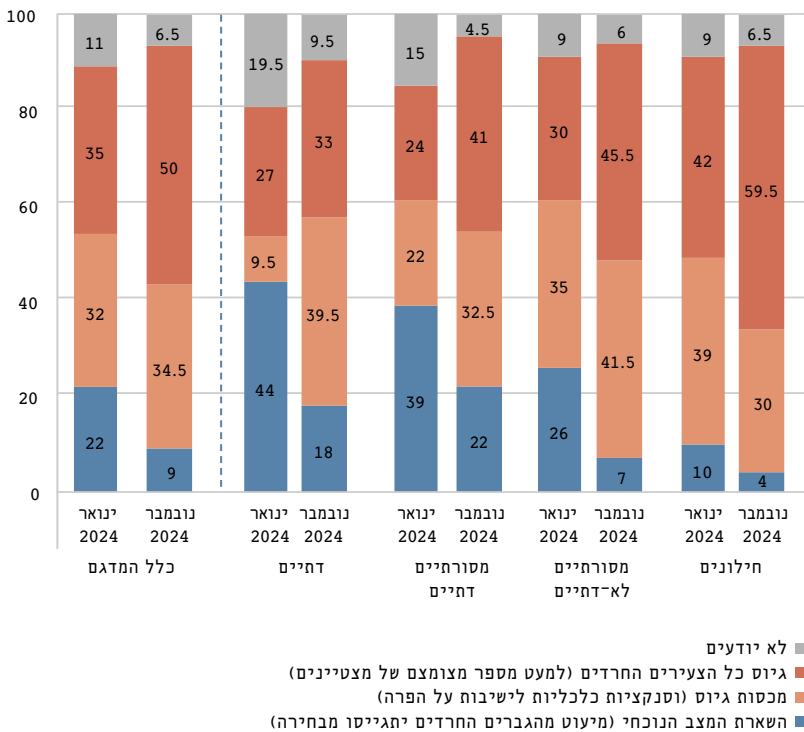
41 ראו בסעיף 3.3.2 ובסעיף 3.7.1 את הנוסח המדויק של השאלות.

42 שאלה זו לציבור הלא-חרדי נשאלה באיבה של מלחמת חרבות ברזל ובתוך שאלון שעסק כולו במלחמה, בגיוס אליה ובהתנדבות בה. עם זאת, לא היה בשאלה הזאת ציון מפורש של המלחמה, אף שהשאלה שהופנתה לחרדים התייחסה למאמץ המלחמתי עצמו.

בגיוס הכפילו עצמם ל-72.5% – זינוק של כמעט 100%. גם המסורתיים הדתיים שינו את עמדותיהם – 39% השלימו עם המצב הקיים בסקר המוקדם, ורק 22% בסקר המאוחר. שיעור תומכי הגיוס בקרבם עמד על 46% בינואר ונסק ל-73.5% בנובמבר 2024. בקרב המסורתיים הלא-דתיים, בסקר המוקדם כרבע (26%) מהם ובסקר המאוחר רק 7% השלימו עם המצב הקיים, ואילו שני השלישים שדרשו גיוס בינואר (65%) צמחו בנובמבר ל-87%. בקרב החילונים היו מספרי המשלימים עם המצב נמוכים מאוד כבר לאחר שלושה חודשי מלחמה (10%) וקרסו עוד בחלוף 13 חודשי קרבות (4%), גם תומכי הגיוס עלו מ-81% בינואר ל-89.5% בנובמבר 2024.

תרשים 12

מהו הפתרון הנכון בנוגע לגיוס חרדים לצה"ל? לפי מיקום על הרצף דתיים-חילונים, ובהשוואה בין שני מועדי הסקר (יהודים לא-חרדים, ב-%)

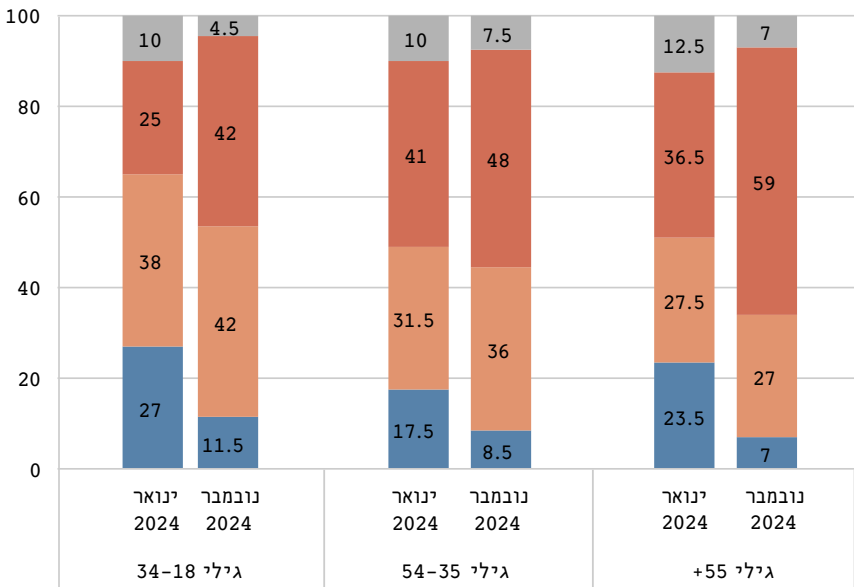

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

גיל. כפי שעולה מתרשים 13, בינואר נמצא השיעור הגבוה ביותר של הסבורים כי יש לגייס את החרדים (כולם או בהדרגה) בקבוצת הגיל 45-54 (82%), והשיעור הנמוך ביותר – בקבוצות הגיל 55-64 ו-18-24 (58% ו-59%). ייתכן שהנתון בקרב הצעירים ביותר קשור בשיעור הדתיים הגבוה בקבוצה זו, שעמדותיהם לאחר שלושה חודשי מלחמה עוד היו מגוונות. בסקר המאוחר בנובמבר נעלם הפער ובכל שכבות הגיל ושיעורי תומכי הגיוס עמדו על 86%-84%.

תרשים 13

מהו הפתרון הנכון בנוגע לגיוס חרדים לצה"ל? לפי גיל ובהשוואה בין שני מועדי הסקר (יהודים לא-חרדים, כלל המדגם, ב-%)

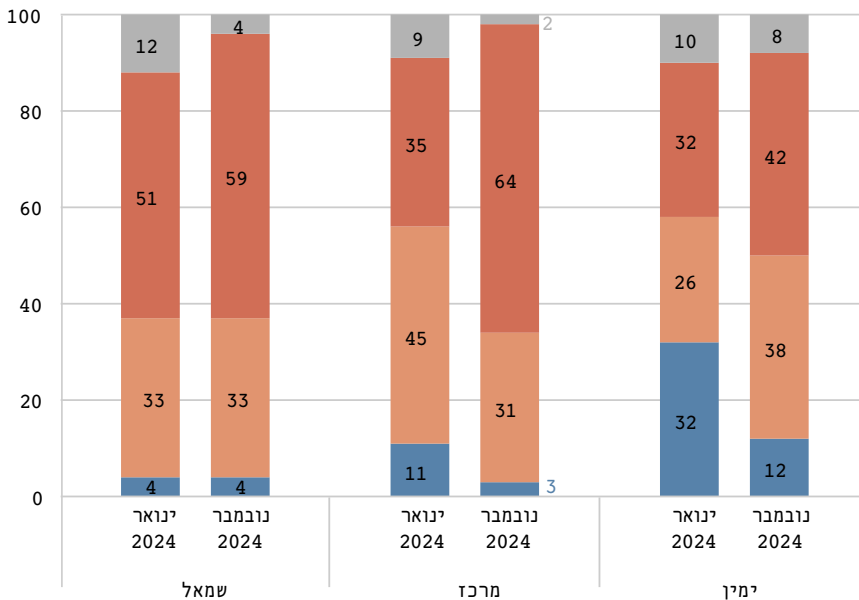
- לא יודעים
- גיוס כל הצעירים החרדים (למעט מספר מצומצם של מצטיינים)
- מכסות גיוס (וסנקציות כלכליות לשיבות על הפרה)
- השאר המצב הנוכחי (מיעוט מהגברים החרדים יחגיגו מבחירה)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

מחנות פוליטיים. בחודש ינואר, שלושה חודשים מפרוץ המלחמה, 84% מהמזדהים הלא-חרדים עם גוש השמאל, 80% מהמזדהים עם גוש המרכז ו-58% מהמזדהים עם גוש הימין סברו כי יש לגייס את החרדים באחד משני הפתרונות שהוצעו. עשרה חודשים אחר כך עלו המספרים ל-92% בשמאל, 95% במרכז ו-80% בימין הלא-חרדי.

תרשים 14

מהו הפתרון הנכון בנוגע לגיוס חרדים לצה"ל, לפי מחנות פוליטיים ובהשוואה בין שני מועדי הסקר (יהודים לא-חרדים, ב-%)

■ לא יודעים
 ■ גיוס כל הצעירים החרדים (ממעט מספר מצומצם של מצטיינים)
 ■ מכסות גיוס (וסנקציות כלכליות לישיבות על הפרה)
 ■ השארת המצב הנוכחי (מיעוט מהגברים החרדים יתגייסו מבחירה)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

הצבעה בבחירות 2022.⁴³ כפי שעולה מתרשים 15א, בתחילת המלחמה סברו כי יש לגייס את החרדים באחד משני הפתרונות שהוצעו כמעט 90% ממצביעי מרצ ויש עתיד, כ-80% ממצביעי העבודה, המחנה הממלכתי וישראל ביתנו, 60% ממצביעי הבית היהודי (וכמעט כל היתר – 33% "לא יודעים"), וכמחצית ממצביעי הליכוד והציונות הדתית. כבר בסקר המוקדם בחודש ינואר בלט הפער בין מצביעי מפלגת הציונות הדתית שמחציתם תמכו בגיוס חרדים ושליש מהם התנגדו לשינוי המצב הקיים, לבין מצביעי הבית היהודי ש-60% מהם תמכו בגיוס ורק 7% התנגדו. פער זה הצביע ככל הנראה על המתח בתוך החברה הדתית-לאומית, בין הרצון בשוויון בנשיאה בנטל לבין שיקולים קואליציוניים.⁴⁴ מצביעי ש"ס המוצגים בתרשים הם מצביעים שאינם מגדירים עצמם חרדים, ובכל זאת אפשר לראות כי עמדותיהם דומות לעמדות החרדים, וכשני שלישים (67%) מהם בעד שימור המצב הקיים, בעוד שלישי משיבים כי אינם יודעים.

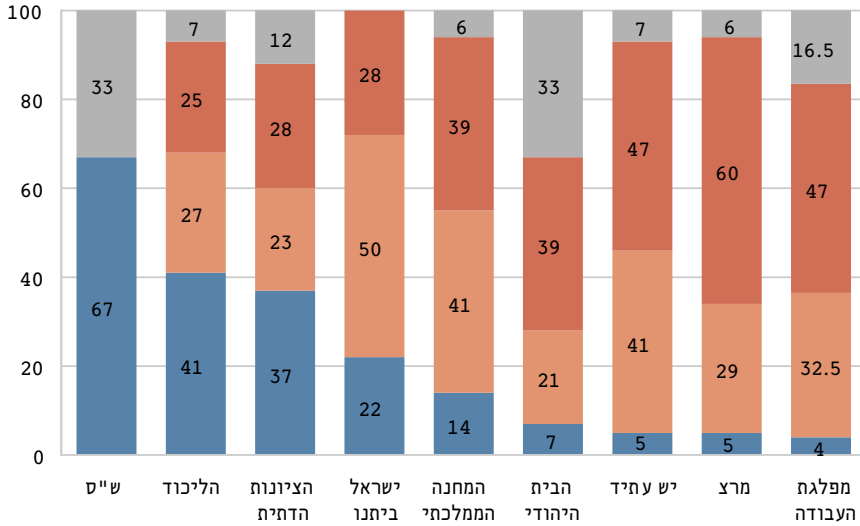
בסקר המאוחר (תרשים 15ב), לאחר 13 חודשי לחימה, עלה מאוד שיעור התומכים בפתרונות הגיוס למיניהם. בקרב מצביעי מפלגות השמאל והמרכז כבר כמעט שאין מי שתומכים בהשאת המצב הנוכחי על כנו, ובמפלגות הימין הצטמצם מספרם דרמטית. כך, שיעור התומכים בפתרונות הגיוס עמד בנובמבר 2024 על 100% ממצביעי מפלגת העבודה, 98% ממצביעי יש עתיד, 97% ממצביעי המחנה הממלכתי, 93% ממצביעי מרצ (מהם 86% בפתרון גיוס כולל) ו-92% ממצביעי ישראל ביתנו (מהם 84% בפתרון גיוס כולל). מעניינת במיוחד התמורה שחלה במצביעי מפלגות הימין – שיעור מצביעי הליכוד תומכי הגיוס זינק במהלך שנת המלחמה מ-52% תומכי גיוס (לעומת 41% מתנגדים) בראשית המלחמה, ל-74.5% (מול 17% עשרה חודשים אחר כך). מצביעי הציונות הדתית נסקו מ-51% תומכים (לעומת 27% מתנגדים) בינואר ל-79% תומכים (לעומת 14% מתנגדים) בנובמבר 2024.

43 מצביעי המפלגות חד"ש-תע"ל ויהדות החורה לא הוצגו בשל תאים קטנים מדי למצביעים יהודים לא-חרדים למפלגות אלו. כך לאורך הסקר כולו.

44 מפלגת הבית היהודי התאחדה מוסדית עם הציונות הדתית לקראת הבחירות המוניציפליות בפברואר 2024, לאחר שלא עברה את אחוז החסימה בבחירות הארציות של 2022, אולם אין זהות אידאולוגית בין מי שבחרו להצביע לשתי המפלגות בבחירות הארציות. ראו, למשל, מנחם לזר, "הציונות הדתית כמערכת-משנה מפלגתית רופפת: מקרה הבוחן של הבית היהודי וחלופותיה בשנים 2012-2022", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשפ"ג.

חרשים 15א

מהו הפתרון הנכון בנוגע לגיוס חרדים לצה"ל, לפי הצבעה בבחירות לכנסת
 2022, סקר ינואר 2024 (יהודים לא־חרדים, ב־%)

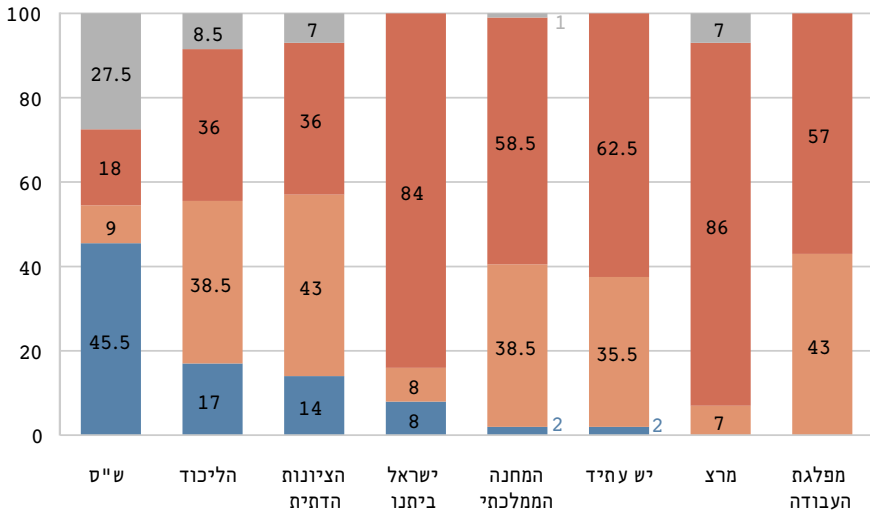

- לא יודעים
- גיוס כל הצעירים החרדים (למעט מספר מצומצם של מצטיינים)
- מכסות גיוס (וסנקציות כלכליות לשיבות על הפרה)
- השארת המצב הנוכחי (מיעוט מהגברים החרדים יתגייסו מבחירה)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

חרשים 115

**מהו הפתרון הנכון בנוגע לגיוס חרדים לצה"ל, לפי הצבעה בבחירות לכנסת
2022, סקר נובמבר 2024 (יהודים לא-חרדים, ב-%)**

■ לא יודעים
■ גיוס כל הצעירים החרדים (למעט מספר מצומצם של מצטיינים)
■ מכסות גיוס (וסנקציות כלכליות לישיבות על הפרה)
■ השארית המצב הנוכחי (מיעוט מהגברים החרדים יתגייסו מבחירה)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

3.4 עמדות ביחס לשירות הלאומי-אזרחי

3.4.1 שירות אזרחי-לאומי לכול? (משיבים יהודים לא-חרדים)

כפי שנראה, רק 8% מהחרדים תמכו בפתרון של שירות לאומי-אזרחי של חלק ניכר מהחרדים במקום שירות צבאי, גם במקרה של לחץ ציבורי ושלילת תקציבים מהשיבות. היינו, בעיני החרדים שירות לאומי-אזרחי אינו ברירה קלה יותר לעיכול משירות צבאי.

שאלנו את הנסקרים שאינם חרדים על תמיכתם או התנגדותם לחיוב כל אזרח, יהודי או ערבי, הפטור משירות צבאי בשירות לאומי-אזרחי. המשיבים יכלו לבחור בין התנגדות כללית לבין תמיכה בשירות כזה לכלל האזרחים, לאזרחים יהודים בלבד או לאזרחים ערבים בלבד.

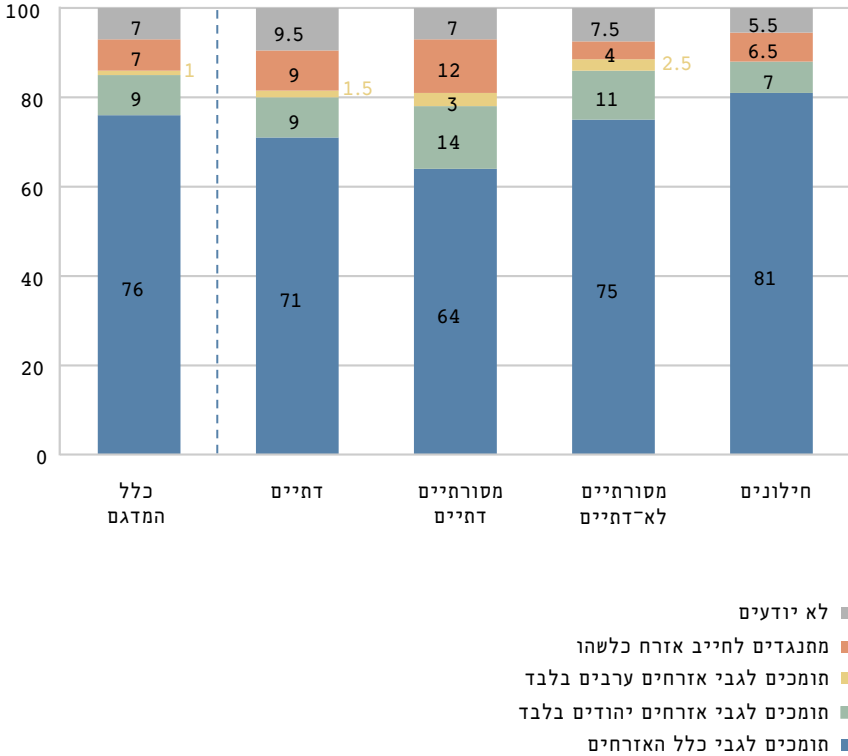
רוב גדול של 85% חשבו שיש לחייב בשירות לאומי-אזרחי את היהודים הפטורים משירות בצבא ו-76% מהציבור הלא-חרדי תמכו בשירות לאומי-אזרחי חובה לכלל הישראלים, כולל הערבים.

מיקום על הרצף דתיים-חילוניים. התמיכה בשירות לאומי-אזרחי חובה לאזרחים יהודים שאינם משרתים בצבא גבוהה ביותר בכל מגזרי הציבור הלא-חרדי: 88% בקרב החילונים, 86% בקרב המסורתיים הלא-דתיים, 80% בקרב הדתיים ו-78% בקרב המסורתיים הדתיים.⁴⁵

45 גם התמיכה בשירות לאומי-אזרחי לכלל האזרחים גבוהה - 81% בקרב החילונים, 75% בקרב המסורתיים שאינם דתיים, 71%- בקרב הדתיים ו-64% בקרב המסורתיים הדתיים (נחוני ינואר 2024).

תרשים 16

תומכים או מתנגדים לכך שכל אזרח, יהודי או ערבי, הפטור משירות צבאי יהיה מחויב בחוק בשירות לאומי-אזרחי, לפי מיקום על הרצף דתיים-חילוניים (יהודים לא-חרדים, כלל המדגם, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

גיל. ככל שגיל המשיבים גבוה יותר, כך גבוהה יותר תמיכתם בחיוב האזרחים היהודים הפטורים משירות צבאי בשירות אזרחי. בגילים 18-24 – 80% תומכים, בגילים 25-34 ובגילים 35-44 – 82% תומכים, בקבוצות הגיל 45-54 ו-55-64 – 87% תומכים, ובגילי 65+ – 90% תומכים בשירות לאומי-אזרחי ליהודים.⁴⁶

⁴⁶ גם התמיכה בשירות לאומי-אזרחי לכלל האזרחים עולה ככל שהגיל עולה ועומדת על 64% בגילי 18-24, 72% בגילי 25-44, 69% בגילי 35-44, 81% בגילי 45-54, 80% בגילי 55-64 ו-84% בגילי 65+.

מחנות פוליטיים. 93% מהמזדהים עם מחנה השמאל תומכים בחובת שירות לאומי-אזרחי ליהודים שאינם משרתים בצבא, 89% מהמזדהים עם המרכז ו-82% מהמזדהים עם הימין.⁴⁷ כלומר, יש קונצנזוס בנושא בציבור הלא-חרדי.

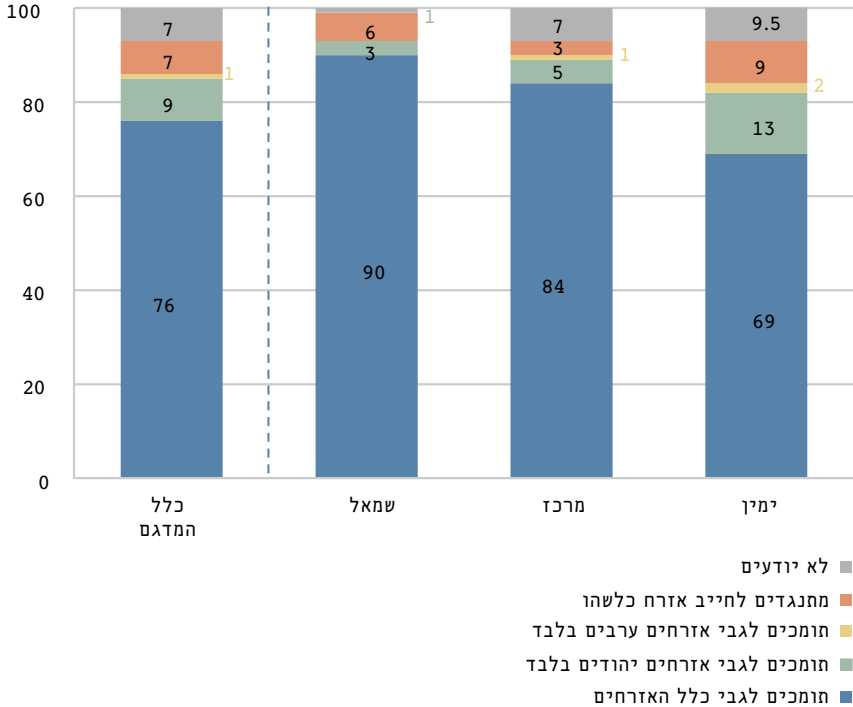
הצבעה בבחירות לכנסת בבחירות 2022. קונצנזוס מוחלט עולה גם מניתוח ההצבעה בבחירות האחרונות בתרשים 17. 100% ממצביעי מפלגת מרצ תומכים בחובת שירות לאומי-אזרחי ליהודים שאינם משרתים בצבא, 96% ממצביעי העבודה, 95% ממצביעי יש עתיד, 92% ממצביעי המחנה הממלכתי, 88% ממצביעי ישראל ביתנו, 86.5% ממצביעי הבית היהודי, 80% ממצביעי הליכוד, 79% ממצביעי הציונות הדתית ו-49% ממצביעי ש"ס (מצביעים לא-חרדים, מול 37% מתנגדים).⁴⁸

47 90% מהממקמים עצמם בשמאל תומכים בשירות לאומי-אזרחי לכלל האזרחים, כולל הערבים. כך גם 84% מהמרכז ו-69% מהימין.

48 נמצא רוב חד-משמעי של תומכים בחובת שירות לאומי-אזרחי לכלל האוכלוסייה, כולל ערבים, בקרב מצביעיהן של כל המפלגות (הלא-חרדיות) כמעט. בקרב מצביעי העבודה, מרצ, יש עתיד, הבית היהודי והמחנה הממלכתי מדובר ברוב עצום (96%, 90%, 88%, 86.5%, 86%, בהתאמה), בקרב מצביעי הציונות הדתית והליכוד מדובר ברוב מכריע (72%, 65%, בהתאמה), ובקרב מצביעי ש"ס שאינם חרדים - 34%.

תרשים 17

תומכים או מתנגדים לחייב כל אזרח הפטור משירות צבאי, יהודי או ערבי, בשירות לאומי-אזרחי, לפי מחנות פוליטיים (יהודים לא-חרדים, כלל המדגם, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

**3.5 שינוי בעמדות
ברחוב החרדי וברחוב
הישראלי הכללי**

3.5.1 האם פגיעה בתקציב הישיבות תשנה את דעתך? (משיבים חרדים)

היות שהסנקציות המוצעות לעידוד גיוס חרדים הן כלכליות בעיקרן, שאלנו את המרואיינים החרדים לאיזה פתרון הם יסכימו אם בעקבות המלחמה יהיה לחץ גדול על החרדים להתגייס, לרבות מתוך איום בשלילת תקציבים לישיבות ולתלמידים. העמדנו בפניהם שלוש אפשרויות: התנגדות מוחלטת לשינויים במתן הפטור גם אם ישללו תקציבים; נכונות לגיוס חלק מהצעירים

החרדים – מי שאינם לומדים ברצינות או מי שכבר נשואים, ופתרון ביניים – שירות לאומי-אזרחי של חלק ניכר מהחרדים. הרוב (56%) השיבו שלא יסכימו לכל שינוי גם אם יהיה לחץ כלכלי, וכשליש (34%) היו נכונים להסדר גיוס או שירות בתנאים מסוימים.⁴⁹ מהם 23% ענו שיסכימו לגיוס חרדים שאינם לומדים, 3% לגיוס נשואים ו-8% נוספים אמרו שיתמכו בשירות לאומי-אזרחי של חלק ניכר מהחרדים. נקודת הארכימדס אינה השאלה אם מדובר בשירות צבאי או בשירות אזרחי, אלא ההבחנה בין הלומדים למי שאינם לומדים, וכן ההבדל בנוסח השאלה – בין "חלק" מהצעירים ל"חלק ניכר" מהם.

קבוצות משנה. שיעורי ההתנגדות לגיוס למרות סנקציות כלכליות דומים בקרב הספרדים (56%), החסידים (57%) והליטאים (60%), וקטנים יותר בקרב הקבוצה הקטנה של חב"ד ואחרים (38%). ההסכמה לגיוס צעירים שאינם לומדים נמוכה אצל החסידים (16%) וכפולה אצל הספרדים (30%), למרות החשש המובע בקבוצה זו שדווקא תלמידי ישיבות ספרדים יישלחו לגיוס בעוד האשכנזים ימשיכו לחבוש את ספסלי הישיבות. חב"דניקים ואחרים (24%) והליטאים (23%) נמצאים בתוך. לגיוס תלמידי ישיבות נשואים אין הסכמה כמעט בשום קבוצה (חב"ד – 8%, ליטאים וחסידים – 3% וספרדים – 1%) ושירות לאומי-אזרחי זוכה למעט תמיכה אצל החסידים (14%) ואצל חב"ד ואחרים (8.5%), ולפחות מכך אצל הספרדים (6%) והליטאים (3.5%).

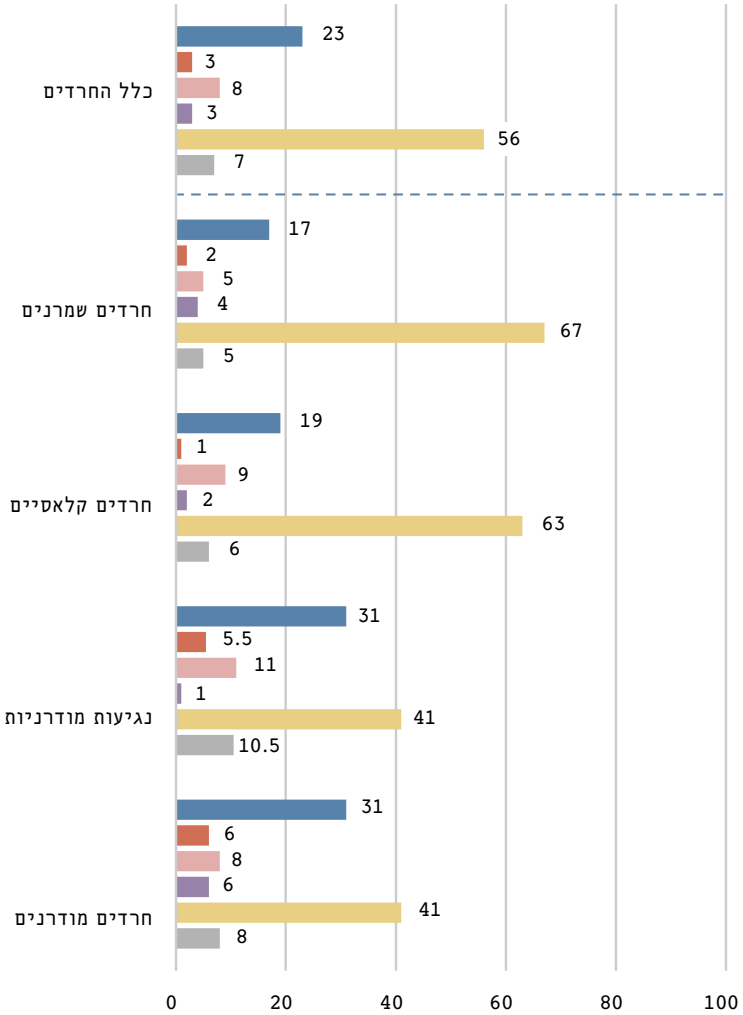
גיל. ההתנגדות הנמוכה ביותר לגיוס בנסיבות של סנקציות כלכליות נמצאה אצל בני 60+ (40%), ששליש מהם (33%) מוכנים לגיוס צעירים שאינם לומדים. לעומתה, ההתנגדות הגבוהה ביותר נמצאה בקרב בני 30-44 (62%), שרק 15.5% מהם מוכנים לגיוס צעירים שאינם לומדים. בתוך נמצאים הצעירים עצמם, בני 18-29, והוריהם, 45-59, שמעל מחציתם מתנגדים לכל אפשרויות הגיוס שנמנו (57% ו-53%, בהתאמה), וכרבע מוכנים לגיוס צעירים שאינם לומדים אם תקוצץ התמיכה בישיבות (25% ו-27%, בהתאמה).

מיקום על הצייר שמרנות-מודרניות. כפי שעולה מתרשים 18, החרדים המודרנים ובעלי הנגיעות המודרניות מתנגדים פחות לשינוי הפטור הקיים גם לנוכח סנקציות כלכליות (41% בכל קבוצה, לעומת 67% ו-63% בקרב החרדים השמרנים והקלאסיים, בהתאמה). הם גם מוכנים יותר לגיוס צעירים שאינם לומדים (31% בכל אחת מהקבוצות, לעומת 17% ו-19% אצל החרדים השמרנים והקלאסיים, בהתאמה).

49 לא נכללו בקבוצה זו 3% נוספים שבחרו בקטגוריית החשובה "אחר" וענו כי יהיו מוכנים לגיוס אם רבנים יתמכו בכך, משום שאין בחשובה זו הסכמה של ממש.

תרשים 18

אם אחרי המלחמה יופעל לחץ גדול על החרדים להתגייס, לרבות איום בשלילת תקציבים לישיבות ולתלמידים, עם איזה מהפתרונות הבאים תסכים יותר? לפי מיקום על הציר שמרנות-מודרניות (חרדים, ב-%)

■ מוכנים לגיוס צעירים שאינם לומדים ברצינות
■ מוכנים לשירות אזרחי של חלק ניכר
■ נגד שינויים במתן הפטור גם אם תישלל התמיכה
■ לא יודעים/אחר
■ מוכנים לגיוס רחב של נשואים

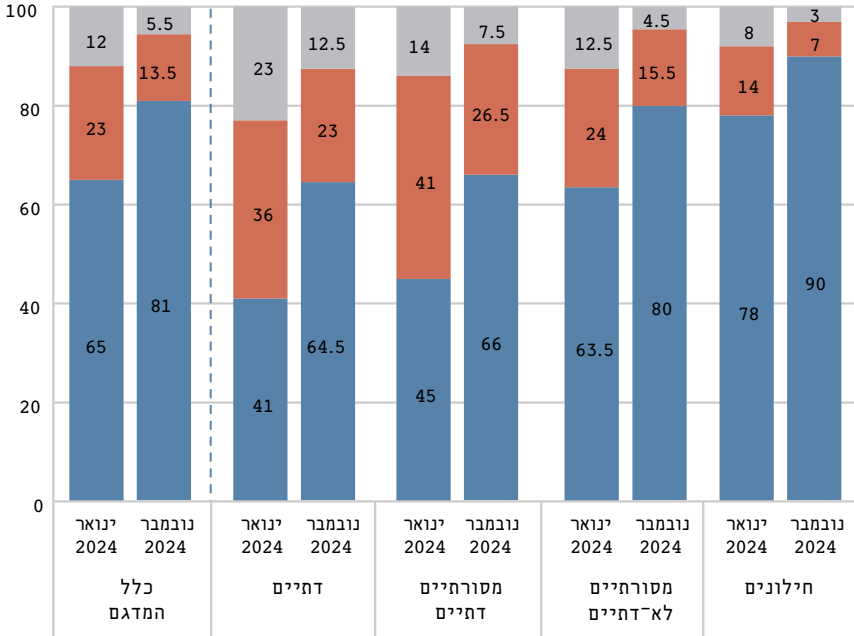
מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

3.5.2 האם הכבודת הנטל משנה את דעתך? (משיבים יהודים לא־חרדים)

שאלנו את המרואיינים מהציבור הלא־חרדי אם יש לשנות את מדיניות גיוס החרדים לנוכח הצורך הגובר בחיילים ובהארכת השירות הסדיר ושירות המילואים. כפי שניתן לראות בתרשים 19, בסקר המוקדם, בינואר 2024, סברו 65% כי יש לשנות את מדיניות גיוס החרדים כדי להקל את הנטל על האוכלוסיות המשרתות, שיעור דומה מאוד לשיעור הסבורים כי פתרון הגיוס הוא הפתרון הנכון בכל מקרה (67%, ראו לעיל). רוב גדול מאוד מהחילונים סברו כך (78%), כמעט שני שלישים מהמסורתיים הלא־דתיים (63.5%), קרוב למחצית המסורתיים הדתיים (45%) ורק 41% מהדתיים. בסקר המאוחר, בנובמבר 2024, עלה מספר המשיבים כי יש לשנות מדיניות בעקבות הגברת הנטל הביטחוני מקרב הלא־חרדים מ-65% ל-81%, ולעמדה זו שותפים חילונים (90%), מסורתיים לא־דתיים (80%), מסורתיים דתיים (66%) ואף דתיים (שזינקו מ-41% ל-64.5%).

19 תרשים

כבר ידוע שבעקבות המלחמה יש צורך להגדיל את היקף הכוחות של צה"ל, כולל הארכת השירות הסדיר ושירות המילואים. האם לדעתך מידע זה צריך או לא צריך להשפיע על מדיניות גיוס החרדים? לפי מיקום על הרצף דתיים-חילונים ובהשוואה בין שני מועדי הסקר (יהודים לא-חרדים, כלל המדגם, ב-%)

■ לא יודעים

■ לא, הצורך להגדיל את הצבא לא צריך להשפיע על המדיניות הנוכחית בנוגע לגיוס חרדים

■ כן, המדיניות צריכה להשתנות בכיוון של גיוס מקיף של חרדים כדי להקטין את הנטל על האוכלוסיות המשרתות

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

מגדר. נשים לא-חרדיות נוטות לחשוב שעל המדיניות להשתנות בשיעורים גבוהים מעט יותר מאלה של גברים. בראשית המלחמה סברו 67% מן הנשים כך לעומת 63% מן הגברים, ועשרה חודשים אחר כך הפער התרחב מעט ו-85% מן הנשים סברו כך לעומת 77% מהגברים.

גיל. תמיכת הציבור הלא-חרדי בשינוי מדיניות עקב הכבדת הנטל הייתה כבר בסקר המוקדם גבוהה מ-55% בכל הגילים ועלתה בקרב בני 45+ לכ-70%. בסקר המאוחר עלתה התמיכה עוד ונעה בכל הגילים סביב 80%.

הכנסה. 72% ממי שהכנסתם מעל לממוצע תומכים בשינוי המדיניות, לעומת 58% ממי שהכנסתם ממוצעת ו-64.5% ממי שהכנסתם מתחת לממוצע. תוצאה זו קשורה למתאם הגבוה שיש בישראל בין הכנסה, מיקום על הרצף דתיים-חילוניים והשתייכות למחנות הפוליטיים.⁵⁰

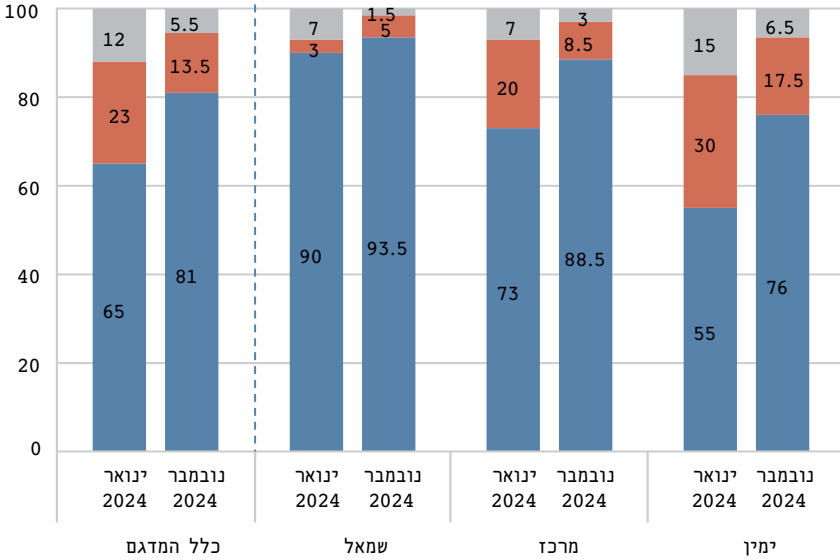
מחנות פוליטיים. כפי שעולה מתרשים 20, בכל המחנות רוב המשיבים סברו כי על המדיניות להשתנות לכיוון גיוס חרדים מקיף – בינואר סברו כך 90% בשמאל, 73% במרכז ו-55% בימין. בנובמבר עלו המספרים, ובעמדה זו מחזיקים 93.5% בשמאל, 88.5% במרכז ו-76% בימין.

הצבעה בבחירות לכנסת 2022. מצביעי מרצ, ישראל ביתנו, יש עתיד, המחנה הממלכתי והעבודה סברו שהמדיניות צריכה להשתנות לכיוון של גיוס מקיף של החרדים בשיעורים גבוהים כבר לאחר שלושה חודשי לחימה (95%, 89%, 83%, 81% ו-79% בהתאמה), והמספרים עלו עוד בסקר המאוחר, בנובמבר 2024 (100%, 84.5%, 95%, 88%, 97% בהתאמה). לעומת זאת, מקרב מצביעי הציונות הדתית והליכוד סברו כך בינואר 2024 רק כמחצית (55% ו-48%, בהתאמה), מקרב מצביעי הבית היהודי – 62%, ומקרב מצביעי ש"ס שאינם חרדים – רק 8%.

50 ראו לדוגמה את פרסום נחוני הל"ס ליום המשפחה בפברואר 2021, שעל פיהם משקי בית חילוניים מכניסים בממוצע 32% יותר ממשקי בית דתיים ו-35% יותר ממשקי בית מסורתיים, וכן את כתבתו של שחר אילון, "הכנסה של משק בית חילוני גבוהה ב-32% מדתי שאינו חרדי", כלכליסט 11.2.2021.

תרשים 20

כבר ידוע שבעקבות המלחמה יש צורך להגדיל את היקף הכוחות של צה"ל, כולל הארכת השירות הסדיר ושירות המילואים. האם לדעתך מידע זה צריך, או לא צריך, להשפיע על מדיניות גיוס החרדים? לפי מחנות פוליטיים ובהשוואה בין שני מועדי הסקר (יהודים לא-חרדים, כלל המדגם, ב-%)

- לא יודעים
- לא, הצורך להגדיל את הצבא לא צריך להשפיע על המדיניות הנוכחית בנוגע לגיוס חרדים
- כן, המדיניות צריכה להשתנות בכיוון של גיוס מקיף של חרדים כדי להקטין את הנטל על האוכלוסיות המשרות

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

3.5.3 האם השתנה יחס הרחוב החרדי ללובשי מדים? (משיבים חרדים)

במשך השנים זכו לעיתים קרובות חיילים חרדים שחזרו לביתם לבושי מדים ליחס שלילי ואף פוגעני מצד תושבי השכונות החרדיות. לעומת זאת, בתחילת המלחמה התפרסמו ידיעות וסרטונים שתיארו דווקא אהדה והערכה לחרדים לובשי המדים. שאלנו את הנסקרים החרדים איך יתייחסו לגיוס של אנשים מסביבתם הקרובה בגלל המלחמה. אפשרויות התשובה היו "אתמוך בו כי

במלחמה נכון להתגייס"; "אתמוך בו, אבל רק אם הוא כבר נשוי"; או "אתנגד לגיוס"⁵¹.

התפלגות התשובות לשאלה זו בתרשים 21 מעידה כי אף שהתמיכה בגיוס החרדים נמוכה, התמיכה במי שכבר התגייס בשעת המלחמה גבוהה יותר: רוב קטן (54%) השיבו שיתמכו באנשים מסביבתם הקרובה שיתגייסו, מהם 13.5% רק במקרה שמדובר במי שאינו לומד/נשוי ורק רבע (26%) ימשיכו להתנגד. יצוין כי תשובות אלו קדמו להחרפת השיח ברחוב החרדי שלאחר פסיקת בג"ץ בנושא גיוס החרדים בחודש יוני, אולם כפי שראינו לעיל, התשובות המהותיות ביחס להתנגדות או לתמיכה בשינוי מצב הפטור לא השתנו.

קבוצות משנה. בכל הקבוצות השיבו לפחות מחצית המשיבים שיתמכו במי מסביבתם שיתגייס בשעת המלחמה, חלקם רק בתנאים מסוימים. הספרדים וחסידים חב"ד יתמכו בשיעור של שני שלישים (64% ו-68%, בהתאמה)⁵². בקרב החסידים והליטאים כשליש יתמכו בכל מקרה וקרוב למחצית (48%) בהינתן תנאים מסוימים.

מיקום על הציר שמרנות-מודרניות. בקרב החרדים המודרנים התמיכה במתגייסים בשעת מלחמה גבוהה מאוד ועומדת על 77%. רובם יתמכו בכל מקרה (59%) והיתר במקרה שהמתגייס נשוי או שאינו לומד. התמיכה במתגייסים יורדת ככל שהנשאל שמרן יותר, עד לצמצומה ל-37.5%.

מגדר. בקרב גברים התמיכה במתגייסים גבוהה יותר מבקרב נשים. 45% מהגברים יתמכו במתגייס בכל מקרה (60% אם אינו לומד או שהוא נשוי), ואילו בקרב הנשים יעשו זאת רק 36% בכל מקרה (48% אם אינו לומד או שהוא נשוי). יצוין שעמדות נשים חרדיות נמצאו שמרניות יותר מעמדות הגברים גם בסקרים קודמים.⁵³ ייתכן שעמדת הנשים כאן מבטאת את הקושי של הנשים

51 הקטגוריה "תומכים בו בשל מצב המלחמה" הורחבה גם ל"תומכים בכל מקרה" כדי שתכלול תשובות שהתקבלו, כגון "אתמוך בו תמיד" או "אתמוך בו כי הוא בן משפחה". כמו כן, הקטגוריה "תומכים בו אם הוא נשוי" הורחבה בשל תשובות שנתקבלו גם למגבלות נוספות - "תומכים בו אם אינו לומד". כמו כן הווספה הקטגוריה "לא יתערבו" שלא הייתה בשאלון אך התקבלה מנשאלים.

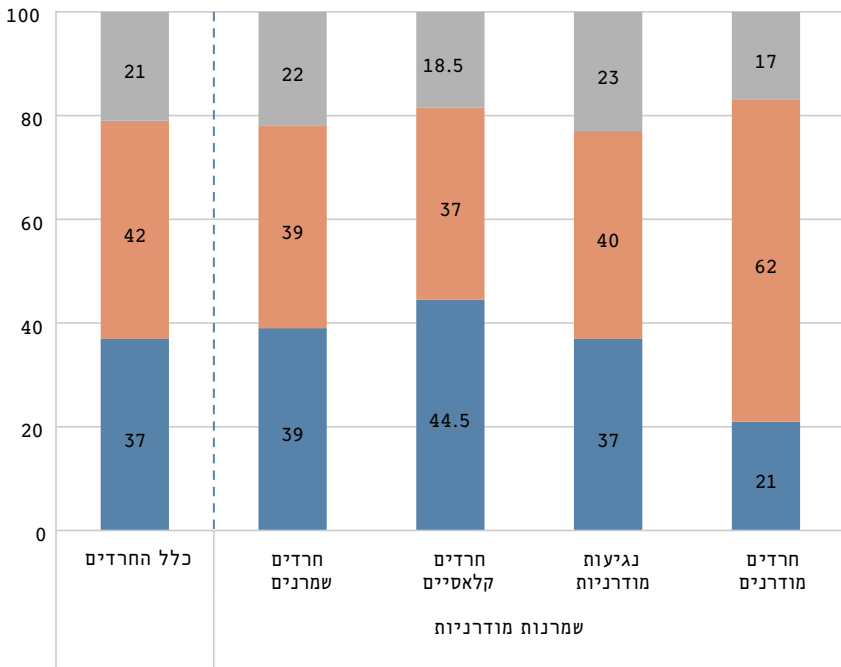
52 אצל הספרדים - 56% יתמכו בכל מקרה, והיתר רק אם הוא נשוי או שאינו לומד; בקבוצת חב"ד ואחרים - 46% בכל מקרה.

53 ראו, לדוגמה, ידידיה צ' שטרן, נחומי יפה, גלעד מלאך ואסף מלחי, יהודים, חרדים ודמוקרטיה - מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2021.

החרדיות הטיפוסיות, המפרנסות, היולדות 6.4 ילדים בממוצע ומגדלות אותם ומקדישות את חייהן כדי שכן זוגן ובניהן יהיו תלמידי ישיבות ואפשרות הגיוס מערערת בעבורן את המבנה החברתי כולו.

תרשים 21

התגובה אם מישוהו מסביבתך הקרובה יחגיגס לצבא בגלל המלחמה, לפי מגדר ומיקום על הציר שמרנות-מודרניות (חרדים, ב-%)

■ לא יודעים ■ במידה די מעטה וכלל לא ■ במידה די רבה ורבה מאוד

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

4. סוגיית ההתנדבות והשותפות בעת מלחמה

4.1 השותפות החרדית במאמץ המלחמתי - התנדבות בפועל

4.1.1 התנדבות בפועל בחודשי המלחמה הראשונים (משיבים חרדים ויהודים לא־חרדים)

סוגיית הגיוס לצבא שבחנו עד עתה היא סוגיית השותפות העיקרית במאמץ המלחמתי. כעת נבקש לבחון תרומות משניות יותר שבהן היה מעורב הציבור הישראלי על כל גווניו, על פי עדותו העצמית, בעיקר בחודשים הראשונים למלחמה. ההפתעה והזעזוע הגדולים מאירועי 7 באוקטובר הביאו שכבות גדולות של הציבור לחפש דרך לתרום ולסייע. על רקע קשיי ההתארגנות של המדינה ושל הצבא לנוכח המשבר הביטחוני הגדול ופינוי האוכלוסייה האזרחית הנרחב, הפכה תרומה זו לבעלת משקל מכריע בהתמודדות הישראלית עם השבר.

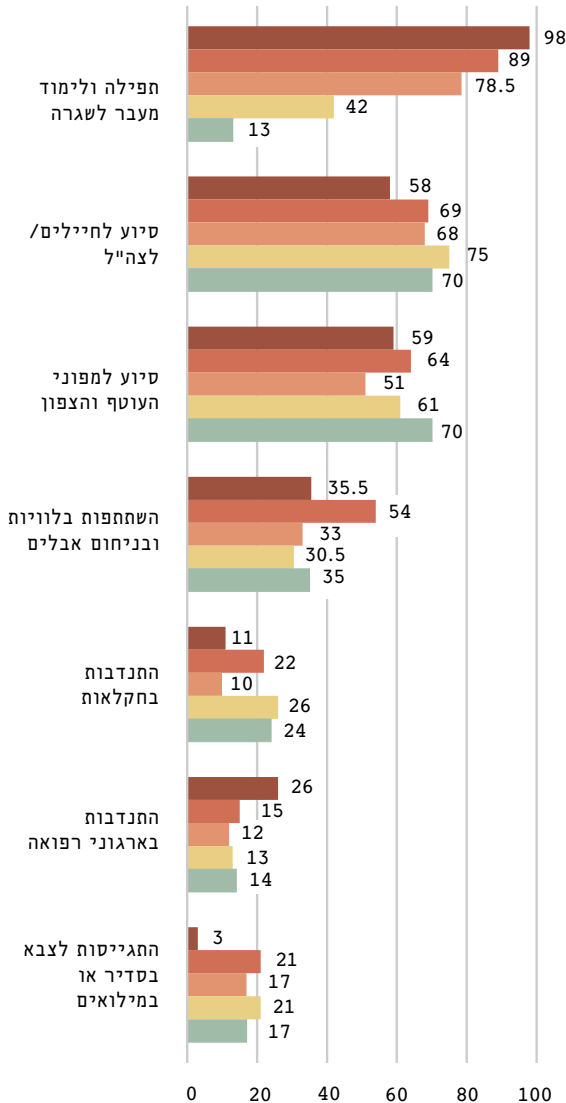
שאלנו את האוכלוסייה החרדית ואת האוכלוסייה היהודית הלא־חרדית, בשני סקרים נפרדים, שאלה זהה – האם במהלך המלחמה ביצעת או לא ביצעת את הפעילויות הבאות? התשובות אפשרו לבחור בין "לעיתים קרובות (כמה פעמים בשבוע)", "לפעמים (פעם בשבוע)", "לעיתים רחוקות (פעמים בודדות בכל התקופה)" או "כלל לא". השאלה נשאלה בתום שלושת חודשי המלחמה הראשונים, שבהם הייתה ההתנדבות הישראלית האינטנסיבית ביותר.

נדגיש כי השאלה מבקשת לברר רק את סוגיית ההתנדבות האזרחית מבחירה. מאות אלפי משפחות מן החברה הישראלית המשרתת – שכמעט שאין בה חרדים – נדרשו להתגייס למציאות חיים של התמסרות מלאה, וכך גם בנות ובני זוגם, ילדיהם, הסבים והסבתות, מעסיקיהם, מחליפיהם במקומות העבודה ובקהילה וכך הלאה. השוואה זו אינה מביאה את הימים, השבועות והחודשים הללו לידי ביטוי, ואף לא את האלפים ששילמו בחייהם ובפציעות בגוף ובנפש.

כפי שעולה מתרשים 22, בשני תחומים בלטו החרדים בתרומתם ביחס לשאר האוכלוסייה – תפילה ולימוד תורה להצלחת הלוחמים ולשלום ישראל, מעבר למה שנהגו בשגרה שקודם המלחמה, ובהתנדבות בארגוני רפואה. אשר לתפילה ולימוד, 98% מן הנשאלים החרדים השיבו כי הם פועלים בכך מעבר לשגרה, גם שיעור גבוה מאוד מן הדתיים (89%) והמסורתיים הדתיים (78.5%) השיבו כך, ואפילו 13% מן החילונים. שיעור החרדים המתנדבים בארגוני רפואה למיניהם (זק"א, מד"א, איחוד הצלה, בתי חולים) עומד על כרבע מן המשיבים (25%), שיעור כפול כמעט מבשאר המגזרים. תחום שבו חרדים כמעט שלא נכחו, נוסף על השירות הצבאי, היה ההתנדבות בחקלאות, שלה היו שותפים רק כ-11% מהחרדים (בעיקר המודרניים), בעוד בקרב רוב המגזרים היהודיים כרבע לקחו בכך חלק. בסיוע ללוחמי צה"ל בבישול מזון ואריזתו, באיסוף ציוד ותרומתו ובהסעות ובתרומות דם היו החרדים שותפים כמעט כמו שאר חלקי האוכלוסייה – כמעט 60% מהם השתתפו בכך, לעומת כ-75%-70% בשאר המגזרים. כ-60% מהחרדים גם השתתפו בסיוע למפוני העוטף והצפון (אירוח, בישול וכביסות, עבודה עם ילדים, תרומות ואריזות), מספר נמוך אך כמעט מכרוב שאר המגזרים. בהשתתפות בלוויות חללי המלחמה ובניחום האבלים בלטו הדתיים – למעלה ממחציתם התנדבו בכך, לעומת כשליש בשאר המגזרים. המסורתיים הדתיים ממוקמים ברוב סוגי ההתנדבות (סיוע לחיילים ולמפונים, התנדבות בחקלאות) נמוך מעט יותר ממרבית האחרים.

22 חרשים

שיעור המבצעים (על פי עדותם) במהלך המלחמה, בתדירות כלשהי, * את הפעילויות האלה (יהודים לא-חרדים וחרדים, לפי מיקום על הרצף חרדים-חילונים, ב-%)

■ חרדים ■ דתיים ■ מסורתיים דתיים ■ מסורתיים לא-דתיים ■ חילונים

* לעיתים קרובות, לפעמים ולעיתים רחוקות, בשלושת חודשי המלחמה הראשונים.

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

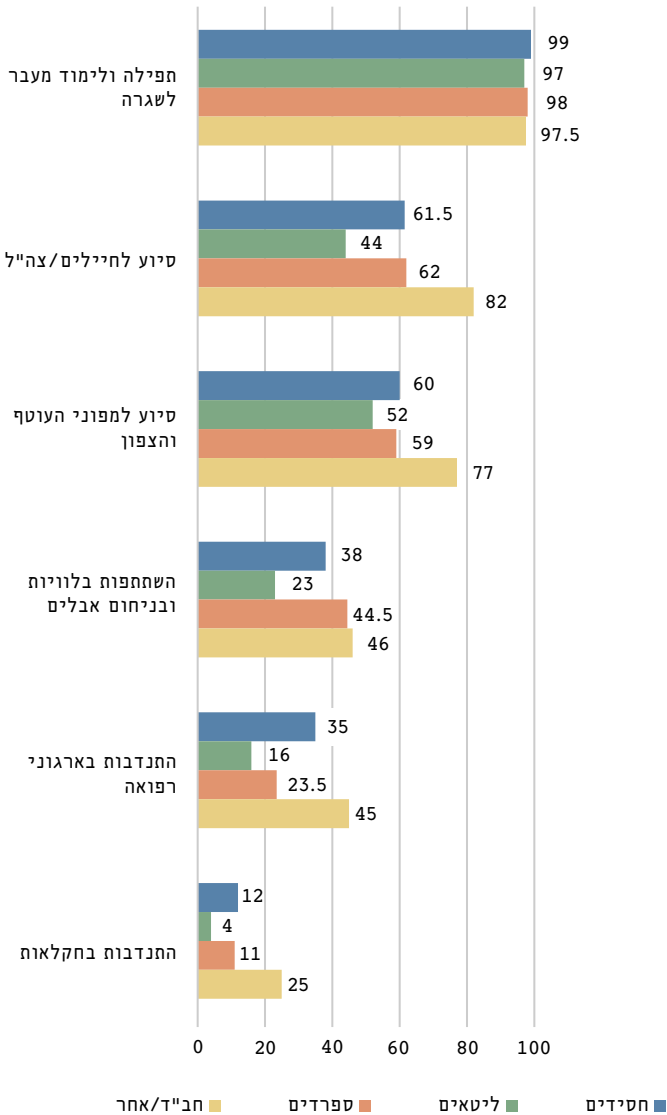
4.1.2 פילוח ההתנדבות החרדית (משיבים חרדים)

מגדר. בקרב היהודים הלא-חרדים לא נמצאו הבדלים מובהקים בין גברים לנשים. בקרב החרדים בולטת התנדבות גברים יותר מהתנדבות נשים בסיוע לחיילים (62% לעומת 53%), בהשתתפות בלוויית ובניחום אבלים (42% לעומת 29%) ובהתנדבות בארגוני רפואה (33% לעומת 20%). סביר להניח כי הדבר נובע ממחויבותן של הנשים לפרנסת המשפחה ולטיפול במשפחות הגדולות, בעוד זמנם של חלק מן הגברים החרדים גמיש יותר, וכן אולי מהשקפת עולם ביחס להתערבות נשים בחברה מגוונת (שלא במקומות עבודה מוגדרים).

קבוצות משנה. כפי שעולה מתרשים 23, הקבוצה הקטנה של חסידי חב"ד ואחרים בולטת בהתנדבותה בהיקפים משמעותיים, אחריה עומדות קבוצות הספרדים והחסידים, והליטאים שהתנדבו בשיעורים הקטנים ביותר.

23 חרשים

שיעור המבצעים (על פי עדותם) במהלך המלחמה, בתדירות כלשהי, *
 את הפעילויות האלה (חרדים, לפי קבוצות משנה, ב-%)

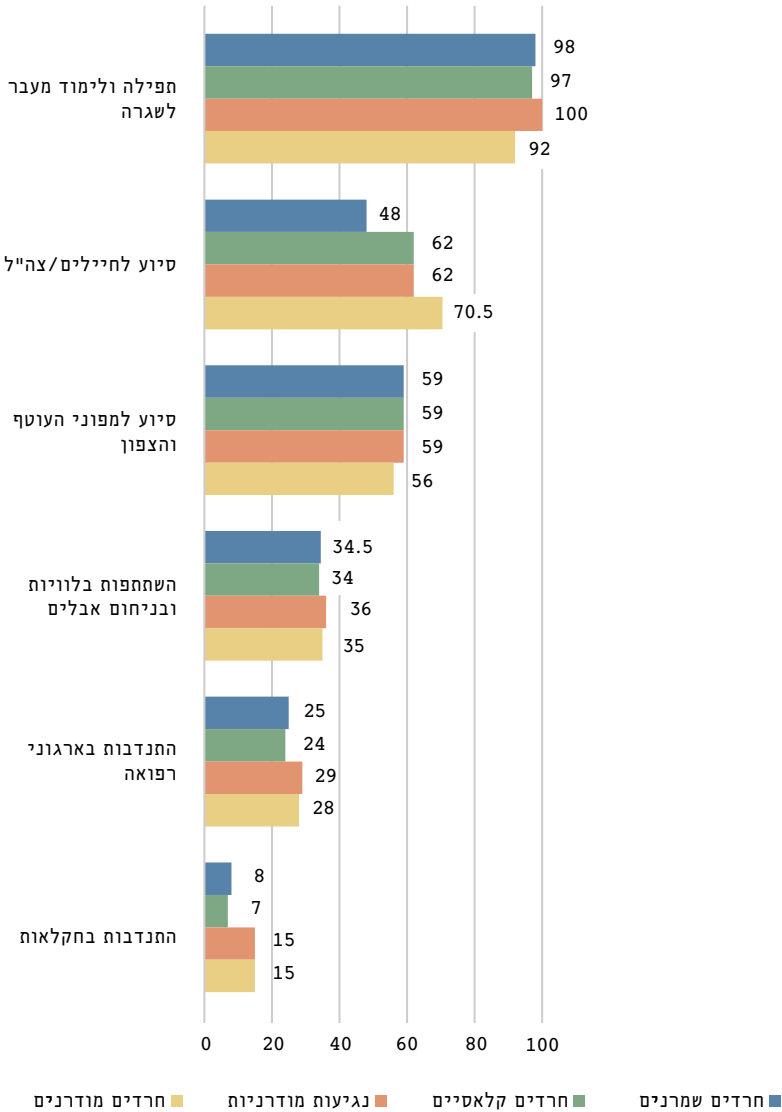

* לעיתים קרובות, לפעמים ולעיתים רחוקות, בשלושת חודשי המלחמה הראשונים.
 מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

מיקום על הציר שמרנות-מודרניות. מלבד בהתנדבות בחקלאות, שבה בולט כי החרדים המודרנים ובעלי הנגיעות המודרניות מתנדבים כפול מהחרדים הקלאסיים והשמרנים, וכן בתחום הסיוע לחיילים, שבו בולט כי המודרנים מתנדבים יותר (70.5%) מהקבוצות האחרות, ובמיוחד מן השמרנים (48%), ברוב תחומי ההתנדבות אין הבדלים מובהקים בין הקבוצות, כפי שמשקף בתרשים 24.

חרשים 24

שיעור המבצעים (על פי עדותם) במהלך המלחמה, בתדירות כלשהי, את הפעילויות האלה (חרדים, לפי מיקום על הציר שמרנות-מודרניות, ב-%)

* לעיתים קרובות, לפעמים ולעיתים רחוקות, בשלושת חודשי המלחמה הראשונים. מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

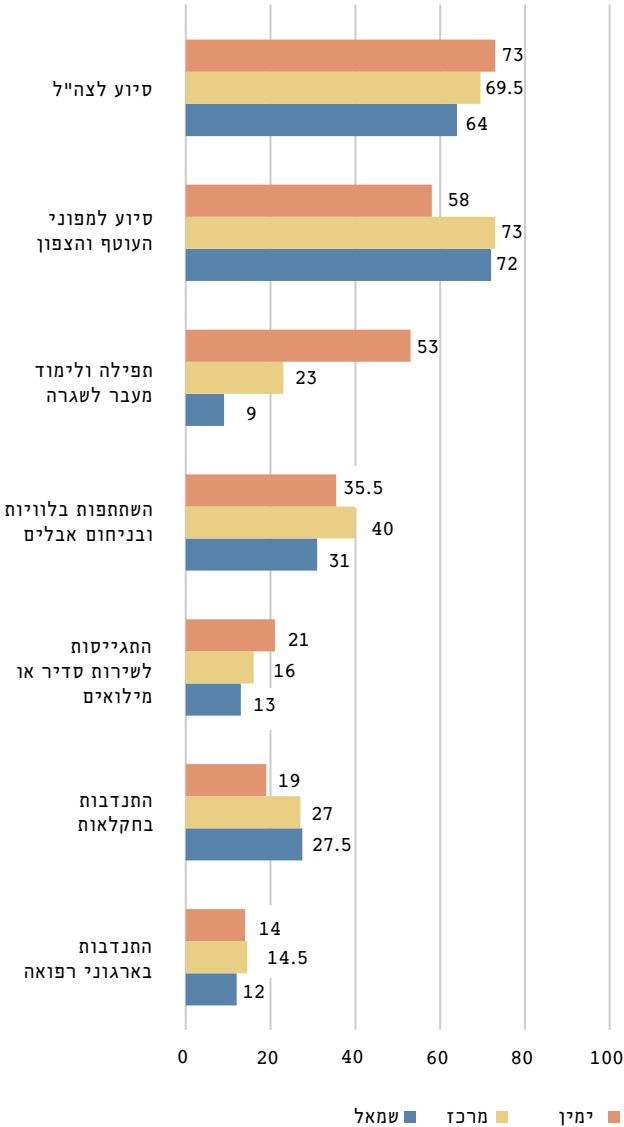
4.1.3 פילוח ההתנדבות הלא־חרדית (משיבים יהודים לא־חרדים)

מחנות פוליטיים. מתרשים 25 עולה כי מתנדבים בעלי עמדות ימין בלטו הרבה יותר בתפילה ובלמוד תורה מעבר לשגרה (53%, לעומת 23% במרכז ו-9% בשמאל), ומעט יותר בסיוע לחיילים (73%, לעומת 69.5% במרכז ו-64% בשמאל) ובהתגייסות לשירות סדיר או מילואים (21% לעומת 16% במרכז ו-13% בשמאל).⁵⁴ מתנדבים בעלי עמדות שמאל ומרכז בלטו במיוחד בסיוע למפונים (72% ו-73%, בהתאמה, לעומת 58% בימין) ובהתנדבות בחקלאות (27% ו-27.5%, בהתאמה, לעומת 19% בימין).

54 ההבדלים בגיוס לצבא קשורים, בין השאר, בגיל הצעיר יותר של האוכלוסייה הדחית־ימנית, ולכן בנוכחות של יותר אנשים ונשים בגיל צבא בחוכה. ראו לעיל בפרק העוסק בסוגיית הגיוס.

25 חרשים

שיעור המבצעים (על פי עדותם) במהלך המלחמה, בתדירות כלשהי, * את הפעילויות האלה (יהודים לא־חרדים, לפי מחנות פוליטיים, ב-%)

* לעיתים קרובות, לפעמים ולעיתים רחוקות, בשלושת חודשי המלחמה הראשונים. מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

4.2 הצדקת ההתנדבות - תפיסות והשקפות עולם

4.2.1 האם חובת החרדים להשתתף במאמץ המלחמתי? (משיבים חרדים)

ביקשנו לברר איך תופס הציבור החרדי את ההתנדבות בשעת המלחמה, ואם הוא חש שחובתו להשתתף בה. שאלנו: האם הציבור החרדי צריך לקחת חלק בפעולות התנדבות שונות במסגרת המאמץ המלחמתי? בעניין לימוד ותפילה, יש קונצנזוס של 98% בקרב כל קבוצות המשנה החרדיות שעל החרדים להיות מעורבים בפעילות זו. 78% גם סבורים שפעולות עורפיות, כגון אריזת מזון ובישול, הן חלק ממשימתו של הציבור החרדי, לעומת 14.5% המתנגדים לכך.

קבוצות משנה. החסידים (88%), הספרדים (80%) וחב"ד ואחרים (79%) סבורים בהיקף גדול כי עליהם להשתתף במאמץ המלחמתי בעורף. המספרים יורדים כשנסקר הציבור הליטאי, אולם גם בקרבו מדובר בתמיכה של שני שלישים (66%). בעניין הסיוע בחקלאות, העמדות חלוקות בין 48% מכלל החברה החרדית העונים בחיוב ל-40% העונים בשלילה. גם בנושא זה הציבור הליטאי תומך בהיקף הנמוך ביותר (36%) לעומת קבוצות המשנה האחרות (59%-52%). נשים תומכות בפעילות סיוע מעט יותר מגברים, ומבוגרים מעט יותר מצעירים.⁵⁵

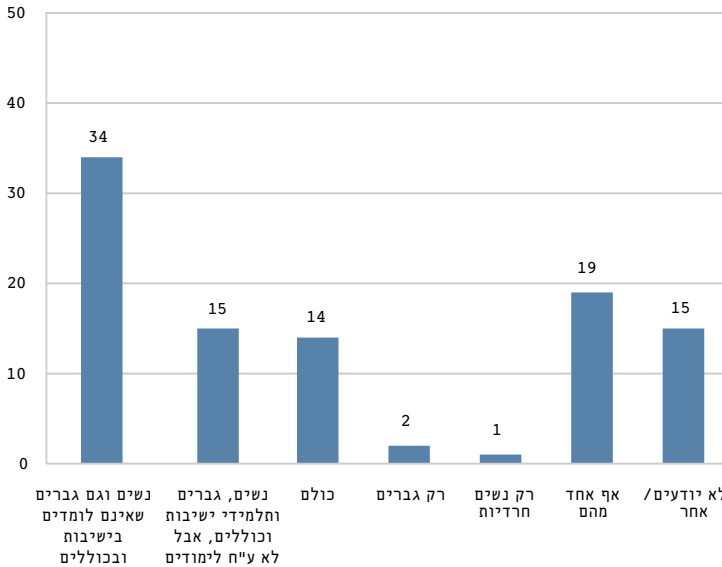
4.2.2 על מי חלה החובה? (משיבים חרדים)

האם חובה זו חלה על כל חלקי החברה החרדית? שאלנו מי צריך להתגייס למאמץ המלחמתי בעורף כדי לבחון הבדלים מגדריים ובין לומדים לשאינם לומדים. רוב החרדים אינם מבחינים בין נשים לגברים בעניין זה, אלא בין מי שלומד למי שאינו לומד. מתרשים 26 משתקף כי קרוב לשליש (29%) מן החברה החרדית סבורים שחובה על כולם לסייע בעורף, 14% רואים בה חובה ראשונה במעלה, ועוד 15% רק במידה שאינה בזמני הלימוד הקבועים ("סדרים"). שלישי נוסף (34%) סבורים כי נשים וגם גברים שאינם לומדים מחויבים בסיוע בעורף, אולם לא תלמידי הישיבות. כחמישית (19%) סבורים ששום פרט או קבוצה בחברה החרדית אינם מחויבים בסיוע. כפילוח לפי גיל,

55 84% מהנשים תומכות בסיוע באריזת מזון ובישול, לעומת 72% מהגברים, ובהתנדבות חקלאית - 51% לעומת 45%. כפי שראינו למעלה, בעניין הגיוס המצב הפוך, וגברים תומכים יותר (27% לעומת 18.5%).

הצעירים סבורים בשיעור של 40% שרק מי שאינו לומד צריך לסייע, מספר שיורר בהדרגה עד ל-24% בקרב בני ה-60+.

26 חרשים
**מקרב הציבור החרדי, מי צריך להתגייס למאמץ המלחמתי בעורף?
 (חרדים, ב-%)**

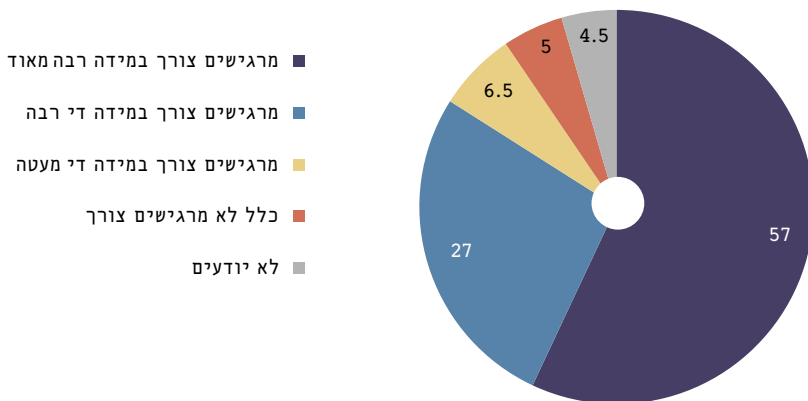

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

4.2.3 תחושת מחויבות אישית (משיבים חרדים)

שאלנו את הציבור החרדי לא רק על תפיסת המחויבות הכללית, אלא גם אם באופן אישי הם מרגישים מחויבות לסייע במאמץ המלחמתי, ואם כן, באיזו מידה. ככלל, כפי שעולה מתרשים 27, 84% מן החרדים מרגישים מחויבות במידה רבה או רבה מאוד. לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין הקבוצות החרדיות על הציר שמרנות-מודרניות, וגם לא בין קבוצות המשנה. מענה זה משקף תחושות שהיו חזקות בתחילתה של המלחמה והיו יכולות לבוא לידי ביטוי בדרך של תפילה, וגם בדרך של סיוע עורפי.

תרשים 27
תחושת המחויבות האישית לסייע במאמץ המלחמתי (חרדים, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

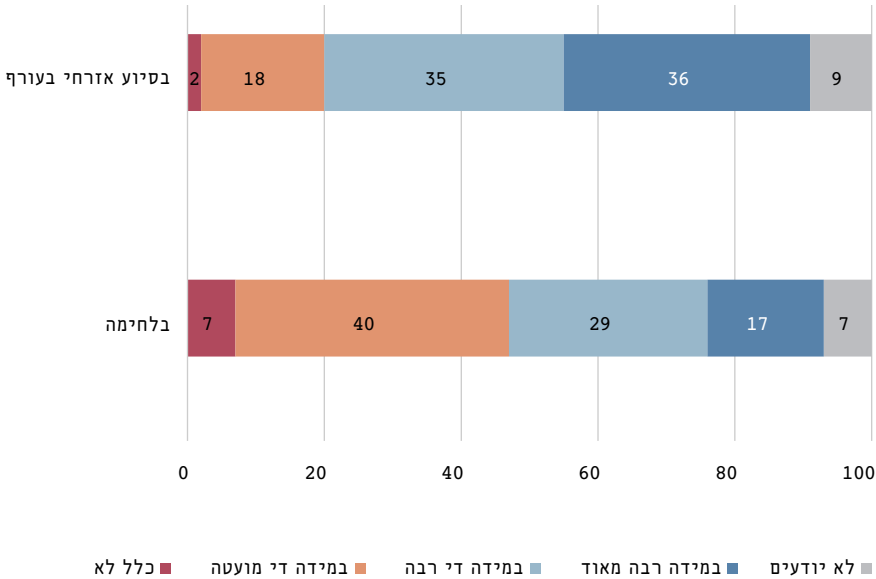
4.3 היחס לסיוע
החרדי וציבור
הלא-חרדי

4.3.1 האם הציבור הישראלי מעריך את הסיוע החרדי למאמץ המלחמתי? (משיבים יהודים לא-חרדים)

בעקבות הפרסומים בדבר התנדבות החרדים בתחילת המלחמה והתדפקותם על שערי הבקו"ם, שאלנו את המרואיינים הלא-חרדים באיזו מידה הציבור החרדי מסייע למאמץ המלחמתי. שאלנו הן על השתתפות "בסיוע אזרחי בעורף", והן על סיוע "בלחימה" עצמה. רבים מהמשיבים הכירו בתרומה החרדית בחודשי המלחמה הראשונים. שיעורי ההכרה בתרומה היו גבוהים ביחס לסיוע האזרחי בעורף – 71% סברו שהוא מתקיים במידה די רבה או רבה מאוד, לעומת 20% שחשבו שאינו קיים כלל או שקיים במידה די מועטה. יתרה מזו, כפי שעולה מתרשים 28, בסקר המוקדם בחודש ינואר היה שיעור המשיבים שהציבור החרדי תורם ללחימה עצמה במידה די רבה או רבה מאוד (46%) וזה כמעט לשיעור הסבורים שציבור זה אינו תורם (47%). נראה שלדעת המשיבים סיוע לחיילים בבישול ובתרומות, וכן בתפילות להצלחת המלחמה ובליימור תורה, נחשבו בראשית המלחמה לסיוע ללחימה עצמה.

28 חרשים

שיעור הסבורים כי הציבור החרדי סייע למאמץ המלחמתי - סיוע ללחימה לעומת סיוע אזרחי בעורף (יהודים לא-חרדים, ב-%)

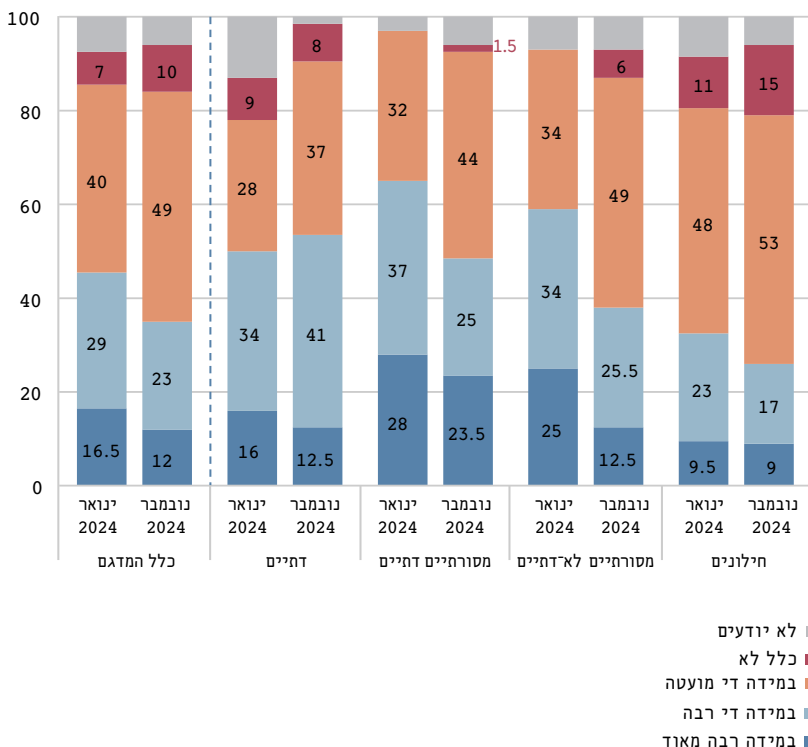
מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

תמונה זו השתנתה בסקר המאוחר, בנובמבר 2024, המופיעה בתרשים 29, שבה עלה מספר הסבורים כי החרדים אינם תורמים ללחימה או שתרומתם מעטה (59%), אם כי כשליש מהמשיבים עדיין סברו כי תרומתם רבה או רבה מאוד (35%).

מיקום על הרצף דתיים-חילונים. בעניין התרומה ללחימה, בין מחצית לשני שלישים מהדתיים, מהמסורתיים הדתיים ומהמסורתיים הלא-דתיים העריכו בחודש ינואר בחיוב את התרומה החרדית ללחימה (50%, 65%, 59%, בהתאמה) וכשליש (37%, 32%, 34%, בהתאמה) לא זיהו תרומה משמעותית, ואילו בקרב החילונים כשליש העריכו בחיוב את התרומה (32.5%) ו-59% לא זיהו תרומה כזאת. בסקירה החוזרת בנובמבר עמדת הדתיים והמסורתיים דתים כמעט שלא השתנתה (53.5%, ו-65%, בהתאמה, עדיין זיהו תרומה), ואילו הערכת המסורתיים הלא-דתיים לתרומת החרדים פחתה בכשליש ל-38%, וזו של החילונים ירדה לכרבע מהמשיבים (26%).

תרשים 29

בתקשורת דובר רבות על התנדבות חרדים במהלך המלחמה. באיזו מידה הציבור החרדי מסייע למאמץ המלחמתי? לפי מיקום על הרצף דתיים-חילוניים ובהשוואה בין שני מועדי הסקר (יהודים לא-חרדים, כלל המדגם, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

כיוון שבישראל המיקום על הרצף דתיים-חילוניים בא לידי ביטוי גם ברמת ההכנסה (ככלל), רמת ההכנסה הממוצעת של חילוניים גבוהה מזו של דתיים ומסורתיים), גם בהתפלגות הגילים (שיעור החילוניים והמסורתיים בקרב המבוגרים גבוה משיעורם בקרב הצעירים), וגם בשדה הפוליטי (מתאם גבוה של דתיים עם הימין ושל חילוניים עם השמאל), אפשר לראות את תוצאות הפילוח על הרצף דתיים-חילוניים גם בפילוחים האחרים, וככל הנראה משתנה זה הוא ההסבר הטוב ביותר לכלל התוצאות.

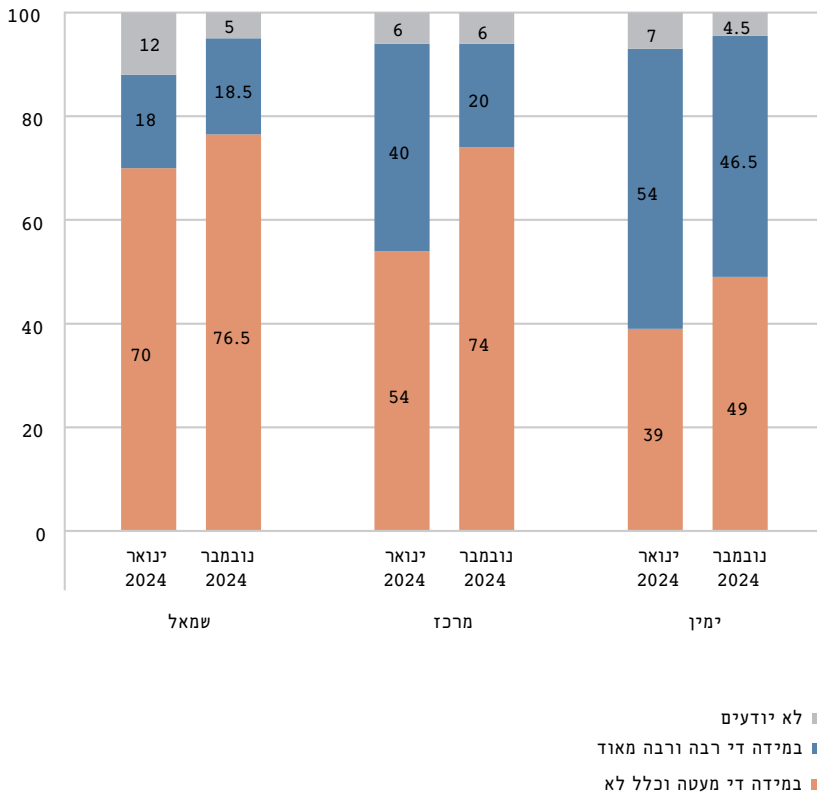
הכנסה וגיל. ככל שההכנסה של המשיבים נמוכה יותר (מתחת לממוצע) וככל שגילים צעיר יותר, כך הם נטו להעריך יותר את תרומת החרדים ללחימה, וככל

שהכנסת המשיבים הייתה גבוהה יותר (ממוצעת או מעל לממוצע) וגילם מבוגר יותר, כך הם העריכו אותה פחות.

מחנות פוליטיים. בשמאל, 70% סברו בינואר כי תרומת החרדים ללחימה הייתה מעטה או שלא היתה כלל, לעומת 54% במרכז ו-39% בימין. בנובמבר עלו הממעטים להעריך את תרומת החרדים ל-76.5%, 74% ו-49% מן האוכלוסייה הלא-חרדית, בהתאמה, כפי שמשקף בתרשים 30.

תרשים 30

שיעור הסבורים שהציבור החרדי סייע למאמץ המלחמתי - סיוע ללחימה, לפי מחנות פוליטיים ובהשוואה בין שני מועדי הסקר (יהודים לא-חרדים, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

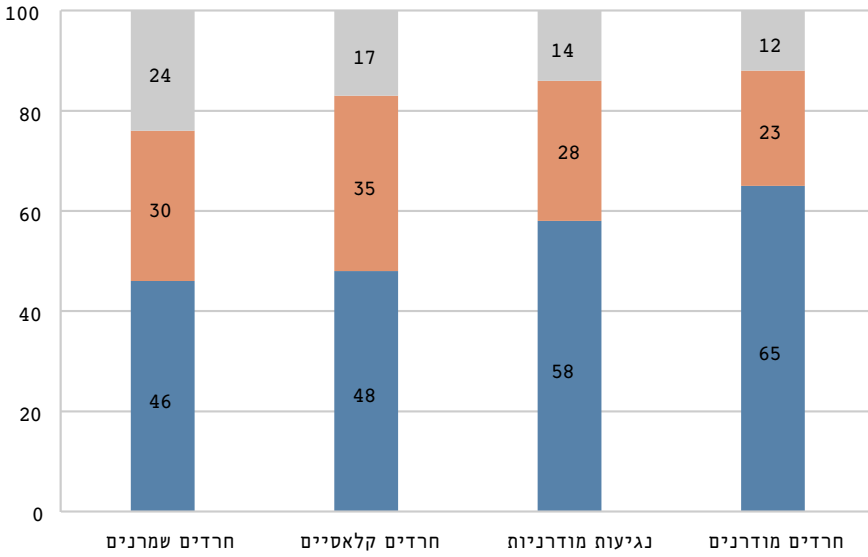
4.4 השותפות החרדית ביום שאחרי המלחמה

4.4.1 האם יהיה המשך לתחושת השותפות הישראלית בעקבות התגייסות חרדים רבים למאמץ המלחמתי, בעיקר העורפי?

כפי שראינו, פער עצום ניכר בין ההתנדבות של חרדים לסיוע בעורף, בעיקר בחודשים הראשונים של המלחמה, שעליה הם זכו להערכה מצד הציבור הלא-חרדי, לבין אי-התגייסותם לצבא ולחימה ממש, המביאה עליהם את התסכול, העלבון והמת הזעם של הציבור המשרת. אילו מהתחושות האלה ישאירו את חותמן לאחר המלחמה? שאלנו את הציבור החרדי אם ההתגייסות למאמץ המלחמתי ותחושת השותפות ימשיכו גם לאחר המלחמה, בימי שגרה. כשליש (30%) מן החרדים חושבים שמדובר בתופעות ובתחושות ייחודיות ומוגבלות בזמן, ואילו מחציתם (51%) סברו שתהיה להן המשכיות. מתרשים 31 משתקף כי ככל שמדובר בחרדים מודרנים יותר כך הם סברו כי תהיה לקרבה שנוצרה במלחמה המשכיות ברורה יותר (65%), ואולי מדובר במשאלת לב המלמדת על תמונת העתיד הרצויה להם.

31 חרשים

האם התגייסות של חרדים רבים למאמץ המלחמתי, בחזית ובעורף, ותחושת השותפות הישראלית הכללית ימשיכו גם לאחר המלחמה? (חרדים, לפי מיקום על הציר שמרנות-מודרניות, ב-%)

■ לא יודעים
■ לא, אלה תופעות ותחושות ייחודיות למלחמה
■ כן, אלה תופעות ותחושות שנואה להן ביטויים גם לאחר המלחמה

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

4.4.2 האם השותפות מסכנת את אידאולוגיית ההתבדלות החרדית? (משיבים חרדים)

שאלנו את המרואיינים החרדים על מחירים אפשריים לשותפות זו – האם היא עשויה להחליש את אידאולוגיית ההתבדלות החרדית מהציבור הכללי ואת עתיד לימוד התורה החרדי? מתרשים 32 עולה כי 62% מהחרדים חושבים או בטוחים שהשותפות לא תביא להחלשה, לעומת 27% שבטוחים או חושבים שהיא אכן מחלישה את העולם החרדי.

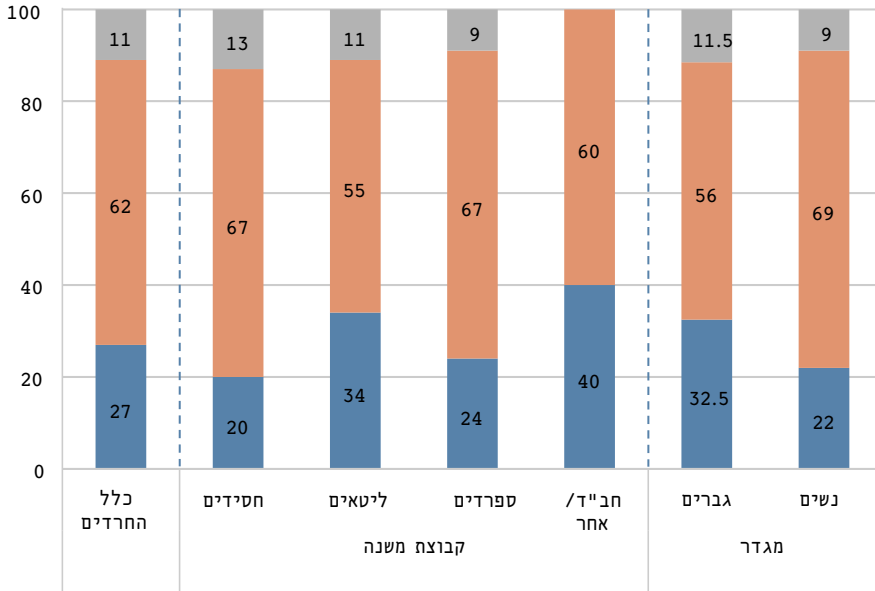
מיקום על הציר שמרנות-מודרניות. ככל שחרדי שמרן יותר, כך הוא חושש יותר מהחלשה עתידית של החברה החרדית. כך, שלישי (34.5%) מהחרדים השמרניים חוששים מכך, כרבע מן החרדים הקלאסיים (26%) ובעלי הנגיעות המודרניות (23%), ומספר קטן רק במעט של מודרנים (21.5%).

קבוצות משנה. חסידים ממעטים לחשוש מן המפגש הנוצר אגב ההתנדבות (רק 20% חוששים), וכך גם הספרדים (24%), בעוד ליטאים חוששים בהיקף של כשליש (34%), ואילו חסידי חב"ד בהיקף של 40%. אולי דווקא משום שהם רגילים במפגש אינטנסיבי ומשלמים על כך מחירים.

מגדר. נשים חוששות מפגיעה באידאולוגיית ההתבדלות (22%) פחות מגברים (32.5%), אולי בשל הניסיון המוצלח שלהן במקומות העבודה, שההשתלבות בהם אינה משפיעה ככלל על עמדותיהן המתבדלות.

32 חרשים

האם העובדה שחרדים במערך המלחמתי מחלישה את אידאולוגיית ההתבדלות החרדית מהחברה הכללית ואת עמיד לימוד התורה החרדי?

■ לא יודעים ■ בטוחים וחושבים שלא מחלישה ■ בטוחים וחושבים שמחלישה

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

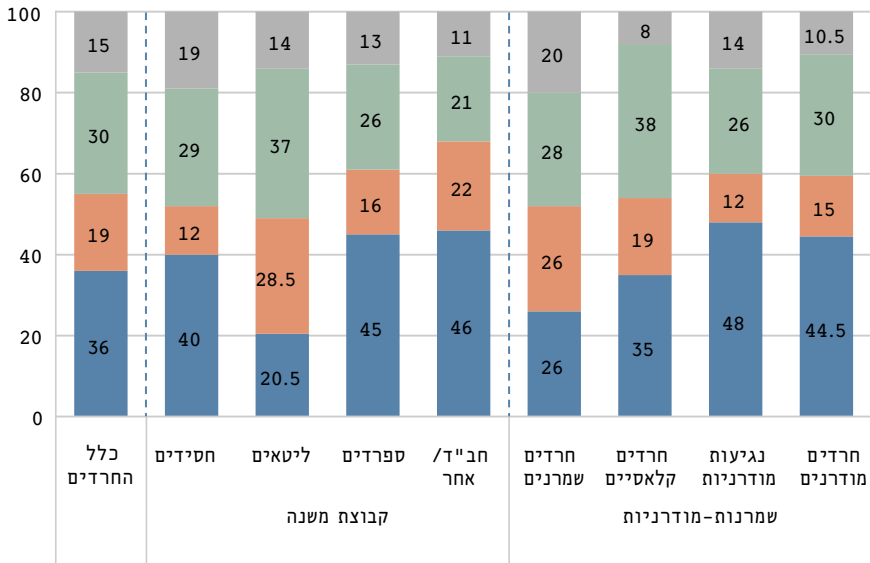
4.4.3 השפעות עתידיות על החברה החרדית בעקבות התנדבותה במלחמה (משיבים חרדים)

שאלנו אם התגייסות חרדים רבים למאמץ המלחמתי בעורף וגם לצבא תשפיע השפעה ארוכת טווח על החברה החרדית, ואם תהיה זו השפעה חיובית או שלילית. שאלה זו נותרת תאורטית משום שטרם התגייסו חרדים רבים לצבא, אולם היא משקפת את החשש של החברה החרדית מהשתנותה. תרשים 33 מראה שכשליש מצפים להשפעה חיובית (36%), ורק חמישית מהציבור החרדי (19%) חוששים מהשפעה שלילית ו-30% סבורים כי לא יחול שינוי. הקבוצה הקטנה של חסידי חב"ד ואחרים מצפים להשפעה חיובית בהיקף של קרוב למחצית (46% ו-45%, בהתאמה), ואילו הליטאים רק בהיקף של 20.5%.

מיקום על הצייר שמרנות-מודרניות. ניתן לראות כי החרדים המודרנים יותר מצפים להשפעה חיובית, אולם גם בקרב השמרנים, רק רבע (26%) חושש מהשפעה שלילית. אלו נתונים מפתיעים, משום שהטיעון המרכזי להימנעות של הציבור החרדי משירות הוא החשש מחילון בעקבות המפגש.

תרשים 33

האם התגייסות של חרדים רבים למאמץ המלחמתי, בחזית ובעורף, תשפיע לאורך זמן על החברה החרדית עצמה? (חרדים, לפי קבוצת משנה ומיקום על הצייר שמרנות-מודרניות, ב-%)

■ לא יודעים ■ לא תהיה השפעה ארוכת טווח
■ תהיה השפעה חיובית ארוכת טווח ■ תהיה השפעה שלילית ארוכת טווח

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

שאלנו גם את שאלת המראה ההופכית לשאלה זו: האם התגייסות חרדים רבים למאמץ המלחמתי בצבא ובעורף תשפיע השפעה ארוכת טווח על יחס הציבור הכללי לחברה החרדית? קרוב למחצית סבורים שלא תהיה לנסיבות המלחמה השפעה מתמשכת (45%), ושליש סבורים שתהיה להן השפעה חיובית. רק 8% חוששים מהשפעה שלילית על יחסה של החברה הכללית לחרדים, הרבה פחות מהחוששים להשפעה שלילית על החברה החרדית עצמה (19%).

סוגיית המנהיגות חרדית

5.1 אחון וציפיות מן המנהיגות החרדית

5.1.1 האם המנהיגות החרדית מייצגת את הציבור שלה נאמנה? (משיבים חרדים)

האם המנהיגות החרדית, המשמיעה ברובה הגדול עמדות נוקשות בנושא הגיוס, מייצגת כראוי את הציבור שלה? האם יש פער בין מנהיגות זו לבין תחושות ציבור בעלי הבתים ותלמידי הישיבות? שאלנו את המרואיינים החרדים באיזו מידה הם מרגישים שההנהגה הפוליטית החרדית מייצגת אותם במהלך המלחמה.

משבר המנהיגות בציבור החרדי ידוע ומוכר. החברה החרדית, הגדלה והולכת, אינה מצליחה להתכנס סביב מנהיגים מוסכמים כבעבר, והיא הולכת ומתפצלת ומתגוננת ככל שעובר הזמן. אף על פי כן, הנתונים מפתיעים. מתרשים 34 עולה כי רק 37% מהחרדים חשים שההנהגה הפוליטית החרדית מייצגת אותם במידה די רבה או רבה מאוד, לעומת 42% שאינם מרגישים שההנהגה מייצגת אותם. ייתכן כי נתונים אלו מבטאים אכזבה מהמנהיגות הפוליטית שאינה מצליחה "להשיג" לקהל הבוחרים שלה את חוק (אי-) הגיוס הנכסף, שיִקבע את הפטור מגיוס למי ש"תורתו אומנותו", נכשלת בהעברת התקציבים המובטחים למערכת החינוך החרדית, ואף סיבכה את החרדים במאבק שהסעיר את המדינה לשינויים במערכת המשפט בלי שהם קיבלו תמורה לתמיכתם. לחלופין, ייתכן שהאכזבה היא דווקא מן הקו הנוקשה והמתבדל שמובילה המנהיגות הפוליטית החרדית בשעת המלחמה – דאגתה לפטור מגיוס ולכספים הקואליציוניים החרדים – אל מול קהל הבוחרים שבעקבות אירועי 7 באוקטובר והמלחמה חש דווקא תחושות של שותפות גורל, שייכות לישראלית והתקרבות לסמלי המדינה ולציבור הכללי.

קבוצות משנה. הליטאים הם הקבוצה שחבריה חשים מיוצגים במידה הטובה ביותר בהשוואה לקבוצות האחרות, אולם גם מתוכם רק 43% מרגישים שמנהיגותם הפוליטית מייצגת אותם במידה רבה מאוד או די רבה. בקרב הספרדים והחסידים רק מעט יותר משליש מרגישים מיוצגים (35%-36%), ומחסיד חב"ד ואחרים – רק רבע.

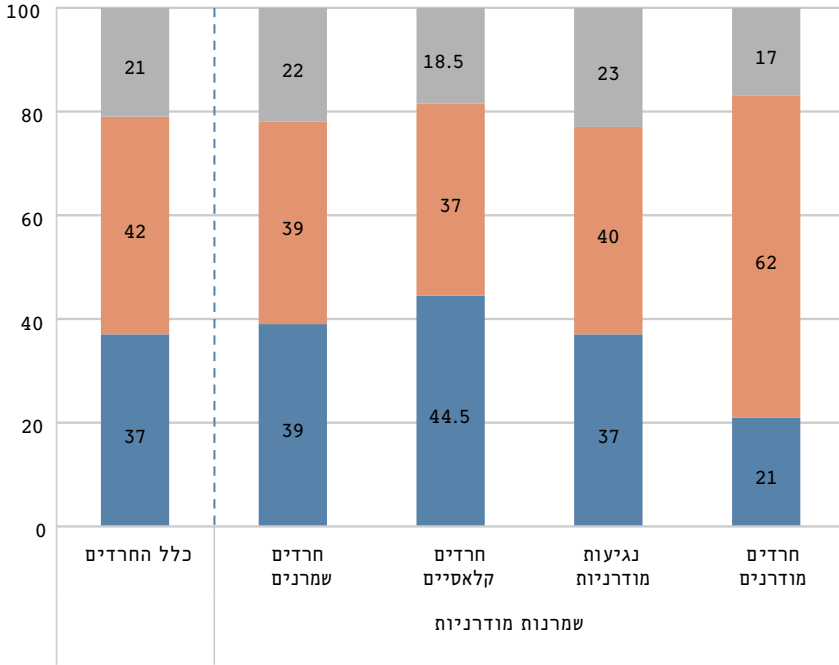
מגדר. רק מיעוט מהנשאלים, גם בקרב גברים וגם בקרב נשים, מרגישים מיוצגים. הגברים החרדים נמצאים בשני הקצוות – הם אומנם מרגישים מעט יותר מיוצגים מהנשים (39.5% לעומת 34.5%), אבל הם גם מרגישים יותר מנשים כי אינם מיוצגים על ידי המנהיגות הפוליטית (45% מהגברים, לעומת 38% מהנשים). שיעור גבוה יחסית מהנשים החרדיות השיבו "לא יודעת" לשאלה זו (27%, לעומת 15% בקרב הגברים). תוצאה זו עשויה לשקף את העובדה שנשים אינן נבחרות לכנסת במפלגות החרדיות, ולכן הן מעורבות פחות בזירה הציבורית, אינן מרגישות מיוצגות, אבל גם אין להן ציפיות לכך. הנתונים יכולים גם להעיד על היעדר "אוריינות פוליטית" של יותר מרבע מהנשים, ולכן הן חשות שאינן יודעות מספיק בנושא תפקודה של המנהיגות.

גיל. הצעירים ביותר (18-29) והמבוגרים ביותר (+60) מרגישים מיוצגים במידה הפחותה ביותר. 49% ו-44% מהם (בהתאמה) מעידים כי הם מיוצגים מעט או בכלל לא, ורק 29% ו-28% (בהתאמה) מרגישים מיוצגים במידה די רבה או רבה מאוד. לעומתם, בני 30-44 ובני 45-59 מרגישים מיוצגים יותר, 40% ו-56% (בהתאמה) מרגישים מיוצגים במידה רבה או רבה מאוד, ורק 39% ו-28% (בהתאמה) מעידים כי הם מרגישים מיוצגים במידה מעטה או כלל לא.

מיקום על הציר שמרנות-מודרניות. רק 21% מהחרדים המודרנים מרגישים מיוצגים על ידי מנהיגותם הפוליטית, ואילו בקרב הקבוצות האחרות השיעורים הם בין 37% ל-44.5%.

34 חרשים

"באיזו מידה אתה מרגיש שהנהגה הפוליטית החרדית מייצגת אותך במהלך המלחמה?" על פי מיקום על הציר שמרנות-מודרניות (חרדים, ב-%)

■ לא יודעים ■ במידה די מעטה וכלל לא ■ במידה די רבה ורבה מאוד

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

5.1.2 ציפיות מן ההנהגה הפוליטית והרבנית החרדית (משיבים חרדים)

כדי לנסות ולהבין אם חוסר הנחת מן הייצוג מבקש לכוון את המנהיגות ליותר בידול ופירוד או ליותר מעורבות בחברה הישראלית, שאלנו את הציבור החרדי על ציפיותיו מהנהגתו הפוליטית והרבנית בעת המלחמה. המשיבים נדרשו לבחור בין מנהיגות הדואגת לאינטרס החרדי, כולל השגת כספים קואליציוניים, ואינה מביאה בחשבון את סוגיית המלחמה, לבין מנהיגות המבטאת שייכות והזדהות עם החברה הישראלית בהצהרותיה, אולם כמעשה אינה מוותרת על אינטרסים מגזריים, או לבחור באפשרות שלישית של הנהגה המבטאת שייכות

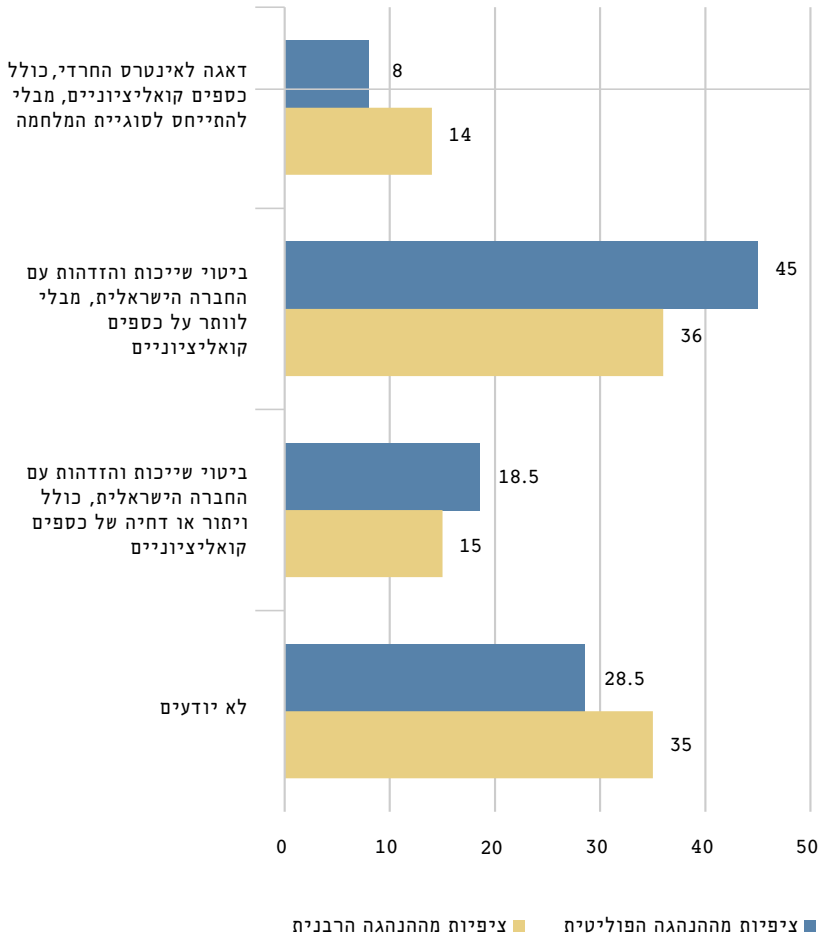
והזדהות, ואף מוכנה לוותר או לדחות כספים קואליציוניים למען האינטרס הממלכתי בשעת מלחמה.

קרוב ל-65% מהחרדים מבקשים הנהגה פוליטית שתיתן דעתה למציאות המלחמתית, ופחות מ-20% מוכנים לוותר או לדחות אינטרסים מגזריים. רוב המשיבים ביקשו מנהיגות שאינה חורגת במעשיה מן האינטרס המגזרי, אבל מדברת בשפה רכה ומבטאת בהצהרותיה הזדהות עם החברה הישראלית הקורסת תחת עול המלחמה. קרוב למחצית מהמשיבים (45%) מצפים מהמנהיגות הפוליטית לבטא עמדה מורכבת כזאת, ורק כשליש (36%) מצפים לכך מהמנהיגות הרבנית. שיעור הלא-יודעים מקרב המשיבים גבוה גם לגבי ההנהגה הפוליטית (28.5%), ועוד יותר מכך לגבי ההנהגה הרבנית (35%), ביטוי אפשרי לתחושת היראה שאינה מאפשרת לחלק להנהגה "עצות", או למבוכה מנושא ההגנה על אינטרס מגזרי כספי בעת מלחמה. ייתכן אף שהמשיבים מזהים את הקושי שבתשובה המורכבת שיש בה משום "אחד בפה ואחד בלב".

ציר שמרנות-מודרניות. שליש מן החרדים המודרנים (33%) ורבע מבעלי הנגיעות המודרניות (25.5%) מצפים להנהגה פוליטית שתהיה מוכנה לוותר על אינטרסים מגזריים, הרבה יותר משמבקשים זאת החרדים השמרנים והקלאסיים (13%). העמדה המודרנית דומה גם בעניין הציפיות מן ההנהגה רבנית.

35 חרשים

ציפיות מההנהגה החרדית הפוליטית והרבנית בעת מלחמה (חרדים, ב-%)

מקור: סקר גיוס חרדים בצל המלחמה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

במאמר זה סקרנו הן את עמדות והתנהגויות הציבור החרדי, והן את אלו של הציבור היהודי שאינו חרדי במדינת ישראל. בישראל 2024 לא מדובר רק בקווים מקבילים שאינם נפגשים, אלא גם בשתי תמונות עולם שאין ביניהן תמיד קשר עין. הפערים הגדולים עולים מכל עמוד ומכל תרשים. הפערים מתחילים בהבדלים בשיעורי הגיוס בפועל, ממשיכים בפער בתפיסת התרומה של הציבור החרדי למאמץ המלחמתי ובתפיסת מרכזיותם של התפילות ושל לימוד התורה, ומתנגשים חזיתית בעמדות בדבר גיוסם של צעירים חרדים לצבא, שניצבו בתחילת המלחמה זו מול זו כתמונת מראה. בציבור האחד כשני שלישים התנגדו לגיוס הצעירים החרדים ורק קרוב לרבע היו מוכנים לשקול גיוס בנסיבות מסוימות ומוגבלות. מנגד, בציבור האחר, לאחר שלושה חודשי מלחמה, ראו כשני שלישים בגיוס הצעירים החרדים את הפתרון לאתגר הביטחוני ורק קרוב לרבע היו מוכנים להשלים עם המצב הקיים, שיעור שזינק בחלוף שנה כמעט לכ-85% תובעי גיוס. ועוד, בציבור האחד שירות לאומי-אזרחי אינו נחשב תחליף ראוי לגיוס, משום שקו הגבול עובר בין הלומדים לשאינם לומדים ולא בין שירות צבאי לשירות אזרחי, ואילו בציבור השכן מעטים אינם שותפים לעמדה שיש לחייב בשירות לאומי-אזרחי את כל הפטורים משירות צבאי. מחלוקות נוספות מתגלעות בתפיסה שהמלחמה הנוכחית היא מלחמת מצווה שעל כולם להשתתף בה ובשיפוט המוסרי של אי-הגיוס. הפערים גדולים, וקשה עד מאוד לגשר עליהם.

אפשר להצביע על ארבעה שינויים שהתרחשו בכל זאת בהשקפת החרדים בנושא הגיוס בצל המלחמה ותרמו לראשיתו של גישור כלשהו בין הקהילות. האחד, ירידה בהתנגדות החרדים המודרנים לגיוס חרדים, ואף אי-נוחות מוסרית בקרבם בעקבות המצב. אף שמדובר בקבוצה קטנה בקרב החרדים, לתהליכים המתרחשים בקרבה עשויה להיות השפעה על כלל החברה החרדית. השני, עלייה בתמיכת הרחוב החרדי בחרדים שהחליטו להתגייס ושינוי היחס כלפי לובשי מדים. השלישי, עלייה בנכונות החרדים למתן את עמדותיהם בנוגע לגיוס אל מול תמריצים שליליים של צמצום או הפסקת התמיכה בישיבות. רגישות התגובה החרדית לתמריצים כלכליים שבלטה בסקר מוכרת מהמציאות הכלכלית של השתתפות חרדים בעולם התעסוקה בישראל, ויש בה כדי לעודד את מעצבי המדיניות בישראל לפעול נמרצות להשתתפות תמריצים כלכליים שליליים על מפרי חוק. הרביעי, האמון הנמוך שיש לחרדים במנהיגיהם הפוליטיים, המבטאים עמדות נוקשות ובדלניות יותר מבחריהם.

אשר לעמדות הציבור הלא־חרדי, מחד גיסא, ניתן להצביע על ההערכה שרווח חלק מציבור זה לתרומתם של החרדים למאמץ המלחמתי, בעיקר בפעילויות בעורף. בחודשים הראשונים של המלחמה התנדב הציבור החרדי בדומה לציבור הלא־חרדי בסיוע לחיילים ולמפונים ובלט בהתנדבותו בארגוני רפואה ובהתגייסותו לתפילה וללימוד למען החיילים, החטופים והנופלים. כל זאת לעומת מיעוט תרומתו להתנדבות חקלאית, וכמובן לגיוס לצבא. הציבור החרדי שידר תחושה של שותפות ושל נטילת חלק בכאבה של החברה הישראלית. כמעט מחצית מן הציבור הלא חרדי ראה בכך הרמת תרומה משמעותית למאמץ הלחימה. מאידך גיסא, עם התארכות המלחמה, הכבדת נטלה ומחיריה הכבדים שמשלם הציבור המשרת, ומשהתרכו צורכי כוח האדם, ויתר על כן, משהתנפץ החלום שהציבור החרדי יכנס גם הוא תחת האלונקה לנוכח אירועי 7 – השתנו היוצרות. הציבור הלא־חרדי החל לתבוע בהמוניו את גיוס החרדים, ולא רק במחנות השמאל והמרכז. גם מחנה הימין, ובמיוחד הציבור הדתי, תבע שוויון בנטל, והחל מפציר במנהיגיו לככר את "הברית הציונית" עם החילונים המשרתים על פני הברית הקואליציונית עם החרדים המשתמטים. שיעורי תמיכתו של ציבור זה בגיוס החרדים הוכפלו. למשל, אם בראשית המלחמה השלימו כ-40% ממצביעי מפלגות הליכוד והציונות הדתית עם הפטור לחרדים ורק כמחציתם תבעו גיוס כולל או מדורג, בתום 13 חודשי לחימה כשלושה רבעים מהם תובעים גיוס ורק כ-15% משלימים עם לימוד החרדים בישיבות.

מה ילד יום? החלשות קול תופי המלחמה עשויה להשכיח מן הלב את הזעם והכאב על היעדר השותפות בנטל, ולחלופין, הציבור הלא־חרדי עשוי להמשיך ולתבוע את הכתף החסרה תחת האלונקה ולבקש ברית ציונית וחווה חברתית חדש עם החרדים או כנגדם. מנגד, הסדקים הצרים שהחלו להיבקע בחברה החרדית המתברלת ואי־הנוחות שנולדה בליבם של חלק מבניה ומכנותיה עשויים להעמיק ולייצר שותפות חדשה. חלון הזדמנויות דמוגרפי, כלכלי וחברתי צר עומד לרשותם. האם ידיים מושטות יפגשו ידיים אחרות בידם? הילכו, או ימשיכו להכות בסלע עד זוב דם?

פּוֹרַח סְלוֹמוֹן, דִּיבּוּק, 2008

"הקב"ה שומר על כלל ישראל גם בתוך החושך"

יחס ההנהגה הרבנית החרדית לגיוס בראי המלחמה

אליהו ברקוביץ

מתקפת הפתע על ישראל ב־7 באוקטובר זעזעה את החברה הישראלית מקצה ועד קצה. תפיסות יסוד רבות ופרדיגמות מחשבתיות התנפצו ונבחנו מחדש אצל רבים.

.א
מבוא

המבקש לעמוד על התמורות הפוטנציאליות בשאלת העמדה החרדית באשר לגיוס גברים חרדים מתוך הידיעות שהתפרסמו בתקשורת ייובח שקשה מאוד לעשות זאת. באמצעי התקשורת החרדיים השונים התפרסמו עמדות שונות שקשה ליישבן יחד ולעיתים אף סותרות זו את זו חזיתית.¹ מחד גיסא, מייד לאחר המתקפה נראתה תופעה שכמותה לא ידענו מעולם – אלפי גברים חרדים בעלי פטור משירות פנו לצה"ל וביקשו להתנדב למסגרת ייעודית שמתוכה יוצבו במגוון תפקידים במסגרת שירות מילואים פעיל לאחר הכשרה מקוצרת.²

1 לסקירה מקיפה של התקשורת החרדית בעקבות מתקפת הפתע ומלחמת חרבות ברזל ראו את מאמרה של רבקה נריה בן־שחר בקובץ זה.

2 על פי נתוני אגף תכנון כוח אדם בצה"ל שהוצגו בדיון בוועדה לענייני ביקורת המדינה בכנסת, מפרוץ מלחמת חרבות ברזל עד סוף פברואר 2024 הגישו כ־4,000 חרדים, רובם ככל הנראה מעל גיל 26, בקשות גיוס לצה"ל – במסגרת מסלול "שלב ב" הכולל טירונות קצרה בשירות חובה ולאחר מכן השתלבות במערך המילואים; 3,120 מהם נמצאו לא כשירים ממגוון רחב של סיבות (לרוב בשל אי־כשירות רפואית), ומקרב 880־

מאידיך גיסא, במחזור הגיוס הראשון שלאחר המאורעות גויסו לשירות סדיר פחות צעירים חרדים מיעד הגיוס המקורי שהציבו הרשויות, ואף חלה ירידה ביחס למספר המגויסים בשנים קודמות.³

גם סקרי דעת קהל שנערכו בקרב הציבור החרדי לאורך הזמן אינם מסייעים להבין את העמדה החרדית. אומנם סקר ראשוני שנערך סמוך למאורעות הצביע לכאורה על עלייה בשיעור החרדים הסבורים כי גברים צריכים הכשרה צבאית ליום פקודה וכי על הציבור החרדי לתרום למאמץ המלחמתי,⁴ אולם סקרים אחרים הראו כי למרות הכול לא חל שינוי פרדיגמטי ביחס הציבור החרדי לגיוס.⁵

לפיכך בחרתי לבחון את עולם הרעיונות החרדי כמות שהוא משתקף באמירות ובדרשות של רבנים מקהילות שונות וממדרגי השפעה מגוונים ולראות אם חלה בו תמורה בעקבות המאורעות. החשיבות הרבה של סקירת עמדות הרבנים להבנת עולם הרעיונות החרדי נובעת מכך שעמדות אלו גם משקפות תפיסות רווחות בציבור החרדי, וגם מכוננות אותן בעת ובעונה אחת.

הסקירה מתבצעת גם במבט אופקי, הבוחן עמדות רבנים ממגוון אקלקטי של קהילות המובחנות זו מזו לפי מוצאן ולפי מידת השתלבותן בציבור הכללי, וגם במבט אנכי, הסוקר אמירות ודרשות של רבנים ממדרגי השפעה שונים.

שנמצאו כשירים, גויסו 600 חרדים. ראו אוריאה אלמסי, "חייבי גיוס בני 18 ושיעורי גיוס לפי קבוצות אוכלוסייה – עדכון", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2024.

3 יאיר אטינגר, "נתונים מאכזבים: גיוס החרדים במחזור הראשון – פחות מהיעד", כאן חדשות, 3.1.2024. עם זאת יש לסייג ולומר כי מדובר למעשה על גיוס אחד (גיוס נובמבר) מתוך שלושה גיוסים בשנה – מרץ, יולי ונובמבר – כך שהנתונים הללו הם נתונים חסרים.

4 ראו יעקב מתן, "סקר מפיע: מה באמת חושבים החרדים על גיוס לצה"ל", כיכר השבת, 9.11.2023. גם הסקר של המכון החרדי מצביע על מגמה דומה. ראו שי שטרן, שלומית שהינו-קסלר, שני זוסמן-אפרתי, דב גולדברג ויהודית מילצקי, 'הציבור החרדי במלחמת חרבות ברזל: מגמות ותובנות ראשוניות', ירושלים: המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2024, עמ' 20-21.

5 ראו שלומית רביצקי טור-פז, 'שותפות החברה החרדית בצל מלחמת חרבות ברזל': עמדות והתנהגויות הציבור החרדי והציבור הלא חרדי בישראל', אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024. ראו גם את ממצאי הסקר שפורסם באתר המכון למדיניות העם היהודי בתאריך 3.12.2023 ולפיהם "למרות המלחמה רוב עצום מהחרדים בעד המשך הפטור המלא מגיוס".

מבט אופקי: החלוקה הפנים-זרמית של מערך הקהילות שמתוכנן בחרתי לעמוד על העמדות השונות נערכה בקורלציה לחלוקה דו-מוקדית המשמשת כחקר החברה החרדית בת זמננו. ציר אחד הוא ציר המוצא וההשתייכות העדתית המרכזית המקובלת – ספרדים, ליטאים וחסידים. הציר השני הוא ציר ההשתלבות-התבדלות (או ציר המודרניות), שבו הפרטים או הקהילות מאורגנים לפי מיקומם בסולם ההשתלבות בציבור הכללי או ההתבדלות ממנו.⁶

מבט אנכי: בחרתי לבחון גם דברים שנאמרו מפי רבנים מדרג שני ושלישי, ולא להתרכז אך ורק באמירות ובדרשות של רבנים בכירים בלבד על מנת "לאחוז את החבל (עולם הרעיונות החרדי) בשני קצותיו". מחד גיסא בחינת אמירותיהם של רבנים בכירים נדרשת בשל השפעתם הסמכותנית על הציבור, ומנגד דרג בכיר זה מתאפיין בדרך כלל כריחוק בשל גילו הגבוה והיעדר מגע יום-יומי עם הקהל, ואינו משקף את השיח ברמת השטח. וכן כמובן להפך – היתרון בבחינת אמירותיהם של רבנים המלמדים בישיבות ומנהיגים קהילות הוא בקשר ההדוק שהם מקיימים עם הציבור, ומנגד השפעתם יותר מקומית ופחות נוגעת לתמונה הכללית.

יודגש, גם הרבנים מדרג החשיבות הנמוך יחסית שנבחרו הם חשובים ומשפיעים, אולם כמותם יש עוד אחרים. בחרתי להביא דווקא את הדברים של הרבנים הספציפיים הללו בשל ההד שזכו לו בשיח הפנים-חרדי. רובם אומנם לא ייעדו מלכתחילה את הדברים לקהל הרחב אלא לחוג המאזינים בישיבה, אולם הם הופצו בציבור והיכו גלים במרחב החרדי.⁷

למאמר שני חלקים:

החלק הראשון משרטט תמונה סינופטית רחבה, לצד השוואה אנליטית מדוקדקת של עמדות רבנים מקצוות שונים של החברה החרדית. החל מרבנים הפועלים במרחב החרדי-ספרדי הרך, הקרוב לציבוריות הישראלית, דרך רבנים חסידים וליטאים שונים הנמנים עם הזרם המרכזי, ועד לקצוות הרחוקים של

6 ראו לי כהנר, **החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020, בפרט עמ' 19-20.

7 בקצה של סולם הסמכות-פופולריות ניתן למקם את עלוני ההשקפה המופצים במייל ובבתי הכנסת (כמו "אז נדברו" ו"בעצתך תנחני") הזוכים לפופולריות רבה ומשקפים היטב את השיח החרדי בשטח, אולם אלו נכתבים בידי אנשים ללא סמכות קהילתית וללא מעמד משמעותי בהיררכיה החרדית. לפיכך בחרתי לא לעסוק בהם בעקירה זו.

הציבור החרדי המונה קבוצות חרדיות מתבדלות (או קרובות ברוחן לקבוצות המתבדלות), הרחוקות מהציבוריות הישראלית.

באופן כללי ניתן לחלק את העמדות השונות לשלוש עמדות יסוד משמעותיות:

העמדה המרכזית: "לימוד תורה כפעילות מלחמתית" – זה הקו המרכזי שמובילים רבנים ספרדים, ליטאים וחסידים שונים, הגורסים כי יש להתרכז אך ורק בלימוד תורה ולא בשום פעילות אחרת. לשיטתם המערכה האמיתית נטושה בשמיים ולא בארץ, ובמערכה זו בני הישיבות השוקדים על לימודם נלחמים בעד כל כלל ישראל. זוהי העמדה הרווחת בציבור החרדי.

העמדה המתבדלת: "בל יראה ובל יימצא" – עמדה זו קרובה לעמדת ה"עדה החרדית" המתבדלת מהמדינה ומוסדותיה. המחזיקים בעמדה זו שוללים שליטה עקרונית כל שיתוף פעולה עם הממשלה הציונית. לתפיסתם עצם קיום המדינה הציונית הוא בעיה דתית, וכל התקרבות אליה בכל מסגרת שהיא פסולה.

העמדה המשתלבת: "לשאת כמשא העם בכתף" – המחזיקים בעמדה זו משתייכים לקבוצות חרדיות ההולכות ומשתלבות בציבור הכללי. בהתאם הם מדגישים כי הציבור החרדי הוא חלק מהמדינה לכל דבר ועניין, וככזה עליו להיות שותף בכל משא העם, כולל בגיוס לצבא ברמה העקרונית.⁸

החלק השני של המאמר בוחן את הפן המעשי של מערך העמדות הרבניות באשר לשאלת הגיוס בנוגע למצבת המועמדים הפוטנציאלים לגיוס מקרב הציבור החרדי.

מעריך הצעירים בגילי גיוס (18-26) מתפרש מתלמידי ישיבות השוקדים על לימודם ו"תורתם אומנותם" לחלוטין, דרך מי שמקדישים זמן ללימוד תורה אך משלבים גם עיסוקים נוספים (בין בישיבות רגילות ובין ב"ישיבות רכות"), ועד מי שאינם לומדים כלל ועיקר וכף הגלם אינה דורכת בשערי הישיבה. בחלק זה אבחנו את העמדות הרבניות השונות בורם המרכזי ובזרם המשתלב בקשר לשאלת הגיוס של כל אחת מקבוצות המגויסים הפוטנציאלים הללו, הן

8 לטוגיית תרגום העמדה העקרונית לפן המעשי יוקדש החלק השני של המאמר.

9 על אודות ישיבות אלו ראו אסף מלחי, **מעולם הישיבות לעולם המעשה: אתגרים חברתיים ופוטנציאל מעסוקחי בקרב תלמידי ישיבות חרדים**, מחקר מדיניות 199, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

בטווח הזמן המיידני והן בטווח הרחוק. כמו כן אבחנו את העמדות השונות באשר להתנדבות של גברים חרדים בעלי פטור בני 26 ומעלה למסלול שלב ב בצה"ל.

בחלק זה אעמוד על המשותף והמפריד בין עמדות הזרם המשתלב והזרם המרכזי, באשר לכלל הקבוצות הללו ולטווחי הזמן השונים. נוסף על כך אסקור בקצרה את המתח המיוחד המתקיים בקרב הרבנים הספרדים בכלל הקשור לשאלת גיוס צעירים שאינם מתמסרים ללימוד תורה באופן בלעדי ואת סיבותיו.

שני חלקי המאמר מבוססים בעיקר על אמירות, דרשות ומכתבים פומביים שהופיעו בשלבים הראשוניים ביותר של המלחמה, טרם נכנסו שיקולים פוליטיים וטקטיים שונים לתוך קלחת ההתרחשויות.¹⁰ גלגל השיניים של ההיסטוריה עדיין מסתובב, ומטבע הדברים גבולות הגזרה שנראה להלן עשויים להשתנות. עם זאת, הבנת העמדות הראשוניות כמות שהתבטאו בזמן אמת, יש בה כדי ללמד על אודות עמדות הליכה האינטואיטיביות. ניתן להאמין כי בסופו של דבר עמדות אלה יתורגמו בצורה זו או אחרת למתווה המעשי שיגובש בשיתוף עם מערכות ההנהגה החרדיות למיניהן.

לאחר השואה גמלה בקרב מנהיגי מדינת ישראל הצעירה ההכרה שעל אף הצורך ב"כל בחור וטוב לנשק", יש לפטור את שומרי הגחלת התורנית, בני הישיבות – אשר באותה העת עמד מספרם על כ־400 איש בלבד – מחובת גיוס.¹¹ התקנות

1. **"לא מקשה אחת": שלוש עמדות יסוד חרדיות**

10 ב־25 ביוני 2024 התקבלה פסיקה בג"ץ שקבעה כי אי־גיוס חרדים אינו חוקי ועצרה את המימון לחיבבי הגיוס. פסיקה זו טרפה את הקלפים והניעה מחאות חריפות בציבור החרדי נגד כל יוזמת גיוס. התערבות המערכת המשפטית והפוליטית שינתה מייד את השיח בשדה. אמירות חריפות משני הצדדים גרמו להם "לצופף שורות" ולהקשיח עמדות. לעיתים הצדדים מקשיחים עמדות ונסוגים גם מעמדות ראויות בעיניהם ברמה הערכית, בשל חישובים טקטיים שונים העשויים לדעתם להגן על האינטרסים שלהם במשא ומתן עתידי עם מערכת המשפט ועם המערכת הפוליטית ומול דעת הקהל הציבורית.

11 כך כתב דוד בן־גוריון לרב יצחק הרצוג: "כשפטרתי לפני 10 שנים בחורי הישיבה משרות בצבא היה מספרם מועט וגם, כפי שנאמר לי אז, היתה זו הארץ היחידה, שבה נשאר לומדי תורה לשמה". לדיון והרחבה ראו מירית די־נור, "מן הארכיון: התכתבות בין הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג לדוד בן־גוריון בשאלת גיוס בחורי ישיבות בעשור הראשון לקיומה של מדינת ישראל", ישראלים 4 (2013), עמ' 157–166. הציטוט מעמ' 163.

והחוק בנושא ידעו מאז גלגולים רבים,¹² אולם המצב שהתקבע הלכה למעשה היה שהרוב המוחלט של הגברים החרדים הדיר את רגליו משערי הבקו"ם ולא התגייס לשירות בצה"ל.¹³

עם היוודע דבר מתקפת הפתע ב־7 באוקטובר קמה מהשטח יוזמה מפתיעה של התנדבות לשירות צבאי למסלול "שלב ב". מסלול זה, המאפשר התנדבות למסלול טירונות מקוצר שלאחריו גברים חרדים שנפטרו מחובת הגיוס משתלבים במסגרת המילואים בתפקידי עורף שונים, היה פעיל עוד לפני המתקפה, אולם הצלחתו הייתה מוגבלת ביותר. כחמישה מחזורי גיוס במסלול זה הובילו להתנדבותם של כמה עשרות גברים חרדים לשירות מקוצר. היוזמה להתנדב לצבא בעקבות המתקפה צברה תאוצת ענק בתוך מספר ימים, ואלפי פונים התעניינו באפשרות להתגייס למסלול שלב ב. מספר המתגייסים בפועל שהצבא קלט עומד על מאות רבות, והמסלול עדיין פעיל בשעת כתיבת שורות אלו.¹⁴

יוזמה זו לצד יוזמות אחרות, כקשירת ציציות לחיילים והתנדבויות שונות של בני ישיבות לספק אוכל לחיילים, הובילו את הרבנים החרדים להגיב ישירות לשאלת היחס הראוי לצבא בכלל ולאפשרות ההתגייסות וההתנדבות החרדית לשירות צבאי או לטובת חיילי צה"ל.

12 על אודות ההיסטוריה של ההסדר וגלגוליו השונים ראו בג"ץ 910/86 עו"ד רסלר נ' שר הביטחון, פ"ד מב(2) (1988) 441; אסף מלחי, "אתגרי 'צבא העם': גיוס החרדים לצה"ל בראי הזמן", פרלמנט 81 (2018); דפנה ברק־ארז, "גיוס בחורי הישיבות: מפשרה למחלוקת", בתוך: דבורה הכהן ומשה ליסק (עורכים), צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל, קריית שדה בוקר: מכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות ואוניברסיטת בן־גוריון בנגב, 2010, עמ' 13–39; נעמי מי עמי, "גיוס תלמידי ישיבות לצה"ל וחוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שחרתם אומנותם (חוק טל)", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2007. לסקירה עדכנית, מקיפה ונגישה ראו יובל שני ומירית לביא, "ההיסטוריה של (אי) גיוס החרדים לצה"ל", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

13 ראו נחמני "הגיוס במספרים" באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

14 יש לציין כי לצד מסלול שלב ב, המאפשר גיוס בהתנדבות לצבא הכולל טירונות בת שבועיים־שלושה שבטחורים ומשתלבים במערך במילואים של צה"ל, נפתח גם מסלול שלב ג, המאפשר התנדבות לצבא ללא טירונות. ראו באתר אלומה את תוכנית חמ"ש – חרדים משתלבים בשירות.

1.1. "אתה המוגן, לא המגן!": הקו המרכזי משותף במידה רבה לכל תתי-הקו המרכזי – לימוד תורה הקבוצות בציבור החרדי, המובחנות זו מזו הן מבחינת מוצא והן במקומן ביחס לליבת העולם הפעילות מלחמתית החרדי. קו זה, המתפרש מרבנים ספרדים שקהלים נמצא בפריפריה החרדית הגובלת בזו הדתית-מסורתית, דרך רבנים חסידים ועד לגדול הרבנים הליטאים, מייעד את הגברים החרדים אך ורק ללימוד תורה. ביסוד הקו המרכזי נמצאת תפיסה מטפיזית שלפיה התורה לבדה היא השומרת ומגינה על עם ישראל, והלומדים הם החיל הנלחם את מלחמת ישראל במישור המטפיזי-רוחני.

אלך מהקל אל הכבד ואפתח בקצה הרחוק ביותר מליבת ה"חרדיות הקלסית". בדרשתו השבועית של הרב רפאל זר, ראש מוסדות "קרבנו לעבודתך" הפעיל בגזרת החוזרים בתשובה, התייחס הרב לחרדים המעוניינים להתגייס לצבא והסביר שמחשבה כזו היא כפירה.¹⁵

השגיאה, הסביר הרב, היא בחילופי התפקידים בין החייל לבחור הישיבה. כמו שבבית המקדש היו לוויים שהיו אמונים על פתיחת וסגירת שערי המקדש והיו לוויים שתפקידם היה לשיר, ואסור היה למשורר לשמש כשוער (לסגור ולפתוח את השערים) ולהפך – אסור היה לשוער לשיר, כך גם כאן:

משורר ששיער חייב מיתה! שוער ששירר חייב מיתה! למה?
 מה אתה עובר לי מעבודה לעבודה? אתה תכיר את מקומך!
 רבותי אני אומר, כל אחד צריך לדעת – השומרים הגדולים,
 נטורי קרתא, זה אלה שעוסקים בתורה. לא, איני מזלזל
 חלילה בטיפה אפילו בכוחם של החיילים שלנו, חלילה!
 אבל אני יודע שהמנוע של החיילים זה הילדים הקטנים,
 תלמודי התורה, זה הבל פיהם של תינוקות של בית רבן.¹⁶

בהמשך דבריו מחדד את הרב את עקרון חלוקת התפקידים ומסביר שבחור הישיבה חייב להישאר על משמרתו, וכך גם החייל:

15 הדרשה נאמרה ב-23.10.2023 והועלתה לאתר כיכר השבת ביום המוחרת. ראו חזקי שטרן, הרב רפאל זר: "חרדים רוצים להחגיגו? זו כפירה", כיכר השבת, 24.10.2023. הרב זר משתייך לקהילה החרדית הספרדית, והוא מהדמויות הרבניות המוכרות הפעילות בעולם החזרה בתשובה.

16 שטרן, שם. כאן ובכל הציטוטים במאמר ההדגשות הן שלי, אלא אם כן צוין אחרת.

רבותי, חלק הלומדים תורה כחלק הלוחמים, אותו הדבר. דע לך אתה שומר והוא שומר. אתה שומר עליו ואתה נותן לו את הכוח. [...] כל אחד חייב להפנים את הדברים הללו וחייב לדעת, אני לא אמור לחפש איך לעזור לחיילים שמה – אני אבוא אני אלחם איתם? טיפש! [...] שב על התורה, תן להם כוח מפה. צריך גם את זה וגם את זה! החייל? לא פתאום יבוא ילך ללמוד. גם זה לא נכון! אתה חייל תעשה את משימתך! ההוא יעשה את משימתו בלימוד התורה שלו, אתה בתפילה שלך, אתה בחסד שלך. כל אחד במקומו הוא!¹⁷

לפי תפיסה זו "המנוע" של החיילים הם לומדי התורה המגינים רוחנית על עם ישראל ועל החיילים, אולם יש חלוקת תפקידים קשיחה כמו בחלוקה של עבודות הלוויים במקדש! תפקיד לומד התורה לשקוד על תלמודו ותפקיד החייל לצאת לקרב. כשם שלומד התורה שילך להתגייס הוא עריק, כך גם חייל שיעזוב את משמרתו בשעת מלחמה וילך ללמוד בישיבה.

דברים דומים, גם אם בהנגנה (אינטונציה) ובדגשים שונים, נאמרו מפי הרב משה ברזובסקי, ראש ישיבת סלונים ובנו של האדמו"ר מסלונים.¹⁸

לדבריו עם ישראל בכללותו התגייס למערכה וגם על הציבור החרדי לתרום את חלקו למאמץ הכללי, אולם התרומה של הציבור החרדי צריכה להיות באמצעות תפילות ולימוד תורה.

את הדברים פותח הרב ברזובסקי בקביעה כי המלחמה היא מערכה הנוגעת ל"ישוב היהודי בארץ הקודש" וכל עם ישראל מתנדב ומתגייס להצלת העם והארץ, וכמובן גם הציבור החרדי מחויב בהשתתפות במלחמה. חשוב לשים

17 ש.ם.

18 הרב משה ברזובסקי משתייך לקהילה החסידיית ומשמש כיד ימינו של אביו, האדמו"ר, בכל נושאי הנהגת הקהילה הרוחניים ובכל ענייני הציבור, כולל אלו הקשורים לחברותו של האדמו"ר במועצת גדולי התורה של אגודת ישראל. ככזה הוא האמון מטעם הקהילה על הטיפול בעניין החוק לגיוס בני ישיבות זה שנים. על מידת השפעתו בגיבוש העמדה החרדית בכל הקשור לחוק הגיוס בגלגולו הקודם ראו ישראל כהן, "מגעים בין הגר"ם ברזובסקי לגדולי הדור הליטאיים", כיכר השבת, 18.6.2018. שיחתו של הרב משה ברזובסקי נאמרה מספר ימים לאחר 7 באוקטובר לקהילתו, הועלתה על גבי הכתב והופצה בציבור החרדי בעלון האוגד שיחות חיזוק שנאמרו מפי רבנים שונים. אגד השיחות נקרא: "עם השם חזק ונתחזקה: שיחות חיזוק והתעוררות מאת צדיקי דורינו בענייני השעה במצב עם ישראל בארצינו הקדושה – ערש"ק פרשת בראשית". השיחה מצורפת בנספח 1.

לב למינוח המתעלם לחלוטין מקיומה של מדינת ישראל. האיום הנשקף הוא "לישוב היהודי בארץ" משל הייתה זו שעת ערב הקמת המדינה ב־1948 ולא ב־2024, כ־76 שנים לאחר הכרזת העצמאות. כך עוקף הרב ברזובסקי את בעיית ההזדהות עם המדינה הציונית.¹⁹ זאת ועוד, הקב"ה הועיד לציבור החרדי את התפקיד המרכזי והחשוב ביותר בו תלויה כל המערכה:

אנחנו רואים שכל עם ישראל התגייס למערכה של הצלת הישוב בארץ ישראל [...] כולם מתנדבים ומתגייסים למערכה, ומסכימים למסור את נפשם. זוהי שעת חרום ממדרגה ראשונה, שוכחים את כל החשבונות ומתגייסים להצלת העם והארץ. כל מי שלב יהודי פועם בקרבו מרגיש שאינו יכול לעמוד מנגד ומוכן לסכן את חייו כדי להשתתף במערכה, גם אנו הציבור החרדי ובני הישיבות מחוייבים להשתתף במערכה זו, ואיננו יכולים לעמוד מנגד, כאשר הקב"ה הועיד לנו את התפקיד החשוב ביותר שבו תלויה כל הצלחת המערכה.²⁰

הוא ממשיך ומסביר כי בן ישיבה שנוטש את תלמודו ומתגייס להילחם נוטש את משמרתו החשובה כלוחם חיוני ומכריע לטובת תפקיד "שולי וזניח" שאין לו השפעה אמיתית על מהלך המלחמה, ובכך הוא מתחמק מהתפקיד האמיתי שיייעד לו הקב"ה:

האדמו"ר מלובאוויטש [ההדגשה במקור] נשאל ע"י בחור שרצה להתגייס לצבא בזמן של מתח בטחוני מתוך רצון לתרום להגנת הישוב, וענה לו: אתה דומה לאדם הממלא תפקיד חיוני במערכה והולך וממלא תפקיד שולי וזניח, אתה נמצא במקום הכי משפיע להצלת העם והארץ, ואם תעזוב את הישיבה הרי אתה כעריק שבורח משדה הקרב, בו יש לך תפקיד חשוב ומכריע ונוטש את תפקידך.²¹

19 הפרדה בין המדינה לבין היישוב היהודי, או "כלל ישראל" בעגה החרדית המקובלת, נשמרת בעקביות בקרב המחזיקים בעמדת הזרם המרכזי. על ההבחנה בין הזדהות עם כלל ישראל ואמפתיה כלפיו לבין הסתייגות מאורח החיים החילוני והמדינה ראו להלן הערה 45 והערה 50.

לדבריו האופן הנכון לניהול מלחמה כפי שאנו למדים מהתורה הוא באמצעות חלוקה של הכוחות לשניים: יש לפרוש כוח אחד לוחם שיתייצב בחזית ויילחם, וכד בכד יש להעמיד כוח שני שיעסוק בתפילה ובלימוד תורה שמעוצמתם יוכלו הלוחמים להכריע את גורל המלחמה. זאת כיוון שמהתורה אנו למדים כי רק אם עם ישראל ילמד תורה, ימסור הקב"ה את אויביו בידיו. לכן על בני הישיבה להפנים את גודל האחריות המוטלת עליהם ולהתחזק בתפילות ובלימוד תורה למען הצלחת המערכה:

בתורה יש שני מלחמות שמלמדים אותנו את סדר המלחמה הנכון. במלחמת (ישראל עם) מִדְּיָן נאמר "אֶלֶף לְמִטָּה אֶלֶף לְמִטָּה", ודרשו חז"ל שמכל שבט ושבט לקחו ב' אלפים, אלף אחד שיצא למלחמה ואלף שעסקו בתפלה, שכן הנצחון במלחמה תלוי בתפלה, ובני הישיבות הם האלף למטה שתפקידם לעסוק בתפלה. [...]

כמו כן עלינו להתחזק מאד מאד בלימוד התורה [...] כל הכוח לעמוד בעת צרה הוא רק ע"י לימוד התורה [...] רק לימוד התורה והעמידות בה יכולים להביא אותנו למוכא בפרשת בחוקתי "וַיִּשְׁבַּחְתֶּם לְבַטַּח בְּאַרְצְכֶם, וְנִתַּתִּי שְׁלוֹם בְּאַרְצְךָ [...] וַרְדַּפְתֶּם אֶת אֹיְבֵיכֶם וְנִפְּלוּ לְפָנֵיכֶם לְחָרֵב". ומותנה שזהו רק "אם בְּחַקְתִּי תִלְכוּ" – שתהיו עמלים בתורה. עלינו להבין את גודל האחריות המוטלת עלינו, שלא להתרפות ולהתחמק מהתפקיד הנשגב שהטיל עלינו הקב"ה.²²

טענה זו, שלפיה בן ישיבה הוא לוחם חיוני שעליו להישאר בבית המדרש ולתרום משם למאמץ הכללי, נשמעת גם בעולם הליטאי.

במסגרת "שיחת מוסר" שמסר הרב פנחס גולדווסר, "משגיח"²³ בישיבת דגל ליטאית – ישיבת אור ישראל, הבהיר הרב שעל אף ההערכה הגדולה שיש לחוש כלפי החיילים והחובה להכיר טובה על מסירות נפשם להגנת העם, המערכה האמיתית נטושה בבית המדרש ובה נמצאים בני הישיבות שהם הכוח הלוחם שמכריע את המלחמה: "צריך להגיד לכם לבני הישיבות שהם מבחר החייל! [...]

22 שם. המירכאות והניקוד הוספו.

23 משגיח או מנהל רוחני הוא איש האחראי על תלמידי הישיבה בתחומים הקשורים להם ולישיבה, ומוסר שיחות מוסר והשקפה. הרב גולדווסר הוא אחד המשגיחים הבולטים בעולם הישיבות הליטאי.

אני חושב שזו בושה שיש צורך לספר לנו שאנו באמת אלו שקובעים את גורל המלחמה, זה השפלה. [...] הרי באמת התרומה הגדולה לשלום העם וההגנה הגדולה, זה בחורי הישיבות".²⁴

זאת ועוד, הרב גולדווסר אף מגדיל וקובע כי מרכז המערכה נמצא למעשה בבית המדרש, ואלוף בצה"ל שהיה יכול להיות אברך השוקד על לימוד תורה ובמקום זה הלך ללחום בעזה הוא משתמט(!) כיוון שאילו היה לומד תורה, הוא היה תורם להצלחת המערכה הרבה יותר משיכול לתרום באמצעות לחימה בחזית: "אנחנו גאים בעצמנו, ברוך ה'. ברור שאלוף בצה"ל שהיה יכול להיות אברך בפוניבז', הוא משתמט! כי שם הוא היה תורם הרבה יותר, כולנו יודעים את זה, אוי ואבוי אם בחור בגיל שלכם לא יודע את זה".²⁵

נוסחה זו, שלפיה ישנו שיתוף בפעולות ההגנה בין החיילים העומדים בחזית ולבין לומדי התורה אולם השותפים הבכירים הם לומדי התורה, חודרה והוקצנה כפי הרב הראשי הספרדי, הרב יצחק יוסף, בשיעורו השבועי בבית כנסת היזדים.²⁶

בשיעור הסביר הרב את היחס האמיתי בין ההגנה שנעשית בזכות לומדי התורה לבין ההגנה בזכות הלוחמים בחזית. לדבריו התורה היא שמספקת את ההגנה, ואילו החיילים הם השליחים שמסייעים. כיוון שכך, פטירת תלמידי הישיבות מגיוס אינה פוגעת כלל ועיקר במאמץ המלחמתי. להפך, התורה הנלמדת על ידם מגינה על הלוחמים ומביאה את הניצחון:

"צריך לדבר עם מישהו שהוא לא דתי ולגמגם לו? לא צריך לגמגם אלא לומר בצורה ברורה: התורה שלנו היא מגינה על עם ישראל! אתם מסייעים! אתם שליחים!"²⁷ ובהמשך דבריו כפי שהובאו בעלון קבע הרב: "על ידי זה שפוטרים

24 הדברים נאמרו בשבוע האחרון של חודש אוקטובר 2023, נדפסו בעלון מטעם הישיבה ואף פורסמו באתרים חרדיים במרשתת. לשיחה במלואה ראו יצחק פנחס גולדווסר, "הכרת הטוב ונשיאה בעול", עלון השיחה 26 (חשוון תשפ"ד).

25 ש.ס.

26 את השיעור יסד אביו, הרב עובדיה יוסף המנוח, והוא משודר בלויין ובמרשתת לרבבות צופים ולאחר מכן אף מועלה על הכתב ומופץ בבחי הכנסת עבור הקהל הספרדי-תורני שאינו מחובר לאמצעי תקשורת ההמונים.

27 ראו "השיעור השבועי מרן הראש"ל הרב יצחק יוסף שליט"א פרשת ויקהל תשפ"ד, YouTube, דקה 1:46:55. בשולי הדברים אציין כי בעלון השבועי שהתפרסם לאחר הסערה שהתחוללה בעקבות הדברים שאמר בשיעור, ולפיהם אם ינסו לגייס את לומדי התורה הציבור החרדי ירד מהארץ, הדברים "שופצו". ראו להלן סעיף ג.4.

תלמידי חכמים מהשתתפות במלחמה, לא סוכל הכח המלחמתי כי תורתם מגינה על הלוחמים ומביאה את הנצחון".²⁸

את הדברים החדים ביותר בעניין השמיע גדול הדור הליטאי, הרב דב לנדו, בשיחה עם אל"מ ארז אשל, מי שהקים את מפעל המכינות הקדם-צבאיות המעורבות. עם פתיחת מלחמת חרבות ברזל יצא אשל למסע בעולם הישיבות החרדי וביקש לרתום אותו למאמץ המלחמתי. במסגרת המסע נשא אשל דברים בהיכל ישיבת חברון בירושלים ואף נסע לבני ברק, לביתו של הרב לנדו, לבקש ממנו שיורה לבחורי הישיבות לתרום את חלקם. השיחה בין הרב לנדו לבין אשל הוסרטה והופצה בעולם החרדי באמצעות הרשתות החברתיות, ולאחר מכן אף הועלתה על הכתב ופורסמה במגזין "במה" המיועד לציבור החרדי.²⁹

בחילופי הדברים בינו לבין אשל חזר הרב לנדו על העמדה שלפיה לימוד התורה הוא שמגן על ישראל. הוא הסביר כי בקשתו של אשל לגייס בני ישיבה לא רק שלא תתרום למאמץ המלחמתי אלא תזיק לו, ואף תעמיד את כל הקיום היהודי בארץ ישראל בסכנה.

בתגובה לתביעת השותפות של אשל מהציבור החרדי ענה הרב כי אשל אינו מבין כלל את מערך הסיבתיות האמיתי – לומדי התורה הם המגינים על הלוחמים בחזית, ולא הפוך:

מרן שליט"א: תדבר ברור, מה אתה רוצה.

אשל: אני רוצה שותפות!

מרן שליט"א: מה שייך, לומדי התורה הם המגינים. אתה

המוגן, לא המגן!³⁰

בהמשך החרף הרב את הטון והסביר כי עצם הקיום היהודי בארץ ישראל נמצא בסכנה קיומית מתמדת לא בשל האויבים המקיפים אותנו, אלא מחמת אורח החיים החילוני השורר במדינה. לפי התורה, הסביר הרב, חיים שלא על פי דרך התורה והמצוות בארץ ישראל מחייבים גלות מהארץ. המטפורה שהתורה משתמשת בה לעונש הגלות המושת על עוברי המצוות היא ארץ שמקיא

28 ראו "השיעור השבועי: שיעורו השבועי של מרן הראשון לציון פוסק הדור רבינו יצחק יוסף שליט"א", גיליון 436, פרשת פקודי, ו באדר ב' חשפ"ד. מצורף בנספח 2.

29 הדברים פורסמו גם באתרים חרדיים במרשתת. ראו יעקב אבוביץ, "נחשף: תוכן השיחה המלאה בין מרן הגר"ד לנדו לקצין ארז אשל", אתר JDN, 15.12.2023.

מתוכה את יושביה,³¹ ובהתאם למטפורה זו ממשיך הרב את לומדי התורה ל"גלולות נגד הקאה" המציילות ומקיימות את עצם היישוב היהודי בארץ ישראל. דרישה מלומדי התורה להפסיק לשקוד על לימודם משולה לדברי הרב להשלכת התרופות נגד ההקאה לטמיון, השלכה שתוביל בהכרח לקטסטרופה:

אני יגיד מילים חריפות. אתם יודעים מה שכתוב בתורה
 "וְלֹא־תִקְיֵא הָאָרֶץ אֶתְכֶם בְּטִמְאַכְם אֹתָהּ כַּאֲשֶׁר קָאָה אֶת־הַגּוֹי
 אֲשֶׁר לְפָנֶיכֶם". הארץ לא קאה אותנו, כי יש לה גלולות,
 גלולות נגד הקאה. הגלולות הם לומדי התורה ואתם רוצים
 לזרוק את הגלולות [...]

זה דרכי השם, כך הוא מנהיג את העולם. אנחנו רוצים
 שהשם ישלח הצלה לכולם, במיוחד ליהודים המסכנים
 השבויים, מה עושים להם שם. זה מטריד אותי יותר מהכל.
 [...] אנחנו נמצאים בסכנה גדולה והדבר המגן עלינו הם
 לומדי התורה [...] ההצלה היא רק על ידי לימוד התורה,
 לימוד התורה כסדר. וכל ביטול או בלכול מלימוד התורה,
 או ואבוי מה שיהיה.³²

בהמשך חילופי הדברים חוזר הרב על הקביעה שלפיה לימוד התורה הוא המגן
 על כלל היישוב היהודי במדינה ואף אומר ש"לומד אחד שווה אלף אחרים".
 ככל הנראה כוונתו בנוסחה זו לסמל את היחס שבין לומד תורה אחד לבין אלף
 לוחמים. הוא שב ומדגיש כי ככל שלומדים יותר תורה מתקבלת יותר הגנה:
 "אנחנו צריכים להתפלל על כולכם, על כולנו, שהשם ישמור עלינו. בזכות
 לימוד התורה. זו ההגנה, לימוד התורה. לומד אחד שווה אלף אחרים. מה
 שיותר לומדים, מה שיותר עוסקים בה, יש לנו יותר שמירה והגנה. כל בחור
 שלומד מוסף שמירה. השם רוצה עוד ועוד מגינים כאלו".³³

31 "ולא תקיא אתכם הארץ בטמאכם אותה" (ויקרא יח, כח) - ארץ ישראל אינה
 כשאר כל הארץ, אינה מקיימת בעלי עוברי עבירות. משל למה הדבר דומה: לבן מלכים
 שהאכילוהו דבר שאינו עומד במעיו אלא מקיאו, כך ארץ ישראל אינה מקיימת עוברי
 עבירות, לכך נאמר 'ולא תקיא אתכם הארץ בטמאכם אותה כאשר קאה את הגוי אשר
 לפניכם' (ספרא, קדושים, י, יד, ירושלים: ספרא, תשי"ט, עמ' צו).

32 אבוביץ (לעיל הערה 29). הניקוד הוסף.

אם כן, נוסחת היסוד המשותפת לכל המקורות המובאים לעיל היא הטענה שלימוד התורה מגן על כלל היישוב היהודי בארץ ישראל. עם זאת ישנם הבדלים לא מבוטלים בין הרבנים בשאלת היחס בין תרומת החיילים לתרומת הלומדים. הקו שלפיו ארגנתי את דברי הרבנים השונים הוא סדר עולה המתעדף את לימוד התורה על פני הלחימה בשדה הקרב.

הרב זר, שאיתו פתחתי, הדגיש אומנם כי לומדי התורה נותנים את הכוח לחיילים להילחם בשדה הקרב, אולם בד בבד הדגיש גם את עקרון חלוקת התפקידים והסביר שעקרון ההפרדה וחלוקת התפקידים בלחימה הוא סימטרי וקשיח. כשם שלבן הישיבה אסור להרפות מלימודו, כך אסור לחייל להחליף את תפקידו וללמוד תורה.

אצל הרב ברזובסקי נמצאו דברים דומים ולפיהם יש חלוקת תפקידים – לצד החיילים הנלחמים בשדה הקרב, עומדים בארץ, בעולם הזה, תלמידי הישיבות המתפללים ושוקדים על לימודם ונלחמים בשדה הקרב המשמעותי יותר – שדה הקרב המטפיזי-רוחני בשמיים. התמורה שמתחוללת בעולמות העליונים בעקבות לימוד התורה מביאה לניצחון החיילים בשדה הקרב בעולם הזה. היחס בין בחורי הישיבה לחיילים הנלחמים הוא יחס של שותפות. אומנם לא מדובר בשותפות שווה, שהרי לדבריו בני הישיבה ממלאים תפקיד מרכזי יותר ביחס ללוחמים, ומי שבידו לתרום באמצעות לימוד תורה ותפילה ובוחר להתגייס לצבא פוגע בתרומתו למאמץ המלחמתי הכולל. ובכל זאת, זוהי שותפות שבה כל חלק מהעם ממלא את חלקו ותורם למערכה – יש מי שתורם באמצעות לחימה בחזית, ויש מי שתורם למערכה באמצעות לימוד תורה ותפילה. עם זאת, חשוב לשים לב כי מטרת דברי הרב ברזובסקי היא לחזק את לומדי התורה בלימודם ואגב כך הוא מסביר שאסור ללומד התורה לעזוב את תפקידו כלוחם חיוני באמת לטובת לחימה בפועל, שתרומתה לניצחון שולית וזניחה.

הרב גולדווסר מתווה קו דומה לרב ברזובסקי. על אף שהשיחה עסקה גם בחובת הציבור החרדי להכיר טובה לחיילים על מסירות נפשם לטובת הגנת הכלל, גם הוא מדגיש כי ההשפעה של בחורי הישיבה השוקדים על לימודם היא המכרעת והתורמת את התרומה הגדולה והמשמעותית לגורל המלחמה. העמדת דבריו למול דברי הרב זר מחדדת את ההבדלים בין השניים. הרב זר משתמש בדימוי חלוקת התפקידים באופן המקדש גם את מקומו של החייל ומדגיש כי הן תלמיד הישיבה והן החייל הלוחם מבצעים את תפקידם במקומם שלהם דווקא, ואילו הרב גולדווסר אינו מקדש את תפקיד הלוחם. להפך, הוא אינו מהסס לקבוע כי "אלוף בצה"ל שהיה יכול להיות אברך בפוניבז', הוא משתמט!". חשוב לחזור

ולהדגיש כי אין בדברים הללו שלילה של תרומת החיילים, וכפי שצוין בפתיחת הדברים – חלק משיחתו הוקדש לחובת הכרת הטובה לחיילים המחרפים את נפשם ומסכנים את חייהם בעד הגנת עם ישראל.³⁴ אולם בכל הקשור לשאלה מי נושא בעיקר נטל המלחמה, התשובה של הרב גולדווסר ברורה – עמלי התורה.³⁵

כרב גולדווסר, גם הרב יצחק יוסף מדגיש שלא רק שלומדי התורה משתתפים ותורמים למאמצי המלחמה, אלא הם בעצם מי שמגינים על עם ישראל, ואילו החיילים הם השליחים המסייעים. ממילא הטענות על אי-השוויון בנטל מופרכות, כיוון שהמלחמה נעשית בידי תלמידי החכמים ולעומת זאת החיילים הם רק השליחים בשדה הקרב.

בין הרבנים זר, ברזובסקי, גולדווסר ויוסף ישנם הבדלים בטון, בדגשים ובמידת החשיבות המיוחסת ללימוד התורה ביחס ללוחמים בשדה הקרב, אולם כולם כאחד מדגישים כי כל חלקי העם – חרדים וחילונים כאחד – שותפים ותורמים (גם אם לא באופן שווה) להגנת העם והארץ.

לעומת זאת, הרב לנדו מחזיק בעמדה שלפיה אורח החיים החילוני מחייב את הארץ להקיא את תושביה היהודים, ורק לימוד התורה הוא כמין "גלולות נגד הקאה" המחזיק את היישוב היהודי בארץ. היחס בין בחורי הישיבה לחיילים הוא לא יחס של שותפות שווה ואפילו לא של שותפות כלשהי שבה בחורי הישיבות הם המשקל העיקרי. היחס הוא של מגן ומגון, והוא יחס הפוך ממה שנהוג לחשוב בציבור הכללי – בחור הישיבה השוקד על תלמודו הוא המגן, ואילו החייל היוצא להילחם בשדה הקרב הוא המוגן.

יתר על כן, לתפיסתו של הרב לנדו כל פגיעה בלימוד התורה והחלשה שלו עלולה להוביל לטרגדיה, לא רק בעיתות מלחמה אלא גם בעיתות שלום. זאת כיוון שהאיום המטפיזי השורשי על היישוב היהודי בארץ נשקף מאי-קיום מצוות. רק לימוד תורה מקיים למעשה מבחינה מטפיזית את המדינה.³⁶

34 ראו איצלה כץ, "המשגיח הלם בבחורי הישיבה: איך אפשר להיות כפויי טובה לחיילי צה"ל?", כיכר השבת, 14.11.2023.

35 ראו את סוף הדרשה (לעיל הערה 24) בחלק שכותרתו "התורה היא הנשק האמיתי".

36 מעניין לציין כי גדול הדור הליטאי שקדם לרב לנדו – הרב גרשון אדלשטיין (1923–2023), החזיק בעמדת ביניים הגורסת כי יש שותפות בין לומדי התורה לבין החיילים, אך הוא גם טען כי אילו כולם היו עמלים בתורה אזי לא היה צורך כלל בצבא:

דברי הרבנים המובאים לעיל הם מדגם מייצג של קולות רבים בציבור³⁷ ובקרב ההנהגה הרבנית,³⁸ החוזרים על מסר שניתן לנסח בפשטות: התשובה לשאלה מה מוטל על בחורי הישיבות והאברכים ששוקדים על תלמודם לעשות ביחס למאמץ הלאומי הכללי היא אך ורק להגביר את לימוד התורה.

2.1. "בל ייראה ובל יימצא": העמדה המתבדלת
 העמדה שראינו לעיל מנסחת את לימוד התורה כהשתתפות וכנשיאה בנטל. כלומר, במישור העקרוני המחזיקים בעמדה זו מכירים בתביעה להשתתפות בנטל, אולם הם טוענים שהשתתפות זו נעשית על הצד הטוב ביותר באמצעות לימוד תורה.

עמדה אחרת, הקרובה לעמדת העדה החרדית המתבדלת,³⁹ גורסת כי אין מקום לתודעת השיתוף מעיקרא. המדינה היא מדינה חילונית המונהגת על ידי כופרים בתורת ישראל, וככזו אין שום מקום לשותפות בה ויש להתרחק לחלוטין מכל ביטוי של התקרבות העלול להוביל לחילון של החרדים. עמדה זו נמצאת בקרב חוגים הנמנים עם העדה החרדית או מקורבים אליה, חלקים מהמחנה החסידי ובקרב קבוצות ליטאיות וספרדיות שונות.

וכי אפשר להעלות על הדעת שבני ישיבות ילכו להתגייס לצבא? [ההדגשה במקור] משל למה הדבר דומה, לטייס בצבא שעוזב את תפקידו ורוצה להיות חייל פשוט ולא טייס, למרות שהסכנה יותר גדולה להיות חייל קרבי, הרי הוא פושע בזה שעוזב את תפקידו ומפקיר את יושבי הארץ, כי הא חייל להגן בתפקיד של טייס, ומה יעשה חייל פשוט אם לא יהיו טייסים, הרי חייל פשוט בלי טייסים אינו שווה כלום. ומי שעוזב את תפקידו נקרא עריק, ועונשו חמור מאד [...] מי שעוסק בתורה הרי זו ההגנה הגדולה ביותר [...] כי התורה מגינה ומצילה, וגם הצבא לא שייך שיצליח בלי זכות התורה, ואם כולם היו בני תורה לא היה צורך כלל בצבא.

"שיחה ממרו הגאון רבי גרשון אדלשטיין", דרכי החיזוק 43 (תשע"ב). (ההדגשות במקור). הדברים נאמרו כמובן שלא ביחס למלחמה הנוכחית.

37 ראו **רביצקי טורפּו** (לעיל הערה 5), עמ' 6-8.

38 לדוגמה נוספת ראו "ראש הישיבה: הצלת ישראל? רק על ידי תורה", ערוץ 7, 20.2.2024 (בלא ציון שם מחבר), וכהנה רבות.

39 העדה החרדית היא קבוצה המורכבת ממספר קהילות חרדיות. חלקן מתייחדות בהתנגדותן לצינונות ולשיתוף פעולה עם מדינת ישראל ומוסדותיה. על אודותיה ראו בנימין בראון, **מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים**, תל אביב: עם עובד, 2017, עמ' 158-183.

אפתח בדברים שאמר הרב והמקובל החסידי הרב יצחק משה ארלנגר בישיבה הכלל-חסידית שהוא משמש בה "משפיע רוחני" (דמות חינוכית הדומה ל"משגיח" בישיבות ליטאיות).⁴⁰ לדבריו המגמה הנסתרית של הציונים היא אחת – לחלץ את הציבור החרדי באמצעות התקרבות ופיתויים. כיוון שכך הוא מביע התנגדות גם ליוזמה דתית לכאורה, לקשור ציציית לחיילים, כיוון שהיא נעשית במסגרת "קירוב לבבות" שמגמתו האמיתית היא כאמור חילון החרדים.

לדבריו הבעיה איננה מקומית הקשורה למלחמה באופן ספציפי, אלא שזורה לכל אורך הדרך – הדור אינו מבין את המערכה שהוא נמצא בה. בניגוד לדורות קודמים שבהם מאבק התרבות בין החילונים לבין החרדים היה ברור ומוכח, היום החרדים טועים לחשוב שהציונים מבקשים את טובת הציבור החרדי, אולם האמת היא כמובן הפוכה לחלוטין.

דוגמה לטעות בהבנת הכוונות האמיתיות של הציונים היא למשל יוזמת קשירת הציציית לחיילים שכמה מן החרדים עסקו בה בשטחי כינוס לקראת היציאה לעזה, כמחווה של הגנה וברכה לחיילים.⁴¹ לכאורה, זהו מעשה ראוי וטוב מבחינה דתית, אך למעשה זוהי אמתלה מטעם רשויות הצבא שמטרתה האמיתית היא ליצור זיקה של הציבור החרדי לצבא, שבהמשך תהפוך לתביעה לגיוס חרדים מלא:

וכמו למשל הסיפור שהיה עתה עם הציציית שהביאו לכאן להכין לחיילים, אם היה מדובר באדם פרטי שרוצה לזכות יהודים במצוה, ניחא, אמנם ברגע שהגוף העומד מאחורי יוזמה זו יש לה שייכות לצבא שלהם בעצמם, הלא ברור כשמש שכל רצונם לעורר קירוב לבבות לבוא תחילה בַּפֶּה
רַךְ, ואחריו בַּפֶּה!⁴²

40 הרב ארלנגר הוא מקובל ו"משפיע" חסידי פופולרי שספרי החסידות שכתב זכו להצלחה רבה. מעגל ההשפעה שלו רחב ואינו ממוקד בחסידות ספציפית אלא כלל-חסידי. מטבע הדברים השפעתו אומנם רחבה יותר אולם אינה כשל אדמו"רים העומדים בראש קהילה. הדברים הועלו על גבי הכתב בתאריך ג' בחשוון תשפ"ד (18.10.2023) תחת הכותרת "שיחת קודש בענייני השקפה נכונה במאורעות הזמן, ממורינו הרב הצדיק רבי יצחק משה ארלנגר שליט"א", והופצו בתפוצה פנימית לא רשמית. ראו נספח 3.

41 ראו דוד הכהן, "יוזמה מרגשת: מאות מתנדבים חרדים להכנת אלפי ציציית לשמירה על החיילים", כיכר השבת, 12.10.2023

42 נספח 3. הניקוד הוסף.

הרב ארלנגר ממשיך ומסביר שאמתלת הציציות היא דוגמה קטנה לתחכום של הגורמים המנהלים מלחמה נגד היהדות. על הציבור החרדי להפנים שהוא במלחמה מוסווית ומתוחכמת כנגד יסודות קיומו ולא להיות תמים. במוקדי הכוח המדינתיים יושבים "חכמים מליאי תכסיסים" ההוגים רעיונות שונים על מנת לקרר את הלהט הרתי ולפגוע במשמעת ובקשר בין הציבור לבין הרבנים:

צריכים להבין שיש מי שמנהל מלחמה נגד האידישקייט (היהדות), ובמלחמה, צריכים לדעת את תכסיסי המלחמה ולא להיות תמימות'דיגע גוטע איד... [יהודי תמים וטוב]. צריך להבין שיושבים שם חכמים מליאי תכסיסים איך לקרר אותנו, ואיך להפריד בין הדבקים שלא יהיו בני ישראל הכשרים כ"כ דבוקים לרבותיהם ונכנעים לרבנים.⁴³

קו רעיוני דומה הקורא לחיזוק מגמת ההתבדלות החרדית לנוכח המאורעות הטרגיים שעלולים חלילה להוביל להתקרבות ולחילון נקט הרב משה שטרנבוך. הרב שטרנבוך מכהן כרב המרכזי של העדה החרדית המתבדלת, אך מקובל גם על זרמים חרדיים נוספים כרב ופוסק משפיע. לצד הבעת צער על האירועים וקריאה להתחזקות בלימוד תורה, תשובה, תפילה וצדקה, אחד המסרים המרכזיים שהרב חזר עליהם הוא "להתברל מהרשעים" ולחיות במעין בועה מנותקת מהעולם החילוני. בעלון היוצא מטעם חסידיו מובאות אמרותיו ותגובותיו ביום האירוע וכך כתוב שם:

לאחר מכן דיבר רבינו עם תלמידיו שצריך פירוד גמור מהרשעים, וכפי דמרגלא בפומיה [וכפי שרגיל בפיו] להביא בשם הגה"ק [הגאון הקדוש] מהרי"ל דיסקין זי"ע [זכרו יגן עלינו] שהדרך להינצל בחבלי משיח לפני הגאולה הוא להיפרד לגמרי מרשעים ולא להתחבר אליהם וגם לא להסתכל לעברם, ולחיות בתוך חיים של תורה וכעין "תיבת נח" המובדלים מחיי הרחוב החופשי, ורק כך אפשר להינצל.⁴⁴

הקו המתבדל שראינו עד עתה מכון את חיצי כלפי "הגורם האנושי" מתוך אמונה שמתקיים מאבק תרבות בין קבוצת הנאמנים לה' ותורתו לבין המורדים

43 ש.ס.

44 נספח 4.

בו, ולכן יש להתבדל כקבוצה ממוגעת עם החברה הכללית. זווית שונה – שהיא גרסה מסוימת של העמדה הליטאית המרכזית – ממקדת את תנועת הנפש בהתברלות מהאידיאה שנקראת מדינת ישראל, ולא מן אנשים המרכיבים אותה שהם אחים טועים ו"תינוקות שנשבו".⁴⁵

הרב רפאל גפן, המכהן כאחד מראשי ישיבה ליטאית חשובה, ישיבת תורה בתפארתה, פרש את משנתו בשיחה שנמסרה בישיבה כאשר ליחס הראוי למדינת ישראל על רקע המלחמה. בשיחה הוא מביע התנגדות לסיסמה הבלתי רשמית של המערכה האחרונה "ביחד ננצח" בטענה שמדינת ישראל אינה גוף יהודי אלא גוף הגרוע מהגויים:

יש סיסמה מאוד רווחת "ביחד ננצח" [...]

אין לנו שום עניין בניצחון הזה. להפך! הניצחון הזה, זה רק גועל נפש!

מי מנצח פה כמה שמתכוונים ב"ננצח"?

הניצחון שכביכול יש פה מלחמה בין מה שנקרא "מדינת ישראל" לערבים, מדינת ישראל זה לא גוף יהודי! זה גוף שבעצם זה גוף שיותר גרוע מגויים!⁴⁶

45 שאלת היחס הנפשי כלפי הציבור הכללי משמשת במידה רבה כמין "נייר לקמוס" המבחין בין זרמי העדה החרדית ונספחיה, לבין הזרם הליטאי המרכזי. הרב ארלנגר והרב שטרנבוך, שדבריהם הובאו לעיל, משתייכים או קרובים לעדה החרדית המתבדלת, המבחינה בתוך עם ישראל בין "הרשעים" שבוחרים ברע ומנסים להשפיע לרעה, לבין החרדים הנאמנים לה' ולחורתו. הזרם הליטאי המרכזי לעומת זאת, בעקבות החזון איש, מגדיר את החילונים כ"אחים טועים" וכ"תינוקות שנשבו". ההגדרות ההלכתיות הללו משמרות את תחושת האחוה עם כל מרכיבי העם, לצד פסילה נחרצת של אורח החיים החילוני ופטירתו כטעות הנובעת מתוך בורות שלא באשמת הטועים. ככלל יש מתאם בין המחזיקים בעמדה המתבדלת ואי־ליקחת תקציבים מהמדינה ולהפך – דהיינו מי שרואים בחילונים "אחים טועים" לא נמנעים מליטול תקציבים ובכך דה פקטו להכיר במדינה ובסמכותה. על התפיסה האידיאולוגית־דיכוטומית של העדה החרדית ומקבילות היסטוריות מעניינות ראו יהודה ליבס, 'העדה החרדית בירושלים וכת מדבר יהודה', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל א (ג) (תשמ"ב), עמ' 137-152. על הזרם המרכזי ויחסו לציבור החילוני ראו תמר אלור, "תינוקות שנשבו": תפיסת החילוניות בקהילה החרדית", מגמות לד (1) (תשנ"ב), עמ' 104-121.

46 הדברים נאמרו בשיחה שמסר בישיבה בג' בכסלו תשפ"ד (16.11.2023), השיחה הוקלטה והופצה בציבור באמצעות מערכת "קול הלשון". השיעור זמין לשמיעה באתר קול הלשון.

הוא ממשיך ומנגיד באופן חר בין כלל ישראל – גוף הכולל גם את הציבור הכללי החילוני המאמין במדינה כיוון שהם "טועים" ו"תינוקות שנשבו" – לבין הגוף הפסול הנקרא "מדינת ישראל". לדבריו על אף שהציבור החרדי מייחל כמובן שכלל ישראל יינצל מידי רודפיו, הוא בשום פנים ואופן אינו מצדד בניצחון של מדינת ישראל, שהיא גוף "ארור ועכור" שלא על פי התורה:

נמצאים שמה יהודים, נמצאים שמה גם טועים, נמצאים שמה אולי גם תינוקות שנשבו כאלה שמאמינים בגוף הזה, אבל הגוף בעצמותו, זה גוף שלהפך. לא קשור בכלל הגוף הזה המציאות שיהיה בתוך הגלות שלטון לכלל ישראל. שלטון שלא על פי תורה. שלטון שבעצם יש לו חוקים משלו וחוקים נגד [...] זה הכול גוף ארור ועכור שלא קשור בכלל לכלל ישראל! הוא נגד כלל ישראל! [...]

וכשהגוף הזה מנצח, אז לא מנצחים. כשהגוף הזה מדמיין שהוא מנצח. אנחנו לא מנצחים איתו, זה לא קשור אלינו כהוא זה!⁴⁷

המתח הזה שבין כלל ישראל למדינת ישראל יוצר לדבריו דיאלקטיקה שבה מצד אחד מתפללים וזוכים לניסים, ומצד שני הניסים הללו מחזקים את מדינת ישראל – הגוף ה"ארור ועכור". התפילות האמיתיות צריכות להיות לשיטתו כך שנזכה לניסי תשועה מהקב"ה ושמדינת ישראל תפנה את מקומה לגאולה השלמה. לצערנו, אומר הרב גפן, אנחנו עדיין בגלות ולכן איננו זוכים לגאולה האמיתית: "החלק הזה זה הכאב שבזה, זוכים מצד אחד לישועת ה', לניסים, שהקב"ה שומר על כלל ישראל גם בתוך החושך הזה. ובוודאי שזה מה שצריך להתפלל. מתפללים שיבוא הגאולה השלמה בלי כל המעטפת הזאת".⁴⁸

חשוב להדגיש, הדברים הללו על אף חריפותם אינם חורגים מהעמדה של הזרם המרכזי הליטאי ברמת התפיסה העקרונית באשר למדינת ישראל כגוף. דברים דומים נאמרו מפי גדולי מנהיגי הזרם הליטאי המרכזי בהקשרים אחרים.⁴⁹ אולם

47 ש. ש.

48 ש. ש.

49 ראו למשל את מכתבו של הרב שטיינמן, מי שלימים הנהיג את הציבור החרדי הליטאי, ערב בחירות 1996: "והנה בעצם מה יש לנו שייכות לכתב לכנסת? זה מקום של חילונים שעושים חוקים [...] החוקים שיש לנו הם מהר סיני. [...] אבל מה נעשה, זה מקום שלדאבוננו עושים חוקים ואנו צריכים להתגונן [...] וצריך תמיד לעמוד על המשמר שלא יחוקקו ח"ו [חס ושלום] כל מיני חוקים להדיח את כלל ישראל. ומה שאנו עושים זה

הבחירה של הרב הליטאי המכהן כראש ישיבה חשובה בזרם הליטאי המרכזי להתנסח בחריפות הזו בעיתוי הזה היא שבירה של הקו הליטאי המרכזי, שברובו בחר במסרים המתרכזים במשותף ובמאחד לנוכח האסון והמלחמה.⁵⁰

אם כן, הרבנים שדבריהם נסקרו בחלק זה בחרו להדגיש כי דווקא בעת כזו, שבה נדמה כי הצו המרכזי של ברית הגורל הוא אחדות, יש לשמור על תודעת התבדלות מוחלטת מהחילונים ומהרשויות.

אולם בעוד שרבני העדה החרדית והנספחים אליהם התמקדו בהפרדה הנדרשת בין הציבור החרדי לכללי, הרב גפן מיקד את מתקפתו כנגד הרוח הפטריויטית וההזדהות עם המדינה הציונית העלולה לשטוף את הציבור החרדי ושימר את הקו הליטאי הרואה בציבור הכללי חלק מכלל ישראל.

על אף ההבדלים הללו בין הדוברים השונים, המשותף לנוקטים קו זה הוא העובדה שאין מה לדבר כלל על גיוס לצבא הציוני הכופר, וגם לא על עזרה בעורף במסגרות מדינתיות מאורגנות, כיוון שמטרתן של היוזמות הללו היא להוביל לחילון החברה החרדית או להזדהות עם הגוף "הארור והעכור" הנקרא מדינת ישראל.

3.1. "לשאת במשא העם ובכתף": העמדה המשתלבת

זה כמה וכמה שנים קבוצה גדלה והולכת של חרדים משתלבת יותר ויותר בתעסוקה ובהשכלה בחברה הכללית. קבוצה זו עדיין בתהליכי

הכל התגוננות שלא יזיקו את כלל ישראל" (אהרן יהודה לייב שטיינמן, ימלא פי תהלתך: עניני ציבור – קובץ אגרות, בני ברק: א.י.ל., תשע"ה, עמ' רעב).

50 בשל תחושת שבר ערכי שפשט בציבור החרדי בתחילת המלחמה, היו רבנים שניסו לחדד את ההבדלים בין הציבור הכללי לחרדי. מנגד היו שחידדו דווקא את מסרי הקרבה והערבות ההדדית לכלל ישראל, מתוך הדגשת ההסתייגות מאורח החיים החילוני ומהמדינה. על אודות המשבר הערכי שפקד את החברה החרדית עמיד להתפרסם באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה מאמרי "משבר הערך החרדי".

דוגמה מובהקת לעמדה המורכבת המאמצת את כלל ישראל ומסנגרת על הציבור החילוני בהיותו "חינוק שנשבה" ביד אחת, ודוחה את המדינה הציונית-חילונית ביד השנייה, נמצאת בדבריו של משגיח ישיבת מיר, הרב בנימין פינקל: "צריך לבקש ולהתפלל שכולם יחזרו לביהם לשלום ושיחזרו גם בחשבה [...] אני לא בעל הבית להגדיר מי תינוקות שנשבו ומי לא [...] אז לכת ולבקש על יהודים [...] שיחזרו לביהם לשלום זו ציונות? אנחנו עכשיו בגלות ורוצים שליהודים יהיה טוב... שיחזרו לביהם בשלום". לדברים המלאים ראו חנני ברייטקופף, "המשגיח הגר"ב פינקל זעק בשיחה: איך אפשר לא לראות את הכאב", כיכר השבת, 21.11.2023.

התהוות, אולם ניתן לאפיין בה כוחות שונים⁵¹ שמושכים אותה לקצוות מנוגדים – האחד מושך יותר לכיוון הזרם המרכזי החרדי ורואה את עצמו כחלק ממנו, בעוד הזרם המרכזי מגלה גמישות (שלא הייתה בשנים קודמות) ומוכנת לקבלו, ואילו הכוח האחר מושך לכיוון נגדי של זהות חרדית עצמאית ומוכנת.

לקבוצה זו אין מנהיגות היררכית מוסדרת אולם ישנם כמה רבנים הפועלים במרחב זה. הבולט מבין הרבנים הפועלים בקרב קבוצת החרדים המשתלבים הוא הרב דוד לייבל, שנקט קו פומבי כנגד ההנהגה הקלסית והקים מסגרות שונות לטובת הציבור המשתלב.⁵²

עם היוודע דבר מתקפת הפתע ותוצאותיה הקשות קרא הרב לייבל בשיחת זום עם תלמידים (שזכתה לפרסום באתר "כיכר השבת") באופן חד וברור להטות שכם ולהשתתף באופן מעשי במאמצי החברה הישראלית. הוא הדגיש כי מי ששוקדים על לימודם צריכים להמשיך ולעשות זאת על מנת להגן על עם ישראל באמצעות לימוד התורה. אולם מי שלעיתים פוסקים מתלמודם בשל כל מיני סיבות, עליהם מוטלת חובה מוחלטת להשתתף באופן ממשי ומשמעותי במאמצי העורף:

כל בחור ואברך שקורע את עצמו בלימוד, כמו חייל אנחנו מחזקים את ידיו ומוקירים אותו ומעריכים אותו. בזכות התורה שלו יש הגנה על עם ישראל.

אבל כל בחור או אברך שיוצא שבועיים לפני הבחירות ל"חוב קדוש" לעבוד בשביל מפלגה ושבוע אחרי הבחירות מנתח את הבחירות. יש לו חוב קדוש קודשים עכשיו. כל

51 לסקירה עדכנית של הקווים השונים המתהווים בקבוצה זו ראו תהילה גאדו, "שני זרמים של החרדיות המודרנית: סקירת המחקר, קטגוריזציה ומשמעויות לעתיד", לשם שינוי 3 (2023), עמ' 69–89 (המאמר נמצא גם באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה); וכן ראו בקובץ זה את מאמרה המוקדש לסקירת המנהיגות החרדית המודרנית בזמן המלחמה מתוך התמקדות ברב לייבל ובמנהיגותו.

52 עד למלחמה פעל הרב בעיקר באמצעות בניית מסגרות שונות שיועדו לבניית המסד לפיתוח הזהות החרדית החלופית החורטת על דגלה קידום פלורליזם באופני הקיום החרדיים. הקו החינוכי של הזרם הליטאי המרכזי הוא שלימוד תורה הוא הפעילות הלגיטימית היחידה עבור גברים חרדים. לעומת זאת, על פי הקו שקידם הרב לייבל מי שרצה יוכל לשקוד על לימודו ומי שלא יחפוץ בכך יוכל לכתחילה לרכוש מקצוע והחברה תקבל את קיומו כקיום כשווה בין שווים ולא כקיום שבדיעבד. לסקירה מקיפה על אודות הרב לייבל ופועלו ראו את מאמרה של תהילה גאדו בקובץ זה.

אחד מהלומדים מהאברכים מהבחורים צריך ללכת לתרום דם. צריך בחורי ישיבות ואברכים בכל לוויה [ההרגשה במקור].

חייבים שבכל לוויה יהיה יצוג של חרדים. תחלקו מים, לא יודע מה. אנחנו חלק. אנחנו משתתפים בצערכם, בניחומי אבלים צריך ללכת בכל מקום, לתמוך במשפחות של הפצועים, במשפחות של המילואימניקים.⁵³

דברים דומים פרסם הרב רפאל קרויזר, ראש בית המדרש לתורה והלכה "למען דעת" ורב מוכר בקהילות החרדים המשתלבים, בבוקרו של יום ראשון שלאחר המאורעות.

בפוסט שכתב הרב קרויזר הוא הבחין בין "לומדי התורה ועמליה בכל כוחם", שעליהם להמשיך וללמוד "למען עמנו", לבין בחורי הישיבות "הגודשים הופעות [...] או מתגייסים להצלחת רשימה פוליטית בבחירות לעירייה", שהם לדבריו חייבים "מוסרית, ערכית, רוחנית ותורנית, להתייצב למען עמנו":

ביום שמחת תורה, נפל דבר בישראל, וכל מי שיש לו לב מרגיש לא יכול לעמוד מנגד. [...] זה העם שלנו, זה אנחנו, ומוטל עלינו להיות שם בפועל ממש במסירות נפש [...] אלפי בחורי ישיבות הגודשים הופעות של נפתלי קמפה או מתגייסים להצלחת רשימה פוליטית בבחירות לעירייה, חייבים! חייבים! מוסרית, ערכית, רוחנית ותורנית, להתייצב למען עמנו ולשאת במשא העם בכתף.

לומדי התורה ועמליה בכל כוחם ומשימים לילות כימים להגות בתורה, חזקו ואמצו למען עמנו.⁵⁴

בשונה מהרב לייבל ומהרב קרויזר, שעסקו בשאלת הגיוס בעקבות מתקפת הפתע ותוצאותיה הקשות, הרב יהושע פפר, הפעיל בקהילות החרדים המשתלבים ומשמש רב קהילה בירושלים, פובליציסט ועורך ראשי של כתב העת "צריך עיון", נזקק לסוגיה עוד בשנת 2021. במאמר שכותרתו "לא תוכל להִתְעַלֵּם"

53 חנני ברייטקופף, "הרב לייבל הסביר: 'זה מה שכל חרדי חייב לעשות בזמן הזה'", כיכר השבת, 16.10.2023.

54 "הרב החרדי: 'זה הזמן לומר את האמת'", אתר ערוץ 7, 8.10.2023 (בלא ציון ש מחבר).

עמד הרב פפר על החובה המוסרית העקרונית המוטלת על הציבור החרדי לתרום את חלקו ולהתגייס לצבא, ולא "להתחבא" מאחורי טענות אפולוגטיות שונות. לקראת סוף המאמר הוא מזהיר את ה"אני מאמין" המעשי שלו – הכרה עקרונית בחובה החלה על הציבור החרדי להתגייס לצבא לצד מתן פטור מחובת הגיוס לתלמידי ישיבות המשקיעים את כל זמנם ומרצם בלימוד התורה:

קיימת תביעה מוסרית והלכתית ברורה ופשוטה לשאת בנטל השרות הצבאי ולהגן על העם היושב בציון. [...] מנגד, מוטלת על כולנו חובה פשוטה, לדאוג לכיסוס לימוד התורה, לוודא את שגשוגם של מוסדות התורה ולאפשר את צמיחתם של תלמידי חכמים שיפארו את הדור הבא [...] יש אפוא חובה להשתתף בשרות הצבאי, ויש חובה מקבילה לעודד ולפתח את לימוד התורה.

כיצד ניתן לקיים את שניהם? התשובה היא שראוי ונכון שתלמידי ישיבות, המשקיעים את כל זמנם ומרצם בלימוד התורה, יזכו לפטור מהשרות הצבאי. [...] [זה] היסוד, שהוא חובה הדרית – הן של השתתפות בשרות הצבאי, והן של מתן אפשרות לצמיחה תורנית בתוך היכלי הישיבות.⁵⁵

אם כן, בחלק זה שורטטו קווי המתאר של עולם הדעות הרבני של זרמים חרדיים שונים בכל הקשור לתודעת השיתוף בין הציבור החרדי לכללי ולשירות הצבאי.

בהתאם לחלוקה המקובלת הוצגו שלוש עמדות מרכזיות:⁵⁶

55 יהושע פפר, "לא הויכל להַעֲלֵם – להיענות לצו השרוח", צריך עיון (כ"ג בסיוון התשפ"א).

56 קשה לומר בדיוק מהי החלוקה הפנימית המספרית בין הקבוצות, אולם ככלל ניתן להעריך את ההתפלגות כך – הקצה המשתלב והקצה המתבדל מונים בין 10% ל-15% כל אחד, והשאר משתייכים לזרם המרכזי. לי כהנר הציעה חלוקה אחרת ושיעורים אחרים. ראו כהנר (לעיל הערה 6), עמ' 35. החלוקה שהציעה כהנר, המארגנת את הקבוצות על ציר מודרניות-שמרנות, די תואמת בכל הקשור לזרם המשתלב – הזרם המודרני, אולם הזרם המתבדל חופף רק במידה חלקית לזרם האולטרה-שמרני. לסקירה עדכנית על אודות הזרם המשתלב ראו את מאמרה של תהילה גאדו בקובץ זה. עם זאת, חשוב לזכור שחרדיות ספרדית שונה מאוד מזו האשכנזית (על כך ראו להלן סעיף ג.4. וההערות שם), ואין די ביריעה מצומצמת זו כדי לפרוש את התמונה על כל פרטיה.

• **עמדת הזרם המרכזי** – התביעה העקרונית לנשיאה בנטל השירות הצבאי כלפי הציבור החרדי נענית לדעת המחזיקים בעמדה זו באמצעות הפעולה האמיתית השומרת על עם ישראל – לימוד התורה.

• **עמדת המתבדלים** – הסתייגות עקרונית מכל קרבה לציבור הכללי ושיתוף פעולה עם הממשלה הציונית. המחזיקים בתפיסה זו אינם מוטרדים כלל משאלת השירות הצבאי משום שהם תופסים את עצמם כגוף נפרד שאינו קשור למדינה ולמוסדותיה.

• **עמדת המשתלבים** – בדומה לעמדת הזרם המרכזי, המחזיקים בעמדה זו סבורים גם הם כי לומדי התורה מגינים על עם ישראל. אולם להבדיל מהם רבנים אלו מדגישים את השיתוף הרגשי, תודעת האחוה והחובה וקוראים לכל מי שאינו מתמסר לחלוטין ללימוד תורה לעשות ככל שביכולתו "לשאת במשא העם בכתף".

לכאורה, ההבדל המשמעותי ביותר הוא בין המחזיקים בעמדה המתבדלת, הדוחה כל שיתוף בין הציבור החרדי לבין הציבור הכללי והמדינה, לבין העמדות האחרות, הרואות שתיהן בלימוד התורה אופן השתתפות לגיטימי של הציבור החרדי במערכה הכללית.

אולם כפי שאראה להלן בחלק הבא, ההבדל בין שתי הקבוצות הללו, שנראה לכאורה כניואנס דק, מסגיר למעשה תהום של ממש הפעורה בין העמדות השונות ובעיקר בין כיווני התנועה העתידיים של הזרם המרכזי והזרם המשתלב.

חלקו הקודם של המאמר הוקדש לבחינת

התפיסות האידאולוגיות בכל הקשור לשאלת ההשתתפות והנשיאה בנטל הביטחוני, ואילו חלק זה יוקדש לשרטוט קווי המתאר של העמדות המעשיות ביחס לגיוס חרדים שאינם מקדישים

את כל זמנם ללימוד תורה, ולפיכך ההצדקה המרכזית לפטור הניתן לגברים חרדים מגיוס – התמסרות ללימוד תורה – פחות רלוונטית עבורם.

ישנם שני שיקולים מרכזיים הנמצאים על לשון המאזניים ומטים את הכף לכיוון זה או אחר: שאלת משקל תרומת לימוד התורה (גם לימוד מועט) למול חשיבות

ג.

גיוס חרדים לצה"ל: מאגדה להלכה למעשה

התרומה המעשית בגיוס לצה"ל בכל הקשור לגורל המערכה, והחשש מפני חילון.

רבני הזרם המרכזי טוענים כי גם מעט לימוד תורה מסייע להגנה על העם והארץ יותר מגיוס מלא, ולעומתם רבנים הפעילים בזרם המשתלב סבורים כי מי שאינו מתמסר אך ורק ללימוד תורה בלבד אינן הצדקה מוסרית שלא יתגייס.

בכל הקשור לסכנת החילון ישנה תמימות דעים בין רבני הזרם המשתלב לרבני הזרם המרכזי כי גיוס צעירים חרדים בעת הזו בעייתי בשל סכנת החילון הנשקפת ממוסד חברות מרכזי כמוסד הצבאי. אולם בעוד רבני הזרם המרכזי מסתפקים בהעלאת טענה זו כעילה לדחיית תביעת הגיוס ובמידה רבה לסגירת הדיון, רבני הזרם המשתלב מדגישים כי חובת הציבור החרדי להירתם וליצור מסגרות מותאמות לצעירים הללו על מנת לשלבם בתפקידים משמעותיים בשירות צבאי בהמשך ללא פגיעה ברמתם הרוחנית ובזהותם החרדית.

את העמדות אבחן ביחס לשלוש קבוצות רלוונטיות: (1) גברים חרדים מעל גיל 26 המתגייסים לשלב ב, וברובם המוחלט נשואים והורים לילדים ונטועים היטב בתוך הקהילה החרדית; (2) תלמידי ישיבות שמקדישים חלק מזמנם ללימוד תורה אולם משלבים גם עיסוקים נוספים; (3) צעירים שאינם תלמידי ישיבות כלל ועיקר אולם נמנים עם הקהילה החרדית. בכלל זה אסקור בקצרה את המתח יוצא הרופן הנשקף מההתבטאויות השונות, ואף הסותרות, בקרב גדולי הרבנים הספרדים בכל הקשור לגיוס צעירים שאינם מתמסרים אך ורק ללימוד תורה.

1.1. גיוס לשלב ב
על רקע המלחמה
הנוכחית
 בכל הקשור לגיוס לשלב ב בתקופה זו לא הייתה התבטאות משמעותית ישירה של רבני הזרם המרכזי בעניין, אך ב-31 באוקטובר התפרסם מכתב של הרב לנדרו ב"יתד נאמן" שבו הוא הביע

התנגדות לכל פעילות שאיננה לימוד תורה:

ידעו לומדי התורה ועמם כל החרדים לדבר השם כי אין לנו אלא לימוד התורה.

והעוסקים בפעולות אחרות, מושכי לבבות רפופים המדמים כי בהם תשועתנו מכל הצרות והסכנות האופפות אותנו ידעו כי רבה משוגתם ורב היזקם לעצמם לילדיהם ולבני ביתם ולאחרים, וכאשר מקובל לנו מרבתינו זצ"ל.

עזבו עזבו את משוגות ורעיונות ודמיונות לבותיכם ושובו אל השם בתורה לימודה וקיומה, תשובה ותפילה לבורא עולם כי יצילנו מכל הפגעים ומרעין בישין הבאים עלינו.

ותשועת השם כהרף עין.⁵⁷

הנוסח מעורפל וכוללני והוא מגנה את כל ה"עוסקים בפעולות אחרות", אולם המשמעות מתחזקת מההקשר שבו פורסם המכתב. המכתב פורסם לאחר פריחת יוזמות ההתנדבות האזרחיות השונות בעורף ובחקלאות, ולאחר תחילת גיוס מתנדבים לשלב ב. כלומר, ההתייחסות הרבנית המשמעותית של גדול רבני הזרם הליטאי המרכזי שללה לכאורה גיוס לשלב ב בטענה שהציבור החרדי צריך להפנים כי "אין לנו אלא לימוד התורה", ולכל מי שאינם עוסקים בה הוא קורא: "שובו אל השם בתורה לימודה וקיומה".

מנגד, רבני הזרם המשתלב סבורים כי תופעת הגיוס לשלב ב בקרב גברים חרדים נשואים שאינם אברכי כולל ואין תורתם אומנותם היא תופעה מבורכת ויש לעודדה.

בשיעור שמסר הרב לייבל באותה תקופה שבה התפרסם מכתבו של הרב לנדו (סוף חודש אוקטובר 2023) הוא התייחס ליוזמת ההתנדבות לצה"ל לשלב ב בקרב חרדים בני 26 ומעלה. על אף שהוא הטיל ספק ביעילות המעשית של היוזמה ובתרומה הממשית ללחימה, הוא שיבח את היוזמה ואת תנועת הנפש הניצבת בבסיסה ואת רגש ההשתתפות המובע בה:

יש איזושהי התגייסות. זה נחמד מאד וטוב מאד. מאה עשרים התגייסו היום. יש יותר אנשים שרוצים להתגייס. מה הם מרגישים? הם מרגישים שהם רוצים לתרום למאמץ המלחמתי. הם מבינים שהם לא ילחמו עד שבכלל ידעו איך להחזיק נשק. אי אפשר לשבץ אותם בסבב הזה.

זה לא שהם עכשיו יתרמו למצב המלחמתי של היום, אבל זו אמירה מסוימת. אמירה חשובה כלפי חוץ וכלפי פנים.

אנחנו לוקחים אחריות. אנחנו שייכים.⁵⁸

57 חנני ברייטקופף, "הגר"ד לנדו במכתב: 'ידעו החרדים, כי אין לנו אלא לימוד התורה'", כיכר השבת, 31.10.2023.

58 חנני ברייטקופף, "הרב לייבל: 'ישנה אמירה חשובה בהתגייסות החרדית לצה"ל'", כיכר השבת, 31.10.2023.

גם הרב פפר שיכח את תופעת התנדבות בני 26 ומעלה לצה"ל. בטור שפרסם באותו שבוע שבו פורסמו מכתבו של הרב לנדו ודברי הרב לייכל לעיל, כתב הרב פפר:

מאז אותה שבת שחורה ומפרוץ המלחמה אנו עדים להתגייסות יוצאת דופן של היהדות החרדית למען מערכות ה' נגד אויבינו. [...] היא ניכרת באלפי חרדים, פטורים משרות צבאי בהיותם בני 26 ומעלה, שניגשו ללשכת הגיוס וביקשו להתגייס לצבא ולהיות חלק ממלחמת ה'. רבים מהם אכן ייקלטו בשרות הצבא ויזכו להכריע את אויבינו בכל מקום שהם.⁵⁹

אין זה מקרה שההתייחסויות הללו התפרסמו כולן באותו השבוע. יוזמת ההתנדבות לשירות שלב ב בצה"ל שצמחה מהשטח החרדי צברה תאוצה באותה תקופה והובילה למכתב החרף של הרב לנדו כנגד "מושכי לבבות רפופים" שאינם מפנימים כי תפקיד הציבור החרדי הוא אחד בלבד – ללמוד תורה. מנגד, כפי שראינו רבנים הפעילים בזרם המשתלב בירכו על התופעה ועודדו אותה כיוון שלתפיסתם מי שאינו מתמסר אך ורק ללימוד תורה חייב מוסרית – גם אם לא חוקית – לתרום ככל יכולתו להגנת המדינה.

חשש החילון האופף גיוס צעירים אינו רלוונטי במקרה זה, כיוון שמדובר באנשים בוגרים, ברובם המוחלט בעלי משפחות המושרשים היטב בקהילה. לכן רבני הזרם המשתלב מעודדים התנדבות בוגרים לצה"ל ורואים בה שליחות חשובה וחלק בלתי נפרד מחובת השעה המוטלת על הציבור החרדי.

ג.2. גיוס צעירים
שאינן תורתם כל
אומנותם

הטענה שלומדי תורה מגינים על עם ישראל בלימודם, טענה המשמשת את רבני הזרם המרכזי כנימוק לפטור מחובת הגיוס, מעלה את השאלה: ומה באשר למי שאינן תורתו כל אומנותו? דהיינו, מה באשר למי שלומד, אך עוסק בכך רק בחלק מהיום ואינו מתמסר אך ורק ללימוד תורה?

59 יהושע פפר, "קול הַטּוֹר נִשְׁמַע בְּאַרְצֵנוּ: תּוֹר הַיְהוּדוֹת הַחַרְדִּית", צריך עיון (י"ב בחשוון התשפ"ד).

הקו שנקטו רבני הזרם המרכזי, ולפיו לומדי התורה תורמים את התרומה המשמעותית להצלחת המערכה, משאיר מרחב עמימות באשר לחובת הגיוס למי שלומדים תורה באופן חלקי ועסוקים גם בדברים נוספים.

מחד גיסא, ניתן לטעון שמי שאינו מתגייס כל כולו ללימוד תורה מוטלת עליו החובה העקרונית (גם אם לא המעשית כרגע – בשל בעיית אי-ההתאמה של צה"ל לצרכים הדתיים של הציבור החרדי) להתגייס. מאידך גיסא, ניתן לטעון שערך התורה כה גדול שתרומת הצעיר שלומד אפילו רק חלק מהיום גדולה ומשמעותית יותר מתרומתו במסגרת צה"ל.⁶⁰

שאלה זו הופנתה על ידי כתב אתר החדשות החרדי "כיכר השבת" למשגיח באחת הישיבות המובילות והחשובות במגזר הליטאי שהתראיין לאתר.⁶¹ במהלך הריאיון חזר המשגיח והדגיש כי לאחר לימוד תורה, מסירות נפש למען עם ישראל, קרי התגייסות לשירות קרבי, היא המצווה הגדולה ביותר שיש. בתשובה לשאלה: ומה על מי שאינם לומדים במשך יום שלם? ענה המשגיח: "גם כשמדברים על אלו שלא מתמידים, גם הם ראויים להערכה כל אחד לפי הכוחות שלו. לא מדובר כרגע על כאלה שהם ריקים מתוכן, לא. יש כאלה שגם אם הם לא 'המתמידים' בה"א הידיעה, הם לומדים במיטב יכולתם וזה מגן על עם ישראל!"⁶²

התייחסות דומה, אם כי עמומה יותר, הייתה בדברי חבר מועצת גדולי התורה של תנועת דגל התורה וראש ישיבה ליטאית מיישיבות הדגל, ישיבת חברון, הרב דוד כהן. בשיחה עם גורם חינוכי העוסק בטיפול בנוער מתמודד נשאל הרב אם מי שקשה לו לשקוד על לימודו ראוי שיצא מהישיבה וישתתף במאמץ הכללי:

המראיין: השאלה המעשית היא האם בחור יכול לשבת וללמוד, ואם קשה לו אומרים לו בא תעזור, תקלף תפוז, א, תחפור קברים וכו'.

60 טיבה אפשרית נוספת היא הרצון לשמר את מבנה החברה החרדית באמצעות הישיבות. אך כיוון שסקירה זו מוקדשת לנימוקים הערכיים העולים בשיח הרבני והסבר זה אינו מופיע בשיח הרבני, בחרתי שלא לעסוק בה כאן.

61 מבדיקה שערכתי עם גורמים באתר נאמר לי שהריאיון אכן אוחנטי ואינו יצירה ספרותית במבנה של ריאיון עיתונאי.

62 ישראל גראדוואהל, "המשגיח הליטאי בריאיון נדיר: 'חוץ מלימוד התורה – אין דבר יותר גדול מלהגן על עם ישראל'", כיכר השבת, 7.3.2024.

הרב כהן: בתקופות הקשות ביותר, עוד בזמן מלחמת השחרור לא נתנו לבחורים לצאת, אמרו להם להישאר בישיבה, התפקיד של הבחור הוא לשבת וללמוד. וגם בחור שקשה לו, איני יודע אם באמת צריך אותם. ולא מהעזרה של הבחור תבוא הישועה. תורה מגנא ומצלא, מדברים על תורה, ואתם עושים תורה, אתם צריכים לשבת וללמוד, תאמינו בכח התורה ותתחזקו.⁶³

מניסוח הדברים ניכר כי הרב כהן מחפש הצדקה לטענתו שגם בחורים שאינם שוקדים כראוי על לימוד התורה אסור להם לצאת ולעזור. בניסיון לעמוד למול התביעה המוסרית המתבקשת הוא מטיל ספק אם בכלל צריך עזרה של בחורים כאלו מחוץ לישיבה, ובכל מקרה ברור שהוא אינו מוכן לפתוח את הדלת לאופציה הזו.

הדברים הללו עולים לכאורה בקנה אחד עם רוח ההתבטאויות של הרב לנדו, הן בשיחתו עם אשל שבה אמר כי "לומד אחד שווה אלף אחרים" והן במכתב המוזכר לעיל שבו הוא קובע כי "אין לנו אלא לימוד התורה".⁶⁴

גם זקן ראשי הישיבות הליטאים וחתנו של הרב אלעזר מנחם מן שך, הרב מאיר צבי ברגמן, פרסם מכתב תקיף ביותר וקבע ש"נעמוד על כך בכל תוקף שלא תמנע האפשרות של כל בן ישראל לישב באהלה של תורה" ושם אכן יגיעו הדברים לידי עימות חזיתי "צריכים למסור על זה את הנפש". אולם במכתבו הוא מתייחס ל"גזירת גיוס כנגד בני הישיבות" ללא הבחנה בין מי שתורתו כל אומנותו, לבין מי שאין תורתו כל אומנותו. לפי פשוטו נראה שהוא מביע התנגדות גם לגיוס צעירים המשלבים פעילויות נוספות לבד מלימוד תורה, אולם הדברים לא נאמרו במפורש.⁶⁵

מנגד, הרבנים הקוראים להשתלבות רואים בחיוב באופן עקרוני גיוס צעירים שאינם מתמסרים באמת ובתמים ללימוד תורה. אומנם גם רבנים אלו מסתייגים מגיוס צעירים חרדים בשלב זה בשל החשש מחילון. אולם הכיוון שהם שואפים

63 אליאב מילר, "מרן ראש הישיבה הגר"ד כהן שליט"א בשיחת השקפה נדירה על האסון המטלטל וחובתנו בעת הזו", במה - מגזין תוכן לבית ולמשפחה, כ"ח בתשרי תשפ"ד (13.10.2023).

64 כמוכן, מדובר בשברי דברים ואי אפשר לגבש מפרגמנטים אלו עמדה ברורה, אולם רוח הדברים לכאורה נוטה לכיוון זה.

65 את המכתב המלא ניתן לקרוא בעלון **זרכי אורה**, פרשת תזריע תשפ"ד, בעמ' האחרון.

אליו הוא שצעירים חרדים שאינם מתמסרים ללימוד תורה באופן בלעדי
 ישתלבו במסגרות שונות בצה"ל. על כך כאמור ארחיב להלן.⁶⁶

לכר מהזרם המתבדל הקרוב לחוגי העדה החרדית
 הרואים בכל השתתפות בגופי המדינה והתקרבות
 פוטנציאלית לציבור הכללי דבר פסול, הרי ביחס
 לצעירים שאינם נמצאים כלל בשיבות ההצדקה
 לכאורה לפטור מגיוס אינה קיימת, ולפיכך הדרישה הציבורית לגיוסם מוכנת
 יותר.⁶⁷

66 יודגש, כיוון שמתווה קדור המבחין בין צעיר הלומד יום שלם לבין מי שלומד חלק מהיום טרם הוסדר בין רשויות החוק לבין מנהיגי הציבור החרדי, אי־אפשר לקבוע מסמרות באשר לעמדת הרבנים הללו בסוגיה. השאלה אם יוכלו לעמוד מול הלחץ הפנימי מצד הזרם המרכזי, הסבור שמקומם של הצעירים הללו הוא בבית המדרש, נשאר פתוחה. אולם מהדברים שהתפרסמו עד עתה נראה שלכך דעתם נוטה. להתפתחויות העדכניות בכל הקשור למתווה גיוס לצעירים שאין תורתם אומנתם ראו ריקי רט, "צה"ל ביקש גדוד, הרב לייבל החליט להקים חטיבה", מקור ראשון, 15.8.2024. אוסיף ואציין כי נכון לשעת כתיבת שורות אלו על אף התפרעויות קשות שכוונו נגד הרב לייבל מצד גורמים קיצוניים שאילצו את הרב לעבור מדרת מגוריו בעיר בני ברק, לא נסוג הרב מעמדתו והוא ממשיך ומקדם את יוזמתו לשילוב מותאם של צעירים חרדים בצבא. על האירועים והגובת הרב ראו איציק ברנדווין, "בעקבות האיומים נגדו: הרב דוד לייבל עוזב זמנית את בני ברק", ערוץ 7, 7.8.2024.

67 בשיח החרדי שגורה האמירה כי מי שאינו לומד חייב להתגייס. ראו למשל את דבריו של חבר הכנסת יצחק פינדרוס מסייעת יהדות התורה ולפיהם "העמדה החרדית מימי הרב שך אומרת שמי שלומד שלא יגעו בו ומי שלא לומד שילך להתגייס" (חדשות סרוגים, "פינדרוס באמירה נחרצת: 'מי שלא לומד – שיתגייס'", סרוגים, 3.3.2024). נוסף על כך בחודש מרץ פורסם באמצעי התקשורת כי במסגרת המגעים שהתנהלו בין נציגי העולם החרדי לגורמים הרלוונטיים הסכים הרב משה הלל הירש, המכהן כאחד הרבנים הבכירים ביותר בעולם הליטאי, ליוזמה ולפיה צעיר חרדי שאינו לומד בשיבה יחויב בגיוס. ראו יקי אדמקר, "הסכמה מפתיעה מהמנהיג החרדי־ליטאי: 'מי שלא לומד בשיבה – שיתגייס'", וואלה, 17.3.2024.

העיקרון העומד מאחורי אמירה זו הוא הגנה על לגיטימיות הסדר הפטור לתלמידי הישיבות. הרב שך (1899–2001) ורבנים מרכזיים נוספים בני דורו חזרו ואמרו שישנה חובה גמורה המוטלת על כל צעיר שאינו לומד בשיבה להתגייס לצבא, וכי צעיר חרדי שאינו לומד בשיבה ומתחמק מהצבא הרי הוא "ירודף" של עולם התורה. "ירודף" בעולם ההלכה הוא אדם שרודף אחרי מישהו אחר במטרה להורגו. המסר המקופל בדימוי הזה הוא שצעיר חרדי שאינו לומד חותר תחת הלגיטימציה של עולם התורה להיפטור מגיוס ובכך הוא כאמור מסכן את הסדר הפטור מגיוס לכלל עולם התורה. ראו יהושע פפר, "מדוע אנחנו – גם מי שאין 'תורתו אומנותו' – לא מתגייסים?!", צריך עיון (י"ב באדר ב' התשפ"ד).

אך כפי שנראה להלן ברמת הנכונות האמיתית המשתקפת מההתבטאויות השונות ניכר שיש בסוגיה זו הבדל משמעותי בין רבני הזרם המרכזי לבין רבני הזרם המשתלב.

בהמשך הריאיון של המשגיח באתר "כיכר השבת" הוא נשאל גם על גיוס צעירים חרדים שאינם לומדים כלל בישיבות. תשובתו הייתה שעקרונות יש לכאורה צדק בתביעה שאלו יתגייסו, אולם אין כשירות של המערכות הצבאיות לקליטת הצעירים הללו באופן שישמר את רמתם הדתית:

מה שחשוב מאוד לדעת זה שיש באמת בעיה אמיתית. גם הבחורים האלה אנחנו צריכים למצוא את הדרכים לשמור עליהם שיישארנו מה שהם ולא יפלו יותר.

וגם אצלם יש דרגות שונות, יש כאלה שעדיין מחוברים ושומרי שבת לכל הפחות. [...] מי לוקח אחריות על כך שהבחור הזה יוכל להמשיך לשמור שבת כמו שהוא עשה עד היום? [...]

באופן כללי הצבא הוא מערכת של פיקוח נפש. וזה דבר שאנחנו לא יכולים להסכים לו. אנחנו לא יכולים לקחת בחורים שהם שומרי שבת ולהכניס אותם לכזאת מערכת, זה קו אדום עבורנו. [...]

אם הייתה לנו מערכת שהיא באמת מפוקחת על ידי רבנים ושלחה המילה האחרונה היה מקום לשקול לגבי כאלה בחורים שלא שייכים לישיבה.⁶⁸

גם רבני הזרם המשתלב הסבורים שצעירים חרדים שאין תורתם אומנותם צריכים עקרונית להתגייס – אם הם לומדים חלק מהיום ומשלבים עיסוקים נוספים, ובוודאי אם הם אינם לומדים כלל – קראו בשלב זה לצעירים אלו לא להתגייס.

במכתב ייעודי הבהיר הרב לייבל שאף כי עמדתו העקרונית היא שחובת הגיוס חלה גם על הציבור החרדי,⁶⁹ נכון לעכשיו טרם בשלו התנאים ברמה המעשית

68 גראדוואהל (לעיל הערה 62).

69 "איננו יכולים לאכול את העוגה ולהשאיר אותה שלמה. אם אנו לוקחים חלק בזכויות, אנחנו נדרשים לקחת חלק גם בחובות. [...] גם בנוגע לסוגיית הגיוס, המורכבת יותר, ושבה אנו מצפים גם לפשרות מרחיקות לכת מצד הציבור הכללי, עלינו להבין

לגיוס צעירים חרדים לצבא – גם מי שאין תורתם אומנותם – והם עלולים להידרדר ברמתם הרוחנית. לכן בשלב זה הוא קרא להם לא להתגייס עד שיוקמו מסגרות מותאמות שתשמורנה על רמתם הרוחנית של הצעירים:

צעירים שאינם מעוניינים לשבת וללמוד במשך יום שלם ואינם מתעתדים לקיים אורח חיים שכזה, גם הם לעת עתה בכלל המניעה להתגייס לצבא. אין היתכנות לשמירה על רמה רוחנית ראויה בצבא מבלי שתקדם לכך הכנה רוחנית אינטנסיבית, ומבלי שהצבא יתאים את עצמו לקליטתם בכמה וכמה מישורים. כל זמן שלא יתמלאו תנאים אלו, האיסור עומד בתוקפו.⁷⁰

לא זו אף זו, לאחר שנוכח הרב לייבל שיש צעירים שמעוניינים להתגייס בשלב זה הוא פרסם מכתב מפורש הקורא להם להמתין ולא להתגייס עד שתוקם מסגרת מותאמת עבורם.⁷¹

קו דומה נקט גם הרב פפר. כרב לייבל, גם הוא בירך על הנכונות שגילה הציבור החרדי להטות שכם ולהתגייס לצבא. עם זאת, גם הוא סבר שטרם בשלו התנאים המעשיים לגיוס צעירים: "בהחלט, יש צורך בתיקונים גדולים כדי שהיהדות החרדית תוכל להשתלב בצבא באופן ראוי, בוודאי בגילים צעירים – אדגיש שאינני קורא כאן לגיוס בני הישיבות ומתייחס לאלפים שאין תורתם אומנותם."⁷² זו גם הייתה עמדתו כמה שנים לפני כן בטור שהובא לעיל: "אין היום היתכנות לגיוס צבאי לבחור חרדי שמור. בחור ירא שמים המקפיד על קלה כעל חמורה, שאינו מוצא את מקומו בישיבה, לא ימצא את מקומו גם **צבא**."⁷³

שזו איננה בעיה שלהם אלא שלנו, כמי שמהווים בשר מבשרה של מדינת היהודים" (דוד לייבל, "מחגיגים למצוא פתרון", המקום 31 (חשוון תשפ"ד).)

70 חנני ברייטקופף, "הרב לייבל: יש בלבול בציבור. גיוס חרדים מבוגרים – בוודאי: גיוס צעירים? לא", כיכר השבת, 9.11.2023.

71 ראו דביר עמר, הרב דוד לייבל מבהיר: להמתין ולא להתגייס כעת לצה"ל, ערוץ 7, 11.7.2024.

72 ראו פפר (לעיל הערה 59).

73 ראו פפר (לעיל הערה 55).

לכאורה, יש כאן תמימות דעים בין רבני הזרם המרכזי לבין רבני הזרם המשתלב. אפילו הרבנים המתבטאים באופן חד וברור על החובה החרדית המוסרית להשתתף באופן שווה בנטל הגיוס מסייגים את דבריהם בטענה שכרגע המערכות אינן מתאימות לכך – לא מצד העולם החרדי, שאינו מחנך את צעיריו ומקנה להם כלים לשמור על זהותם במהלך התערבות עם הציבור הכללי, ולא מצד מערכות הצבא שעליהן לבצע התאמות נדרשות לקליטת צעירים חרדים.

עם זאת, על אף תמימות הדעים העקרונית לכאורה, חשוב לשים לב שהרבנים הללו מגיעים ממקומות שונים ושמים פעמיהם ליעדים שונים לחלוטין.

רבני הזרם המשתלב מכירים בערך הגיוס לצה"ל ומעוניינים לשלב צעירים חרדים שאין תורתם אומנותם במסגרות שיותאמו להם, ואף פועלים לממש זאת.⁷⁴ לעומתם המשגיח שרואיין ב"כיכר השבת", שמייצג ככל הנראה את הזרם המרכזי, אינו נראה מעוניין במיוחד לשלב צעירים בצבא. לדבריו אם רכיב בסיסי במערכת הצבאית ישונה וההוראות הצבאיות יהיו בפיקוח רבני הדוק, אז יהיה "מקום לשקול" אם ניתן יהיה לגייס את הצעירים האלו.

4.ג. גיוס צעירים
ספרדים שאין תורתם
כל אומנותם או
שאינם נמצאים
כלל בישיבות

שאלת הגיוס הפוטנציאלי עבור צעירים חרדים – ספרדים היא שאלה קרדינלית שאינה נוגעת בשולי המחנה אלא למסות גדולות ומשמעותיות. ככלל, יש להבחין בין שתי קבוצות מרכזיות המרכיבות את החברה הספרדית החרדית – קבוצה אחת היא "הספרדים התורנים", המורכבת מספרדים המושפעים מעולם הישיבות הליטאי⁷⁵ או מיוצאי החרדיות הספרדית בנוסח ישיבת פורת יוסף, וקבוצה שנייה של ציבור ספרדי "חרדי-מסורתי", שלא אימץ את האתוס החרדי בשלמותו והוא קרוב לציבוריות הישראלית.⁷⁶

74 הרב לייבל שוקד על הקמת מסגרת מותאמת לקליטת חרדים בחוץ המערכת הצבאית. ראו רט (לעיל הערה 66).

75 להרחבה ראו יעקב לופו, ש"ס דליטא: ההשתלטות הליטאית על בני תורה ממרוקו, בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2004.

76 חשוב להדגיש, על אף המקורות השונים מדובר בסופו של דבר בחברה אחת ולפיכך יש לחשוב עליה כעל מערכת אחודה בעלת שני מרכזי כובד המושכים לכיוונים שונים. על אודות קבוצות אלו ראו נרי הורביץ, "יציאה בשאלה: סיכון, סיכוי ומדיניות חברתית", ירושלים: אגורא מדיניות, 2018, עמ' 25.

שתי הקבוצות הללו יחד יוצרות קבוצת-על אחת בעלת שני מרכזי כובד המשפיעים זה על זה מחד גיסא, ומצויים במידה לא מעטה של מתח פנימי מאידך גיסא.

ככל הנראה, בשל העובדה שחלק לא מבוטל מהצעירים הספרדים משתייכים לציבור החרדי-מסורתי, מספר הצעירים מהזרם הספרדי שאין תורתם כל אומנותם או שאינם רשומים כלל ועיקר בישיבות גדול בהרבה ממספר הצעירים מהקבוצות החרדיות האחרות. על פי נתונים מינהליים שנאספו במכון הישראלי לדמוקרטיה רק כעשירית מכלל הצעירים הליטאים אינם רשומים בישיבות, ואילו מכלל הצעירים הספרדים החרדים כרבע (!) אינם מדווחים כלומדים בישיבות.⁷⁷

זאת ועוד, מחקר נוסף שנערך במכון הישראלי לדמוקרטיה העלה כי מבין צעירים חרדים הרשומים כלומדים בישיבות, הקבוצה בעלת הייצוג הגבוה ביותר של עובדים (המקבלים תלוש שכר) היא באופן מובהק קבוצת הספרדים.⁷⁸

לכך יש לצרף את העובדה שגם כיום הרוב המכריע של המתגייסים למסגרות לחימה המותאמות לציבור החרדי מגיע מהציבור הספרדי.⁷⁹

המספרים הללו מלמדים שהצעירים שהם לכאורה עתודה טבעית לגיוס – היות שליבת הציודק למתן דחיית הגיוס, תורתו אומנותו, אינה מתארת את אורח חייהם באופן נאמן (חלקית או בכלל) – משתייכים במספרים גבוהים לציבור הספרדי. בשל הקרבה הטבעית לציבוריות הישראלית חוששים הרבנים שבהינתן ההזדמנות והלגיטימציה החברתית מספר לא מבוטל של צעירים חרדים ספרדים יתגייסו מרצון.

בשל הדברים הללו, גדולי הרבנים המובילים את עולם הישיבות הספרדי חתמו על שורה של מכתבים המביעים הסתייגות נחרצת מכל מסלול של שירות, צבאי או אזרחי, המופנים לכל מי שמשתייך לקהילה החרדית, גם אם כף רגלו אינה דורכת בישיבה כלל. במכתב שפורסם ב־14.2.2024 ושחתומים עליו 12 רבנים

77 ראו מלחי (לעיל הערה 9).

78 ראו גבריאל גורדון, "הלומדים בישיבות חרדיות שמתחם לגיל 26 ומגמות הימצאות בשוק העבודה", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

79 אומנם אין נתונים רשמיים מטעם המערכת האמונות על הגיוס בכל הקשור למוצא המתגייסים מהציבור החרדי, אולם משיחה שערכתי עם יו"ר עמותת נצח יהודה, הפעילה המרכזית בתחום גיוס צעירים חרדים ללחימה, נאמר לי שהרוב המכריע (להערכתו למעלה מ-80%) מכלל המתגייסים למסגרות אלו הם חרדים ספרדים.

בכירים בעולם התורה הספרדי נכתב: "כל הנותן יד לגיוס שומרי תורה ומצוות החרדים לדבר השם, גם אם אינם במסגרת לימודים, הן לצבא והן לכל שאר מסלולי הגיוס, הרי הם בכלל מחטיאי הרבים (ההדגשות במקור)".⁸⁰ למכתב שפורסם ב־7.4.2024 צורפו עוד שש חתימות (גם חתימתו של הרב עובדיה יוסף המנוח!) והטון בו הוחרף: "אסור להסכים על שום פשרות בנושא הגיוס, ואין להיכנס עמם במשא ומתן בזה כלל. [...] בשעת השמד הזאת הננו בהוראה לכלל הציבור החרדי [...] לא נירתע מהליכה לבתי מאסר ומכל סוגי הסנקציות השונות. מוכנים אנו למסור את הנפש בכל עוז וגבורה למען קיום תורתנו הקדושה" (ההדגשות במקור).⁸¹

מנגד, רבנים הפעילים בקרב הציבור "הרך" מבחינה דתית דוגמת הרב חיים יוסף אברג'יל, שאינו נמנה עם רבני ש"ס אלא משמש מנהיג רבני עממי של קהילה חרדית־מסורתית ספרדית גדולה בנתיבות, מפגינים יחס חיובי כלפי שירות צבאי.⁸²

המתח בין העילית הרבנית המורכבת מקבוצת הספרדים־התורנים החרדה לשמירת הצביון הדתי מפני חילון מחד גיסא, לבין מייצגי החרדיות־המסורתית הקרובה לציבור הישראלי מאידך גיסא, התפרץ בשנה האחרונה בדמות עימות פומבי בין פוליטיקאים מש"ס לבין רבנים ספרדים בכירים בנוגע לשאלת גיוס צעירים שאין תורתם אומנותם.⁸³

את האמביוולנטיות המלווה את מנהיגי העולם החרדי־ספרדי הניצב על קו התפר שבין החרדי לישראלי ניתן לראות באמצעות התחקות אחר הסתירות בדבריו של הרב הראשי הספרדי, הרב יצחק יוסף, בכל הקשור לשאלת גיוס צעירים שאין תורתם אומנותם.

80 המכתב בנספח 5. להרחבה על אודות המכתב וההקשר שבו נכתב ראו אליהו ברקוביץ, "האליטה הרבנית נגד המסורתיים: שאלת הגיוס חושפת פערים במפלגת ש"ס", מקור ראשון, 18.2.2024.

81 משה ויסברג, "גדולי התורה הספרדים: גם בחור שאינו במסגרת לימודים אסור לו ללכת לצבא", בחדרי חרדים, 7.4.2024. ראו בנספח 6.

82 ראו שילה פריד, "בעד לימודי ליבה, לא מתנגד לגיוס: הרב מנחם טוב שמאתגר את ש"ס", ynet, 21.7.2024.

83 ראו ברקוביץ (לעיל הערה 80): ישי כהן, "מי שלא לומד – יתגייס: השר יעקב מרגי מציג מתווה חדש לסוגיית הגיוס", כיכר השבת, 12.2.2024.

בשנת 2018 בשעה שחוק הגיוס שב ונידון בממשלה התבטא הרב נגד גיוס צעירים שאין תורתם כל אומנותם בשל חשש מחילון: "אפילו לא מתמיד [...] ילך שם לצבא, לא יכול לעסוק בתורה, אולי גם יכול להתקלקל [...] יש שם פריצות, ניבול פה. [...] בחורי ישיבות, מי שזכה להיות בישיבה, אפילו שהוא לא מתמיד, אשריו ואשרי חלקו, שימשיך ולא שום דבר אחר. עליהם גאוותינו".⁸⁴

בחודש מרץ 2024, לאחר פרוץ המלחמה ולקראת הדיון בבג"ץ, שב הרב והתייחס לנושא הגיוס. נימת הדברים הייתה פולמוסית באופן מוצהר:

מורי ורבותי, צריכים לדעת שהישיבות והכוללים הם אלה שמעמידים את העולם, על שלשה דברים העולם עומד, ובראש וראשונה על התורה. [...] גם כשהלכתי לחיל האוויר, חיל הים, ויש שם קצינים בלי כיפה, אלופים וסגני אלופים, לא היססתי ואמרתי בצורה ברורה: בלי התורה של האברכים ובני הישיבות הצבא לא יצליח! אם יש הצלחה זה בזכות עולם התורה.⁸⁵

בהמשך החרף הרב את דבריו והבהיר שאם יכריחו את לומדי התורה להתגייס, הציבור החרדי יעזוב את הארץ:

יש בחורים שהולכים שמה למילואים. לא כולם זכו ללמוד תורה. כולם זכו להיות אברכים שפטורים מהצבא? שבט לוי פטורים מהצבא יהיה מה שיהיה. אם יכריחו אותנו ללכת לצבא ניסע כולנו לחו"ל. [...] אין דבר כזה, זה מעמיד את המדינה. הם צריכים להבין את זה כל החילונים שלא מבינים את זה, הם צריכים להבין שבלי התורה, בלי הכוללים, בלי הישיבות – לא הייתה הצלחה לצבא.⁸⁶

בעקבות הסערה שפרצה ברעת הקהל הישראלית לאחר פרסום הדברים הוציא הרב הבהרה שלפיה "כל דבריו כוונו רק על מי שלומד באמת – אך מי שלא לומד אין לו לקבל פטור במסגרת 'תורתו אומנותו'. הרב מדגיש כי לא ביקר

84 ישי כהן, "הראשון לציון: גם תלמיד ישיבה שאינו 'מתמיד' לא יתגייס", כיכר השבת, 9.7.2018.

85 ראו לעיל הערה 28.

86 ראו שיעור שבועי של הרב יוסף (לעיל הערה 27), דקה 1:44:05.

חלילה את לוחמי צה"ל 'שמחרפים את נפשם בחזית למען עם ישראל או מאותם משפחות שכולות של קדושים שנפלו למען הגנת ישראל שמקומם בשורה הראשונה בגן עדן'".⁸⁷

גם בעלון שבו מסוכם שיעורו השבועי של הרב ומופץ בכתי הכנסיות התבצע שכתוב הממתן את הדברים שנאמרו בשיעור. את הנימה הפולמוסית החריפה החליפה נימה מכלילה ומפייסת באמצעות שתילת משפטים המפליגים בשבח "החיילים מוסרי הנפש" והצגת העימות הרעיוני למול "לפיד וחלק מראשי הציונות הדתית" ולא מול הציבור החילוני כפי שנאמר במקור בשיעור.⁸⁸

עם זאת, בחודש יולי פורסמה הקלטה עדכנית של הדרכה שמסר הרב לאנשי חינוך ולפיה: "כל בן תורה פטור מללכת לצבא. גם מי שהוא בטלן, לא לומר, הולכים לצבא – מתקלקלים. יש שמה חיילות, יש שם קצינים וניבול פה. יש שם דברים נוראיים, לא הולכים לשם, נקודה".⁸⁹

הרב יוסף, הנמנה עם העילית התורנית, מסתייג באופן ברור מהשירות הצבאי גם בשל העליונות שהוא מייחס ללימוד התורה וגם בשל החשש מחילון. ככל הנראה, בשל הביקורת הציבורית ובשל רצונו להיות מנהיג של כלל הציבור החרדי-ספרדי – כולל הציבור החרדי-מסורתי והשכבות המסורתיות המתקרבות לדת, הוא נאלץ להצהיר פומבית כי הפטור משירות שמור אך ורק למי שתורתו אומנותו בלבד – בניגוד לעמדתו האמיתית שאותה הוא מורה בשיחות פרטיות לתלמידיו.

על אף האמביוולנטיות בשל הקרבה של חלקים מהציבור החרדי-ספרדי לזה הישראלי חשוב להדגיש: הקו המרכזי שמונהג על ידי המנהיגים הרבניים העומדים בראשות עולם הישיבות החרדי-ספרדי ומנהיגים את התנועה הפוליטית הספרדית המרכזית – תנועת ש"ס, הוא הקו התקיף הדוחה כל יוזמת

87 ישי כהן, "הראשון לציון: מי שלא לומד תורה אסור לו להיפטר מגיוס בתירוצים של 'תורתו אומנותו'", כיכר השבת, 13.3.2024.

88 בשיעור נאמר: "צריך לדבר עם מישהו שהוא לא דתי ולגמגם לו? לא צריך לגמגם אלא לומר בצורה ברורה: התורה שלנו היא מגינה על עם ישראל! אתם מסייעים! אתם שליחים!", ואילו הנוסח המשוכח בעלון הוא: "מה שלא מבינים לפיד וחלק מראשי הציונות הדתית. לא צריך לגמגם, אלא לומר בצורה ברורה: התורה שלומדים היא זו שמגינה על עם ישראל! והחיילים שמוסרים את הנפש [מילים אלה נוספו בעלון] הם השליחים שמסייעים". ישנם עוד הבדלים בין הנאמר לבין הנכתב ברוח זו.

89 מיכאל שמש ועקיבא וויס, "הקלטת הרב יוסף: גם מי שלא לומד פטור מללכת לצבא. יש שם חיילות וניבולי פה", כאן חדשות, 16.7.2024.

גיוס. זאת כאמור בשל הפנמת מידת האיום על צביון החברה החרדית-ספרדית לנוכח פוטנציאל הגיוס המשמעותי משורותיה.

אם כן, בכל הקשור לגיוס לצבא מבחינת הרבנים החרדים, בהתייחס לכל קשת המועמדים – החל ממי שתורתם אומנותם ועושים לילות כימים ביגיעה על תלמודם, ועד למי שכף רגלם אינה דורכת ולו בישיבה לנוער מתמודד – גבולות הגזרה הם כדלהלן.

ד. טיכונים

1.1. נקודות הקונסנזוס הכלל-חרדי
הסקירה בכללותה מעלה כי קיימות שתי נקודות קונסנזוס בין כלל הרבנים החרדים בנוגע לחובת הגיוס:

- א. עמלי התורה באמת ובתמים ששוקדים על לימודם ראויים לפטור, ואין לגייסם.
- ב. בשלב זה אין לעודד גיוס צעירים גם אם אינם לומדים תורה כלל וכלל.

כמו שראינו בחלק הראשון של המאמר, בכל הקשור למי שתורתם אומנותם באמת ובתמים והם שוקדים לילות כימים על תלמודם – מוסכם על כל הרבנים בכל הזרמים החרדיים, גם על אלו הפועלים בקרב קבוצת החרדים המשתלבים, כי אין מקום לגייסם. כל הרבנים שעמדותיהם נסקרו בעבודה זו תמימי דעים כי מקומם של עמלי התורה בבית המדרש וכי הם תורמים לעם ישראל באמצעות לימוד התורה.⁹⁰

90 יש לסייג ולציין כי במכתב שהוציא הרב לייבל שכותרתו "תורה מגנא ומצלא" (תורה מגינה ומצילה) הוא דוחה את טענת היסוד החרדית השגורה בזרם המרכזי שלפיה לימוד התורה מגן על עם ישראל, וטוען שהדברים אינם נכונים מבחינה תורנית. בסוף המכתב הוא לכאורה קובע כי גם לימוד התורה אינו יכול להיות נימוק לאי-ההשתתפות בנטל: "אין זה פוטרנו מכל חובות ההשתתפות והנשיאה בעול" (חדשות סרוגים, "הרב החרדי מעורר סערה: התורה מגנא ומצלא? אז קחו אחריות", סרוגים, 22.12.2023). וראו גם במאמרה של תהילה גאדו בקובץ זה. כלומר, בניגוד לעמדתו הראשונית בתחילת המלחמה, שלפיה לומדי התורה מגינים על עם ישראל בעצם לימוד התורה וזה האופן שבו הם משתתפים בנטל, מתוך מכתבו זה משתמע כי אין בלימוד התורה כדי להגן על עם ישראל ולפיכך אין לומדי התורה פטורים עקרונית מנשיאה בנטל. על אף הדברים הללו, נראה

נוסף על כך בחלק זה של המאמר ראינו כי קיים כאמור קונסנזוס השולל אפשרות של גיוס צעירים בעת הזאת – גם מי שאין תורתם אומנותם. בשלב זה, כל עוד המערכת הצבאית איננה מאפשרת (לדעתם של הרבנים) את שימור הרמה הרוחנית של הצעירים בגיל הגיוס בתוך המסגרת הצבאית, גם הרבנים הנמצאים בקצה הקרוב ביותר לציבוריות הישראלית סבורים כי ראוי שצעירים חרדים לא יתגייסו כלל.

המרחב שמתקיים בוויכוח בין העמדות השונות
נוגע לנקודות האלה:

2.1. נקודות המחלוקת

א. גיוס לשלב ב של בעלי משפחות בתקופה זו.

ב. גיוס עתידי של מי שלומד תורה אך אינו עושה זאת באופן בלעדי ואין תורתו אומנותו, בכפוף להתאמות מצד הצבא ולהכשרה רוחנית למפגש עם העולם החיצוני.

ג. גיוס עתידי של מי שאינו לומד תורה כלל, בכפוף להתאמות מצד הצבא ולהכשרה רוחנית למפגש עם העולם החיצוני.

בעוד שרבני הזרם המשתלב מעודדים התנדבות לשלב ב, רבני הזרם המרכזי אינם תומכים ואף הביעו התנגדות (גם אם לא חדה ומפורשת) ליוזמה בטענה שיש לעסוק אך ורק בלימוד תורה ולא בשום פעולה אחרת.

בכל הקשור לצעירים שאין תורתם כל אומנותם כיוון שהם משלבים בלימוד עיסוקים אחרים או שהם אינם לומדים תורה כלל, מתקיים ויכוח ער.

רבני הזרם המשתלב סבורים שעקרונות צעירים אלו צריכים להתגייס – לא רק מי שאינו לומד כלל, אלא אפילו מי שלומד אך אינו מתמסר לחלוטין ללימוד תורה. בשל חשש החילון המרחף מעל ראשי המתגייסים גם רבני הזרם המשתלב סבורים שאין לעודד גיוס צעירים בשעה זו. אולם לשיטתם על הציבור החרדי

שפטור מגיוס ללומדי תורה שחורתם אומנותם נמצא בלב הקונסנזוס החרדי וגם הרב לייבל אינו מנסה לערער על כך. כך נראה מהמכתבים האחרים שפרסם ומהדברים שאמר, ומחזונו למתווה ההשתלבות שפורסם בגיליון חודש אדר ב' של מגזין "המקום". ראו דוד לייבל, "גיוס חרדים לצה"ל", המקום 36 (אדר ב' תשפ"ד).

מוטלת החובה לפעול לבניית מערכות חינוך ומערכות צבאיות מותאמות שיאפשרו את שימור הזהות החרדית של הצעירים הללו בתוך הצבא.

רבני הזרם המרכזי לעומת זאת מתנגדים לגיוס צעירים הלומדים תורה ומשלבים עיסוקים אחרים בטענה שגם לימוד התורה החלקי שלהם מספק הגנה גדולה יותר מהתגייסות לחזית.

בכל הקשור לצעירים שאינם לומדים כלל מודים רבני הזרם המרכזי (האשכנזים) בחובה העקרונית המוטלת עליהם לכאורה להתגייס, אולם הם רואים את נטל הקמת המסגרות המתאימות כמוטל על הצבא. והיה אם יוקמו מסגרות כאלו שיעמדו בתקנים המחמירים ביותר של שמירת מצוות וזהות חרדית, אזי "ישקלו הרבנים", או למצער חלקם, לאפשר את גיוסם של הצעירים הללו.

נוסף על כך כמות שראינו משום שבקרב החברה החרדית-ספרדית מספר הצעירים שאין תורתם אומנותם ושאינם רשומים כלל בישיבות גבוה משמעותית ממספרם בקבוצות החרדיות האחרות, קיים חשש בקרב ראשי הישיבות שמאמצי הגיוס יופנו בעיקר אליהם. אף על פי שכמה פוליטיקאים ורבנים הביעו תמיכה מסוימת בגיוס צעירים שאינם בישיבות, העילית הספרדית התורנית המנהיגה את עולם הישיבות הספרדי ואת מועצת גדולי התורה של תנועת ש"ס דחתה אפשרות זו מכול וכול בשל חששה מחילון ועמעום הצביון התורני של החרדים-הספרדים.

נספח 1

שיחת היוזק - מאת הגאון הגדול רבי משה ברזובסקי שליט"א - ראש ישיבת סלונים

אבל זה נובע מחסרון בבטחון - בגלל מחשבה שאולי ח"ו הקב"ה לא יעזור לנו, ויסתיר פניו ממנו.

כתוב במשנה בסוטה שבעקבתא דמשיחא שאין לנו על מי להשען אלא על אבינו שבשמים, יש מי שאצלו זה גורם לחשש ודאגה מכיוון שאינו רואה קיום לעצמו בדרך הטבע, אבל יש מי שהמצב גורם לו לתחושת יציבות ובטחון הרי 'יש לנו על מי להשען על אבינו שבשמים!' אמנם 'בלתך אין להושיע' אבל הרי הוא 'גבור ורב להושיע'!

מי שהולך על האדמה, כאשר האדמה רועדת תחת רגליו הוא מאבד לגמרי את היציבות והביטחון שלו. אבל מי שנאחז בחבל האמונה המשתלשל מהשמים, נקודת המשען שלו היא אחיזה בשמים. הוא אף פעם לא יאבד את היציבות והבטחון מפחד שבדרך הטבע הוא בסכנה, מפני שנשען לגמרי על אביו שבשמים, והרגשתו כדברי רש"י שה"ש (ד,ה) 'דודי מחזיק בידי והוא לי למשען בנלותי'.

מובא בפרי הארץ שעיקר נסיונות האדם הם באמונה, ולא כפי הנראה שעיקר הנסיונות הם מלחמת היצר. זו היא עבודה קשה להאמין באמת באמונה ברורה ובהירה שהבורא ית"ש הוא הבורא ומנהיג לכל הברואים, והוא לבדו עשה ועושה לכל המעשים, ולהשריש האמונה בלב, עד אתה הראית לדעת כי ה' הוא האלוקים אין עוד מלבדו. אבל זה השער לה' צדיקים יבאו בו, וכדברי המאור ושמש שפתח שער העבודה לכל המצוות,

והיסוד העיקרי הוא אמונת אלוקי עולם, לידע בבירור ולהכיר בורא, וכדברי הגמ' בא בתקון והעמידן על אחת וצדיק באמונתו יחי', זה היסוד לכל התורה והמצוות. והעבודה הנדרשת מאיתנו היא לחזור בפה על יסודות האמונה, וכמאמר הס"ק מלכונין אבדה האמונה מלבם מפני שנכרתה מפיהם, שאינם חוזרים בפה אמונה. צריך הרבה לחזור אמונה בפה ולהשקיע הרבה כוחות בהשרשתה בלב. בתקופה זו עלינו לרכוז את כל כחות הנפש שלנו כדי להגיע לאמונה

כלל ישראל בארץ הקודש נמצא במצב נורא, ועובר תקופה קשה מאד. דם ישראל נשפך כמים כפשוטו, הרבה מאות מבני" נרצחו באופן אכזרי ביותר ה"ד, רבים נמצאים בשבי בידי חיות טרף צמאי דם, רוצחים אכזרים ביותר, אלפי פצועים משוועים לרפוא"ש. גם העתיד מעורפל מאד, רוחות מלחמה מנשבות, הישוב כולו נמצא בסכנה גדולה. הלבבות כולם מלאים עצב על הנרצחים, בחרדה גדולה לגורל השבויים והפצועים, ופחד מהעתיד.

לאחר מלחמת יום הכיפורים כאשר המצב ה' דומה מאד למצבנו כיום, כולם היו מלאי עצב חרדה ודאגה, הזכיר הנתיבות שלום זיע"א בשיחתו את מזמור את למנצח לבני קרח וגו', 'אלקים לנו מחסה ועוז, עזרה בצרות נמצא מאד, על כן לא נירא בהמיר ארץ ובמוט הרים בלב ימים'. וברש"י, שבני קרח אמרו מזמור זה כשראו נס שנעשה להם שנבלע כל סביבותם, האדמה נשמטה תחת רגליהם והם עמדו באוויר, ואמרו לישראל ברוח הקודש שדוגמת הנס הזה יהי' עשוי להם לעתיד לבא.

ההרגשה היא שאנו נמצאים ב"המיר ארץ" האדמה רועדת תחת רגליו, אין שום הרגשת יציבות. ואף בומן כזה יכול יהודי להגיע לרגש של בטחון ע"י "אלוקים לנו מחסה ועוז, עזרה בצרות נמצא מאד", ועל כן גם במצב זה "לא נירא".

יש אדם שהידיעה הברורה שבדרך הטבע אין לו על מי לסמוך רק על אבינו שבשמים, ממלאת ליבו בחרדה, עד היום סמך על דרך הטבע, וכעת כל נקודת המשען שלו התמוטטה, הקרקע מתחת הרגלים רועדת, הוא מרגיש שהולך על קרקע לא יציבה.

לפעמים הדבר נובע מחסרון באמונה חושית שהכל נעשה רק ע"י הקב"ה, וכדברי הרמב"ן בסו"פ בא, שזוהו יסוד תורת משה הוא להאמין, שכל דברינו ומקרינו כולם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, אבל לפעמים החסרון אינו באמונה - הוא מאמין שהכל נעשה מאיתו

על חייו, ועי"ז נותן לאויב אפשרות לכבוש ישובים ולהרוג אזרחים. אע"פ שרגש הפחד והאהבה העצמית הוא רגש טבעי ביותר, אך מצופה מכל אדם שרגש האחריות, יביא אותו להתגבר על הפחד והאהבה העצמית ויעשה את המוטל עליו. מצופה מכל אדם שרגש האחריות והחובה המוסרית יהיה חזק יותר מרגש הפחד.

גם מאתנו נדרש להתגבר על יצרנו, ועל שאר הדברים המונעים מאתנו מלקיים את חובתנו המוסרית הראשונה במעלה למלאות את תפקידנו, ולעשות את חובתנו בתורה ובתפלה, שהם הגורמים המשפיעים ביותר על הצלחת המערכה. אין דרך לעזוב את המערכה ולהכנע ליצרים טבעיים של רגש עצלות וכיוצא בזה. המערכה תלויה ברחמי שמים והתורה והתפילה הם המעוררים רחמי שמים.

האדמו"ר מלובאוויטש נשאל ע"י בחור שרצה להתגייס לצבא בזמן של מתח בטחוני מתוך רצון לתרום להגנת הישוב, וענה לו אתה דומה לאדם הממלא תפקיד חיוני במערכה והולך וממלא תפקיד שולי וזניח, אתה נמצא במקום חכי משפיע להצלחת העם והארץ, ואם תעזוב את הישיבה הרי אתה כעריק שבורח משרה הקרב, בו יש לך תפקיד חשוב ומכריע ונוטש את תפקידך.

בתורה יש שני מלחמות שמלמדים אותנו את סדר המלחמה הנכון. במלחמת מדין נאמר אלף למטה אלף למטה, ודרשו חז"ל שמכל שבת ושבת לקחו ב' אלפים, אלף אחד שיצא למלחמה ואלף שעסקו בתפלה, שכן הנצחון במלחמה תלוי בתפלה, ובני הישיבות הם האלף למטה שתפקידם לעסוק בתפלה.

וכן במלחמת עמלק והי' כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, וגו'. וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה, אלא לומר לך כל זמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים, ואם לאו היו נופלים. ומוטלת עלינו החובה להסתכל כלפי מעלה ולשעבד לבנו לאבינו שבשמים שע"ז אפשר יהי' להתגבר במלחמה.

כמו כן עלינו להתחזק מאד מאד בלימוד התורה, וכדברי הגמ' במכות **עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים**, מי גרם להגלינו שיעמדו במלחמה מכח שערי ירושלים שהיו עוסקים בתורה, וכל הכח לעמוד בעת צרה הוא רק ע"י לימוד התורה, וכדברי הגמ' על המרפה עצמו מדברי תורה שאין בו כח לעמוד ביום צרה שנא' התרפית ביום צרה תש כחכה, רק לימוד התורה והעמילות בה יכולים להביא אותנו למובא בפרשת בחוקתי וישבתם לבטח בארצכם, ונתתי שלום בארץ, ורדפתם את אויבכם ונפלו לפניכם לחרב. ומותנה שזהו רק אם בחוקתי תלכו - שתהיו עמלים בתורה. עלינו להבין את גודל האחריות המוטלת עלינו, שלא להתרפות ולהתחמק מהתפקיד הנשגב שהטיל עלינו הקב"ה.

שלימה ובהירה, ולבטוח בישועתו ית'. בלי אמונה ובטחון האדם מלא חרדה ודאגה, מלא עצב מכל הנשמע, בלא שלווה הנפש וישוב הדעת. רק השרשת האמונה בלב שכל הנעשה הוא רק מאתו ית', והשרשת האמונה בגודל אהבת הקב"ה לישראל, המביאה להבוטח בה' חסד יסובבנהו, תביא אותנו למנוחת הנפש, ולישוב הדעת, ורק המאמין לא יחוש.

אומרים בסליחות של עשרה בטבת **אבותי כי בטחו בשם אלוקי צורי גדלו והצליחו וגם עשו פרי**, כאשר אנו מתבוננים כיצד אבותינו התמודדו במצבים דומים, וקשים בהרבה מאלה, הם נהגו כדברי דוד המלך **אם לא שויתי ודוממתי נפשי כגמול עלי אמו כגמול עלי נפשי**, ופירש"י, הגני עליך כמי שאין לו ידים ורגליים כגולם מוטל לנגדך, דהיינו אדם חסד ישע לחלוטין, שאינו יכול לסמוך על כחו ועוצם ידו, אבל נטול דאגה לחלוטין כגמול עלי אמו, שכל בטחונו על אמו. אינו דואג על העתידות, ומקיים השלך על ה' יהבך, סמוך ובטוח בה' שעזמו אנו כי בצרה, ויערה בצרות נמצא מאד.

וכתוב בספר **יסוד העבודה** שבעת צרה עיקר העצה להתחזק במדת חסד חנם של הקב"ה אשר מגן הוא לכל החוסים בו, ולומר בפה בכל יום שאני בוטח בה' ובחסדיו, וכולל אני את עצמי עם יראי ה' ואוהביו הבוטחים בה' באמת. וכפי שאמר הנתיבות שלום בימי מלחמת המפרץ שלעת כזאת התפקיד הוא כלשון הירושלמי לעולם אל יהי הפסוק הזה זו מתוך פיך, ה' צבקות עמנו משגב לנו וכו', אשרי אדם בוטח בך. כל אלו שהקב"ה עזר להם להיות מהבוטחים בו מובטחים מאתו שלא יבושו ולא יכלמו לנצח.

מלבד התפקיד החיוני והחשוב של השרשת אמונה ובטחון בלב, מוטלים עלינו עוד תפקידים. יש לנו חלק חשוב ביותר במערכה - לעורר רחמי שמים.

אנחנו רואים שכל עם ישראל התגייס למערכה של הצלת הישוב בארץ ישראל, גם אנשי שמאל שהיינו בטוחים שכבר שכחו מהקשר שלהם אין להם קשר עם עם ישראל ועם ארץ ישראל כולם מתנדבים ומתגייסים למערכה, ומסכימים למסור את נפשם זוהי שעת חרום ממדרגה ראשונה, שוכחים את כל החשבונות ומתגייסים להצלת העם והארץ. כל מי שלב יהודי פועם בקרבו מרגיש שאינו יכול לעמוד מנגד ומוכן לסכן את חייו כדי להשתתף במערכה, גם אנו הציבור החרדי ובני הישיבות מתחייבים להשתתף במערכה זו, ואיננו יכולים לעמוד מנגד, כאשר הקב"ה הועיד לנו את התפקיד החשוב ביותר שבה תלויה כל הצלחת המערכה.

כל אחד מאתנו כששומע על חייל העומד בשמירה ובורח כשנתקל במחבל, אנו מלאי בוז לאדם כזה, הבורח משרה הקרב מחמת שמפחד

נספח 2

♦ גיוס בני הישיבות ♦

אתם מצליחים, אם לא ההפצצות ליכנס... "ויגבה לבו בדרכי ה'". צריכים להיות חזקים, "כל כלי יוצר עליך לא יצלח" (ישעיהו נד, ז).

וממרש בגמרא בבא בתרא (ת) שהעוסקים בתורה אינם צריכים שמירה, ולכן אינם צריכים להשתתף בשמירת העיר. וכן העיר בש"ת אגרות משה (י"ד ת"ד סי' ס"ג), ובאמת שהעוסקים בתורה נקראים שומרי העיר (מסור קרחא), כמבאר בירושלמי (תענית פ"א ה"ד), וכן מסקנת הפוסקים לגבי פטור תלמידי חכמים ממוס. ומצינו בסוטה (י), מפני מה נענש אסא מפני שעשה אנגריא [עבודת המלך. רש"י] בתלמידי חכמים.

ובגמרא (סוטה י) איתא, מאי דכתיב עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים, מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה, שערי ירושלים שהיו עוסקים בתורה. ופירש"י (תהלים קכב), עומדות היו רגלינו במלחמה, בשביל שעריך ירושלים, שעוסקו בהן בתורה. וא"ר יהושע בן לוי, מאי דכתיב: שיר המעלות לדוד שמחת באומרים לי בית ה' נלך? אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע, שמעתי בני אדם שהיו אומרים מתי ימות און זה ויבא שלמה בנו ויבנה בית הבחירה ונעלה לרגל, ושמתני; אמר לו הקב"ה, כי טוב יום בחצריך מאלף, טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה לפני, מאלף עולות שעתידי שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח.

ולפי דין תורתנו הקדושה, שבת לוי שהוקדש ללימוד התורה ועבודת הקודש, אינו יוצא למלחמות צבא, ואף לא לשאר עבודות, לא רק שאין לו נחלה, אלא מפורש שגם פטור מללכת למלחמה, וכמו שכתב הרמב"ם (בהלכות סמיטה ויבל פ"ה ה"ה) "כל שבת לוי מוזהרים שלא יתחלו וכו' מפני שהובדל לעבוד את ה' ולשרתו, ולהורות דרכי הישרים ומטפסין הצדיקים לרבים, לפיכך הובדלו מדרכי העולם, לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוהלין. ולא שבת לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי עולם אשר נדב רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו..." הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים".

וצריכים לחוק את ידי לומדי התורה שכל העולם מתקיים בזכותם, כמו שידוע המעשה עם הגאון בעל החפץ חיים בעת שהיתה אסיפה של עשירי עם בשביל התרמה להקמת בית חולים יהודי, ועמדו כמה עשירים וכל אחד מהם הכריז כמה מיטות הוא תורם, ובתוך האסיפה נדמנו כמה בחורי ישיבה, והחפץ חיים היה מקרב אותם בחיבה גדולה, וכשראה זאת גביר אחד, פנה להחפץ חיים, ושאל אותו בקול רם: כמה מיטות נדמו בחורי ישיבה אלו, והשיבו החפץ חיים: כל תלמידי תרם חמישים מיטות. והעשירים התפלאו על כך, הרי כולם יחד לא הגיעו לחמישים מיטות. והשיבו להם החפץ חיים: בני התורה בכח קדושת תורתם מונעים את המחלות, ואת כל הגורמים למניעת סכנות.

ואיתא במדרש תנחומא (פרשת מטות) אלף למטה אלף למטה, שלח "א אלפים מכל שבת ושבת, וי"א ג' אלפים מכל שבת ושבת, "ב אלף חלוצי צבא, וי"ב אלף לשמור את רגליים, ועליהם הוא אומר (שיר השירים יד) שניך כעדר הקצובות

מודי ורבותי, צריכים לדעת שהישיבות והכוללים הם אלה שמעמידים את העולם, על שלשה דברים העולם עומד, ובראש וראשונה על התורה. מה היינו עושים אם לא היה עולם הישיבות והכוללים. אני לא אומר את זה רק כאן שאני רואה תלמידי חכמים ואברכים, גם כשהלכתי לחיל האוויר, חיל הים, ויש שם קצינים בלי כיפה, אלופים וסגני אלופים, לא היסטרי ואמיתי בצורה ברורה: בלי התורה של האברכים ובני הישיבות הצבא לא יצליח! אם יש הצלחה זה בזכות עולם התורה. אף אחד לא אמר לי בזכות המוטסים וההפצצות... הם חוצים רב ראשי שלא בא מתגורר קרחת, אלא באנו מעולם התורה וההלכה, ועם כל זה האמת צריכה להיאמר, "ויגבה לבו בדרכי ה'".

כי באמת כל מי שלומד תורה כל היום, פטור מהצבא, בני התורה הם שבת לוי שלא לוקחים אותם לצבא, כמו שפורש רמב"ם סוף הלכות מטיה ויובל. לכן שלא יחשבו השלטונות שגייסו את לומדי התורה, כי אם יכירו אותנו וללכת לצבא, נקנה כרטיסים וניסע כולנו לחו"ל, נלך לסוכטשוב, לאונגוואר, ולא נתגייס. החילוניים צריכים להבין שבלי התורה, הכוללים והישיבות, לא היה קיום לצבא. גם ככה הצבא לא תמיד מצליח, ראינו אין "הצלחה" ביום שמחת תורה, במשך שעות פשוט ושחטו, איפה היה הצבא! ואם מצליחים זה רק בזכות התורה, רבותי, כל אחד צריך לומר בגאווה: כן, אנתנו עוסקים בתורה, ורק היא שמגנה עלינו! כי "אם ה' לא ישמור עיר שוא שד שומר". ואני מדבר בעיקר על בני הישיבות שבה' זכו ולומדים תורה כל היום.

לפי כמה שנים ביקרתי במוסקבה להשתתף בכנס רבנים, וביקשו שאמנע עם פוטיץ, זה שעושה מלחמה והורג אלפים ורבבות, ולא זרקו לשם סיוע ואוכל לציבור ולקנים, כמו שעושים בענה... וכאשר נפגשנו איתו סיפר באריות על תרבויות שונות, ופנה אלי ושאל: כל התרבויות נשכחו, מי מכיר היום את תרבות רומא, תרבות יון, תרבות מצרים, רק התרבות של היהדות נשארה עד היום. אני יודע ודאי, והיה שם השגרי שלנו שתיירם לי, באתי לענות לו ולפתוח שם סניף סמינר עריכים... ומיד אמר: הרב, אל תענה, אני אענה לך. אתם נשארתם בזכות התורה שלכם, ובזכות הרבנים שלכם! שמעתי, אבל עשיתי עצמי כאילו לא שמעתי, כדי שיחזור פנים שניה, שנים מקרא ואחד תרגום... וחזר פעם שניה. זה מביין שהקיום של עם ישראל הוא בזכות התורה שלנו! בזמנו הוא שלח אותי למסור מסר לתנאים, היה אז איזה מבצע והוא תפן בישראל, ואמר, אתם צודקים כנגד מה שעושים לכם החמאס, חבל שהיום הראש לו התהפך, כי הוא עוסק באוקראינה. בכל אופן תראו שאפילו ג'יו כמו פוטיץ מבין שמה שמחזיק אותנו אלפי שנים זו רק התורה שלנו, הוא מבין מה שלא מבינים לפיד וחלק מראשי הצינונות הדתית. לא צריך לגמגם, אלא לומר בצורה ברורה: התורה שלומדים היא זו שמגינה על עם ישראל! והחיילים שמוסרים את הנפש הם השליחים מסויינים.

כשהייתי בחיל האוויר, חזרו כמה יסויים במוטוס F-16 מהפצצה, ובאו אלינו וביקשו ברכה. ואמרתם להם: אתם מלמעלה מפצצים! ואנחנו מלמטה, אנחנו יושבים ועוסקים בתורה, מתפללים עליכם וקוראים תהילים כל יום, ובזכות זה

וגו, ו"ב אלף תלמה, ומנין שכן, כתיב אלף לנטה אלף לנטה, הרי שני אלפים.

וה' להוסיף, שאמנם מצוות ישיבת ארץ ישראל חשובה מאד, אך בגמרא מסכת עבודה זרה (ג) ובשולחן ערוך (ור"פ סי' טע"א) מובא, שמצוות תלמוד תורה קודמת למצוות יישוב ארץ ישראל. ובש"ת בית שלמה (ורה"ה ח"ב סי' ע"ב) האריך להפליג בה, והוסיף כן. ע"ש. וכן הסכים בשו"ת באר משה (ור"פ קט"ט סי' ע"ב) ארץ ישראל לחול. (יד ש"ס סי' ט).

ובאר החיים הק' (פ' פד ויקרא, פ"א, ט), כתב, ואולי כי לצד שהזכיר מנתת הארץ לכתוב אשר אני נתן' דקדק לומר 'בחר סיני' לומר כי מחמת הר סיני פירוש מה שקיבלו בו היא שנגמרה המתנה, שעל מנת תורה נתן ה' את הארץ, ע"ש. וכענין זה כתב בריש פ' כי תבוא. ותנה שאלה זו כבר נשאלה לרבינו מהר"ם מרוטנבורג ז"ל בתשב"ץ קטן (פ"י תפס"א) ז"ל, וששאלת למה לא הלכו שם כל האמורים (א"רן ש"אל), אשר"ך דלא היה מותר להו, דהוה צרכים לבטל מלימודם ולשוט אתר מוונתם, דאמרין כפי פ"י שהוציאוהו (ע"רובו ס"ג). דמותר לצאת מא"י לחוץ לארץ אחר רבו בלמוד תורה, כל שכן שאין ללך מרוב מחוץ לארץ ישראל לתבטל מלימודם ולשוט אתר מוונתו. ע"ש. וזה"ל באריות חיים (ח"ב פ"י ע"פ ח"ב) ובכל בו (פ"י ט"ב) והבא בביע אומר (הרא"ה ח"ד סי' ל"ו).

א"ת, וז"ל (פ"ט ס' ק"א), וכתב, וכשם שאסור לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ, כן אסור לצאת מבבל לשאר ארצות שכל מקום שהחמה ויראת חטא מצויין שם דנו ארץ ישראל. וכמו שאמרו כל הדר בבבל כאלו דר בארץ ישראל, שכל מה שאמרו לא אמרו אלא מפני שסתם חוצה לארץ אין חכמה ויראת חטא מצויין בה לישראל לרוב הצרות ועול הגליות שסובלים שם אלא אם כן על ידי עמל גדול וצער לגלות סבל הצרות והרה"אש מרס לעבודת השם לשרידים אשר ה' קרא, וסתם ארץ ישראל חכמה ויראת חטא מצויין בה עד למצותם משיגים כבוד בוראם ויוכים ליתנות מזיו השכינה, ועל זו אמרו אפילו שפתה שארץ ישראל מובטחת לה שהיא בת העולם הבא, ועל דרך מה שיעיד חיים באמרו וגם על הנבדלים ועל השפחות אשפוך חוץ. ע"כ. הרי שכל מעלת לימוד התורה בארץ ישראל הוא שכאן בארץ אפשר ללמוד תורה בנחת ללא עול הגליות וכו'. א"כ הכא שיש דריפות בארץ ישראל כנגד לומדי התורה ובחול' אין דריפות שאפשר ללמוד בהשקט ובטה, עדיף טפי ללמוד בחול' בנחה. ופכרטי שמצוות ישוב ארץ ישראל נתנה במחלוקת שיש שתבו שיש מצוה בישוב ארץ ישראל וגם בזמן שביית המקדש היה קיים (פ' דעת ה"ו), וכן נדע רובו חיים סגובת מוסר' (ח"ב סי' ק"א) ויש שהסבירו טעם ישוב רביע חיים מוסר' שיש מהם ענישין ח"ו עתה טעם דר' ארץ (אל מקיימים המצוות הרי זו בעיניה המורה אסור הרבה יותר מאשר בארץ, כן בארם ספסר אולם טעם אסור ישוב ארץ ישראל אתה טעם, ע"כ) ברשב"א (ש"ב ס"ח).

ומעתה אחר שמצוות תלמוד תורה גדולה ממצוות ישוב ארץ ישראל, ובואר שאם תחיה הברירה בין אם ישקיע כל מרצו בתורה בחול' ל לבין אם ידה בארץ ישראל ויצטרך להיטיר אחר פרנסתו ויבטל מלימודו, עדיף שישקיע מרצו בתורה בחול' ויוותר על מצוות ישוב ארץ ישראל. וה"ה אם יעסוק בתורה בארץ ויצטרך לתתנין בכפייה ולא יוכל להחליט מרס שעדיף שיטוס לחול' ילימוד תורה ביישוב הדעת.

ובשו"ת יד אפרים (סי' א) כתב: על אי ההדוונות בין תורה ומלחמה, מראים משפטים אלה. אין נכנסין בל' זין לביהמ"ד (סתה"ד פ"ג), אי ספרא לאו סיפא (פ"ד ע"ג), אינו יכול להיות עושה מלחמות ולחיות סופר ומלמד תנוקות (ה"ד ש"סות פ"ה), ועוד בדומה לזה. והתנגדות המפורשת של חול' לשתף ת"ח במלחמה, נמצאת בכמה מקומות. ואמרו (ור"פ סי' ע"ב) מפני מה נענש אברהם ונשתעבדו בניו למצרים, מפני שעשה אנגריא (ש"ת"פ"ן למלחמה) בת"ח. כן דרש רבא, מפני"מ נענש אסא שעשה אנגריא בת"ח שני "והולקו אסא השמיני את כל יהודה אין נקי", אפי' חתן מחדרו וכלה מחופתה, וכש"כ ת"ח (פ"ס"ה א), וברושלמי (פ"ס"ה דהוית) רבנן אמרין ליה רבי רבבי, ל"ל דגם רבנן חוציא למלחמה. וכשודר דרש עומשנא: "העוק לית איש יודעה שלשת ימים" ואחר המועד אשר יעדו

(ספ"א ב"ר ה"ה), אמרו חז"ל: עומשא אשכחינה דפתח לחו במסכת, ובתור לומדי תורה פטורים מלצאת למלחמה, ועומשא לא נקרא כמודר במלכות דעשה עפ"י התורה (סתה"ד פ"ט).

והנה ע"ז שפטורים ת"ח מהשתתפות במלחמה, לא סובל הכו המלחמתי כי תורתם מגיעה על העלמים ומביאה את הנצרון. ראה בגמ' (ב"ב כ"ג): איני חוכה זו תורה ושדי כמגדלות אלו ת"ח. פי' הרמ"ה, שתורתם מגיעה כמגדלות. וכן אמרו (סתה"ד פ"ט): אלמלא דוד שעסק בתורה לא היה יואב מצליח במלחמה. ועוד (סתה"ד פ"ג, ט): חובל עול של שנתריב מפני שאינו של חוקיהו שהיה דולק בבכ"ו ובבתי מדרשותיו, ולא רק בתורתם אלא גם בתפלתם עוורים הם ללחמים. ע"י תנוונא ומור' (מ"טו) ע"פ: אלף לנטה אלף לנטה, אלף למלחמה ואלף תלמה, בבחינת כאשר ר"ם משה (מפלה, וכל ת"ח נקרא שיהו) וז"ב ישראל. גם הסתדרו ר"ן אחרי שנתנו רשות לצאת למלחמה בהתאם לסמכותם. (סתה"ד פ"ג, ט), התפללו לשלום לחמי ישראל ונצחונם (ר"ש" ב"ב כ"ג). בהגות יד אלעזר הקשה ע"ד רש"י שפירשו: "ונמלכין בסנהדרין - נוטלים מרס רשות כדי שיתפללו עליהם", והק' הלא נטילת רשות סנהדרין היא לפי ההלכה ת"ל שלומים מהפסוק (סתה"ד פ"ד, ט) וכן פרש"י שם. אמנם י"ל, דזה ברור שבמשך מלחמה אחת כמה שתאריך, צריכים לקחת רשות רק בזמן ציאה למלחמה ולא יום יום, וכאן אנו רואים שכל יום חוזר על בקשת רשות. לכאורה ללא צורך. וע"כ כפירוש רש"י, "כדי שיתפללו עליהם", כל יום מחדש דרשו לחמי ישראל בסנהדרין כדי לקבל כל יום כרס מפרסם שיקום בהם: "כי י' ד' אלקים החוץ עמכם להלחם לכם גם אבותיכם להושיע אתכם".

Yitzchak Yoef
The Ribshon Lezion Chof Rabbi of Israel

יצחק יוסף
הר"צ רבני ישראל

ב"ח בארם משמיעין על השקלים"
זכר למחצית השקל

אודות השאלה בענין שיעור על זכר למחצית השקל,
כפי צורך לחת בשנת זו.

חשובות יודע שהמנהג לחת בענין זכר למחצית השקל, כפי השיעור שהיו נהגים בזמן שביית המקדש היה קיים, והוא חושבנו גרס כפי סנהדרין. ומבואר בילקוטי יוסף פורים (עמ' תפ"ק), וליפי מה שבידקנו וחי'ם, חשבונו גרס כפי סנהדרין הוא 24.8 שית' ובחפפת מע"מ 29 ש"ח

ולכן טוב לתת 29 ש"ח לנפש.

והנהגות לחת זכר למחצית השקל - עבור כל מי שהוא כפול עשרים, ועובד לחמישי לתת על כל מי שהוא בר מצוה, וכן שאין לו אפשרות כספית, וכן בעבור 29 ש"ח ועל שאר החפשי, חשבונו, שישל לכל אחר.

בכרית הודיה,
יצחק יוסף
הר"צ רבני ישראל

נספח 3

3

כמה מערכות יש כהיום הזה, באתגליא ובאתכסיא נגד ה' ותורתו. כמה טרגדיות היו בשנים האחרונות בעת שהחלו רוחות זרות לחדור לתוככי מחנינו, שיהודים שומרי תורה ומצוות מקפידים על קלה כבחמורה, כבר אינם יודעים להבחין מה מונח מתחת לכל מיני הצעות שמביאים לנו, עד עדי כך שכשדברתי פעם נגד האקדמיה באו אלי בטענות שאינם מבינים מה רע בזה, ונדמיתי בעיניהם כמו אותו יהודי זקן שיושב בביהמ"ד ועסוק במחלוקת של רבי יעקב עמדין ורבי יהונתן אייבשיץ... כך הביטו עלי ולא הבינו מה שייכות יש היום הזה למלחמה בציונות שכבר עבר בטל מן העולם... וזו גופא טרגדיה גדולה שכבר אין מבינים את גודל החורבן וטשטוש הגבולות עד שדברים שגופי תורה תלויים בהם תולים אותם כאילו תלויים בקנאות, כמו בסוגיית האקדמיה, שטוענים אנשים מאנשי שלומינו שאברכים צריכים פרנסה, ומה לעשות שהרבה מן המקצועות אינם בהישג יד למי שלא קיבל תארים באוניברסיטאות, ואף אם יהיה הצדק עמם, הרי זו גזירה נוראה שכל באיה לא ישוּבון, שלא שייך שיכנס אברך ללמוד שם ולא יזיק לנפשו, והם באים בתמימות כאילו את טובתינו בלבד הם דורשים.

וכבר אינה הקב"ה לידי אברכים שבקשו ללמוד במקומות כאלה, והיה אברך אחד שהיה מעט 'אויפגעקלערט' מה שנקרא כפי ההמון 'עצמאי' שאין הרבנים קובעים עבורו, ושח לי שבעבודה אחרי שיקבל תואר, יוכל להשתכר פי עשר מידי חודש בחודשו, ולא קיבל דבר מכל מה שאמרת לי, שהוכחתי לו כמה מיני תיאוריות שהם כפירה שנמצאים בתוך דבריהם, ואי אפשר שלא יכנסו בלא שימת לב ויקררו את הנפש, עכ"ז היה בדעתו ללכת לשם כדי להשתכר פי עשר ממה שהיה מתפרנס, רק ברחמי שמים מרובים מתוך צער ועגמת נפש גדול נסתבב שנמנע ממנו ללכת לשם ובס"ד ניצל. אכן, אפשר להשתכר פי עשר, אבל האם בשביל שכר גבוה פי עשר מוכרים את האידישקייט?

זו חולשת הדור כיום, אם בימים קדמוניות היה ברור לכל עם מי יש לנו עסק, וכל דבר שהיה בא מהם היה פשוט שהוא בכל יראה ובל ימצא, הרי שכיום ירדה מין 'הבנה' חדשה שרק את טובתינו הם מבקשים, ואין משימים את הדעת על כל מה שנמצא מאחורי רצונם הטוב. וכמו למשל הסיפור שהיה עתה עם הציצית שהביאו לכאן להכין לחיילים, אם היה מדובר באדם פרטי שרוצה לזכות יהודים במצוה, ניחא, אמנם ברגע שהגוף העומד מאחורי יוזמא זו יש לה שייכות לצבא שלהם בעצמם, הלא ברור כשמש שכל רצונם לעורר קירוב לבבות לבוא תחילה בפה רך, ואחריו בפרך! צריכים להבין שיש מי שמנהל מלחמה נגד האידישקייט, ובמלחמה, צריכים לדעת את תכסיסי המלחמה ולא להיות תמימות'דיגע גוטע איד... צריך להבין שיושבים שם חכמים מליאי תכסיסים איך לקרר אותנו, ואיך להפריד בין הדבקים שלא יהיו בני ישראל הכשרים כ"כ דבוקים לרבותיהם ונכנעים לרבנים.

הדרכות והנהגות

הנהגות רבינו ביום שמחת תורה - יום פתיחת המלחמה

בשמחת תורה שהה רבינו בבית שמש בישיבתו הק' יחד עם תלמידיו בני הישיבה. בבוקר בעיצומו של אמירת הלל, נשמעו אזעקות. כל בני הישיבה הק' התקרבו להסתופף בסמוך לרבינו לחסות בצילו בשעת האזעקות, וההלל נאמר בהתרגשות עצומה, ובפרט באמירת אנא ה' הושיעה נא נשפכו נחלי דמעות כמים ממרון שליט"א.

לאחר מכן נשאל רבינו מבני הישיבה מה לעשות: והשיב "להתפלל בכוונה", ועפי' הוראת רבינו אמרו תהלים בציבור בכוונה גדולה לפני ההקפות.

לאחר מכן דיבר רבינו עם תלמידיו שצריך פירוד גמור מהרשעים, וכפי דמרגלא בפומיה להביא בשם הגה"ק מהר"ל דיסקין ז"ע שהדרך להינצל בחבלי משיח לפני הגאולה הוא להיפרד לגמרי מרשעים ולא להתחבר אליהם וגם לא להסתכל לעברם, ולחיות בתוך חיים של תורה וכעין 'תיבת נח' המובדלים מחיי הרחוב החופשי, ורק כך אפשר להינצל.

במוצאי שמחת תורה נשאל רבינו מכמה וכמה היכלי תורה וישיבות וחסידות אם לערוך הקפות שניות, והשיב שיש לערוך הקפות אבל שיהא באופן הניכר שממעטים בשמחה, ועדיף לערוך בלי מוזיקה ועכ"פ שיהא ניכר טובא שממעטים בשמחה. ואכן בהיכל ישיבת מרן שליט"א ביטלו המוזיקה בהקפות שניות וקיצרו בהם.

תשובות והדרכות לשואלים

נשאל רבינו על ידי רב אחד שהולך לדבר דרשה לפני בנות ישראל על מה לחזקם ומה להציע להם להתחזק, והשיב רבינו 'לא לפטפט לשון הרע'. ונשאל עוד אם לעורר על עניין הצניעות, והשיב 'לעורר שלא ללכת בפאות ארוכות, וכן לא להתבלט בבשמים או בצבע הפנים באופן בולט, שדבר זה מסלק את השכינה מאתנו רח"ל, וכשהשכינה אינה שורה אצלינו הרי אנו מופקרים כאילות השדה רח"ל.

נשאל רבינו מתושבי ארה"ב שבאו לארץ הקודש לחוג את חג הסוכות, והיה בדעתם להישאר כאן בארץ הקודש עוד כמה ימים לאחר שמחת תורה, האם להקדים הטיסה לחזור לארה"ב מוקדם ככל האפשר או שניתן להישאר בארץ, והשיב רבינו שאפשר להישאר כעת בארץ ואין צריך ליבהל לחזור מיד לארה"ב, אך הוסיף שצריך להיות מוכנים באם יהא שינוי ח"ו אז יתכן שישתנה המצב ויהא רצוי לחזור לארה"ב.

נשאל רבינו ממנהלי חידרים אם לפתוח החידרים, והשיב דפשיטא שיש לפתוח כדי לזכות להבל פיהם של תינוקות של בית רבן שבזכותם העולם עומד, והוסיף "אם לא פותחים החידרים אז הם עלולים לנצח" רח"ל.

סיפרו לרבינו (באסור חג שמחת תורה) שיש שמבטלים חתונות בגלל איסור התקלות, ואמר רבינו שאין צורך לדחות.

בחור אחד ביקש ברכה לזמן החדש, והשיב רבינו (במקום ברכה): תשב ותלמד ותשכח מהכל.

נספח 5

יום רביעי, ה' אדר א' תשפ"ד

בס"ד

מחאה וגילוי דעת

נצטערנו לשמוע שח"כ ממפלגה חרדית המונהגת ע"פ דעת תורה והשקפה צרופה של גדולי ישראל חכמי התורה וראשי הישיבות גילה את דעתו הזרה על היותו "שמח מאוד על גידול משמעותי בגיוס צעירים חרדים". והגדיל לכתוב כי הוא "מזמין" את כל פעילי הגיוס מתוך ציבור החרדים שומרי משמרת התורה והמצוות "להסתייע בצוות לשכתו בכל מה שיידרש לטובת המשימה שהיא עבודת קודש" עפ"ל.

אוי לנו שכך עלתה בימינו.

והננו לגלות דעתם של כל גדולי הדור זוקק"ל ושיבלחט"א שכל הנותן יד לגיוס שומרי תורה ומצוות החרדים לדבר ה' גם אם אינם במסגרת לימודים, הן לצבא והן לכל שאר מסלולי הגיוס, הרי הם בכלל מחטיאי הרבים שאין מספקים בידם לעשות תשובה ועתידים ליתן את הדין.

וידעו כל בני הישיבות ועמם כל החרדים לדבר השם כי אין לנו אלא לימוד התורה.

והדברים שפורסמו הפך דעת תורה, שווים כקליפת השום. וה' הטוב יכפר בעד.

החותמים בתפילה ובצפיה לישועת ה'

<p>בן ציון מוצפי ראש ישיבת בני ציון</p>	<p>שמואל בצלאל ראש ישיבת כורת יוסף - העתיקה וחבר מועצת חכמי התורה</p>	<p>יהודה כהן ראש ישיבת יקר' ירושלים וחבר מועצת חכמי התורה</p>	<p>משה צדקה ראש ישיבת כורת יוסף - גאולה</p>
<p>מסעוד בן שמעון ראש ישיבת אור אליצור</p>	<p>עמנואל טולדנו ראש ישיבת שארית יוסף</p>	<p>דוד בצר'י ראש ישיבת השלום</p>	<p>שלמה ידידיה ועפריני גאב"ד כתר תורה</p>
<p>אליהו טוביק ראש ישיבת באר יהודה</p>	<p>עזרא ניסן ראש ישיבת רינת התורה</p>	<p>יצחק ברכה ראש ישיבת עמרת יצחק</p>	<p>אמנון סבאג ראש ישיבת אמרי משה</p>

נספח 6

בס"ד, כ"ח אדר ב' תשפ"ד

הוראות ברורות מול גזירת הגיוס

בימים אלו שעם ישראל זקוקים לשמירה עליונה, עלינו להתחזק ביתר שאת באמונה שלימה שרק התורה היא המגינה על עם ישראל והיא סוד קיומנו בכל הדורות. וכבר ראינו בגלוי בתחילת השנה ש"אם ה' לא ישמור עיר שווא שקד שומר" וכל ההישענות על "כוחי ועוצם ידי" הוכחה כמושעת קנה רצון, ולעומת זאת כל השמירה והניסים הם רק בוכות לימוד התורה וקיומה. ואנו מתפללים בכל יום שה' יגן על כל היהודים המצויים בסכנה ובארץ אויב, שיחזרו לשלום לביתם לעבו"ת.

והנה לדאבון לב דוקא בימים קשים אלו החליטו רשויות המדינה להצית ריב ומדון, ולצאת במלחמה כנגד ה' וכנגד תורתו בגזירות שונות, במטרה מכוונת להטמיע ולבלול את הציבור החרדי בתוך תרבות החיים החילונית היו לא תהיה ועל כן הננו בואת הבהיר את דעת התורה הקדושה:

- א. כל אשר עיני שכל לו יודע שכונתם הסופית היא שיסכימו עמם על פשרות שונות - ביצירת מסלולים ומגמות שירות אורחיות "מותאמות לחרדים", וזאת התכנית הזדונית לחזור בתהליך ושליבים של יעדים ומכסות ומסלולים שילכו ויתגברו, תוך כדי הסתגלות הציבור החרדי לכך, במטרה להכניס תחת שליטתם את הציבור החרדי ולצמצם את מספר שומרי התורה, כפי שאמרו כל זאת הם בעצמם.
- ב. כבר הורו גדולי חכמי התורה ובראשם מרן הגר"ע יוסף זצוק"ל (במכתב מתאריך תשרי תשס"א) כי אפילו בחור שאינו במסגרת לימודים אסור לו ללכת לצבא ולכל המסלולים השונים. וזאת התורה לא תהא מוחלפת. יודוע ומפורסם שגם כל המסגרות והמסלולים אשר הוגדרו כ"מותאמות לחרדים" הובילו לפריקת עול ולעבירות החמורות שבתורה רח"ל.
- ג. כמו כן באסיפה המשותפת של כלל מועצות גדולי וחכמי התורה (אדר תשע"ד) הוחלט פה אחד כי אסור להסכים על שום פשרות בנושא הגיוס, ואין להיכנס עמם במשא ומתן בזה כלל. ובראית הגולד, מלבד העובדה שכל פשרה תגרוג פשרות נוספות, בנוסף כל פשרה תביא חורבן לדורות, ולכן הנהיגו גדולי הדורות שלא להיכנס עמם במשא ומתן כי הוא זה. ומכל שכן שלא יעלה בדעת להסכים על מכסות, יעדים, או מסלולים אורחיים וכדו' אפילו לבהורים הלשים. והלכה היא שאין דוחין נפש מפני נפש.
- ד. בשעת השמד הזאת הננו בהוראה לכלל הציבור החרדי ובני התורה מקיימי העולם, חזקו ויאמץ לבבכם, אל תיראו ואל תחתו, מלומדים אנו בכל הדורות למסור את הנפש על קיום התורה והיהדות כפי שעשו אבותינו בכל הדורות, וגם בעת הזאת לא נירדע מהליכה לבתי מאסר ומכל סוגי הסנקציות השונות. מוכנים אנו למסור את הנפש בכל עז וגבורה למען קיום תורתנו הקדושה, ככל ההלכות האמורות בשעת השמד המבוארות בשלחן ערוך (יורה דעה סי' קנו).

והנה בתקופה גורלית זאת שכחלק מהגזירה נוטלים גם את פת לחמם של לומדי התורה כדי לדחוק ולהצר להם בכדי שיעזבו את עולם התורה, תצא מכאן הקריאה לכל נדיבי עמינו, לתמוך כממונם ובכל מאודם בקיום השיבות והבוללים ביתר שאת, ויבורכו באושר ועושר וכל מילי דמיטב.

וכבר כתב הרמב"ם באגרת השמד "כבר נשתבחה האומה לפני ה' יתעלה על היותה סובלת קושי השמדות וכי' והוא קרוב כליל על גבי המזבח". וגדול אחד בצער ממאה שלא בצער, ואין לנו שיוור רק התורה הזאת.

וע"ז באעה"ח

 שלמה י. זעפראני אב"ד כפר תורה נשיא איגוד נפילי התורה	 יהודה כהן ראש ישיבת יקו"י ירושלים חבר מועצת חכמי התורה	 ראובן אלבז ראש ישיבת אור החיים חבר מועצת חכמי התורה	 יעקב תופיק אביעזרי רב אב"ד ביתר	 משה מאיה זקן מועצת חכמי התורה	 משה צדקה מזן ראש ישיבת פורת יוסף
 יעקב ברכה ראש ישיבת ענתי יצחק	 ברוך שרגא ראב"ד ירושלים	 בן ציון מוצפני ראש ישיבת בני ציון	 בניהו שמואלי ראש ישיבת נהר שלום	 יעקב חיים סופר ראש ישיבת פי החיים	 שמעון בן שמעון ראש ישיבת אור אליעזר רב אב"ד בני ברק
 עובדיה יוסף ראש ישיבת אהל יוסף	 מונשה תופיק אביעזרי ראש ישיבת בני יצחק	 בן ציון אטון ראש ישיבת ראשית חכמה	 אליהו תופיק ראש ישיבת בני יהודה	 שמואל טולידאנו ראש ישיבת בית יעקב	 שמעון בן שמעון מזן רה"י חכם שלום כהן זצוק"ל ראש ישיבת פורת יוסף העתיקה

ארז עובדיה, אזוב, 2020

המנהיגות הרבנית החרדית החדשה בשעת המלחמה

הרב דוד לייבל - מקרה בוחן

תהילה גאדו

בשני העשורים האחרונים מתחוללים שינויים רבים בקהילה החרדית, ובין השאר, מתפתחת בה קבוצה שאפשר לכנותה "חרדיות מודרנית". לקבוצה זו לא ניכרה עד עתה מנהיגות רבנית ייעודית, והנושא לא נידון בספרות המחקר. מלחמת חרבות ברזל העמידה את הקהילה החרדית, ובפרט את קבוצת החרדים המודרנים, מול שאלות של אזרחות, שותפות ושייכות לחברה הישראלית, נוסף על תחושת המשבר שנחוותה בכלל הציבור הישראלי. המלחמה היא גם מבחן למנהיגות הרבנית של החרדיות המודרנית, ודרך תגובתה משקפת את התמורות שחלו בקבוצה החרדית המודרנית בעת המלחמה.

מבוא

במאמר זה כחנתי את המנהיגות הרבנית החרדית החדשה בשעת המלחמה, ובמיוחד את דמותו של הרב דוד לייבל. בפרק הראשון יוצג הרקע ההיסטורי להתפתחות ההנהגה הרבנית החרדית הוותיקה, וכן אופייה, התנהלותה וערך הציות לה; עוד תתואר בסקירה זו החרדיות החדשה – החרדיות המודרנית – התפתחותה בשני העשורים האחרונים בישראל ומאפייניה; יתואר גם הצורך במנהיגות רבנית לקבוצה זו וניצנים של מענים לצורך זה. הפרק השני יציג את המנהיגות הרבנית החרדית החדשה במשבר המלחמה. בפרק השלישי תוצג דמותו של הרב דוד לייבל – ביוגרפיה קצרה, פעילותו הציבורית ועמדותיו –

דמות שהיא מודל למנהיגות רבנית חרדית אלטרנטיבית ותשמש מקרה בוחן במחקר זה. הפרק הרביעי הוא עיקרו של המאמר, ותוצג בו פעילותו של הרב דוד לייבל בחודשים הראשונים של מלחמת חרבות ברזל. ראשית תוצג עשייתו הציבורית במהלך המלחמה המונעת מהשקפת עולם, ולאחר מכן יוצגו עמדותיו האידאולוגיות של הרב לייבל מול עקרונות החרדיות הוותיקה, ההתנגדות לעמדתו ולעשייתו מצד החרדיות הוותיקה והפולמוס ביניהן. בסיומו של פרק זה יובא מבט על מנהיגות מיטיבה בשעת משבר, ודיון בהיותו של זמן המשבר הזדמנות לקידום שינויים חברתיים. בפרק החמישי ישורטטו קווים לדמותה של המנהיגות הרבנית החרדית החדשה שהתבססה בחלון ההזדמנויות שיצרה המלחמה ואפשר לחדר את ההבדלים בינה לבין המנהיגות החרדית הוותיקה. בפרק זה תידון גם ההיתכנות להתקבלותו של המודל הרבני החדש בקרב הקהילה החרדית, ויוצע שמודל ההנהגה החדש הוא שלב התפתחותי נוסף בהנהגה הרבנית החרדית. בפרק השישי והאחרון יצוין מחקר המשך הנדרש.

פרק א.

רקע: חרדיות ותיקה, חרדיות מודרנית ומנהיגות רבנית

המנהיגות הרבנית החרדית הוותיקה ואופייה התפתחו לנוכח התפתחויות בקהילה החרדית. מנהיגות זו נחלשה בשנים האחרונות, לצד התפתחותה של החרדיות החדשה – המודרנית – קבוצה שככל שגדלה כך עלה הצורך במנהיגות רבנית ייעודית לה. כדי להבין את ההתפתחויות האלה אביא סקירה היסטורית קצרה.

בסוף המאה ה־18 התפתחה באירופה תנועת ההשכלה. היהדות האורתודוקסית הגיבה לה בשני אופנים עיקריים: תגובה אחת, המזוהה עם החת"ם סופר, הייתה ברוח "חדש אסור מן

א.1. הקהילה החרדית והנהגתה הרבנית – רקע היסטורי

התורה", ודגלה בהיבדלות, בהסתגרות, בשמרנות ובהתנגדות לשינויים. התגובה השנייה, המזוהה עם הרש"ר הירש, דגלה ב"תורה עם דרך ארץ" ופיתחה את הזרם שפונה נאו־אורתודוקסי. בישראל ממשיכה הקהילה החרדית את דרכו של החת"ם סופר ואת עקרונותיה הדתיים־חברתיים ומתנהלת כקהילה דתית־שמרנית מתבדלת. בין שאר מאפייניה, הקהילה החרדית היא חברה היררכית וסמכותנית שבראשה עומדים גדולי הדור, ובני הקהילה נשמעים להם ומצייתים

להם מתוקף העקרונות "דעת תורה" ו"אמונת חכמים" (בקון, תשמ"ג; כץ, 1997; פייקאז', 1990; פרידמן, 1991).

כלל הפרקטיקות והעמדות שהציות לגדולי הדור בקהילה החרדית הליטאית מושתת עליהן מתכנסות לדוקטרינת "דעת תורה", המחייבת ציות מוחלט לגדולי תורה מוסימים גם בתחומים שאינם הלכתיים. הדוקטרינה מבססת את דמותו של גדול הדור כדמות שאין עליה עוררין, גם כשהחלטותיו אינן מובנות או מנומקות. ציות זה נחשב ערך דתי, והחלטות גדול הדור מתקבלות כבעלות תוקף הלכתי, ולכן הן מחייבות (בראון, 2005). בספרו לקראת דמוקרטיזציה במנהיגות החרדית (בראון, 2011) בראון מציין חמישה שלבים בהתבססותה של דוקטרינת דעת תורה בקהילה החרדית-ליטאית, הקהילה הנותנת את הטון בקהילה החרדית בכללותה. השלב הראשון, שלב ההיווצרות, הוא שלב אידאל ה"אמונה התמימה" במאה ה-19 באירופה. שלב זה מזוהה בעיקר עם רבי ישראל מאיר הכהן, החפץ חיים (1839-1933). השלב השני הוא שלב "אגודת ישראל", שלב ההתמסדות, המזוהה עם הרב אלחנן וסרמן (1875-1941) מתלמידי החפץ חיים, ועם הרב חיים עוזר גרודז'נסקי (1863-1940), מי שהתמנה לנשיא מועצת גדולי התורה. בשלב השלישי עברה הדוקטרינה לארץ ישראל, בשנים שלאחר השואה והקמת מדינת ישראל. בשלב זה התמסדה דעת תורה בשני רבדים נוספים. הוראותיהם של גדולי התורה קיבלו ממד עליון של "רוח הקודש" או "השראת שכינה", והוראותיהם בעניינים שאינם הלכתיים קיבלו ממד של פסק הלכה שיש להישמע ולציית לו. כך גם בעניינים ציבוריים. הרבנים המזוהים עם שלב זה הם הרב אליהו דסלר (1892-1953), מגדולי בעלי המוסר ומשיגח בשיבת פונוביז', הרב יצחק זאב סולוביצ'יק (1887-1959), הרב מבריסק וראש ישיבת בריסק, והרב אברהם ישעיהו קרליץ, החזון איש (1878-1953).

שלושת השלבים הראשונים העצימו את דוקטרינת דעת תורה בהדרגה, מרעיון המדגיש את מעלת התורה היא הפכה לרעיון המדגיש את מעלת גדולי התורה. מכאן היא נעשתה לתביעה לציית להם "ככל אשר יורוך". לשיא עוצמתה הגיעה התפתחותה של דעת תורה בשלב הרביעי, בתקופת מנהיגותו של הרב אלעזר מנחם מן שך (1898-2001), ראש ישיבת פונוביז'. בשלב הקודם חיזק החזון איש והעצים את דמותו של ה"גדול" – מי שמשקף בעצמו את דעת תורה, וממשיכו, הסטייפלר, הרב יעקב ישראל קנייבסקי (1899-1985) והרב שך נהנו ממעמד זה. שלב זה מאופיין בשיח פנים-קהילתי אידאולוגי ובנרטיבים אידאולוגיים יותר מקודמיו, ובו נטבע ורווח המושג "ההשקפה הטהורה"

המייצג את הרצוי והמבוקש על ידי גדולי התורה,¹ ודעת התורה, בעיקר זו של המנהיגות הליטאית, קיבלה מונופול בהוויה החרדית בארץ. השלב החמישי הוא תקופת מנהיגותו של הרב יוסף שלום אלישיב [1910-2012], שלב שבו האחיזה התאולוגית של עקרון דעת תורה התרופפה. גם ההיבט האידאולוגי פחת והנמיך פרופיל. עקרון דעת תורה המשיך לשמש את הציבור ומנהיגיו באופן רך ואבסולוטי פחות מבתקופת הרב שך (בראון, 2011).

את השלב הבא של המנהיגות הרבנית החרדית-ליטאית – השלב השישי – צפה בראון כבר בשלהי מנהיגותו של הרב אלישיב, שיהיה – כפי שאכן היה – שלב רך יותר וריכוזי פחות (בראון, 2011, עמ' 106-111). קודם כול, בשל הפיצול בהנהגה החרדית-ליטאית מתאפשרת, יותר מבתקופת הרב שך, בחירה אישית במנהיג מסוים מתוך מבחר מצומצם (Brown, 2014). יתרה מזו, בראון צפה שגילוי דמוקרטיזציה חלקי זה באופי המנהיגות החרדית וביישומיה המעשיים עשוי לתרום להשתלבות הקהילה החרדית בחברה הישראלית. לטענתו נראה כבר אז כי חרדים רבים אינם מצייתים להוראות גדולי הדור מתוך אמונה ש"שכינה שורה במעשה ידיהם" וש"רוח הקודש שרתה בחבורתם". לפיכך, הציע בראון, שהשימוש בעקרון דעת תורה ילך ויחלש עוד. נוסף על כך, תהליכי הישראליות שהחלו להופיע כבר אז, לפני כעשור ויותר, שהובילו להימצאותם של חרדים בעולם המעשה ולחשיפתם לתהליכי קבלת החלטות דמוקרטיות, יזרו את השינויים ביחס הציבור למנהיגות הרבנית החרדית ובאופייה, ובמיוחד במנהיגות הליטאית. לצד הגידול המספרי של הקהילה וקשייה הכלכליים, טען אז בראון, סביר להניח שבניין ה"השקפה" יתערער עוד, מה שעשוי להוביל גם הוא לשינוי באופי ההנהגה החרדית ולהיווצרות וריאציה חדשה של דעת תורה.

כאמור, במבט לאחור נראה כי התחזית של בראון בדבר התרופפות אחיזה של דעת תורה קורמת עור וגידים. למול תקופות ההנהגה הארוכות, כמו זו של הרב שך ששימש בהנהגה 23 שנים, והרב יוסף שלום אלישיב שהנהיג את הקהילה כ-17 שנים – תקופות ההנהגה הבאות הלכו והתקצרו. הרב אהרון לייב שטיינמן [1914-2017] הנהיג את הקהילה חמש שנים, הרב חיים קנייבסקי [1928-2022] – ארבע שנים, והרב אדלשטיין [1923-2023] – שנה וחצי (ברקוביץ', 2023). מתום "עידן הגדולים" – פטירת אחרוני המר"נים, הרב אלישיב והרב

1 מילת הקסם "השקופה" הייתה בידי הרב שך כלי חינוכי בעל ניחוח תאולוגי, שבאמצעותו הוא תקף בחריפות כל מה שעלול, בשוגג או במזיד, להבקיע בקיעים בחומות שסיבב העולם החרדי, וכן כלי להגבתה חומות הגטו נגד כל סכנה ממין זה (בן חיים, תשס"ד).

שטיינמן – לא נמצאו מי שימלאו את מקומם באותו אופן. עם זאת, גם היום אפשר להצביע על דמויות הנהגה רבניות הנחשבות גדולי הדור. מנהיג הקהילה החרדית האשכנזית היום הוא הרב רב לנדו, ולצידו הרב הלל הירש. אולם יש הבדל של ממש בין מקומם הציבורי של הרבנים האלה לבין קודמיהם בשלושת הדורות האחרונים. תקופות ההנהגה הקצרות לא תרמו לחוזקו של מוסד גדול הדור והובילו לאופי מנהיגות שאינו יציב ואינו אבסולוטי. גם בקהילה החרדית הספרדית חלו שינויים במנהיגות הרבנית והתרחש תהליך דומה. בזמנו של הרב עובדיה יוסף (1920–2013) הייתה ההנהגה הרבנית בתפארתה, כמו בהנהגה הרבנית החרדית האשכנזית באותו הזמן בראשותו של הרב שך, אך לאחר פטירתו של הרב יוסף ירד מעמדו של גדול הדור החרדי הספרדי (אטינגר וליאון, 2018).

אפשר שהתרופפותו של מנגנון גדול הדור היא ביטוי ל"ירידת הדורות", ואפשר, במובן ארצי יותר, שהיא ביטוי נוסף לגידול המספרי האדיר של הקהילה, ולכך שהיא מתקשה לגבש הסכמות גורפות סביב דמות אחת. אפשר גם שתופעה זו היא תולדה של החלחול – גם מבעד ל"חומות הקדושה" של החברה החרדית – של הלכי רוח כלליים בישראל ובעולם של חתירה תחת סמכויות. הסבר אפשרי אחר להתרופפות כוחה של הנהגת גדולי הדור הוא שהמצב שבו ברירת המחל של כל גבר חרדי היא לימוד בישיבה מביא למעין השטחה של הלימוד בישיבות, ומקשה עליהן להצמיח מתוכן גדולי דור, כפי שצמחו בישיבות ליטא, שהיו מיועדות לקבוצת עילית קטנה ואיכותית ובהן טופחו גדולי תורה (פורת וברקוביץ', 2023). כך או כך, כיום אין לקהילה החרדית הנהגה מרכזית אחת ויחידה. ההנהגה המבוזרת ומקורות הסמכות הרבים מובילים את החרדים להתנהל, במידת מה, כעדר ללא רועה, או, ליתר דיוק, כעדרים רבים שלכל אחד מהם רועה משלו (שטרן ואחרים, 2022). התרופפותה של דוקטרינת דעת תורה ניכרת בעיקר בקבוצת החרדיות המודרנית, ההולכת ומתרחבת בקהילה החרדית בישראל בעקבות תהליכי השינוי שחלו בה בשני העשורים האחרונים (כהנר, 2020).

ב־20 השנים האחרונות נבקעו בקיעים וסדקים בחומות ההיבדלות וההסתגרות של הגטו החרדי. בעיקר בשוליה של הקהילה מתרחשים תהליכים של שינוי וחריגה מדפוסי ההתנהלות החרדית הקלאסיים. בין היתר, ניכרת מגמת השתלכות בחיים המודרניים ובתרבות

2.א. החרדיות החדשה – חרדיות מודרנית

הישראלית באופנים שונים. תופעת התרחבות השוליים ואימוץ אורח החיים המודרני הוגדרה במחקרם החלוצי של זיכרמן וכהנר (2012) "חרדיות מודרנית". במחקר מאוחר יותר של כהנר (2020) נמצא כי 11% מהקהילה החרדית מגדירים את עצמם חרדים מודרניים.² מלבד זרם זה, אפיינה כהנר קבוצה נוספת – קבוצת ליבה חרדית בעלת מאפיינים שמרניים, אך מאופיינת גם באורח חיים המשלב פרקטיקות שאינן מקובלות בהכרח בקהילה החרדית הוותיקה, כמו שימוש באינטרנט, השכלה גבוהה, צריכת תרבות פנאי כללית ועוד. להבדיל מהחרדים המודרניים, קבוצה זו מבקשת להישאר עמוק בתוך חוקי המשחק ומנגנון החיים של החרדיות הוותיקה. כהנר כינתה את הקבוצה הזאת "בעלת נגיעות מודרניות", והעריכה את שיעורה בכ-29% מהקהילה החרדית. הבחנות אלו מבטאות את הגיוון וחוסר האחידות שבשוליה המתרחבים של הקהילה החרדית. על כן גם הגדרת החרדיות המודרנית אינה אחידה, וניתנו לה שמות שונים המבטאים היבטים מגוונים שלה, כמו "חרדים חדשים", "חרדים ישראלים" ו"חרדים עובדים".³ ככלל אפשר להצביע על מאפיין בולט של החרדיות המודרנית, והוא היכולת לקיים חלק מתחומי החיים גם מחוץ לקהילה החרדית (גאדו, 2024).

לפני שנות דור טען אליעזר שביד כי "אי אפשר להימלט מן המודרנה. אם החברה החרדית תתעקש להפנות גב לאלמנטים הגבוהים של העולם המודרני, סופה שתמצא את עצמה מתחברת דווקא לאלמנטים הנמוכים יותר שלו" (מצוטט אצל שלג, 2000, עמ' 145). ואומנם, בשלביה הראשונים של התהוות החרדיות המודרנית היה אפשר לחשוב שהתחזית הזאת מתממשת, ושהחברה החרדית

2 ההערכות הן שהקבוצה הזאת גדלה מ-2020, ובימים אלו נערך מחקר מפיץ עדכני בנושא במכון הישראלי לדמוקרטיה.

3 עם התקדמות המחקר על אודות החרדיות המודרנית זוהו בתוכה שני זרמים: זרם אחד המבקש לקיים אורח חיים מודרני-פרקטי כדי לשפר את רמת החיים, והזרם השני אידאולוגי, העושה שימוש בכלים מודרניים למטרות אינטלקטואליות ודתיות (ראו גאדו, 2024). אבקש לטעון כי ההערכה של בראון בדבר מיתון בעקרון דעת תורה נכונה לכלל הקהילה החרדית מהסיבות שציינתי. אולם בעניין השינוי בחרדיות המודרנית אטען כי הזרם הראשון, המודרני-פרקטי, דבק באידאולוגיות של החרדיות הקלאסית, וגם אם ניכר אצלו שינוי ביחס לעקרון דעת תורה, השינוי הוא פרקטי בעיקרו, ואינו נובע מערעור על המנגנון. כפי שצפה בראון במקום אחר, "אם יחול בעתיד שינוי לכיוונים מעט יותר דמוקרטיים של הנהגה, סביר להניח שהוא לא ינומק בשיקולים עקרוניים דמוקרטיים" (בראון, 2012, עמ' 28). לעומת זאת, בחרדיות המודרנית מהסוג השני, האידאולוגי, הערעור על עקרון דעת תורה הוא אידאולוגי ומנומק. יש מי שאף הגדיר תנועה חרדית זו תנועת נגד לאידאולוגיות החרדיות, ובהן לדוקטרינת דעת תורה (איחן, 2022). כך, הזרם הראשון מבטא את היחלשותו של מנגנון דעת תורה מכורח המציאות, ואילו הזרם השני תורם לפירוק האידאולוגי והמודע של המנגנון ומערער את הנחות היסוד שלו.

נחשפת לעולם המודרני דרך ההיבטים החוליים-חילוניים שלו. המחקרים הראשונים שעסקו בחרדיות המודרנית הציגו אותה כתרכות נהנתנית שעושה שימוש בהיצע של העולם המודרני למטרות חולין בלבד, כלומר בהיבטים החומריים של המודרנה, כמו תרכות בילוי ופנאי, טיפוח קריירה ולבוש אופנתי ומערבי. עם זאת, ככל שעברו השנים וגדלה הקבוצה התפתחו בה גם זרמים המבקשים להיחשף דווקא לחלקים הגבוהים של העולם המודרני ולעולמות הרוח שלו, ולהשתמש בכלים הרבים שמציע העולם הזה לפיתוח צורת האדם – האינטלקט, העולם הערכי והמוסרי, וגם לפיתוח ההוויה הדתית.⁴

הגידול המספרי של החרדיות המודרנית ואופייה הייחודי והמתרחב מחזקים את הצורך בהנהגה שתבטא את הגידול ואת ההתמסדות של קבוצה זו. אומנם, בחרדיות בכלל ובחרדיות המודרנית

א.3. מנהיגות רבנית לחרדיות המודרנית

בפרט מתפתחת תופעה חדשה של מנהיגות אזרחית, ולצד הסמכויות הוותיקות צצות לאיטן אלטרנטיבות של מנהיגות מדרג שני. מקצתן אף מאתגרות את המנהיגות הראשונות ואת ההיררכיות הקיימות, ומקצתן מאזנות ומשלימות אותה (אסבן ובכר-כהן, 2020; קפלן ושטדלר, 2009).⁵ אולם החרדיות המודרנית זקוקה ליותר מכך – היא זקוקה להנהגה רבנית ורוחנית. זיכרמן וכהנר (2012), שאפיינו בפעם הראשונה את החרדיות המודרנית, ציינו כבר לפני יותר מעשור את הנחיצות הזאת, וכהנר בספרה המאוחר יותר (2020) הצביעה על ניצנים של הנהגה כזאת אצל החרדים המודרנים.

המחקרים הראשונים שעסקו בחרדים המודרנים עסקו בעיקר בהיבטים הפרקטיים והיום-יומיים של התנהלותם. יחסם של החרדים המודרנים לעקרונות דעת תורה תואר בהם תיאור מכליל ודו-משמעי – "[הם] כפופים להנהגה החרדית אך נמנעים מציות עיוור" (זיכרמן וכהנר, 2012, עמ' 21). עם התפתחות המחקר בתחום נבחן יחסם של חרדים מודרנים למנהיגות הרבנית. נמצא כי הם נוטים לציית לדעת תורה, ועם זאת, יחסם לעמדות הרבנים רך יותר מזה של חרדים

4 להרחבה על אודות הזרמים בחרדיות המודרנית, ראו גאדו, 2024, ובהערה קודמת.

5 המנהיגות האזרחית המתפתחת לצד המנהיגות הרבנית, עוסקת במגוון תחומים, ולא רק בתחומים דתיים כפי שעושה המנהיגות הרבנית המסורתית. בין השאר היא עוסקת בקידום השכלה כללית ואקדמית, בשילוב חרדים בחברה הישראלית, בקידום תחומי תרבות, פנאי, שירות צבאי, שוויון, בריאות ספורט ואיכות הסביבה, ובתחומי רווחה, כמו טיפול בפגיעות מיניות.

קלאסים. כך, 57% מהם ו-78% מהחרדים בעלי הנגיעות המודרניות מייחסים חשיבות רבה לעמדות הרבנים. כ-80% מהחרדים המודרנים וכ-87% מקבוצת הנגיעות המודרניות תומכים בציות מלא לדברי הרבנים ולא רק בסוגיות הלכתיות (כהנר, 2020). ברמה המעשית, החרדים המודרנים מתייעצים עם רב סביב החלטות משמעותיות במעגל החיים, אך מנעד הדמויות הרבניות שאליהן הם פונים רחב הרבה יותר מזה של החרדים הקלאסים. לעומת זאת, מחקר אחר הראה שחרדים מודרנים מבקרים את ההנהגה הרבנית הוותיקה (מלאך וכהנר, 2017). נראה אפוא שהצורך של חרדים מודרנים בדמות רבנית, דמותה בעיניהם והחשיבות שהם מקנים לה, אינם חלוטים. מצד אחד, יש להם צורך בזהות חרדית ובמעטפת שלה, ומהצד האחר, הם מרשים לעצמם למתוח ביקורת ומבטאים עצמאות מחשבתית (כהנר, 2020). נראה גם כי השינוי ביחס לעקרון דעת תורה בחרדיות המודרנית בכללה – המעניקה פחות משקל לדעת תורה ומחשיבה לא מעט את "דעת בעלי בתים" – משפיע גם על החרדיות הקלאסית, ואפשר להצביע אפילו על "נדידת ערכים" מן הפריפריה של החרדיות אל מרכזה (דיין, 2017). מעבר לכך, חרדים מודרנים מצפים מהרבנים שיגלו גמישות והתאמה לצורכי הזמן. כך, למשל, סקר חדש המפורסם בקובץ זה (רביצקי טורפז, בקובץ זה) מצא שכשליש מהחרדים המודרנים – שיעור כפול מזה של חרדים קלאסים – ציפו מההנהגה הרבנית שתביע ביטויי שייכות והזדהות עם החברה הישראלית בזמן המלחמה.

יחסה האמביוולנטי של החרדיות המודרנית לתפקידו המסורתי של המנהיג הרבני מחדד את הצורך במנהיגות רבנית המותאמת לצרכיה, ומכיוון שהחרדיות החדשה הולכת וגדלה, וממילא גם מתגוונת, גם צרכיה וציפיותיה מהנהגה רבנית מגוונים למדי. בשנים האחרונות עלה הצורך בהנהגה רבנית לחרדיות המודרנית מתוככי הקהילה החרדית (הורוביץ, תשפ"א). כן צף ועלה הצורך בפיתוח יזום של מנהיגות רבנית ייעודית לקבוצה זו, ואף קמו שתי יוזמות לפתח מנהיגות כזאת, שתיהן ברמה המקומית. באלול תש"פ (אוגוסט 2020) ייסד הרב בצלאל כהן את בית המדרש "אנשי חיל" למנהיגות תורנית. במסמך החזון של בית המדרש הוא מתאר את הצורך:

6 דוקטרינת דעת תורה ביססה נרטיב המחזק את חובת הציות לגדולים המבוסס על הביטוי הרווח "דעת תורה היפך דעת בעלי בתים". נראה שמקורו של הביטוי בשו"ת מהר"י וייל של רבי יעקב וייל [1460-?], סעיף קמ"ו:

ואם תשמעו! [על מעצתי ולדידי צייתת לא תשב אצל הקהל בשום דין, **דידעת שפסקי בעלי בתים ופסקי לומדים שני הפכים הם**. ואמרו בפרק זה בורר כך היו נקיי הדעת בירושלים עושים לא היו יושבין בדין א"כ שיודעין מי ישב עמהם. ונאה לתלמיד חכם שלא יכניס עצמו בעסק הבעלי בתים!...] [...].

בקהילה החרדית בישראל ישנו כיום ציבור גדל והולך של צעירים חרדים [...] ששירתו בצה"ל או בשירות אזרחי, שלמדו לימודים אקדמיים או מקצועיים, שהשתלבו בעולם העבודה או המסחר, אולם גם בקרב תלמידי הישיבות והכוללים ניתן למצוא כיום כאלו שנמצאים בשלב של תהיות ולבטים על מידת הזדהותם עם תפיסת העולם ואורחות החיים הרווחים בקהילה החרדית. הציבור הזה גדל והולך, והוא נדרש כיום לקהילות משל עצמו ולמנהיגות תורנית שתתן לו מענה מותאם לצרכיו. זוהי מטרתו המרכזית של בית המדרש "אנשי חיל". (אנשי חיל, ח"ת)

יוזמה נוספת להכשרת ראשי קהילות – תפקיד שלעיתים הוא מינהלי וארגוני, ולעיתים תורני או רבני – היא של רשת "אחוות תורה", ממפעליו של הרב דוד לייבל. יוזמה זו משקפת אף היא את הצורך במענה קהילתי לחרדים עובדים – חרדים מודרנים. התוכנית הושקה במאי 2023:

תוכנית הכשרה מקצועית בשם "ראש הקהל – המרכז לפיתוח מנהיגות בקהילה". התוכנית פותחה [...] במטרה להכשיר ראשי קהילות לחרדים בעולם המעשה בצורה מקיפה, יסודית ומקצועית [...] "בעלי מכולות, קבלני שיפוצים, אינסטלטורים ואנשי הייטק שקבעו עיתים לתורה [...] הם צריכים להיות גאים בזה שמקיימים את מה שכתוב בשולחן ערוך ולשמש דוגמה לאחרים איך להיות גם עובד וגם ירא שמיים המקפיד על קלה כבחמורה". (אחוות תורה, ח"ת)

אם כן, בתגובה לצורך בהנהגה רבנית לחרדיות המודרנית, ולצד ניצני היוזמות שקמות במענה לו, ובד בבד עם היחלשות כוח ההנהגה החרדית הוותיקה, צצים ניצנים של הנהגה רבנית לקהילות המתפתחות של חרדים מודרנים. מדובר בדמויות פורצות דרך הפועלות מתוך מודעות לצורכי הקהילה המתחדשים. כמה מהם נעשו מנהיגים בזכות אישיותם, התנהלותם הקשובה לצרכים ולא־היצמדותם לדוגמטיות. מדובר במגוון של פוסקי הלכה, רבני קהילות, והגים ואנשי חינוך.

כשבועיים לפני פרוץ המלחמה תיארה כתבה בדה מרקר את "עלייתם של הרבנים החרדים החדשים" (טוקר, 2023, 24 בספטמבר). הרבנים הפועלים מתוך מודעות ואקטיביזם בקרב החרדים המודרנים הוצגו בה כמודל למנהיגות

אלטרנטיבית וכמנהיגי העתיד של החרדיות המודרנית. לרבנים האלה, חלקם בעלי השכלה כללית רחבה, לעיתים השכלה אקדמית מתקדמת וידע נרחב בפילוסופיה ובהגות, יש דעות מגוונות בנושאים השנויים במחלוקת בין הקהל החרדי לחברה הישראלית. חלקם אינם מבטאים את עמדותיהם בפומבי כדי שלא לעורר את כעסה של הקהילה, וחלקם כן, והם סופגים לא פעם ביקורת קשה, ואף איומים, מהחרדיות הוותיקה. כך קרה, למשל, לרב אליהו פייבלזון, ראש ישיבת פתחי עולם, הוגה ומעביר שיעורים לצעירים חרדים ומעודדם לחשיבה עצמאית, שלפני כשלוש שנים נופפו כנגדו שני אברכים בסכין סמוך לביתו. אירוע זה אירע לאחר תקופה ארוכה של הטרדות טלפוניות, גם באישון ליל, וריסוס כתובות פוגעניות על קירות הבניין שבו התגורר. בתגובה לטענה שהוא "משנה מההשקפה הטהורה", דרשו ממנו להפסיק למסור את שיעוריו התורניים – המאופיינים בחשיבה פילוסופית רחבה ובעיסוק בסוגיות אמוניות, שהרבנים השמרנים נמנעים מלעסוק בהן (רוטמן, 2020, 22 ביוני). התנגדות ברוטלית יותר ספג הרב אוריה ענבל. באמצע שיעור שמסר בבית כנסת בכני ברק פרצו אנשים לאולם, הוציאו אותו ממנו, זרקו את הכיפה מראשו, היכו אותו וזרקו עליו זבל וחפצים מהרחוב, אגב קריאת קריאות גנאי כלפיו והגדרתו "מסלף ההשקפה" (ברייטקופף, 2024, 25 ביולי). דוגמה נוספת היא התקפתו של ראש ישיבת ההסדר "דרך חיים" הרב כרמי גרוס בידי מפגיני הפלג הירושלמי והעדה החרדית נגד גיוס בחורי ישיבות, בצאתו מהבקו"ם, לאחר שבירך את תלמידיו בברכת הדרך לשירותם הצבאי. הרב חולץ מהמקום בליווי משטרתו כבד (גואטה, 2024, 2 בספטמבר).

על רקע הסקירה ההיסטורית הקצרה הזאת המתארת את היווצרות הצורך במנהיגות רבנית לחרדיות המודרנית, אבקש להלן לתאר בהרחבה את מודל ההנהגה הרבנית החרדית החדשה שצבר תאוצה בזמן מלחמת חרבות ברזל.

פרק 1.

המנהיגות הרבנית החרדית החדשה במשבר המלחמה

במצבי משבר הציבור מייחל למוצא פיו של המנהיג. כמו בעת מחלה, כאשר החולה דורש ברופאים ומבקש הסבר והערכה של המצב, מידע על סיכויי החלמה ועל דרכי פעולה אפשריות, כך במצבי משבר תפקיד המנהיג לזהות, לאפיין ולהתמודד עם המצב כדי להשרות ביטחון על הציבור. עם זאת, לא תמיד בעלי התפקידים הרשמיים הם שמשרים ביטחון ותקווה, לעיתים צומחים "מנהיגים לשעת לחץ" המסייעים לקבוצה להתמודד עם המשבר (צור, 2004). נראה כי עם

היוודע דבר המלחמה בסתיו תשפ"ד (אוקטובר 2023) חשה המנהיגות החרדית החדשה כי לא עת לחשות. רבנים אלו הבינו כי עליהם לקבל על עצמם את תפקיד ההנהגה ולהנחות את הציבור. מלבד תחושת אחריות פנימית, ייתכן שגם זכר תקופת משבר הקורונה,⁷ שבה חש הציבור החרדי לא מונהג, הניע את המנהיגות החרדית החדשה לפעול כעת. כך, כבר במוצאי שמחת תורה, עת נחשפו שומרי השבת למידע על אירועי הטרור הקטלניים, נשמעו גילויי מנהיגות כאלה מפי ההנהגה החרדית החדשה. הרב דוד לייבל – הדמות שתעמוד במוקד המאמר הזה – פרסם מכתב בכתב ידו (נספח 1), ובו הנחה את קהל שומעיו להשתתף במאמץ הלאומי, ולצד תפילות לשלום הפצועים, החטופים וחילי צה"ל, ריבוי לימוד תורה וביטול חופשת "בין הזמנים"⁸ – ללכת לתרום דם וכל תרומה אחרת מתוך תחושת גורל משותף ומתוך אחריות אזרחית.

גם הרב רפאל קרויזר (רב ליטאי ירושלמי, מוסמך לדיינות ולרכנות וראש בית מדרש, הזוכה לתמיכה רחבה של קהילות חרדים מודרניים וחותר לקידומן, ובעת הצורך אינו מהסס להתעמת עם הנורמות בקהילה החרדית הוותיקה) השמיע מסר חד וברור לבני הישיבות במוצאי החג, והניע אותם לפעולה. במכתבו הוא כתב:

ביום שמחת תורה נפל דבר בישראל, וכל מי שיש לו לב מרגיש לא יכול לעמוד מנגד. הפער בין הרוקדים ומפזזים בכל עוז בבתי המדרשות, ובין המחרפים נפשם למות במלחמה ובהצלת הכלל הוא דבר שאין הדעת סובלתו [...] אלפי בחורי ישיבות הגודשים הופעות של נפתלי קמפה או מתגייסים להצלחת רשימה פוליטית בבחירות לעירייה, חייבים! חייבים! מוסרית, ערכית, רוחנית ותורנית, להתייצב למען עמנו ולשאת במשא העם בכתף [...] עשרות אלפי הישיבשערים' צריכים לדרוש מההנהגה שלהם, רבניהם וראשי הישיבות, שהם רוצים, חפצים ומשתוקקים לשאת

7 היו שראו בתקופת משבר הקורונה (2020-2022) תקופת משבר בהנהגה החרדית (לדוגמה, גרינוולד, תשפ"ב, י"א בשבט; פרקש, תש"פ, א' בניסן; שלג, 2020, 7 בנובמבר), וטענו שהיא חרמה לספקנות כלפי המנהיגות הרבנית בקרב חרדים (שמועניר ואחרים, 2021).

8 תקופת החופשה בין "זמן" (תקופת לימוד בישיבות), ל"זמן" נקראת "בין הזמנים" (נהגית במלעיל). בשנת הלימודים בישיבות שלושה זמנים: "זמן אלול" (מראש חודש אלול עד יום הכיפורים), "זמן חורף" (מראש חודש חשוון עד ראש חודש ניסן), ו"זמן קיץ" (מראש חודש אייר עד תשעה באב). בעבר היו תקדימים של קריאות רבנים וראשי הישיבות לקצר את תקופת בין הזמנים בזמני מלחמות ישראל – במלחמת יום הכיפורים, במבצע חומת מגן, במלחמת לבנון השנייה ובמבצע צוק איתן.

במשא העם ולהיות חלק מהמגינים על ארצם ומולדתם כנגד בני עוולה הקמים עלינו לכלותנו. נצטוונו "לא תעמוד על דם רעך". (קרויזר 2023, 7 באוקטובר)

דברים דומים אמר הרב קרויזר גם למוחרת, בשידור רדיו, והם צוטטו בהרחבה ברשתות החברתיות.⁹

כאמור, עם היוודע דבר המלחמה בלטה המנהיגות החרדית החדשה בנוכחותה מול הציבור החרדי. למוחרת שמחת תורה, ביום ראשון, פרסם הרב יהושע פפר (רב קהילת "אור חדש" בירושלים, דיין ומקים כתב העת ההגותי המקוון "צריך עיון" להגות חרדית) מכתב הממוען לחרדים בוגרי ובוגרות הסמינרים "חכמתכם ובינתכם" שבניהולו.¹⁰ למרות ציון הנמענים, נראה כי דבריו היו מכוונים לכלל החרדים הרואים בו סמכות רבנית. לצד חיזוק בתפילה ואחרות, קרא הרב פפר להתנדב בעורף בתרומה ובסיוע לחולים ולמשפחותיהם, להשתתף בתרומת דם, בתרומות אחרות ובלוויות, וכן עודד את ציבור הלומדים לבטל את החופשה מן הישיבות בתקופת בין הזמנים.

מצבי משבר הם זרזים לשינויים מהותיים בחברה, שכן התמודדות עימם מחייבת צעדי חירום, ורמת ההיענות והנכונות של הציבור לשתף פעולה גבוהה. מנהיגים שניחנו בהחלטיות, בדבקות במטרה, בקור רוח וכיציבות רגשית, עשויים, לצד המענה הספציפי הנדרש, לחפש בעת כזאת גם פתרונות חברתיים לטווח ארוך. כך הם הופכים את המשבר לגורם מאתגר להתפתחות המאיץ שינויים שבזמני שגרה מורכב יותר להובילם (צור, 2004). נראה כי שלושת הרבנים שצוינו לעיל, ביודעין או שלא ביודעין, היו מונעים מכך. כך, למשל, הרב קרויזר ראה לנגד עיניו, כבר מהיום הראשון של המלחמה, את הסוגיה הרחבה של הנשיאה בנטל של חרדים – סוגיה שעדיין לא דוברת במפורש, והבין את שעת הכושר. את דבריו שצוטטו לעיל הוא פתח במילים: "למרות שאנחנו בזמן לחימה, אבל דווקא בגלל זה. הגיע הזמן לומר את האמת".

שלוש הדוגמאות האלה משקפות את התנהלותה של המנהיגות הרכבנית החרדית החדשה בזמן המלחמה, ומעידות אגב כך על התנהלותה גם בזמני

9 הדברים קיבלו תהודה ברשתות חברתיות רבות וצוטטו באחרי חדשות שאינם חרדים, כגון ynet (2023, 8 באוקטובר), ערוץ 7 (2023, 8 באוקטובר), חדשות סרוגים (2023, 8 באוקטובר), פיתה (מערכת פיתה, 2023, 11 באוקטובר) ועוד.

10 מכתבו של הרב יהושע פפר ביום ראשון, כ"ג תשרי תשפ"ד (8 באוקטובר 2023).

שגרה ועל הדינמיקה בינה לבין הקהילה. התפוצה הרחבה של המכתבים האלה ברשתות החברתיות החרדיות מלמדת על הצמא של הציבור להנחיות ברורות, פוזיטיביות, גם בעניינים קהילתיים ויום-יומיים, ולא רק במישור הדתי-רוחני. גם בין הרבנים שאפשר לראות בהם רבניה של החרדיות החדשה יש מגוון, לא כולם דומים זה לזה במאפייניהם, אך יש חוט מקשר ביניהם. אפיונם והצגת השווה והשונה ביניהם ראויים לבחינה מעמיקה נפרדת. אשר לרמויות שהוצגו כאן, הרב רפאל קרויזר לא נמנע מלצאת באמירות נוקבות ומלאות אומץ נגד נורמות חרדיות, ואף נגד התבטאויות מסוימות של מי שנחשבים גדולה של הקהילה הוותיקה, ואילו הרב יהושע פפר מתון יותר, אך משדר מסר ברור – כפי שעשה עד כה לאורך השנים – של השתלבות ושל "חרדיות רכה". שניהם הם דוגמאות טובות לסוג זה של מנהיגות – אומנם בראשית דרכה. שלוש הרמויות שצוינו נחשבות בקהילה דמויות רבניות-תורניות, ולא רק יזמים או אנשי חינוך, ויש סביבם, במידה זו או אחרת, קהל או קהילה. להלן ארחיב על דמותו של הרב דוד לייבל ועל התנהלותו בשעת המלחמה.

פרק ג.

הרב דוד לייבל ומנהיגותו – מקרה בוחן

עיקרו של מאמר זה הוא הצגת פעילותו של הרב דוד לייבל בזמן מלחמת חרבות ברזל. אולם כדי לתת תמונה רחבה שתתרום להבנת דמותו ומיקומה בזירה החרדית, ומתוך כך להבנת משמעותה של פעילותו בזמן המלחמה, אפתח את הפרק ברקע כללי על אודותיו.

הרב דוד לייבל (70), מהעיר בני ברק. הוא יליד העיר שטרסבורג שבצרפת, בנו של הרב יואל לייבל, סוחר ואיש ציבור, שהקים, בין השאר, את הישיבות הראשונות באירופה לאחר מלחמת העולם השנייה. בצעירותו למד הרב דוד לייבל בישיבת גייטסהד באנגליה ומשם הגיע לפוניבז', ישיבת הדגל החרדית-ליטאית. בהיותו בחור בישיבה היה מקורב למנהיג הציבור החרדי המיתולוגי, הרב אלעזר שך (היון, 2024, 5 בפברואר). מעבר לידע התורני הנרחב שלו, ניסונו בהעמדת תלמידים ובהוראה בישיבות, יכולת הפלפול והרטוריקה האינטלקטואלית, גילו הוא גורם חשוב בהצבתו כמודל למנהיגות רבנית חרדית. על רקע אופייה ההיררכי של הקהילה החרדית המעניקה משמעות לגיל, היותו הרב המבוגר ביותר בהנהגה החרדית החדשה היום מעניק לגיטימציה לסמכותו.

1.ג. פעילותוהציבורית ואופייה

הרב לייבל הוא איש תורה ומרביץ [מלמד] תורה. הוא הקים את רשת הכוללים "רבי עקיבא איגר", שנהפכה ברבות הימים לרשת הפעילה והמסועפת

אחוות תורה, ובה כ-60 סניפים של כוללים ושל קהילות המקיימות פעילות תורנית-רוחנית לחרדים עובדים ולמשפחותיהם בכל רחבי הארץ (הקהילות שלנו, ח"ת). הרב לייבל עמד כעשור בראש ישיבה גדולה שהקים בבני ברק, לאחר מכן הקים את המתכתא [ישיבה] "תורה ודעת" בירושלים, והיום הוא עומד בראשה. בקיץ האחרון הקים את ישיבת ההסדר החרדית "משמר התורה" בירושלים, והוא נשיאה.

לצד עשייתו התורנית, הרב עומד בראשן של כמה יוזמות לשילוב חרדים בעולם המעשה: הכשרות מקצועיות ותעסוקה. נראה כי בזכות מפעל מסועף זה, וכפי שנראה בהמשך, גם בזכות פעילותו הציבורית הענפה בזמן המלחמה, נעשה הרב הדמות הדומיננטית מבין המנהיגים הרבניים של ציבור החרדים העובדים, ולפיכך הוא משמש במחקר זה מודל להנהגה זו.

התנהלותו של הרב לייבל ממוסדת בעיקרה. יש לו מוסדות וקהילות הממסדים את פעילותו, ואף מעניקים לו – במידה מסוימת – אוטונומיה (ויקיפדיה, 2024, 6 בפברואר; טוקר, 2023, 24 בספטמבר). יתרה מזו, העובדה שהרב לייבל הוא אדם אמיד ומחזיק בעצמו את מוסדותיו המבוססים כלכלית, היא גורם נוסף המאפשר את עצמאותו.

עשייתו הציבורית של הרב לייבל, הן ברובד התורני, הן בחיי המעשה, גיבשה סביבו עם השנים ציבור הולך וגדל הצועד בדרכו. אף שאין אומדן להיקף השפעתו, אלפי משפחות חרדיות רואות בו מורה דרך המספק את המענה הדרוש לחרדים המתמודדים עם אתגרי עולם המודרני במאה ה-21 (היון, 2024, 5 בפברואר).

2.ג. היקףההשפעה

כאמור, קשה להעריך את מידת השפעתו של הרב דוד לייבל בתוך הקהילה החרדית, ואין מידע על מספר האנשים או המשפחות שרואים בו רב ומנהיג.¹¹ כמו כן, אין אומדן מספרי של

11 יתרה מזו, יש אף טענה שאף על פי שהרב לייבל עומד בראש רשת קהילות אחוות תורה של חרדים עובדים, חלק מהקהילות המצטרפות לרשת עושות זאת בעיקר ממניעים

חרדים הרואים בדמויות רבניות חדשות אחרות שצוינו סמכות רבנית לגיטימית. אם נתבסס על האומדן של לי כהנר (2020), שלפיו 11% מהקהילה החרדית מגדירים את עצמם "חרדים מודרניים", אפשר לשער כי חלקים משמעותיים מקבוצה זו רואים במודל המנהיגות הרבנית החרדית החדשה סמכות רבנית לגיטימית. ניתן לשער כי גם חלקים מהקבוצה "בעלת הנגיעות המודרניות" שאפיינה כהנר, ששיעורה כ-29% מכלל הקהילה החרדית, הם קהל יעד פוטנציאלי הרואה במודל המנהיגות הזה סמכות לגיטימית.

נוסף על השערות אלו ולנוכח האומדן של כהנר, מהמידע החלקי שבידי על היקף הפעילות של רשת אחוות תורה של הרב לייבל, אפשר לנסות לשרטט תמונה כלשהי של השפעתו של הרב לייבל בתוך הקהילה החרדית, גם אם היא אינה תמונה מדעית. ברשת אחוות תורה, כאמור, כ-60 קהילות ברחבי הארץ, ובהן כ-4,000 משפחות; למגזין "המקום" שיוזם הרב לייבל כמה אלפי מנויים; ועלון השבת "אחוותא" המשויך למוסדותיו מגיע לכ-25-30 אלף קוראים בשבוע בפורמט מודפס או מקוון. כל אלו מצטרפים למאות בוגרי הישיבות והכוללים שבראשם עמד הרב לייבל במהלך השנים. אומדן חשוב נוסף הוא מספר התומכים בקמפיין התמיכה ברב לייבל (ראו בפרק הבא), שנערך בשבוע שבין 8 ל-15 באוגוסט 2024 – מעל 2,600 איש התגייסו להביע תמיכה ברב דוד לייבל ובמפעלותיו, מספר המדבר בעד עצמו ומוכיח שמאחורי הרב ומאחורי הרעיון שהוא מייצג עומדת קבוצה גדולה המאמינה בדרכו.

מלבד קהילות אחוות תורה ותלמידיו של הרב לייבל ואחרים הרואים בו מנהיג רבני לגיטימי, מודל ההנהגה הרבנית של הרב לייבל הוא סמל לתופעה, לא רק למי שמזוהים איתו אישית או מקושרים אליו. הרב לייבל מקדם רעיונות שחלק גדול מהקהילה החרדית מעוניין בהם, וקהילות שונות של חרדים – גם מי שאין להם קשר ישיר עם הרב או עם פעילותו – קשורות רעיונית לרעיונות ולפעולות שהוא מקדם. ביניהן ניתן למנות את הישיבות התיכונות ואת רשת בתי הספר ותלמודי התורה הממלכתיים-חרדיים (ממ"ח) המלמדים לימודי ליבה לכ-4% מהתלמידים במערכת החינוך החרדית. בעת האחרונה ניכרת תנופה בפתחה של בתי ספר ממ"ח, והביקוש למוסדות האלה גדול בהרבה מההיצע – עובדה

פרגמטיים, כדי ליהנות מהתנאים והתמיכה שהרשת מספקת, ולא בהכרח בשל הזדהות רעיונית עם דרכו של הרב לייבל או משום שהן רואות בו סמכות חלופית להנהגה החרדית הוותיקה. כמו כן, עמדתו העצמאית והביקורת של הרב לייבל כלפי הממסד החרדי מעוררות לעיתים חוסר נוחות אצל חרדים מודרניים או חרדים עובדים, שאינם מסכימים בהכרח עם עמדותיו, הנחשבות בעיניהם לעיתים רדיקליות (פלדמן, 2024).

המגדילה את האוכלוסייה הפוטנציאלית. ולכן, גם אם אין אומדן להשפעה הישירה של הרב לייבל, דמותו ועשייתו משקפים תהליכים עמוקים ורחבים המתרחשים בקהילה החרדית.

לא רק בתוך קהילות החרדים המודרנים ניכרת הכרה בהשפעתו של הרב לייבל, אלא אף מחוצה להן. בשלהי שנת תשפ"ד פורסמה בדה-מרקר רשימת מאה האנשים המשפיעים בישראל בשנת 2024. ברשימה זו מופיע הרב דוד לייבל במקום ה-72. בחירתו מנומקת בכך שהוא מי שמאפשר שינוי מהותי בחברה החרדית:

שינוי מבפנים באמצעות יצירת קהילות, וגיבוש של זהות חרדית חדשה, עם אתוס חדש וראיית עולם שונה מזו שהחרדים השמרנים רגילים לה. הזהות הזו שהרב לייבל מגבש היא אנטיטזה מוחלטת לעסקונה החרדית הוותיקה. היא דוגלת לא רק בשילוב, אלא גם בשאיפה להיות מה שקרוי "מענטש", בן אדם. (טוקר, 2024, 25 בספטמבר)

רשימת המשפיעים הזאת מציינת את האנשים שיכריעו אם ישראל תצליח לקום ממשבר 7 באוקטובר והמלחמה, כלומר, דמותו של הרב לייבל בלטה בהשפעתה בעיקר בתקופה המלחמה. גם באתר החדשות הכלכלי כלכליסט הכירו ברב דוד לייבל ברשימת מאה המשפיעים. ברשימה זו הוא מופיע במקום ה-53, כ"תקווה אמיתית לחברה הישראלית" (טייטלבוים, 2024).

3.1 עמדות והשקפה

מניתוח דבריו של הרב לייבל עולה כי הוא ער למציאות החרדית המשתנה ומזהה את צורכי הציבור שמחוץ לכותלי הישיבה ומבין את הצורך בהנהגתו ובהכוונתו. וכך הוא כתב במאמר במגזין החרדי "המקום": "הציבור משתוקק לקבל הדרכה, כיצד להלך בין עקרונות ההתבדלות מחד ובין העובדה שכולנו בני עם אחד ובני ארץ אחת מאידך" (לייבל, דצמבר 2023). מתוך ראייה נכוחה זו הרב לייבל מקבל על עצמו את המשימה ומקדיש את חייו להפיכת מסלול החיים החרדי המשלב דרך ארץ ועבודה עם חיי תורה ללגיטימי ולמסלול שראוי לבחור בו אף לכתחילה, לשם הגשמה עצמית. בשנים האחרונות פעל הרב לייבל לשם כך ביוזמות רבות ומגוונות המעודדות שילוב לימוד תורה ועבודה. הוא מעודד השכלה רחבה בחינוך הממלכתי-חרדי, הוא עמד מאחורי

הקמת ישיבה גבוהה המשלבת לימוד תורני לצד תואר אקדמי, ואף ייסד ישיבת הסדר חרדית.

הרב לייבל פועל מתוך מודעות מלאה למתח שבין שמרנות לשינוי. הוא מודע היטב לקשיים הכרוכים בכל שינוי, במיוחד בחברה שמרנית, ולהתנגדות שהוא עלול לגרום. ועם זאת, הוא מבין את ההכרח שבו. הוא גם מודע שהוא מייצג את קולם של רבים מתוך הקהילה החרדית שמסיכות מגוונות, כמו חשש למעמדם, אינם מעזים להשמיע את עמדותיהם ברבים. כך, הרב לייבל נע ומנתב את דרכו בעדינות בין ערכי התורה המסורים מדור דור, לבין מגרעותיה של שמרנות אדוקה העלולה להוביל להתנוונות. הוא רואה בחומרה את עצימת העין מול המציאות המשתנה וצרכיה המתעדכנים. במאמר שפרסם בכתב העת החרדי המקוון "צריך עיון" (לייבל, תשע"ז, א' בניסן), כתב הרב שמאז ומתמיד הייתה היהדות דינמית והגיבה למציאות שסביבה, וכך היא צריכה להיות גם היום אל מול השינויים המתרחשים בעולם, גם הקהילה החרדית. הרב לייבל יודע שהשינוי צריך להיעשות בזהירות רבה: "אחת הבעיות הקשות הניצבות בפני רועי העדה, מנהיגי היהדות שבכל דור ודור, היא: כיצד ניתן לבטל הוראה ישנה ולשנות אורח חיים הנהוג זה דורות, בלי לערער את הבניין כולו". יתרה מזו, ברור לו –

[ש]שינויים טובים נעשים מתוך דינמיקה בין שני קולות בעולם היהודי – הקול המבקש את השינוי וכנגדו הקול השמרן. מבקש השינוי הנו גורם ממריץ לקהילה לבחון את דרכיה ולהישמר מקמילה וניווון, ואילו השמרן מעמיד תמרון דרך המזהיר מפני איבוד הכיוון ומהיסחפות יתר. מבין שניהם מתעצב הצעד הנכון היודע לשלב את הצורך בשינוי ואת הצורך בשימור. (שם)

דרכו של הרב לייבל בהנהגה מאופיינת באמירות פוזיטיביות ובפעולות אמיצות המותאמות לצרכיה המתעדכנים של הקהילה. עמדותיו ואסטרטגיות העבודה שלו אינן עולות תמיד בקנה אחד עם עקרונות החרדיות הוותיקה, ובכל זאת הוא משמיע אותן, לעיתים אף מתוך ביקורת סמויה או גלויה. אומנם הוא אינו היחיד שמתח ביקורת מעין זו, אך אחרים אינם מצהירים על כך בגלוי (פלדמן, 2024), ונראה כי הוא משמיע גם את קולם.

4.4. התבטאויות פומביות והתנגדות מצד החרדיות הוותיקה והנהגתה

גישת ה"לכתחילה" בעניין השילוב בין תורה לעבודה היא החידוש שבמשנתו של הרב לייבל,¹² בניגוד למקובל בחברת הלומדים החרדית. בנאום שנשא בקיץ האחרון בכנס של רשת אחוות תורה ביטא הרב לייבל ללא מורא או התנצלות את גישתו, ולפיה יציאה לעבודה וחי מעשה הם הדרך הראויה.¹³ לנאום היו הדים רבים והוא ספג ביקורות וגינויים מצד הממסד החרדי,¹⁴ לצד מתקפות על פעולות נוספות של הרב לייבל, כמו תמיכתו בחינוך הממלכתי-חרדי, שההגמוניה החרדית נאבקה בו בכוח. גם הקמת המתכתא שלו "תורה ודעת" – ישיבה גבוהה המשלבת לימודי תואר – גררה מתקפות נגדו בקיץ 2023, בדמות מכתב חריף של הרב דוד לנדו, גדול הדור הליטאי, שעליו חתומים חברי מועצת גדולי התורה.¹⁵ במהלך מלחמת חרבות ברזל ספג הרב לייבל ביקורת חזיתית יותר מצד ההנהגה הליטאית, לצד ביקורת אלימה יותר מצד חברי הפלג הירושלמי וחרדים נוספים שחברו להם. הביקורת הופנתה אליו בעקבות הירתמותו להקמת החטיבה החרדית בצה"ל, שעליה ארחיב להלן. אחד משיאי הביקורת היה מכתב התנגדות מאת הרב דב לנדו שפורסם ביתד נאמן ב־30 ביולי 2024, ושיא נוסף – סדרת הפגנות תחת ביתו, שהגדולה שבהן (עד כתיבתו של פרק זה) הייתה ההפגנה כליל שישי שבין 1 ל-2 באוגוסט 2024. על שניהם יפורט בהמשך.

הביקורת כלפי הרב לייבל ושיטתו מצד החרדיות הקלאסית והנהגתה היא מאפיין נוסף – פרדוקסלי משהו – המציב את הרב כאב־טיפוס למנהיגות רבנית חדשה. התנגדות זו מעידה שמדובר בגורם חזק מספיק המצדיק תגובה כבדת משקל ולא ביוזמה או בהתרחשות אנקדוטלית.

12 לגישת ה"לכתחילה" יש התנגדות לא רק מצד החרדיות הוותיקה, אלא אף מצד חלק מההנהגה החרדית החדשה, במפורש או שלא במפורש. הבדלי הגישה בין "לכתחילה" ל"בדיעבד" בפעולתה של ההנהגה החרדית החדשה ראויים לבחינה נפרדת.

13 הנאום המכונן תועד באתרי חדשות מגוונים, חרדים ושאנים חרדים, כגון כיכר השבת (ברייטקופף, 2023, 11 ביוני), מקור ראשון (פיוטרקובסקי, 2023, 11 ביוני), רש"ת 13 (בן חיים, 2023, 15 ביוני), ערוץ 14 (עכשיו 14 חינוך וחברה, 2023, 11 ביוני) ועוד.

14 מאמר מערכת בעיתון יחד נאמן הוקדש לביקורת על הנאום (מאמר מערכת, תשפ"ג, כ"ז בסיוון), וביקורת נוקבת יותר הובאה בעיתון הפלס (שכטר, ח"ת).

15 מכתב ההתנגדות פורסם בעיתון יחד נאמן ב־11 ביולי 2023, ודבר פרטומו הופץ באתרי החדשות החרדיים־שמרניים, שהצטרפו לביקורת, כגון באתר החדשות החרדי "המחדש" (גפון, 2023, 11 ביולי), וב"בחדרי חרדים" (פרלשטיין, 2023, 11 ביולי). בכתבה המסקרת את האירוע ב"כיכר השבת" מופיע העתק של המכתב (ברייטקופף, 2023, 11 ביולי).

נראה כי הרב לייבל מסתגל אט-אט לביקורת המופנית כלפיו מצד החרדיות הוותיקה והנהגתה. בשנת 2013, אחרי הביקורת שספג מצד גדולי הדור על הכולל שהקים לסטודנטים חרדים, הוא סגר את הכולל (כהן, 2013, 5 ביוני), לפחות כלפי חוץ.¹⁶ ולעומת זאת, במתקפה נגדו עשור לאחר מכן, בעקבות הקמת המתיבתא, הייתה תגובתו: "אל תקראו למוסד הזה ישיבה: יכול להיות שהסמנטיקה יכול להיות שלא רוצים שייקרא ישיבה. אין לי בעיה עם זה. נקרא לזה מתיבתא, נקרא לזה אחרת" (ברייטקופף, 2023, 16 ביולי). מול הביקורת הכבדה שספג עם היוודע תוכניתו להקמת ישיבת הסדר חרדית עמד איתן יותר. עם זאת, ראוי לציין כי בניגוד להנהגה הרבנית החרדית הוותיקה, הרב דוד לייבל אינו מעורב בפעילות המפלגות הפוליטיות, ואף מתרחק מהן (היון, 2024, 5 בפברואר).

למרות הביקורת המופנית כלפיו, הרב לייבל מצויד, כאמור, בתמיכה ציבורית רחבה, בידע תורני עשיר ובהון עצמי, המאפשרים לו עצמאות פעולה. הוא איתן ועקבי בדרכו, ואינו מראה סימני שבירה (טוקר, 2023, 24 בספטמבר). באוקטובר 2024 פרסם הרב לייבל מאמר במגזין המקום שכותרתו "מירמיהו ועד ימינו: התמודדות עם מחיר אמירת האמת". את המאמר הוא פותח בשאלה: "מה צריך לעשות יהודי בעומדו לפני ההחלטה אם לדבוק בעקרונותיו או בדעותיו בנושאי השקפה, כשהוא בוודאות יספוג חיצו רעל וחרמות מאלו שאינם חושבים כמותו?". המאמר עוסק בהתייצבות של אדם מול המתנגדים לו, ומתאר את דבקותו בעמדותיו, את תחושת השליחות ואת ההבנה שהוא פועל בדרך הנכונה. הרב לייבל מביא דוגמאות מההיסטוריה, ומדגיש שהעמידה על האמת היא לפני משורת הדין. הוא מסיים את המאמר במילים שנראה שהוא כותב על עצמו, על מניעיו ועל נכונותו לשלם מחירים כבדים על הדרך שהוא מאמין בה:

זוהי מידתם של אנשים אשר האמת בוערת בקרבם במידה כזו שהיא אינה נותנת להם מנוח. הם יודעים שאמירת האמת הזו כרוכה בקורבנות כבדים של חרמות, השמצות ואף אובדן הכבוד והמעמד. הם לא בוחרים מרצון לשלם את המחירים הללו. ככל בן אנוש, גם הם סובלים מהמחירים

16 בעקבות ההפגנות והדרשה לסגור את הכולל לסטודנטים שלומדים מקצועות הייטק בחברה התוכנה וההשמה "אברטק" שייסד, העביר הרב לייבל את המוסד אל מחוץ לבני ברק, ואת שמו שינה למכללת J.BH.

האישיים שהם משלמים, אבל הלהט הפנימי גדול מהם, והאמת פורצת מהם החוצה. (לייבל, 2024)

ההתנגדות כמו זו המופנית כלפי הרב לייבל מופנית גם כלפי מנהיגים רבניים נוספים של החרדיות המודרנית, אך היות שאנו נמצאים אחרי תום עידן ה"גדויילים", כך טענו זיכרמן וכהנר (2012), ייתכן שהיעדרה של מנהיגות ליטאית חזקה לכלל הציבור עשוי להחליש ולמתן גם את עוצמתה של הביקורת כלפי מנהיגיו החדשים של הציבור החרדי-מודרני (שם).

כאשר תיארו זיכרמן וכהנר לפני כעשור את נחיצותה של הנהגה רבנית לחרדיות המודרנית, הם ציינו כי לא מן הנמנע שרבנים אלו יאלצו לשלם מחיר פנים-חרדי על תמיכתם בתהליך התגבשותה של החרדיות המודרנית, לפחות לזמן מה, ולכן סביר שהנהגה כזאת תצמח דווקא מקרב רבנים שמוצאם בחו"ל (זיכרמן וכהנר, 2012, עמ' 141-142). כפי שחזו, הרב דוד לייבל הוא יליד צרפת. כפי שתואר לעיל, מלבד מוצאו, יש בכיוגרפיה שלו ובעשייתו מאפיינים נוספים התורמים להיותו דוגמה למנהיגות רבנית חרדית אלטרנטיבית, ובהם גילו המבוגר יחסית, אופי פעילותו הציבורית, מיסודה של פעילותו באמצעות המוסדות שהקים, והאוטונומיה הכלכלית הנגזרת מכך; היווצרות ציבור ההולך בדרכו; ההתבטאויות הפומביות שלו, וכן ההתנגדות שהוא סופג מצד הקהילה וההנהגה החרדיות הקלאסיות

פרק ד.

מנהיגותו של הרב לייבל בזמן המלחמה

כאמור, כבר במוצאי שמחת תורה, 7 באוקטובר 2023, פרסם הרב לייבל מכתב והנחה בו את קהל שומעיו להשתתף במאמץ הלאומי, מתוך אחריות אזרחית. נראה כי הקול הברור שהשמיע, בתוך המבוכה הגדולה, הבלבול וחוסר האונים שאפיינו

את היום הראשון למלחמה, היה הקול שהציבור ביקש לשמוע. מכתבו נעשה כמעט "ויראלי" ברשתות החברתיות ובסטטוסים של חרדים. למוחרת הוא פרסם מכתב נוסף, ובו ביקש מתלמידי הישיבה והכוללים שלו לחזור לתלמודם, לבטל את חופשת "בין הזמנים" ו"ללמוד ביתר שאת להגנה ולהצלת החטופים הפצועים והחיילים"¹⁷.

17 מכתבו של הרב דוד לייבל לתלמידי הכוללים והישיבה לחזור ללמוד (ביטול בין הזמנים), כ"ג תשרי תשפ"ד (8 באוקטובר 2023).

התקשורת הבלתי אמצעית של הרב לייבל עם הציבור ועמידתו מולו באמירות ברורות, אפילו יותר מבעבר, מאפיינת את פעילותו לאורך המלחמה. הרב לייבל מביע את עמדותיו במגוון כמות וערוצים: דרשות ושיעורים קבועים, כנסים, כתיבה הגותית וכתיבה תורנית. בסקירה שלהלן משולבים ציטוטים מתוך דבריו בכמה פלטפורמות, לצד תיאור סיקור הדברים והפעולות בכלי התקשורת והרשתות החברתיות והתגובה כלפיהם.

1.1.1 עשייה המונעת מהשקפת עולם

1.1.1. קריאה להתגייסות בעורף

קריאתו הראשונה של הרב לייבל להשתתפות של חרדים ב"מאמץ המלחמתי" הייתה להתגייסותם לעזרה בעורף. כבר ביום שני, 9 באוקטובר, היום השלישי למלחמה, נסע הרב לייבל לדרום הארץ, ביקר את החיילים בכמה גדודים ובירך אותם בצאתם לשדה הקרב (ברייטקופף, 2023, 10 באוקטובר). באותו היום ולמוחרת נתן הרב שיעורים, ובהם הוא קרא קריאה פוזיטיבית, כחובה דתית ומוסרית, להתגייס לעורף ככל האפשר, גברים וגם נשים: "המסות צריכים להתנדב בכל דבר שנצרך עכשיו, וזו השליחות שלנו, גם על פי הלכה, גם על פי מוסר, וגם על פי הגיון" (אחוות תורה, 2023, 14 באוקטובר). הרב עודד גם השתתפות בלוויות ובניחומי אבלים. ובהמשך המלחמה גם שטח את עמדתו המנומקת יותר ביחס לגיוס חרדים לצבא, ולא רק לעורף, כפי שיוצג בהמשך.

מתוך מודעות לאופי מנהיגותו השונה מהמנהיגות הוותיקה, הרב לייבל מבין את הציפייה לשמוע מרבנים בעת הזאת דברי ניחום והנחיות רוחניות, כמו "תתחזקו קצת בצניעות והכול יהיה בסדר", אך לדבריו, יש להנחות את הציבור גם לעשייה, הן ברמה הרתית והן ברמה החברתית: "כל הדיבורים של גיוס ומכסות, זה בזמן שלום. בזמן מלחמת מצווה, אין פטור לאף אחד וכולם חייבים להתגייס, ככה כתוב בכמה גמרות, כולל חתן מחדרו וכלה מחופתה ואין שום פטור" (שם). בדבריו הוא מבליט את הצורך בחידוד תחושת השייכות לכלל החברה במדינה. גם אם בשלב זה תתבטא ההשתתפות במאמץ בעשייה דתית בלבד, חשובה לו הרמה המנטלית, כלומר תודעת ההשתתפות בצרת הכלל ותודעת היות החרדים חלק מהכלל. לחידוד דבריו בנוגע להתגייסות לתרומה

ולעשייה חברתית הוא מציין מחלוקת פוסקים בשאלה אם במצב כזה על נשים להתגייס רק כחיל אספקה או גם לקרב ממש, ואומר:

אנחנו לא התאמנו ולא יודעים להחזיק נשק, אז אנחנו צריכים להתגייס בצורה אחרת. לכן כולם חייבים להתגייס ולחזור לכוללים ולישיבות. וכמו שחיילים לא אוכלים ולא ישנים, כך גם צריך להראות הלימוד שלנו. הם קורעים את עצמם ואנחנו צריכים לקרוע את עצמנו [...] זה צריך להיות בהשוואה לחיילים עצמם, הרי זה מה שאנחנו אומרים כל הזמן, החיילים משרתים פה ואנחנו משרתים בלימוד התורה. אז בבקשה שאלו לא תהיינה מילים נכובות, צריך לשרת 18 שעות בלי שינה, זה אני מדבר על חבורת הלומדים. (שם)

ואכן, תלמידי ישיבתו נרתמו להתנדבות בתפקידי עורף למיניהם מהימים הראשונים של המלחמה. ברוח המנהיג, הודיעה רשת אחוות תורה ביום רביעי, 11 באוקטובר, על פתיחת חמ"ל בשיתוף משרד הביטחון, לסיוע לעורף ולחזית. הידיעה הופצה ברשתות החברתיות והחל גיוס מתנדבים: "חמ"ל הוקם מתוך הצורך שעלה מהשטח, כאשר אלפי משפחות מרשת הקהילות 'אחוות תורה' מבררות על אפשרויות להתנדב ולסייע בחזית ובעורף" (מערכת המחדש, 2023, 15 באוקטובר). במוצאי שבת, 14 באוקטובר 2023, התחיל החמ"ל לפעול באופן רשמי (שם). בד בבד, נוסף לאתר האינטרנט של הארגון הדף "סיוע חרבות ברזל", המוביל למערך של התנדבויות בעורף (טופס התנדבות, ח"ת). החמ"ל פעל בחודשים הראשונים של המלחמה. פעילותו הייתה מגוונת והשתתפו בה גם תלמידי ישיבה. לאחר השבועות הראשונים התרכזו עיקר הפעילות בחקלאות. לפעילות התנדבו כמה אלפי חרדים, לרבות נשים, שהתגייסו לעבודה חקלאית במשקים בדרום הארץ שנעזבו מיושביהם. הפעילות החקלאית פורסמה במכון בכמה וכמה במות חרדיות, כדי לבסס תחושה של שותפות פעילה עם המדינה ואתגריה.

בשיחת זום שערך ביום שני שלאחר מכן (ברייטקופף, 2023, 16 באוקטובר) המשיך הרב לדרבן את שומעיו לצאת ולהתנדב, והקביל את ההתגייסות הנדרשת בזמן המלחמה להתגייסות המקובלת בקהילה החרדית לקראת בחירות:

יש הגנה על עם ישראל. אבל כל בחור או אברך שיוצא שבועיים לפני הבחירות ל"חוב קדוש" לעבוד בשביל מפלגה, ושבוע אחרי הבחירות מנתח את הבחירות. יש לו "חוב קודש קודשים" עכשיו. כל אחד מהלומדים מהאברכים

מהבחורים צריך ללכת לתרום דם. צריך בחורי ישיבות ואברכים בכל לוויה. (שם)

טיעון זה מתעמת חזיתית עם ההיתר הלא-כתוב להוציא תלמידי ישיבות לפעילות מפלגתית בזמני הבחירות, למרות ההחזקה בטיעון הכללי שאסור לבטל תורה. אם יש מצבים שבהם טענת ביטול תורה נדחקה למען מטרה ציבורית חשובה, המנגנון הזה אמור להיות מיושם במיוחד כשמדובר בטובת כלל ישראל, ולא רק בטובת מפלגה מסוימת.

לא רק הטמעת ערכי ההשתתפות האזרחית חשובה לרב לייבל, אלא גם הנראות כלפי חוץ. נראה כי הרב מבין שיש לנצל את ההזדמנות כדי להוביל את השינוי שהוא מאמין בו משני כיוונים, הן מתוך החברה החרדית, הן מצד הציבור הישראלי, שיתוודע לנכונותם של חרדים להשתלב ולשאת בנטל:

כבר היו יותר מ-1,300 לוויות אזרחיות וחיילים, עוד בלי הכניסה הקרקעית. חייבים שבכל לוויה יהיה ייצוג של חרדים. תחלקו מים, לא יודע מה. אנחנו חלק. אנחנו משתתפים בצערכם, בניחומי אבלים צריך ללכת בכל מקום, לתמוך במשפחות של הפצועים, במשפחות של המילואימניקים. מי שיש לו לב, מי שמרגיש באסון. (אחוות תורה, 2023, 14 באוקטובר)

כאמור, בחודשים הבאים של המלחמה יזם חמ"ל אחוות תורה בהכוונתו של הרב לייבל קבוצות של מתנדבים ומתנדבות בתפקידי עורף במשק, כמו התנדבות בחקלאות.¹⁸

קריאה כזאת לפעילות התנדבותית בעורף לא נשמעה בזמן המלחמה מפיהם של רבניה הוותיקים של הקהילה, לכל הפחות לא קריאה ממוסדת. דוגמה להתבטאות הפוכה היא דבריו של ראש ישיבת חברון וחבר מועצת גדולי התורה של דגל התורה, הרב דוד הכהן, שאמר כי "בתקופות הקשות ביותר, עוד בזמן מלחמת השחרור לא נתנו לבחורים לצאת, אמרו להם להישאר בישיבה, התפקיד של הבחור הוא לשבת וללמוד". עוד טען, ש"איני יודע אם באמת צריך אותם. ולא מהעזרה של הבחור תבוא הישועה. התורה מגינה ומצילה. תאמינו בכוח

18 בקבוצת הוותסאפ "עדכוני אחוות תורה" פרסמו אנשי התקשורת של החמ"ל הצעות להצטרפות לפעילות התנדבותית של קבוצות גברים ונשים בחקלאות, והצעות לדווח עליהן, בחאריכים: 21, 28, 30 בנובמבר 2023; 17, 24 בדצמבר 2023.

התורה ותחזוקו" (שחר, 2023, 8 באוקטובר). ככלל, ההוראה של המנהיגות החרדית הוותיקה לצעירים בשעה קשה זו הייתה ללמוד במשנה מרץ כדי להוסיף זכויות לעם ישראל, מתוך טיפוח התחושה בקרבם שהם מגינים על העם והארץ באמצעות תורתם.¹⁹

הרב דוד לייבל, לעומת זאת, לא כיוון רק את ציבור שומעיו להתנדבות בעורף, אלא אף כיתת רגליו בעצמו בזירות שונות בעורף והביע את נוכחותו לשאת בעול. הוא נסע כמה פעמים לבסיסי צה"ל לשוחח עם חיילים, לעודדם ולברכם, סייר בבתי חולים, ביקר פצועים ועודד את בני משפחותיהם, ובא לנחם אבלים שישבו שבעה על קרוביהם שנרצחו באירוע הטרור ובמלחמה. ב־17 בנובמבר 2023 השתתף הרב לייבל בצעדת משפחות החטופים,²⁰ ובכך העביר מסר ברור של שותפות גורל, נשיאה בעול וסולידריות עם כלל החברה הישראלית.

2.1.T. התאמה למציאות המשתנה

דרישתו העקבית של הרב דוד לייבל להביט במציאות בעיניים פקוחות ולפעול בהתאם, באה לידי ביטוי ביתר שאת בזמן המלחמה. כאמור לעיל, כבר במאמר שכתב בשנת תשע"ז הראה הרב כי לאורך השנים הייתה היהדות דינמית והתאימה את עצמה למציאות – הן בהלכה, הן באורחות החיים של הקהילה. הדוגמאות שהביא בתחום ההלכה הן תקנות ששיקפו את היענות הרבנים לאתגרי הזמנים על ידי התאמות, כגון תקנת הפרוזבול, היתר עסקה והיתר מכירת חמץ גם במפעלים וחברות גדולות. בתחום אורחות החיים הביא הרב דוגמאות כגון תקנת רבינו גרשום מהמאה ה־11 שלא לשאת שתי נשים, בעקבות שינוי במעמד האישה, ומאות שנים אחר כך, הקמת בתי יעקב לחינוך הבנות, שהיה בהם חידוש גדול. טענתו של הרב מתבססת על סקירה זו ומכוונת למציאות ימינו – כאז כן עתה יש להתאים את אורחות החיים של הקהילה למציאות. לדבריו, הקהילה החרדית איתנה דיה, והיא יכולה וצריכה להתאים את עצמה לזמן ולמקום (לייבל, תשע"ז, א' בניסן).

19 בעקבות גישה זו קמו כמה יוזמות פנים-חרדיות לשלוח חבילות לבחורי הישיבות – הוקרה ועידוד ל"לוחמים". יוזמות שהן כמובן תגובה להתגייסות האזרחית הנרחבת לשלוח משלוחים של כל טוב לחיילים בחזית – אות הוקרה על מסירותם (גאדו, 2023, 13 בנובמבר).

20 תיעוד של השתתפות הרב לייבל בצעדת משפחות החטופים הופץ ברשתות החברתיות, כגון ברשת X (לשעבר טוויטר). ראו למשל בצלאל, 2023, 17 בנובמבר; לייטנר, 2023, 17 בנובמבר.

בשיחת הזום שערך הרב לייבל עם תלמידים ביום שני, 16 באוקטובר 2023, הוא חזר והבהיר במפורש את הצורך בשינוי: "צריכים לראות קצת יותר רחב. הדור משתנה. המצב משתנה וצריכים להגיב לזה. גם מי שלא רוצה, גם מי שחושב שזה לא, זה המצב וחייבים לחשוב עליו. דווקא עכשיו אני מדבר על זה. דווקא עכשיו צריכים לעשות חשבון נפש" (ברייטקופף, 2023, 16 באוקטובר). כפי שצינתי, זמני משבר עשויים להאיץ שינויים שקשה להובילם בזמני שגרה, ונראה כי הרב לייבל מבין את גודל השעה ומנתב את פעולותיו כדי להטמיע את הערכים החדשים שבהם הוא דוגל דווקא עכשיו.²¹

בדברים שנשא בכנס משותף של המכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון ירושלים למחקרי מדיניות ב־29 בינואר 2024, כנס שעסק בתמורות ביחסה של החברה הכללית בישראל כלפי החברה החרדית, הציג הרב לייבל את עמדתו בנוגע לשינויים שחלו בקהילה החרדית מהקמת המדינה, שינויים הדורשים, לדבריו, שינוי גישה ושינוי פרקטיקה מצד הקהילה:

החרדים הם בטרומה מהעבר. בקום המדינה הציונות הכללית רדפה את הדת [...] זה היה אז. עברו הרבה מים בירדן [...] הרדיפה בדת היא לא הנושא של הציונות, השיח השתנה [...] אבל הטרומה עדיין קיימת. לכן יש חשש ופחד מאוד חזק בעולם החרדי [...] כיוון שיש חשש כזה – הנרטיב של הגלות מאוד רווח. אבל הנרטיב הזה הוא לא מחזיק מים. הנרטיב הזה הוא טוב לאנשים של מאה שערים, שאין להם תעודת זהות, שהם לא לוקחים ביטוח לאומי. לעומת זה, כשאתה שר או סגן שר, וסגן יו"ר הכנסת, יו"ר ועדות ומקבל תקציבים ענקיים – אתה חלק. אתה חלק. אתה חלק – אתה חלק. בפרט כשאתה לוקח החלטות כשר [...] לכלל האוכלוסייה, אתה לא יכול להגיד אני מסתגר בארבע אמות

21 בחלק אחר באותה שיחה ציין הרב לייבל את השוני בין ההתנהלות המדינית בזמן המלחמה לבין ההתנהלות של הקהילה החרדית. השוני הזה מזמן הזדמנות חשובה לחשבון הנפש שעליו הוא מדבר:

לדרגים המדיניים והביטחוניים יש עכשיו זמן מלחמה ולא עושים חשבון כי עכשיו כולם מרוכזים במלחמה, וזה לא הזמן לחשבונות. אבל אנחנו לא מחזיקים רובה [...] אנחנו בבית, ויש לנו זמן לחשבון נפש. דווקא עכשיו, בגלל שהתחושות הן חזקות ומחודדות וכואב לנו ואנחנו מרגישים להוציא מתוכנו מחוץ הפנימיות שלנו רגשות שביום יום מכוסים". (ברייטקופף, 2023, 16 באוקטובר)

שלי ולומר אני לא חלק, אתה בהכרח חלק. לכן אני אומר
 החרדים הם בהכרח חלק. הם חלק אינטגרלי של המדינה.
 (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024, 15 בפברואר).

לאחר שהיה חשוף להתנגדות מצד המנהיגות הרבנית הליטאית הציג הרב לייבל
 בשיחה עם תלמידיו את תמצית אופי פעילותו: "כל המיזמים שעשיתי זה לא
 לשנות אידיאולוגיה, זה למצוא פתרונות לבעיות, פשוט לא לעצום עיניים
 לבעיות 'אצלינו אין בעיה'" (מאחורי הפרגוד, 2024, 2 באוגוסט).

3.1.T. גבולות ההיבדלות

הצורך בהתאמת ההתנהלות למציאות העכשווית מובילה את הרב לייבל לבחון
 את עקרונות החרדיות ועד כמה הם מותאמים לצורכי השעה. לדבריו, ההיבדלות
 החרדית, שמקורה בתחושת איום שחשה הקהילה החרדית באירופה ובשנותיה
 הראשונות בארץ, עת הייתה קהילה קטנה שנלחמה על עצם קיומה, אינה נדרשת
 בצורתה זו בזמן הזה, שבו הקהילה החרדית גדולה ומבוססת. כיום פרקטיקת
 ההיבדלות אינה מתאימה למציאות, וכך גם הצורך להיאחז בטכניקות היבדלות
 מחמירות ואידאולוגיות – התאים לזמנו, אך כיום יש למצוא דרכים אחרות
 לשמר את הזהות החרדית. המציאות היא שחרדים רבים מקיימים אינטראקציה
 עם העולם שמחוץ לגבולות הקהילה, ובפועל מתקיימים חיים משותפים, ועל
 כן, רצוי שההתבצרות בגטו החרדי תוחלף בשותפות ומעורבות עם כלל ישראל.
 את המסר הזה מעביר הרב לייבל בעקביות בכלל עשייתו הציבורית, והוא ניכר
 ביתר שאת מתחילת פעילותו הציבורית במלחמה. בהצהרת הכוונות של חמ"ל
 אחרות תורה חשף הרב לייבל את החזון המנהיגותי שלו – קהילה חרדית בעלת
 תודעה אזרחית, מעורבת ומשתתפת, ולא מתבדלת:

"הקמת החמ"ל וההתגייסות של הציבור החרדי לעניין היא
 הוכחה ניצחת כי החברה החרדית חלק בלתי נפרד מהעם"
 [...] החזון שלנו הוא להיות אזרחים חרדים הנאמנים לערכי
 התורה ודקדוק מצוותיה, קלה כחמורה, ובר כבוד להיות
 שבט משבטי ישראל ולשאת בחובות כמו בזכויות של כל
 אזרח. נמשיך לפעול במרץ לחיזוק העורף הישראלי.²²

22 הצהרת הכוונות פורסמה באתר האינטרנט של אחרות תורה (חמ"ל אחרות תורה, ח"ת),
 והופיעה שוב בעלון סוף השבוע של אחרות תורה (אחרות תורה, תשפ"ד, ה' בחשוון, עמ' 4).

כמו בשיעוריו בתקופת המלחמה, גם בכתבתו שוטח הרב דוד לייבל את עמדותיו.²³ במאמר שפרסם במגזין המקום באוקטובר 2023 הציג הרב לייבל את הבעיות המרכזיות הצפות בתקופה זו, שאיתן צריכה הקהילה החרדית להתמודד, התפלמס עם חלק מדרכי ההתמודדות של החרדיות הוותיקה והציע פתרונות חלופיים. אחת הבעיות שהוא מציג היא החשש מפני חילון, שבין השאר מונע מבני הקהילה החרדית מלהתגייס לצבא. הרב שותף לחשש, אך מתנגד לאופן ההתמודדות של הקהילה החרדית עימו, דהיינו לדרך ההיברלות:

האסטרטגיה החרדית להמשיך בשמירת התורה והמצוות היא להתבדל לחלוטין מן החילוניות ואיננו מכירים דרך כיצד להצטרף לצבא מבלי לפגוע בהתבדלות זו. אלא שההתבדלות מהחילוניות מביאה את המחשבה החרדית להכרה כוללת, לפיה איננו חלק מהמדינה בכלל. התודעה היא כביכול אנחנו עדיין בגלות, וענייניה של המדינה אינם ענייננו. וזו כבר בעיה רצינית. תודעת הגלות איננה כנה וקשה להלום אותה במבחן המציאות. (לייבל, 2023א, עמ' 7)

הרב מנמק עוד את התנגדותו לחוסר הכנות הזה, המופיע בתחומי חיים נוספים בקהילה החרדית, וטוען כי ההסתגרות של הקהילה אינה נותנת מענה לחשש האמיתי מפני החילון. לדבריו, יש למצוא פתרונות יעילים התואמים יותר את המציאות העכשווית.

הרב לייבל משווה את הקהילה החרדית בארץ לקהילות חרדיות אחרות, וטוען שאפשר לשלב חיי תורה ומצוות עם חיי מעשה מלאים: "קהילות של יראים ושלמים ברחבי העולם מקיימות אורח חיים שיש בו חיי מעשה מלאים, מבלי לחשוש לירידה רוחנית" (שם, עמ' 8). לטענתו החשש מפני חילון הוא תוצאה של ההיברלות, כלומר החשש מירידה רוחנית ופרקטיקת ההיברלות מזינים זה את זה:

החינוך שלנו להישארות נצחית בין כתלי בית המדרש גורם להיעדר מוכנות לקראת המפגש עם החיים עצמם, ואז, כמו נבואה שמגשימה את עצמה, כשחניך הישיבה פוגש את חיי

23 גם בטורו הקבוע "הגות בפרשה" בעלון השבועי של אהוות תורה - אהוותא - לאורך המלחמה, אפשר למצוא ביטוי לעקרונותיו ולגישתו העקבית, אולם אלו ראויים לניתוח נפרד.

המעשה הוא אכן נופל רוחנית. באותה מידה גם העבודה שיציאה לשוק העבודה כמוה כעזיבת הקהילה היא נבואה המגשימה את עצמה, במצב כזה היוצא לחיי המעשה נחתם בתווית של כישלון ונידון לחוסר־שייכות ובאופן לא מפתיע אכן יורד מבחינה רוחנית. (שם)

הרב לא רק מציג את הבעיה ושורשיה, הוא גם מציע לה פתרון, ומתכוון בדבריו גם לסוגית הגיוס לצבא, שגם הוא חלק מ"החיים [הישראליים] עצמם", ובגרייה של מערכת החינוך החרדית אינם ערוכים לו:²⁴

כאשר המסלול החינוכי המקובל ייקח בחשבון את עובדת היציאה לחיי המעשה, אין ספק שהחינוך יכלול הכשרה להתמודדות עם העולם שבחוץ ועם אתגריו. זה לא יהיה פשוט אבל זה בהחלט אפשרי. (שם)

4.1.1. החרדים: חלק אינטגרלי מהמדינה

הזרמים החרדיים השמרניים דוחים את הציונות מכול וכול, והמתונים יותר מתנהלים לצידה מבחינה מעשית, אך מתנגדים לה מבחינה אידאולוגית. בספרו "הקץ המגולה ומדינת היהודים" כינה פרופ' אביעזר רביצקי (1993) את יחסה של התאולוגיה החרדית להקמת מדינה "לא אירוע", כלומר, הגלות ממשיכה גם כאן, בארץ ישראל. ואכן, ההתנגדות למדינה היא אחד מעקרונות החרדיות (בראון, 2017; פרידמן, 1991). הרב לייבל, כאמור, מתנגד לעיקרון הזה, היות שלטענתו כיום סר האיום, והחיים במדינת ישראל אינם מאיימים על הקהילה החרדית כבעבר. לדבריו, הקהילה החרדית היא חלק אינטגרלי מן המדינה, וזו התודעה שצריכה להנחות אותה. הרב לייבל פועל רבות, בעיקר בזמן המלחמה, לכיסוס הנרטיב הזה וחוזר עליו שוב ושוב בעל פה ובכתב. לדוגמה, שלושה שבועות לאחר פרוץ המלחמה, במאמרו במגזין המקום, הוא כתב:

24 את הטענה הזאת הציע הרב לייבל כבר בשנת תשע"ז, אם כי אז היא התמקדה בעיקר בענייני תעסוקה, וכעת היא מתרחבת לחומי חיים נוספים:

לא זו בלבד, אלא שההכשרה המקובלת בישיבות מציבה את הצעיר היוצא בסכנה, כיוון שהחינוך בישיבות נוטה להתמקד בשלילה של ה"חוץ", מתוך מחשבה כי הדרך היחידה להגן על החניך היא על ידי הימצאותו במסגרת ישיבתית. מתוך כך, כאשר יוצא בוגר הישיבה אל העולם ומגלה כי ה"חוץ" אינו כה נורא כפי שדימה לעצמו בצעירותו, כל עולמו התורני נוטה להתערער. (לייבל, תשע"ז)

תקופת המלחמה הציפה את סוגיית שייכותה של החברה החרדית למדינה. מי שביום הודף טענות שמופנות כלפינו בעזרת כל מיני תשובות מתפלמסות, יתקשה למצוא מענה לשון בזמן שאנשים משלמים את המחיר היקר להם מכל. הולך ומתבהר שאיננו יכולים לאכול את העוגה ולהשאיר אותה שלמה. אם אנו לוקחים חלק בזכויות, אנחנו נדרשים לקחת חלק גם בחובות. לגבי שוק העבודה כבר נמצאו פתרונות,²⁵ אבל גם בנוגע לסוגיית הגיוס, המורכבת יותר, ושבה אנו מצפים גם לפשרות מרחיקות לכת מצד הציבור הכללי, עלינו להבין שזו איננה בעיה שלהם אלא שלנו, כמי שמהווים בשר מבשרה של מדינת היהודים. (לייבל, 2023,

עמ' 8)

את החיים המשותפים במדינה ממשיל הרב לייבל למגורים בבניין משותף שכל דייריו נדרשים להשתתף בתשלומי ועד הבית. כך אמורה להיות התנהלותם של חרדים במדינה, משתתפים בה בטוב וברע. כך, למשל, אמר הרב בכנס שהוזכר לעיל:

המגזר החרדי צריך להיות, והוא דה־פקטו חלק מהבית המשותף של עם ישראל. עם ישראל רוב עניינו פה, המרכז הרוחני שלו פה, הוא מקלט ליהודי התפוצות [...] אנו חלק מתוך הבית המשותף הזה. זה צריך להיות גם הנרטיב שלנו. כשאני אומר "חלק" אני אומר זכויות וגם כל החובות. לא חובות אלא כל החובות. הדרישה הזו של כל החובות היא לא בגלל החילונים, או שיש לחץ חיצוני, אלא כי אם אני חלק זו דרישה מוסרית וערכית שאני דורש מעצמי. אם אני בבית ולא משלם את החשמל אני לא מקבל את החשמל ואת השטיפה במדרגות. אני בבית משותף, רואה את ביתי כביתו של עם ישראל, מקבל את הזכויות ומשלם את החובות. (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024, 15 בפברואר)

25 השתתפותם של חרדים בשוק העבודה היא חלקית. הרב לייבל, ככל הנראה, מודע לכך, ובדבריו כאן הוא טוען כי המנגנון לשילובם של חרדים בתעסוקה ובכלכלה קיים כבר במידה מסוימת, גם אם הוא עוד לא מיושם במלואו.

נראה כי השותפות של חרדים במדינה חשובה מאוד לרב לייבל, הן ברמה הנרטיבית והתודעתית, הן ברמה המעשית. ולשם כך הוא נקט בפעם הראשונה פרקטיקה של החתמת ראשי קהל על מכתב פנייה לבני קהילותיהם "חזק ונתחזק בעד עמנו" (נספח 2).²⁶ על המכתב, שהופץ ב-20 בנובמבר 2023, חתומים 40 רבנים, ראשי קהל, מגידי שיעורים, מנהלי קהילות וגבאים בקהילות אחרות תורה, ומטרתו הייתה לעודד חרדים לשותפות ממשית עם המדינה ואתגריה ולהטמיע את נרטיב השותפות. החלק הראשון של המכתב פותח בהבעת הזדהות עם כלל נפגעי המלחמה, בשפה דתית המשוכצת בציטטות מספרות קודש. לאחר מכן מופיעה קריאה מעשית לשותפות: "מלחמה זו היא המלחמה של כל העם היושב בציון ואנו בתוכם, וחובתנו לגלות אחריות כלפי עם ישראל כולו". חלקו השני של המכתב פורט שלוש הנחיות מעשיות המשתמעות מקריאת ההזדהות הערכית. שתי ההנחיות הראשונות הן ברובד הדתי – להרבות בתפילה למען החטופים, הפצועים והלוחמים, ולהתחזק בתשובה ובלמוד תורה. ההנחיה השלישית היא ברובד החברתי, "להתנדב ולסייע בידי הלוחמים ובני משפחותיהם בכל צרכיהם, וכן לסייע בכל דבר הנגרם מהמלחמה, בעזרה למפונים, לנפגעים ולחקלאים, ולכל דבר שיש בו צורך, בין עזרה פיזית ובין עזרה כספית".

התמיכה בשותפות מלאה במדינה מביאה את הרב לייבל להתנגד בתוקף לדרישת הזכויות והמשאבים המקובלת בקהילה החרדית הוותיקה:

איננו יכולים להחזיק בשני קצות החבל. מי שבוחר ליטול חלק קטן ביצירת התל"ג, אינו יכול באותו הזמן לתבוע בפה מלא את התקציבים שצמחו מהתל"ג. מי שאיננו חלק מהמדינה מצד החובות המוטלות על אזרחיה, מצופה ממנו שיוותר גם על הזכויות המוקנות להם. איננו יכולים ביד אחת לדרוש את תקצוב מוסדות החינוך וביד השנייה להכחיש את היותנו חלק. אי אפשר להשקיע מאמצים להשפיע על זהותה של המדינה, ביהדות ובחינוך, ובה בעת להתכחש להיותנו איבר מאיבריה. (לייבל, 2023א)

26 מכתב זה מאמץ את הפרקטיקה של החרדיות ההגמונית – חתימות רבנים על מסמכי הבעת עמדה – בכמה שינויים קטנים, אך מהותיים. עיקר השינוי הוא הקריאה החדשנית לשותפות עם כלל הציבור היהודי במדינת ישראל. ככלל, זו דוגמה לניסיונות של הרב לייבל לעבות את ההנהגה של החרדיות המודרנית.

מעבר לכך, הרב לייבל שב ומדגיש כי הציבור החרדי אינו רק חלק מעם ישראל אלא גם ממדינת ישראל: "אנחנו מחויבים בתור חלק מהעם – בתור חלק אינטגרלי מעם ישראל ומהמדינה" (ברקוביץ', 2023, 15 בנובמבר). לטענתו הפצת מסר השותפות הוא אקט חינוכי הכרחי גם ברמה המוסרית (לייבל, 2023ב).

הרב לייבל מבקש, כפי שראינו, לבסס שותפות ומעורבות של חרדים במדינה. נראה כי את אלו הוא מבקש להטמיע לא רק בקרב הקהילה החרדית, או החרדית המודרנית, אלא גם בקרב הציבור הישראלי בכללותו. ב־27 בנובמבר 2023 פורסמה באתר החדשות ynet כתבה המבוססת על שיעור שמסר הרב בפני תלמידיו בישיבת תורה ודעת. שלא כמו רבני החרדיות הקלאסית, הבוחנים את סוגית הגיוס מנקודת מבטה של הקהילה החרדית בלבד, הרב לייבל מציג אותה לקוראיו גם מנקודת מבטו של הציבור הכללי בישראל. הכתבה פותחת במילים אלו:

בין הציבור החרדי לציבור הכללי מתנהלת מערכת יחסים מורכבת וכואבת. כך בימי שגרה וביתר שאת בזמן מלחמה. אחת הסוגיות הקשות היא השוויון בנטל. "האחיקם יצאו למלחמה ואתם תשבו פה?!" – שאלתו זו של משה רבנו מהדהדת עד ימינו, ובזמן שעשרות אלפי חיילים ניצבים בחזית היא מייסרת אף יותר. (לייבל, 2023, 27 בנובמבר)

הרב לייבל מציג את הבסיס לעמדה החרדית שלא להתגייס לצבא, אך הוא מבהיר:

אפשר להתווכח עם הכרעתנו שלא להתגייס לצבא, אך תהא זו שגיאה להתעלם מכך שבבסיסה היא איננה עורלת לב וחוסר אכפתיות כאמור, שאלת הגיוס תצטרך למצוא את פתרונה בהקדם, אולם תנאי יסוד לשיח משותף הוא לא לייחס לצדדים מניעים זדוניים. הדרישה לגייס חרדים איננה נובעת מרצון לחלץ אותם, ובאותה מידה ההימנעות מגיוס איננה נובעת מפרזיטיות, ובוודאי שאיננה נובעת מניכור וזרות. (שם)

בדבריו אלו מצליח הרב לייבל להכיל את המורכבות שבסוגית הגיוס, ולהציג באמפתיה את עמדותיהם של שני צידי המתרס. הוא ממשיך:

אתגרי השותפות החרדית עדיין ניצבים על מקומם ואין להם פתרונות קסם, אבל תהיה זו טעות חמורה להסיק מהם שאנחנו מנוכרים ולא רואים את עצמנו כחלק מהציבור [...] עמדה זו איננה עמדתי האישית בלבד. היא העמדה המייצגת את כלל הציבור. מלבד כמה קולות בשולי השוליים, הציבור החרדי השמיע קול צלול: העובדה שאיננו מתגייסים איננה נוגעת כהוא זה בשאלת השותפות וההזדהות שלנו עם העם היושב בציון. בבתי המדרש בכל רחבי הארץ נושאים תפילה דבר יום ביומו להשבת החטופים ולהצלחת החיילים; אומרים תהילים, מבקרים פצועים, מנחמים את משפחות הנופלים ומנסים בכל דרך להעביר את המסר שאיננו זרים לכאב ולגבורה. (שם)

כדי להדגיש את חשיבות השותפות וההזדהות של החרדים עם אתגרי המדינה הוא מבקש ליצור תודעת רצף, ונסמך גדולי הדורות הקודמים וגדולי זמננו –

דברים אלו נאמרו גם על ידי ראשי הישיבות הגדולות והחשובות בארץ: הרב בנימין פינקל, ראש ישיבת מיר; הרב דוד לוי, ראש ישיבת פוניבז'; והרב חיים פיינשטיין, ראש ישיבת עטרת שלמה. הם הבהירו בפני תלמידיהם את גודל הכרת הטוב שאנו חשים כלפי מי שמוסר את נפשו בקרב למעננו, ואת חובת ההשתתפות והנשיאה בעול עם החטופים ומשפחות הנרצחים. (שם)

אך שלא כמו ראשי הישיבות האלה – שהשמיעו את עמדתם בפני תלמידיהם – לרב לייבל חשוב להעביר את מסר השותפות לא רק בקרב חרדים, אלא גם לכלל העם היושב בציון. גם בעניין הגיוס לצה"ל הרב לייבל לא רק מדבר אלא גם עושה. עוד לפני פרוץ מלחמת חרבות ברזל פעל הרב להקמת מסלול גיוס לחרדים "קודקוד" – תוכנית במלגה להכשרת מתכנתים חרדים בשיתוף משרדי הביטחון והעבודה. בוגרי התוכנית משתלבים ביחידת 8200 ומשרתים בה בהפרדה ובלי מדים.²⁷ גם את התוכנית הזאת הזכיר הרב לייבל בדבריו בכנס המכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון ירושלים (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024, 15 בפברואר).

5.1.T. תשתית חרדית להשתלבות - גיוס לצבא כדוגמה מייצגת

אומנם הרב לייבל מתנגד להיבדלות החרדית ובונה נרטיב שלפיו הקהילה החרדית היא חלק אינטגרלי מהמדינה ואינה פטורה מהשתתפות מלאה בענייניה גם אם בניה לומדים תורה. ועם זאת, הוא מודע לכך שהקהילה החרדית לא בנתה תשתית שתאפשר לבחורי ישיבות להתגייס לצבא. במאמר שפרסם במהלך המלחמה במגזין המקום הוא מפרט את הבעיה, מציג את חובתה של הקהילה להתמודד עם האתגר, וגם מציע בעצמו תחילתו של פתרון:

אתגר המפגש עם החילוניות בהשתתפות בצבא גדול עשרת מונים, מכמה סיבות שנמנה את חלקן. הצבא הוא גוף סמכותי שדורש ציות; גיל הגיוס פוגש את הצעיר כשקומתו הדתית טרם התעצבה והתייצבה; בניגוד לעבודה שבה העובד חוזר למשפחתו ולקהילתו מדי ערב, בשירות צבאי משמעותי נדרשת לעתים קרובות שהייה ממושכת הרחק מהעוגנים הקהילתיים המוכרים; ועוד, אין ספק שהכנה חינוכית מאסיבית עשויה לתמוך מבחינה דתית במי שהולך לשרת בצבא, אבל גם איתה איננו יכולים לערוב לחינוך ילדינו באופן מספק [...] הדרך לשותפות בגיוס עוד לא נסללה באופן ראוי, אך יחד עם זאת, עלינו להבין שזו לא בעיה של הצבא בלבד אלא גם בעיה שלנו. אנחנו אזרחי המדינה ובחרנו להיות חלק ממנה. כל עוד אין לנו תוכנית מעשית לוותר על האזרחות או להגר מכאן, פתרון אתגר הנשיאה בנטל מוטל גם עלינו. (לייבל, 2023א)

מסר דומה העביר הרב לייבל בשיעור לתלמידיו, "זו [...] אמירה חשובה כלפי חוץ וכלפי פנים. אנחנו לוקחים אחריות. אנחנו שייכים. אנחנו צריכים להגן על הבית שלנו. על הבית שלנו במובן הרחב" (ברייטקופף, 2023, 31 באוקטובר). הרב לייבל טוען שבתכנון נכון והתאמה אפשר לעשות זאת, ומדגים: "התוכנית שלנו בקודקוד שאברכים הולכים ל-8200 באופן סטריילי לחלוטין, אין נשים. כשר למהדרין. יש שיעור דף יומי. יש תפילות. צריך שיהיה מקום שהחרדי יישאר חרדי ולא ירד שום דבר ממה שהוא". הוא ממשיך וטוען כי –

כל הוויכוח האם להתגייס היה בגלל שאנשים שנכנסים לשם מאבדים את רמת היידישקייט שלהם את רמת יראת השמיים שלהם, ואת השולחן ערוך שלהם, בחצי בשלושת רבעי או לגמרי. זו הייתה הבעיה וזו עדיין הבעיה העיקרית.

ואת זה צריך לפתור. צריך ללכת ולדבר ונהל משא ומתן עם הצבא". (שם)

את ההסתייגות שלו מגיוסם של צעירים חרדים לצבא כל עוד אין בו תשתית רוחנית שתמנע הידרדרות בשמירת המצוות הציג הרב לייבל במפורש במעין גילוי דעת שפורסם ב-9 בנובמבר 2023, שכותרתו "הבהרה בעניין הגיוס". וזה לשונו:

מאחר שראיתי בלכול בנושא הגיוס ברצוני להבהיר כמה נקודות.

בעיית הגיוס אינה מחמת חיוב ללמוד תורה או איסור לעזוב את בית המדרש ולצאת לעבוד. האיסור שקבעו רבותינו זצ"ל בנוגע לגיוס הוא רק מחמת שהבחורים יורדים ברמתם בשמירת המצוות. לכן אין כל יסוד לדמות את הגיוס המבורך של חרדים לשלב ב'²⁸ לגיוס בחורים צעירים. בניגוד גמור לגיוס רגיל, לשלב ב' מתגייסים בעלי משפחות מגיל 26 ומעלה, אנשים שהתבססו מבחינה דתית, ולסוג שירות שאינו דורש שהות רצופה בצבא למשך 3 שנים.

צעירים שאינם מעוניינים לשבת וללמוד במשך יום שלם ואינם מתעתדים לקיים אורח חיים שכזה, גם הם לעת עתה בכלל המניעה להתגייס לצבא. אין היתכנות לשמירה על רמה רוחנית ראויה בצבא מבלי שתקדם לכך הכנה רוחנית אינטנסיבית, ומבלי שהצבא יתאים את עצמו לקליטתם בכמה וכמה מישורים. כל זמן שלא יתמלאו תנאים אלו, האיסור עומד בתוקפו.

שלא יצא שכרנו בהפסדנו, ושהתמיכה בגיוס חרדים לשלב ב' לא תובן חלילה כשינוי עמדה ביחס לגיוס בחורים.²⁹

28 "שלב ב" הוא מסלול גיוס מקוצר ייעודי למי שמשתייכים לאוכלוסיות שאינן מחויבות להתגייס ועברו את גיל הגיוס הרגיל. במסגרת התוכנית עוברים המחגיגים הכשרה בת שבועיים, שלאחריה הם יוכלו להתגייס לשירות מילואים בלבד, ללא שירות סדיר. לחיילים האלה, מטבע הדברים, אין הכשרה קרבית, והם יכולים לשרת במקצוע שרכשו באזרחות, כגון חובשים. בלא מקצוע כזה תועלתם לצבא ולצרכיו נמוכה, ולפיכך הם עשויים להיות מתוסכלים מחוסר יכולתם לשרת בפועל.

29 מכתב הרב דוד לייבל - הבהרה בעניין הגיוס, כ"ה בחשוון תשפ"ד (9 בנובמבר 2023).

הרב לייבל מזהיר אפוא אמונים לעמדות החרדיות הקלאסיות בעניין השמירה על האופי הרוחני של הקהילה. ואם כך, עמדתו העקרונית תומכת בגיוסם של חרדים לצבא, כמו בהשתתפותם בשאר ענייני המדינה, כשותפים בבניין מגורים אחד. אולם, הלכה למעשה, גם לדעתו טרם נעשתה הכשרת הקרקע לשילובם של חרדים בצבא, לא מצידה של הקהילה החרדית, ולא מצד הצבא והמדינה, וכל עוד לא נעשתה הכשרה תשתיתית זו, שתעזור לצעירים חרדים להשתלב בצבא ללא חשש לרמתם הרוחנית – הם לא יוכלו להתגייס בצעירותם, אלא רק לשלב ב', אחרי שביססו במידת מה את אישיותם הדתית.

6.1.1. הקמת החטיבה החרדית

עמדתו הייחודית של הרב לייבל הנחתה אותו ביתר שאת עם התמשכות המלחמה, וככל שגברה הטענה בדבר הצורך של צה"ל בכוח אדם נוסף, ובמיוחד עם פקיעת תוקפו של חוק הגיוס הקודם. חוק זה פטר משירות בחורי ישיבות חרדים, ובעקבות פקיעת התוקף החליטה הממשלה על גיוס של 3,000 חרדים בשנת הגיוס הקרובה (יוני 2024–יוני 2025), נוסף על מספר המתגייסים הממוצע, כ־1,800 תלמידי ישיבות בשנה, לפי ספירת הצבא (לביא ואחרים, 2024, 27 ביוני). החלטת הממשלה כללה גם מניעת תקצוב מישיבות שלא יעמדו ביעדי הגיוס, ולמולה עמדה היהדות החרדית הוותיקה בלא פתרון. התגובות נעו בין אין־אונות הנראית כאדישות, לבין התנגדות ומחאה, שקולותיהן נשמעו היטב במרחב הישראלי – בעיקר באמצעות הפגנות. במרחב החרדי התקיים שיח פנימי, שבא לידי ביטוי במכתבי רבנים, בפשקווילים וכדומה. גם תגובותיהם של רבנים נעו על הרצף הזה, למעט קול אחד חריג: קולו של הרב דוד לייבל.

הרבנים החרדים האחרים ממשכים להורות לתלמידיהם שלא להתגייס כלל. ומעבר לכך – בעקבות פקיעת תוקפו של חוק הגיוס הם מורים להם שלא לגשת כלל ללשכת הגיוס, ולהתעלם מצווי הגיוס. ואילו הרב לייבל מבין שהוראה זו לא תוכל להחזיק מעמד לאורך זמן, והוא פועל מאחורי הקלעים ומלפניהם למיסוד מענה שיכשיר את הקרקע לגיוס חרדים. במסרים בכתב ובעל פה הוא רמז שהוא פועל בעניין זה, וב־22 במאי פרסם הרב מכתב שבו נהפכה הרמיזה לאמירה ברורה. במכתב הוא פונה לבחורי ישיבה המעוניינים להתגייס לנוכח המצב הביטחוני, ומתריע כי התגייסות בלא הכנה מוקדמת עשויה להיות סכנה רוחנית, ולכן הוא מבקש מהם "להמתין קמעא עד שנוכל לומר כי מי שתורתו אינה אומנותו יוכל להתגייס לצה"ל ללא כל חשש". הוא ממשיך ואומר: "אני

יודע לומר כי מסתמן פתרון קרוב שבו כל ההיבטים הדתיים, מקצה לקצה, יהיו מסודרים על הצד הטוב ביותר".³⁰

ב־25 ביוני 2024, היום שבו קבע בג"ץ פה אחד כי בעת הזאת אין מסגרת חוקית המאפשרת להבחין בין תלמידי הישיבות ליתר המיועדים לשירות צבאי (לביא ואחרים, 27 ביוני), פרסם הרב לייבל מכתב נוסף, ובו רמז עבה יותר:

בעקבות פניות בכירי הצבא ולנוכח המצב הקשה של עולם התורה – אנו עמלים למציאת פתרונות עבור מי שאין תורתו אומנותו לשמירת הרמה החרדית בצבא ושכל הנכנס לצבא חרדי, גם יצא חרדי. בין האפשרויות הנבחנות: הקמת חטיבה חרדית של 3000 חיילים.³¹

עוד הוא מבחיר במכתב את מטרתה של החטיבה החרדית – להיות חלק מדרכו לשלב בין חיי התורה לחיי דרך ארץ ולהתאים את אורח החיים לצורכי השעה: "כך יישמר עולם התורה והישיבות – נשמתו של עם ישראל – וכך נוכל להתקיים בארץ ישראל – מתוך הבנה של חשיבות התורה ומתוך הבנה של חשיבות עם ישראל".

כמה ימים לאחר פרסומו של המכתב, בתחילת יולי, הופצה מודעה על פתיחת ישיבת "משמר התורה" – ישיבת הסדר חרדית בראשותו של הרב לייבל, שמטרתה "לגדל את דור העתיד החרדי תוך שילוב הרמוני בין לימוד תורה ברמה גבוהה לבין שירות ביטחוני משמעותי. אנו שואפים לפתח תלמידי חכמים בעלי שיעור קומה רוחני ומוסרי, המסוגלים להוביל הן בחיים הרוחניים והן בחיים המעשיים" (ישיבת משמר התורה, ח"ת). גם יוזמה זו גררה התנגדות חריפה מצד הקהילה החרדית הוותיקה ומנהיגיה, אך לאלו יש להקדיש מחקר נפרד.

לאורך ימי המלחמה השמיע הרב לייבל בפרהסיה, לא אחת, עמדות אידאולוגיות, שרובן לעומתיות ביחס לעמדות החרדיות הקלאסיות, ויש בהן עמדה פולמוסית ברורה.

2.1. עמדות אידאולוגיות ופולמוסיות מול עקרונות החרדיות הוותיקה

30 מכתב הרב דוד לייבל, י"א באייר תשפ"ד (22 במאי 2024).

31 מכתב הרב לייבל, י"ט בסיוון תשפ"ד (25 ביוני 2024).

1.2.T. לימוד תורה אינו פוטר מגיוס ומשירות לטובת המדינה

כפי שראינו לעיל, אחת המחלוקות האידאולוגיות בין הרב לייבל לבין החרדיות הוותיקה היא בסוגיית הגיוס. אציג כאן את עיקרי הפולמוס בקצרה. מהקמת המדינה עומדת סוגיית הגיוס של חרדים לצבא בוויכוח מתמשך בין הקהילה החרדית והמדינה – העומדת לצידה דרך חקיקת הפטור – לבין החברה הישראלית היהודית הלא-חרדית. במהלך השנים הוסכמו הסכמים והסכמות למיניהם, נחקקו חוקים, הוצעו הצעות, שורטטו מתווים והוגשו עתירות. בתגובה לכל אלו נשמעה ביקורת ציבורית על החרדים, והם מצידם התקוממו עד כדי הגדרתם את השאיפה לכפות עליהם להשתתף בנטל – גזירת שמד. והסוגייה עדיין לא באה על פתרונה. התנגדות הקהילה החרדית לגיוס עורנה עקבית ונוקשה, ועם זאת, לאורך השנים קמו יוזמות שונות לגיוס חרדים, כמו הקמת גרוד נצח יהודה, המאגד כמה מסלולי גיוס חרדיים לצה"ל, הקמת פלוגות חרדיות בחטיבות גבעתי והצנחנים, וכן כמה מסלולים טכנולוגיים. וכצפוי, היוזמות האלה ספגו ביקורת קשה מצד הקהילה החרדית השמרנית (גאדו, 2023, 13 בנובמבר).

כמה מעקרונות החרדיות עומדים בבסיס ההתנגדות לגיוס לצבא. אחד מהם הוא "חברת הלומדים". מונח זה מציין את ערכו העליון של לימוד התורה בקהילה החרדית, ולפיו הגברים אמורים להקדיש את כל חייהם ללימוד התורה (פרידמן, 1991). במהלך המלחמה נשמעה שוב ושוב, מצד רבנים ואנשי חינוך חרדים, הטענה שלימוד התורה פוטר את הלומדים מגיוס לצבא ומשירות לטובת המדינה – גם את מי שתורתם אינה אומנותם. לעומת העמדה הזאת, כאשר הרב לייבל קורא לשותפות מלאה במדינה, הוא אינו מתכוון רק להתנדבות בעורף, אלא גם לנשיאה בעול הביטחוני. ובכך למעשה אפשר לומר שהוא הרב הראשון הפועל במרחב החרדי הרוחח בפומבי את העמדה החרדית המסורתית והעקבית שלימוד תורה פוטר מחובת הגיוס (ברקוביץ', 2023, 15 בנובמבר). במאמרו במגזין המקום נימק הרב לייבל את עמדתו:

הקרב הנוכחי כלול בהגדרת הרמב"ם למלחמת מצווה – "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם", ועל כן מוטל על כל אדם להשתתף בה ללא יוצא מן הכלל, חתן מחרדרו וכלה מחופתה. חובה זו לא פוסחת על תלמידי חכמים, ואם אינם יודעים לשאת נשק, חובה עליהם להתנדב למאמץ המלחמתי בלוגיסטיקה ובהחזקת העורף, לפי צורכי המערכת. הפטור לתלמידי חכמים שנזכר במקורות תחום למיסי ביצור

החומה, ובשום מקום לא מצאנוהו לגבי המלחמה גופה. אכן, רבנן לא בעי נטירותא, ולכן לא עליהם מוטל לשלם על החומה, אבל מצוות המלחמה איננה מס ואיננה מוגבלת לאלו הנהנים מן השמירה, אלא היא מצווה המוטלת על כל ישראל כאחד. (לייבל, 2023א, עמ' 6)

2.2.1. יחס כלפי התפיסה "תורה מגנא ומצלא"

היות שנושא גיוסם של חרדים לצבא עלה לשיח הציבורי ביתר שאת בתקופת המלחמה, אבקש להרחיב ולתאר דוגמה נוספת לפעילותו של הרב לייבל בתחום זה, ולחשוף דרכה את העקרונות שבבסיס עשייתו הציבורית.

התנגדותה החרדית של המנהיגות הרבנית החרדית הוותיקה לגיוס בני הישיבות, גם במצב החירום, מתבטאת גם בהוראה של ראשי הישיבות החרדיות הוותיקות לתלמידיהם להמשיך את סדרי הלימוד הקבועים בישיבה. לא מדובר בהתעלמות מוחלטת ממצב החירום, אלא בתודעה שטופחה לאורך השנים ש"תורה מגנא ומצלא" (התורה מגנה ומצילה), כלומר, שבכוחו של לימוד התורה להגן על עם ישראל בשגרה ובעת צרה (גאדו, 2023, 13 בנובמבר). הרב לייבל מתנגד לשימוש בטיעון הזה, ופרש את משנתו בעניין במאמרו במגזין המקום:

למותר גם לציין כי המימרא "תורה מגנא ומצלא" אמורה בגמרא (סוטה כא.) לגבי הצלה מיצר הרע [...] התורה איננה רפואת הגוף אלא רפואת נפשות, והצלת הגוף בזמן מלחמה צריכה להיעשות באופני ההשתדלות הטבעיים [...] הסרנו מהשולחן את הסיסמאות לפיהן לימוד התורה מהווה הגנה במובן הפשטני שפוטר מהשתדלות מעשית. (לייבל, 2023א, עמ' 6-7)

ב־21 בדצמבר 2023 פרסם הרב לייבל מכתב נוסף, שכותרתו "תורה מגנא ומצלא – על השימוש השגוי בדברי חז"ל אלו", ובו הוא מתפלמס עם העמדה החרדית הקלאסית הפוטרת גברים משירות צבאי בטענה זו (נספח 3). המכתב התפרסם על רקע אמירות הולכות ומתרחבות מצד רבנים חרדים על שבני ישיבות ואברכי כולל צריכים לשבת וללמוד בלבד, שנגדן נשמעה ביקורת חריפה בציבור הישראלי, ובעיקר בציבור הדתי. בתגובה לדברי הביקורת האלה התפרסמו בעיתון יתד נאמן דבריהם של מנהיגי הציבור הישראלי, הרב דב לנדו, ורבנים אחרים שאסרו על לומדי התורה להשתתף אפילו בהלוויות חללי צה"ל או לבקר את פצועי המלחמה בבתי החולים. נראה אפוא שמכתבו של הרב לייבל

היה תגובה פולמוסית להנחיותיו של הרב לנדו (ערוץ 7, 2023, 22 בדצמבר; קראוס, 2023, 22 בדצמבר).

במכתב, כמו במאמר המצוטט לעיל, הרב לייבל מציג את הדיון התלמודי שהוצא לדבריו מהקשרו. בסוגיה המקורית בגמרא (מסכת סוטה כ"א ע"א) התורה מגנה רק על האדם עצמו ולא על אחרים, היא מגנה מייסורים, ולא ממיתה, ומצילה מיצר הרע. הרב לייבל נצמד לפשט הדברים ומערער את הטיעון החרדי הרווח שהתורה מגנה כמו נשק ובמקומו. לפיכך, לפי הרב לייבל, בשעת מלחמה יש לפעול במעשים, ואנשים אינם יכולים לפטור עצמם מפעולות הגנה ממשיות בהסתגרות בבית המדרש:

פשיטא שאין הכוונה שסומכין על כך למעשה לעניין הצלה, שהרי אין חולק שחובת כל אדם להציל עצמו בשעת סכנה ולהפסיק מלימודו בשביל כך, ואם נשמעת אזעקה לכול"ע [לכולי עלמא, לפי כל הדעות] צריך לפסוק ממשנתו ולרדת למקלט, וכמו כן אין זה פוטר מכל חובות ההשתתפות והנשיאה בעול. (נספח 3)

כל זאת אומר הרב לייבל לאחר שהוא מצהיר כי "התורה היא נשמת אפנו ומקור חיינו". אין הוא מוכן לקבל שימוש מוטה ומוטעה בכתרה של תורה.

טיעון נוסף שמעלה הרב לייבל במכתב זה הוא שלא רק תורה מגנא ומצלא, אלא על פי הדיון התלמודי – גם מצווה מגנא ומצלא: "מצווה אף היא מגנא [...] וממילא אם מבקר פצוע מלחמה או משתתף בלוויה הרי הוא בכלל אותה הגנה" (שם). נראה כי בכך הוא מתפלמס ישירות עם הנחיות של הרב לנדו שלא לבקר פצועים או להשתתף בהלוויות של חללי צה"ל (קראוס, 2023, 22 בדצמבר).

את המכתב הוא מסיים בטענה – צינית משהו – שהנתלים בטענת תורה מגנא ומצלא לפי הפרשנות החרדית נדרשים גם לקבל אחריות לאסון הנורא ב-7 באוקטובר ולנופלים במלחמה, היות שעל פי אותו היגיון אפשר לומר גם שהוא נגרם משום שהם לא למדו טוב מספיק ולא הגנו די על המדינה:

וממה נפשך, מי שתולה את ההגנה על הכלל בלימודו ופוטר עצמו בשל כך מחובות הציבור – צריך גם ליטול אחריות אישית על כישלון ההגנה, הן ביחס לטבח הנורא בשמחת תורה והן ביחס לקורבנות המלחמה הנופלים בכל יום ויום. (נספח 3)

הרב לייבל מתנגד אפוא לשימוש במימרא "תורה מגנא ומצלא" כדי לכסות על עקרונות אחרים, כמו הרצון להיבדלות הנובע מהחשש מחילון. בהתנגדות זו מביע הרב לייבל עיקרון רוחבי המנחה אותו: התנגדות לסיסמאות נכובות. עוד נראה כי חוסר יושרה או חוסר כנות מפרים את שלוותו. הרב לייבל מפרק באומנות את הסיסמאות האלה, ומציג את המניעים או הפחדים שעומדים מאחוריהן. כך הוא מציג את הבעיה העקרונית בדרך שונה מדרכה של החרדיות הקלאסית, ועל פיה מציג דרך התמודדות חדשה – מותאמת לצורכי השעה.

3.2.T. התנגדות מצד החרדיות הוותיקה

עוד לפני המלחמה הביעה ההנהגה החרדית מידי פעם בפעם התנגדות לפעילותו של הרב דוד לייבל. הפעם הראשונה הייתה לפני מעט יותר מעשור, בשנת 2013, אחרי שפתח מסגרת להכשרה מקצועית לחרדים בהייטק, ובה כולל, שבו ימשיכו הלומדים בלימוד תורה בשעות הבוקר. ההתנגדות כללה הפגנות בכני ברק לאורך כמה שבועות והתבטאויות של רבנים, בעיקרן עקיפות. מכתב התנגדות של הגאב"ד הרב ניסים קרליץ פורסם ביתר נאמן, ושל הרב שמואל אויערבאך – בעיתון הפלס (כהן, 2013, 5 ביוני). גם הרב שטיינמן, מי שהיה אז גדול הדור הליטאי, התבטא נגד הכולל הזה בטענה שמדובר בפרצה ובחידוש העשוי להשפיע לרעה על כלל הציבור החרדי (כהן, 2013, 25 ביוני).

בקיץ 2023 הותקפו חזיתית שתי פעילויות נוספות של הרב לייבל: תמיכתו בחינוך הממלכתי-חרדי בנאום שנשא בבית שמש ב־8 ביוני 2023, והקמת ישיבה גדולה המשלבת לימודים לתואר אקדמי. ההתנגדות להקמת הישיבה הושמעה במכתב חריף של הרב דוד לנדו, שעליו חתמו חברי מועצת גדולי התורה. במכתב נטען שהרב לייבל "מקעקע את היהדות" וכי יש "לבער את הנגע" (ברייטקופף, 2023, 11 ביולי; גפן, 2023, 11 ביולי; פרלשטיין, 2023, 11 ביולי).³²

32 הנוסח המלא של המכתב:

לימוד התורה מאז ומתמיד הי' [ה] טהור ונקי מכל שמץ עירוב של דברים אחרים. ומסרו נפשם על כך רבוהינו ולחנו מלחמת קודש כנגד כל התכניות לערב לימודים אחרים ואפי' [ול] כל שהוא בתוך היכלי התורה הישיבות הקדושות. והנה שמענו כעת שעומדים להקים מוסד המתקרא ישיבה גדולה המערבת חול בקודש ר"ל [רחמנא ליצלן: השם יצילנו] בעיר בית שמש. החובה היא להתריע כנגד זאת בקול רעש גדול, ולעורר את יראי-השם בכל מקום שהם כי חלילה חס ושלום לשלוח בניהם ותלמידיהם לשם, ולתמוך בהם באיזו שהיא תמיכה, חלילה וחלילה. ואשרי כל מי שיש בידו לבער את הנגע הזה עוד מתחילת פריחתו, ויהא

במהלך המלחמה נראה כי ההתנגדות של ההנהגה החרדית הוותיקה לרב לייבל נמשכת, חלקה חזיתית ממש, ככל הנראה מפני שהיא רואה בו דמות בת סמכא המאיימת על עקרונות החרדיות ולא תופעה חולפת. דוגמה אחת לקושי של החרדיות הקלאסית השמרנית והנהגתה לקבל את דברי התוכחה שבמכתבו של הרב לייבל מיום 21 בדצמבר 2023 (נספח 3), היא תגובתם החריפה של הרב לנדו ורבנים אחרים שפורסמה כאמור למוחרת על גבי עיתון יתד נאמן: "כולם צריכים להיות כפופים לדעת תורה, ודעת תורה צריכה להישמע רק מאלו שיכולים לומר דעת תורה" (קראוס, 2023, 22 בדצמבר).³³ בכך רמז הרב לנדו כי הרב לייבל אינו כלול בין מי שיכולים להשמיע "דעת תורה". בעקבות פרסום מאמרו של הרב לייבל במגזין המקום, מאמר שבו טען כי ההשתתפות במאמץ הלאומי היא כורח חינוכי (לייבל, דצמבר 2023ב), פורסמה כתבת נגד בעיתון הליטאי השמרני הפלס (נספח 4). בכתבה זו כונה הרב לייבל "דוד לייבל" ללא תוספת התואר "רב", ובהמשכה הוא מכונה "לייבל הנ"ל", בניסיון להקטין אותו ואת מעמדו. גם הבמה שבה הובאו דבריו – מגזין המקום – מכונה "כלי תעמולתי המשרת את מגמותיהם של סוכני שינוי הפועלים לחולל רפורמה בדמותו ואורחותיו של הציבור החרדי". ככלל, נראה שלאורך המלחמה הפולמוס בין הרב לייבל להנהגה החרדית הוותיקה נוכח יותר מבעבר בפלטפורמות שונות.³⁴

כרם בית ישראל הנאמנים להשם ולתורתו נקי מכל ספיחי תרבות חטאה זו, כולו קודש רק ללימוד התורה קיום מצוותיה[ה] והליכה באורחותיה[ה]. (בתוך ברייטקופף, 2023, 11 ביולי)

33 כחודש לאחר מכן, ב-17 בינואר 2024, בשיחה שנשא הרב דב לנדו בבית הכנסת "בני הישיבות" ביישוב טלזסטון הרחיב את הטענה ואמר כי "לא מספיק לנהוג על פי תורה, צריך גם לנהוג על פי גדולי התורה". למוחרת זכתה השיחה לסיקור בעמוד הראשון של יתד נאמן, וביתר הרחבה כמה ימים לאחר מכן (רוזנר, 2024, 23 בינואר) גם בארתי החדשות החרדיים השמרניים, כמו המחדש (גפן, 2024, 18 בינואר).

34 רב אחר שספג ביקורת בתקופת המלחמה מצד החרדיות הקלאסית והנהגתה הוא הרב רפאל קרויזר. בכתבה בעיתון הפלס שכותרתה: "גל חסר תקדים של תעמולת הסתה המופצת באמצעות סייענים בחזות חרדית" (שכטר, 2023, 20 באוקטובר), מוצג הרב קרויזר גם הוא ללא התואר "רב", כ"עוד כותב שהחליט להפיק כותרות כמי שפעל בתור 'סוכן שינוי' באיצטלה רבנית כביכול [...] המגדיר את עצמו בתור 'ראש בית המדרש לתורה והלכה – למען דעת'". גם בהמשך נוסח הכתבה מקטין את הרב ומזלזל בו, בלי דיון בעצם טיעונו. כך, למשל, מתוך התנגדותו למכתב לבני הישיבות שפרסם הרב קרויזר במוצאי שמחת תורה (קרויזר, 2023, 7 באוקטובר) נכתב כי "הלה פרסם מאמר מסית בלשון חלקלקות [...] ממשיך בדמגוגיה מרושעת". בסופה של הכתבה מובא הסיכום הזה: "למותר לציין כי ביהדות החרדית הנאמנה דוחים כל ניסיון מחפיר לנצל את המצב כדי להוביל מהלכים הרסניים, שונים ומשונים. רבים הביעו גם חרדה עמוקה על כך שישנם כאלה שמבקשים לקעקע את הבסיס היחיד לקיומו של עם ישראל" (שכטר, 2023, 20 באוקטובר).

ככל שהתפשט הפרסום בדבר עיסוקו של הרב לייבל בנושא הגיוס ובקשתו לתת לו מענה, משך הרב יותר ויותר תשומת לב מצד ההגמוניה החרדית, וממילא – התנגדות. עם ההודעה על פתיחת ישיבת ההסדר החרדית נעשתה הביקורת אגרסיבית יותר. בין התגובות הביקורתיות הראשונות הייתה כתבה נזעמת בעיתון הפלס של הפלג הירושלמי. הכתבה התפרשה על עמוד שלם כמעט ונשאה את הכותרת – על רקע אדום – "יוזמה הרסנית של פורץ הגדר הידוע", ובכותרת המשנה מכונה הרב "דוד לייבל", ללא הכינוי "הרב" (שכטר, 2024, 5 ביולי). כתבת המשך התפרסמה לאחר כמה שבועות, ובה הוכרו ברוב חגיגות כי "חוגים נוספים הצטרפו למחאה נגד פעילותו של הרפורמטור הנודע דוד לייבל" (שכטר, 2024, 31 ביולי). בימים שלאחר תחילת המחאה הופצו פשקווילים בעיר בני ברק, חלקם בשם תושבי השכונה, לכאורה, ה"מבקשים מאוד מאת דוד צ'ארלס לייבל לעזוב את השכונה השלייה והרגועה שלנו [...] צא טמא". הרב מכונה בפשקוויל זה "צייד", "שפל", "בוגד" ושלל כינויי לעג נוספים. גם רצף של מודעות רחוב צבעוניות לא נעדרו מהתעמולה נגד הרב לייבל (ראו דוגמה בנספח 5). מודעת רחוב נוספת, מפורשת פחות, הופצה בערים ובריכוזים חרדיים אחרים ברחבי הארץ, ונאמר בה ברמז שהרב הוא "עמלקי" (נספח 6).

מלבד כתבות בעיתונים, פשקווילים ומודעות רחוב, ננקטו נגד הרב לייבל ופעולתו בעניין גיוס חרדים גם דרכי מחאה והתנגדות אחרות, ובהן שיחות בעל פה של ראשי ישיבות ומשפיעים. כזאת, למשל, הייתה השיחה של הרב מאיר צבי ברגמן, זקן מועצת גדולי התורה של דגל התורה, שבה אמר על הרב לייבל ש"כל הזמן יש לו רעיונות חדשים. הוא מחפש איך להחריב ולהרוס את הבני תורה [...] צריך להיזהר ממנו כמו מאש [...] הוא בעל גאווה גדול" (פרלשטיין, 2024, 25 ביולי). התגובה החריפה יותר הייתה מכתבם המפורש של הרב דב לנדו והרב משה הלל הירש נגד רב דוד לייבל, והשיא היה רצף ההפגנות תחת ביתו של הרב.

ב־30 ביולי 2024 פורסם בעמוד הראשון של יתד נאמן מכתב נגד הרב דוד לייבל וישיבת משמר התורה שהוא מקים, ועליו היו חתומים, "ככאב בצער ובדאגה", הרב דב לנדו והרב משה הלל הירש, שני גדולי הדור הליטאיים.³⁵ המכתב פורסם בכוונה תחילה ביום שלישי בשבוע, היום שבו העיתון מופץ חינם בכל הריכוזים החרדיים בישראל, כדי להבטיח חשיפה רחבה לעמדתה של

35 העמוד הראשון של יתד נאמן, יום שלישי, כ"ד בתמוז תשפ"ד (30 ביולי 2024).

ההגמוניה החרדית-ליטאית בכלל הציבור החרדי, גם זה שאינו מנוי על העיתון המפלגתי.

בעת האחרונה קם מתריס [...] בטענות כזב ושוא ותולה עצמו בנימוקי כחש ובוקי סריקי [בקבוקים ריקים, כלומר דברי הבל], ופועל ביוזמות חמורות ומסוכנות על מנת לשנות את צביון עולם התורה ולמעט לומדי התורה, ומשפיע על שומעיו לסור מהנהגת דעת תורה לחצוב בורות נשברים [...] ואף פועל להקים מסלולים בשם "משמר התורה" וזוה להביא לירי גיוס בני ישיבות.

באותיות מודגשות בהמשך המכתב הרבנים לנדו והירש מזהירים אזהרה גורפת מפני הרב לייבל וכלל מפעליו: "הננו במחאה נמרצת ואזהרה כי כל השקפותיו הם רוח רעה וזרה בכרם בית ישראל, וכלל יוזמותיו ומעשיו כונתם להזיק והם סכנה לעתיד עולם התורה".³⁶

שיאה של הבעת ההתנגדות לרב לייבל היה, כאמור, סדרת ההפגנות מול ביתו שבעיר בני ברק. ההפגנה הראשונה הייתה, לפי התייעוד שבידי, ב-20 ביולי 2024, ונכחו בה אנשי הפלג הירושלמי (חדשות המוקד,³⁷ 2024, 20 ביוני). ההפגנות תחת ביתו של הרב נמשכו בימים שאחר כך, בעיקר בלילות, ואף החריפו (לדוגמה, ברייטקופף, 2024, 16 ביולי). בליל שישי שבין 1 באוגוסט ל-2 באוגוסט 2024, כ-40 יום מתחילת ההפגנות האלה, התקיימה ההפגנה הגדולה, הארוכה והאגרסיבית ביותר. ההפגנה החלה ב-20:30 בערך, והתפזרה בסביבות 2:30 לפנות בוקר. לאורך ההפגנה היו הרב, אשתו וכתו נצורים בבית, בעוד המפגינים משחיתים כלי רכב ומחבלים במצלמות האבטחה של בניין המגורים ומנסים לפרוץ אל הבית בקריאות "מות יומת", "דינו דין מוות", וקריאה לסקול אותם באבנים. אירוע יוצא דופן זה קיבל תהודה לא רק בכלי התקשורת החרדיים (שטרנהרץ, 2024, 1 באוגוסט) – שלא כולם סיקרו אותו – אלא כמעט בכל כלי התקשורת הישראליים: הארץ (רבינוביץ', 2024, 1 באוגוסט), מעריב (ברסקי, 2024, 2 באוגוסט), ynet (פריד, 2024, 1 באוגוסט; 2024, 2 באוגוסט), ישראל היום (סבר, 2024, 1 באוגוסט; 2 באוגוסט), וואלה

36 המכתב זכה לסיקור נרחב בתקשורת החרדית באינטרנט, ואף בחקשורת המקוונת הלא-חרדית, כמו ynet (פריד, 2024, 30 ביולי).

37 "חדשות המוקד" היא רשת חדשות חרדית שהוקמה בראשית שנת 2020 ומשרתת אלפי משתמשי ווטסאפ חרדים.

(אדמקר, 2024, 2 באוגוסט), ערוץ 7 (2024, 1 באוגוסט) ועוד. בעקבות הפגנה זו, מחשש לשלומם ולשלום משפחתו, עזב הרב לייבל את בני ברק עד יעבור זעם, אך הוא ממשיך בפעילותו.

אפשר אפוא לסכם ולומר כי ההתנגדות לרב לייבל ומפעליו משקפת את הפער המהותי והאידאולוגי בין המנהיגות הרבנית החרדית הוותיקה למנהיגות הרבנית החרדית החדשה. התבססותה של המנהיגות החדשה מעידה על קומה נוספת בהתבססותו של זרם חרדי חדש, שאינו כבול לקהילה החרדית הקלאסית, לעקרונותיה ולהנהגתה. ואם כך, לא בכדי רואה החרדיות הוותיקה ברכנים כמו הרב לייבל איום, ומשקיעה מאמצים ומשאבים בהתנגדות להם ובהקעתם.

מכתבם של הרב רב לנדרו והרב משה הליל הירש שצוטט לעיל הוא דוגמה למעשה התנגדות כזה. מי שמכונים גדולי הדור לא יבזבו את זמנם ואת חתימת שמם על תופעה שולית, והוא הדין לחלק נכבד מעמודו הראשון של יתד נאמן של יום שלישי (שבו מועברים, כאמור, המסרים העמוקים של החברה) – שהוקדש לפרסום המכתב. שלושת הגורמים: הכותבים, המכתב והבמה, אינם מותרים ספק שמדובר בתופעה חשובה שהחרדיות הקלאסית רואה בה תופעה יציבה, מתמשכת ומשפיעה, ועל כן היא מקדישה מאמצים להתריע בפניה.³⁸

בכתבה על הרב ופועלו נטען שלמרות ההתנגדות והביקורת המושמעות כלפי חוץ, כמה מתלמידי הרב סבורים כי מתחת לפני השטח גם גדולי הרבנים מסכימים עם גישתו ומבינים את נחיצותה, אלא שהם אינם מעיזים לבטא את מחשבותיהם בפומבי. לדברי התלמידים האלה, "גם הרדיקלים ביותר ב'יתד נאמן' מבינים שהרב נותן פתרונות אמיתיים ושיום יבוא והוא יהיה לקונצנזוס – אלא שהם חוששים מהמהירות שבה הדברים מתרחשים. הם באמת פוחדים משינויים חדים בעולם שמרני" (היון, 2024, 5 בפברואר).

זיכרון וכהנר (2012, עמ' 158-161) ציינו שלוש תגובות אפשריות של החרדיות הוותיקה לחרדיות המודרנית: דחייה, התעלמות והכלה, והציעו צפי ריאלי, שלפיו שלושתם יתמשו על ציר הזמן. המנהיגות הרבנית החדשה היא

38 ככלל אוכל לטעון כי העיתונות החרדית, במיוחד העיתונות המפולגת והפוליטית, היא מעין סיסטמגראף לאתגריה המזדמנים של הקהילה החרדית. אם העיתונות מתגייסת נגד תופעה מסוימת – הווי אומר שהתופעה כבר נוכחת בקהילה, ואף רחבה מספיק שאי אפשר עוד להתעלם ממנה ומוכרחים לתת עליה את הדעת. כזאת הייתה התגובה נגד יציאת אנשים ונשים מהקהילה ללמוד באקדמיה, נגד השימוש באינטרנט ונגד השימוש בטלפונים חכמים.

תופעה טרייה למדי, ועל כן התגובה הניכרת ביותר כלפיה עכשיו היא התנגדות. ככל שהתופעה תתרחב התגובות אליה עשויות להשתנות, ואולי גם להפתיע. ימים יגידו.

4.2.T הפולמוס

מלבד הפולמוס העקרוני של הרב לייבל עם ערכי יסוד של החרדיות הוותיקה, כפי שפורסם, למשל, במאמרו במגזין המקום (לייבל, 2023א), במהלך המלחמה הוא התפלמס ישירות עם אירועים ועם דמויות מסוימות. דוגמה בולטת לכך היא תגובתו לשיחתו של הרב בונים שרייבר, ראש ישיבת נתיב הדעת בירושלים ומרבני העיר אשדוד. בכנס "תבונות" שנערך בישיבת מיר בירושלים באמצע נובמבר 2023 נשאל הרב שרייבר על היחס הראוי של חרדים כלפי החיילים הלוחמים כעת. תשובתו הייתה נוקבת והבליטה את הברלנות החרדית. לדבריו –

לא צריך להיות הכרת הטוב לחיילים שנלחמים בעזה יותר מלמנקה רחובות ומחלק חלב של תנובה [...] זה בדיוק כמו מחלק של תנובה. הם עושים את זה לא בשביל לעשות לך טובה, הם עושים את זה כי הכריחו אותם לעשות. גם רופא שבא ולקח כסף, הוא עובד. מה הכרת הטוב יותר מאינסטלטור? מה זה משנה? רופא שריפא אותך בחינם, בטח, תגיד לו הרבה תודה. אבל רופא שלקח כסף, יפה מאוד. הוא עובד. יש לו עבודה והוא לוקח כסף [...] היחס לנפגעים? מי אמר שצריך שיהיה יחס? מה הקשר שלך איתם? למה אתה אמור להתייחס אליהם?³⁹

דברים אלו עוררו, כמובן, סערה גדולה וביקורת בציבור הכללי, וגם בציבור החרדי – מצד רבנים, חברי כנסת ואנשים מן השורה. גם הרב לייבל לא מנע את ביקורתו כלפי התבטאות זו. ב־20 בנובמבר 2023 הוא פרסם מכתב ובו כתב – בלא פנייה ישירה לרב שרייבר: "כל תלמיד חכם שאין בו דעת נבלה טובה הימנו. מכאן שאפשר להיות תלמיד חכם ואף על פי כן חסר דעת".⁴⁰ הרב

39 בימים שאחרי השיחה הזאת הופיעה הקלטה שלה ברשתות החברתיות, אך מרובן היא הוסרה. אפשר למצוא אותה ברשת X (לשעבר טוויטר), ספוילר (2023, 19 בנובמבר). תמלול מלא של השיחה אפשר למצוא בשרשור באתר רוטר.נט (2023, 21 בנובמבר), העוסק בין היתר באקטואליה, וכן בעולם החרדי.

40 מכתב הרב לייבל בתגובה לדברי הרב בונים שרייבר, ז' בכסלו תשפ"ד (20 בנובמבר 2023).

לייבל קבל על חילול השם שנעשה בדברים אלו, אך יותר מכך על הטעיית הציבור. בדבריו אלו נראה כי הוא העביר מסר רחב יותר לציבור – להיות ביקורתיים כלפי טיעונים השקפתיים, לבחון אותם ולהפעיל חשיבה עצמאית – מסר המאפיין את מנהיגותו מימים ימימה:⁴¹

אפשר להאריך על הנזק העצום ועל חילול השם הנורא שנגרם באמירת דברים חסרי שחר, בחוסר רגישות משווע ובניתוק מהמציאות, אך הלב מתקומם בעיקר כנגד זחיחות הדעת והמחשבה שאפשר לומר בפני בחורי ישיבות ואברכי כוללים כל דבר שטות. ימים אלו חלפו מן העולם. ציבור לומדי התורה והציבור בכללו הם "עם נבון וחכם", ולא כל דבר השקפה מעוות ונטול יסוד יתקבל על ידם בלי בירור והבנה. לא היום נולדנו ואיננו נערים וקטנים [...].⁴²

דוגמה נוספת לפולמוס של הרב דוד לייבל עם ההגמוניה החרדית והנהגתה היא תגובתו למכתבם של הרב דב לנדו ורב משה הלל הירש שפורסם ב־30 ביולי 2024 ביתד נאמן (וכבר נזכרה לעיל). בניגוד להתפלמסותו עם דברי הרב שרייבר, שלא נגע אליו ישירות, כאן הוא התפלמס עם דברים שהופנו ישירות כלפיו. בדוגמה זו אפשר להבחין בכמה שלבים.

כשבועיים לפני פרסום המכתב, ב־18 ביולי 2024, נשא הרב שיחה קצרה במתיבתא שלו, תורה ודעת, ובה הסביר את עמדתו ואת המניע שלו לפעול להקמת החטיבה החרדית (לייבל, 2024, 18 ביולי). הרב תיאר את המצב היום, שבו בחורי ישיבות יצטרכו להתגייס בזמן הקרוב, אך אין להם מקום מתאים להתגייס אליו. לדעתו זו סכנה למתגייסים, ותוכנית גיוס שיעצבו חרדים תהיה טובה פי כמה מזו שלא תערב אותם. הרב הביע התנגדותו לטקטיקה של התנגדות ושלילת כל פתח להידברות, כלשונו "ללכת בכוח על כל הקופה", היות שבמבט ריאלי במוקדם או במאוחר יהיה צורך לשבת לשולחן הדיונים ולהגיע להסדרים. עוד עמד הרב בשיחה זו על הפרדוקס החרדי, שמחד גיסא נושא נרטיב גלותי ורואה במדינה "פריץ", ומאידך גיסא, שותף בממשלה, בעמדת ניהול והשפעה,

41 דברי הביקורת שהשמיע הרב רפאל קרויזר – מצעירי המנהיגות הרבנית החרדית החדשה – נגד דבריו של הרב בונים שרייבר (קרויזר, 2023, 19 בנובמבר), מדגישים את חובת המחאה על דבריו, המגלמים ריחוק רגשי מצרת כלל ישראל ומהנושאים בנטל העם, ואף כפיות טובה כלפיהם.

42 מכתב הרב לייבל בחגובה לדברי הרב בונים שרייבר, ז' בכסלו תשפ"ד (20) בנובמבר 2023).

ונוהג במדינה כגוף מממן בלבד. בהמשך דיבר הרב על ההתקפות שהותקף, וטען שאין צורך להתרגש מהן, גם כשהן מנוסחות בטרמינולוגיה דתית כמו "גזירת שמד". בדבריו הוא הביא דוגמאות להתקפות והשמצות שהופנו כלפי רבנים בהווה ובעבר, ובהן ההתקפה על הרב אהרון לייב שטיינמן (שהוכרו כלפיו "צא טמא"), על הרב דב לנדו (בגרפיטי "דב לנדו=עמלק"), על ר' גרשון אדלשטיין (שזרקו עליו לֶבֶן), על הרב שך (שכינו אותו בכריסק "שך=קוקו"), ועל הרב יהושוע לייב דיסקין. עוד הוא טען שאין להתרגש מ"העיתונות מטעם העסקונה", שהחרימה, למשל, את הרב לנדו בעצמו 30 שנה. את הנטייה של מוקדי הכוח להתקפות ולהשמצות הוא הסביר כניסיון להסיט את המבט מהאשמים, ו"התבייתות" על גורם אחר שטורחים לציירו כאויב. לסיום השיחה הזכיר הרב לייבל את המכתב של הרב דב לנדו משנת תשמ"ט, שבו יצא נגד פעילותו של הרב שך, והשווה את עצמו לרב לנדו, שהיה בן 58 – צעיר ממנו ביותר מעשור – כשטען באותו המכתב,⁴³ "אל תסבירו לי מה זה 'על ימין שהוא שמאל', וההלכות החדשות של 'ככל אשר יורוך', אני לא ילד". כאן פנה הרב לייבל לדבר על עצמו, "אז אני אומר לכם אני לא ילד, אני לא נער, אני בן 70, אני לא נער. ואני אמשיך להגיד את האמת, את האמת שלי. ישמעו – מה טוב, לא ישמעו – אני אמשיך את זה. השקר אין לו רגלים. אמת מארץ תצמח" (לייבל, 2024, 18 ביולי).

43 מדובר במכתב שכתב הרב לנדו נגד דגל החורה ומנהיגיה, ובו התנגד להתמודדות דגל החורה בבחירות המקומיות בבני ברק בנפרד מאגודת ישראל – מהלך שהוביל הרב שך. בסימומ המכתב מובע לעג ל"כל מיני חידושי הלכות שנתחדשו לאחרונה 'בסוגיית' דעת תורה" ודומיה. נוסח המכתב המלא מופיע בספרו של בראון (2011, עמ' 50–52), ואצטט כאן את החלק הרלוונטי:

אקווה כי בעקבות הדברים הנ"ל לא יטענו נגדם טענות ידועות ברוח המוסכמות והמפורסמות. כגון: כבר הורה זקן. או, למשל: כך דעת תורה. או, אסור להתנגד אפי' בכי הוא זה לדעת גדולי הדור. או כל מיני חידושי הלכות שנתחדשו לאחרונה, וגם לא לאחרונה, בסוגיית ימין שהוא שמאל ושמאל שהוא ימין וכיוצ"ב. ואם בכ"ז יטענוך, אומר רק זאת בלבד: כל אותם דברים טובים ונחמדים מוכרים לנו היטב ומאז ומתמיד. במחילה, לא היום נולדנו, ואיננו נערים וקטנים, לא מבחינת הגיל ולא מבחינת הכרתינו את הנושאים הללו לא מהיום ולא מאתמול. ובוודאי ובוודאי שלא עתה יאלפוננו דעת ובינה בהם [וכבוד המאלפים במקומם מונח] במה שבוננו אותנו היטב היטב רבוחינו הקדושים מצוקי ארץ אשר את מימיהם הנאמנים שחינו בצימאון, וממקור תורתם הנישגבה ותבונתם העמוקה והגות ליבם הטהור זכינו לשאוב כל חד לפום שיעורא דילי'. ודמותם הקדושה ואמרוחיהם הנשגבות וקדושת הנהגתם הנפלאה, עוד גם כעת וכיום עומדים וניצבים כחיים לנגד עינינו, מלהיבים את רוחינו, חוססים ושוקקים בקרבינו, ומנווטים את דרך חיינו בתורה, באמונה, בקיום מצות, ובהשקפה תורנית בריאה ומלאה בהירה ויסודית. יבינו זאת כל אלה שלא זכו לכל זאת! [ההדגשה שלי].

בתגובה לשיחה הפולמוסית הזאת נכתב, כאמור, מכתבם של הרב לנדו והרב הירש ביתר נאמן. מכתב זה זכה בו כיום למכתב תגובה של הרב לייבל (נספח 7). במכתבו שטח הרב לייבל את עמדתו ביחס לחובה ליצור תשתית מתאימה למי שממילא יתגייסו ולא ינהגו על פי הנחיית הרבנים האחרים. הרב הקפיד להבהיר שהמענה שלו הוא למי שאין תורתם אומנותם, ושהוא מבקש לתת להם את המענה שישאיר אותם בני תורה גם כשהיו בצבא. מבחינה מבנית, מבנה המכתב של הרב לייבל תואם למבנה מכתבו של הרב לנדו, הן בפסקת הפתיחה, הן במשפט הסיום, ומנוסח כתגובת נגד מפורשת.

בשיחה שנשא הרב לייבל במתיבתא ב־30 ביולי הזכיר הרב את מכתב הרבנים לנדו והירש, והגדיר אותו "נשק יום הדין". בשיחה הוא הציע לתלמידים "ללמוד" את המכתב "בעיון", לרבות הטכניקות שנקטו בו, אופן פעילותה של העסקנות, והבנת השימוש שנעשה בדת כדי לבסס את צרכיהם של העסקנים. בשיחה הוא הציב את עצמו כמי שנותן מענה במקום שבו "אין איש":

שאלתי אותם, שאלתי את "בית הרב [...] הולכים לגייס, אתם הולכים לבחור 4,500 חיילים, אומרים לכם תגייסו, איפה אתם רוצים שיתגייסו?" מה ענו? "זה לא העסק שלנו. זה לא העסק שלנו". אני יכול להוסיף בסוגריים "כמה ספרדים", זה לא אמרו, זו פרשנות שלי. אם זה לא העסק שלהם – זה העסק שלי, זה העסק שלי. (מאחורי הפרגוד, 2024, 2 באוגוסט)

את הדיון בפולמוס בין הרב לייבל לחרדיות הוותיקה והנהגתה אבקש לסיים בתיאור פולמוס מזן אחר, פולמוס שהרב לא היה מעורב בו ישירות, אלא שתלמידיו ואנשים הרואים בו דמות להנהגה ראויה בעת הזאת התפלמסו בשמו. לאחר ההפגנה הגדולה מול ביתו של הרב לייבל, שבה היו הרב ומשפחתו בסכנה ממשית ובעקבותיה עזב את ביתו בבני ברק, התגייסו תלמידיו להשמיע מחאה מאורגנת על הביזוי הזה.

עוד קודם לכן, עת היו ההפגנות מצומצמות יותר, אך כבר הובעה בהן אלימות מילולית ופיזית לא מעטה, הוקדש מאמר המערכת של גיליון אחוותא (מאמר מערכת, תשפ"ד, כ"ו בתמוז) למחאה,⁴⁴ וכותרת המשנה כמעט שניבאה את

44 "אחוותא" הוא עלון שבט של רשת אחוות תורה בנשיאותו של הרב דוד לייבל, היוצא לאור בקביעות מתחילת תשפ"ד.

שהיה עתיד להתרחש כעבור ימים אחדים: "על האחריות הציבורית שלא לשתוק מול אלימות מילולית שסופה אלימות פיזית וחורבן נורא":

לצערנו, אנו עדים בשבועות האחרונים בתוך הציבור החרדי, לתופעה מדאיגה של אלימות מילולית ופיזית, שחלקה מופנה גם כלפי רבנים ותלמידי חכמים. בשבועות האחרונים, במסווה של חלק מהדאגה האמיתית לעולם התורה, התרחשו בשולי המחנה מספר אירועים חמורים, בהם: התקפות פרועות של ביזוי ושיסוי למול רבנים נכבדים ומנהיגי קהילות, ובהם גם נגד נשיא ארגוננו, "אחוות תורה", הגאון רבי דוד לייבל שליט"א, שמקדיש את חייו לחינוך למחויבות אמת ללימוד התורה ולדקדוק ההלכה, ואף הוא הפך יעד לתוקפנות מילולית ופיזית. (שם)

יום אחרי ההפגנה הזאת כתבו כמה אנשי רוח ורמויות מן ההנהגה החרדית המודרנית, בעיקר כחשבונות הפייסבוק שלהם, תגובות נוקבות והביעו מחאה נמרצת על ההפגנה והאלימות שבה. הרב רפאל קרויזר קישר את האירוע לענייני דיומא, הסמיכות לתשעה באב, וציטט את מעשה קמצא ובר קמצא מן הגמרא, העוסק בריב הפנימי שהוביל לחורבן הבית (קרויזר, 2024, 1 באוגוסט). הרב מנחם בומבך קרא "קריאת השכמה: על סף תהום בחברה החרדית" (בומבך, 2024, 2 באוגוסט); הרב בצלאל כהן הציע ניתוח סוציולוגי לאירוע (כהן, 2024, 3 באוגוסט); עו"ד יחזקאל רוזנבלום (רוזנבלום, 2024, 1 באוגוסט); הרב בניהו טבילה (טבילה, 2024, 2 באוגוסט); יעקב מתן בטור ככיר השבת (מתן, 2024, 2 באוגוסט) ועוד. זה היה ראשיתו של מפגן תמיכה ברב לייבל. בתחילת השבוע שלאחר ההפגנה נתלתה בריכוזים חרדיים מודעת רחוב בסגנון חרדי-פשוט ולייבלי שכתרתה "רבם דקרו", וחתומים עליה "המוחים מרה, תלמידי מרן הגר"ד לייבל שליט"א" (נספח 8).⁴⁵

45 "רבם דקרו" הוא ביטוי לציון זלזול בכבוד רבנים. הביטוי לקוח מהסיפור על הברחתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים הנצורה ליבנה (בבלי גיטין נו, א). היות שהדרך היחידה לצאת מירושלים הייתה ללוויית מתים, הכינו לו תלמידיו ארון קבורה וערכו לויה מדומה. השומרים רצו לוודא שמדובר במת ולא בניסיון הברחה וביקשו לדקדק את המת. התלמידים מחו בטענה ש"יאמרו רבם דקרו?!". כלומר, לא נאה לבזות כך את גופתו של הרב.

מפגן התמיכה הגדול והחשוב ביותר היה קמפיין גיוס המונים שהביע תמיכה רב לייכל ובמפעלותיו. בעמוד השער של אתר הקמפיין מתוארים מפעליו הרבים של הרב לייכל ומוצגת מטרתו של הקמפיין:

זו לא רק תרומה, זהו מבחן לעצמנו: האם אנו יודעים לתמוך בעתיד תורני איכותי וראוי לציבור אדיר? האם נדע להשמיע קול ברור לטובת חזון ומעשה של קידוש שם שמים? והאם מול האלימות וביזוי תלמידי חכמים – נדע לתקן? יש תשובה אחת, והיא חייבת להינתן: היום כולנו מפגינים תמיכה! תומכים עכשיו במפעלות הרב לייכל – למען התורה, למען החינוך, למען החזון! [...]. אין מדובר בקמפיין גיוס המונים רגיל. זהו רגע נדיר שבו ניתן ונדרש להביע תמיכה מעשית ואפקטיבית ברוח גדולה זו של חזון ומעש למען ציבור בני התורה בישראל. מול התקפות פראיות ומשולחות רסן, הגורמות לזעזוע עמוק לכל מי שכבוד התורה בליבו ובנפשו, יש לנו הזדמנות קטנה לאפשר לגלגלים להמשיך לנוע וליצור עתיד חיובי וראוי לעולמות של תורה ומעשה [...] זה ישמיע קול שטרם הושמע, זה ירחוף עוד קצת את הרכבת, זה ייתן אפשרות וכוח להמשיך וליישם את כל מה שנדרש עוד בהמשך הדרך. אין דרכנו בהפגנות שכנגד. לנו רק האמת היא נשק, והתלכדות סביב האמת בטהרתה היא סוד הכוח. מפה תעלה קריאה, מפה תצא בשורה: יחד נשמיע קול ברור של כבוד התורה ולומדיה, של כבוד בני התורה ונושאי אצילותה, ושל עוצמת ואמת מנחילי דרכיה ביתר שאת ועוז! תלמידי הגר"ד לייכל.⁴⁶

את הקמפיין הזה ארגנו התלמידים בתוך שבוע בלבד. הוא עלה לאוויר ביום חמישי, 8 באוגוסט – שבוע לאחר ההפגנה, ובתוך שבוע הצליח לגייס מעל 2,600 תומכים ותרומה של יותר מחצי מיליון ש"ח. פולמוס מסוג זה הוא חדשני ויצירתי בחברה החרדית.⁴⁷

46 דף הקמפיין באתר קוזמאצ'. ההדגשות במקור.

47 קדם לו קמפיין גיוס דומה שיזמו תלמידיו של הרב אוריה ענבל עבור הוצאת ספריו, לאחר שהותקף בידי קיצונים במהלך שיעורו בבית מדרש בעיר בני ברק (ברייטקופף, 2024, 25 ביולי).

3.1. תבנית מוטעלת: מנהיגות מיטיבה בשעת משבר

מנהיגות היא אומנות, ומנהיגות בזמן משבר – אומנות של ממש. למודל המיטבי של מנהיגות בעת משבר כמה עקרונות, ובהם תכונות אישיות, כמו שמירה על קור רוח ושיקול דעת, אומץ לב, נחישות, נכונות לקבל החלטות כבדות משקל הנוגעות לגורלו של הציבור, אמונה של המנהיג בעצמו וביכולותיו, וגם באנשים שסביבו ומי שהוא מוביל; לצד אופטימיות ותקווה המועברים גם לציבור, וכן אמפתיה, תקשורת ברורה ותכופה עם הציבור, לרבות מסרים ברורים המפחיתים חשש ואי-ודאות, שיתוף הציבור בעשייה, דוגמה אישית, נראות ונוכחות בשטח; יכולת שיתוף פעולה עם גורמים נוספים בהתמודדות עם המשבר, יכולת למידה מתמשכת לשם שיפור היכולות, ויכולת הסתגלות ועקביות (Giuliani, 2002). לשם החזרת התקווה לציבור לאחר המשבר נדרשות גם טכניקות רטוריות מיטיבות, כגון תגובה ראשונית ומיידית לאירוע המעניקה לציבור תחושת עוגן; יכולת הערכה של המשבר; עיסוק בסוגיות של אשמה, שיח של ריפוי וסליחה, ופעולה מתקנת של בנייה מחדש באמצעות חזון (Griffin-Padgett & Allison, 2010). אומנם מודל המנהיגות של מנהיג אזורי דמוקרטי נבחר בשעת משבר שונה ממה שנדרש ממנהיגות דתית או רבנית בשעת משבר, שעשויים להיות לה היבטים ייחודיים, ועם זאת, מעקב אחר פעילותו הציבורית של הרב לייבל במלחמת חרבות ברזל מראה כי מנהיגותו מיישמת מודל אולטימטיבי של מנהיגות בשעת משבר. עשייתו ומנהיגותו – בשעת המשבר במדינה ובתוככי הקהילה – משקפות קור רוח ושיקול דעת, גם כאשר הוא בודד במערכה; פעילותו מגלמת אומץ לב, נחישות וביטחון עצמי; עשייתו יוצרת אדוות ומשפיעה על קהל שומעיו, ומעבר להם – הוא מקבל על עצמו אחריות כבדה ומקבל החלטות חשובות הנוגעות לגורלו של הציבור.

התנהלותו של הרב לייבל מול הציבור משקפת מנהיגות מיטיבה בזמן משבר. ראשית, עשייתו נובעת מתוך קשיבות רגישה לצרכיהם של הפרטים בקהילה, לרבות הצרכים הרגשיים והמנטליים, ומתוך מודעות למציאות המשתנה ולצרכים שהיא מעוררת אצל האדם הפרטי. בהתאם לכך, הוא אומר אמירות ברורות ונמנע ממסרים מעורפלים או דו-משמעיים. הקשר למציאות והקשב לצורכי הפרט הם מאפיינים ייחודיים במנהיגותו של הרב בהשוואה למנהיגות החרדית הקלאסית, השואפת לטפח אורח חיים המושתת על אידאליים, שלא תמיד מתאימים למציאות ולצרכיהם הפיזיים, הרגשיים והמנטליים של הפרטים. עשייתו מאופיינת בשיתוף הציבור בעשייה ובמתן מענה לצרכים בדמות הנחיות ברורות ואופרטיביות ודרבון לעשייה ולהשתתפות. כמו כן,

אמירותיו לציבור מלוות בדוגמה אישית; הוא הקפיד להיות נוכח בעצמו בזירות האירועים למיניהם ולהעניק בכך חוסן לציבור, לבסס תחושת אמון, וגם להשרות אופטימיות ותקווה. נראה כי עשייתו מלווה באמונה בעצמו ובאנשים הסובבים אותו. מתוקף היותו רב, השיח שלו עם הציבור הוא בשפה דתית, וכך לדבריו יש פוטנציאל רב יותר להישמע בקהילה.

את השיח שלו עם הציבור החרדי, וגם עם הציבור הישראלי, אפשר לכנות "רטוריקה משקמת". מיד עם היוודע דבר האסון, במוצאי שמחת תורה, העביר הרב לייבל מסר ראשוני ביחס לאירוע, ופרסם, כמו רבנים נוספים מהמנהיגות החרדית החדשה, מכתב לציבור. תגובה בעיתויו הזו נותנת לציבור תחושה של עוגן. לאורך המלחמה הוא שב והעריך את המשבר ואת השתמעותו לקהילה החרדית; שלא כמו הנטייה הרווחת בעת משבר להאשים גורמים אחרים בהיווצרותו, הרב לייבל לא נמנע מלעסוק בסוגיות של אשמה בקרב הקהילה החרדית, ולהרהר בקול בדרכים לתיקון.

עבור הציבור החרדי מדובר היה במשבר משולש – המשבר שחווה מדינת ישראל כולה, המשבר במערכת היחסים בין הקהילה החרדית לאוכלוסייה היהודית בישראל לנוכח סוגיית הגיוס, שצפה ועלתה ביתר שאת בתקופה זו, וכן המשבר בתוך הקהילות החרדיות, בינן לבין עצמן. משום כך פעל הרב לייבל לשיח של ריפוי וסליחה עם הציבור הישראלי הרחב, ומעבר לכך, הוא דיבר לא מעט על פעולה מתקנת – הכשרת הקרקע לשותפות של חרדים בהווה הישראלית, אגב חתירה לניהול שיח דומה גם בתוך קהילתו.

עשייתו של הרב לייבל בזמן המלחמה, ובכלל, מאופיינת גם בשיתוף פעולה עם גורמים נוספים, למשל, שיתוף הפעולה שלו עם משרד הביטחון וגופים נוספים בסוגיית הגיוס, וכן בלמידה מתמשכת של המציאות ושל דרכי התמודדות עימה לשם שיפור היכולות, וגם ביכולת הסתגלות. והעיקר, עקביות המנחה אותו לאורך הזמן.

לסיכום חלק זה יש לומר כי במצבי משבר הציבור מייחל למוצא פיו של המנהיג. עם זאת, לא תמיד המנהיגים הפורמליים הם שמצליחים להשרות ביטחון ותקווה, ולעיתים צומחים "מנהיגים לשעת לחץ" המסייעים לקבוצה להתמודד עם המשבר (צור, 2004). נראה כי עם היוודע דבר המלחמה חש הרב לייבל כי לא עת לחשות, תחושה שהניעה אותו לעשייה ציבורית רחבה אפילו יותר מכפי הרגלו.

למרות שיתוף הפעולה של הרב לייבל עם מגוון גורמים, חרדים ושאינם חרדים, ולצד פעילותו עם החברה הישראלית, ואף עם משרדי ממשלה, עיקר עשייתו היא כלפי פנים, עם הקהילה החרדית. הקהילה החרדית, כאמור, מושתתת על ערכים שהתקבעו בה במשך עשרות שנים, ושינויי עומק בה הם מטבעם איטיים. שינויים כאלה הם בראש ובראשונה תודעתיים, ולכן הם מחלחלים לאיטם, ולא תמיד תוצאותיהם ניכרות מיד. אין בכוחה של עשייה בת כמה חודשים, גם אם היא מערכתית ומאומצת ביותר, להוביל לשינויים עמוקים, כמו פיתוח מענה ממשי עכשווי לסוגיית הגיוס. כפי שהצגתי בפתיחה, הקהילה החרדית משתנה בשני העשורים האחרונים בתחומי חיים שונים, ונוצרת בה תשתית שעליה יוכלו להתפתח שינויים ממשיים. סקירת האירועים שהוצגה כאן היא אבן דרך נוספת במערכת השינויים האלה, בהתפתחותה של מנהיגות רבנית אלטרנטיבית. עצם יכולת העמידה העצמאית של הרב לייבל, המוטיבציה שלו לעשייה ציבורית, האומץ שלו לערער על עקרונות החרדיות שאינם תואמים עוד את מבחן המציאות, ולהגיב לצורכי הזמן גם כאשר הוא נתקל בהתנגדות מצד החרדיות הקלאסית והנהגתה – יש בהם בשורה חשובה לקהילה החרדית ולציבור הישראלי.

4.1. זמן חשוב - חלון הזדמנויות לקידום שינויים

מצבי משבר הם מקדמים נוחים לשינויים מהותיים בחברה וגם למציאת פתרונות לטווח ארוך, שכן המצב מחייב זאת, ורמת ההיענות גבוהה יותר מבשגרה. כך המשבר מאיץ שינויים שבזמני שגרה מורכב יותר להובילם (שם). נראה כי המנהיגות הרבנית החרדית החדשה זיהתה את הפוטנציאל שבמצב הנוכחי, והיא מנצלת את אופייה הסוער של התקופה כדי להטמיע ערכי שינוי שבהם היא דוגלת. היא זיהתה את חלון ההזדמנויות לקדם שינויים בקהילה החרדית עצמה ובאופן שבו היא נתפסת בתודעת החברה הישראלית, ומצאה דרכים להעביר מסרים לציבור, הקשוב יותר בעת הזאת. נראה גם שהמשבר בין הקהילה החרדית לציבור הכללי בישראל, שנחשף במלחמה הנוכחית ביתר שאת, בעיקר על רקע סוגיית הגיוס, האיץ תהליכי שינוי.

למרות חולשתה היחסית בשנים האחרונות, לפני פרוץ המלחמה לא היה נראה כי תקום חלופה למנהיגות הרבנית החרדית הוותיקה. אולם המלחמה העלתה מעל לפני השטח את המנהיגות החדשה, שניצניה נראו עוד קודם לכן.

הרב לייבל, הדמות המרכזית בהנהגה הרבנית החרדית החדשה, פעל ללא לאות בתקופת המלחמה. גם בפעולותיו הציבוריות הכלל-ישראליות, גם בפעולות המכוונות פנימה לקהילה החרדית – הוותיקה והחדשה – וגם בכתיבתו אפשר לזהות את עקרונות מנהיגותו ואת עקרונותיה של קהילה חרדית בעולם המעשה. קהילה זו מחויבת לתורה ולמצוות, אך לא בהכרח לתכתיביה של הקהילה החרדית הוותיקה ומנהיגיה, ואף לא לעקרונותיה שאינם עולים בקנה אחד עם צורכי הדור העכשוויים (היון, 2024, 5 בפברואר; רט, 2024, 16 באוגוסט).

אפשר לומר כי המלחמה הובילה לחידוד עמדות. כך, אומנם העמדות שהביע הרב דוד לייבל בזמן המלחמה הן העמדות העקרוניות שהשמיע לפניו, אך כעת, בתקופת המשבר, הן נטענו במשמעות עמוקה יותר. עמדות אלו התבטאו גם בעשייתו הציבורית. מדובר בתהליך שינוי פנימי שהתרחש עם המלחמה ואירועיה. לדוגמה, עוד קודם למלחמה פעל הרב לייבל למען שירות של חרדים למען הצבא – שירות ללא מדים ובסביבת הייטק נפרדת – אך בעקבות המלחמה וחידוד עמדותיו ביחס לצורך בשותפות הוא הגביר את עשייתו בתחום ופעל להקמת ישיבת הסדר חרדית. זהו חידוש שלא נכח בסט פעולותיו לפני המלחמה. גם הרב רפאל קרויזר מספר שבעקבות משבר המלחמה התחדדו אצלו הבנות ביחס לשירות חרדים בצבא והוא החליט להתחיל ללמד בישיבת ההסדר החרדית "דרך החיים", וכך לבטא את עמדותיו כלפי סוגית הגיוס.

אם נמשיך לבחון את סוגית הגיוס לצבא כסוגיה לדוגמה, חידוד עמדות ניכר לא רק אצל מנהיגים, אלא גם בקרב בני הקהילה החרדית. מחד גיסא, ההתנגדות לגיוס נעשתה נחרצת יותר מבעבר, ומאידך גיסא נצפה גיוס רחב יותר של חרדים בהשוואה לשנים קודמות. כך, גם שיעור הנרשמים לישיבות ההסדר החרדיות גדל ביותר מ-200% לקראת שנת תשפ"ה. הקצנת העימות בין קבוצות חרדיות בסוגיית הגיוס והיחס לצבא גם היא תוצר של חידוד העמדות בתקופת המלחמה, והמנהיגים שהביעו עמדתם בעד גיוס שימשו בעת הזאת פה לחרדים רבים החוששים לבטא את הבושה מאי-גיוסם או את רצונם לקחת חלק פעיל בעול המלחמה.

פרק ה.

מבט על על המנהיגות הרבנית החרדית החדשה

מקרה הבוחן של הרב לייבל מאפשר להציע בסיס למבט על, הן על הסוג החדש של המנהיגות החרדית, והן על הקהילות החרדיות החדשות והתבססותן, בהנחה שההנהגה משקפת את חיי הקהילה, ותהליכים המתרחשים באחת מתרחשים גם בשנייה.

1. המנהיגות הרבנית החרדית החדשה - קווים לדמותה

כאמור, מלחמת חרבות ברזל פתחה חלון הזדמנויות להתבססות ההנהגה הרבנית החרדית ולחידוד ההבדלים בינה לבין המנהיגות החרדית הוותיקה. אומנם, מפרוץ המלחמה ועד סיום כתיבת המאמר חלפה שנה בלבד, אולם נראה שבכל זאת אפשר לומר כי משבר המלחמה הוא אבן דרך חשובה בכיסוסה ומיסודה של החרדיות המודרנית. אומנם הקהילה החרדית חוותה כמה משברים בשנים האחרונות, כמו משבר הקורונה ואסון מירון, שגם הם גרמו לתנודות בזירת ההנהגה הרבנית ובדינמיקה שבינה ובין הקהילה החרדית (גרינוולד, תשפ"ב, י"א בשבט; פרקש, תש"פ, א' בניסן; שלג, 2020, 7 בנובמבר; שמועניר ואחרים, 2021). אולם, אף שייתכן שהמשברים הקודמים כבר הניחו את המצע לכך, המשבר הנוכחי הוא שהביא לצמיחתה ולביסוסה של המנהיגות החרדית החדשה ביתר שאת.

המנהיגות הרבנית החרדית החדשה מזהה את צרכיה של החרדיות המודרנית, זו שאינה ספונה בתוככי הישיבה או הגטו החרדי ומבקשת לשלב חיי תורה עם חיי מעשה; מנהיגות זו פועלת מתוך מודעות מלאה למתח שבין שמרנות לשינוי, מתוך מודעות לקשיים הכרוכים בכל שינוי, בפרט בחברה שמרנית, ולהתנגדות שהוא עלול לגרום. זאת לצד הבנת ההכרח שבשינוי; כך, מנהיגות זו פועלת מתוך מודעות עקבית לשינוי שהיא מחוללת, ופעילותה נעשית מתוך השקפת עולם ואמונה עמוקה בצורך להציע מענה לצורך שזיהתה בקהילה.⁴⁸ ניתן לאפיין אותה גם כמנהיגות בעלת דעות עצמאיות ואומץ להשמיע את קולה ואת ביקורתה, גם אם מדובר בערעור התפיסות והנורמות החרדיות המקובלות ובביקורת על הנהגתה.

48 אפשר לומר כי עמדה אידאולוגית זו שונה מעמדתה של החרדיות המודרנית הנהנתנית, שלא הצמיחה מנהיגות רבנית (גאדו, 2024).

מאפיינים נוספים של המנהיגות הזאת באים לידי ביטוי בקשר של המנהיגות הרבנית החרדית החדשה עם הציבור. מנהיגות זו יוצרת שיח ואינטראקציה עם הציבור; השיח הוא מכבד, והמנהיגים רואים בפרטים בקהילה שותפים ומעוררים אותם לחשיבה עצמאית ולבחינת תפיסות העולם המקובלות, ומתנגדים לעדריות; ככלל, למנהיגות זו חיבור עמוק עם עולם המעשה, מתוך אחיזה חזקה בעולם התורני והדתי, וזהו המסר שהיא מעבירה לציבור – יש לפתח מחויבות עמוקה לחיי תורה ומצוות, לצד התנהלות תואמת מציאות בעולם המעשה. משום כך, ההנחיות של מנהיגות זו לציבור הן הנחיות פוזיטיביסטיות ופרקטיות, שאינן נשארות רק ברובד הדתי או הערטילאי. מאפיין נוסף של המנהיגות הזאת הוא אמירות ברורות, חד-משמעיות וישירות;⁴⁹ מנהיגות זו מעודדת ומניעה לפעילות ציבורית, והרבנים עצמם נותנים דוגמה אישית ומקפידים על נוכחות פיזית בשטח. מאפיין חשוב נוסף, שניכר במיוחד בעשייתו הציבורית של הרב דוד לייבל, הוא הנחישות והעקביות לאורך הזמן.

מודל המנהיגות הרבנית החרדית החדשה שנידון כאן הוא מודל ראשוני. הוא מעיד על חידוש המתפתח בהתאם לצורך השעה, שקם על מצע היחלשותה של ההנהגה החרדית הוותיקה ושונה ממנה. ייתכן, כפי שטוענת פלדמן (2024), כי מדובר במודל חדש של מנהיגות חרדית צומחת, שבניגוד למנהיגות הרבנית הוותיקה שנבחרת על פי גדלותה בתורה בלבד, מנהיגות זו מבוססת גם על מאפיינים חברתיים. יתרה מזו, העובדה שהרב לייבל סופג ביקורת מהחרדיות הוותיקה מעידה על צבירת תאוצה, ועל כך שלא מדובר בתופעה שולית שהזרם המרכזי יכול להתעלם ממנה. תגובת הנגד מצד החרדיות הקלאסית והנהגתה המופנות כלפי המנהיגות החדשה משקפת באופן חד את הפער בין שני סוגי המנהיגות.

49 משנתו של הרב לייבל דוגלת זה שנים בהעברת מסרים ברורים. הוא מתנגד בעקביות לסיסמאות ולהליכה סחור סחור, ודורש אמירות ברורות. בהגותו, ובפרט בשיעוריו, מסר זה נמצא תדיר. למשל, בכינוס הפתיחה של תוכנית ראשי הקהל נשא הרב לייבל דברים, ובין היתר אמר:

חרדים ב"עולם המעשה" זה לא רק בעבודה, אלא גם בלימוד. גם השפה צריכה להיות "בעולם המעשה", מובנת ומונגשת, ולא להיגרר לסיסמאות. מנהל מוסד שלח לי תקנון בו היה כתוב ש"ילדי הת"ח יהיו מקדשי שם ה' בהליכותיהם". אז שאלתי אותו מה זה המילים הגרנדיוזיות האלה? מה זה הסיסמאות האלה? מה אתה רוצה מהילדים? שיתנהגו יפה, שידברו יפה? תגיד להם את זה. מה זה הסיסמאות האלה? אנחנו חיים כל הזמן בסיסמאות וזה לא מגיע לאף אחד. כל דבר צריך להיות מובן. בשפה שלנו. אל תדברו בשמיים. (אחוות תורה, ח"ח)

לא בכדי חוששת החרדיות הוותיקה מזו החדשה ומתריעה מפניה. ערכי יסוד, כמו אלו שמבטא הרב לייבל, הם עמדה אידאולוגית שונה, שלא לומר הפוכה, מזו של החרדיות הוותיקה. כאשר שרטט פרידמן את קווי המתאר של ההיבדלות החרדית, כפי שרווחה כבר ביישוב הישן בארץ ישראל, הוא תיאר אותה כאידאל של הסתגרות חברתית והימנעות מכל מגע חברתי עם החברה החילונית, מלבד מגעים פורמליים. ההיבדלות התבטאה בארבעה מישורים: חברתי, ארגוני-ציבורי, תרבותי-ערכי, וסמלי (דוגמת הדגל וההמנון). בהיבדלות הזאת ראה פרידמן מכניזם של הגנה על קבוצה דתית קטנה וקיצונית הנמצאת בעימות מתמיד עם החברה הסובבת, כלומר, תגובה אופיינית של כתות דתיות המבקשות להבטיח את סגירותן מפני השפעת הסביבה (פרידמן, תשל"ח, פרק חמישי). בזמננו, אף על פי שסר האיום על עצם קיומה, הקהילה החרדית ממשיכה את קו ההיבדלות הזה ואת עקרונותיה האידאולוגיים. לעומת זאת, החרדיות המודרנית חותרת תחת ערכים אלו, ומנהיגים כמו הרב לייבל מבטאים את התוכנה שאין עוד צורך להתבצר בעמדות שהיו נצרכות לקהילה קטנה הנאבקת לשמור על ייחודיותה. תוכנה זו היא פורצת דרך, יכולת החריגה של אדם מתוך קבוצת מיעוט לטעון, בניגוד למקובל, שהאיום החיצוני סר.

מודל הפעולה של המנהיגות הרבנית החרדית החדשה מבטא יחס פעיל למדינה ולמתרחש בה, ואילו תגובתה של הרבנות הוותיקה במשבר הנוכחי, כמו במשברים קודמים, הייתה בעיקרה תגובה ברובד הדתי ולא מעורבות פעילה. ההבדל הזה אינו מקרי, והוא נעוץ בשורשיה התאולוגיים של הקהילה החרדית. כאמור, כשהציג פרופ' אביעזר רביצקי (1993) את יחסה של החרדיות למדינה הוא טען שעל פי התאולוגיה החרדית הייתה הקמת מדינת ישראל "לא אירוע", כלומר, הגלות נמשכת גם כאן, במדינת ישראל. ולכן, גם באירועים הכרוכים בהווייתה של המדינה – חרדים אינם צריכים לקחת חלק פעיל, אלא להגיב למצב באופן המסורתי, בתפילה ובפעולות דתיות אחרות. החידוש שבמודל החרדיות של הרב לייבל הוא התגובה האזרחית-ציבורית לאירועים במדינה ותחושת החלק והשותפות. רבניה של החרדיות הוותיקה זרזו את הציבור להתחזק בתורה ומצוות, בצניעות וכדומה, כמו בעקבות כל אסון אחר, ואילו הרב לייבל עודד, נוסף על כל אלו, גם פעילות חברתית בהתאם לצרכים הפיזיים של המציאות. בכך הוא מערער בעצם על התאולוגיה החרדית ביחס למדינה.

ה.2. חזרה
לשיטת תורה עם
דרך ארץ

נראה כי המנהיגות הרבנית החרדית החדשה והנהגתו של הרב לייבל במהלך המלחמה וקודם לכן הן מעין ניסיון לחזור לשיטתה של תנועת "תורה עם דרך ארץ", התנועה הנאו־אורתודוקסית (גרמניה, המאה ה־19), שהציעה, כזכור, תגובה אלטרנטיבית לתגובה האורתודוקסית המסתגרת והמתבדלת לאתגר שהציבה תנועת ההשכלה. כמו "תורה עם דרך ארץ", גם הנהגת החרדיות החדשה רואה בחיוב ואף שואפת לנאמנות הלכתית ולהקפדה על דרך היהדות המסורתית לצד השתלבות בתרבות הכללית. הגישה החרדית הוותיקה הדוגלת ב"חדש אסור מן התורה", בהיבדלות ובשמרנות, מתנתקת מהחברה הישראלית, ואילו ההנהגה החרדית החדשה מבקשת לחדש אידאולוגיה של שותפות, של אי־דחייתה של המדינה, של מעורבות בה ונשיאה בנטל. אציין גם כי כמו מנהיגים אחרים בהיסטוריה היהודית שדגלו בשיטת "תורה עם דרך ארץ", הרבנים שאפשר לשייך למנהיגות הרבנית החרדית החדשה הם בעצמם מודל לשילוב של תורה עם דרך ארץ – בין מי שהזכירו כאן, בין מי שלא. מלבד היותם אנשי תורה, הם גם אנשי העולם הגדול. הרב דוד לייבל הוא גם איש עסקים, הרב יהושע פפר הוא משפטן והרב רפאל קרויזר איש אקדמיה. רבני המודל החדש מאופיינים גם ברוחב אופקים, בחשיפה לידע עולם כללי רחב, וגם לידע במדעי היהדות. אפיון זה אינו חדש, והוא היה רווח אצל מנהיגים רבניים וגדולי תורה לאורך ההיסטוריה היהודית. אולם החרדיות הישראלית מנסה לצמצם את רחבות האופקים הזאת, ולכן ביחס אליה הוא מאפיין ראוי לציון. גישת "תורה עם דרך ארץ", המבוססת על מקורות אורתודוקסיים חשובים, יכולה לשוב ולפרוח בחרדיות בת זמננו. ועל כן, כאשר תבקש ההנהגה החרדית החדשה להתרחב ולהעמיק את השפעתה, למרות ההתנגדות שעלולה לקום לה מצד החרדיות הוותיקה, היא עשויה להתקבל על סמך עקרונות הגישה הזאת. למודל המנהיגות הרבנית שאופיין במחקר זה יש אפוא תקדים היסטורי. לדוגמה, כאשר שרטט הרב בצלאל כהן את דמותו של המנהיג הרבני המתאים לחרדיות המודרנית הוא נסמך על כמה דמויות השראה:

עמיתי בית המדרש מבקשים להמשיך את דרכם של גדולי תורה מפורסמים כדוגמת הרש"ר [שמשון רפאל] הירש זצ"ל מפרנקפורט, הרי"י [יחיאל יעקב] וינברג זצ"ל בעל "שרידי אש", הרב הראשי לישראל הרי"א [יצחק איזיק] הרצוג זצ"ל, הרי"ד [יוסף דב] סלוביץ' זצ"ל מבוסטון ראש "ישיבה וויברסיטי" וחתנו הר"א [אהרון] ליכטנשטיין זצ"ל ראש

ישיבת "הר עציון". כל אחד מהם בזמנו ובמקומו התווה דרך לרבים לשילוב תורה עם דרך ארץ. (אנשי חיל, ח"ת)

המנהיגות הרבנית של הרב לייבל, כמו גישתם של מנהיגים רבניים חרדים חדשים נוספים, דומה גם לגישתם הקשובה לאתגרי הזמן ולציבור של חכמי עדות המזרח בדורות האחרונים. לדוגמה, לגישת הרב יוסף משאש [1829-1974], שהעמיד את מעשה הרבנות על שלושה עמודי הוראה: השכל, הדין והזמן (ביטון, 2021). כלומר, קבע את חובתו של הרב להתחשב, נוסף על פרטי ההלכה (הדין), גם במוסר ובהגיון (השכל), ולהיות קשוב לצורכי השעה ולמציאות המשתנה (הזמן). וכלשונו "וכל שאין לו עסק בענייני העולם, חכמתו בתורה מלאה פתיות ותמימות, וגם בערות" (משאש, תשמ"ז, דרוש תנוד, עמ' עט).

ה.3. מודל חדש - ברקע למחקר הזה הצגתי שישה שלבים התפתחותיים של ההנהגה הרבנית החרדית שמנה שלב חדש

בראון (2005, 2011). לנוכח הסקירה שהצגתי

במחקר זה, והעיונות הנגלה וזה שאינו נגלה בין החרדיות הוותיקה והנהגתה לבין המנהיגות הרבנית החדשה, ייתכן שאנו עומדים בפני שלב חדש – שביעי, לפי המספור של בראון – בהתפתחות המנהיגות הרבנית החרדית.

אסף מלחי (2023) מדמה את החרדיות הישראלית בת זמננו לנער מתבגר הנמצא באזור הגבול שבין ילדות לכגרות, נער התובע שיכירו בו ובייחודו, שיש לו שאיפות ורצונות עצמאיים, שצרכיו הולכים וגדלים, וכך גם המשאבים הנדרשים כדי לכלכל אותו. לטענתו של מלחי, כדי לסייע לקהילה החרדית לצלוח את שלב המעבר המשמעותי שהיא נמצאת בו נדרשת הנהגה אמיצה ומפוכחת שתכיר הכרה ממשית בצורכי השעה ותיענה להם. נראה כי מודל הנהגתו של הרב דוד לייבל נענה לצורך הזה ומתאים לו. הרב לייבל, כאמור, רואה בציבור שותף לעשייתו, ולא מונהג ונגרר. הוא מעודד את שומעיו לעצמאות מחשבתית, כמו מבוגר המקנה לנער המתבגר את הכלים להתנהלות עצמאית ומיטיבה בחיים הבוגרים.

פרק 1.

מחקר המשך והסתייגות

כאמור, אפיונו של מודל המנהיגות הרבנית החרדית החדשה שהוצע כאן הוא אפיון ראשוני. מחקר המשך יעזור ללמוד עוד על מאפייניה של המנהיגות הזאת ולזהות בה דמויות משמעותיות,

גם אם הן בתחילת דרכן, וכן פרקטיקות נוספות. ייתכן שמחקר עומק כזה יחשוף מודלים נוספים בהנהגה הרבנית החרדית החדשה מלבד המודל שהצגתי כאן. כמו כן, בחינה שיטתית של תגובות הנגד מצד החרדיות הקלאסית והנהגתה כלפי המנהיגות החדשה תועיל לברר את יסודות החרדיות – הוותיקה והחדשה – בעת הזאת. השוואה בין המנהיגות הרבנית החרדית הוותיקה להנהגה החדשה גם היא מתבקשת, ונכון להקדיש לה עבודת המשך.

למרות המחקר המסועף על החרדיות בישראל ועל השתנותה של הקהילה, טרם נערך מחקר מעמיק על אודות המנהיגות הרבנית החרדית החדשה, ונראה כי בחינה מעמיקה שלה נחוצה להבנת תהליכי עומק המתרחשים בקהילה החרדית. יש שיאמרו שדמותו של הרב לייבל היא אנקדוטה יוצאת דופן, או שהתנהלותו בשעת משבר – הראויה לציון בפני עצמה – היא פרט שללמד על עצמו בלבד יצא. עם זאת, אני סבורה כי הפופולריות והאהדה שהוא צובר, וקהל שומעי לקחו שהולך וגדל, מעידים שמדובר בתופעה בת קיימא.

מחקר זה בחן את המנהיגות הרבנית החרדית החדשה בתקופת זמן קצרה ומשברית, תקופת זמן ייחודית שבה גם צפו ועלו קונפליקטים רבים בין הקהילה החרדית לחברה הישראלית ובין הקהילות החרדיות השונות לבין עצמן. מכאן עולה השאלה אם המודל ששורטט על בסיס ההתנהלות בתקופה זו משקף את מודל ההנהגה הרבנית החרדית החדשה שיפעל גם לאחר סיומו של המשבר, ואם קווי המתאר והמאפיינים שלו, כפי ששורטטו לעיל, משקפים את המודל גם בזמני שגרה? שאלה זו תישאר לעת עתה בלא מענה, וכמוה גם השאלות אם המודל יתחזק ודרכו יישמרו, ואף יואצו, תהליכי השינוי המתרחשים בקרב החרדיות המודרנית, או שמא יתמתנו או ייסוגו לעבר דפוסי ההנהגה הוותיקים, ואם הקולות שהיו דומיננטיים בשעת משבר לא ייעשו לא רלוונטיים לאחר שיחלוף.

נספח 1

מכתב שפרסם הרב דוד לייבל במוצאי שמחת תורה תשפ"ד
(7 באוקטובר 2023)

כ"ב

לאמי המרבים כפי אמה ואמר

דג צכה אוקם -

אצק התפולג אפצודים זלמטופים וזאיו צה"ל הנזאמים
זא גאנינו

מאקדל כל אמה ואמה - זאניך אמרינון באצומים -
וזאנינו אהאגל כחן גניאלי בזאנין הזאמה -
אצאג וזאנינו צם - וזאני גינה וזאני זוג אקזי אהנין לזנחזילה
זא חקנו וזאנינו אהורף הזאמה זא כל זאנינו זיג זאנין
זאן אהאצק בזאנינו הגויה - וזאני זאני זקום זאן הזאנים -
כל זאני אהאצק בזאנינו באזאנינו זאנינו גוים זא חקנו
זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו
זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו זאנינו

זאנינו זאנינו

נספח 2

מכתב ראשי הקהל אל חברי קהילות אחוות תורה, ד' בכסלו תשפ"ד
(20 בנובמבר 2023)

ד' כסלו תשפ"ד

לכתחילה
חדשות לחרדים עובדים

"עת צרה היא ליעקב וממנה יושע"

אל חברי קהילות אחוות תורה היקרים,
עם ישראל שרוי בתקופה מאתגרת, רבים מבני עמנו נתונים בצרה כשאויבינו קמים עלינו לכלותנו ממש, יהודים רבים נתונים בשביה, מניני עמנו עומדים בין בים ובין ביבשה ומחריפים את נפשם למעננו, רבים מבני העם שרויים באפלה ומיטלטלים בגלות הרחוק מבתים - המקום ירחם עליהם ועלינו.
אירועים אלו הם מנת חלקו של כל העם היושב בציון אשר אנו חלק ממנו. אנו, אשר התורה נר להגלנו ראו לנו שנשתתף בצער הציבור ולא נפרוש ממנו, כמבואר בא"ר"ח הלכות תעניות סימן תקע"ד "מצווה לאדם להרעוב עצמו בשני רעבון... וכל המצטער עמהם זוכה ורואה בנחמתו". עלינו להיות בזמן זה לצד הלוחמים ובני משפחותיהם, להצטער בצער הנמצאים בשבי, ולתת עינינו להיות להיות מיצרים על צער תושבי הדרום והצפון אשר גלו מבתים. עלינו להיות שותפים הן ברוחניות והן בהשתדלות במעשים, מלחמה זו היא המלחמה של כל העם היושב בציון ואנו בתוכם, ודובתנו לגלות אחריות כלפי עם ישראל מול.

לכן פונים אנו אליכם קהל יראי ה' בני תורה ואנשי מעשה, בקריאה של חיבה לתת אל לב מספר דברים שראוי שכל קהילה וקהילה תעשה:
1. להוסיף בתפילה, בזעקה ובתחנונים לפני ה' עבוד אחינו החטופים, עבור הפצועים ועבור הלוחמים בחזית, והן הקב"ה מתאווה ומכמה לתפילת כל אחד ואחד מאיתנו.
2. להתחזק בתשובה ובלימוד התורה, כפי שכתב הרמב"ם פ"א מהלכות תעניות הל' ג': "מצווה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבוא על הציבור... ודבר זה מדרכי התשובה הוא... אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם ארע לנו וצרה זו נקרה נקרת. הרי זו דרך אכזריות".
3. להתנדב לסייע בידי הלוחמים ובני משפחותיהם בכל צרכיהם, וכן לסייע בכל דבר הנגזר מהמלחמה, בעזרה למפוסים, לנפגעים ולחקלאים, ולכל דבר שיש בו צורך. בין עזרה פיזית ובין עזרה כספית, וכן מבואר בבאר הטב בא"ר"ח תקע"ד.

"חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלונינו"

והקב"ה יעשה הטוב בעיני ויוציאנו מצרה לרווחה ומשעבוד לגאולה

אמן כן יהי רצון

על החתום: רבנים, ראשי הקהל, מגידי שיעורים, מנהלי קהילות וגבאים

אחיו ברוך בית שמש	ניסים מילמן בית שמש	חיים נוטליב בית שמש	אריאל בן שלמה ירושלים	יאיר הורביץ בית שמש
אלכס לואי בית שמש	חיים מילים בית שמש	יאאל מנצ'ר בית שמש	אריה ליפקה ירושלים	דודו אייבך בית שמש
נתנאל מישר בית שמש	יוסי בן בית שמש	עקיבא מנסטר בית שמש	יצחק קוטובסקי שחר ירושלים	אשר פריד בית שמש
ישראל אברמוב בית שמש	שאול מריבין בית שמש	דוד קורלנסקי ירושלים	אשר הורביץ ירושלים	שלמה שטיין בית שמש
יושע רבשל בית שמש	אבי ברמן בית שמש	אלימור רונברג ירושלים	ישעיהו בורנבוים ירושלים	ישראל יצחק רובין בית שמש
אלעזר לייבני בית שמש	אחיון זווירמן בית שמש	יונתן אושנסקי ירושלים	מוטי הורשלו ירושלים	אליהו בלנצברג בית שמש
גבי הרון בית שמש	יעקב דיבין בית שמש	אלימור סקוריגין ירושלים	אליהו אלמליח עפולה	ישי זך ירושלים
יוסף המטלר בית שמש	נתן הושמן בית שמש	מישה שחר ירושלים	נח פריד בית שמש	

נספח 3

מכתב הרב דוד לייבל, תורה מגנא ומצלא, ט' בטבת תשפ"ד
(21 בדצמבר 2023)

Rabbi Dovid Leibel
Rosh Kollel Rabbi Akiva Eiger
Rosh Yeshiva Mesivta Torah V'Daas
President Achvat Torah

הרב דוד לייבל
ראש כוללי רבי עקיבא איגור
ראש ישיבת תורה ודעת
נשיא אחוות תורה

תורה מגנא ומצלא

על השימוש השגוי בדברי חז"ל אלו

'תלמוד תורה כנגד כולם'. התורה היא נשמת אפנו ומקור חיינו, והגשמת תכליתה היא ללמוד ולקיים, כלומר לעשות את כל העניינים המחוייבים על פי תורה.

ומה שאמרו חכמים 'תורה מגנא ומצלא' (סוטה כא) – א. בסוגיית הגמ' שם מוכח דמגנא רק על עצמו ולא על אחרים, דאל"ה מה קושיית הגמרא התם אמאי לא הגינה תורת דואג ואחיתופל עליהם, מכאן שההגנה אינה על כל עם ישראל מכוח תורת כלל, אלא זו הגנה אישית). ב. כדפי' רש"י היינו מגנא – מייסורים (ולא ממיתה, עיין מהרש"א) ומצלא – מיצר הרע. ג. מצווה אף היא מגנא, כמפורש שם, וממילא אם מבקר פצוע מלחמה או משתתף בלוייה הרי הוא בכלל אותה הגנה. ד. והעיקר, פשיטא שאין הכוונה שסומכין על כך למעשה לעניין הצלה, שהרי אין חולק שחובת כל אדם להציל עצמו בשעת סכנה ולהפסיק מלימודו בשביל כך, ואם נשמעת אזעקה לכול"ע צריך לפסוק ממשנתו ולרדת למקלט, וכמו כן אין זה פוטרו מכל חובות ההשתתפות והנשיאה בעול.

וממה נפשך, מי שתולה את ההגנה על הכלל בלימודו ופוטרו עצמו בשל כך מחובות הציבור – צריך גם ליטול אחריות אישית על כישלון ההגנה, הן ביחס לטבח הנורא בשמחת תורה והן ביחס לקורבנות המלחמה הנופלים בכל יום ויום.

דוד לייבל

נספח 4

פולמוס נגד מאמרו של הרב לייבל, עיתון הפלס

"להשלים חסר בזהות הישראלית"

"ההשתתפות במאמץ הלאומי היא כורח חינוכי"

מגזין 'המקום' היוצא לאור בשנים האחרונות מהווה כלי תעמולתי המשרת את מגמותיהם של סוכני שינוי הפועלים לחולל רפורמה בדמותו ואורחות חייו של הצבור החרדי, ובראשם דוד לייבל. היוזמים של העתון הצהירו בשנה שעברה בראיון לתקשורת החילונית, כי זהו 'המגזין הראשון שמצהיר באופן פומבי על יצירת זהות חרדית חדשה'.

לדבריהם, הם תלמידיו של דוד לייבל, שהשיג את הסכום הראשוני לצורך ההוצאה לאור, ודואג גם לכתוב את מאמרי הפתיחה שמופיעים בכל גליון. לצורך ההפקה גוייסו כמה 'חרדים חדשים' למיניהם, שהצהירו כי יצאו לדרך לאחר 'שהחליטו שכל מהפכה צריכה גם עיתון'.

בגליון האחרון מופיע מאמר של לייבל הנ"ל תחת הכותרת 'ההשתתפות במאמץ הלאומי היא כורח חינוכי'. במאמר זה הוא מסביר, כי לדעתו יש לעודד את המגמה, למרות 'החשש הנפוץ מפני החילון שיתקוף אותנו מן החוץ פנימה', משום שיותר חשוב 'להעביר מסר ברור לילדינו - איננו עוורים לנסיבות המשתנות'.

באותו גליון מופיעה סקירה של חוויות 'גיוס חרדים' במסגרת שלב ב', תוך תיאור נרגש כיצד במסגרת הטקסים הצבאיים 'החייילים שרו 'אני מאמין' והתקווה' בזה אחר זה'.

אחד המתגייסים מסביר ש, כי 'הבחירה במסלול שלב ב' נבעה מרצון להשלים חסר בזהות הישראלית'. והוא מסביר: 'אני שייך לזרם החרדי-מודרני, שם יש הרבה מורכבות

בעניין הזהות: אתה חרדי? אתה מודרני? אתה ישראלי? אני מגדיר את עצמי כנע בין הציר הישראלי לחרדי... אני מרגיש שהיה עלי להשלים מבחינת הזהות שלי את החלק הישראלי שבי'.

בשער של הגליון החדש מופיע ציור שמבטא בצורה ברורה ביותר את דרכם הנלווה של אותה קבוצה שמייצגת כאלה ששנו ופירשו וכן בעלי חזות חרדית שאכולים ברגשי נחיתות מול הציבור החילוני. בציור נראית דמות של אדם הנושא את כל הסממנים החיצוניים של יהודי חרדי - כיפה שחורה, זקן ופאות - כשהוא פושט בשמחה את החליפה והמגבעת וממיר אותם במדים צבאיים. לצדו מארז שהוכן עבורו ע"י משפחתו עם המילים: 'אבא, תודה!' ועל כך ניתן לומר, על בסיס הפתגם הידוע, כי לעתים ציור מסביר יותר מאלף מילים.

נספח 5

חלק מסדרת מודעות רחוב שנתלו בבני ברק ביולי 2024

**"הרי הוא בכלל דין מסית ומדיח
לכל דבר, ובכלל מחטיאי הרבים
שאין מספיקים בידם
לעשות תשובה"**

מתוך מכתב הראב"ד וחב"י בד"ץ העדה"ח.

**מי
אתה
דוד
לויבבל
???**

**האמת נחשפת
פרטים בקרוב---**

נספח 6

מודעת רחוב בריכוזים חרדיים בארץ (תחילת אוגוסט 2024)

נס"ד

דרוש עמלקי

היות שבסייעתא דשמיא
 ו אף בחור בעולם אָ ו
 לא מתייצב בלשכת הגיוס

על פן דרוש:

"רב" / "ראש ישיבה" /
 "אדמו"ר" / "עסקן" וכדו'
 לקרו את האמבטיה הרוחת
 (אפילו ברמז)

תשלום גבוה במיוחד למתאימים

7 נספח

מכתב הרב דוד לייבל בתגובה למכתב הרב דב לנדו והרב משה הלל הירש
ביתד נאמן, כ"ד בתמוז תשפ"ד (30 ביולי 2024)

Rabbi Dovid Leibel

Rosh Kollel Rabbi Akiva Eiger
Rosh Yeshiva Mesivta Torah V'Daas
President Achvat Torah

הרב דוד לייבל

ראש כוללי רבי עקיבא איגור
ראש ישיבת תורה ודעת
נשיא אחוות תורה

כד תמוז תשפ"ד, בין המצרים

בע"ה

זכינו שהשיבות הקדושות מלאות בחורים רבים שמוסרים נפשם על לימוד התורה
ואברכים יקרים שלומדים לילות כימים. גם אני תרמתי את חלקי במסירת שיעורים במשך
חמישים שנה ובהקמת רשת כוללים למאות אברכים. ב"ה רבים מתלמידי נעשו תלמידי
חכמים גדולים מרביצי תורה.

בשנים האחרונות נרתמתי כמה פעמים לסייע לרבים בפתרון מצבים שראינו במו עינינו
שגרמו לדרדר חמור ברוחניות. מסגרות רבות שהייתי שותף להקמתם, הצליחו למרות
החששות שהיו בתחילה מכל שינוי יוזמה חדשה אך הכרחית, ויצרו דורות של תלמידי
חכמים שחיזקו את דרך התורה.

פעלתי הרבה מאוד גם בעניין אותם שעמלים לפרנסתם, בפתחת קהילות קדושות
שיסיעו בידם להתמיד בקביעות עתים לתורה ולדקדק בהלכה, בהיותם מחויבים לקהילות
קבועות. וגם שמעתי שבעקבות קהילותינו קמו עוד לזכות את הרבים ופתחו קהילות
דומות, וקוב"ה חדי בכולהו כמובן.

המצב לאחרונה הוא שישנם בחורים שלא השתלבו בישיבות קדושות ועוסקים בעניינים
אחרים. ואנן סהדי, שכל אותם בחורים לא ייאותו להטות שכמם למעצר או שלילת זכויות
כלשהי וסופם שילכו למסגרות לא מפותחות. ולכן פעלנו להקים מוסד, שוודאי לא נועד
למי שבחורים בחיים של תורה בלבד, אבל יועיל לאותם בחורים ללמוד ענייני הלכה
ואמונה ולהכינם לחיי המעשה בלומדם מקצוע כראוי מתוך השקפה יהודית של בני תורה.
וגם השתדלנו לפעול בתחום זה של הצבא, עבור אלו שאינם בנייים לעמוד בניסיונות של
סנקציות כלשהן, וסופם שיתגייסו לצבא, שיהיה להם שם מקום שיחזק אותם ויאפשר להם
חיים לאור ההלכה עם קביעות עתים לתורה לצד השירות הצבאי באופן שיישארו יהודים
נאמנים לתורה ולתעודה.

בברכת התורה

בשמחה, בתקווה ובמרץ לעוד עשייה

דוד לייבל

נספח 8

מודעת רחוב בריכוזים חרדיים, 5 באוגוסט 2024

רבם דהקרו!

הלא למשמע אוזן דאבה נפשנו, ולב מי לא חרד
 כאשר אותם מחוצפים, הני אינשי דלא מעלי
 הבאים באיצטלא של קנאות עשו מעשים
 אלימים, וכבר העיזו פנים מול מרן בעל איילת
 השחר זצוק"ל ועתה נשאו קול וחוצפתם גברה
 ובביזוי הקודש והתורה פערו פיהם בביזוי נורא
 והרימו זרועם לפגוע במורינו הגאון רבי דוד
 לייבל שליט"א. רח"ל.

אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים דהוו יתבי רבנן ולא מחו ביה.

וכתב שם המהרש"א: 'אפשר שעשו כן כי החנופה היא שגברה
 באותו הדור'. ומחובת החכמים להיזהר בדבריהם ואף בשתיקתם.

אוי לנו שכך עלתה בימינו, לדאות אנשי דמים ומרמה,
 כוחזים וריקים שמטילים חיתתם בארץ החיים,
 כוגעים בדבנים ובבני ביתם.

וכדי שחס ושלום לא תהא הוא אמינא דמדשתקי
 רבנן שמע מינה ניחא להו, הרינו להרים קול מחאה
 גדולה ועזה נגד הני אינשי דלא מעלי, ומרן דבשמיא
 ימלא עלינו רחמים ירחם עם עמוסים ויזכור ברית
 איתנים

ועלינו לומר בקול ברור, שכך לא נראית תורה וכך לא נראים בני תורה,
 ועליהם ועל כיוצא בהם ואחר 'סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה'.

החוחים חרה, חלמידי חרן הגר"ד לייבל שליט"א

פרשת דברים לסדר "איכה ואשא לכי ערחם ונשאכס וריבנס"

רשימת המקורות

—

אדמקר, יקי (2024, 2 באוגוסט). [דקה אחר דקה: כך ניסו מאות חרדים קיצונים לפרוץ לבית הרב שמעודד גיוס. וואלה.](#)

אחוות תורה. (2023, 14 באוקטובר). [הגאון רבי דוד לייבל בשיעור מיוחד למלחמת חרבות ברזל](#) [סרטון וידאו]. *YouTube*.

אחוות תורה. (תשפ"ד, ה' בחשוון). [חמ"ל אחוות תורה: בחזית ובעורף.](#) אחוותא, 8, 4.

אחוות תורה. (ח"ת). [סיקור השקת "ראשי הקהל – המרכז לפיתוח מנהיגות בקהילה". אתר אחוות תורה.](#)

אטינגר, יאיר וליאון, נסים (2018). [באין רועה: ש"ס וההנהגה החרדית-מזרחית אחרי עידן הרב עובדיה יוסף.](#) המכון הישראלי לדמוקרטיה.

איתן, אהרן (2022). **חרדיות ישראלית: אידיאולוגיה, ריאליה, זכויות אדם**. מוסד ביאליק.

אנשי חיל. (ח"ת). **אנשי חיל: בית מדרש למנהיגות חורנית**. אתר האגודה לקידום החינוך ירושלים.

אסבן, אברהם ובכר-כהן, יעל (2020). **מובילי דרך: מנהיגות אזרחית חדשה**. מחקר מדיניות 131. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

בומבך, מנחם (2024, 2 באוגוסט). **"קריאת השכמה: על סף תהום בחברה החרדית"** [רשומה]. פייסבוק.

ביטון, דוד (2021). **"הדין, השכל והזמן": מנהיגות, הלכה ומטא-הלכה במורת הרב יוסף משאש**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

בן חיים, אבישי (תשס"ד). **איש ההשקפה: האידיאולוגיה החרדית על פי הרב שך**. מוזאיקה.

בן חיים, אבישי (2023, 15 ביוני). **הנאום המהפכני של הרב החרדי: "ניתן לגיטמציה למי שייצא לעבוד"**. רשת 13.

בצלאל, דנה [דנה בצלאל] (2023, 17 בנובמבר). **טוב זה מדהים, אני לא בטוחה שהוא מבין את מי הוא צילם** [רשומה]. רשת-X.

בקון, גרשון (תשמ"ג). **דעת תורה וחבלי משיח: לשאלת האידיאולוגיה של "אגודת ישראל" בפולין**. תרביץ, נב, 497-508.

בראון, בנימין (2005). **דוקטרינת "דעת תורה": שלושה שלבים**. בתוך יהודיע עמיר (עורך), **דרך הרוח: ספר היובל לאליעזר שבייד (מחקרי ירושלים מחשבת ישראל, י"ט) (עמ' 537-600)**. האוניברסיטה העברית בירושלים.

בראון, בנימין (2011). **לקראת דמוקרטיזציה במנהיגות החרדית? דוקטרינת דעת תורה במפנה המאות העשרים והעשרים ואחת**. מחקר מדיניות 89. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

בראון, בנימין (2012). **חרדים מ"שלטון העם": ביקורת חרדית על הדמוקרטיה הישראלית**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

- בראון, בנימין (2017). **מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים**. המכון הישראלי לדמוקרטיה ועם עובד.
- בראון, בנימין (2021). **חברה בתמורה: מבנים ותהליכים ביהדות החרדית**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- ברקוביץ', אליהו (2023). **מות הרב אדלשטיין הוא שלב נוסף בהיעלמות מנגנון "גדול הדור"**. אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- ברייטקופף, חנני (2023, 11 ביוני). **נאום מעורר הדים של הגר"ד לייבל: "לצאת לעבוד זה לכתחילה"**. כיכר השבת.
- ברייטקופף, חנני (2023, 11 ביולי). **גדולי ישראל הליטאיים נגד ישיבות גדולות עם לימודי חול: "לבער את הנגע"**. כיכר השבת.
- ברייטקופף, חנני (2023, 16 ביולי). **הרב לייבל משיב לסערה נגדו: "אל תקראו למוסד הזה ישיבה"**. כיכר השבת.
- ברייטקופף, חנני (2023, 10 באוקטובר). **הרב לייבל לחרדים העובדים: "מחובתכם כחלק מהעם להתגייס לעזור איפה שצריך ובמה שצריך"**. כיכר השבת.
- ברייטקופף, חנני (2023, 16 באוקטובר). **הרב לייבל הסביר: "זה מה שכל חרדי חייב לעשות בזמן הזה"**. כיכר השבת.
- ברייטקופף, חנני (2023, 31 באוקטובר). **הרב לייבל: "ישנה אמירה חשובה בהתגייסות החרדית לצה"ל"**. כיכר השבת.
- ברייטקופף, חנני (2024, 16 ביולי). **מהומה לילית מתחת בית הרב דוד לייבל בבני ברק; קריאות גנאי לעבר קצינים בצה"ל**. כיכר השבת.
- ברייטקופף, חנני (2024, 25 ביולי). **תיעוד מבני ברק: קיצונים תקפו באלמות קשה את "המשפיע הליטאי"; "מסלף את ההשקפה"**. כיכר השבת.
- ברסקי, אנה (2024, 2 באוגוסט). **כולל ניסיון פריצה: הפגנה סוערת כנגד הרב דוד לייבל הפועל לגיוס חרדים**. מעריב.
- ברקוביץ', אליהו (2023, 15 בנובמבר). **חרדי או מודרני: ההתגייסות בזמן המלחמה מספקת תשובה חדשה**. מקור ראשון.

גאדו, תהילה (2023, 13 בנובמבר). [ההתגייסות החרדית למלחמת "חרבות ברזל" מבטאת מודל חדש של מנהיגות רבנית](#). ערוץ 7.

גאדו, תהילה (2024). שני זרמיה של החרדיות המודרנית: סקירת המחקר, קטגוריזציה ומשמעויות לעתיד. [לשם שינוי, 3, 69-89](#). [פורסם גם באתר [המכון הישראלי לדמוקרטיה](#)]

גואטה, אור (2024, 2 בספטמבר). [התרגיל של צה"ל: המלש"בים החרדים זומנו לפארק שרון, המפגש עם מפגיני הפלג הירושלמי נמנע](#). דבר.

גפן, חיים (2024, 18 בינואר). [הגר"ד לנדו בטלז-סטון: "לא מספיק לנהוג ע"פ תורה, צריך ע"פ גדולי תורה"](#). [המחדש](#).

גפן, חיים (2023, 11 ביולי). ["לבער אורחותיה": מרן הגר"ד לנדו וחברי המועצת במכתב חריף נגד פרצת הממ"ח](#). [המחדש](#).

גרינוולד, יהודה (תשפ"ב, י"א בשבט). [איפה המנהיגות שלנו? צריך עיון](#).

דיין, חיים (2017). מעבר לעקרון "הבינוניות": אודות החרדיות המתחדשת ואתגריה הערכיים-חברתיים. [כתב עת לחקר החברה החרדית, 5, 1-34](#).

היון, אליעזר (2024, 5 בפברואר). [הרב שמאגר את ההנהגה החרדית ולא מפחד מגיוס או עבודה](#). [ynet](#).

הורוביץ, מתי (תשפ"א, י"ג תשרי). [דרושים רבנים לקהילה העובדת](#). [צריך עיון](#).

[הקהילות שלנו](#). (ח"ת). [אחוות תורה](#).

ויקיפדיה. (2024, 6 בפברואר). [דוד לייבל](#).

זיכרמן חיים וכהנר, לי (2012). [חרדיות מודרנית: מעמד הביניים החרדי](#). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

חדשות המוקד [חדשות המוקד]. (2024, 20 ביוני). [מפגינים מהפלג הירושלמי הקיצוני](#) [רשומה]. רשת-X.

חדשות סרוגים. (2023, 8 באוקטובר). [רב חרדי קורא לגיוס כולל של בני הישיבות החרדים](#). [סרוגים](#).

[חמ"ל אחוות תורה: בחזית ובעורף](#). (ח"ת). אתר אחוות תורה.

טבילה, בניהו (2024, 2 באוגוסט). [את הסרטון צילמתי אמש](#) [רשומה]. פייסבוק.

[טופס התנדבות](#). (ח"ת). אתר אחוות תורה.

טוקר, נתי (2023, 24 בספטמבר). השכלה, עבודה וליברליזם: עלייתם של הרבנים החרדים החדשים. דה מרקר, 10-14.

טוקר, נתי (2024, 25 בספטמבר). [100 המשפיעים: 72 - הרב דוד לייבל. דה מרקר](#).

טייטלבוים, שלמה (2024). [100 המשפיעים של כלכליסט 2024 - 53 הרב דב לנדו. כלכליסט](#).

ישיבת משמר התורה (ח"ת). [אתר ישיבת משמר התורה](#).

כהן, בצלאל, (2024, 3 באוגוסט). [בעקבות המאבק הנוכחי של המנהיגות הרבנית הליטאית](#) [רשומה]. פייסבוק.

כהן, ישראל (2013, 5 ביוני). [כולל לחרדים עובדים ייסגר: "מישהו יתן על זה את הדין". כיכר השבת](#).

כהן, ישראל (2013, 25 ביוני). [הגראי"ל נגד "כולל ההיי טק": "זה חציו לה' וחציו לכם". כיכר השבת](#).

כהנר, לי (2020). [החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות](#). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

כץ, יעקב (1997). דעת תורה: הסמכות הבלתי מסויגת שטוענים לה בעלי ההלכה. בתוך זאב ספראי ואבי שגיא (עורכים), [בין סמכות לאוטונומיה](#) (עמ' 95-104). הקיבוץ המאוחד ונאמני תורה ועבודה.

לביא, מירית, שמיר-בורר, ערן וזיו קיסוס, עדיה (2024, 27 ביוני). [אבני דרך בהליך המשפטי לגיוס החרדים](#). אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

לייבל, הרב דוד חיים (תשע"ז, א' בניסן). [סתירת זקנים בניין: שינוי ושימור בעולם היהודי](#). צריך עיון.

לייבל, הרב דוד (2023א). [מחגיגים למצוא פתרון](#). המקום, 31, 8-6.

- לייבל, הרב דוד (2023). [ההשתתפות במאמץ הלאומי היא כורח חינוכי. המקום, 32, 12-13.](#)
- לייבל, הרב דוד (2023, 27 בנובמבר). [גם אם החרדים לא מתגייסים בהמוניהם, יש בהם תחושת שייכות והכרת הטוב. ynet.](#)
- לייבל, הרב דוד (2024). [מירמיהו ועד ימינו: התמודדות עם מחיר אמירת האמת. המקום, 40, 10-12.](#)
- לייבל, הרב דוד (2024, 18 ביולי). [אמינת הדברים: הגאון רבי דוד לייבל שליט"א בהעמדת האמת על תילה בעיניני השעה, הנאום המלא |סרטון וידאו|. YouTube.](#)
- לייטנר, מוטי |@מוטי לייטנר| (2023, 2017 בנובמבר). [הגאון הרב לייבל מדגיש חרדיות המשולבת עם אחריות |רשומה|. רשת-X.](#)
- מאחורי הפרגוד |@מאחורי הפרגוד|. (2024, 2 באוגוסט). [הגאון הרב דוד לייבל מסביר את פועלו |רשומה|. רשת-X.](#)
- מאמר מערכת (תשפ"ג, כ"ז בסיוון). [על משמר ההשקפה: "ויקהלו על משה ועל אהרון". יחד נאמן, 12-13.](#)
- מאמר מערכת (תשפ"ד, כ"ו בתמוז). [מפני שהיו מבזין. אחוותא, 48, 1.](#)
- מלאך, גלעד וכהנר, לי (2017). [נגיעות מודרניות או חרדיות מודרנית? אומדן מספרי לתהליכי המודרניזציה בחברה החרדית. תרבות דמוקרטית, 17: חרדיות מודרנית, 19-51.](#)
- מלחי, אסף (2023). [תינוקות שנישבו מגדלים נער מתבגר? אחריות מגזרית בעת משבר. אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.](#)
- מערכת המחדש. (2023, 15 באוקטובר). [אנחנו צריכים אתכם בעורף: הצטרפו לחמ"ל אחוות תורה. המחדש.](#)
- מערכת פיתה. (2023, 11 באוקטובר). [רב חרדי קורא לגיוס בני ישיבות לצה"ל. פיתה.](#)
- מתן, יעקב (2024, 2 באוגוסט). [הקול קול יעקב, והידיים? יעקב מתן על ההפגנה נגד הרב לייבל. כיכר השבת.](#)
- משאש, הרב יוסף (תשמ"ז). [נחלת אבות: חלק ו. א.ב.](#)

- סבר, מרב (2024, 1 באוגוסט). מאות חרדים התפרצו לבית הרב לייבל שעודד גיוס: "הוא בסכנה אמיתית" | תיעוד. ישראל היום.
- סבר, מרב (2024, 2 באוגוסט). במערכת הפוליטית גינו את הפריצה לביתו של הרב לייבל: "אין לכך מקום, זה תמרור אזהרה אדום". ישראל היום.
- ספוטלר, סימי (@SimiSpolter). (2023, 19 בנובמבר). **אוקיי מסתבר שיש חלקים גרועים בהרבה בשיחה הזו** [רשומה]. רשת-X.
- עכשיו 14 חינוך וחברה. (2023, 11 ביוני). הנאום המכונן של הרב החרדי: "לצאת לעבוד זה לכתחילה". עכשיו 14.
- ערוץ 7. (2023, 8 באוקטובר). הרב החרדי: "זה הזמן לומר את האמת". ערוץ 7.
- ערוץ 7. (2023, 22 בדצמבר). "קחו אחריות אישית": הרב החרדי שוב מעורר סערה. ערוץ 7.
- ערוץ 7. (2024, 1 באוגוסט). מפגינים ניסו לפרוץ לביתו של הרב דוד לייבל וקראו: "דינו של הרב מוות". ערוץ 7.
- פורת, בני וברקוביץ', אליהו (2023). ההסללה ללימודי תורה פוגעת במצוינות התורנית. אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- פיטרקובסקי, שלמה (2023, 11 ביוני). מנהיג חרדי בקריאה נדירה: "לצאת לעבוד זה לכתחילה". מקור ראשון.
- פייקאז', מנדל (1990). חסידות פולין: מגמות רעיוניות בין שתי המלחמות ובגזרות ת"ש-תש"ה ("השוואה"). מוסד ביאליק.
- פלדמן, דבורה (2024). החרדים ו"חרבות ברזל": בין התנגדות להזדמנות, פורום קהלת.
- פריד, שילה (2024, 30 ביולי). מנהיג הציבור החרדי-ליטאי נגד הרב שנפגש עם בכירים בצה"ל: "רוח רעה וזרה". ynet.
- פריד, שילה (2024, 1 באוגוסט). קיצונים חסמו את כביש 4 - והקיפו את בית הרב שנפגש עם בכירי צה"ל. ynet.
- פריד, שילה (2024, 2 באוגוסט). חרדים קיצוניים ניסו לפרוץ לביתו של הרב לייבל: "שברו מצלמות, קראו לו 'רוצח'". ynet.

- פרידמן, מנחם (תשל"ח). **חברה ודת: האורטודוקסיה הלא ציונית בארץ-ישראל, תרע"ח-תרצ"ז / 1918-1936**. יד יצחק בן-צבי.
- פרידמן, מנחם (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. מכון ירושלים לחקר ישראל.
- פרלשטיין, אברמי (2023, 11 ביולי). **גדולי ישראל במכתב חריף כנגד הקמת הישיבה החדשה של הרב לייבל**. בחדרי חרדים.
- פרלשטיין, אברמי (2024, 25 ביולי). **ראש הישיבה בדברים חריפים על הר' לייבל: "צריך להיזהר ממנו כמו מאש"**. בחדרי חרדים.
- פרקש, משה יצחק (תש"פ, א' בניסן). **"לעמוד על נפשנו"**, צריך עיון.
- צור, נדיר (2004). **רטוריקה פוליטית: מנהיגים ישראלים במצבי לחץ**. הקיבוץ המאוחד.
- קרויזר, רפאל (2023, 7 באוקטובר). **הזמן לומר את האמת** [רשומה]. פייסבוק.
- קרויזר, רפאל (2023, 19 בנובמבר). **קריאה להנהגת ישיבת מיר** [רשומה]. פייסבוק.
- קרויזר, רפאל (2024, 1 באוגוסט). **אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה** [רשומה]. פייסבוק.
- קפלן, קימי ושטדלר, נורית (עורכים). (2009). **מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: אתגרים וחלופות**. הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים.
- קראוס, יאיר (2023, 22 בדצמבר). **רב חרדי בכיר מעורר סערה במגזר: "לימוד תורה לא פוטר מנשיאה בעול"**. ynet.
- רבינוביץ', אהרון (2024, 1 באוגוסט). **מאות מפגינים בבני ברק מחוץ לביתו של הרב דוד לייבל, שקורא לגיוס חרדים שאינם לומדים בישיבות**. הארץ.
- רביצקי, אביעזר (1993). **הקץ המגולה ומדינת היהודים: משיחיות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל**. עם עובד.

רוזנבלום, יחזקאל (2024, 1 באוגוסט). **אי אפשר להבליג על הפגיעה בכבוד התורה** [רשומה]. פייסבוק.

רוזנר, ישראל (2024, 23 בינואר). צריך ללמוד בהתלהבות, בחשק ובמסירות, לא כלאחר יד, ואם יש חידוש אז צריך להידלק אור בעיניים. **יחד נאמן, 43**.

רוטמן, אלי (2020, 22 ביוני). **אירוע חמור: קיצונים שלפו סכין ואיימו איתה על ראש ישיבה**. כיכר השבת.

רוטרנט. (2023, 21 בנובמבר). **פניני הרב שרייבר + *תמלול מלא* של דבריו המזעזעים** [חגובה].

רט, ריקי (2024, 16 באוגוסט). חזון ואיש, מי אתה, הרב דוד לייבל, פרופיל. **מקור ראשון, 16-21**.

שחר, אילן (2023, 8 בנובמבר). **למה 250,000 אברכים ותלמידי ישיבות לא קוטפים פלפלים? כלכליסט**.

שטרן, ידידיה, יפה, נחומי, מלאך, גלעד ומלחי, אסף (2022). **יהודית, חרדית ודמוקרטית: מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שטרנהרץ, נחמן (2024, 1 באוגוסט). **הפגנה סוערת מחוץ לבית הרב דוד לייבל בבני ברק**. כיכר השבת.

שכטר, י' (ח"ת). מייסד אחרות תורה במסר הרסני וחסר תקדים. **הפלט**.

שכטר, י' (2023, 20 באוקטובר). גל חסר תקדים של תעמולת הסתה המופצת באמצעות סייענים בחזות חרדית. **הפלט, 9-10**.

שכטר, י' (2024, 5 ביולי). יוזמה הרסנית חדשה של פורץ הגדר הידוע: "בית מדרש לשילוב לימוד תורה ושירות ביטחוני". **הפלט**.

שכטר, י' (2024, 31 ביולי). נמשכת הסערה סביב היוזמה ההרסנית להקמת "בית מדרש לשילוב לימוד תורה ושירות ביטחוני". **הפלט**.

שלג, יאיר (2020). **הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל**. כתר.

שלג, יאיר (2020, 7 בנובמבר). [הכישלון הבולט של "דעת תורה"](#). מקור ראשון.

שמועניר, ליפז, כהן, ז'נט ורזפורקר־אפפלד, איירין (2021). משבר קורונה או משבר אמון? תרומתו של אירוע הקורונה לספקנות בחברה החרדית כלפי הממסד החילוני והמנהיגות הרבנית. [סוציולוגיה ישראלית](#), כא(2), 40–47.

ynet. (2023, 8 באוקטובר). [המתקפה שקטעה את שמחת החג: בין יום כיפור תשל"ד לשמחת תורה תשפ"ד](#). ynet.

Brown, Benjamin (2014). Jewish political theology: The doctrine of Da'at Torah as a case study. *Harvard Theological Review*, 107(3), 255–289.

Griffin-Padgett, Donyale R., & Allison, Donnetrice (2010). [Making a case for restorative rhetoric: Mayor Rudolph Giuliani & Mayor Ray Nagin's response to disaster](#). *Communication Monographs*, 77(3), 376–392.

Giuliani, Rudolph W., & Kurson, Ken (2002). *Leadership*. Miramax Books.

יום הזיכרון מושתק

שרה פרבר

צְחוֹקֵן הַמִּתְגַּלְגֵּל בְּרִכְבֶּת מְכַאֵיב לִי בַעֲצֻמוֹת.

הַצְמוֹת

הַמִּבְטֵה הַתְּמִים

הַצְּאִיּוֹת אֲרָכוֹת מְסַפֵּיק

כְּדֵי לְכַסּוֹת.

אִישׁ לֹא סִפֵּר לָהֶן

עַל יוֹם הַזִּכְרוֹן.

רִיחַ הַדְּמָעוֹת עוֹד נִשָּׂא בְּאִפִּי

הַקּוֹל הָרוֹעֵד

הַלְּכָבוֹת הַבוֹעֲרִים

הָאֲבָדָן

אֵלּוּ שֶׁהֵלְכוּ וְלֹא יָשׁוּבוּ

שֶׁנִּשְׁאַרוּ וּמִתְחַנְנִים שִׁפְסָק

שְׁחִיִּים עִם הַשְּׂאֲרִיּוֹת

שֶׁל מִי שֶׁפָּעַם הָיוּ

וְלַעוֹלָם כָּבֵד לֹא.

מְדוּעַ

מְדוּעַ

אִישׁ לֹא סִפֵּר לִי

עַל יוֹם הַזִּכְרוֹן.

(2021)

"באמונה ובאחדות"

המלחמה בתקשורת החרדית - בין חרדיות לישראליות

רבקה נריה בן-שחר

מלחמת חרבות ברזל הרגישה את הזהות המורכבת של החברה החרדית הישראלית. האם החרדים הישראלים הם יותר חרדים או יותר ישראלים? האם תיתכן השתלבות של החברה החרדית בישראליות בלא היטמעות בתוכה (קפלן וסיוון, 2003)? שאלות אלו מהדהדות מושגי יסוד הנוגעים לרפואי התנהגות של מהגרים – הסתגרות, השתלבות, היטמעות ושוליות (Berry, 1992) – המתאימים במידה רבה גם לקבוצות מיעוט. אף שהחרדים הם עדיין מיעוט בחברה הישראלית (14%; לפי כהנר ומלאך, 2023), נוכחותם הבולטת במרחב הציבורי והשפעתם הפוליטית אינן מאפשרות להתייחס אליהם כשוליים. הפחד הגדול של החרדים הוא ההיטמעות, הסחף שעלול להוביל אותם אל החברה החילונית (פרידמן, 1991). פחד זה מוביל לכך שכל צעד לעבר ההשתלבות נעשה בזהירות ומתוך מטרה לשמור על הייחודיות החרדית. בדומה למהגרים, או לקבוצות אתניות, החרדיות הישראלית היא מעין

.א
רקע

זהות ממוקפת (hyphenated identity) המתארת שייכות ליותר מקבוצה סוציולוגית אחת. הזהות המורכבת הזו, שבין חרדיות לישראליות, נבחנה בפשטות באמצעות שורה של סקרים שנערכו במכון הישראלי לדמוקרטיה. ביוני 2023 ענו 74% מהנשאלים החרדים בחיוב על השאלה: "האם את/ה מרגיש/ה חלק מהחברה הישראלית?" בנובמבר 2023, בתחילת המלחמה, 89% מהנשאלים החרדים השיבו בחיוב על שאלה זו. בפברואר 2024 שיעורם ירד ל-80%. מאמר זה מבקש לעסוק בתחושת הישראליות החרדית המשתקפת מן התקשורת החרדית.

השבר של 7 באוקטובר הטיל צל כבד על ההסדר הבעייתי של דחיית הגיוס (בפועל – הפטור מגיוס) לצה"ל של החרדים. מספר החרדים שהתגייסו לאחר פרוץ המלחמה אינו גדול, ולא ניתן לראות שינוי משמעותי בכוננות החרדית לגיוס לצבא. אף שהגיוס לצה"ל הוא אבן בוחן מקובלת לשייכות לחברה הישראלית, ישנם גם מרכיבים אחרים שאפשר לבחון באמצעותם את שותפות החרדים בתקופת המלחמה על הציר שבין חרדיות לישראליות, או במילים אחרות, בתנועת המטוטלת של הסתגרות-השתלבות-היטמעות. אחדים מהמרכיבים מבוססים על שימוש בפרקטיקות חרדיות כדי להשתלב – כגון תפילות ולימוד תורה; אחרים מבוססים על שימוש בפרקטיקות שאינן חרדיות, למשל התנדבות גם מחוץ לגבולות החברה החרדית וביקור במאהל החטופים.

בישראל של אחרי 7 באוקטובר, המשמעות של "להרגיש חלק מהחברה הישראלית" נבחנה, בין השאר, גם בייצוג של החרדים בתקשורת הישראלית ובייצוג של הישראליות בתקשורת החרדית. בחודש הראשון למלחמה התפרסמו בתקשורת הישראלית תיאורים, סרטונים ותמונות של חרדים שהתגייסו לצה"ל. כך למשל, ידוענים כגון ינקי דרעי, בנו של אריה דרעי, הצטלמו לבושי מדים.

כדי לעמוד על ההשתקפות התקשורתית של תחושת השייכות של החרדים לחברה הישראלית, מאמר זה בוחן את התקשורת החרדית בחודשים הראשונים של המלחמה. תקשורת ההמונים, בכל חברה, משקפת וגם מעצבת הלכי רוח ומגדירה סדר יום חברתי, פוליטי וציבורי (McCombes & Shaw, 1972). לפיכך ניתוח תוכן של אמצעי התקשורת החרדיים יכול להעיד, גם אם באופן מוגבל, על הלכי הרוח וסדר היום בחברה החרדית בתקופה זו.

החברה החרדית מגוונת, וחבריה הם צרכני תקשורת "כבדים" הצורכים אמצעי תקשורת מגוונים. לי כהנר (2020) מצאה ש-82% מהחרדים קוראים עיתונים בקביעות, 71% מהם רק עיתונות מגזרית חרדית. נמצאו גם הבדלים בדפוסי הצריכה בין הקבוצות על הרצף שבין חרדים אולטרה-שמרנים, חרדים שמרנים,

חרדים עם "נגיעות מודרניות" וחרדים מודרניים. כך, ממצאי המחקר של כהנר מלמדים כי הקבוצות המודרניות משתמשות באינטרנט הרבה יותר מהקבוצות השמרניות, ו-24% מהחרדים גולשים באתרי חדשות חרדיים. עם זאת, לא היה נכון לטעון שהחרדים השמרנים קוראים רק עיתונים, בעוד החרדים המודרניים רק גולשים באתרים. הגבולות על הרצף החרדי בין המודרניים לשמרנים אינם חד-משמעיים, ומבחינת החשיפה לתקשורת, ישנם שמרנים שגולשים באינטרנט, אפילו ברשתות חברתיות, ולעומתם יכול חרדי להגדיר עצמו מודרני, ולצרוך בעיקר עיתונים חרדיים. לכן בסקירה זו נבחנו כמה אמצעי תקשורת: עיתונים יומיים חרדיים בעלי תפוצה רחבה בקרב המגזר החרדי ("המודיע" ו"יתד נאמן"), וכן אתרי חדשות חרדיים ("כיכר השבת" ו"בחדרי חרדים").

המטרה העיקרית של מאמר זה היא לתאר את התנודות בחברה החרדית על הציר שבין חרדיות לישראליות, כפי שהן משתקפות בתקשורת החרדית בחודשים הראשונים של מלחמת חרבות ברזל. מטרה משנית של מאמר זה היא ההשוואה בין סיקור המלחמה בעיתונים לבין סיקורה באתרים.

סקירה קצרה זו מבוססת על טקסטים שהופיעו בשבועות הראשונים של המלחמה בשני אתרי החדשות החרדיים המרכזיים – "בחדרי חרדים" ו"כיכר השבת", ובשני העיתונים הוותיקים

המובילים – "המודיע" החסידי ו"יתד נאמן" הליטאי.¹ הסקירה מלווית בדוגמאות, בציטוטים ובצילומי מסך ממקורות אלו. מתוך מגוון הנושאים שהופיעו בטקסטים נבחרו הטקסטים שעסקו במערכת היחסים בין החברה הישראלית לחברה החרדית. כל הטקסטים (מהאתרים ומהעיתונים) נותחו בשיטה של ניתוח תוכן תמטי, שלפיה נערך חיפוש של נושאים חוזרים

1. מתודולוגיה

1 הטקסטים באחרים "בחדרי חרדים" ו"כיכר השבת" נדגמו מ-23.10.2023 עד 7.11.2023. הם נבחרו בדגימה מכוונת, לפי ההתרשמות שלי, במענה על השאלה עד כמה הם רלוונטיים למאמר המתמקד בעיסוק החרדי במלחמה. במהלך דצמבר הוחלט להוסיף למחקר גם עיתונים מודפסים. לצורך כך, חברת "יפעת תקשורת" התבקשה לאסוף את כל הטקסטים שהופיעו בעיתונים החרדיים "המודיע" ו"יתד נאמן" מ-8.10.2023 עד 21.12.2023 והכילו את המושגים "מלחמה/עזה", "חרדים" ו"אנחנו". אין בסקירה זו כל יומרה לטעון למדגם מייצג של התקשורת החרדית בתקופת מלחמת חרבות ברזל.

(מוטיבים). הניתוח גם מאפשר לבחון אם יש הבדלים? בין אופן סיקור המלחמה בעיתונות השמרנית והמפלגתית לבין אופן הסיקור באתרים המודרניים והעצמאיים.

ג.

מלחמת חרבות ברזל בעיתונות החרדית הכתובה

בחינת העיתונות החרדית העלתה מאמרים וכתבות המעידים על מגמות של השתלבות וגם כאלה המעידים על הסתגרות. ככלל, מגמות ההסתגרות היו נרחבות יותר והעידו על החשש מפני המתרחש בשטח ועל הצורך למנוע מקהל הקוראים את רגשות הישראליות והשותפות שנבעו מהם בעקבות המלחמה. ניתן לאפיין את כל אחת מן התגובות – השתלבות והסתגרות – באמצעות הנושאים שעלו וצפו במספר רב של כתבות, מאמרי דעה וטורים. להלן אתאר את היבטי ההשתלבות ולאחריהם את היבטי ההסתגרות.

אתמקד בשלושה היבטים של השתלבות: **1.ג. השתלבות - "כי כולנו ביחד מתגייסות"**
(1) עצם הנכחת המלחמה; (2) דיווחים על התנדבות חרדית ואף הכוונת הציבור לכך (חלק ממנו); (3) עידוד האמונה בכוחה המגן והמציל של התורה ("תורה מגנא ומצלא"), כלומר הכרה בסיועם של לומדי התורה למאבק באויב.

1.1.ג. הנכחת המלחמה

השייכות של הקהילה החרדית לחברה הישראלית בוטאה בעיקר בהנכחת המלחמה. המרחב הוויזואלי של העיתונים נצבע באדום (צבע האש, המלחמה והחירום) ובירוק (צבע מדי צה"ל). בעמודים המרכזיים הופיעו איורים של מסוקים ותמונות של חיילים ושל עזה המופצצת. כתבות רבות יכלו להופיע,

2 ההבדלים בין האתרים לעיתונים יכולים להיות מיוחסים גם לשיטות הדגימה השונות, לתקופות איסוף הטקסטים השונות, לתקופות הכתיבה, אך בעיקר להבדלים המהותיים בין האתרים המודרניים והעצמאיים לעיתונים השמרניים והמפלגתיים.

גם אם בהבדלי סגנון קלים, בעיתונות החילונית. כך למשל, בדוגמה הבאה, שבה הכותרת היא ציטוט מפי אלוף פיקוד הדרום: "הפיקוד שבראשו לא עמד במשימה" (א' פאר, המודיע, תוספת, 17.11.2023, עמ' 10).

אלוף פיקוד הדרום: "הפיקוד שבראשו לא עמד במשימה"

אלוף ירון פינקלמן, הנולד את המערכה בדרום, ואומר לנו: הכנו את התמרון באופן הכי טוב שיש לנו במסגרת הזמן שהיה לנו ברור לנו עכשיו, שהמציאות הבטחונית והאסטרטגית צריכה להשתנות מהיסוד

התקפת, יש 3 אגודות מתבררות. אתנו כל הנתן בהשתנות. כרגע אני מתמקדים בלב העיר עזה. יש שם למעלה מי 1,000,000 עוזים שהחפנו כבר. אני לא זוכר מתי עשיתי מולך כזה גדול. שהיה לילה אחד בו יש 3 אגודות בתוך עזה והודו כדי אנתנו עושים ככצע מיוחד לשרידי המטפה. שביב, אגידן, חיל האוויר, חיל הים, כולם בעוזא. זה היה לילה רמיוני.

אנתנו עכשיו בלחימה עיקשת. האויב נוסח לנוב בנו. ננסחיו עד המטר האחרון. אני יכול לומר בצורה ברורה שמשיך להתקדם מקבצ שאנתנו חוששים לנון. ננעז למרכזי הוכבר של החמאס. לדונמא, כמרבצ 17 נהרגו המון מחבלים. מה שיש למשיור לא דומה למכבצים שהיו סמס. אין יותר חמאס מורכב. זה צריך להיות אין חמאס.

זה בהשתנות. אנתנו ננעז בממאס ללא ררין, זה הלוגיקה. בחלק מהמקומות ניקח

דגל ישראלי מתנוסס על גגן שטרם נצטנן רגועת עזה (חילום א.א.א.)

אלוף ירון פינקלמן, הממשש כיום כאלוף פיקוד הדרום, נחשב לקשות אבל 'עירתי' מאין סמוור. אין ככצע המרד מסמעותי שלא עשה אורו. לפני 3 שנים הוא נקרא לרמטכ"ל שמינה אותו למפקד של... כיב. לרגע הוא חשב שאלה ראשי חיבת של... בעל בק. שכלבון. הוא לא חאא לעצמי שהוא נשלח בימי הקודונה והמם להיות 'רמטכ"ל של בני ברק'. הוא קיבל את החפיק, וכל אלה שנכדו אתו, וזכרים אותו כמי שפעל בעיר החרדית במלחמה מרובה תוך תיאום מלא עם רבני העיר, ואשיהו תרביכה.

הוא קצין קמנדן והוא בעצלת ככל המסדרות. אבל היו לו במהלך השנים גם כשלוות. לא אישים שלו, של המספרות הצבאיות שעלין פיקד. והוא המיר לקח עליו את האחריות. כך למשל, כאשר פיקד על מסט עבאי חשוב בגוב, ובדואס שחודר לחטיב עבוב כלי נשק האפעני לחימה. קצין אחרי אולי היה באחרו יום

כתבות רבות הוקדשו לדיווחים מהשטח ולתיאורי המלחמה, שלא מתוך התמקדות בריכוזי חרדים דווקא. כך לדוגמה, הכתבה הבאה (ישראל רוזנר, "18 אזרחים וחיללים נפצעו מירי נ"ט ופצמ"ר בשתי תקריות בצפון; אזעקות הופעלו בעכו ובקרית ביאליק", יתד נאמן, כותרת, 13.11.2023, עמ' 5) מדווחת על היום ה-37 למלחמה ומתארת – בפירוט של דקות – את אירועי היום, החל בחצות הלילה ועד 20:00 בערב. רוב הטקסט עוסק בצה"ל – "כלי טיס של חיל האוויר תקפו עמדות צבאיות וחוליית מחבלים של חיזבאללה", "דובר צה"ל מסר כי הצבא תקף תשתיות טרור", "אזעקות הופעלו בפיירוט רב של מקומות לפי שעות", "מועצת הגליל העליון מסרה כי תושבי היישובים הבאים מתבקשים להסתגר בבתיהם". האזכורים היחידים בטקסט לאירועים פנים-חרדיים הם תיאור היירות שנורו לעבר בניין ישיבה במונטריאול ודיווח על מוסדות חרדיים בטורונטו שסבלו גם הם מאירועים אנטישמיים.

ישראל במלחמה | דקה אחר דקה מאירועי היום ה־37 במבצע "חרבות ברזל"

18 אזרחים וחיילים נפצעו מירי נ"ט ופצמ"ר בשתי תקריות בצפון; אזעקות הופעלו בעכו ובקריית ביאליק

11 ■ אזרחים נפצעו מפגיעת טיל נ"ט שנוהר מלבנון אל מושב דוב"ב, בהם אחד אנוש ואחד קשה; שבעה לוחמים נפצעו קל מפגיעת פצמ"ר באזור מנרה הרמטכ"ל בשיחה עם ראשי רשויות בדרום: "נכשלנו בהגנה על היישובים, לא נערכנו לתרחיש כמו מתקפת הפתע והטבח ביום שמחת תורה" ■ אנטישמיות גואה בעולם: יריות לעבר ישיבה במונטריאול; מחאות נגד אנטישמיות בצרפת ■

2.1.1.ג התנדבות

השותפות החרדית עם החברה הישראלית הכללית באה לידי ביטוי גם בדיווחים על התנדבות חרדית, בעיקר של נשים. הטקסטים תיארו ביקורי ניהומים, ארגון תפילות, תמיכה במשפחות החטופים ועזרה למפונים. שלא כמו התנדבויות אחרות, חרדיות וכלל-ישראליות, שהתמקדו בצרכים קונקרטיים כגון בגדים ואוכל, ההתנדבות החרדית כללה גם תמיכה דתית-רוחנית. הנשים יצאו "להרעיף טל של תחיה ואמונה" והגברים קשרו ציציות.

כך למשל, כתבה ארוכה הוקדשה לדבורה פאלי, אימם של אשר מנחם ויעקב ישראל שנהרגו כפיגוע בצומת רמות בפברואר 2023, שניחמה משפחות של נרצחים. כותרת המשנה תיארה את העשייה:

בכל המשפחות השכולות, כולל אלו שאינן נמנות על מחנה שומרי המצוות, מצפים למהו שייתן לאבל שלהן מטרה וייעוד, שיעניק לאובדן שלהן סיבה ותכלית. מי שקמה ויצאה לבתים רבים היא גב' דבורה פאלי [...] שממעמקי נסיונה האישי [...] מצאה את הכוחות לבוא לאבלים ולהרעיף עליהם טל של תחיה ואמונה ("כשם ילדי הקדושים", יתד נאמן, יתד השבוע, 27.10.2023, עמ' 40-42 [בלא ציון שם מחבר]).

ב"קטיפה", מוסף הנשים של העיתון הליטאי "יתד נאמן", טקסטים רבים קראו לנשים החרדיות להתנדב; הראשון שבהם הופיע ב־12 באוקטובר 2023. תחת הכותרת "הנשים החרדיות שמתגייסות במיזמים של קידוש השם למען כלל ישראל" תוארו מיזמים שונים שנשים חרדיות הקימו במהירות בשבוע הראשון למלחמה ("דם ואש וממלכת חסד", יתד נאמן, קטיפה, 10.10.2023, עמ' 38-42 [בלא ציון שם מחבר]).

כדאי לשים לב להיבטים המעשיים והרטוריים של מגמת ההשתלבות. ההיבטים המעשיים נוגעים לסוגי ההתנדבות, המקובלים בחברות במצוקה ואינם קשורים דווקא לדת, ובבחירה בהם יש הכרה בשותפות החרדית עם משפחות המגויסים. בין ההתנדבויות האפשריות – בישול ארוחות חמות למשפחות של מגויסי מילואים, עריכת ביקורי בית, שיחות טלפון לתמיכה בנשות המגויסים ובייביסיטר לילדים. במיזם אחר נשים תיווכו בהתנדבות בין דירות פנויות לבין משפחות של מפונים.

ההיבטים הרטוריים של מגמת ההשתלבות נוגעים למושגים צבאיים או ישראליים שלא היינו מורגלים לראות בעיתונות החרדית – הנשים "מתגייסות", והמיזמים מתמקדים ב"קידוש השם למען כלל ישראל" (ההדגשות שלי). המיזם "אחיות מברזל", המעורר קונוטציה לשם המלחמה, איגד מיזמים שונים של מתנדבות חרדיות עם מערכת ניהול מסודרת והיררכית. "חפ"ק או חמ"ל", מיזם נוסף שהשתמש בראשי תיבות צבאיים בשמו, תיווך בין צרכים של פצועים ומפונים לבין מתנדבים וחנניות. הטקסט שתיאר את המיזמים מסתיים בהנעה חזקה לפעולה:

שאגות הפצועים, אזעקות מתריעות על הטילים, וחיילים למילואים מגויסים. ואני. ואת. והיא ואנחנו. מה חלקנו במערך ההגנה? כל נשות ישראל, כל מי שחונכה להתמסר לעם שזקוק לה, כל מי שנחושה בדעתה לתרום. כל מי שאכפת לה באמת – מצטרפת למאבק! ההתגייסות תהיה ביום חמישי הזה [...] בואי אחותי למערכה, אל תישארי מאחור. כי כולנו ביחד מתגייסות, לקרב על הבית. לקרב על העם. בואי כמעשים שלך להגן על כולם, כי את זאת שמגנה על העולם ("דם ואש וממלכת חסד", יתד נאמן, קטיפה, 10.10.2023, עמ' 38-42) בלא ציון שם מחבר; ההדגשות שלי).

השורה הראשונה מתארת בציריות את המצב. רוב הפסקה נוקטת רטוריקה צבאית והתנדבותית: "חלקנו במערך ההגנה", "נחושה לתרום", "מצטרפת למאבק", "ההתגייסות", "אחותי למערכה", "כולנו מתגייסות", והשימוש החוזר במילה "קרב" ובשורש הג'ן. רטוריקה זו מלמדת על התגייסות גדולה למען המשימה הישראלית המשותפת ועל תחושת השייכות למושגים שנחשבו עד לא מזמן ל"חילוניים".

כתבת צבע ארוכה שהופיעה ב"קראט", מוסף הנשים של עיתון "המודיע" השמרני-חסידי, ליוותה משפחות חרדיות מהדרום שנמלטו מהבית ושהו באולם שמחות בכני ברק. הכתבה שילכה את תיאור הקשיים של המפונות עם סיפור ההתנדבות המרשימה של תושבות בני ברק ("להכליל את הימים", המודיע, קראט, 23.11.2023, עמ' 34-41 [בלא ציון שם מחבר]). אציין כי הכתבה תיארה רק את העזרה למשפחות מפונים חרדיות ולא התנדבות מחוץ לחברה החרדית.

בטקסטים אלו הודגשה הדומיננטיות הנשית בהתנדבות – בעוד העיתונים הסתייגו מהתנדבות של גברים חרדים שאמורים ללמוד תורה, הם תמכו בהתנדבות של נשים. הדבר בא לידי ביטוי גם בסמנטיקה. הטקסטים שפנו לנשים לא חששו להשתמש בחופשיות בביטויים שהוצגו לעיל – מאבק, התגייסות, מערכה – כיוון שלנשים החרדיות יש פטור מוחלט משירות צבאי ולא דחיית שירות כמו לגברים. אי-הגיוס שלהן אינו מוטל בספק, ולכן הן יכולות להשתמש בחופשיות בביטויים אלו, לעומת הגברים שנוהרים אפילו מהסמנטיקה הצבאית, למעט במקרים שהיא צמודה ללימוד תורה.

נושא החטופים הופיע כמה פעמים בסדר היום של "קטיפה":

במוצאי שבת האחרון, לציון 50 ימים בשבי, הייתה עצרת גדולה ממש בכיכר החטופים בתל אביב. חיפשנו מה אנחנו כאנשים חרדים יכולים לעשות. הלכנו על השיטה המוכרת והטובה: תפילה. חברנו ל"אנחנו וצאצאנו" ו-1,000 סניפים של אבות ובנים, 60,000!!! ילדים ומבוגרים התכנסו באותה שעה ונשאו תפילה לשלום ולהשבת החטופים.

בטור סיפרה הכותבת על נשים חרדיות שהקימו אוהל תפילה בכיכר החטופים, ועל אחרות שיצאו לסיור בכפר עזה ונפגשו עם איחוד הצלה ועם ג'ולי, אמא של בר [החטוף]. גם בטקסט זה יש הנעה לפעולה – במקרה זה, הקפדה על שמירת השבת. "כששואלים את ג'ולי אמא של בר איך אפשר לעזור לה היא מבקשת להתחזק בשמירת שבת. לא משנה לה מי עומדת מולה. חרדית – דתית – חילונית, לכולן יש מקום לחיזוק בשבת. זה מה שמעניין אותה. היא צוברת זכויות להציל את בר" ("אוהל התפילה בכיכר החטופים ועיסוקת הרוח של אמא של בר", קטיפה, 30.11.2023, עמ' 51 [בלא ציון שם מחבר]).

כאן ההשתלבות בחברה הישראלית נעשתה בשיטות חרדיות. אומנם הנשים יצאו מהמרחב החרדי המוגן אל כיכר החטופים בתל אביב ולסיור בכפר עזה, אך הן חיפשו "מה אנחנו כאנשים חרדים יכולים לעשות". התשובות שלהן לשאלה

זו הן דתיות – תפילה, שמירת שבת מוקפדת וצבירת זכויות. הן משתפות פעולה עם נשים חילוניות, כמו "ג'ולי, אמא של בר", וגם עם ארגונים חרדיים כמו "אנחנו וצאצאנו" ו"איחוד הצלה".

3.1.ג. תורה תגנא ומצלא (1)

לעומת הנשים המתנדבות והמתגייסות, ההשתלבות החרדית הגברית במלחמה באה לידי ביטוי בהגברת לימוד התורה. אפשר היה לצפות שבכתבה שכותרתה "הלחימה בחזית בעיצומה, תלמידי הישיבות ניצבים לקרב" יופיעו תיאורים של תלמידי ישיבות במרחבי הלחימה והכינוס או אפילו בבקו"ם. ואולם כותרת המשנה מלמדת על קיומה של חזית אחרת: "סיומה של מלחמת עזה [...] אינו נראה באופק, ובאחת החזיתות – הלא היא ההתמדה בלימוד התורה שמגנא ומצלא [מגינה ומצילה] – הלוחמים מודעים לתפקידם [...] משמרות הלימוד סביב השעון".

בטקסט עצמו, שהופיע בעיתון "יתד נאמן", הודגשה שוב החזית לעומת דפי הגמרא. הבחורים, המודעים למשמרתם, אף צייתו להנחיית מנהיגי הישיבה והגבילו את מספר המשתתפים בחתונות:

הידיעה כי העולם היהודי כולו מיחל לתבוסת המרצחים, לתשועת החטופים ולנחמת האבלים ממלחמת עזה, מבשילה בקרבם להבנה כי בחזית שבה הם עומדים, מול דפי הגמרא, יושג הניצחון ויהי מה [...] ראש הישיבה והמשגיח [...] פרסמו מכתב מיוחד, לקראת החתונות של התלמידים המאורסים, שבימים כתיקונם אוטובוס שלם של בחורים היה יוצא לשמח אותם, שמאחר וכעת אי אפשר לעזוב את התורה לרגע, ייצאו לא יותר מ-25 בחורים לכל חתונה (י"נ, "הלחימה בחזית בעיצומה, תלמידי הישיבות ניצבים לקרב", יתד נאמן, כותרת, 7.11.2023, עמ' 50).

גם בעיתון "המודיע" אירוע של סיום לימוד המשניות מוסגר כמעורבות במלחמה. הבחורים הוסיפו משניות ללימודם, וכל עם ישראל יינה מהזכויות:

דווקא בעת מלחמה אנחנו מבינים את החשיבות העצומה של הוספת עוד ועוד זכויות בעם ישראל", אמר בהתרגשות הרב הלפרין באירוע הסיום בישיבת אורחות תורה "בחורי הישיבות, בזכות תוספת לימוד המשניות שלקחתם על

עצמכם, אנחנו נזכה לראות ניסים גלויים ולנצח בעזרת ה' במלחמה ("אלפי בחורי ישיבות חגגו את סיום סדר זרעים", המודיע, כותרת, 10.11.2023, עמ' 4 |בלא ציון שם מחבר).

אומנם בעיניים לא־חרדיות לימוד התורה לא נראה כהשתלבות ומעורבות במאמץ המלחמתי, אבל נראה שהעיתונות החרדית רואה בכך תרומה משמעותית וסיוע אמיתי לניצחון במלחמה.

4.1.1. תורה חגגה ומצלא (2)

סוגיית "תורה חגגה ומצלא" לא נותרה רק כמגדלור של השתלבות, אלא היו בה גם ממדים של הסתגרות. בהמשך נובמבר, לאחר ההתאוששות הראשונית מהלם המלחמה, ואחרי שנשמעה ביקורת תקיפה על החרדים שאינם מתגייסים, הופיעו בעיתונות החרדית טקסטים פולמוסיים יותר. ניתן למקם טקסטים אלו, שכללו טורים, כתבות וראיונות עם רבנים, על הרצף שבין השתלבות להסתגרות, כיוון שמצד אחד הם טענו כי התפילות ולימוד התורה מחזקים את עם ישראל ואת חיילי צה"ל, ומצד שני הם ביטאו את ההסתגרות בכך שהם השיבו מלחמה כנגד כל מי שמנסים לגייס את הצעירים החרדים לצבא. תחת הכותרת "היחידה המוכרת" הסביר הכותב בעיתון "יתד נאמן" שהחרדים הלומדים מכריעים את המערכה יותר מאשר החרדים המתנדבים והמתגייסים, גם אם קשה להסביר זאת לאימהות מודאגות של חיילים בעזה:

יש אלפים מכני הציבור החרדי העושים לילות כימים בתחומים שונים למען כלל הציבור ובוודאי יבורכו, אבל העשייה המשמעותית ביותר, זו המכריעה את המערכה, מתבצעת בין כותלי בית המדרש. שם מתנהל הקרב הקשה, זה שרק בכואה ממנו רואים אנו בשדות המלחמה. קשה להשמיע זאת לאוזניים של אמהות אכולות דאגה יוקדת לבניהם הנמצאים בקו החזית, כי למראה עיני בשר ודם לא נראה כוחם והשפעתם של לומדי התורה. אבל מקובלנו מרבתינו שיש נושאים בהם מסעות השכנוע לא יעזרו, גם אם נוכיח "באותות ובמופתים" כי קיומו של עם ישראל עומד על הדבקים בתורה, על לומדיה ונושאי דגלה. בוודאי כאשר מדובר באלו שנותקו מהתורה על ידי אלו שביקשו להשכיח אותה לחלוטין. הם פשוט לא יבינו על מה אנו מדברים. אבל אנחנו, בבית פנימה, צריכים להמשיך ולהתחזק. לא ללכת

שולל אחרי מראות מבחון כאילו רק התייצבות ולבישת
 מדים יושיעו את כלל ישראל (י"נ), "היחידה המובחרת", יתד
 נאמן, כותרת, 12.11.2023, עמ' 9).

הכותבים האפולוגטיים טענו שהעשייה החרדית בלימוד תורה היא המכריעה,
 ושמי שרוצה לתרום – שיתרום ללימוד התורה:

[...] בעיקר עלינו להפנים, כי אנחנו אלו שעושים את הדבר
 הכי משמעותי, היינו את מה שבאמת תפקידנו והמוטל
 עלינו. עלינו להתגייס ביתר שאת ל"חיל" תורה מגנא
 ומצלא, ומי שרוצה לתרום להצלה, יש דרכים רבות לכך:
 בראש ובראשונה ירבה בתלמודו [...] אפשרויות נוספות
 ליצור מגן וצינה: שיממן עוד אברך, או שיפתח כוללי יום
 ששי, לימוד שבת או כוללי מוצ"ש כדי לחזק לימוד מגונן
 בשעות רפיון (י"נ), "תורה מגנא ומצלא", יתד נאמן, כותרת,
 (14.11.2023)

עיתון "המודיע" השתתף גם הוא במערכה של ההגנה על לימוד התורה.
 כעיתון חסידי, שנחשב שמרני יותר מ"יתד נאמן" הליטאי, הודגשו בו ההיבטים
 הרוחניים של ההגנה הדתית על המדינה. עורך העיתון, יצחק מתתיהו טננבוים,
 בכמה טורים שכתב בתקופת חנוכה, יצר חיבור בין המטען הרוחני של החג לבין
 לימוד התורה. לטענתו, המלחמה ביוונים וניצחון המעטים על הרבים קרו בזכות
 לימוד התורה:

בדבר אחד עלו היהודים המאמינים על עובדי האלילים –
 ברוח! [...] חייבים אנו לדעת, למעננו ולמען הדורות הבאים,
 כי אנחנו – רק אנחנו! – הננו היחידים בעולם המחזיקים
 את פך השמן הטהור אשר יחנוך ויאיר את מזבח האומה
 על טהרת הקודש בכוא היום הזה במהרה. אנחנו – ורק
 אנחנו! – נעשה בזמן הזה [...] את שעשו החשמונאים
 בימים ההם. היותנו הזרוע היהודית המבצעת את רצון ה',
 מחייב אותנו שלא ידבק בנו מאומה מן החרם שהשאירה יוון
 בעולם האלילי. אנו חייבים להיות שמן זית זך [...] לשמור
 על הפתיל היהודי ולהגן על החותם המקדשי עד יעלה האור
 במנורת היהדות לדורי דורות (יצחק מתתיהו טננבוים, "לא
 בחיל ולא בכוח", המודיע, כותרת, 8.12.2023, עמ' 6).

באותו הקשר נראה שהגיוס לצבא בקרב בני הציונות הדתית עורר את העוינות הכבושה שבינה לבין החרדים. טענת בני הציונות הדתית שגם הם לומדים תורה, אך בזמן מלחמה כולם צריכים להתגייס לא שכנעה את החרדים. השיחה המצולמת בין אל"מ ארוז אשל חובש הכיפה לבין הרב דוד לנדו, שנחשב למנהיג החרדי האשכנזי הבכיר, פורסמה בתקשורת הישראלית והחרדית.³

האיש לבוש המדים נכנס אל הקודש פנימה כשבפיו הצהרה שהוא לא רוצה לשנות את ציבור לומדי התורה אלא הוא רק מבקש שותפות (של החרדים) עם "מי שמגן עלינו". לדבריו הוא אפילו מבין את החשיבות של התורה וכל מה שהוא [...] מבקש ש"כל בחור ישיבה ילך לבקר פצוע אחד וישתתף בהלוויה אחת וניחום אבלים אחד". בעקבות החשיפה רבים התוודעו לאמירה החדה והחד משמעית של רבנו מרן שליט"א:⁴ "אתה לא מגן, אתה מוגן". מרן שליט"א הגביה את כל חומות ירושלים של מעלה ולא נתן למצור להתהדק. לבני ישיבה יש תפקיד אחד: ללמוד, ללמוד, ללמוד. זו לא רק שותפות, זו ההגנה האמיתית. כל דבר שיכול להפריע מכל סיבה שהיא, יש להרחיק אל מחוץ לחומות, מעבר לחפיר, להרים את השלשלאות ולהגיף את השערים. יש חובה "להיות עמם בצרה", אבל ה"עמם" הוא ע"י לימוד תורה שהיא מגנא ומצלא, ללא הפוגה ובתוספת עיון, לא ע"י שום יוזמות אחרות שכל מיני קצינים, אתרים ואחים לעורף מנסים לעורר ולגרור. זה הנשק שעולם התורה מטיב לסייף בו, ורק אותו הוא צריך ליטול מהנשקיה ולצאת למלחמה! לכן השיחה של רבנו מרן הגר"ד לנדו שליט"א לא הייתה סתם חשיפה מרתקת ומסקרנת בימי בלכול וטשטוש, אלא מגדלור מאיר בעת סערת תקופתנו, תמרור דרכים על אם דרך משתבשת ושלט מתריע על סיפה של תהום שמדרונה תלול וחלקלק ("בין אתונה לרומא", יתד נאמן, כותרת, 19.12.2023, עמ' 45 [בלא ציון שם מחבר]).

3 רשכבה"ג מרן הגאון רבי דב לנדו שליט"א בשיחה עם ארוז אשל בחובת לימוד התורה של בני הישיבות שמגנא ומצלא, YouTube.

4 "רבנו מרן שליט"א, ביטוי כבוד שמתייחס לרב דב לנדו (בהמשך הפסקה - הגר"ד לנדו: הגאון ר' דב לנדו). ראשי התיבות שליט"א מציינים את המילים "שיזכה לימים טובים ארוכים".

החילונים והדתיים התקשו להתמודד עם האכזבה שאפילו קצין חובש כיפה לא הצליח לשכנע את הרב להשתתף בלחימה, ואילו החרדים חגגו את ה"ניצחון" של הרב על הקצין. השיחה נסבה על שואה ותקומה, הלכה והיסטוריה, אך מה שיש בה הוא בעצם ויכוח על הנרטיב – מי באמת מגן על עם ישראל – התורה או הצבא? הדימוי הראשון שהכותב השתמש בו הוא "מבצר היסטורי", הכולל חומות, חפירים, גשרים ושלשלאות – שאת כולם צריך להציב כדי להגן על לומדי התורה מהסחות דעת למיניהן כמו התנדבויות (ואולי גם גיוס). דימויים נוספים הם נשק (התורה שאיתה יוצאים למלחמה), מגדלור, תמרור ושלט (דברי הרב), לעומת תהום ומדרון חלקלק (צה"ל והשתלבות). הטקסט מלמד על תחושת הסכנה שחווים החרדים – לא מהאויבים שבחוץ אלא מהאויבים בתוך ישראל המנסים לשנותם.

עד עתה ראינו בעיתונות החרדית מגמות של השתלבות – המציאות המלחמתית חודרת את קירות הבית, מתוך התאמת המענה למציאות זו לאופייה ולכלייה של החברה החרדית. ואולם זו לא הייתה התגובה היחידה. חומות המבצר המתוארות הוגבהו לא רק אל מול המלחמה בחמאס אלא גם אל מול האויבים מבית. נראה שהחרדים, שחשו שיש בתקופה זו ניסיון להטמיע אותם בחברה הישראלית, נעו על פני הרצף לכיוון האפשרות של הסתגרות. היבטי ההסתגרות בעיתונות המודפסת הופיעו בעיקר בטורים, כתבות ומאמרים פוליטיים.

ניתן לאפיין שלושה היבטים של הסתגרות שצמחו ממאמרים אלה: הראשון הוא הזדהות פוליטית עם מחנה הימין, תמיכה ברפורמה המשפטית וביקורת כלפי השמאל. נראה שאלו נבעו מההנחה של עורכי העיתונים שהשמאל תומך בגיוס חרדים לצבא (בין השאר באמצעות בג"ץ), בעוד הימין הדתי המסורתי מכבד את הקפדתם הדתית של החרדים.⁵ ממד נוסף של הסתגרות התמקד בכספים הקואליציוניים ששר האוצר בצלאל סמוטריץ' הדתי הימני ביקש לכאורה לתת לחרדים, בעוד הפקידים החילונים השמאלנים סירבו. אף שהם ביטאו הסתגרות,

5 המתח בין דתיים לאומיים לחרדים כמעט לא הופיע בעיתונות החרדית בשבועות הראשונים של המלחמה. בזמן כתיבת שורות אלו (יולי 2024) המתח בשיאו. טקסטים כועסים מופיעים בעיתונות הדתית הלאומית והחרדית, המלווים בקריקטורות פוגעניות – משני הצדדים.

כמה מן הטקסטים המדוברים היו יכולים להופיע (בשינויי סגנון) בעיתונים אחרים המזוהים עם הימין הדתי. הממד האחרון מבטא הסתגרות מלאה – הוא מתאר את החרדים כצדיקים וצודקים, לעומת מי שאינם שומרים תורה ומצוות, המנסים לדרוש מהחרדים להשתתף במאמץ המלחמתי והאזרחי.

ג.1.2. הזדהות פוליטית עם מחנה הימין

בתקופת המחקר העיתונות החרדית הזדהתה עם מחנה הימין תומך הרפורמה המשפטית. בין השאר, העיתונות נקטה עמדה הטוענת שמערכת המשפט, ובכלל זה הפרקליטות הצבאית, מייצגת את השמאל הקיצוני. למשל, "יתד נאמן" תקף את הפרקליטות הצבאית ואת השמאל הקיצוני כאילו הם גוף אחד שפוגע בצבא ובמדינה בשם ההומניזם:

יש לקוות כי במסגרת ועדת החקירה שתקום, ייבדק גם חלקה של הפרקליטות הצבאית, שבמסווה של הומניזם ו"דיני מלחמה" כבלה את ידי כוחות הביטחון. [...] כן, קראתם טוב. החיילים שישבו במוצב סמוך, ראו גם ראו המוני עזתים פורצים לעבר שטח ישראל. היה ברשותם טנקים שיכלו לפתוח באש ולבלום לפחות חלק מההמון, אבל הם חששו מלפגוע ב"אזרחים תמימים" ולעמוד לאחור מכן למשפט צבאי. אמנם בכל מדינה המוקפת אויבים, קו הגבול הוא בלתי עביר, בין אם יש גדר או אין גדר. הסימון "עצור גבול לפניך" משמעותו התראת-מוות לכל מי שינסה לחצות את הגבול. אבל הפרקליטות הצבאית כבלה את ידי החיילים וקבעה כי רק כאשר רואים מישהו נושא נשק, אפשר לנסות ולנטרל אותו וגם אז לפתוח ביריות אזהרה, לאחר מכן לירות לעבר הרגליים וחלילה לא להרוג את הפולשים (יצחק רוט, "על הפרק", יתד נאמן, כותרת, 31.10.2023, עמ' 54).

טקסט זה האשים את הפרקליטות הצבאית ההומנית (ובמשתמע שמאלנית) בכבילת ידי החיילים ב-7 באוקטובר. למרות התחקירים שהראו שצה"ל הופתע, שלא היו מספיק חיילים ושלחיילים שהיו במקום לא היו מספיק כלי נשק וטנקים, "יתד נאמן" טוען שהחיילים יכלו לעצור את הפולשים ולא עשו זאת בגלל החשש ממשפט צבאי. כלי תקשורת רבים השוו את נוהלי הפתיחה באש בצה"ל לנהוג במדינות אחרות, והתיאור החרדי האשים את הפרקליטות

בהומניות יתור לעומת המקובל בעולם. לכאורה, טקסט זה יכול היה להיכנס תחת הקטגוריה של "הנכחת המלחמה", כיוון שהוא מעיד על השותפות החרדית מהתסכול הישראלי מכישלון הצבא ב-7 באוקטובר. ואולם הטון הציני והדמוגוגי שבו הוא נכתב, והיעדר המקורות המוסמכים, מזכירים תיאוריות קונספירציה.⁶ הסמיכות בין הטקסטים הביקורתיים תומכי הרפורמה המשפטית לבין הכעס על אי-קבלת הכספים הקואליציוניים מלמדת על ההצטרפות החרדית לכעס בקרב חוגי הימין על הפקידות המקצועית, שהיא חלק מתהליך ההתקרבות בתקופה זו בין החרדים לבין החרדים הלאומיים (חרד"לים). התקרבות זו באה לידי ביטוי גם בטקסטים אחרים שעסקו בסיקור התקשורת של האלימות בקרב המתנחלים:

את צביעותו ואת רשעותו של השמאל הקיצוני, תושבי יהודה ושומרון היהודיים חשים על בשרם. בעיצומם של הימים הקשים הללו, כאשר בניהם נמצאים בקו החזית הראשון ונלחמים מול האויב האכזר, הם שוב נמצאים בחזית ההכפשה. יש גורמי שמאל קיצוניים, שמנצלים את הימים הללו כדי לעשות דה-לגיטימציה לתושבי יו"ש ולהכפיש אותם בכל העולם בעלילה ובהכללה. מצודתם פרוסה עד הבית הלבן בווינגטון, ואפילו נשיא ארה"ב נפל בפח שלהם, כאשר מול מראות הטבח המזוויעים, סיפורי הזוועה הנוראים, קריסת כל הקונספציות שדיברו על דו-קיום בין כנופיות רוצחים נאציות לבין מדינת ישראל, הוא לא נמנע מלתקוף את "אלימות המתיישבים" ולתבוע מממשלת ישראל לפעול נגדם (י"ג, "היחידה המובחרת", יתד נאמן, כותרת, 12.11.2023, עמ' 9).

בטקסט זה מצטיירים תושבי יהודה ושומרון כקורבנות תמימים של השמאל הקיצוני. דמון זה מצליח להשפיע על נשיא ארצות הברית ועל ממשלת ישראל, בעוד "בניהם נמצאים בקו החזית הראשון". אלו מעט דוגמאות מתוך מגוון של טורים וכתבות המגינים על תושבי יהודה ושומרון ומתקיפים בחריפות את השמאל ואת מערכת המשפט. הכעס של החרדים על בנט ותומכיו (ממשלת בנט-לפיד, הממשלה ה-36) הפך לברית אינטרסים בין החרדים לבין הציננות הדתית (או החרדיות הלאומית), שנכרתה בתקופת ממשלת ישראל ה-37. ככל שחלפו חודשי המלחמה, הזעם בציננות הדתית כלפי אי-גיוס החרדים ערער את הברית הזו (אך סוגיה זו לא מופיעה בתקופת המחקר).

6 מחקר נוסף יוכל לבחון את אימוץ תיאוריות הקונספירציה בקהילות החרדיות.

ג.2.2. המחנק על הכספים הקואליציוניים

בעוד האש בוערת בדרום, החטופים עדיין בשבי ומאות אלפי מפונים מהצפון ומהדרום מחכים לחזור הביתה, העיתונות החרדית, כפרקטיקה של הסתגרות, הייתה עסוקה בעניינים שלשמם נכנסו הסיעות החרדיות לממשלה. כך, טקסטים פוליטיים רבים שנבחנו הוקדשו למאבק על הכספים הקואליציוניים המיועדים לחרדים. הטקסט הבא מזכיר דבריו של חבר הכנסת הרב פינדרוס הטוען שהמורים החרדים לא קיבלו משכורת בגלל ההסתה נגד החרדים ומשווה בין ההוצאות על שכר המורים החרדים לבין מחירי המלחמה:

הרב פינדרוס אמר כי [...] יום אחרי יום מגיעים לוועדת כספים עם שקרים ואומרים שוועדת כספים לא מתפקדת בגלל הכספים הקואליציוניים [...] 16,000 מורים ומורות ב"חינוך העצמאי" וב"מעייין החינוך התורני" לא קיבלו משכורות אתמול בגלל אותה הסתה [...] וכשיודעים שכל הסיפור הזה הוא מקסימום, מקסימום במקרה הטוב, שני מיליארד שקל. עלויות המלחמה היומיות הן מיליארדים ליום [...] אבל עולם כמנהגו נוהג, בואו נסית נגד הציבור החרדי [...] אותה הסתה, כאילו כלום לא קרה (י' שוורץ, "ממשיכים בהסתה נגד הציבור החרדי", יתד נאמן, כותרת, 3.11.2023, עמ' 18).

מטקסט זה אפשר להסיק, בצער, שהכותב וקהלו מרגישים שהם בצד אחד של המתרס, והישראלים בצד השני. המלחמה שייכת לצד של הישראלים, והם מתקצבים אותה לפי הצורך. החינוך שייך לצד של החרדים, והם לא מקבלים את הצורך הבסיסי הזה. ומעבר לכך, החרדים סובלים מהסתה על לא עוול בכפם.

הכותבים אף ניסו להגן על שר האוצר סמוטריץ', שהיה מעוניין להעביר להם את הכסף, ויצרו בידול בין פקידים לבין נבחרי ציבור:

לא צריך להיות גאון כלכלי כדי להבין שבקמפיין המתנהל בימים אלה נגד שר האוצר בצלאל סמוטריץ' בטענה שהוא לא משחרר את הכספים הקואליציוניים לטובת צורכי המלחמה, יש מעט מדי טיעונים כלכליים והרבה מדי פוליטיקה. אותם עיתונאים שלא אהבו את הממשלה הזו בכלל ואת סמוטריץ' בפרט עוד לפני המלחמה, מתגייסים עכשיו כדי לקדם את עמדותיהם הפוליטיות הישנות

והמוכרות. [...] כספים קואליציוניים הם בדרך כלל כאלה שנבחרו הציבור רואים בהם חשיבות, ופקידי האוצר לא. לכן לאחרונים יש ענין להשאיר אותם מחוץ לבסיס התקציב, לסמן אותם כלא נצרכים, להדביק להם אות קלון של כאלה שמשרתים קומבינות פוליטיות, ולהפריע ככל יכולתם למשרדי הממשלה בעת שהם מבקשים לקבל את אותם הכספים אחרי שהם אושרו כחוק. הנה כמה דוגמאות שיעזרו לכם להבין כמה הזוי הדבר. תקציב זק"א, בסך 4 מיליון שקל, מסומן ככסף קואליציוני. נשמע לכם הגיוני? זה אינטרס פוליטי של מישהו שיהיה פה מי שיטפל אחרי אסונות? (יעקב רייניץ, "כשפקידי האוצר שולטים במדינה", המודיע, כותרת, 21.11.2023, עמ' 5).

נראה שטורים רבים הוקדשו לסוגיית הכספים הקואליציוניים ולוויכוח על עובדות ונתונים, כגון העלות של תוכנית "אופק חדש" למורים במוסדות החרדיים לעומת העלות של יום מלחמה. מעבר לצורך בבדיקת הנתונים, התבוננות מבחוץ יכולה להעלות את השאלה מדוע רלוונטי להשוות בין "אופק חדש" לבין יום לחימה – הרי אפשר להשוות גם בין עלות יומית של אחזקת בית חולים לבין העלות היומית של הלחימה. השוואה זו לא נעשתה כיוון שיש הסכמה גורפת בדבר הצורך לכלכל את שניהם. כך, גם אין הסכמה ישראלית גורפת לחלוקת כספים קואליציוניים בזמן מלחמה. אי-הסכמה זו מוסגרה בעיתונים כשנאת חרדים והשוותה לאנטישמיות ולשנאת ישראל שהתגברה בעולם אחרי אירועי 7 באוקטובר.

העיתונים החרדים הצטרפו בטקסטים אלו לימין הפוליטי, תמכו בשך האוצר סמוטריץ' ובמתנחלים, הגנו על הרפורמה המשפטית והתקיפו את השמאל ואת מערכת המשפט. ההבחנה בין פקידים לנבחרו ציבור שירתה את הדרישה לקבל את הכספים הקואליציוניים ללא ביקורת משפטית. טקסטים אלו מלמדים ששותפות האינטרסים הקואליציונית הפכה, בשלב הזה, לברית הגנה הדדית. הימין הדתי והכללי מגן בתקשורת החילונית על החרדים ועל תקציביהם, והחרדים מגינים בתקשורת הפנימית שלהם על הימין הדתי והכללי ועל הרפורמה המשפטית. טקסטים אלו מלמדים על שותפות גורל תקציבית ופוליטית בין החרדים לימין הדתי, מתוך התעלמות חלקית ממצב המלחמה שבו נתונה מדינת ישראל. בכך מנהלת העיתונות החרדית פרקטיקה של הסתגרות והתעניינות בבעיות פנים-חרדיות גם בתוך מצב המלחמה.

3.2.ג. החרדים צדיקים וצודקים

היבט נוסף של ההסתגרות החרדית הופיע בטקסטים שניתן לכנותם "החרדים צדיקים וצודקים", שתיארו מפגשים, אמיתיים או מדומיינים, בין חרדים לישראלים שאינם חרדים. מפגשים אלו ערכו מעין השוואה בין שתי הקהילות, כאשר ידם של החרדים על העליונה. בטקסט הבא השווה הכותב בין הישראלים שאינם חרדים לחרדים בתקופת הקורונה ובתקופת המלחמה:

מאורעות שמחת תורה חוללו משבר עמוק בחברה הישראלית. קריסת חומות הביטחון ונעיצת החרב בלב השלווה המדומה – הותירו את החברה בהלם טוטאלי [...] וככל שחולף הזמן, גם ברמה הפרקטית, קולות הנהי המוכרים על שיבוש סדרי היום וביטולי הטיסות לחו"ל שבים ונשמעים. מין משבר קורונה במיקרו. ואצלנו? הפך המשבר ל"בית-מדרש". ברגע אחד התמלאו הקווים במאות שיחות חיזוק, תפילות נרגשות, ושיחות מעצימות [...] קולמוסים משתברים בשאלה כמה מצוות מקיימים בזמן אזעקה, ובאיזה אופן מותר לטלטל לממ"ד וממנו. גם יוזמה חדשה של "עמוד היומי" פורצת בסערה דווקא בין האזעקות וחוסר הוודאות. [...] זה הנכס שבורכנו בו: הבהירות. שום דבר אינו יכול לבלבל אותנו [...] וכשהכל בהיר, לא מאבדים את הדעת. וגם לא את שיקול הדעת ("בהירות בתוך הערפל", יתד נאמן, יתד השבוע, 3.11.2023, עמ' 11 [בלא ציון שם מחבר]).

בטקסט ארוך זה (שכאן מופיע רק חלק קטן ממנו) השווה הכותב, פסקה אחרי פסקה, בין החילונים לחרדים. בסוף כל פסקה על החילונים שאל הכותב – "ואצלנו?" – בעוד אצל החילונים הוצג עיקר הקושי במלחמה ובקורונה כמחסור בטיסות ובכילויים, אצל החרדים הקושי היה בשיבוש לימוד התורה הסדיר. המענים החרדיים – הקפדה על לימוד התורה, אמונה ותפילה – העניקו בהירות ואפשרו התמודדות עם המצב. טקסטים רבים אחרים תיארו גם הם פגישות לכאורה של חרדים עם חילונים שבהם ביטאו החילונים את רצונם לחזור בתשובה. לדברי הכותבים, אירועי 7 באוקטובר הדגישו את הממד היהודי של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ולכן נוצר מרחב מתאים לחזרה בתשובה המונית.

ג.3. המלחמה בעיתונים החרדיים - סיכום

כפי שראינו, הטקסטים שהופיעו בעיתונות החרדית הכתובה נעו על הרצף שבין ישראליות לחרדיות ובין השתלבות להסתגרות. הישראליות וההשתלבות באו לידי ביטוי בהנכחת המלחמה, בהתנדבות ובלמוד תורה לצורך להגנה. הטקסטים על המלחמה היו דומים במידה רבה לטקסטים שהופיעו בעיתונות החילונית. הם ביטאו צער וכאב על הפצועים, ההרוגים והחטופים והלם ממחדלי הצבא והשלטון. ההתנדבות הורכבה מהתנדבות קונקרטיה, כמו תרומות של בגדים ואוכל למשפחות המפונים והגעה למאהל החטופים (בעיקר בקרב נשים), ומהתנדבות דתית־רוחנית של תפילות ולימוד תורה (בעיקר בקרב גברים).

לימוד התורה המוגבר נבע מההנחה שהתורה יכולה להגן ולהציל ("תורה מגנת ומצלא"). עם זאת, ככל שחלפו השבועות, העיתונים הגיבו לביקורת הציבורית נגד החברה החרדית. הטקסטים, שהפכו למסתגרים יותר, הדגישו שלימוד התורה חשוב למדינה לפחות כמו השירות הצבאי והדגישו את הייחודיות החרדית. נראה שאפשר אף ללמוד מהם על החשש החרדי מאידיאולוגיה של הקרבה, כזו שאינה הולמת את דימוי "העגלה הריקה" המתאים לכאורה לכל מי שאינם חרדים. בקצה השני של הרצף נמצאו הטקסטים המסתגרים – טקסטים אלו הגיבו לביקורת הציבורית על חוסר השותפות החרדית באמצעות פוליטיקה ימנית, תמיכה ברפורמה המשפטית ובמתנחלים, דרישה להעברת הכספים הקואליציוניים ותמיכה בצדקת הדרך החרדית.

T. חרדים לניצחון: מלחמת חרבות ברזל באתרים "בחדרי חרדים" ו"כיכר השבת"

בשבועות הראשונים למלחמת חרבות ברזל, האתרים החרדיים הפופולריים "כיכר השבת" ו"בחדרי חרדים" "התגייסו" לקרב.⁷ גם כאן, ההשתלבות באה לידי ביטוי בעיקר בהנכחת המלחמה ובהתנדבות. בשני האתרים הופיעו ייצוגים ויזואליים של מלחמה, עם הרבה צבע אדום, אש וכלי נשק. הכותרות הראשיות, התמונות, הכתבות, הסרטונים – כמעט הכול התמקד במלחמה. תמונות של חיילי צה"ל בפוזות מיליטנטיות, בצד קריאות להתנדבות, לאמירת תהילים ולתרומות לחיילים ולמפונים. מיעוט קטן של כתבות עסקו באירועים "חרדיים" – כגון פטירתו של הרב אזרחי

(בחדרי חרדים, 29.10.2023), תפילות בקבר רחל ודברי רבנים. הטקסטים המבטאים השתלבות זכו להיקף ולכולטות גבוהים הרבה יותר מאשר בעיתונים החרדיים. לעומתם, הטקסטים המבטאים הסתגרות היו מעטים.

1.1. השתלבות: "באמונה ובאחדות"
 הביטוי הוויזואלי הבולט ביותר להשתלבות החרדית הישראלית היה הלוגו המתחלף של "כיכר השבת". הלוגו המוכר, "כיכר השבת", אדום-לבן על רקע שחור, התחלף בדגל ישראל המתנפנף ברוח דיגיטלית, עם הכיתוב "באמונה ובאחדות". מדובר במופע חריג של דגל ישראל, סמל לאומי-ציוני מובהק, באתר חדשות חרדי. אפילו הכיתוב "באמונה ובאחדות" נבחר בקפידה. נראה שהביטוי המורכב והדו-ערכי "באמונה" – שהרי האמונה לא חייבת להיות רק בא"ל, אלא יכולה להיות גם בצדקת הדרך – מלמד על הרצון החרדי להשתלב בחוויית האחדות שהציפה את ישראל, גם אם הדגשת האמונה מתרחקת מהסיסמה "ביחד ננצח". הביטוי "באחדות" מדגיש בעיניי, יותר מכול, את הרצון של החברה החרדית (או לפחות של אנשי הדיגיטל של "כיכר השבת") להרגיש חלק מעם ישראל ומהמדינה.⁸

באתר "בחדרי חרדים" אומנם לא שינו את הלוגו, אבל הצמידו אליו את המשפט "חרדים לניצחון: הציבור החרדי נרתם למערכה". גם כאן הביטוי הרב-משמעי "חרדים" ("חרדים לדבר ה'", הקהילה החרדית, או מפחדים) העשיר את הטקסט. ניתן לקרוא אותו כהנעה לפעולה של הקהילה הספציפית הרוצה לסייע לניצחון או כאמירה שמי שחוששים שהניצחון אינו מובטח צריכים להירתם למערכה כדי לסייע.

חֲרָדִים לְנִיבְחוֹן
הַצִּיבוֹר הַחֲרָדִי נֹרֵם לְמַעֲרָכָה
לְזִירַת הַהֲתַנְדָּבוֹת שֶׁל בַּחֲדָרֵי חֲרָדִים <<

האתר החרדי הגדול בעולם
 bhol.co.il

מִשְׁפָּט ופְּלִילִים	דְּעוֹת	רֶץ בְּרֶשֶׁת	רֶכֶב וְתַחֲבוּרָה	נְשִׁים	פְּרוּמִים	בַּחֲצוֹת	פּוֹלִיטִי	חֲדָשׁוֹת
-----------------------	---------	---------------	--------------------	----------------	------------	-----------	------------	-----------

1.1.1. הנכחת המלחמה

ההשתלבות החרדית בישראליות באה לידי ביטוי גם במספר הרב של מבזקים, כתבות, תמונות וסרטונים שתיארו את המלחמה. האתרים, שבימים כתיקונם מכילים בעיקר חדשות פנים-חרדיות, אבל גם פוליטיקה ישראלית, הפכו את הסדר; רוב הטקסטים והתמונות היו "ישראלים" – חיילים, מפונים, פוליטיקאים – ומיעוט קטן נותרו במרחב החרדי הנבדל. הפרשנויות התמקדו במרחב הישראלי – למשל, ניתוחי נאום של נתניהו (שני האתרים, 26.10.2023), עדכונים מן המלחמה ופרטים על הלוויות.

2.1.1. התנדבות וגיוס

בדומה לעיתונים, גם האתרים הניעו את הקוראים לפעולה. קישורים רבים הובילו לכל מיני התנדבויות. ליד הלוגו של "בחדרי חרדים" שהוצג לעיל הופיע הטקסט "לזירת ההתנדבות של בחדרי חרדים". אך בעוד העיתונים הובילו בעיקר מיזמי התנדבות ולימוד תורה, האתרים נקטו גם פעולה משלבת ממשית. במקומות בולטים באתרים הופיעו טקסטים שקידמו תוכניות ייחודיות לחיילים חרדים. הם נקטו רטוריקה משלבת – למשל, "תוכנית קודקוד להכשרת מתכנתים למשרד הביטחון" השתמשה בפנייה המרגשת: "בחור חרדי? כך תיכנס מתחת האלונקה לא רק בשעת מלחמה!"

הכניסה מתחת האלונקה הופיעה גם באמצעות סיקור של לוחמים ולוחמות חרדים. ב"כיכר השבת" נצפתה נוכחות מרשימה (יחסית) של נשים מגויסות לצבא ולמשטרה, בכלל זה בסרטונים וכתמונות. אומנם בעבר הופיעו כמעט רק גברים באתרי החדשות החרדיים, אבל בשנים האחרונות מופיעות נשים באתר, ואפשר לראות בו תמונות וסרטונים של פוליטיקאיות, פקידות בכירות ואושיות רשת חרדיות. עם זאת, ניתן לתהות אם וכמה מקום היה לנשים לוחמות בכוחות הביטחון באתר זה לפני המלחמה. בסרטון הופיעה "הקצינה שנלחמה מול המחבלים בשדרות בשחזור דרמטי", (ישי כהן, "הקצינה שנלחמה מול המחבלים בשדרות בשחזור דרמטי", כיכר השבת, 19.10.2023), וריאיון נערך

עם חוקרת משטרה חרדית ש"בעלה נפל בקרב, אך החוקרת החרדית חוזרת בגבורה" (ישי כהן), "החוקרת החרדית שבעלה נפל בקרב חוזרת לשרת ומדברת", כיכר השבת, 28.10.2023).

מלחמה בישראל

בעלה נפל בקרב, אך החוקרת החרדית חוזרת בגבורה -
ומדברת

ישי כהן | 28.10.23

כיכר

הקצינה שנלחמה מול המחבלים בשדרות
בשחזור דרמטי | צפו

3.1.T. תורה (ותפילה) מגנא ומצלא

גם באתרים, בדומה לעיתונים, הייתה הנעה לפעולה בהיבטים המבטאים את הערכים העליונים של החברה החרדית – לימוד תורה, אמונה ותפילה – והקשר שלהם למצב החירום. כך, הקישור "מתפללים להצלחת חיילי צה"ל: לחצו לקריאת פרקי תהלים" באתר "כיכר השבת" הציג תמונה של חיילים בצווד מלא, צועדים במרחב ירוק. הוא הוביל למערכת דיגיטלית המונה את מספר הפרקים והספרים שנקראו ונקראים באותה העת. המערכת התהדרה בכותרת: "מלחמת חרבות ברזל – לוחמים, מתפללים, מנצחים!" ובאותיות קטנות יותר: "תהילים להצלחת ולרפואת חיילי צה"ל ולהשבת החטופים". בעוד הקישור "מתפללים להצלחת חיילי צה"ל" הפריד בין אנחנו המתפללים (החרדים) שמתפללים להצלחת ה־הם (חיילי צה"ל), המערכת הדיגיטלית כללה את כולם יחד – "לוחמים, מתפללים, מנצחים!". הן הלוחמים והן המתפללים מובילים לניצחון.

דמויות 100 חרדים נרצחו בביאת אצל ומתנוקים בית וסטיל משפחה מתיקה תפילות כיכר בידים (נט ארץ) נאמנה ובאחרות משפט מליטי מוזיי מעניין גרמיות דיעלר כלכלה רבב הוצר רופיי ילדות זעות כבב המפיק קאטט מוזיי

מלחמת חרבות ברזל

לוחמים, מתפללים, מנצחים!
תהלים להצלחת ולרפואת חיילי צה"ל ולהשבת החטופים

1,185	177,868	157
ספרים ונקראו	פרקים ונקראו	נקראים בעת

הוספת טמנות של תהלים <<

תפילה לזכות איתי להב בן תמר רחל

פרק פז'

(א) לבני קרח מספור שיר יסודתו בהרר קוש: (ב) אהב יהוה שער ציון מכל משכנות יקב: (ג) נבדרות פדבר בך עיר האלהים סלה: (ד) אכיר רוב וכל לודעי הנה פלשת תור עם כוש זה ילד שם: (ה) ולציון יאמר איש ואיש ילד בה והוא יכוננה עליון: (ו) יהוה יספר בכתוב עמים זה ילד שם סלה: (ז) ושרים כחלים כל מעני בך: (ס)

הולכת מרק סימח לקרות <<

מנדי גפנר סוכות לבסוח מתפללים על חיילי צה"ל יחד עם כל עם ישראל

קישור אחר, שכותרתו "צו 8 – מצב חירום", הוביל לפרסומת לאפליקציה ללימוד גמרא. 90% ההנחה על האפליקציה קושטו בגופן ירוק צבאי. תחת הכותרת "כולנו מתגייסים", הטקסט הזמין את הקוראים "להיכנס מתחת לאלונקה, ללמוד את הגמרא, לנצח את החמאס".

לנצח את החמאס,

צו 8 – מצב חירום.

כולנו מתגייסים!

השיטה הדיגיטלית שלנו תעזור לך להיכנס מתחת לאלונקה, ללמוד את הגמרא, לנצח את החמאס, לעזור לפצועים ולהשיב את החטופים הביתה. עם התוכניות המהפכניות שלנו, אתה תהפוך את הלימוד היומי שלך לדבר אפשרי!

אני רוצה לשלם עכשיו במחיר השקתו

טקסטים אלו, שביקשו להניע לפעולה דתית של לימוד תורה, תפילה ואמירת תהילים, מזכירים את "תורה מגנא ומצלא" שאפיינה את העיתונות החרדית במלחמה. בשני המקרים מדובר בעיקר בהיבט חרדי של השתלבות ובחיבור דתי למצוקה הישראלית הקשה. ואולם למרות הדמיון ישנם הבדלים בולטים. הבדל אחד הוא ברמת המדיום – האתרים, המעוניינים לשמר את הקוראים אצלם, הציעו להם לומר תהילים באמצעות האתר ולא בקריאה בספר המודפס. גם הקריאה ללימוד גמרא שהופיעה בפרסומת היא באמצעות אתר ואפליקציה. כלומר, יש כאן לגיטימציה ללימוד תורה ותפילה בכלים דיגיטליים, שכמה מהם אף דורשים חיבור לאינטרנט. ההבדל השני הוא בנימה – הנימה באתרים קראה לתפילה כמו שקראה להתנדבות. לעומת זאת, הנימה בעיתונים התחילה בהשתתפות, עברה להתנצלות ולבסוף נעשתה אפולוגטית ודמגוגית. כך למשל, באמצעות הטענה שהחרדים נלחמים ביחידה המובחרת ביותר, ולימוד התורה מגן על מדינת ישראל יותר משעושה זאת הצבא.

באתרים הופיעו גם טקסטים ששילבו בין השתלבות להסתגרות. למשל, היבטים של השתלבות מסויגת ניתן לראות בריאיון שנעשה עם הרב דוד לייבל. תחת הכותרת "אנחנו שייכים" הטקסט מצטט מדבריו:

2.1. בין השתלבות להסתגרות: "התוכנית שלנו בקודקוד"

כל הוויכוח האם להתגייס [...] בגלל שאנשים שנכנסים לשם מאבדים את [...] יראת השמיים שלהם ואת השולחן ערוך שלהם [...] ואת זה צריך לפתור. [...] למשל, התוכנית שלנו בקודקוד שאברכים הולכים ל-8200 באופן סטרילי לחלוטין, אין נשים. כשר למהדרין. יש שיעור דף יומי. יש תפילות. [...] אם חרדי רוצה זכויות, הוא צריך להבין שיש גם חובות. אם הוא לא רוצה זכויות, שיבטל את האזרחות (חנני ברייטקופף, "הרב לייבל: ישנה אמירה חשובה בהתגייסות החרדית לצה"ל", כיכר השבת, 31.10.2023).

הרב לייבל הוא מחשובי הרבנים של הקהל החרדי העובד והמשתלב, והוא מקפיד על נוכחות מרשימה בתקשורת וברשתות החברתיות (ראו מאמרה של תהילה גאדו בקובץ זה). בטקסט זה נוכחת ההשתלבות בתפיסת האזרחות, הכוללת לא רק זכויות אלא גם חובות. הביטוי "התוכנית שלנו בקודקוד" מבטאת שותפות ממשית בגיוס חרדים לצבא. ההסתייגות באה לידי ביטוי בחשש מפני אובדן יראת השמים וההקפדה ההלכתית שעלולה לפגוע בחרדים. הפתרון שלו מבטא הסתגרות בתוך השתלבות: מרחב סטרילי מנשים, כשר למהדרין, עם לימוד ותפילה, ב-8200 בלבד. לפיכך בטקסט זה יש מצד אחד השתלבות ממשית ושיח שמחקה את השיח הישראלי, התובע מן החרדים שותפות ומאיים בסנקציות (אין זכויות ללא חובות), ומצד שני יש בו היבטים מסתגרים.

3.1.3. ההסתגרות:
מכתבי הרבנים
 ההסתגרות החרדית הופיעה באתרים בעיקר באמצעות מכתביהם של רבנים. מכתבו של הרב דב לנדו, מנהיג הציבור הליטאי, שנכתב בכתב יד, נסרק והופיע ככתבו וכלשונו מתחת לתמונת הרב: "ידעו לומדי התורה ועמם כל החרדים לדבר השם, כי אין לנו אלא לימוד התורה [...] עזבו עזבו את משוגות ורעיונות ודמיונות לבותיכם, ושובו אל השם בתורה, לימודה וקיומה [...] וישועת ה' כהרף עין" (חנני ברייטקופף, "הגר"ד לנדו במכתב: ידעו החרדים, כי אין לנו אלא לימוד התורה", כיכר השבת, 31.10.23). מכתב דומה "נמסר מאחד מראשי הכוללים בארץ הקודש [...] מובא כאן בעילום שם לבקשתו" (ליפא גינסברג, "המתנדבים בע"מ: תפקידנו בשעה זו", בחדרי חרדים, 29.10.2023).

המכתב התחיל בתיאור "העם היושב בציון בכלל, ומגיני ויושבי עוטף עזה בפרט, חוו התקפה רצחנית וברברית", והמשיך בתיאור ההתנדבות החרדית

”מתנדבים חרדים עמוסים במשלוחים של מאכלים ומאפים, שנאפו והתבשלו על ידי נשים ונערות צדקניות [...] העיניים דומעות מהתרגשות ממראות האחדות, הלב מתרחב מהעזרה לזולת, והנשיאה בעול מקובלת ומוסכמת על כולם”. וכאן התחילה הביקורת -

האם זו ההתנדבות המתבקשת מבוגרי ישיבות תורניות בימי אלון? האם זה תפקידם של החרדים בימי לחימה וסכנה? [...] אנשים יקרים וטובים, בלי משים, מתנדבים לחזית אחת ומזניחים חזית אחרת [...] חזית התורה לא מספקת לדאבונינו [...] התורה וסגולתה לא מיועדת לאברכים בקבע ולבחורים בסדיר בלבד. ברית התורה שייכת לכולם בכל מצב [...] כלל ישראל זקוק לו להשלמת המכסה בימי מלחמה [...] בזמן חירום אנו זקוקים לצדיקים שכמותך שיבואו למילואים בשטחי הכינוס בבתי המדרשות.

רבנים אלו הבינו, כנראה, שהם מי שנתרו לשמור על החומה החרדית שהישראליות פורצת לתוכה. הם הבינו שישנם חרדים שבוחרים בחזית ההתנדבות על פני חזית לימוד התורה וניסו לשנות את המצב.

4.1. טיכונים האתרים
 באתרים “בחדרי חרדים” ו”כיכר השבת” הופיעה ויזואליה ורטוריקה ציונית שלא נראתה בעיתונים. דגל ישראל המתנפנף התחבר לביטוי ההירטמות למערכה. גם כאן הופיעו דיווחים רבים על המלחמה, בכלל זה התייחסות חיובית לצה”ל ואפילו לנשים לוחמות. האתרים הכילו הצעות רבות להתנדבות קונקרטי ורוחנית וסיקור נרחב של יוזמות אלו. גם באתרים הוצג לימוד התורה כהשתלבות – שותפות במלחמה ועוד נדבך בניסיון לנצח את החמאס. ההשתלבות המסויגת הופיעה בפרסומות לתוכנית קודקוד, וגם בדבריו של הרב לייבל. ניכר כאן הצורך להלך בין הטיפות – בין תמיכה בגיוס חרדים לצה”ל והדגשת החובה האזרחית לבין דרישה למרחב של סטריליות גברית וכשרות למהדרין. הקצה המסתגר בא לידי ביטוי בדברי הרבנים שביקרו את ההתנדבות וקראו לגברים להילחם אך ורק באמצעות לימוד התורה.

למעט מכתבי הרבנים, נראה שהאתרים ביטאו חרדיות ישראלית מקורית והדגישו את החשיבות של המדינה והצבא בצד ההתנדבות והתפילה. מהתבוננות באתרים ניתן להסיק בזהירות כי חברי הקבוצה המודרנית, ואפילו חברי קבוצת

"החרדים בעלי הנגיעות המודרניות" (על פי כהנר, 2020), שהיו קיימות עוד לפני המלחמה, השמיעו קול ברור. הם הסתייגו מהגישה השמרנית והמתבדלת, העזו לומר דברים שלא אמרו קודם לכן ואפילו לגייס עוד חברים לשורותיהם.

ה.

השוואה בין העיתונים לאתרים

עד כה תואר המיקום היחסי של החברה החרדית על הצייר שבין חרדיות לישראליות ובין השתלבות והסתגרות כפי שהשתקף בתקשורת החרדית בכללותה בחודשים הראשונים של מלחמת חרבות ברזל. השוואה של אופני הסיקור בין העיתונים היומיים לבין אתרי התקשורת החרדיים תאפשר ללמוד על ההבדלים בין כלי התקשורת השונים על הצייר שבין שמרנות למודרניות.

השוואה כזאת מלמדת על קווי דמיון ושוני – העיתונים והאתרים דומים בכך שבשניהם מתקיים הרצף שבין השתלבות החרדים בחברה הישראלית לבין הסתגרותם ב־ד' האמות של החברה החרדית; השוני ביניהם מתבטא בכך שהצייר שבין השתלבות והסתגרות של העיתונים ממוקם במרחב שמרני יותר מאשר הצייר שבין השתלבות והסתגרות של האתרים. יש לזכור שעיתונים אלו מייצגים את הזרמים הסגורים והשמרניים יותר בחברה החרדית, המקורבים יותר להנהגה ולמוסדות הפוליטיים, לעומת האתרים שנחשבים עצמאיים.

הדמיון המשמעותי ביותר קשור לסיקור המלחמה עצמה. הן באתרים והן בעיתונים הופיעו תמונות רבות של חיילים נלחמים, תימרות אש ועשן וסיפורים קורעי לב של משפחות הנרצחים והמפונים. אומנם דגל ישראל הווירטואלי של "כיכר השבת" לא הופיע בשער "המודיע", אבל בהבדלי סגנון טקנים הטקסטים בעיתונים ובאתרים יכלו להופיע גם בתקשורת הישראלית הכללית.

גם בעיתונים וגם באתרים הופיעו טקסטים רבים שקראו להתנדבות וסיקרו את מיזמי ההתנדבות. בעיתונים ובאתרים הוצגו מיזמים קונקרטיים וכללי-ישראליים, שעסקו בתרומות מזון וציוד, בביקור במאהל החטופים ובניחוחם אבלים. נוסף על כך קמו מיזמים של התנדבות רוחנית-דתית שאינם אופייניים לחלקים אחרים בחברה – תפילות ואמירת תהילים, לימוד תורה, קשירת ציציות וחלוקת נרות שבת.

עם זאת, יש הבדל משמעותי בין העיתונים לאתרים בכל הנוגע להתנדבות – בעיתונים, הכתבות והטורים שעסקו בה הופיעו בעיקר במוספים לנשים ("קטיפה" ו"קראט"). הנשים, בדרך כלל אימהות למשפחות גדולות העוברות

מחוץ לבית, נקראו להתנדב, ומהטקסטים הצטייר שליממה העמוסה ממילא שלהן נוספו עוד שעתיים, בעוד הגברים המשיכו ללמוד תורה. מהאתרים החרדיים עלתה תמונה אחרת לגמרי. הקישורים ומיזמי ההתנדבות הופיעו במקומות מרכזיים באתר בעמודי החדשות, קראו גם לגברים להתנדב וסיקרו גם את ההתנדבות הגברית. לפיכך ההבדלים הם גם מגדריים וגם בכולטות שקיבלה ההתנדבות.

הבדל נוסף הוא בין העיתונים לבין עצמם. בעיתון הליטאי "יתד נאמן" ובמוספיו – "יתד השבוע" (המוסף לשבת) ו"קטיפה" (המוסף לנשים) – ההתנדבויות היו חוץ-קהילתיות. הנשים סייעו למשפחות החטופים, ביקרו בכפר עזה ובמאהל החטופים בתל אביב, התנדבו עם נשות המילואימניקים וביקרו משפחות שכולות. לעומת זאת, ההתנדבות שהוזכרה בעיתון החסידי "המודיע" (בעיקר במוסף הנשים "קראט") הייתה פנים-קהילתית – חרדיות עוזרות למשפחות חרדיות. לפיכך ההתנדבות לא הייתה ייחודית למלחמה, לא יצרה מפגשים בין קהילות ולא תרמה לקירוב בין החברה החרדית לחברה הישראלית הכללית.

ברצף שבין ההשתלבות להסתגרות הופיעו טקסטים שקראו לגברים להשתתף במלחמה באמצעות לימוד תורה, אמונה ותפילה. אלו הופיעו בעיתונים וגם באתרים, ובשני סוגי כלי התקשורת "כלי הקודש" היו הנשק החרדי. ההבדל בא לידי ביטוי בנימת הדברים – בעיתונים זו הייתה מתגוננת ואפולוגטית, לעומת האתרים שקראו לציבור להתחזק בלימוד התורה והדגישו את חשיבות הלימוד לטובת המלחמה.

ההסתגרות בעיתונות החרדית הופיעה בשורה של טקסטים זועמים. אלו תקפו את השמאל, את מערכת המשפט הישראלית, את אי-העברת הכספים הקואליציוניים ואת המעורבות האמריקאית. במקביל, הם חיבקו את הימין, את המתנחלים ואת שר האוצר סמוטריץ'.

בחלק זה מוקמו גם טקסטים שכינתי "החרדים צדיקים וצודקים". טורים, כתבות וסיפורים שהוקדשו לצדקת הדרך החרדית, לתיאורי חזרה בתשובה ולהתמרמרות על כך שאחרים לא מצליחים להבין את החרדים. טקסטים מצדיקים אלו הדהדו את הטקסטים שנכתבו בשבח לימוד התורה, המגינה והמצילה, וחזרו בצורות שונות על הטענה שתפקיד החרדים במלחמה הוא ללמוד תורה ולהגן על הגבולות – של החרדיות.

לעומת היבטים ברורים של הסתגרות חרדית שהופיעו בעיתונים וקריאה להגבהת החומות, ההסתגרות באתרים יוצגה בעיקר במכתביהם של רבנים שקראו לגברים ללמוד תורה ולא להתנדב. יש לציין כי הזמן שעבר והתסכול שנבע מפסיקות בג"ץ (שורות אלו נכתבות מחדש ביוני 2024, ימים ספורים לאחר פסיקת בג"ץ שהורתה לגייס את החרדים) הובילו לטקסטים זועמים גם באתרים, אך אלו לא הופיעו בתקופת המחקר. נראה שהזמן שחלף גרם לישראלים, לא רק לחרדים, "להתרגל" למלחמה המתמשכת, ורמת הסולידריות והעזרה ההדדית ירדה. התסכול של המפלגות החרדיות מחוסר ההישגים הפוליטיים בממשלת נתניהו השישית והחששות מפני גיוס המוני של צעירים חרדים הובילו לשינוי הטון גם באתרים.

ספרים, מאמרים וכנסים אקדמיים רבים, במכון הישראלי לדמוקרטיה ובמקומות אחרים, ניסו לענות על השאלה המורכבת על הזהות הממוקפת (מבחינה סוציולוגית) של החרדים-הישראלים.

ניתן לשאול אם המקף המופיע בין החרדים לישראלים הוא מקף מחבר או קו מפריד. על פי כללי האקדמיה ללשון עברית, המקף המחבר צריך להיות צמוד למילים שלפניו ולאחריו, ובכך הוא מבטא את ההדבקה ביניהן ויוצר מרחב משותף. לעומת זאת, בקו מפריד מופיע רווח בין המילים הצמודות. הפרדה זו מבטאת קשר, אבל הקשר הזה מרוחק.

בהשאלה מסימני המקף המחבר והקו המפריד, ניתן לשאול אם הישראליות היא חלק מהותי מזהותם של החרדים הגרים בישראל או שמא היא גורם שמוביל אצלם לאנטגוניזם וריחוק. הנכחת המלחמה, גלי ההתנדבות ותיאור עוצמתם של לימוד התורה והתפילה כ"נשק" במלחמה, כפי שהופיעו באתרי האינטרנט החרדיים ובעיתונים לפחות בתחילת המלחמה, מלמדים על מקף מחבר. המתפללים והלומדים החרדים משתדלים להיות שותפים, שייכים ומגויסים למלחמה בדרכם.

אומנם אפשר לחלוק על תרומתם של התפילות ולימוד התורה להצלחה במלחמה לעומת הגיוס לצבא, וישראלים לא-חרדים רבים זועמים וכועסים על ה"שותפות" הזו, אך גם אם הזעם מוצדק, מנקודת מבט חרדית מדובר בביטוי משמעותי של התחברות לחברה ולמדינה ובהבעת שותפות עם האזרחים הלא-חרדים במשבר הגדול בעקבות 7 באוקטובר.

1. סיכום

ואולם העיתונים השמרנים ומכתבי הרבנים שהופיעו באתרים מלמדים על קיומו של קו מפריד ברור ומודגש בין החרדיות לבין הישראליות. לעומת הטקסטים שראו בלימוד התורה החרדי השתלבות במלחמה, טקסטים אחרים השתמשו בלימוד התורה כהצדקה לאי־השותפות החרדית בנטל. התמיכה בהקצאת כספים קואליציוניים בזמן מלחמה והטענות בעד הרפורמה המשפטית שתאפשר את אי־גיוס החרדים, סייעו גם הן לקיומו של הקו המפריד.

נראה שלמרות הצער, הכאב והזעזוע מאירועי 7 באוקטובר, ועל אף ההזדהות עם הכאב הלאומי, החברה החרדית הישראלית המשיכה בדרך החיים החרדית הנבדלת. לימוד התורה ועולם הישיבות נשארו מרכז החברה החרדית. השותפות בלימוד (של הגברים) ובהתנדבות (בעיקר של הנשים) המשיכה לכאורה את תפיסת השותפות המוגבלת שהייתה קיימת בחברה זו עוד לפני מלחמת חרבות ברזל.

רשימת המקורות

כהנר, לי (2020). החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

כהנר, לי ומלאך, גלעד (2023). שנתון החברה החרדית בישראל. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרידמן, מנחם (1991). החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, מכון ירושלים לחקר ישראל.

קפלן, קימי וסיוון, עמנואל (2003). חרדים ישראלים: השתלבות ללא טמיעה? מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.

Berry, John W. (1992). Acculturation and adaptation in a new society. *International Migration*, 30(1), 69-85.

Mccombs, Maxwell E. & Shaw, Donald L. (2017). The agenda-setting function of mass media. *The Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176-187.

גרפיטי, בניין כלל ירושלים (צילום: שלומית רביצקי טור-פז)

“אַנְחָנוּ נְמַלְטוֹת עִם הַפְּחָד”

התגובה השירית הנשית החרדית
למלחמה - סמן של שינוי?

צחי כהן

פרק 1.

“אַנְחָנוּ נְמַלְטוֹת עִם הַפְּחָד”: פתיחה

עיסוקי בשירה חרדית החל במסגרת קבוצת מחקר שהובלתי במסגרת המכון הישראלי לדמוקרטיה בחורף 2022-2023, שעסקה בהתבוננות באומנות הנוצרת בחברה החרדית.

עם שובי מן המלחמה הופנתה תשומת ליבי אל השירה העדכנית, שנוצרה במהלך המלחמה, בחברה החרדית. להפתעתי גיליתי כי מרבית השירה שהתחברה בתקופה זו ושעסקה בנושא המלחמה, נכון לזמן איסוף החומרים (מרץ-אפריל 2024), נכתבה דווקא בידי משוררות נשים.

1.1. השירה כסיסמוגרף חברתי

1 שולמיה אורבר, "דבר לא השתנה, ילדה", קול דממה, ירושלים: הוצאה עצמית, 2023, עמ' 5.

השירה היא כלי ביטוי גלוי לרחשי נפשו של היחיד, אך גם ניתן להיעזר בה כמעין סיסמוגרף רגיש להפליא למתרחש בחברה, בתרבות ובשיח הסובבים את המשורר או המשוררת. האזנה מדוקדקת לשפתה או למינוחיה של השירה יכולה להצביע על הלכי רוח כלליים בחברה ועל מגמות ציבוריות ופרטיות. באנקדוטה מפורסמת סיפר המשורר חיים גורי על ביקורו במצרים בשנת 1977 עם משלחת עיתונאים ישראלים לאחר ביקור סאדאת בירושלים. בקהיר הוא פגש את האינטלקטואל המצרי ד"ר חוסיין פאוזי, שאמר לו: "בששת הימים השפלתם אותנו, נשותינו בושו בנו, בנינו בזו לנו. אילו היה המודיעין הישראלי קורא את השירה המצרית שנכתבה אחרי '67, הוא היה יודע שאוקטובר '73 הוא בלתי נמנע. כל קצין מודיעין טוב חייב לקרוא שירה".²

כמובן יש מקום להסתייג מן היומרה לאבחן חברה גדולה ומורכבת כחברה החרדית, על ריבוי גוונים, באמצעות מספר שורות מנוקדות, או אפילו עשרות רבות של שירים שנכתבו בידי עשרות נשים. אין כאן סקירה כמותית מדעית או מגוון מייצג מדויק. כמו כן עצם בחירתה של אישה חרדית לכתוב שירה מברלת בינה לבין רוב הנשים החרדיות כמו מסננת דו-כיוונית: מחד גיסא רק פלח מסוים מאוד מן החברה הנשית-חרדית חשוף לאפשרות הכתיבה ושולט בה, ומאידך גיסא הכותבת מודעת לעיתים להיותה "מייצגת" ולכן מרסנת את כתיבתה או מתאימה אותה לציפיות ואינה נותנת דרור לדעותיה הרדיקליות יותר. למרות זאת ניתן לזהות מגמות כלליות חשובות בשירים, הן מן האמור בהם והן מתוך מה שלא נאמר.

1.2. שירת נשים
חרדיות: קובצי השירה
 שירת הנשים החרדיות היא תופעה חדשה מעל פני השטח, אך ותיקה למדי מתחתיו. נערות חרדיות נחשפות לשירה עברית בחלק מן הסמינרים שהן לומדות בהם, ועדויות לקיומה של שפה פואטית פעילה מבצבצות בפרסומיהן של משוררות בולטות יחידות,³ מהן מוכרות פחות לציבור

2 שירי לב ארי, "קצין מודיעין חייב לקרוא שירה", הארץ, 30.9.2006.

3 הבולטת והמוכרת שבהן היא המשוררת זלדה. דומה שזלדה, שיינא-זלדה שניאורסון מיקושבסקי (1914-1984), נחפסת כאם-המייסדת וכהשראה למעשה השירה הנשי החרדי (ואולי אף החרדי בכלל). ראו אצל צבי מרק, "אמונה ושירה בשירת זלדה", בתוך: משה הלברטל, דוד קורצוויל ואבי שגיא (עורכים), על האמונה: עיונים במושג האמונה ובתולדותיו במסורת היהודית, ירושלים: כתר, 2006, עמ' 534-555. כך למשל אומרת שירה כהן, בשירה הארס-פואטי "שיר משוררי ביותר": "חוט דָּקִיק קָטוּף שֶׁל כְּמִיָּה

הרחב אך פופולריות ומשפיעות על נערות חרדיות כמשוררת ה. תראל.⁴ בשנים האחרונות מאפשר התווך האינטרנטי פרסום אנונימי, ונשים חרדיות מפרסמות בו מכתביהן בשמן, בכינוי או בעילום שם, במסגרות חרדיות וכלליות.

לצורך כתיבת דברים אלה נסקרו שירים רבים שכתבו כמה עשרות נשים מן החברה החרדית. חלק מן השירים פורסמו בכמות וירטואליות, בעיקר בפייסבוק ובסטטוסים של אפליקציית ווטסאפ. כמה מן הכותבות הוציאו בהוצאה עצמית חוברות המאגדות את שירתן, וקבוצת כותבות התאגדה והוציאה מספר קובצי שירה בתגובה למלחמה.⁵

שולמית אורבך, המשוררת והסופרת ועורכת כתב העת "יחידה" לשירת נשים חרדיות, איגדה את שיריה שנכתבו בתגובה למלחמה בקובץ "קול דממה: שירי מלחמה", וכך עשתה גם המשוררת פייגה ווידן בקובץ "יומן מלחמה: מילים שנכתבו בדם". שתיהן פרסמו את הקבצים בהוצאה עצמית. המשוררת אילה אלבאז צירפה לשיריה שפורסמו כקופסת גלויות תחת השם הקולע "גלויות", חוברת שכותרתה "יומן (שירי) מלחמה", המשלבת פרקי יומן עם שירים.

בסקירה זו אבדוק את מידת ההתייחסות למאורעות השנה ומאיוזו נקודת תצפית היא נעשית – אישית או כללית. האם ההתייחסות מיוחדת לחברה החרדית, ובמה? אעמוד על הנאמר במפורש בשירים ועל הרמזו בהם. סקירה ראשונית זו, הממוקמת למעשה בקו התפר שבין הספרות לסוציולוגיה, תבחן את אבני הבניין הספרותיות של השירים, החומרים שמהם הורכבו, ואת הכלים הספרותיים שנעשה בהם שימוש בכנייתם, אבל בהחלט תטה אוזן גם למגמות חברתיות גלויות ונסתרות הנרמזות בהם.

נִסְפָּחָת / שְׁזוּר לְאֶרֶץ כָּל הַיָּמִים / (אֲנִי חוֹשֶׁבֶת שֶׁזֶלְזָה יְדָעָה / עַל מֵה אֲנִי מִדְּבָרָת) (מקבץ שירים: פרי עטן של מישירות מבט, ערכה רבקי לרנר, ירושלים, הוצאה עצמית, 2023, עמ' 3).

4 שמה הספרותי של הניה לאה שיף (1933–2006), משוררת ומחנכת. ספר שיריה הראשון שיח קטן פורסם בתשכ"ו.

5 חבורת "מישירות מבט", מיסודן של תרצה דרדיק ורבקי לרנר, היא חבורת נשים, ליחור דיוק שני גרעיני כתיבה המורכבים מנשים "מכל רחבי הארץ הנמנות על כל קשת החברה החרדית" כפי שהן מצייגות את עצמן במניפסט הפתיחה של פרסומן הראשון. השירים שכותבות הנשים, בדרך כלל סביב פרשת השבוע או החגים, הפכו למוקד קריאה, שיח והעברת מסרים, לתחושתן, המכה גלים בחברה החרדית. הפעילות מתקיימת בעיקר במרחבים הדיגיטליים ומעת לעת כוללת גם מפגשים פיזיים. לאחר פרוץ המלחמה פרסמה החבורה שלושה קובצי שירה: "שירי מלחמה" ו"מקבץ שירים: פרי עטן של מישירות מבט". ראו על אודות הקבוצה ופעילותה בכתבתה של ענת לב־אדלר, "שירה עזה", זמנים+, ידיעות אחרונות, 29.11.2023.

1.3. מרד מהוסה ומהוסס: כתיבה נשית, פמיניזם והזווית החרדית

על פני השטח, האישה החרדית היא עדיין "בת מלך" ש"כל כבודה פנימה", בת לאביה או אישה לבעלה, שתפקידה ומקומה משניים ביחס למקומו של הגבר במשפחה. עם זאת, בעשורים האחרונים ניכר שינוי גדול במבנה הכלכלי של החברה

החרדית בכלל, ושל התא המשפחתי בפרט.⁶ נשים חרדיות רבות יצאו לשוק העבודה והפכו למפרנסות העיקריות, ושיעור הנשים החרדיות המועסקות כמעט השתווה לאחרונה לשיעור התעסוקה של נשים באוכלוסייה הכללית.⁷ מטבע הדברים חוללו שינויים אלה גם שינויים תודעתיים ומעמדיים ביחס החברה לנשים וביחס הנשים לעצמן.⁸ אף על פי כן בתחום הליבה של העיסוק החרדי, לימוד התורה, נותרו הנשים הרחק מאחור, ובחברה החרדית כמעט אין לימוד תורה מתקדם עבור נשים ובוודאי שלא על ידי נשים.⁹

שינויים אלה ניכרים גם בהתפתחות עולמות הכתיבה הנשית, ובתפיסה עצמית המשתקפת בטקסטים שכותבות נשים חרדיות.¹⁰ בשאלה אם קיים "פמיניזם חרדי", ולמעשה אם תיתכן פילוסופית עמדה כזאת, יש לדון בנפרד ובצורה מעמיקה.¹¹ ייתכן שכתובת השירה היא אפקט של היציאה למעגל העבודה, למסגרות ולמקומות העבודה החילוניים, שלדעת חלק מן החוקרים הביאה גם להיפתחות תרבותית של נשות החברה החרדית, הכוללת גם חשיפה לרעיונות

6 דוד ספיבק, "עבודה, אינטרנט, מימוש עצמי: האשה החרדית יוצאת אל האור", הארץ, 7.1.2020.

7 שחר אילן, "לראשונה: חרדיות הגיעו לשיעור תעסוקה כמו השאר", כלכליסט, 10.2.2022.

ראו נתונים מלאים ועדכניים אצל לי כהנר וגלעד מלאך, שנתון החברה החרדית בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

8 ראו את תיאור תהליך היציאה לעבודה של נשות החברה החרדית אצל חיים זיכרמן, שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל, תל אביב: ידיעות ספרים, 2014, עמ' 298-301.

9 בתחום זה עדיין יפה כוחן של הבחנותיה של תמר אלזור, משכילות ובורות: מעולמן של נשים חרדיות, תל אביב: עם עובד, 1992.

10 יעל שנקר, "יעזרת נשים' משלך: על אפשרויות הכתיבה בחברה החרדית הנשית", מחקרי ירושלים בספרות עברית כב (2008), עמ' 88-177.

11 ראו דיון ראשוני אצל אסתי רידר אינדורסקי, ושאינן נראות: פמיניזם חרדי - המקרה של "לא נבחרות לא בוחרות", חיפה: פרדס, תשע"ח.

ולעמדות מודרניים.¹² עם זאת מחקרים עדכניים יותר מעלים את האפשרות שלמעשה האפקט מהופך, ונשים חרדיות העובדות בסביבה חילונית מתבצרות בעמדה שמרנית יותר. שינויים אלה מתנגשים עם חומת השמרנות הבצורה, במרחב הציבורי וכשיח הפומבי, ומקבעים את מקומן המשני של הנשים במרחב הציבורי, הפיזי וגם הסמלי.

בבואן להציע מודל חלופי למודל הכתיבה הגברית נתקלו הוגות פמיניסטיות בקושי להציב את עצמן בתוך המסורת וההיסטוריה של הספרות ושל האומנות.¹³ הכתיבה הנשית החרדית נמצאת בראשיתו של שלב הפמיניזם המודרני. עם זאת ניכר כי עצם מעשה הכתיבה נותן מקום לביטוי אישי, רגשי, פרטי. בניגוד ל"השקפה" החיצונית, המכתיבה את היחס "הרצוי" לכל סוגיה ונושא שבועולם, הכתיבה הספרותית והשירה בראשה פונה פנימה, אל הרגשי. ואולי אפשר להציע שהמהלך התרחש בכיוון השני: עם התעוררות ה"אני", לאור שינויי התעסוקה והמעמד, ההיפתחות לרעיונות מן החברה הכללית, זניחת אידאל הדלות הפיזית שהביאה איתה גם דלות רוחנית, התחילו להתעורר מחשבות ורגשות שמצאו את פורקנם בכתיבה הספרותית.¹⁴ מרד, אם ימצא בכתביהן של משוררות אלה, הוא מרד מהוסה ומהוסס.

התעוררות מקבילה ניכרת גם בשדה כתיבת השירה הגברית-חרדית. בין הבולטים בשדה זה ניתן לציין את חבורת המשוררים "מקום של אש"; מוסף הספרות "בין הזמנים: במה לספרות חרדית" מבית אתר "צריך עיון"; המשורר עדן אביטבול, ושני ספרי השירה שפרסם; אנתולוגיה לשירה חרדית שפורסמה במסגרת כתב העת "יהי" (2020); וגיליונו הראשון של כתב העת "מגז' (2021) בעריכת אלי שטרן ובן ציון גולדשטיין. לא זה המקום לערוך השוואות בין שתי הסוגות הקרובות אך השונות כל כך, אך כאשר יעלה צורך מיוחד בכך אציין זאת. חשוב להזכיר בהקשר זה שבעת איסוף החומר לקראת כתיבת עבודה זו כמעט לא נמצאו שירי גברים-חרדים שנכתבו בתגובה למלחמה. אף שתיקה זו אומרת דורשני.¹⁵

12 יאיר שלג, הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל, ירושלים: כתר, 2000.

13 אורלי לובין, אשה קוראת אשה, אור יהודה: זמורה-ביתן ואוניברסיטת חיפה, 2003.

14 בלה ליוש, נשות הסף: נשים חרדיות מול השינוי המודרני, תל אביב: רסלינג, 2014, עמ' 181-194.

15 בקצרה אשער כאן שתגובתם המהוססת והמושגית של הגברים הכותבים בחברה החרדית הייתה תערובת של מבוכה, אשמה, ניסיון להצדקה, ערעור השקפות, לבטים ואף

קודמותיהן של הכותבות החרדיות, משוררות תקופת ההשכלה והתחייה, אומנם לא חיו בעולם שהיה בו פמיניזם מפותח, אך רבות מהן היו מודעות למודרניות האירופית של זמנן וכך היו "סוכנות שינוי" במידה רבה.¹⁶ איריס פרוש בספרה "נשים קוראות" מראה איך הנשים שידעו לקרוא בשפות אירופיות (להבריל מהגברים...) השפיעו על החדרת רעיונות השכלה לחברה היהודית.¹⁷ ובכך מתחדדת השאלה: האם כמו הנשים במאה ה-19 גם הנשים החרדיות בימינו הן סוכנות שינוי, או שהציאה אל העולם המודרני והחשש מהיטמעות דווקא מבצרים אותן בנבדלות?

פרק 2.

"אני איני יכולה לומר הנני":¹⁸

כותבות חרדיות מתמקמות בחברה הישראלית לאחר 7 באוקטובר

נשות החברה החרדית מצאו את עצמן במוצאי שמחת תורה, עם קבלת הידיעות על אודות הטבח שהתרחש בבוקרו, מתעמתות עימות פנימי אל מול זרם הידיעות החיצוניות שריחפו באוויר עוד בשעות הבוקר, כשקולות האזעקות הרעידו

בושה על אי-השתתפות בלחימה, לצד צורך בזמן ארוך יותר להגיב כיוצרים, בעוד הנשים הגיבו תגובה רגשית מתפרצת ומיידית. את תופעת השירה החרדית תיארה בכתבתה חן ארצי-סרור, "הקול החרדי", 7 לילות, ידיעות אחרונות, 7.1.2022. לאחר תום איסוף החומר לצורך מאמר זה יצא לאור גיליון של כתב העת "יהי" ובו אוסף יצירות שירה ואומנות חזותית שיצרו (גם...) גברים חרדים. יצירות אלו כוללות עיסוק במלחמה, והן מצדיקות המייחסות וניתוח נפרדים.

16 תופעת הנשים החרדיות הכותבות ומפרסמות שירה דומה לשירתן של ראשונות הכותבות בשפה העברית, רחל בלובשטיין, אסתר ראב, אלישבע זירקובה-ביחובסקי ויוכבד בה מרים. או אולי נכון להשוותן למבשרות השירה העברית: חנה בלומה סולץ, שרה שפירא ורחל מורפורגו. הדמיון נובע מנשים המבקשות לפרוץ להן דרך ולנסח שפה בעולם שהודרו ממנו ושאותו עליהן לכבוש לעצמן. עם זאת, הנשים החרדיות, בניגוד למבשרות, כותבות בתוך עולם שמרני אך מודעות בוודאי לקיומו של עולם פוסט-פמיניסטי ולעיתים אף מסתייגות מן המטען הליברלי שהזיהוי הפמיניסטי מביא איתו. ועוד, מצבה הייחודי של האישה החרדית, אשר פורמלית מעמדה משני בתוך המשפחה ובד היא המפרנסת והמשכילה מבין בני הזוג, מאתגר את עולם המושגים הפמיניסטי ויוצר עמדה מורכבת גם בקולן השירי של נשים אלה. ראו דן מירון, אמהות מייסדות, אהיות חורגות: על ראשית שירת הנשים העברית, תל אביב: עם עובד, 1991; טובה כהן, עוגב נאלם: חייה ויצירתה של המשוררת העברית-איטלקיה רחל מורפורגו, ירושלים: כרמל, תשע"ו; טובה כהן, האחת אהובה והאחת שנואה, ירושלים: מאגנס, 2002, עמ' 21-24.

17 איריס פרוש, נשים קוראות: יתרונה של שוליות בחברה היהודית במזרח אירופה במאה התשע-עשרה, תל אביב: עם עובד, תשס"א.

18 פיגיה ווידן, "עקידה", יומן מלחמה: מילים שנכתבו בדם, ירושלים: הוצאה עצמית, 2023, עמ' 32. רוב שיריה של ווידן אינם מנוקדים.

את בתיהן. תחושות אלה היו משותפות להן ולכל אדם מישראל. מקרה כה חריף של ערעור אמונות היסוד בדבר ביטחון, עתיד והמשכיות מכריח כל אדם לבחון מחדש את אמונותיו, עמדותיו וידיעותיו.

החברה החרדית עברה טלטלה נוספת כאשר התברר לה שחומות הבידול שבנתה סביבה, חומות שהיו בחברה החרדית מי ששאלו בשנים האחרונות על תוקפן והצורך בהן, נעלמו בזמן של התרחשות קטסטרופלית. העורך המופצץ כלל גם את השכונות החרדיות, הפחד לא ידע גבולות מגזר וגם ההזדהות הרגשית הייתה ראשונית יותר מהבדלי אמונה. שירת הנשים החרדית מאז 7 באוקטובר כוללת בחינה והתייחסות לכל הממדים הללו: זהות אישית ומשפחתית, אמונה לאור מאורעות אוקטובר 2023 והפגיעה בעורך, מיקום החרדים אל מול החברה הישראלית והכאב על ההרוגים והחטופים ואף האמונה בגאולה.

2.1. "שבת בה נבחה האור":¹⁹ קושי והזדהות - יחסן הרגשי של הכותבות למאורעות 7 באוקטובר

החברה החרדית אינה עוד החברה הסגורה שהייתה בשנות ה-60 וה-70, ואולי מעולם לא הייתה באמת סגורה ומנותקת. מטבע הדברים, לאור זמינות המידע ועומק חדירת התקשורת, פעפעעו רבים ממראות 7 באוקטובר לשירים העוסקים באותו יום ובתגובות אליו, מתוך הזדהות של הכותבות עם הישראלים הסובלים,²⁰ והיכרות עם שמותיהם של החטופים וההרוגים המפורסמים. השיר "אזכרכי",²¹ למשל, עשוי ברובו מרצף שמות הרוגים וחטופים, הנזכרים אגב איסוף גופותיהם, בשילוב עם שפתו של מזמור הקינה תהילים קלז "על נהרות בבל": "עַל נְהָרוֹת עוֹטָף יִשְׂרָאֵל / שָׁם שָׁמְעֵנוּ גַם צָרְחָנוּ / בְּלִקְטָנוּ / אֶת נַעַם / וְאֶת יִצְחָק / אֶת תְּאִיר / וְאֶלְחָנוּ / [...]".

רשימת השמות הפרטיים המציגה את הנרצחים, שאת גופותיהם אוספים הדוברים (אולי אנשי זק"א?),²² כאנשים מוכרים משלבת שמות וכינויים

19 ווידן, "תחזיר לנו את האור", שם, עמ' 23. כך במקור.

20 ווידן, "סיוט", שם, עמ' 26.

21 אסתי ליסיצין, "אזכרכי", שירי מלחמה, ב, ערכה רבקי לרנר, ירושלים: הוצאה עצמית, 2023, עמ' 9.

22 במעין רמיזה כפולה למנהג ליקוט העצמות הקדום ולתפקידם של אנשי זק"א, החרדים ברובם, בימים הראשונים למלחמה, באיסוף גוויות הנרצחים.

ישראליים מודרניים (נעם, תאיר, עדי, קובי) עם שמות יהודיים קלאסיים (יצחק, אלחנן, יהודה, יונתן). שילוב זה הוא מעין המחשה לברית הדמים שבין הישראליות החילונית המתחדשת ובין היהדות. בסוף השיר נשמעת קריאה לאל לנקום את נקמת המתים: "אַדְמַת נְכַר סְפוּגַת דָּם בּוֹעֶרֶת / כִּי נָקָם יֵשֵׁב / הוּא יֵשֵׁב / וְגָאֵל אֲדַמְתוֹ עִמּוֹ". במהלך חרדי קלאסי של "גיר המקורות", מעדנת כאן המשוררת את תיאור הנקמה האיזומה המופיעה במזמור תהילים המקורי ומפעילה עליו נורמות ואידאלים של העולם החרדי המודרני ("ה' ייקום דמם של הנופלים"). קריאה נוקבת וביקורתית יותר תעלה את האפשרות שהשימוש במזמור המתאר גלות, ואולי אפילו מייסד תודעת גלות – "עַל נְהָרוֹת כְּכָל שָׁם יִשְׁבְּנוּ גַם כְּכִינוּ בְּזַכְרֵנוּ אֶת צִיּוֹן" – מבטא את המסר ש-7 באוקטובר החזיר את התודעה היהודית למצב של גלות. ואולי אף רמוזה כאן טענה א־ציונית שזוהתה עם החרדים בראשית הציונות שהמצב האידאלי הוא לזכור את ציון מרחוק ולא להילחם בתוכה.

חויית ההזדהות עם הנופלים באה לידי ביטוי גם בשיר "חייל קדוש",²³ שבו מתוארות תחושות גופניות ממש: "אֲנִי לֹא מְצַלִּיחָה לְנֶשֶׁם הַבְּקָר / בְּשִׁמְךָ / הַשָּׁם יִקָּם דָּמְךָ". הדוברת עוברת בין שלוש משמעויות של המילה "שם": היא לא מצליחה לנשום, כלומר לומר את שמו של החייל, אך גם לא למלא את מקומו, לנשום בשמו, ומאחלת מתפללת ומסכמת בתפילה ש"השם", כלומר האל, ינקום את דם הנופל.

נוכחות מאורעות אותה שבת באה לידי ביטוי גם בעובדה שרבים משירי המלחמה עוסקים בתמונות מציאותיות או בדימויים סמליים המבקשים ללכוד את הרגע ולמקד את המבט: "זוֹעֵק מֵתוֹךְ הָאֲדָמָה / מִן הַשְּׂדוֹת וְהַיְעָרוֹת / [...] / מִן הַדְּלָתוֹת הַעֲקוּרוֹת / מֵעַקְבוֹת שְׂבִילֵי הַדָּם".²⁴

עוצמתם וזוועתם של האירועים גורמות למשוררות לחפש דרכים להתגבר על הקושי לבטא את תחושותיהן במילים. כך למשל, תיאור ההיעדר במקום תיאור הזוועה נמצא בשיר "תחזיר לנו את האור",²⁵ שבו ממירה המשוררת את תיאורי הזוועה בתיאורי חושך: "הלילה ארוך ושחור [...] שבת בה ככתה האור [...] נפער חור". כך גם חוסר היכולת לתפוס את מספר הנפגעים ואת סדר הגודל של

23 אורבר, "חייל קדוש", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 28.

24 אורבר, "קול דממה", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 6.

25 ווידן, "תחזיר לנו את האור", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 23.

הזוועה. למשל בשיר "חיי שרה"²⁶ עושה המשוררת שימוש בפסוק המתאר את גילה של שרה אימנו בעת פטירתה (מאה עשרים ושבע)²⁷ ובמדרש שמצטט רש"י על פסוק זה,²⁸ ומתייחסת לפרט הביוגרפי החוזר, המטלטל, של גילן הצעיר מאוד או המבוגר מאוד של רבות מן הנפגעות: "בַּת עֶשְׂרִים / בַּת מֵאָה / בַּת שֶׁבַע / הַגִּילָאִים / הַמִּסְפָּרִים / הָאֲנָשִׁים". הפנייה לאחור אל המדרש המיתי מטעינה את מות הנרצחות בעיני המשוררת גם בהילה של קדושתה של שרה אימנו.²⁹

2.2. יְלִדָה קְטַנָּה
בְּיַד יְלִדָה גְדוֹלָה:
 זְהוּת הַיְסוּד הַאיִמְהִית

הפניית השיר אל ילדיהן היא אולי המכנה המשותף הבולט ביותר בשירת הנשים החרדיות. דומה שזהותה הבסיסית ביותר של הדוברת השירית היא אימהותה. הדוברת בשיר פונה פעמים רבות אל ילד או ילדה, בפנייה ישירה או עקיפה. הדוברת פונה אל בתה הן כאם, שברצונה לנסוך ביטחון בבתה המפוחדת מפאת הידיעות על אודות המלחמה או האזעקות המפרות את שלווה העורף, והן כחברה לצרה, החשה אף היא במצוקה שחשה הילדה.

שׁוֹב מְנַסֶּרֶת אֶת הַתְּמִימוֹת שְׁלֶךְךָ / אֲזַעֲקֶת פּוֹסֵט טְרַאוּמָה /
 עוֹלָה יוֹרֶדֶת / שׁוֹב הַנֶּפֶשׁ מִתְּכַוֶּצֶת / לְמָה הַחַיִּים הֵם לֹא דָבָר
 מוֹכֵן / מֵאֲלִיו [....] / אֶת מְצֻטּוֹפֶפֶת בְּמִשְׁתֵּי מְנַסָּה / לְאַחֵז
 בְּכּוֹחַ / בְּרִסְיִי בְּטַחֲוֹן / בְּשִׁבְרֵי אֲשֵׁלְיָהּ // דָּבָר לֹא הִשְׁתַּנָּה,
 יְלִדָה / אֲנַחְנוּ נִמְלָטוֹת מִן הַפֶּחַד / אֲנַחְנוּ נִמְלָטוֹת עִם הַפֶּחַד /
 יְלִדָה קְטַנָּה בְּיַד יְלִדָה גְדוֹלָה.³⁰

סדרי הגודל של הפחד שונים אולי, אך מהותו דומה. הילדה חווה את הפחד כשלעצמו והאם חווה את הפחד כמקושר לפחדים נוספים, אולי לעצם הקיום

26 חנה אירם, "חיי שרה", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 13.

27 בראשית כג, א: "וַיִּהְיֶה חַיֵּי שָׂרָה מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה".

28 פירוש רש"י לבראשית כג, א: "בַּת ק' כָּבַח כ' לְחֻטָּא, מַה בַּח כ' לֹא חֻטָּא, שְׁבַרֵי אֵינָה בַח עָנְשֵׁיו, אִף בַּח ק' בְּלֹא חֻטָּא, וּבַח כ' כָּבַח ד' לִפְיָי".

29 מהלך שירי דומה מתרחש גם בשיר של ורד שירה אדרי, "ואלה שמות", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 21.

30 אורבך, "דבר לא השתנה, ילדה", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 5.

ההורי. זו חוויה מטלטלת עבור הבת אך חזרה אל תוך שרשרת הדורות עבור האם. הפחד המשותף לאם ולבת מבטל במידת מה את יתרונות האם, המבוגרת האחראית, על בתה. אל מול הפחד. הכותבת, האישה החרדית, מזדהה עם הדוברת, ככל הנראה אישה מקיבוצי העוטף, הזדהות מלאה. חוויות הכותבת מתערבות בחוויות הדוברת, ילדיה הופכים לילדי הקיבוץ המותקפים.

בסדרת שירים עונה הדוברת-האם לילדיה על שאלות חושיות באשר למהותה של המלחמה ומנסה לתווך להם את המציאות.³¹ האם נעה בתודעתה משדה הקטל והקרב אל התמודדות העורף ואל השיח עם ילדיה: בְּעֵקוֹת אֵימָה / בְּשִׁקְט מְקַיֵּא דָם / שְׁשֻׁשׁ [...] לֹא לְנֶשֶׁם. שְׁהִמְחֵבְלִים לֹא / יִשְׁמְעוּ אוֹתָךְ. הֵם פֹּה בְּבֵית. אָנִי / אוֹהֶבֶת אוֹתָךְ. / בְּקוֹל דְּמָמָה דְּקָה.³² הדוברת מתווכת את חוויית המלחמה באמצעות חוש השמיעה. החוויה מטלטלת בין שיאים של רעש קיצוני "בְּעֵקוֹת אֵימָה" ל"קוֹל דְּמָמָה דְּקָה". ההרמז המקראי³³ להתגלות האל לאלהיו הנביא בהר סיני³⁴ מבקש להצביע על נשגבות הרגע, הרגע שבו חדלים קולות המלחמה, שמא זהו רגע המוות עצמו,³⁵ או רגע ההצלה הניסית.

היפוך תפקידים מגדרי מעניין מתרחש בשיר "עקידה",³⁶ שבו נוטלת הדוברת את מקומו של אב מיתולוגי, אברהם אבינו, שהאל מבקש ממנו לעקוד את בנו יצחק, והוא עונה במילת מוכנות והתמסרות "הנני". הדוברת-האם אינה מצייתת למודל המקראי ומתנגדת לו: "אני / איני / יכולה / לומר / הנני".

31 אורבך, "אמא איך נשמעת מלחמה", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 9; "אמא איך נראית מלחמה", שם, עמ' 10; "אמא איך מריחה מלחמה", שם, עמ' 12.

32 שם, עמ' 9.

33 ההרמז (אַלוּזִיָּה, allusion) הוא רמיזה מילולית או אחרת בטקסט אחד המפנה לטקסט אחר, רמיזה זו יוצרת זיקה תוכנית בין שני הטקסטים ומזמינה את הקורא לשים לב לדמיון או להבדל בין שני הטקסטים.

34 מלכים א יט, יב. שם מתואר מעמד שבו מעומת אליהו הנביא עם עמדתו הקיצונית ולומד להבין שהאל מתגלה דווקא ב"קול דממה דקה".

35 אורבך, "אמא איך נשמעת מלחמה", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 9. ציטוט זה, שאף נתן לקובץ את שמו, הוא כותרתו של שיר נוסף המונה ומקטלג את זוועות 7 באוקטובר על פי הקולות שמשמיעים דמי הנרצחים והנחטפים לסוגיהם.

36 ווידן, "עקידה", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 32.

הדוברת מציינת כי היא "מחכה לקריאה", אולי לפנייה ממוקדת יותר אליה, אולי פנייה מנומקת, כדי שתוכל להביא את עצמה למלא את התפקיד שקיבלה עליה.

סוגת שירי העקרה בשירה העברית היא סוגה מפותחת ומוכרת.³⁷ השתמשה בה, למשל, רעיה הרניק בשירה "אני לא אקריב",³⁸ אם כי יש להעיר כאן שהרניק אכן עקרה את היקר לה מכול – בנה רס"ן גוני הרניק הי"ד, מפקד סיירת גולני שנהרג בקרב על הבפור ביומה הראשון של מלחמת שלום הגליל (6.6.1982). לעומת הרניק, המסרבת לתמה כולה, מסרבת להשתתף במעגל עקדת הבנים האינסופי, וידן מספקת וריאציה ייחודית, מעניינת. היא אינה מתנגדת לעצם העקרה, היא אינה מסרבת ישירות לפניית האל, אלא רק מדווחת כי לה עצמה טרם בשלו התנאים המאפשרים את אמירת "הנני", כהיענות לדרישת האל. העניין הוא בכך שהדוברת מזהה פער בין העמדה הדתית המסורתית של היענות בכל מחיר, לבין יכולותיה האישיות, הנובעות מעולם הרגש הפנימי-אימהי שלה, ובמובן זה חוזרת ותופסת את מקומה המסורתי של האם המיתולוגית, שרה, שעל פי המדרש התנגדה לעקרה בבקשה לגונן על בנה.³⁹

הקושי של האימהות שאכזבו את ילדיהן בכך שלא הצליחו לספק להם הגנה והרצון לשקם את ארון הילדים בהורים וביציבות החיים באים לידי ביטוי בתמונה שמציגה עידית ליכטנפלד ב"שיר ערש": "חָטְפוּ אֶת הַיְלָדָה / שְׁבִתוּכִי / בְּצֵעוּ בָּהּ זְמָמָם / וְהִיא / מִמְשִׁיכָה לְהֶאֱמִין / בִּי / שְׁאֲשַׁחֲרֶר אוֹתָהּ".⁴⁰ הילדה הפנימית, המייצגת את האמון והתמימות, נחטפה על ידי הפורעים. היא נותנת אמונה בדוברת, המייצגת את החלק היציב, הבוגר והאימהי, שתשחרר אותה, אולם אין לה היכולת לעשות זאת.⁴¹

37 בנושא זה עסקה בצורה נרחבת רות קרטון-בלום, סיפור כמאלת: עקדה ושירה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2013. שירים ודברי הגות על העקדה ניתן למצוא גם בילקוט שערך אריה בן גוריון, אל תשלח ידך אל הנער: שירים ודברי הגות על העקדה, ירושלים: כתר, 2002.

38 רעיה הרניק, "אני לא אקריב", שירים לגוני, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1983, עמ' 9.

39 נתחומא וירא כג, פסיקתא דרב כהנא פרשה כז, אחרי מות.

40 עידיה ליכטנפלד, "שיר ערש", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 15.

41 אפשרות נוספת, לנוכח סיפורי הזוועה על אודות החללות הפורעים בנשים הרות, היא ש"הילדה שבתוכי" היא העוברית הנרקמת בבטן אימה, ואולי הכוונה מטפורית: חטיפת העתיד, הילדים שיכולים היו להיות.

תמונה כללית יותר משורטטת בידי אלבאז בשירה "מביך לשאול".⁴² במענה לבקשה לשרטט "מפה / של אהוביך", היא "[...] מְנַחֶמֶת בְּמִפָּה / שְׁשֶׁרְטָטוּ חֲמֹשֶׁת יְלָדֶיךָ / טְבִיעוֹת שְׁמָנִיּוֹת עַל שְׁמֹלְתֶךָ". הדוברת מתנחמת במה שנוטר לה – אותות אימהותה, טביעות השומן שהשאירו ילדיה על שמלתה. היא מזהה עצמה עם קרוביה המשתתפים בלחימה או סובלים מהשלכותיה. זהותה מורכבת בצורה דומיננטית מאימהותה באופן המשתיק כל זהות אחרת. קריאה ביקורתית יותר עשויה לראות בתשובתה של הדוברת דווקא מענה הפוך שלפיו ילדיה שלה קרובים ומוגנים, סמוכים לשמלתה, כי אינם משתתפים בלחימה ואינם נמצאים במרחבי הסכנה המאיימים על אהוביהן של אימהות אחרות.

השירים מתמודדים לא רק עם הקושי לשקם את אמון הילדים, אלא גם עם מצב האימהות החטופות שאינן יכולות לספק לילדיהן שיר ערש ואף צרכים בסיסיים יותר: "בשבי החמאס / אין חפצי מעבר / או מבוגר שילחש / יהיה בסדר";⁴³ "וְהַלֹּאִי אֶתָּה מְרַגֵּשׁ / יְדֵי הָאֲרָכָה / מְעַרְסֶלֶת / פֶּסֶת יְלָדוֹת סְדוּקָה".⁴⁴

שירת הנשים החרדיות מעלה לכל רוחבה זהות אימהית־נשית מגובשת ודומיננטית. הדוברות בשירים איתנות באימהותן, גם אם מאורעות הזמן מאתגרים את יכולתן להסביר את העולם לילדיהן ולגונן עליהם באופן מלא. זהות זו מרכזית כל כך שגם כלפי חוץ, כלפי קורבנות המלחמה, הן חשות קשת רגשות שמקורם ב"ארגז הכלים" האימהי־הרגשי. זהותן האימהית מתעוררת אל מול הזוועות והסבל שהן חשות, שאינם מאפשרים להן להתעלם ולתפקד בשגרה. ואולי ניתוב הבנת המציאות הקטסטרופלית אל הזהות האימהית מחציץ את קשיי ההתמודדות הפנימיים של המשוררות עם התמוטטות הנחות היסוד של עולמן ונעשה כך לדרך התמודדות.

42 אילה אלבאז, "מביך לשאול", יומן (שירי) מלחמה, הוצאה עצמית, ירושלים, 2023, עמ' 11.

43 ווידן, "מה שלומך ילד", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 37; "שיר ערש", שם, עמ' 49.

44 אסתר עטיה, "שיר ערש לילד בשבי", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 22.

2.3. "אֶלֶף תּוֹרֵי דָם":⁴⁵ נושא המעסיק מאוד את המשוררות ששירתן האני החרדית וחדירת העורף. חדירת המלחמה אל תוככי האוכלוסייה המלחמה לעורף האזרחית שחייתה באשליית ביטחון ואף בניתוק מאפשרות המלחמה והפגיעה באה לידי ביטוי במספר רבדים. הרובד שמתואר באופן הבוטה ביותר הוא האיום הפיזי, המגולם בקול האזעקות שנשמעו בכל הערים והיישובים הישראליים בימיה הראשונים של המלחמה, החל מן השבת של שמחת תורה, ולא נחסכו גם מתושביהם החרדים.

רובד אחר של חדירת המלחמה אל החיים הוא, כפי שראינו, תודעת הילדים, שגם אם לא נחשפו למלוא היקף הזוועות ופרטיהן, קלטו את עצם האיום שבאפשרות ההפצצה והמלחמה. מעבר לכך מצוי הרובד של ההזדהות עם הנפגעים, החטופים וההורים השכולים. כל אלה נוכחים מאוד בשירי המשוררות החרדיות, והן מגיבות בהם בעוצמה ובמרוכז על התפרצות האלימות אל תוך חייהן.

כך מתארת אסתי ליסיצין בשירה "בוקר"⁴⁶ תמונה ובה ילדות, ככל הנראה חרדיות, הולכות לבית הספר, אולי ממש עם חידוש הלימודים אחרי פרוץ המלחמה בעת שאיום הטילים עוד היה נוכח בערי ישראל, ואת מחשבותיה לאן ירוצו להסתתר במקרה שתישמע אזעקה. בשיר מתערכת שגרת ארוחת הבוקר עם אמצעי הגנה דתיים-מיסטיים וגם אימהיים-רגשיים: "יְלָדוֹת בְּדָלַת / שוֹתוֹת קָפָה שוֹתוֹת שׁוֹקוֹ / עַל עֲרֻכָּה / תְּהִלִּים / נְשִׁיקָה". אך כל ההכנות האלה, הכוללות גם את ה"ערבה", אמצעי מיסטי להגנה או אזכור לקינה,⁴⁷ אינן מצטרפות לכדי רגיעה של ממש, ולכן האם מציידת את בתה גם ב"פְּתָק אַחֹר / 'חֲשֵׁשָׁה לְצֵאת מֵהַבֵּית בְּשׁוֹרוֹת טוֹבוֹת'". חוסר היציבות הרגשית של הבת ("חששה לצאת מהבית") נתפס במצב הבלתי שגרתו כהסבר לגיטימי לאיחורה לבית הספר.

45 שירה בהריר, "אנלוגיה", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 12.

46 אסתי ליסיצין, "בוקר", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 5.

47 תהילים קלז, ב: "עַל עֲרֻבִים בְּחֹכָה תְּלִינִי בְּנִרוֹתֵינוּ".

כך גם בתיאורי ההיערכות האזרחית בעורף בסדרת שיריה של אורבך "אמא איך"⁴⁸: "בְּמִדְפֵּים רִיקִים בְּסוּפֵר בְּשִׁשִּׁיּוֹת / מִים. בְּחַתוּלִים. בְּמִטְרָנָה. בְּמִזוֹן / יָבֵשׁ וּמְשֻׁמֵּר. הַכֵּל בְּחֶדֶר הַמָּמָ"ד / סֵתֶם הַנְּחִתֵי שָׁם, יֵלֵד. אֵל תִּדְאָג".

זווית אחרת של היחס שבין העורף האזרחי וההתגייסות לעשייה אזרחית לבין אימי הטבח מספק שירה של המשוררת שירה בהריר "אנלוגיה"⁴⁹. הדוברת מתארת את התור הארוך של תורמי הדם שהצטרפה אליו ("אֲנִי מֵס' תִּשְׁעַ מְאוֹת אֲרִבְעִים וּשְׁתַּיִם בְּתוֹר / מְחֻכָּה שְׁבַע שָׁעוֹת כְּדֵי לְתַרֵּם דָּם"), ורק בצאתה מכה בה הקשר בין תרומת הדם להקזת הדם, המקבילה למעשה להקזת הדם בעת הרצח: "אֶלֶף תּוֹרְמֵי דָם / זֶה כְּמוֹ אֶלֶף נְרַצְחִים / וְהִדְעַת לֹא תוֹפְסֵת". הפעולה האזרחית אינה מרגיעה את הדוברת אלא מערבת אותה יותר בהמחישה את ממדי הטבח. מהלך שירי דומה, הכורך תרומה אזרחית עם הפנמת האימה מומחש בשיר "רק את החטופים" של ורד שירה.⁵⁰ בשיר מופיע דיאלוג בין מפונה לאישה המבקשת לתרום. להצעה להכין קינוחים לשבת היא מסרבת: "אֲנִי מְקַנְחַת אִפִּי וְדִמְעָתִי / שׁוֹב וְשׁוֹב בְּדָרְכַיִם", ואת ההצעה לתרום קינוחים היא דוחה באמירה: "אֲנִי צְרִיכָה רַק אֶת הַחֲטוּפִים". גם כאן בולט מצד אחד הרצון הכן לפעול מן העורף לטובת המפונים, ומצד שני – חוסר התוחלת של המאמץ האזרחי להועיל תועלת של אמת ולהתקרב קרבה של אמת לצורכי הנפגעים. הקינוחים אינם עוזרים לכאב האמיתי, ובכך מוצג אין אונים של העורף מול צורכי החזית.

מעבר לזעזוע הכללי בחברה הישראלית לנוכח תופעת החטיפות, היקפה העצום חסר התקדים והאכזריות הרבה שבה בוצעו, דומה שמעשה החטיפה נוגע בעצבים חשופים של הכותבות כאימהות, כנשים וכמי שחשו עצמן מוגנות בעורף, שהוכח כפרוץ. הכותבות פונות אל החטופים והחטופות בפנייה ישירה, מדמיינות

2.4. "למדתי שאפשר להתגעגע / לאנשים שלא הנרתו": ההזדהות עם החטופים והנעדרים והאבל על חללי צה"ל

את עצמן במקומם, מנסות לתהות על חוויית האימהות לילד חטוף ומרבות לתאר את רגעי החטיפה עצמם. רגשות הדאגה המתעוררים בהן מפתיעים אותן כשהן מוצאות עצמן כותבות, מתגעגעות ומזדהות עם אנשים שבמציאות

48 אורבך, "אמא איך", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 9-13.

49 בהריר, "אנלוגיה", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 12.

50 ורד שירה, "רק את החטופים", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 41.

הרגילה לעולם לא היו פוגשות בהם, שחייהם נבדלים מאוד מחייה של אישה חרדית, כפי שמבטאת זאת ווידן: "למדתי שאפשר להתגנע / לאנשים שלא הכרתי / געגוע שנוכח כל רגע / לאחים שלא ירעתי".⁵¹

שיריהן של הכותבות עוסקים לא רק בהן ובעולמן הנבדל אלא בחברה הישראלית כולה, בבעיותיה ובחיי החטופים. כך, עוסקת אילה בריטמן, בשירה "בפרומו",⁵² בהשוואה הכואבת בין המאמץ המרוכז שהושקע בעבר בחיילים שבויים בודדים ובין היקף התופעה הנוכחית: "בְּפָרוֹמוֹ / תַּחַת שְׁלוֹשׁ רְגָזָה הָאָרֶץ / וְחָיֵל חֲטוּף אֶחָד / נִדָּד שָׁנָה מֵעֵינֵינוּ".⁵³ מתוך התייחסות ישירה לפסוקי ספר משלי קובעת המשוררת כי אירועים קודמים כגון חטיפת גלעד שליט או שלושת חטופי צה"ל בהר דב,⁵⁴ ושמה אלה שלושת הנערים שנחטפו בגוש עציון,⁵⁵ לא היו אלא קדימון לאירועי אוקטובר 2023. עוצמת הסערה הציבורית, הלחץ התקשורתית והקמפיינים שליוו את פרשות החטיפה האלה טלטלו את החברה הישראלית. על כך שואלת הדוברת: "לְכֶמָּה רְסִיסִים / עוֹד / אֶפְשָׁר / לְהִתְרַסֵּק".

הזדהות עמוקה במיוחד מעוררים חטופים ספציפיים כמו אורי מגדיש, ששחרורה הביא לזרם של שירים המוקדשים לה,⁵⁶ וכן דמותה המיוחדת של שירי ביבס, שנחטפה עם ילדיה הרכים בזרועותיה,⁵⁷ וסיפור גבורתו של החייל ענר שפירא הי"ד, שהוקדש לו קובץ שירים מיוחד מבית "מישירות מבט".

51 ווידן, "געגוע", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 41.

52 אילה בריטמן, "בפרומו", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 4.

53 טור זה הוא הרמז למשלי ל, כא: "פַּחַת שְׁלוֹשׁ רְגָזָה אֶרֶץ וְתַחַת אֶרְבַּע לֹא תוּכַל שְׂאֵת". ודומה שהמשוררת רומזת בצטטה את ראשית הפסוק גם לסופו, כמעין משפט תנאי: אם תחת שלושה רגזה הארץ, הרי במספרים הרבה יותר גדולים ודאי לא תוכל שאת.

54 ב-7 באוקטובר 2000 הרג ארגון חזבאללה שלושה חיילי צה"ל: בנימין (בני) אברהם, עדי אביטן ועומר סואעד, שני לוחמים מחיל ההנדסה הקרבית ונהג מבצעי, בעת פעילות סיור צבאי לאורך גדר המערכת באזור הר דב, וחטף את גופותיהם. ראו רונן ברגמן, מדינת ישראל תעשה הכל: הקרב החשאי על השבויים והנעדרים, כנרת זמורה-ביתן, 2009, עמ' 87-92.

55 גיל-עד שָׁעָר, נפתלי פרנקל ואיל יפרח נחטפו ב-12 ביוני 2014 על ידי מחבלי חמאס מחברון. גופותיהם אותרו לאחר 18 ימי חיפושים.

56 למשל: אורבך, "אורי", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 15; ווידן, "קומי אורי", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 27; פייגי וולקו, "אורי בעשן", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 24.

57 חסי טובין, "כתום שיזרח", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 23; אסתר עטיה, "שיר ערש לילד שבשבי", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 22.

בניגוד למצופה ממי שמחוץ לחברה החרדית, חברה שבניה ככלל אינם מתגייסים לצבא, עסוקות הכותבות החרדיות בחללי צה"ל, מכירות את סיפוריהם, לעיתים לפרטי פרטים, ומרגישות הזדהות עמוקה עימם, עם קורבנם ובמיוחד עם אימותיהם. הזדהותן עם הלוחמים, אפילו בסיטואציות הקרב, מגיעה עד כדי היכולת לשחזר חוויה חושית ממש של נוכחות בשדה הקרב.⁵⁸

דוגמה להיכרות מפורטת כזו עם צה"ל וכוותיו הוא שירה של חסי טובין, "יחידה אחת",⁵⁹ העשוי כולו מארג של שמות יחידות צה"ל: "נח"ל נובע של נשמות / הותיר דמעות משיטות / 13 ו 669 מספרים / שורות שורות של אמיצים". חטיבת הנח"ל הופכת לנחל נובע, הדמעות המשיטות רומזות ליחידת שייטת 13, ושורות האמיצים מתייחסות למחנה שורה.

מפתיע לגלות כי בשירת המשוררות החרדיות חיילי צה"ל שנפלו זוכים למעמד קדושה, בלי קשר לאורח חייהם קודם מותם. כך למשל בשירה של ווידן "אזכרה",⁶⁰ האורג ישן בחדש ומתכתב ישירות עם פיוט הקינה "אלה אזכרה" המופיע בתפילת יום הכיפורים בנוסח אשכנז ומאדיר עשרה רבנים, "הרוגי מלכות", שמתו על קידוש השם בסרבם להיכנע למלכות רומי העתיקה.

אזכרה

אֵלֶּה אֲזַכְּרָה וְנַפְשֵׁי עָלֵי אֲשַׁפְּכָה (עשרה הרוגי מלכות) /
 בראותי את להט החרב מתהפכה / בשומעי את להב הברזל
 מתוכה / בקוראי קומי מתוך ההפכה / בשיטוטי בתוך
 החשכה / בחיפושי אחר ארוכה / מצאתי יגון ואנחה // חנון
 הביטה ממרומים / תשפכת דם הצדיקים ותמצית דמים /
 תראה בפרגודך והעבר כתמים / אל מלך יושב על כסא
 רחמים.

הדוברת עושה שימוש בפסוקים העתיקים כדי להסביר את השם המודרני "חרבות ברזל" – להט החרב המתהפכת שעל שערי גן העדן יחד עם להב הברזל. היא קוראת לאל להביט מכיסאו על "תשפכות דם הצדיקים" ומזהה את חללי המלחמה ואת קורבנם עם הצדיקים שבצדיקים, אלה שאת קורבנם

58 כך בשיריה של אורבר: "קול דממה", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 6; "אמא איך נראית מלחמה" (שם), עמ' 10; "קולות" (שם), עמ' 14.

59 חסי טובין, "יחידה אחת", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 63.

60 ווידן, "אזכרה", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 7.

הגדול מעלה עם ישראל בתפילת יום הכיפורים כדי שהאל ימחל על עוונותיו וירחם על בניו. העובדה שהמשוררת נוטעת את ההווה בעבר המיתי מאפשרת לה לראות בחיילי צה"ל, ואולי אף ברוקדי פסטיבל נובה בחג ובאנשי הקיבוצים, שווי ערך לעשרת הצדיקים שמתו על קידוש השם, ובהם הכוהן הגדול, רבי עקיבא ואחרים.

רבים מן השירים מתייחסים למות החייל מן הזווית האימהית. כך בשירה של אורבך "הותר לפרסום":⁶¹ "הֵתֵר לְפָרְסוּם / שֵׁיִשׁ לוֹ פָּנִים וְעֵינַיִם רְכוּת / וּשְׁפָתַיִם / שְׁלֵא / וְאִמָּא שָׂרָק רוֹצֵה לְחַבְקוֹ / לְהַנִּיחַ רֵאשָׁה בְּחִיקוֹ". פתיחת השיר, כמו כותרתו, מפנה למטבע הלשון הרשמית של דובר צה"ל "הותר לפרסום", שהייתה כבר לסימן מזעזע עבור מאזיני וקוראי החדשות. בניגוד לפתיחה המתייחסת אל הנופל כחייל במערכה קשוחה, ההמשך הוא מנקודת התצפית האימהית, בציור החייל כילד רך בתמונת פייטה.⁶² עלם יפה, כמעט נשי, שהיחס אליו הוא של חיבוק ורוך, שבהיפוך תפקידים רוצה האם להניח ראשה בחיקו.⁶³

מעבר להזדהות עם אִם החייל ההרוג מביעה המשוררת גם חרדה וזעזוע מכמות ההרוגים, מקצב הגעת הבשורות הקשות ומן התחושה שמדובר בזרם בלתי פוסק. בשירה "המוות הזה"⁶⁴ מתארת אורבך תחושה של שטף, של הצפה שאין היא יכולה לעמוד בה: "הַמָּוֶת הַזֶּה לֹא מְסַפֵּיק לְהַגְלִיד / צוֹמַח כְּבָר מוֹת חֶדֶשׁ / מוֹסִיף וְעוֹלָה".

חשבון הנפש החרדי, שהיינו מצפים לשמוע מנשים הכותבות על הנופלים וחשות בכאב נפילתם, אך בניהן ובעליהן אינם משתתפים בלחימה ובקורבן הדמים, אינו מופיע כלל בשירי הנשים החרדיות. עם זאת, פער זה אינו מונע מהן להזדהות עם אימהותיהם של הנופלים ולחוש צער וכאב אותנטיים על מותם. הזדהות זו נובעת ממקום אישי ורגשי, אך גם ממקום דתי, והנופלים

61 אורבך, "הותר לפרסום", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 16.

62 פייטה (באיטלקית: Pietà; רחמים) הוא שם כולל ליצירות אומנות שנושאן הוא הצגת מרים המערטלת את בנה ישו המת לאחר שהורד מן הצלב. ראו על אודות תמונה זו כסוגה בפני עצמה באומנות אצל William H. Forsyth, *The Pietà in French Late Gothic Sculpture: Regional Variations*, New York: The Metropolitan Museum of Art, 1995

63 מעניינת במיוחד השורה "שפתיים שלא", שרומזת אולי למשהו מעין "שפתיים שלא ידעו נשיקה", רמז קלוש ונדיר לכתיבה ארוטית במקצת המבלבלת בין אם לאהובה.

64 אורבך, "המוות הזה", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 21.

זוכים לכינויים של קדושה ומעוררים פנייה לאל שינקום את דמם,⁶⁵ ואף תפילות לשמירתם.⁶⁶ דומה שיכולת ההזדהות הנשית אימהית שלהן מובילה אותן אל מעבר להסתייגות המוכתבת על ידי הממסד, השומר בדרך כלל את הקדושה לתורה וללומדיה.

2.5. לְגַאֲלָהּ יֵשׁ רִיחַ
שֶׁל אֶבֶק:⁶⁷ כְּתִיבָה
עַל אַחֲרֵית הַיָּמִים
 האסכטולוגיה היהודית, חזון אחרית הימים, נוכחת ומפותחת באומנות יהודית בכלל ובטקסטים עבריים בפרט זה אלפי שנים. נושא הגאולה המתקרבת כתוכנית מעשית או כישועה עתידית היה מקור נחמה בעיתות צרה,⁶⁸ ומקור למהפכות שנויות במחלוקת בהיסטוריה היהודית העתיקה והחדשה.⁶⁹ בהיותן חלק ממסורת זאת, גם המשוררות הנידונות תופסות את האירועים מתוך מסגרת מחשבתית זו. כך למשל עולה סוגיית הקמתו של בית המקדש השלישי, המשמש סמל לתקווה ולגאולה. בשיר "מחשבה יוצרת"⁷⁰ מתארת הדוברת את החיילים שחזרו מהקרבות ואת פדויי השבי ששבו בריאים ושלמים לבתיהם: "מְנִיחִים רְגְלֵיָם / עֵיפֹת עַל סֶפֶה בְּסֶלֶוֹן", ואומרים: "הֲיֵתָה מְלַחְמָה וְאֵינָנָה וּבֵית / שְׁלִישֵׁי כְּבָר יוֹרֵד עַל הָהָר, / רְאִיתָ?".

תמונת הביתיות הריאלית נקשרת באמונה שבית שלישי ירד בנוי⁷¹ מוכן ומנחם מן השמיים. כך גם אצל חמוטל אופמן, בשיר "רק רגע",⁷² המתאר שידור

65 אורבר, "חייל קדוש", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 28.

66 ווידן, "שמור על חיילינו", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 42-43.

67 אסת' ליסיצין, "לגאולה", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 26.

68 רבקה בליבוים, "עקבות משיחך ובעקבות משיחא: עיון לשוני", בתוך: אהרון ממן ורבקה בליבוים (עורכים), ספר זיכרון למוריה ליבזון: מחקרים במדעי היהדות, ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"א.

69 גדי שגיב, משיחיות יהודית בעת החדשה: משבחי צבי ועד הרבי מלובביץ', רעננה: האוניברסיטה הפתוחה (מהדורה פנימית), 2019.

70 חמוטל אופמן, "מחשבה יוצרת", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 6.

71 דעה זו מבוססת על דברי אחת מסוגיות התלמוד שמוזכרת בה אפשרות שבית המקדש ייבנה באופן ניסי, פתאומי ומהיר, ובניגוד לכללים המקובלים בהלכה. ראו סוכה מא ע"א; בבא קמא ס ע"ב.

72 חמוטל אופמן, "רק רגע", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 37.

חדשותי שנקטע לטובת הודעה מיוחדת: "וְהָיָא תַּחֲזֹר פְּעָמִים, וְתִשְׁפָּשֵׁף עֵינַיִם / כְּשֶׁתֵּאמַר: 'בֵּית יוֹרֵד מִהַשָּׁמַיִם / אֲנִי לֹא מֵאֲמִינָה'".

ברובד הגלוי, המניפסטי, זהו תיאור עתידי של מעמד הגאולה השלמה, העושה שימוש בציטוטים ובאמונות לגבי רגעי הקץ של ההיסטוריה כפי שתוארו במקורות ובאמונות עממיות, ובכך נותן פשר, אולי, לסבלות ההווה כחלק מ"חבלי משיח". בקריאה חתרנית ניתן לשמוע הד של פקפוק בתיאור הכורך מציאות תקשורתית חילונית עם אסכולוגיה דתית, אבל דומה שברובד העמוק ביותר עושה המשוררת מינוף לחוויה שחוותה בעת שנקטעו מהדורות חדשות במהלך ימי המלחמה לטובת התפתחויות חיוביות פתאומיות כגון מבצעי שחרור החטופים, כדי לצייר לעצמה בצבעים ובמונחים ריאליים כיצד תישמע בשורת הגאולה. המלחמה הופכת להיות חוויה שאיננה כולה שלילית, אלא קטסטרופה המזמנת גם "רגעי גאולה" המזכירים כי כשם שאירועים קטסטרופליים יכולים להתרגש ללא כל התראה, בניגוד למהלך העניינים המצופה, כך גם שינויים פתאומיים לטובה אפשריים. ברוח זו עורכת המשוררת את המציאות לטובה בשיר "אילה חסון"⁷³, שבו היא מכניסה לפיה של השדרנית, שבישרה באוקטובר 2023 על שחרורה של התצפיתנית אורי מגדיש, גם שמות של חטופים משוחררים נוספים: "הֲלֹאֵי לֹא אֶצְלִיחַ לְצַעֵק / כִּי תֵאָרֵךְ לִי הַרְשִׁימָה"⁷⁴.

תיאור הגאולה העתידית, הסופית – ביאת המשיח – במונחי המשבר הנוכחי, מלחמת חרבות ברזל, חוזר על עצמו גם בשיר "ככר הדמעות"⁷⁵. גוף השיר המתאר "אור עצום שֶׁלֹא מִן הָעוֹלָם", שזור בפסוקים רבי משמעות משיר השירים, למשל "אֵיכָה דוֹדֵי חֲמֶקֶת עֲבַרְתָּ נִפְשִׁי יֵצְאָה בְּדַבְרְךָ פִּתְאוֹם"⁷⁶, וכך, בעוד כותרת השיר רומזת למקום קונקרטי הקשור למציאות העכשווית, מתאר גוף השיר את ביאת המשיח בלשון מיתולוגית הלוקחה מן המקורות הטעונים ביותר. נראה כי התממשות הגרוע ביותר בכיכר העיר, בתוך המציאות, מאפשרת

73 בלימי זונאבנד, "אילה חסון", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 33.

74 תמונת גאולה פתאומית כזאת משרטטת גם רבקי לרנר בשיר "היינו כחולמים", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 55. הופעת הגאולה מתוך עיסוקה של המשוררת במציאות ובשמות נפגעה מאוזכרת גם בשירה של אורבך, "בלילה חלמתי ש", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 30.

75 אסתי ליסיצין, "ככר הדמעות", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 38.

76 למעשה, המשוררת אורגת כאן יחדיו את שני חלקי הפסוק: "פִּתְחֹתֵי אֲנִי לְדוֹדֵי וְדוֹדֵי חֲמֶק עָבַר נִפְשִׁי יֵצְאָה בְּדַבְרֹ בְּשִׁטְתֵּיהֶו וְלֹא מִצְאָתֵיהֶו קָרָתֵהוּ וְלֹא עָנְנִי" (שיר השירים ד, ו).

דווקא לדמיין את התממשותם המקבילה של הטוב ביותר, הנשגב והמקווה.⁷⁷ ייתכן שכדי להסביר את הזוועות נזקקת הכותבת לראות בהן את מלחמת גוג ומגוג. אם בעקבות האירועים תבוא הגאולה, הדבר נותן משמעות ואולי הצדקה לשבר הנורא. לא רק תקווה לשמוע טובות במתכונת החדשותית שבה התרגלנו לשמוע רעות יש כאן, אלא ניסיון ליצוק משמעות תאולוגית לרוע ככזה שמבשר את הטוב.

פרק 3.

"וְיָבוּ נְבוֹטִים רַק שִׁירִים קְצָרֵי שְׁאוֹת קְצָרֵי נְשִׁימָה"⁷⁸ לשון השיר - האישה החרדית בתוך הטקסטים המסורתיים

הכותבות החרדיות נטלו לעצמן את קולן. בלי לבקש רשות או לעבור הכשרה, הן התקבצו יחד או יזמו בצורה אישית את הפנייה אל השירה כאפשרות ביטוי. במובן מסוים הן פועלות על פי

3.1. נטלו לעצמן את קולן: טקסט, שירה, חרדיות

שמועה של שירה ולא כותבות בתוך מסורת שירית. הן מכירות את פיוטי התפילה, משהו מן המדרש והתלמודים, את עולם ההלכה, וחשופות לאפס קצה של השירה העברית, המולחנת והמושמעת מעל גלי האתר, אבל לא למלוא המסורת של 150 שנות שירה עברית חדשה. הנשים החרדיות כותבות מגששות את דרכן בלא רקע ובלא הדרכה. לעין ביקורתית מנוסה יכולה שירתן להיראות לעיתים ראשונית, אפילו גמלונית. עם זאת, דווקא ההתעקשות לכתוב, גם אם הכתיבה מסורבלת, וההיצמדות למוסכמות שאבד עליהן הכלל מלמדות על עוצמת הרגשות המניעים את הנשים לכתובה, מעבר למחסומי תאוריה, רקע ושפה.

77 ושמה יש כאן הד למדרש המפורסם בבבלי, מכות כד ע"ב: "שוב פַּעַם אָחַת הָיָה עוֹלֵין לִירוּשָׁלַיִם, פִּינּוּ שְׁהִגְעוּ לְהַר הַצּוֹפִים קָרְעוּ בְגָדֵיהֶם, פִּינּוּ שְׁהִגְעוּ לְהַר הַבַּיִת כְּאִו שׁוֹעַל שְׂפָצָא מִבַּיִת הַדָּשִׁי הַדָּשִׁים, הִתְחִילוּ הוּ בּוֹכִין וְנִבְּרָי עֲקִיבָא מְצַחֵק", שעיקרו החובנה שכשם שהחגשמה נבואת החורבן, חתגשם גם נבואת הנחמה.

78 בלימי זונאבד, "ז'אנר", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 10.

השירה היא קודם כול צורה. שורות קצרות, מילים מנוקדות. השירה היא בחירה לשאת קול בצורה מובנית, עם חוקים או נגדם, במסגרת מוסכמות ומתוך אתגורן. השירים מקטעים את המשפט הדבור בפסיחות, מחזירים למילים את מצולולן בחרוז, ומארגנים את המציאות בטורים ובבתים.

הפנייה לשירה כסוגה היא כשלעצמה אמירה ובחירה. המשוררת מבקשת לומר דבר מה על המציאות, לחלץ ממנה משמעות, להגיב אליה ברובד רגשי ולא רק לתאר ולסכם אותה. נשים חרדיות, כקבוצה או כחידות, הפונות לכתובת שירה טוענות טענה על המציאות ועל השפה. אל מול מציאות חריגה, קיצונית, מאיימת ומפרקת, מבקשת המשוררת מזור במילים, או לכל הפחות תוהה על אפשרות זו. כוחה של המילה השירית הוא גם בהיותה ריפוי וביטוי לכותבת וגם אפשרות ביטוי מדומיינת למתים.

עצם הפנייה לשירה ככלי ביטוי היא בחירה הדורשת בדיקה. השירה היא אחת האומנויות האינטואיטיביות, הבסיסיות, הזמינות והנגישות ביותר. לשם יצירתה לא נדרשים סטודיו או חומרי גלם, מרחב פעולה או אפילו קהל צופים, אלא רק כלי כתיבה או הקלדה ורגעים אחדים של ריכוז. אומנם כתיבת השירה כתופעה חברתית נוטה להתרחש בחבורות ובקבוצות כתיבה ודיון, אולם תיתכן גם יצירה יחידנית. הפנייה לשפה, להתמקדות בלשון ובבעיותיה, למטפורי ולסמלי, היא נטייה יסודית של האדם הרגיש למילה. השכלה או היכרות מוקדמת יכולות לשפר ולשכלל את כלי השיר, אולם דומה שכתובת השירה כמעשה תגובה יסודי למציאות נובעת מן הנפש עצמה, דרך מסננים קלושים ביותר, תרבות שיח, אוצר מילים ו"ארון ספרים" שהכותבת מתייחסת אליו. זהו מעשה אומנות פשוט, המבטא במילים ספורות וישירות טלטלות פנימיות ומתעד בזמן אמת ניסיון להכיל ולמלא את הבלתי ניתן להכלה: פחד, ייאוש, אובדן, שאלות אישיות נוקבות.

התרבות היהודית והתרבות החרדית בתוכה הן תרבויות מילוליות מאוד שמעניקות מרכזיות לטקסטים, למילים ולהקשבה עמוקה. אומנם הנשים אינן עוסקות בכך בצורה אינטנסיבית כמו הגברים לומדי התורה, אולם בדורות האחרונים גם הן נחשפות לפרקטיקת היסוד של ההקשבה למילה והכבוד העצום לטקסט בלימודיהן הפורמליים, כמו גם בתפילה, בשמחות משפחתיות, בדרשות פומביות ובשולחן השבת.

3.2. "וְאֵיךְ זֶה אֲנִי [...]" הנשים הכותבות שירה בתגובה למלחמת חרבות ברזל בחודשיה האחרונים של שנת 2023 מרבות לעסוק במילה, בשתיקה, בחוסר היכולת לבטא את התחושות ובפנייה לשירה כמזור: "וְאֵיךְ זֶה אֲנִי מְחַפֶּשֶׁת תְּבוֹת / מְחַפֶּשֶׁת מְלִים / וְאֵיךְ זֶה יוֹנָה מְחַפֶּשֶׁת עָלִים / הָעוֹלָם מְבוּל".⁷⁹ בעולם שנחרב כולו, הדוברת מדמה את עצמה ליונה ששלח נוח ושבה עם עלה זית טרף בפיה. זוהי היונה הנמצאת כבר בדרכה, ברגע שבו טרם מצאה הוכחה פיזית לשקט ולגאולה האפשריים. המילים, יכולת הדיבור השירית, הן ראשיתה של ההבראה מן המבול שהפך את עולמה של הדוברת, והיא תוהה על עצם האפשרות של הפנייה לחיפוש מזור-המילים תוך כדי המבול.

כך למשל מתארת הדוברת את כתיבתה בשיר העוסק בעצם הבחירה, ושמה האילוין, לכתוב שירה:⁸⁰

כָּל הַקִּיץ יִדְעָתִי / בְּחֹרֶף אֶכְתֹּב פְּרוּזָה. / הָעֲנָנִים וְעוֹרְקֵיהֶן
הַנִּרְדָּרְדִים שֶׁל הַשֶּׁמֶשׁ / רֵיחַ הָאֲדָמָה הַמְּכָה / יִצְמִיחוּ בִּי
גְבוּרִים וְזִירוֹת. / עֲכָשׁוּ / גִּשְׁם חֶזֶק מְרֻטֵיב אֶת הָרְחֹבוֹת /
הַתְּאוּרָה עֲמוּמָה בְּאֶפֶן פְּנִטְסֵטִי / וְרֵיחַ הָאֲדָמָה / מְכָה. / יֵשׁ
גְבוּרִים, יֵשׁ זִירוֹת / וְכִי נֹבְטִים רַק שִׁירִים קְצָרִי שׁוֹרוֹת קְצָרִי
נְשִׁימָה.⁸¹

רצון הכותבת היה לעבור בחורף לכתיבת פרוזה, לעולם של "גיבורים וזירות", אולם מאורעות סתיו 2023 הציפו אותה בעודף עלילתי, במציאות חיים קיצונית, ושללו ממנה את הרצון ליצור דרמה חדשה על גבי המציאות הדחוסה.

כוחה של המילה השירית כריפוי וכביטוי לכותבת וגם כאפשרות ביטוי מדומיינת למתים באה לידי ביטוי בשיר העוסק בזכרו של רס"ן שאולי גרינגליק הי"ד. גרינגליק, שנהרג ב-26 בדצמבר 2023, התפרסם כשהתמודד בשלבי הפתיחה של תוכנית הריאליטי המוזיקלי "הכוכב הבא לאירוויזיון 2024", אולם פרש כשנקרא למילואים כדי שיוכל להשתתף בקרבות ברצועת עזה. בשיר "עד אחרי

79 יוכבד אבצן, "לא מוצאח מנוח", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 5.

80 בכך ממקם עצמו השיר בסוגה הארט פואטיקה, כינוי ליצירה העוסקת בתהליך היצירה עצמו, ומודעת לו.

81 בלימי זונאבד, "ז'אנר", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 10.

השיר"⁸², המוקדש לזכרו, תוהה אורכך: "האם יִדְעֶתָ שֶׁתִּשְׁרֵר עַל קִבְרְךָ / הַפְּתוּחַ / האם יִדְעֶתָ שֶׁתִּשְׁרֵר בְּהֶסְפְּדֶיךָ מוֹל / הַרוּחַ / תִּשְׁרֵר אֶל יְדִידְךָ שְׁנוֹתָרוּ בְּלִבְדָם / שִׁירְךָ נוֹגֵעַ לֹא נוֹגֵעַ בֵּינָם".

המשוררת מתארת את מותו של זמר ששיריו הושמעו בהלווייתו שלו, אולם מעלה את אפשרות חיי הנצח של המשורר המונצח בשיריו. מוסכמה ספרותית חוזרת זו, תיאור המשורר כמי שיכול למוות בכוח שירו, היא צורת יסוד בתרבויות רבות, למן סיפור המיתולוגיה היוונית על אודות הנגן אורפאוס, הפודה את אאורידיקה אהובתו מן השאול בכוח שירתו,⁸³ ועד למספיד התלמודי בר קיפוק, שגילה לרב אשי עוד בחייו מה יהיה שיר ההספד שיאריך ימים מעבר לחיי המוספד, רבינא: "אם בְּאַרְזִים נִפְלָה שְׁלֵהֶבֶת – מֵה יַעֲשֶׂוּ אֲזוּבֵי קִיר?".⁸⁴ במודע או שלא במודע נענית כאן המשוררת לצורה זו.

המשוררת מתארת את השר לאחר מותו, אך מדברת גם על כוחו של השיר לגבור על המוות. במציאות רוויית מוות, הפנייה אל השירה כסוגה היא לא רק קריאת תיגר על החידלון, על אפשרות יכולת התיאור של המילה, אלא גם תקווה לנצחיות – אם לא נצחיות חיי האדם, הרי זו פנייה להישארות האומנות אחרי כלות הנפש.

בשירי המשוררות החרדיות העוסקים במלחמה קיים גם עיסוק בהתעוותות השפה. המציאות שהתעוותה, פריצת סקלת הנורמליות והביטחון האישי, התפרקות תחושת המוגנות, אוזלת היד וחוסר היכולת להסביר במילים רגשות ומראות מטווח חריג כל כך אל מול השגרת, כל אלה מזמנים לאדם הרגיש למילה עיסוק נחוץ ודחוף בשפה ובגבולות יכולת ההבעה שלה.

3.3. "זִוְעֵק מְתוֹךְ הַאֲדָמָה": עִיּוּת הַשִּׁפָּה, עִיּוּק בשירה

82 אורכך, "עד אחרי השיר", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 24-25.

83 גוסטב שוואב, אליים וגיבורים: סיפורי המיתולוגיה של היוונים ושל הרומאים, תרגום: חנה לבנת, אור יהודה: דביר, 2007, עמ' 56-58; Charles Segal, *Orpheus*; The Myth of the Poet, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989

84 מועד קטן, כה ע"ב. לחולדות ביטוי זה וגלגוליו ראו יעקב אדלר, "אם בארזים נפלה שלהבת": לגלגוליו של מאמר במדרש ובפיוט", תרביץ נג (ב) (תשמ"ד), עמ' 296-303.

בקומת הבסיס עוסקים השירים בחוסר היכולת של השפה לבטא את המציאות. כך למשל בשיר "קול דממה"⁸⁵ מתארת הדוברת את קול הדממה הבוקע מן המציאות עצמה. שרידי הפרעות והפגיעות שנחרטו ברובד המציאות הבסיסי ביותר, זה שמעבר להכדלי האמונות בין כותבת חרדית לאנשי הקיבוצים וחוגגי פסטיבל נובה, זועקים בדממה. לדממת המציאות החרבה מצטרפת האילמות של השפה לתאר את מלוא הכאב: "זועק מתוך האדמה / מן השדות והיערות / מחדרים ספוגי אימה / מן הדלתות העקורות / מעקבות שבילי הדם". הזעקה הדוממת, זעקת דמו של הבל,⁸⁶ המחליפה את קולות הזעקה שנשמעו בחלל בעת התרחשות הזוועות, היא עדות לחוסר יכולת ההשפעה של השפה ואפילו של הזעקה הטרום-שפתית שקולה "זועק ונאלם / זועק ונעלם".

אוזלת יכולת ההבעה מצריכה אמצעי תיאור חדשים. בשיר "חלולה"⁸⁷ מופיעים שני כלים לשוניים וחזותיים גם יחד להמחשת התפרקות השפה או הצורך לחזק אותה כדי שתביע את מלוא עוצמת החוויה. הכלי הראשון הוא שתיקה, השמטה, העלמה של שמו הלועזי של החודש שבו התרחשו המאורעות. במספר מקומות בשיר כאשר מבקשת הדוברת לומר מתי התרחשו הדברים, היא אומרת רק "בשבועה ל' בלי לציין את שמו הלועזי של החודש, כמקובל.

הכלי שני, החזק יותר, הממחיש את התפרקותם של אמצעי התיאור המקובלים הוא העיצוב הגרפי של אותו שיר. עיצוב זה פורש את המילים "כבתה" ו"פלתה" במדורג כלפי מטה כדי לתאר את השפעתו על הדוברת באופן שבו לא יוכלו המילים לעשות זאת.

תְּנוּעַת הַנֶּפֶשׁ כֶּ

בְּ

תְּ

ה

בְּשִׁבְעָה לְ

כְּנָפִים שְׂבוּרוֹת מְטָלוֹת בְּאֵיזֵר.

85 אורבר, "קול דממה", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 6.

86 בראשית ד, י.

87 אורבר, "חלולה", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 26.

סוג אחר של התפרקות השפה והעיסוק בה נמצא בשיר "טבח",⁸⁸ המתאר בדומה למסורת הספרותית-יהודית של האנשת עולם האותיות,⁸⁹ כיצד האותיות המרכיבות את המילה "טבח" מתקבצות יחד: "קִפְצָה ט' / רְאשׁוֹנָה / לְאַחֲרֶיהָ הַתְּבַצְרָה ב' / וְח' סָגְרָה אֶת הַסְּפּוֹר / הִפְלֵ בְגִלְלֵ חח'". באמצעות משחק צלילים משלבת הכותבת בין המחאה הציבורית הדורשת לאתר את ה"אשמים במחדל" לבין טענות המטיפים הדתיים המחפשים את החטא שהביא לאסון הנורא ("הפל בְּגִלְלֵ ח' " הנשמעת מצלולית כמו המילה "חטא"), והכול בתוך מסורת ספרותית ששורשיה בעיסוק הקבלי-מיסטי במרכיבי היסוד של העולם – אותיותיו. הכותבת מבקשת לפרוץ את ההסברים האוטומטיים-דתיים ולחזור לשורש השיבוש שבמציאות, ולשם כך היא מפרקת את המילה ממשמעותה ומעבירה אותה למרכיביה היסודיים של השפה הכתובה – לאותיות. כך מאבדת השפה את משמעותה כמתארת את המציאות וצוברת משמעות אחרת, של צירופי אותיות טמירים.

התפרקות אחרת של השפה חווה המשוררת בשיר "תהליכים".⁹⁰ החריזה בשיר עשויה כולה מילים לועזיות המשובצות בקצב הולך וגובר בתוך השיר. לכאורה טוען השיר כי השליטה של גורמים רבי עוצמה, כגון האו"ם והאקדמיה, בשפה ובתקשורת מאפשרת להם לעצב את התפיסה המוסרית של המציאות כרצונם, בלי להתחשב בעובדות. שורת הסיכום של השיר מפנה למהותה האמיתית של המלחמה, לדעת המשוררת: מלחמתו של עם ישראל על עצם קיומו ולא רק על הטריטוריה, ארץ ישראל: "וְעַם קָטָן נִלְחָם עַל חַיָּו לֹא עַל טְרִיטוֹרְיָה / בְּלִי פְּרִיבִלְגִיָּה / לְשָׁנוֹת טְרַמִּינולוֹגִיָּה".

הצעה לכיטוי מצומצם ומקוצר מזמינה את הקורא להפנות את תשומת ליבו אל השפה, ה"טְרַמִּינולוֹגִיָּה", ובקריאה לאחור לשים לב שהשיר כולו "צבוע" בלועזית. על ידי הפרזה זו ("אֶקְדְּמָה מְלֹאָה בְּדִיִּסְאִינְפּוֹרְמִצְיָה") עוסקת המשוררת בנקודה שבה שימוש מוגבר בלועזית מעקר את הדיבור עצמו מתוכנו ומחליש את הזוהר ויכולת העמידה של דוברי העברית. ייתכן שיש כאן אף

88 עידיה ליכטנפלד, "טבח", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 10.

89 תיאור מעין זה נמצא במדרש על האל"ף המערער על היותה של הבי"ת האות הפותחת את התורה (בראשית רבה א, י); במדרש האותיות בהקדמת ספר הזוהר (ספר הזהר, הקדמה ו, כג); ושנים מאוחר יותר בשירי הילדים של נתן אלתרמן "מעשה בפ"א סופית" ו"מעשה בחיריק הקטן" בתוך: ספר הַבְּהָהּ המזמרת, תל אביב: מחברות לספרות, 1958, עמ' 26-32, 47-56, בהחאמה.

90 שינדי סדובסקי, "תהליכים", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 34.

קריצה מבקרת לכיוון הלהג האקדמי המסבך את השפה עד כדי חוסר מובנות, ואולי אפילו חוסר תוכן של ממש.⁹¹

בתרבות העשויה מילים, המתמקדת בקריאה ובפרשנות כמעשה מרכזי, שממנה הן מודרות, נטלו לעצמן הכותבות את הזכות ואת האפשרות להשמיע את קולן. הכלי שבאמצעותו בחרו לעשות זאת הוא סוגת השירה, המזמינה, כמעט מעצם מהותה, לעסוק במה שמחוללת השירה בשפה. תשומת לב מופנית גם לאוזלת השפה, לעיוות המילה והמשפט ולפער שבין המילים ובין המציאות.

למרות הגישה המסורתית, אפילו השמרנית, לשירה, משתמשות הכותבות לעיתים באמצעים השוברים את המסגרת ובכך מביעות את תחושתן לגבי שבירת המציאות הנורמלית.

ככלל נתפסים האמצעים הספרותיים, ובראשם החרוזה והמשקל, כמאפיינים שירה "מסורתית". במסורת מרידתו המהדהדת של נתן זך ושל ממשיכי דרכו בכתיבה האלתרמנית, נוטים משוררים ישראלים מודרניים למעט בהפעלת אמצעים כובלים ולכתוב כתיבה חופשית יותר. למותר לציין כי ישנם יוצאים מן הכלל רבים לשתי ההכללות הללו, שכן משוררים רבים כתבו בחרוז חופשי עוד לפני זך,⁹² ויצירות מחורזות ושקולות הולכות ונוצרות גם בימים אלה.⁹³

האמצעי הספרותי-פואטי הנפוץ ביותר בשירת הנשים החרדית הוא הפסיחה. קטיעת הרצף התחבירי בסוף הטור השירי אגב מעבר לטור הבא, הבונה מתח או הפתעה, יוצרת כפל לשון, שוברת ביטוי מוכר או מאיטה את הקריאה⁹⁴ נפוצה

91 ואולי אף קריצה לאנטישמיות בקמפוסים בעולם המלאים בדיסאינפורמציה, שנחשפו בתחילת המלחמה. ראו ויקי אוסלנדר, "הקמפוסים בארה"ב הפכו לזירת התגוששות במאבק על התודעה הציבורית", כלכליסט 14.10.2023.

92 ראו בנושא זה את רשימת הביקורת של אריאל הירשפלד, "נרקיט כדחליל", תרבות וספרות, הארץ, 18.2.2005. הביקורת נכתבה על הגיליון הראשון של כתב העת "הו!" ועל דברי הפתיחה של עורכו דורי מנור, שהביע שאיפה לחדש את הכתיבה הסילבו-טונית.

93 כך ברבים משירי כתב העת "הו!"; בחלק מיצירתה של המשוררת בכל סרולאי; ובספריהן המחורזים במסורת פושקין של מאיה ערד, מקום אחר ועיר זרה, תל אביב: חרגול, 2003 ושל עופרה עופר אורן, מה קרה להגר באילת, תל אביב: כנרת זמורה ביחן, 2023 – ספר שזכה בפרס אופיר.

94 על אודות הפסיחה, הגדרתה ושימושיה השונים ראו עוזי שביט, "בין שורה למשפט: לסוגיית הפסיחה ורושמה בשירי ביאליק, מחקרי ירושלים בספרות עברית, ח (תשמ"ה), Harai Golomb, *Enjambment in Poetry: Language and Verse*: 49–39 מנ'

למדי בשירה זו, ברמות שונות של תחכום. כך, למשל, חותמת אילת בריטמן את שירה "בפרומו"⁹⁵ בשורה מקוטעת הממחישה את התפרקות התודעה, כאשר השורה מתרסקת כמו התודעה שהיא מתארת: "לְכֶמָּה רְסִיסִים / עוֹד / אֶפְשָׁר / לְהִתְרַסֵּק".

גם החריזה או הסטייה ממנה נושאות משמעות של התמודדות אישית עם עולם כאוטי ובלתי מובן. החריזה, החזרה הצלילית בסופי הטורים השיריים ברצף של תנועות ועיצורים, היא מסימני ההיכר הבסיסיים של השירה, אולם כאמור בשירה העברית והאירופית המודרנית הפסיק השימוש בה להיות אוטומטי ומוכן מאליו והוא אף נתפס כנחות או ילדותי.⁹⁶ למרות זאת משוררות חרדיות מרובות לחרוז בסופי הטורים או כאמצעם בצורה פשוטה או מתוחכמת.⁹⁷ השימוש התדיר בחריזה אינו מפליא בשירים הנכתבים על רקע עולם מסורתי ונורמטיבי, כאשר הנחת היסוד של החריזה היא שלעולם יש סדר ותוכנית, ושכוחו של השיר לזהות ולחקות סדר זה. עם זאת שירים יכולים להיות חרוזים בצורה אירונית כאשר הם מאתגרים תפיסה זו, או להתעקש ולהיחרז כאשר ברצון מחבריהם למצוא סדר גם במציאות כאוטית.⁹⁸

חריזה פשוטה, מאולצת כמעט, מאפיינת את השיר "פצע פתוח".⁹⁹ כל טורי השיר מסתיימים בהברה "דם", שאף צבועה בצבע אדום להדגשתה. אומנם החריזה שבה כבלה המשוררת את עצמה יוצרת שפה מאולצת ("דְּמָעָה עֵינֵם, חֵיל רַעְדָּם", שמא מתוך היענות למסורת הפיוט ומסורת הקינה הדתיות המחורזות), אולם היא שוזרת יחד את כל הזוועות המתוארות בו לכדי מסכת דמים אחת ושאלות נוקבות: "וּמִי יִרְגִיעַ לִילְדֵינוּ פֶּחַדָּם? / מִי יִגְלֶה בְּאַזְנֵנוּ סוּדָּם? / מִי יִבְטִיחַ נַקֵּם לְמַאֲבָדָּם? / עוֹד יָבוֹא יוֹם אֵיָדָם".

in Interaction, Tel Aviv: Tel Aviv University, Porter Institute for Poetics and Semiotics (Meaning and Art), 1979

95 אילת בריטמן, "בפרומו", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 4.

96 ראו עמדה שונה ומעניינת אצל דורי מנור, "על 'הווי'", הו' 1 (2005), עמ' 9-16.

97 שמעון זנדבנק, מְאֲשֵׁרִי: מדריך לשירה, ירושלים: כתר, 2002, עמ' 23-25; על החרוז בשירה בעברית המודרנית ראו רויאל נץ ומאיה ערד, מקום הטעם: מסות על ספרות ישראלית - בין צליל להיסטוריה, תל אביב: אחוזת בית, 2008, עמ' 143-171.

98 בנימין הרשב, משקל וריתמוס בשירה העברית החדשה. ירושלים: כרמל, האוניברסיטה הפתוחה ואוניברסיטת תל אביב, תשס"ח, 2008.

99 אנונימית, "פצע פתוח", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 20.

השאלות אינן מקבלות מענה בין משום שהכותבת מניחה שהתשובה ידועה מאליה – האל הוא שיענה על כל הקושיות ויביא מזור לכל הכאבים – ובין מתוך הרהור כופרני על היעדר האפשרות להסביר ולתרץ רוע כמו זה שתואר בשיר. וכך החרוז מארגן את המציאות לאחת, גם אם הדוברת אינה בטוחה במשמעותה המחרידה.¹⁰⁰

אפקט הפוך משיג השיר "קפה וניל"¹⁰¹ באמצעות החריזה החלקית: רק שורות המתחרזות עם המילים "קפה וניל", המביעות מצוקה וכאוס פנימיים ("לָפֶה צַר מְלֶהְכִיל") או חיצוניים ("וּתְרִיסִים / מְגַפִּים הָיוּ מְאֵימַת הַטִּיל"). הטורים האחרים כתובים בצורה חופשית. באופן זה מומחשות תחושות הדוברת שדווקא מוצר המותרות הייחודי, קפה וניל, יעזור לה לארגן מחדש את פנימיותה המפוזרת, יחזיר לה תחושת נורמליות בתוך הכאוס, כשם ששורות השיר המאזכרות אותו הן השורות החרוזות לעומת שאר טורי השיר שאינם חרוזים.

אמצעי מארגן קיצוני עוד יותר, אנכרוניסטי כמעט, המשוך במידת מה למסורת דתית, הוא האקרוסטיכון.¹⁰² השיר "ראש חודש כסליו"¹⁰³ ערוך באקרוסטיכון אל"ף-בי"ת מוקפד, ולפיו כל שורה נפתחת בתיאור מצבו של הלב, על פי סדר

100 השימוש בביטוי "יום אידם" מכיל מורכבות: מקור הביטוי במשנה, עבודה זרה א, א, האוסרת על מסחר עם גויים לקראת חגיהם, "אֵיִיִּהוּן שֶׁל גֹּיִם", מפתח פן ישמשו המוצרים שימכרו להם לעבודת אלילים. יום אידם הוא יום חגם של הגויים. עם זאת, משמעותו המקורית של המונח "יום איד" הוא אכן יום אבל. המשנה משתמשת בלשון סגי נהור במקום יום חג, בהיפוכו. עצם השימוש במונח משקף עולם שלם של ניכור ואיבה. ראו זאב ספראי, משנת ארץ ישראל: סדר נזיקין – מסכת עבודה זרה, כרך א, קבוצת יבנה: משנת ארץ ישראל, תשפ"א.

101 חני ולדר, "קפה וניל", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 15.

102 אקרוסטיכון (מיוונית: ἀκροστικός קיצוני + ἀσχος שורה; בלטינית: Acrostic) הוא שיטת כתיבה של שיר או פרוזה שבה ליקוט האות הראשונה של כל מילה, שורה או בית בשיר יוצר מילה או מספר מילים, שם המחבר, אותיות האל"ף-בי"ת כסדרן וכדומה. שירה המאורגנת סביב אקרוסטיכון נמצאת כבר בתנ"ך (תהילים לד, קיט, קמד, ארבעת פרקים הראשונים של מגילת איכה, משלי לא ועוד). בימי הביניים נחשב האקרוסטיכון לאחד מקישוטי השיר, וככל שהאקרוסטיכון היה מורכב ומשוכלל יותר, כך הוסיף ליוקרת השיר ומחברו. ראו Neil Adkin, "'Read the edge' Acrostics in Virgil's Sinon", *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 50 (2014), pp. 45-72

103 ווידן, "ראש חודש כסליו", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 26.

האל"ף-בי"ת, ולאחריה שורת תיאור קצרה:¹⁰⁴ "אילם הלב – כבר אין לו מילים / בוכה הלב – עולה על גדותיו מדמעות".

בתוך מסגרת הכופה ארגון קיצוני ונוקשה מבוטא במילות השיר דווקא מצב מפורק במיוחד. השיר מבטא מצוקה קיומית ממש של הדוברת, המדווחת על אובדן היכולת לתאר את מצבה במילים, תחושת אובדן וניתוק ופקפוק בעצם הקשר בין האדם לאל. רק שורות החתימה, המרמזות לשמו של החודש שבראשו נכתב השיר, הן מעין נחמה פורתא בהצהרה: "אני פה, לב. / גם בחודש כסליו". ושמה השיר מתייחס לכך ששם החודש הוא כסלו ולכן ברמת המצלול מדובר בכיסוי הלב. המסר הוא אני פה גם כשהלב מכוסה. מאמץ היתר המושקע בארגון השיר כולו סביב המגבלה החמורה של אקרוסטיכון תיאורי מצבו של הלב, מעיד דווקא על פנימיות מיואשת, מפורקת כמעט. ההקפדה על המבנה החמור של השיר אינה ביטוי לראיית המציאות כמוכנת והגיונית אלא דווקא לצורך להיאחז בגבולות נוקשים לנוכח קושי פנימי.

אמצעי ספרותי נפוץ נוסף בשירים הוא משחקי צליל ומשמעות. כך, למשל, מזועזעת הדוברת מידיעה עיתונאית שלפיה "חלק מניצולי הטבח ברעים אושפזו בכפיה", ידיעה המצוטטת בראש השיר כמעין מוטו, ומבטאת זאת בשינוי קל במילה:¹⁰⁵ "חֶלֶק מֵהֶלֶב שְׁלִי / נִצְּלָה / הֵיִתֵר בְּקִפְיָה". הדעת שאינה סובלת את הכפיה, הופכת את המילה לעמדה נפשית, לקפיאת הלב.

מתח דומה מתקיים בין כותרת השיר "מטא-אור",¹⁰⁶ לבין השורה המסיימת אותו: "לְכֹל כּוֹכֵב נּוֹפֵל / יֵשׁ צָבָא שֶׁל / שְׁמַיִם / [...] / מֵת הָאֹר". התופעה האסטרונומית, המטאור, בצירוף כפל המשמעות של הכינוי "צבא של שמיים", הזמינה הרהור פילוסופי על משמעותו של האור, המטא-אור, שהוביל לשרשרת מחשבות על מוות ואבדון שהובילו לקביעה קיומית: "מת האור". דמיון הצלילים רומז שכל שלושת הרבדים, האסטרונומי, הפילוסופי והקיומי, שזורים זה בזה בקשרי סיבה ותוצאה.

קריאה חשדנית מעט יותר יכולה להעלות את האפשרות שבביטוי "צבא של שמיים" מסתתרת גם נימה של ביקורת, בין שזו ביקורת כלפי האל, שצבא

104 ייחכן ששיר זה בנוי במחכונת המדרש "דְּבַרְתִּי אֲנִי עִם לְבִי" (קהלת רבה פרשה א, פסוק טז, א) שכולו אוסף של תכונות המיוחסות ללב ברחבי המקרא.

105 יוכבד איבצן, "חלק מניצולי", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 58.

106 נעה לוינגר, "מטא-אור", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 59.

מלאכי השמיים שלו לא הגיע לעזרת הזקוקים לו, ובין שזו ביקורת כלפי לומדי התורה, שניתן לכנותם "צבאות השם" והם מעיז צבא חלופי לצה"ל. כלומר, השיר מביע ביקורת מרומזת על כך שגם הקב"ה וגם צבא הלומדים לא הצליחו למנוע את מותו של האור.

3.4. "יִזְמַן אֶמֶת
הַפְּעִילִי אֶזְעָקָה גְדוּלָּה
מִמְקוֹרוֹת תְּרֻבוֹת
יִשְׂרָאֵל וְהַרְמַזִּים אֵלֵיהֶם
מסורת השירה היהודית הדתית מכילה מרכיב דומיננטי של הישענות על הרמזים לטקסטים קנוניים. בתנ"ך עצמו יש מספר רמיזות פנימיות שככל הנראה מבקשות ליצור זיקה בין שני טקסטים.¹⁰⁸ כך בשירת ספרד ואיטליה בימי הביניים,¹⁰⁹ וכך גם בשירה עכשווית הכוללת בוודאי את דור מייסדי הספרות העברית החדשה, שגדל ברובו על רקע חינוך דתי, דרך דור המדינה, שהיה חובב התנ"ך, ועד לחבורות המשוררים הדתיים, כגון חבורת "משיב הרוח".¹¹⁰ בעוד מרכיב זה הוא אחד מעמודי התווך ונושאי העיסוק המרכזיים בשירת הגברים החרדים, לא כך הם פני הדברים בשירתן של הנשים החרדיות. שירת הנשים החרדיות נשענת בעיקר על הרמזים מקראיים, על טקסטים מתוך סידור התפילה ועל ההלכות היום-יומית הנפוצות והמוכרות.¹¹¹ בולטים בהיעדרם בתחום זה המדרש, התלמוד, הפיוט והקבלה. הסבר ראשוני למצאי זה הוא השכלתה התורנית המוגבלת של האישה החרדית, הכוללת בדרך כלל היכרות עם פרשות השבוע, עם הלכות הבית וחגי מעגל השנה ועם סידור התפילה. אולי ניתן לזהות כאן אף הפנמה של האיסורים על עיסוקן של נשים בטקסטים ליבתיים יותר כגון התלמוד.¹¹²

107 הודיה עדי, "כיתח כוננוח", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 13.

108 כך למשל הקשר המפורסם בין זעקה עשו "יִצְעַק צְעָקָה גְדוּלָּה וּמְכָה" (בראשית כז, לד) לזעקת מרדכי: "יִצְעַק צְעָקָה גְדוּלָּה וּמְכָה" (אסתר ד, א). ראו עוד בעניין זה אצל יונתן גרוסמן, אסתר: מגילת סתרים, ירושלים: ספרי מגיד, 2013, עמ' 124.

109 עזרא פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים: מאגנס, תשס"ח, עמ' 103.

110 ראו אצל כהן, עוגב נאלם (לעיל הערה 16), עמ' 233 על אודות ההבחנה בין שיבוץ ניטרלי ושיבוץ משנה משמעות.

111 משוררות עבריות מודרניות, דתיות וחילוניות, עושות שימוש נרחב בטקסטים קנוניים כפי שהבחינה מירב מידן, "גוף האשה בשירתן של 'תלמידות חכמים': ניכוס פוליטי של טקסטים קאנוניים", עבודה דוקטור, אוניברסיטת בראילן, 2011.

112 על תוכן הלימודים לבנות ונשים בחברה החרדית ומשמעותו ראו אצל אלור (לעיל הערה 9), ובמיוחד בעמ' 83-93.

להסבר זה יש להוסיף את העובדה שחלק מהשירים שנסקרו מקורם ביצירתה של קבוצה הכותבת סביב פרשות השבוע, נטייה הקיימת גם אצל משוררות עצמאיות יותר שניהלו מעין יומן. פרשת השבוע מתפקדת כעין שרון המורה על התקדמות הזמן, אך גם מכתובי ואולי אף מנבא את מצב הרוח, את המבט המופנה אל חלוף הזמן ומאורעותיו.

מפאת היקף התופעה אמנה כאן דוגמאות אחדות בלבד מתוך קשת רחבה של הרמזים הפזורים לכל רוחב שיריהן של הכותבות החרדיות. עם זאת אציין תופעה החוזרת ברבים משירים אלה: הדוברת בשיר אינה כופפת עצמה, ברוב רובם של השירים, לפני הטקסט המקראי וסמכותו, אלא עושה שימוש בדמויות ובסיטואציה כדי לנסח אמירה אישית, לעיתים קרובות רגשית. המשוררת החרדית מנכסת לעצמה את הטקסט, תופעה אופיינית ביותר בשירת נשים, כפי שהבחינה אלישה אוסטריקר.¹¹³ ברבים משירי המשוררות החרדיות העוסקים במלחמה מסתירות המשוררות עמדה חתרנית למדי, שלפיה רגשותיה האישיים והאימהיים של הדוברת, אהבתה לילדיה, חפץ החיים שבה, מובילים אותה להכרעות אחרות מן הסיטואציה המקראית המצוטטת. אדגיש: בניגוד לתופעה נפוצה בשירה העברית-ישראלית, שבה הביקורת מופנית אל גיבורי התנ"ך ועולמם המוסרי ואל האלוהים, כאן מופנה המבט פנימה, אל נפשה של המשוררת ואל סערת הרגשות הגואה בה. היא אינה מערערת על מוסריותה של הדמות המקראית, אולם היא עצמה אינה מסוגלת להתעלות למדרגת הנכונות להקרבה של אותה דמות כפי שאולי מצופה ממנה. המשוררת מדווחת בכנות: אין בי העוז, הביטחון והאמונה המוחלטים של גיבורי התנ"ך, אני אִם, אני אישה רגישה ואוהבת. זהותי זו גוברת על תכתיבי המסורת המקראית. האישי גובר על האמוני.

כך, למשל, בנוי השיר "קול דממה" שהוזכר לעיל על הרמז תשתית מרכזי – הרצח הראשון, רצח הבל בידי קין.¹¹⁴ אורבך כותבת "זוֹעֵק מִתּוֹךְ הָאֲדָמָה / מִן הַשְּׂדוֹת וְהַיְעָרוֹת / מִחֻדְרֵי סְפוּגֵי אֵימָה / מִן הַדְּלָתוֹת הַעֲקוּרוֹת / מֵעֲקֻבוֹת שְׂבִילֵי הַדָּם". המילים "זוֹעֵק מִתּוֹךְ הָאֲדָמָה" מרמזות בבירור לאל המקראי המוקיע את קין: "מָה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אֶחָיֶךָ צִעֲקִים אֶלֵי מִן הָאֲדָמָה".¹¹⁵ הדוברת מפתחת את

113 על אודות הבחנה זו ראו טובה כהן, קול משלהן: כותבות עבריות מחוץ למסורת התרבותית ובחוכה, ירושלים: כרמל, 2021, עמ' 35–49.

114 בראשית ד, א–טו.

115 שם, י.

המטפורה של הבריאה כולה הזועקת על מעשה נטילת החיים הפורם את עצם קיומה. היא מרחיבה את הזעקה אל מרכיביה העכשוויים: מן השדות והיערות אל החדרים והדלתות העקורות. הדוברת משלבת גם הרמוז יסודי אחר, זעקת מרדכי על איום השמדת היהודים במגילת אסתר,¹¹⁶ כשהיא כותבת: "זועק אל השמים / זעקה גדולה ומרה / זעקההההההה / קול דמי התינוקות הנעימים / היתומים". פסוק זה זוכה לפרפרזה גם בשיר נוסף: "בזמן אמת הפעילי אזעקה גדולה מרה".¹¹⁷

ההקשבה הכאובה אל הפסוקים ותיוכם למציאות ולאימה העכשווית באה לידי ביטוי גם בשירה של שיינדי סרובסקי "איזה עם",¹¹⁸ שכולו התכתבות עם מזמור תהילים כג: "גם אם תלך / בגיא צלמות / לא תירא רע / כי אתה עם מדהים". באמצעות דמיון מצלולי מחליפה המשוררת את המילים "כי אתה עמדי" במילים "כי אתה עם מדהים". החלפת האל כמקור הביטחון בעם כמי שמעניק לה ביטחון היא כמעט חתרנית. מעשה מפתיע נוסף הוא החלפת הגוף הראשון "גם כי אלך [...]" ל"לא אירא", בגוף שני "גם אם תלך [...]" ל"לא תירא". קריאה ביקורתית תזהה כאן רמז מודע או שאינו מודע להכרת המשוררת בכך ש"אתם" הולכים למלחמה ו"אנחנו" לא, ולכן גם אם המשוררת מתנחמת באל, הרי החיילים, החטופים, השורדים ומשפחותיהם יוכלו להתנחם בעם המדהים. אותו פסוק עצמו שימש גם בסיס לשיר "רועי" של שירה כהן,¹¹⁹ וגם היא הופכת אותו לאמירה חתרנית, כאשר תחת הצהרת הביטחון באל מובע הפחד האישי שאינו נרגע, מסתבר, על ידי האמונה: "גם כי אלך בגיא צלמות / ארא ארא ארא". גם במצלול אנו שומעים את היעדר הרגיעה: "ערה, ערה, ערה".

לא רק פסוקים מנוכסים אלא אף סיפורים מקראיים שלמים, כמו סיפור משפט שלמה בשירה הקצר של אילת בריטמן "ללא".¹²⁰ הדוברת מציבה עצמה כאחת האימהות של הילד במשפט שלמה,¹²¹ אולם מוצאת עצמה ללא מתחרה: "ואין אשה אחרת / ואין בני החי ובגה המת / רק בגה החי ובני החי / זה בגנו / בגנו

116 "זעקה גדולה ומרה" אה בגגיו וזלבוש שק ואפר וצא בחור העיר וזעק זעקה גדולה ומרה" (אסתר ד, א).

117 הודיה עדי, "כיחת כוננות", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 13.

118 שיינדי סרובסקי, "איזה עם", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 24.

119 שירה כהן, "רועי", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 69.

120 אילת בריטמן, "ללא", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 81.

121 מלכים א ג, כב.

הַחַי / וְאֵיךְ נִדְבַר לְפָנַי הַמֶּלֶךְ / וְאֵיךְ יֵאמַר / וְאֵיךְ נֵאמַר / גְּזֹרוֹ". הַדּוּבֵרֶת, הַטּוֹעֵנֶת "וּבְנֵי הַחַי", הִיא בֵּה בַעַת גַּם הָאֵם הַשּׁוֹלַחַת אֶת בְּנָהּ אֶל הַחַיִּית, אֶל אִפְשָׁרוֹת מוֹתוֹ. אוֹלָם בְּנִיגוּד לְסִטּוּאָצִיָּה הַמִּקְרָאִית שֶׁבָּה עִמְדוֹ הַנִּשְׁמִים לְפָנַי הַמֶּלֶךְ הַחֹכֵם וּבִטְחוֹ בְּחֹכְמָתוֹ שֶׁתַּחֲשׂוּף אֶת הָאֵמֶת, בִּיטְחוֹן שֶׁאִפְשָׁר לֹאֵם שֶׁבְּנָה חַי לֹמֵר לְמֶלֶךְ שֶׁהִיא מוֹתֵרֶת עֲלָיו וּבִלְבָד שִׁיחִיה, מֵהַפְּכַת הַמְשׁוֹרֶרֶת אֶת הַמַּצֵּב הַמְתוֹאֵר בְּשָׁנֵי מִרְכִּיבִים: הָאֵם שֶׁבְּנָה חַי מֵהַסֵּסֶת לֹמֵר אֶת דְּבָרֵי אֵם הַבֵּן הַמֵּת, "גְּזֹרוֹ", וְאִינָה מוֹצֵאֶת בְּעֵצְמָה אֶת הָעוֹז לֹמֵר זֹאת. וְשֵׁמָּה מִבְּקִשְׁתְּ הַכּוֹתֵבֶת לֹמֵר שֶׁהִגִּיעָה לְרֵמֵת הַזֹּדֵהוֹת כִּה גְבוּהָה עִם אִימּוֹ שֶׁל הַחַיִּיל, הַחַי עֵדִיין, עַד שֶׁהִיא מְבִינָה לְעוֹמֵק אֶת פְּחַדֶּיהָ וְחוֹסֵר יְכוּלָתָהּ לְוֹתֵר עֲלָיו, לְשַׁלַּח אֶל מוֹתוֹ.

בְּקִרְיָאָה הַפְּשׁוּטָה, הוֹצֵאֶת הָאֵם הַנוֹסֶפֶת מִן הַתְּמוּנָה מִמְקֵרֶת אֶת הַמְּבַט בְּאֵם־ הַדּוּבֵרֶת וּבְרִגְשׁוּתֶיהָ. בְּנִיגוּד לְסִיפּוֹר הַמִּקְרָאִי אֵין כַּאֲן תַּחֲרוֹת חִיצוֹנִית, וְהַשִּׁקּוּל הַיְחִיד, הַנֶּקִי, הוּא חַי הֵילֵד וּרְגִשׁוּתֶיהָ שֶׁל אִימּוֹ כִּלְפָיו. בְּהִיפּוֹךְ מִסּוּיִם הוֹפֵךְ הַמֶּלֶךְ לְהִיּוֹת דְּמוּת מִשְׁנִית, אֵף הוּא מַעִין כִּלִּי לְחִשִּׁיפַת מִקּוּמָה רְגִשִׁי שֶׁל הַדּוּבֵרֶת בִּיחֹס לְסִטּוּאָצִיָּה, בִּיחֹס לְבְנָהּ הַחַי עֵדִיין. דּוּמָה שֶׁאִי־אִפְשָׁר שֶׁלֹּא לְקִרְוֵא מִשְׁפֵּט זֶה בְּהַקְשֵׁר שֶׁל הַמְּצִיאוֹת הַיִּשְׂרָאֵלִית. כְּמַעַט בְּצוּרָה לֹא מוֹדַעַת, הַאִישָׁה הַחֲרִדִית מִסְרֵבֶת לֹמֵר שֶׁבְּנָהּ הוּא הַחַי וּבְנָהּ שֶׁל הַאִישָׁה הַאֲחֵרֶת הוּא הַמֵּת, אֵף שׁוֹז הַמְּצִיאוֹת הַעוֹבְדֵתִית, וְהִיא מֵתְּפַלֵּלֶת וּמִקּוּוֹה וְאוֹמֵרֶת "בְּנֵי הַחַי וּבְנֵי הַחַי" וְאֲנַחְנוּ אִישָׁה אַחַת.

הַחֲתֻרְנוֹת בְּנִיכּוֹס הַפְּסוּקִים מֵתַרְחַבֶת עוֹד בְּשִׁיר "שְׁלוּשָׁה מִי יוֹדַע",¹²² שְׁבוּ מְצִיגָה הַדּוּבֵרֶת אֶת אִי־הַתְּאֵמָה בֵּין חוּוִיֵּית הַחַיִּים הַמְּצוּפָה וּבֵין זֶה שֶׁהַתְּרַחֲשָׁה. כּוֹתֵרֶת הַשִּׁיר מִרְמֶזֶת לְפִיּוֹט הַמוֹכֵר "אַחַד מִי יוֹדַע", הַמְּשׁוּלָּב בְּחֻלְקָה הָאֲחֵרוֹן שֶׁל הַהִגְדָּה שֶׁל פֶּסֶח.¹²³ עִם זֹאת תּוֹכֵן הַשִּׁיר אֵינוֹ מְתִיחֵס לְפִיּוֹט אֶלֶּא מֵתְּכַתֵּב עִם פֶּרֶשֶׁת הַקְּלִלָּה וְהַתּוֹכַחָה שֶׁבְּסִפּוֹר דְּבָרִים,¹²⁴ וּבְמִיּוֹחַד עִם הַפְּסוּק: "יִכְּכָה ה' בְּשִׁגְעוֹן וּבְעוֹרֹן וּבְתִמְהוֹן לִבֵּי".¹²⁵ בְּשָׁנֵי הַכְּתוּבִים הָרֵאשׁוֹנִים מִפּוֹרְטוֹת תְּמוּנֹת הַמִּיּוֹצְגוֹת אֶת מְאוּרְעוֹת 7 בְּאוֹקְטוֹבֵר וְאִירוּעִים מִן הַמִּלְחָמָה ("פְּתָבֶת / אֵשׁ

122 אֶסְחִי לִי־סִיֶּצִין, "שְׁלוּשָׁה מִי יוֹדַע", שִׁירֵי מִלְחָמָה, ג, עֵרְכָה רִבְקִי לֶרְנֵר, יְרוּשָׁלַיִם: הוֹצֵאֶה עֲצִמִית, 2023, עֵמ' 11.

123 רֵאוּ עַל אוֹדוֹת פִּיּוֹט זֶה וּגְלִגּוּלִיו אֶצֶל מְנַשֶׁה גִּפּוֹן, גִּילְגּוּלֵי מוֹטִיבִים בְּפּוֹלְקוֹר וּבְסִפּוֹר, יְרוּשָׁלַיִם: רֵאוּבֵן מֶס, תִּשְׁנ"ב, עֵמ' 171-203.

124 דְּבָרִים כ.ח.

125 שֵׁם, כ.ח.

על הקיר / הצילו¹²⁶. בבית השלישי, בתפנית מפתיעה הופך השיר לפרפרזה מהופכת על ברכת הכוהנים.¹²⁷ במקום מילות הברכה המסורתיות – "בְּרַכְךָ ה' וְיִשְׁמְרְךָ. יָאֵר ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ וַיַּחַנְךָ. יֵשָׂא ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ וְיִשֶּׂם לְךָ שְׁלוֹם"¹²⁸ – מופיעות המילים האלה: "יְכַף הַשֶּׁם / יִשְׁמְרְךָ / יָאֵר שְׁכָרְיוֹ אֵלֶיךָ וַיַּחַנְךָ / יֵשָׂא אוֹתְךָ / יִסְתֵּר מִמֶּךָ / מְכִין לְךָ / שְׁלוֹם".

שילוב פסוקי ברכת הכוהנים עם פסוקי התוכחה, המרת ברכת האל בהכאה, פניו בשכריו, כל אלה מביעים אי-התאמה בין המצופה, חיים מבורכים ומוארים, לבין חוויית החיים של שבר ומכה. הדוברת מבקשת בזמנית, על ידי עירוב שני הטקסטים, להצביע על הקושי שבהתמודדות עם בשורות המלחמה הקשות, אך גם להצביע על אפשרות נחמה: מכות האל הן ברכתו, דרכיו אינן מובנות לאדם, אבל כוונתו טובה ובסופו של דבר האל "יֵשָׂא אוֹתְךָ" בזרועותיו ומטרת כל מהלכי ההיסטוריה ונפתוליה להביא למאמין שלום. קריאה רדיקלית עוד יותר תפרש את השורה "יָאֵר שְׁכָרְיוֹ אֵלֶיךָ" כפשוטה ותראה בה טענה שפניו של האל עצמו שבורות. האל חסר כוח אמיתי להאיר שכן פניו נסתרות ("יִסְתֵּר מִמֶּךָ") ושבורות.

מהלכים שיריים דומים מתרחשים בשיריהן של רבות מן המשוררות. המשוררת נוטלת סיטואציה או תמונה מן הסיפור המקראי (עקדת יצחק,¹²⁹ המבול,¹³⁰ נודדי בני ישראל במדבר¹³¹) או מפתחת הזדהות עם דמות

126 דומה שורה זו מרמזה לאירוע הריגתם בשוגג של החטופים הישראלים יוחם חיים, אלון שמריו וסאמר אל-טלאקה בשכונת שג'אעיייה ב-15 בדצמבר 2023. החטופים נמלטו ושהו לבדם בבניין מגורים בשכונה. הם חלו על הבניין ששהו בו שלטים מאולחרים שעליהם כתבו באמצעות תבלינים: "SOS" ו"הצילו" – 3 חטופים". ראו יניב קובוביץ ועופר אדרת, "שלושה חטופים נורו למוות בשוגג בידי חיילי צה"ל בשג'אעיייה", הארץ, 15.12.2023.

127 במדבר ו, כב-כז

128 שם, כד-כו.

129 ווידן, "עקידה", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 32.

130 חיה שפיץ, "ימים של מבול", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 27; יוכבד אבצן, "לא מוצאת מנוח", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 5 – ראו על אודות שיר זה לעיל סעיף 3.2.

131 שירה אברזל, "עמוד ענר", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 18 – בשיר זה מצטטת המשוררת את מדרש המכילתא (שמות יד) שבו מפורטת תמונת עמוד הענן המגונן, תמונה שהיא מבקשת להשוות למעשה הגבורה של ענר שפירא הי"ד, שתפס בידיו רימונים שנזרקו אל המיגוניות במחתם פסטיבל נובה.

(פעמים רבות אימהות כגון שרה¹³² או רחל¹³³) או אף חפץ (מגורת המאור שבמשכן¹³⁴) ולעיתים אף שבר פסוק בלי להתייחס לתוכנו ("ואלה שמות"¹³⁵) ומתארת באמצעותם את הסיטואציה הנפשית שהיא מצויה בה לאור מאורעות המלחמה. מעשה זה מבקש לשרטט מחד גיסא את עוצמת התחושות ואת האפיונות התנ"כית כמעט, הדרמטיות הקיצונית של אירועי טבח 7 באוקטובר והתמשכות המלחמה. מאידך גיסא, בה בעת משורטט מתח פנימי, נסתר או מדובר, שחשות המשוררות בין רגשות ההזדהות הלאומיים או האימהיים הפרטיים המתעוררים בהן, לבין המודלים העל־אנושיים והמוחלטים שמציגים גיבורי התנ"ך וסיפוריו, ואפילו ביקורת מרומזת כלפי שמיא.

בעוד השימוש בלשון הטקסטים הדתיים טבעי למשוררות חרדיות, מפתיע למצוא בשירה גם הרמזים למקורות שאינם מתוך "ארון הספרים היהודי" הקלאסי, ומקורם בקנון הישראלי־חילוני. אומנם מדובר בתופעה מוגבלת יחסית לציטוט המקורות היהודיים, אולם דומה שמן הבחינה התרבותית היא מבשרת שינוי מרתק.

כך מתכתב השיר "שיר לאבא"¹³⁶ עם שיר הילדים המפורסם "אבא שלי", הפותח בשורה "לאבא שלי יש סולם"¹³⁷. בהיפוך מעניין בוחרת הכותבת לתאר ולשבח את קשרי עם ישראל לאלוהיו במבנה ובשפה של שיר הילדים הישראלי ("כי אבא שלי הוא הכי בעולם / ואבא שלי / אוהב את כלם / ואבא שלי הוא שומע אותי"). בחירה מעניינת נוספת היא הבחירה לערב בשיר מילים משפות זרות: שתי מילים באנגלית משולבות בשיר (befor [before], piur [pure]) ומילה בערבית (מג'נון [مجنون]). שיא היפוכי השפה והמונחים הוא בשורה החותמת של השיר: "גְלוּי וְיָדוּעַ / לְעַם יִשְׂרָאֵל / שֶׁנֶּצֶעַק בְּגֵרוֹנָנוּ / עַד / יִשְׁמַע אֵל". הכותבת מנכסת ליהדות את שמו של אביו המקראי־מיתולוגי של העם הערבי, ישמעאל, לתיאור היענות האל לתפילותיה של הדוברת.

132 חנה אירס, "חיי שרה", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 13.

133 יוכי קרני, "בפעימוח", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 24; אנונימית, "אמא בשבי", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 20), עמ' 26; אסתר עטיה, "רחל", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 28; ווידן, "איך אמא", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 21.

134 אסתי ליסצין, "זך למאור", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 27.

135 ורד שירה אדרי, "ואלה שמות", מקבץ שירים (לעיל הערה 3), עמ' 21.

136 עידית ליכטנפלד, "שיר לאבא", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 14.

137 תלמה אליגון־רוז, "אבא שלי" ראו את מילות השיר **באתר הרשמי של המשוררת**.

ההרמז המפתיע מכולם מכונן את השיר "תתפללי לטוב"¹³⁸. שיר זה מתכתב עם הפזמון "בקיץ הזה תלבשי לבן" שכתבה נעמי שמר. השיר, שנכתב ככל הנראה ב-1984 (שהייתה שנת בחירות), הוקלט במשותף על ידי צמדי הפרברים והדודאים, וזכה להצלחה גדולה. פזמון זה, המשלב בשניות אופיינית את שיח תחזית האופנה עם השדה הפוליטי של הבחירות והעולם הרומנטי של הבחירה הזוגית והנישואין, הפך לשיר מושמע ומצוטט ביותר: "בְּקִיץ הַזֶּה תִּלְבְּשִׁי לָבָן / תַּחֲשָׁבִי מִחֻשְׁבוֹת בְּהִירוֹת / [...] אֲנִי אֶכְחַר בְּךָ וְאַתְּ בִּי תִכְחָרִי [...] אִם בְּקִיץ הַזֶּה תִּלְבְּשִׁי לָבָן / וְתַתְּפַלְלִי לְטוֹב"¹³⁹.

נראה שהכותבת מזהה את החיבור בין הפזמון הקליל של נעמי שמר לעולמה, ובעיקר את השורה המסיימת את הפזמון, שהפכה להיות כותרת השיר: "תַּתְּפַלְלִי לְטוֹב". תחת התחזית הקלילה והרומנטית של שמר טוענת המשוררת את השיר באיחולים רציניים יותר: בַּחֲרֵף הַזֶּה / עוֹד נִשְׁתַּל בְּגֵן / וְיִתְבַּהְרוּ לָהֶן / כֹּל הַסְּפָקוֹת / הָאוֹיֵב יִנִּיף / אֶת דְּגָלוֹ / הַלָּבָן.

הלבן שבפזמונה של שמר צבע את שמלת הקיץ של האהובה הכלה הופך להיות צבע דגל הכניעה של האויב. ובהמשך השיר הופכת הצהרת האהבה קלת הדעת "יִצָּא מִן הַדַּעַת בְּקִיץ הַזֶּה / וְאַחַר כֵּן גִּדַּע שְׁלוֹה", לטענה או לאיחול מיושבים יותר, מעין ניתוח פוליטי-חברתי: "נִחְזֹר אֶל הַדַּעַת / בַּחֲרֵף הַזֶּה / וְאַחַר כֵּן גִּדַּע רַק / שְׁלוֹה".

דומה שכאן יש מעשה של פנייה מעמדה מעין-נבואית אל הציבור הכללי, הציבור ששפתו היא פזמוניה של נעמי שמר, בטענה: הסיכוי לניצחון על האויב ול"התבהרות הספקות" תלוי באפשרות השיבה אל הדעת (ואולי אל הדת?). הבחירה בפזמון ובתמונותיו ומעשה ההיפוך הנעשה בהם הוא אפיק פנייה אל ציבור קוראי השיר.

ככלל, השימוש שעושות המשוררות החרדיות באזכורים ספרותיים מצייר את מעמדן המורכב בתוך חברתן כמי שחיות בין שתי תרבויות: הן מצויות יותר בתרבות הדתית, אך כתוצאה מזעזועים רגשיים אינן מקבלות אותה כפשוטה ומחפשות את מקומן הרגשי והאישי המדויק בתוכה. בו בזמן כמה מהן כבר מכירות את התרבות החילונית היכרות כללית, הן מרוחקות ממנה ואינן מקבלות את עמדות המוצא שלה אולם רואות בה בת שיח ואינן נרתעות מהרמזים גם אליה.

138 נועה, "תתפללי לטוב", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 65.

139 נעמי שמר, סימני דרך: 101 שירים נבחרים, כנרת, 2003, עמ' 73.

3.5. רַחֵם מֵתֵהֶפֶכֶת: לצד ההרמזים התרבותיים-טקסטואליים למקורות היהדות ולטקסטים מן התרבות העברית, ניתן למצוא בחלק מן השירים שנכתבו בעקבות הנשית, שפה נשית המלחמה התייחסות לעולם פנימי-נשי.¹⁴⁰ עולם זה מתאפיין בטקסטים שלו, בהליכותיו ובמוכוונותו לאחווה נשית וליכולת ההזדהות עם כאבה של אישה-אחות. הניסיון הנשי בשיריהן של המשוררות החרדיות כולל גם את ההתייחסות לגוף הנשי, ברוח קביעתה הידועה של הלן סיקסו "כתבי את עצמך: צריך שגופך יישמע".¹⁴¹ כך למשל מפתחת ליכטנפלד בשירה "רנטגן"¹⁴² מטפורות לתחושותיה הפנימיות של הדוברת ש"קרביה מתהפכים", או כלשונה: "כָּל הָאֲבָרִים הַפְּנִימִיִּים / בּוֹכִים". הדוברת מונה את כל אבריה ובהם מזכירה גם "שִׁחְלוֹת / רַחֵם מֵתֵהֶפֶכֶת" ומתכוונת לתאר את המצוקה והכאב שחשה כל אם, באשר היא אם, כהזדהות עם מכלול כאביהן של האימהות שצאצאיהן נפגעו.

אולם מעבר לגופניותה וליכולת ההולדה שלה מזוהה האישה גם בפונקציות החברתיות והמשפחתיות של חיי היום-יום, מתוך הנחה מהותנית שלאישה קודים נפרדים שבהם היא מתארת וחשה את העולם.¹⁴³ בשירה "מתכון לשפיות"¹⁴⁴ רוקחת ווידן מונחים מעולם מתכוני הרשת ("אין לי כמויות מדויקות אז תוסיפו לפי הלב") עם מרכיבים הדרושים לשם יצירתה של תקווה ("כוסות של תפילה

140 במובן זה אכן נענית שירת הנשים החרדית לשיטות הקריאה הפמיניסטיות והגינינוקרטיות, הגורסות שיש לגשת לשירה נשית כשירה רב רובדית המתנהלת בו זמנית בחור מוסכמות הכתיבה והקריאה הגברית וכנגדן. ראו אצל Patrocinio P. Schweickart, "Reading Ourselves: Toward a Feminist Theory of Reading," in: Elizabeth A. Flynn and Patrocinio P. Schweickart (eds.), *Gender and Reading: Essays on Readers, Texts and Contexts*, Baltimore and London, 1986, pp. 31-62. אליין שוולטר מדברת במאמרה על הכתיבה הנשית כנובעת מתוך "הניסיון הנשי". ראו Elaine Showalter, "Feminist Criticism in the Wilderness," *Critical Inquiry* 8 (2) (Winter, 1981), pp. 179-205.

141 הלן סיקסו, "צחוקה של המדוזה", בתוך: דלית באום, דלילה אמיר, רונה ברייר-ארב, יפה ברלוביץ, דבורה גריינימן, שרון הלוי, דינה חרובי וסילביה פוגל-ביז'ואי (עורכות), *ללמוד פמיניזם: מקראה - מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה הפמיניסטית*, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2006, עמ' 139.

142 עידיה ליכטנפלד, "רנטגן", *שירי מלחמה*, ב (לעיל הערה 21), עמ' 17.

143 זאת מנקודת הצפייה שונה מזו של יהודה עמיחי, הרואה כך את האישה מבחוץ: "אָמִי אָפְּתָה לִי אֶת כָּל הָעוֹלָם / בְּעוֹגוֹת מְחֻקוֹת. / אֶהוֹבְתִי מִלְּאָה אֶת חִלּוֹנִי / בְּצִמּוּקֵי כּוֹכְבִּים" (יהודה עמיחי, *עכשיו ובימים האחרים: שירים*, תל אביב: לקראת, תשט"ו).

144 ווידן, "מתכון לשפיות", *יומן מלחמה (לעיל הערה 18)*, עמ' 30.

[...] להוסיף חופץ אמונה [...] פרוסות אומץ" וכיו"ב). המשוררת המערבת את עולמות הרוח והתקווה עם שיח החלפת מתכונים מבקשת לומר שהתקווה, ראיית הטוב וגיוס כוחות נפש חיוביים הם פעולות שניתן לרקוח ולחולל באמצעות חשיבה חיובית והתכוונות.¹⁴⁵

בקריאה ביקורתית, יש כאן אמירה מְבֻדֶּלֶת שלפיה המתכון לשפיות מורכב מתפילה, מאמונה ומאומץ (שמקורו אולי באמונה). לנמענות השיר הפגועות אין בהכרח המרכיבים האלה בחייהן, ומכאן התרופה שהן צריכות לקבל מאחיותיהן החרדיות. כלומר, לצד חמלה והזדהות נשית משורטטים או נשמרים מרחבי ה"אנחנו" וה"אתן" והעובדה שהמשוררת יכולה לתת כוחות ועצות בזכות אורח חייה ואמונתה. במובן זה השיר עשוי שילוב של חמלה, הזדהות והתנשאות. ואולי אפילו, בניסוח בוטה, אמירה שאם הייתה לכן תפילה ואמונה, ייתכן שלא הייתן במצב הזה. מנגד נשמע גם קול המשוררת הרואת במתים ובקורבנות קדושים ומזדהות עמוקות עם כאב מותם (לעיל בשיר "אזכרה").

שגרת יומה של האישה בחברה החרדית כוללת את תפקידיה המסורתיים של עקרת הבית לצד הצורך לפרנס את המשפחה. האישה הדוברת בשירים רואה את העולם מבעד למטלות הבית ומגיבה אליו בשפה רגשית שנחשבת לנשית, אולם היא חשה שאף האל הקוסמי דובר בה: ¹⁴⁶ "אספתי ת'לב / ספוג בדמעות, / ותליתי על החבל / [...] / השמים האפורים, / בכו לפתע גם. / ואני בכיתי, / יחד איתם".

הניסיון הנשי החרדי המעצב את ההבעה השירית לנוכח המלחמה כולל גם את הטבילה במקווה (כחלק מהלכות טהרת המשפחה). כך בשיר "טהרה"¹⁴⁷ מתארת הדוברת טבילה מטפורית "בְּמַעַיְנֵי הַדְּמָעוֹת", אולם לתחושתה, המובעת בשיח עם נמענת שהיא מעין בלנית (האישה האחראית על פעולה הטבילה), פעולה טכנית זו אינה מצליחה לטהר אותה. משחק המילים והצלילים שבשורה "נְטַמְעָתִי בְּטַמְאָת מוֹת קְדוֹשִׁים" משקף את תחושתה כי הטומאה, הנגיעה במוות, מביאה להטמעה, להפנמת משמעות אותו מוות, ושמא רומז אפילו להיטמעות אפשרית בחברה הישראלית באמצעות אותן תחושות רגשיות

145 בראש השיר מצטטת המשוררת את הפסוק "קָנָה אֵל ה' עֵץ וְאֶמֶץ לְבָבָהּ אֵל ה'" (תהילים כז, יד) שניתן אף הוא לקריאה דומה – ברוח זו פירש רד"ק את הפסוק.

146 ווידן, "תלויה", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 48.

147 אלבאז, "טהרה" (לעיל הערה 42), עמ' 14.

עזות. עד שלא תפתור הדוברת בשיר את היטמעותה בתחושת המוות, בתודעת האסון, לא יועילו לה הפעולות המטהרות. אם כוונת ההיטמעות בשיר כוללת את ההיטמעות בחברה הישראלית-חילונית, ייתכן שהמשוררת מדברת דווקא על הסכנה שברגשות השותפות וההזדהות עם הכאב הישראלי הכללי, סכנת היטמעות שיש בה טומאה שצריך להיטהר ממנה.

תחושת האחוה הנשית היא מאפיין מרכזי של השירה הנשית החרדית – רמת ההזדהות הגבוהה עם נפגעות 7 באוקטובר. המשוררות מתארות קרבה מיוחדת לקורבנות המאורעות, ודווקא לנשים שבתוכם. השיר "שבויה באהבה – מכתב לשבויות"¹⁴⁸ הוא שיר-מכתב ארוך לשבויה אנונימית שבו המשוררת מביעה את הזדהותה איתה, את תקוותה שתשרוד ותשוב לביתה. הדימויים שהיא משתמשת בהם הם דימויים נשיים מובהקים, כמעט אוטומטיים: "כְּמוֹ צְפוּר פְּצוּעָה / [...] כְּמוֹ מְלִכָּה הַנְּשָׂאָה / עַל גֵּב סוּס לְבָן"¹⁴⁹. הדוברת מייחלת לחבק את הנמענת, ומתארת בפירוט כיצד זו "מְאַכִּילָה בְּאֵהָבָה שְׁעוֹד / נוֹתְרָה / אֶת עוֹלָלָךְ". כך מבקשת המשוררת החרדית גם בשיר "מה איתך, אישה?"¹⁵⁰ לבטא את הזדהותה עם נפגעות 7 באוקטובר ועם החטופות ("וְאִשָּׁה שְׁנַעֲלַמְת / עוֹלָל בְּיָדָךְ") במילים: "הֲלֹא תִדְעִי, אָנוּ אֶתְךָ / חָשׁוֹת / מְרַגְּשׁוֹת / מִתְּפֹצֵצוֹת / בּוֹכּוֹת / מִתְּפִלּוֹת".

הזהות היסודית ביותר של הדוברות היא קודם כול אישה ואם. זוהי זהות המאפשרת להן להתחבר אל נשים שונות מאוד מבחינה סוציולוגית, דרך החיבור היסודי ביותר של גוף אישה אל גוף אישה.

כותבות השירה הנשית החרדית מנסות לתאר מצב מוכר בשפה שהיא מצד אחד "שפה זרה" ומצד שני שפה מבטן ומלידה. היכרותן עם כלי השירה ראשונית, והן עושות בהם צעדים מהוססים. אל הרבדים המורכבים והסבוכים של חוכמת המילה היהודית –

3.6. זעקה נשית

בלי שפת אם:

סיכום

148 חסי טובין, "שבויה באהבה - מכתב לשבויות", שירי מלחמה, א, ערכה רבקי לרנר, ירושלים: הוצאה עצמית, 2023, עמ' 37.

149 תיאור מעניין הכורך ביחד תיאור סוף טוב מן האגדות עם תיאורים גאוליים מן המקורות (המשיח מתואר בזכריה ט, ט כ"צני וְרָכַב עַל חֲמֹר", ובמסורת העממית צבע החמור הוא לבן).

150 רבקי לרנר, "מה איתך, אישה?", שירי מלחמה, א (לעיל הערה 148), עמ' 10.

הקבלה, מדרש המילים המתוחכם של התלמוד ואפילו נבכי המדרש – נחשפו בצורה כללית בלבד והם מוכרים להן רק מעט, מכלי שני או שלישי ומשימושים יום-יומיים בדרשות וציטוטים. גם מסורת השירה העברית והכללית מוכרת להן מהדהוד עמום בלבד ולא מהיכרות אינטימית המאפשרת התכתבות ישירה. הן אינן חשופות לשירה ישראלית בת הזמן, או לשירה מוקדמת יותר. מאידך גיסא, עומד לרשותן מאגר קדום של חוויה נשית ואימהית, עשירה ברגשות ובדימויים. שירתן של הנשים החרדיות מגששת את דרכה מבעד לכלי הביטוי לעבר הזעקה האותנטית, הנשמעת כמעומעם מבעד לשפה שאינה שפת אימן.

פרק 4.

"כַּנְפֵי הַרְבֵּה סִימְנֵי קְרִיאָה

לְבַשְׁנוּ בְּעָרֹב שְׂמַחַת תּוֹרָה"¹⁵¹:

סוף דבר

המעיינים בשירי הנשים החרדיות שנכתבו בתקופת המלחמה ובתגובה לה יופתעו מן העובדה שכמה מן הנושאים והמבעים הנפוצים ביותר בשיח הישראלי נעדרים מהם, ולא בכדי.

4.1. "תְּנוּעַת הַנְּפִישׁ
קְפָאָה בַּשְּׂבָעָה ל'¹⁵²:
לְקוֹנוֹת וּמִשְׁמַעוֹת

שתיים מלקונות אלה מובנות על רקע מוסכמות לשוניות-תרבותיות של השיח ואורה החיים החרדי: היעדר שם החודש "אוקטובר" והיעדר כל התייחסות לפסטיבל נובה. את אי-האזכור של שם החודש שבו החלה המלחמה ניתן להבין על רקע ראייתו כשם נוכרי, זר ללוח השנה העברי הנהוג בחוגים החרדיים, ובוודאי אינו נהוג בשיח ספרותי בחוגים אלה. עם זאת, ההיעדר בולט במיוחד כאשר למושג "7 באוקטובר" כיום האסון בעוטף עזה ופתיחת המלחמה, אשר היה למבע מקובל ועמוס בשיח העכשווי, הרבה מעבר לציון תאריך.¹⁵³ התייחסות

151 נועה לוינגר, "עונת מעבר", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 64.

152 אורבך "חלולה", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 26.

153 כך למשל נקרא ספרם של יאיר אגמון ואוריה מבורך, יום אחד באוקטובר, ירושלים: מגיד, תשפ"ד; ספר שיריה של טל צ'ייקה, השבעה באוקטובר, תל אביב: הסטאטוס, 2024; יצירות מימי המלחמה שליקטו אורלי לוי ושחר בוגנים, השבעה באוקטובר: לקט יצירות מימי המלחמה, חולון: אוריון, 2024; אסופת העדויות שליקטו רון דהן ומעין אביטן, שבת, שבעה באוקטובר, תל אביב: כנרת זמורה ביתן, 2024; וספר

לתאריך המאורעות, אם ישנה, תהיה לרוב ל"שמחת תורה" ("כִּמָּה הִרְבֵּה סִמְנֵי קְרִיאָה / לְבָשְׁנוּ בְּעָרֵב שְׂמֵחַת תּוֹרָה"; "לְכֹל מִי שֶׁכְּמוֹנֵי תְּקוּעָה / בְּשִׂמְחַת תּוֹרָה / לֹא מְבִינָה אֵיךְ כָּבֵד חֲנֻכָּה"),¹⁵⁴ ולעיתים לעונת הסתיו ("הסתיו של עכשיו, מלא אנוחות").¹⁵⁵

מרתק בהקשר זה שירה של אורבך "חלולה",¹⁵⁶ שהוזכר לעיל, שבו מתייחסת הדוברת לתאריך הלועזי אך נמנעת מלציין את שם החודש, כאילו נאלמה בבואה לומר את שמו: "תְּנוּעַת הַנֶּפֶשׁ קָפְאָה בְּשִׁבְעָה לְ / כְּנָפִים עוֹמְדוֹת מִפְּסָלוֹת בְּאֹרֶךְ".

ועוד, בניגוד לשירים רבים שפורסמו בחברה הציונית־דתית, כמעט לא נזכר בשירת הנשים החרדית היחס המשתנה לחג שמחת תורה, ושמחתו שהופרה על ידי מאורעות 7 באוקטובר, ולא נידונה השאלה כיצד ייחגג מעתה החג שבתוכו נפער יום זיכרון.¹⁵⁷

היעדר נוסף שהוא תוצאה ברורה של העולם החברתי־רבותי החרדי הוא של פסטיבל הריקודים והמוזיקה נובה, שהתקיים ביער רעים ב־6-7 באוקטובר 2023, והיה מוקד לטבח שבו נרצחו 364 אזרחים (ובהם 17 שוטרי משטרת ישראל ועובדי חברת האבטחה האזרחית שהיו במקום במשימות אבטחה). הטבח, שהיה ניגוד חריף לאווירת השלום והאחוה בפסטיבל עצמו, פסטיבל שבין משתתפיו היו אנשים בעלי נטייה יצירתית מובהקת, עורר כמעט מיד תגובות אומנותיות רבות ומגוונות ובהן סרטים ופזמונים.¹⁵⁸

המנתח את יחסי ישראל וחמאס במבט היסטורי מאת ההיסטוריון אדם רז, הדרך לשבעה באוקטובר, חיפה: פרדס, 2024.

154 הקטעים המצוטטים, בהחאמה, מתוך: נועה לוינגר, "עונת מעבר", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 64; ווידן, "איר", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 71. כמו כן ראו אלבאז, "בשמחת תורה" (לעיל הערה 42), עמ' 7.

155 ווידן, "מי יתן מנוחתי", יומן מלחמה (לעיל הערה 18), עמ' 17.

156 אורבך, "חלולה", קול דממה (לעיל הערה 1), עמ' 26.

157 לפרטוס רב זכתה, למשל, "קינת בארי" מאת יגל הרוש, ובה השורות: "אֵיכָה תּוֹרָה / עֲרִיכָה וְסִדּוּרָה / וְכָל פְּאָרָה / לֹא עִמְדָה לְעִזְרָה / וּבִיּוֹם הַדְּרָה / הַשְּׂמֵחַת פְּאָרֵי". ראו "איכה בארי: המוזיקאי יגל הרוש על הקינה שנכתבה בעקבות הטבח בשמחת תורה", YouTube.

158 דוגמת הסרטים "#nova", שהופק עבור ערוץ יס דוקו, והסרט "זריחה שחורה: עדויות מהטבח בפסטיבל נובה" שהופק עבור ערוץ כאן 11. בין הפזמונים המתייחסים ישירות לאירועי הפסטיבל ניתן למנות את שירם של עומר אדם ואינפקטד משרום "תרוקד

מתברר מהיעדר זה כי כותבות חרדיות, על אף עמדתן המאתגרת את מוסכמות החברה החרדית, אינן מסוגלות או רוצות להתייחס לאירוע ריקודים מעורבים שהתרחש בבוקר שבת וחג. גם בקובץ השירים שהוציאה קבוצת "מישירות מבט" ושיוחד לעיסוק בדמותו של ענר שפירא, שיצא מן המסיבה, אין שום אזכור של המסיבה.

אידאולוגית הרבה יותר מחוסרים אלה, הניתנים להבנה על רקע אורח החיים הנבדל, היא השתיקה המוחלטת והזועקת של הכותבות החרדיות ביחס לאי-גיוסם של הגברים החרדים – "בני הישיבות". החברה הישראלית ובתוכה העולם החרדי הקדישה תשומת לב רבה בתקופת המלחמה לסוגיית גיוס בני הישיבות. סוגיה זו, המפלגת את החברה הישראלית זה שנות דור והיא אבן נגף משמעותית המעכבת את השתלבות החרדים בחברה הישראלית, נחקרה באופן מקיף.¹⁵⁹ בעת המלחמה גברה הטינה כנגד החרדים סביב היקפי גיוס המילואים, התמשכות הלחימה, והודעות הצבא על צורך בהארכת שירות החובה.¹⁶⁰ עם פקיעת ההסדר הקיים פסק בג"ץ ביוני 2024 כי המדינה חייבת לגייס חרדים ולהפסיק את מימון הישיבות בגין תלמידים שאינם פטורים מגיוס. הרוחות המתלהטות וההפגנות משני הצדדים היו בוודאי אירועים בעלי משמעות רבה לחברה הישראלית ובפרט לחברה החרדית. אף על פי כן, למעט רמיזות נסתרות

לנצח", אושר כהן, "תרקדי (7.10.23)", אדיר גץ, "הריקוד האחרון", מירי מסיקה "מפל" ועוד ועוד.

159 על החרדים והגיוס לצה"ל ראו למשל אצל: בנימין בראון, **מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים**, תל אביב וירושלים: עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, תשע"ז, עמ' 296–319; חגי בועז, "בין 'תורתם אומנותם' לישיבות לאומי: תולדות הגיוס לצה"ל ויחסי דת ומדינה בישראל ממבט מגדרי", בחוך: חנה הרצוג וענת לפידות-פירילה (עורכות), **פרדוקס ספינת תזאוס: מגדר, דת ומדינה**, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, 2014, עמ' 232–254; יובל גובני, "פולמוס הגיוס של בני הישיבות: היבטים פילוסופיים ותרבותיים", **עיונים בתקומת ישראל** 19 (2009), עמ' 449–462. נחונים עדכניים, מחקרים היסטוריים ועכשוויים ומידע רב נוסף בנושא נמצא בעמוד **"מתגייסים לשוויון"** באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

160 ביוני 2023 הנחתה הממשלה את צה"ל שלא לאכוף על תלמידי הישיבות את הוראות חוק שירות ביטחון, למרות היעדר הסדר חוקי המאפשר זאת. במרץ 2024 פקע גם תוקפה של החלטת ממשלה זו, וזמן קצר קודם לכן הורה בג"ץ למדינה להקפיא העברת תקציבים לישיבות שתלמידיהן אינם מתגייסים. לאחר החלטת בג"ץ החל ראש הממשלה בנימין נתניהו לקדם חוק חדש-ישן שהוגש בממשלה לפיד-בנט, על אף התנגדותו של שר הביטחון יואב גלנט ועמדתה של היועצת המשפטית לממשלה גלי בהרב-מיארה שיש מניעה משפטית לקדמו, בפרט לנוכח דרישות מערכת הביטחון מאז 7 באוקטובר. בשעת כתיבת שורות אלה אין התקדמות בקידום חוק גיוס חדש ואף צווי הגיוס שנשלחו אינם מצליחים להביא חרדים רבים אל השירות. ראו בעמוד "מתגייסים לשוויון" (לעיל הערה 159).

אחדות שהצבעתי עליהן במהלך הדברים לעיל, הנושא נעדר כמעט לחלוטין משירת הנשים החרדיות.

כל היבטיה האחרים של המלחמה נמצאים בשירה: החיילים, ההרוגים, הלחימה, העורף, השבויים והחטופים, אולם לב השיח החרדי איננו. נעדרת הקביעה כי בחורי הישיבה ש"תורתם אומנותם" תורמים לקיומו ולביטחונו של עם ישראל לא פחות מן החייל בחזית ולכן אין לגייסם. הם מלהזכיר במפורש. הטיעון החרדי הבולט ביותר בשיח הציבורי הישראלי נעדר לחלוטין מן השירה הנשית.

יוצא מכלל אחד, הבולט מאוד על רקעו, הוא השיר "נצח יהודה",¹⁶¹ שבו הדובר הוא חייל, ככל הנראה בן החברה החרדית, שהתגייס באמצעות הגדוד החרדי ששמו ככותרת השיר, החייל פוגש את חבריו בשערי גן עדן, לאחר שנהרג בקרבות: "אַחֵי יוֹ גַם אֶתָּה פֶּה / בְּאַיְנָה כָּל הַחֲבֵרָה / מָה אֶתָּה מְבֹסוּט אִמָּא שְׁלֵךְ בְּהַתְמוֹטְטוּת כָּל הָעַם בּוֹכִים בּוֹכִים / אַחֵי אִמָּא שְׁלֵי יוֹדַעַת מָה הָעֲנִינִים תֵּאֱמִין לִי הִיא רַבֵּינִית דְּלוֹקֵס [...]". החרדי המגויס שנהרג בקרב¹⁶² הוא שזוכה לשיר שלם; מקבילו שנותר ללמוד בישיבה לא נזכר כלל.

הסיבות לשתיקת המשוררות באשר לאי־הגיוס של בני הישיבות בזמן מלחמה, שהשפיעה עליהן ויצרה תחושה של שיתוף גורל עם החברה הישראלית, יכולות להיות שונות והן עדיין בגדר ספקולציה. אפשרות אחת היא כי אי־הגיוס הוא אמיתה עמוקה ומבוססת כל כך שאין מערערים עליה אפילו בשירה. עם זאת, ייתכן שהמשוררות כן חושבות על הסוגיה, אולם הן חוששות מחשיפת יתר של עולמן לקוראים שאינם חרדים באשר שיריהן התפרסמו במדיה החברתית ולכן נמנעות מלדרוך בשדה המוקשים הנפיץ הזה. אפשרות שלישית היא שמדובר בסוגיה גברית שאינה מעסיקה או מעניינת את הכותבות החרדיות. הן אינן מעוניינות בטיעוני "תורתן אומנותן" או "תורה מגנא ומצלא" ואינן עוסקות כלל בעולם התורה החרדי ובחברת הלומדים המעמידים את הגברים במרכז. אולי הן אף מרגישות כי לא "יאה" לאישה חרדית לחדור למרחב השמור לגברים ולעסוק בו.

161 עידיית ליכטנפלד, "נצח יהודה", שירי מלחמה, ב (לעיל הערה 21), עמ' 13.

162 ב-22 במאי 2024, כחודשיים לאחר פרסום השיר, במהלך פעילות לסיכול תשתיות טרור בבית חאנון נהרגו מירי צלף סרן ישראל יודקין סגן מפקד פלוגה בגדוד וכן סמ"ר אלי אליהו אמסלם לוחם הגדוד.

לכך מתקשר היעדר בולט נוסף בשירה הנידונה – היעדרו הכמעט מוחלט של הגבר החרדי. במאות השירים שנסקרו נמצאו אזכורים בודדים בלבד לגברים חרדים, בדרך כלל כאבות הנזכרים אגב תיאור הדוברת כאם, או לעיתים נדירות ביותר כבני זוג, נמעני השיר. הבעל, הגבר החרדי, כמעט אינו נזכר בשירים, והבן מוצג כילד מפוחד (לא כמי שיכול היה להתגייס). לקוראים נשאר לתהות שמא בכוונה נמנעות הכותבות מלהיכנס לעולם הגברי, כשם שאינן כותבות על בני הישיבות. אולי יש לגיטימציה עצמית לאישה לכתוב אם היא כותבת על עולמה "הצר כנמלה", רק כל עוד היא נמנעת מן הסוגיות העומדות "ברומו של עולם", ואולי כתיבה על גברים נתפסת כלא־צנועה? אפשרות רביעית ורדיקלית יותר להבנת היעדרו של העיסוק בסוגיית הגיוס גורסת כי חלק מהכותבות אינן רואות עוד בחברת הלומדים את הפסגה הנכספת, ולכן אינן נדרשות לעיסוק בסוגית הצבא והגברים בכלל.

אפשרות נוספת היא ששירת הנשים החרדיות מביעה את ראשיתה של מגמה, שכרגע אינה מבטאת במקומות אחרים בשיח הגלוי, הרשמי. ייתכן שתחושת ההזדהות ושותפות הגורל של הנשים החרדיות עם אחיותיהן שאינן חרדיות תחת אימי המלחמה היא כזו, שהן מעדיפות לשתוק ביחס למפריד הבולט ביותר – הגבר החרדי ואי־התגייסותו. אם נכון כיוון פרשני זה, הרי שיש כאן מגמת השתלבות בחברה הישראלית כפרטים ולא כחברה. כלומר, מקור ההזדהות הוא האישה הפרטית החרדית עם אנשים פרטיים וכאבים פרטיים, ולא חברה מול חברה.

סקירה זו ראשונית מכדי לומר דברים נחרצים. 4.2 סיכום:
 הדברים נכתבים בשעה שהתותחים עוד רועמים מגמות ותובנות
 והשורות עודן נכתבות. לא נאספו כל דוגמאות
 השירה הנכתבות בחברה החרדית, הנשית והגברית, וגם לא הושוותה התגובה
 השירית של הנשים החרדיות לשירים הנכתבים במאותיהם בחברה הכללית.

קריאת רוחב של השירים שנבחנו לצורך כתיבת דברים אלה מעלה מספר תובנות ומסקנות, שאולי אף מצביעות על מגמות. בטרם אמנה אותן אחזור ואזכיר שאין מדובר במדגם מייצג: עצם הפנייה לכתיבה, מעשה נועז של שבירת מוסכמות בחברה שמרנית וקפדנית, מייחד את הכותבות ומחריג אותן. עם זאת, השירה בהיותה סוגה המתעדת במידה מסוימת התפרצות של רגש, ובוודאי שירה הנכתבת כתגובה מיידית לענייני דיומא ולא כמעשה אומנות מלוטש וערוך, מגלה טפח מן הגועש בנפש פנימה.

ככלל ניתן לומר שהכותבות מרבות לכתוב מהמקום האישי, הנשי, האימהי והיהודי. רוצה לומר: הכותבות דנות בשיריהן בכאבן הפרטי, בפחדים ובתגובות האישיות שלהן, בעיקר למאורעות 7 באוקטובר, אולם גם לקרבות ולנופלים מאז. רבים מן השירים עוסקים בתפקידה ובמקומה האימהי של הדוברת: הצורך לתווך את המתרחש לילדים, להרגיע את פחדיהם לאור הדי המלחמה שפרצו גם את חומות השכונה החרדית באמצעות אזעקות וחדשות, אך גם בתחושותיהן כאימהות הכואבות את כאב מות ילדיהן של אימהות־אחיות.

הכותבות מפגינות הזדהות עם הטראומה והפחד, ומבטאות דאגה ואפילו הערכה על מסירות הנפש וקידוש השם. אך עם זאת, כפי שראינו, ההזדהות אינה גולשת אל המקומות הקונפליקטואליים בחברה הישראלית, כגון סוגיית הגיוס, והכותבות נמנעות מהתייחסות מפורשת לחילול שמחת תורה בפסטיבל נובה ואף נמנעות כמעט לחלוטין מעיסוק בגברים החרדים.

בעוד ההיעדר של חלק מן הנושאים הבעייתיים והזרים לשיח החרדי מובן מסיבות תרבותיות, ניתן להציע שהיעדר ההתייחסות לגברים, לגיוס וללימוד התורה הוא אינדיקציה ראשונית לשינוי, המשתלבת בעצם קיומה החתרני כשלעצמו של שירה הנכתבת בידי נשים. הנשים החרדיות השרות חותרות מלמטה אל הישראליות. טרם בשלה העת להשתלבות מלאה, אולם הקשר הרגשי מתהדק ואת הנימוק המבדל הן מצניעות.

ייתכן, אציע בזהירות, שיש כאן ראשיתה של מגמה: נשות הציבור החרדי, לפחות המשוררות שבהן, כלומר נשים הבאות מליבת החברה אבל מוכנות לבדוק ולנסות כלי ביטוי חדש, חושפני, זונחות את העמדה המתגוננת, המסורתית. בשירי הכותבות החרדיות מסתמן שינוי שישפיע אולי על מעגלים רחבים של רצון להשתלב בחברה הישראלית, על הצלחותיה ומצוקותיה. זוהי מגמה של הזדהות שבאה קודם כול ממקום רגשי ומנחה את האישה הפרטית החרדית להזדהות עם אחיותיה שבציבור הישראלי הכללי, בצורה מחייבת ויסודית יותר מהמחויבות להנחיות הרבנים או לאתיקה החרדית המסורתית.

הרגש האימהי והנשי, התגובה הנרגשת והמתפרצת לחדשות בלתי ניתנות לעיכול, הם הגרעין הפנימי ביותר המדווח בשירתן של הנשים החרדיות. הוא קודם לטיעונים שכליים־פוליטיים, לזהות עדתית או מגורית, והוא פורץ את גבולותיה של זהות זו. הכותבות מדווחות על חרדה קיומית, על הזדהות עמוקה עם הסבל, על קושי וצורך לתווך את המציאות לילדיהן ובה בעת לגונן עליהם.

מבחינת השפה, מיטלטלות הנשים בין שני קוטבי זהותן: הן מצטטות את רבדיה העליונים של השפה ואת הטקסטים הקנוניים ומתכתבות עימם, אך רק את אלה הזמינים גם למי שלא חבשה את ספסלי בית המדרש שנים ארוכות. הן כותבות מתוך מסורת הכתיבה היהודית, אך גם מעורות בעברית הישראלית, בשירת הילדים שלה, בשפת התקשורת ובשפה הפסיכולוגית. הכותבות בטוחות במקומן ובעמדתן הרגשית, לעיתים עד כדי הרהור אפילו על הכרעותיהם של גיבורי המקרא והתעמתות עם הכרעות אלה.

המקום הרגשי והקרבה לתרבות הישראלית יוצרים אצל הכותבות גם הזדהות עמוקה עם מחירי המלחמה, עם כאב האובדן ועם הערצת גבורת הלוחמים. כל אלה בולטים במיוחד על רקע היעדרו המוחלט של המודל הגברי-חרדי, כבעל, כאב וכלומד תורה ה"ממית עצמו באוהלה של תורה" או מגן על עם ישראל בתפילותיו. דווקא תפילות לשלום החיילים, פנייה לאל שינקום את מות החללים ואף תמונות אסכטולוגיות של משיח וגאולה, האופייניות יותר לכאורה לציבור הציוני-דתי, נמצאות ונפוצות בשירת הנשים החרדיות.

האם מגמה זו תתרחב? האם הטלטלה הרגשית החרیפה של פריצת המבצר המוגן של חומות הגטו המדומות שהתמוטטו בעת שנשמעו האזעקות בימי המלחמה הראשונים תביא לשינוי? האם החרדים המתבדלים יקרוסו תודעתית עם כלל החברה הישראלית ויקומו בתודעה שונה? האם אכן יש כאן בקיעים ראשונים בעמידה המלוכדת סביב ומאחורי הלומדים כאידאל חרדי? האם דווקא הנשים, שהחלו כבר את המסע לעבר ההשתלבות בחברה הכללית דרך יציאתן לשוק העבודה, יביאו גם את בשורת ההשתלבות המלאה יותר? ימים יגידו.

אימוני חרדים בתל-ארזה במלחמת השחרור, פועלי אגודה ישראל, צילום: יהודה אייזנשטרק.
באדיבות ארכיון צה"ל ומעלה"ט

חרדים, גיוס ומלחמות

למה יש לצפות לנוכח אירועים דומים בעבר?

יאיר הלוי

הטבח והקרבות הקשים בעוטף עזה ב־7 באוקטובר 2023, וכן מלחמת חרבות ברזל שפרצה בעקבותיהם, גרמו טלטלה עזה ביותר בציבור הישראלי בכללותו, ובתוכו גם במגזר החרדי. כמה חודשים לאחר מכן, בסוף מרץ 2024, קבע בג"ץ בפסיקה דרמטית כי המדינה אינה יכולה להמשיך להעביר תקציבים לבחורי ישיבות בגיל גיוס, ובהמשך פסק גם כי על צה"ל להתחיל לגייס את בחורי הישיבה בהדרגה. הפסיקה התבססה על פקיעת תוקף החוק שהסדיר את אי־גיוסם.¹

העניין הציבורי בשאלת גיוס בחורי הישיבות גבר, בין היתר, בעקבות האירועים הביטחוניים הבוערים. בהקשר הזה, וכמו במקרים אחרים, ראוי להשוות את המצב הנוכחי להתרחשויות ההיסטוריות: עד כמה התגייס הציבור החרדי לצה"ל בעבר, ועד כמה השפיעו מלחמות קודמות על היקף הגיוס, ובפרט שלוש המלחמות המטלטלות יותר לאורך שנות המדינה: מלחמת העצמאות, מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים.

1 אי־גיוסם של בחורי הישיבות התבסס תחילה על החלטת שר הביטחון, ובהמשך, לאחר פסיקות בג"ץ, נחקקו כמה חוקים שהסדירו אותו. ראו במקורות שבהערה הבאה, וכן במאמרים נוספים בקובץ זה.

התשובה לשאלות אלו מצריכה מחקר מעמיק, שינסה, בין היתר, לפתור את בעיית היעדרם של נתונים מסודרים על מספר החרדים באוכלוסייה ועל שיעורם של המגויסים מתוכם בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה. בכמה מנקודות הזמן מקורות שונים נוקבים במספרים שונים זה מזה, ממגוון סיבות. ובכל זאת, במאמר זה יובא לפחות חלקו של המידע הקיים, ועל פיו יוצעו מסקנות בעניין הזיקה בין מלחמות ישראל לבין סוגיית גיוסם של החרדים.

.א

גיוס חרדים במלחמת השחרור

מסוף שנות ה-70 של המאה ה-20, או לכל המאוחר מראשית שנות ה-80 – רובם המוחלט של הצעירים החרדים אינו מתגייס לצבא בגיל 18, ובעשורים האחרונים גם לא לאחר מכן.²

במשך שנים רבות נדחה גיוסם בכל שנה, או פעמיים בשנה, על בסיס הסדר "תורתו אומנותו", עד שבדרך כלל הם הגיעו לגיל הפטור (שבשנים האחרונות עמד על 26). היה (ועדיין יש) גם שיעור בלתי מבוטל של חרדים שקיבלו או ממשיכים לקבל פטור על רקע נפשי. החוק האחרון שהסדיר את מעמד "תורתו אומנותו" פקע סופית ב-1 ביולי 2023, וכאמור, פסיקת בג"ץ קבעה כי ללא הסדר חוקי חל על בחורי הישיבות, כמו על צעירים אחרים בגיל גיוס, חוק שירות ביטחון.

בשנותיה הראשונות של המדינה היה מצב הרברים אחר. במלחמת העצמאות התגייסו לצה"ל הרוב הגדול של הגברים החרדים בגיל גיוס.

משה ארנוולד, שפרסם מונוגרפיה העוסקת בחרדים במלחמה זו, מתאר כיצד הסכימו אנשי הוועד הפועל של מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל (אגו"י) לגיוס אנשי המפלגה לצה"ל, מלבד נשים ובחורי ישיבות. לאחר שהתקבלו התנאים שהציבו מנהיגי המפלגה, שיתפה אגו"י פעולה עם שלטונות הגיוס וקראה לכל הגברים בגיל 17–25, מלבד תלמידי הישיבות, להתגייס ליחידות דתיות (ראו את תצלום הקריאה, המצוטטת להלן, בנספח א):

2 על הסוגיה בכללותה, ובעיקר צדדיה המשפטיים, ראו דפנה ברק-ארז, "גיוס בחורי הישיבות: מפשרה למחלוקת", בתוך: דבורה הכהן ומשה ליסק (עורכים), *צומחי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל*, שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר הציונות וישראל, תש"ע, עמ' 13–39; בנימין בראון, *מדריך לחברה החרדית*, תל אביב וירושלים: עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, תשע"ז, עמ' 296–318; יובל שני ומירית לביא, *שירות צבאי ושירות חלופי בראי עקרונות השוויון*, הצעה לסדר 54, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024, הכולל גם סקירה היסטורית. מקורות חשובים נוספים יובאו להלן.

לנוכח השתוללות הדמים, אשר הקיפה את כל ערי ארץ הקודש ואת ירושלים, ולנוכח הסכנות המחמירות והולכות מיום ליום ע"י צוררים, אשר אמרו לכו ונכחידם – קורא מרכז אגדת ישראל בירושלים לכל צעירי עמנו מבין כל חוגי הישוב החרדי בירושלים, לבוא ולהתיצב איש איש על משמרתו ואל תפקידו להגן על נפש ורכוש.

אחרי שהובטחו כל הדרישות לשמירת הדת במחנות המתפקדים, קדושת השבת, מאכלי כשרות, ויצירת אורח דתית על ידי הקמת חטיבות מיוחדות לצעירים חרדים, קורא מרכז אגדת ישראל לכל איש ואיש בירושלם בני 17 עד 25 שנה להתיצב במפקד לשרות העם, שהוכרז עליו מטעם כל הישוב. נקבעו תחנות מיוחדות להתפקדות הנוער החרדי אשר תתנהלנה ע"י באי כח הצבור החרדי ושמקומן יתפרסם לחוד.

חובת ההתייצבות חלה רק על הזכרים, ובנות ישראל כל כבודה בת מלך פנימה [...] חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלוקינו וה' יעשה הטוב בעיניו. ועדת המפקד שע"י מרכז אגדת ישראל בארץ ישראל, ירושלם

הקריאה פורסמה במודעות רחוב וכן בעמוד הראשון של ביטאון המפלגה, "קול ישראל", בי"ט בטבת תש"ח (1 בינואר 1948), ובשאר ביטאוניה של אגו"י, ולא עוד אלא שקריאת מרכז אגו"י אף הוכרזה באמצע תפילת השבת בבתי הכנסת. תחנת גיוס של אנשי אגו"י לצה"ל פעלה, בין היתר, בשכונת אבן יהושע שעל יד מאה שערים. במרץ גויסו גם גברים בגילי 26-35, ובתחנות הגיוס נפתחו מדורים מיוחדים לחברי אגו"י.³

רבים מהחרדים המגויסים נלחמו במסירות נפש וזכו לשבחים על כך. גם חרדים בעלי מעמד מיוחס לא ראו עצמם פטורים מלהתגייס. אחד המגויסים, אליעזר הגר, היה בנו של הרב ברוך, האדמו"ר מסרט'ויז'ניץ. הוא שירת במחלקה דתית

3 משה ארנוולד, חרדים במלחמת העצמאות, בן שמן: מודן, 2017, עמ' 223-257. ראו גם יובל פרנקל, "היהדות החרדית והדתית בירושלים בתקופת המצור", הציונות יח (1994), עמ' 247-289.

עד סוף המלחמה והשתתף בקרבות רבים. 15 שנים לאחר מכן, עם פטירת אביו, הוא מונה לאדמו"ר תחתיו.⁴

גם הפובליציסט החרדי הבולט משה שנפלד (1907-1975), שהמשיך גם אז להתנגד במוצהר לתנועה הציונית, תמך תמיכה חדר-משמעית בגיוסם של החרדים לצה"ל. הוא תבע לא רק מאנשי אגו"י בארץ ישראל, אלא גם ממי שגרים בחו"ל, לבוא ולהילחם: "האחיכם יצאו למלחמה ואתם תשבו פה?". שנפלד סבר שאנשי אגו"י "ישובו מהמלחמה זקופי קומה, חופשים מתסביך הנחיתות שלקו בו שומרי תורה לרוב", וימשיכו להילחם את מלחמת הרוח.⁵

עם זאת, כאמור, אגו"י, ואף רבנים שנחשבו קרובים יותר ל"מזרחי", דוגמת הרב הראשי לישראל הרב יצחק אייזיק הרצוג, התנגדו לגיוסם של בחורי ישיבות והשקיעו מאמצים למונעו. בירושלים נוצרה בעיה מיוחדת בשל מצוקת כוח האדם בעיר הנצורה. בניסן תש"ח התנהל משא ומתן מתוח על גיוס בני הישיבות בעיר, וכמהלכו פורסם כרוז בחתימת כמה רבנים בולטים (לרבות הרב יעקב משה חרל"פ, ראש ישיבת מרכז הרב), ולפיו אין להתייצב לגיוס. בכמה פרסומים חרדיים מהעשורים האחרונים הובא כרוז זה כראיה להתנגדותם הגורפת של הרבנים האלה לגיוס.

אולם כמה ימים אחר כך, בא' באייר, הגיעו הצרדים להסכמה, ולפיה אומנם "הרבנים הראשיים, ראשי הישיבות ומרכז המפקד לשירות העם בירושלים קובעים באופן עקרוני ומוחלט שבני ישיבות פטורים מכל חובת גיוס ושירות בצבא", ועם זאת, בשל המצב החמור בירושלים, שיש בו סכנה מוחשית, הוסכם שבני ישיבות בגיל 17-22 יתאמנו במשך שלושה ימים ואחר כך 24 שעות בחודש. מגיל 23 ומעלה יתאמנו שלושה ימים, ולאחר ל"ג בעומר יתגייסו למשמר עירוני לתפקידי שמירה למשך זמן שלא יעלה על 15-12 שעות בשבוע. "בני ישיבה מצוינים" שיקבלו אישור מיוחד מהרבנים הראשיים יהיו פטורים לגמרי, וכן מגידי שיעור ומלמדים. עוד התחייבו ראשי הישיבות לא להפריע לתלמידים שיתנדבו "לצורות שירות פעילות יותר" וישמרו להם כל זכויותיהם

4 חגי הוברמן, "האדמו"ר שלחם לשחרור חיפה והגליל", מצב הרוח, 20 באפריל 2020, עמ' 20-22.

5 שנפלד פרסם שני מאמרי תמיכה בגיוס בביטאון צעירי אגודת ישראל, "דגלנו", שהתגייס גם הוא למערכה ושמו שונה ל"דגלנו למגויסים". המאמרים הם "הניסיון הגדול", "דגלנו למגויסים", אדר ב' תש"ח; ו"הגיוס לציון", שם, ג' באייר תש"ח, עמ' 1. המאמרים שבו נדפסו בחוץ ליקוט ממאמריו: משה שנפלד, בין ארץ ישראל למדינת ישראל, בני-ברק: חוג בני תורה שע"י צעירי אגודת ישראל בא"י, תשל"ה.

בישיבה. כל התלמידים יתייצבו בתחנת התייצבות מיוחדת. על המכתב חתמו הרבנים הראשיים הרב הרצוג והרב עוזיאל, ואחריהם הרבנים דושינסקי, מלצר, חרל"פ, טוקצינסקי, פינקל, סרנא ועוד (ראו נספח ב).⁶

בחורי הישיבות שהתגייסו חלקית במסגרת הסיכום המיוחד בירושלים שירתו ביחידה שנקראה "גדוד טוביה", על שם מפקדה, טוביה ביר, והיא עסקה בעבודות ביצורים וכדומה, במשך כחצי שנה. שירתו ביחידה זו כ-370 בחורי ישיבות, ובהם בחורים מהישיבות הקנאיות ביותר אז, כגון דושינסקי וסאטמר.⁷

במקורות מאוחרים רבים ובתודעה הציבורית מקובל שבן-גוריון שחרר מגיוס 400 בחורי ישיבות סמוך למועד הקמת המדינה. נתון זה מבוסס, בין היתר, על אמירה של בן-גוריון בוועדת הביטחון של הכנסת באוקטובר 1948, שהוא התבקש לשחרר מספר כזה של בחורים.⁸ ואולם, לאמיתו של דבר היו המספרים גבוהים יותר. ברוח מסכם מראשית נובמבר 1948 נכתב ששוחררו בסך הכול 800 בחורי ישיבה, מהם 312 בירושלים (ללא המגויסים חלקית לגדוד טוביה), 177 בתל אביב, 149 בשאר גוש דן, לרבות בני ברק, ועוד 162 בשאר הארץ, בעיקר בצפון.⁹ מספרים זהים פרסם לאחר שנים פנחס גוברין, שהיה מנהל "מרכז המפקד לשירות העם", גוף שנהפך בהמשך ל"מינהל הגיוס" של צה"ל.¹⁰

אומנם גם המשוחררים האלה היו אמורים לעבור אימונים בהיקף מצומצם כלשהו. יתרה מזו, במסגרת המגעים בין הצרדים הוסכם שהישיבות לא תמנענה

6 "הסדר והסכם", שנשמר בארכיון המדינה. את חצלומו הביא הרב יהודה שביב בחוק: איתמר ורהפטיג ושמואל כ"ץ (עורכים), הרבנות הראשית לישראל - שבעים שנה, ירושלים: היכל שלמה, תשס"ב, ב, עמ' 435. התצלום מובא בנספח ב.

7 משה ארנוולד, "אזרחים בשכונות הספר הצפונית של ירושלים", בחוק: מרדכי בר און ומאיר חזן (עורכים), אזרחים במלחמה: קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, אוניברסיטת תל אביב, העמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, תש"ע, עמ' 150-177. בעניין האמור התבסס ארנוולד על דיווח של טוביה ביר לראש אכ"א, 2 בנובמבר 1948, ארכיון צה"ל, 0/959/110-959/49. ראו עוד בספרו, החרדים במלחמת העצמאות (לעיל הערה 3), עמ' 281-323.

8 הובא בדו"ח ועדת המשנה לבחינה מחודשת של הפטור מגיוס של תלמידי הישיבות (ועדת הכהן), 1988, עמ' 8-9, וכן אצל אוריאה אלמטי, יישום חוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שותרתם אומנותם (חוק טל), ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, תשע"ב, עמ' 62.

9 ארנוולד (לעיל הערה 3), עמ' 320.

10 פנחס גוברין, צו קריאה תש"ח: התגייסות היישוב למערכה, תל אביב: מערכות, תשל"ו, עמ' 47-48.

את גיוסם של תלמידים החפצים בכך, והיו לא מעטים כאלה. ארנוולד כותב שלצד המשוחררים התגייסו מיוזמתם בחורי ישיבה רבים לשירות מלא, מהם מאות בירושלים. כך למשל, מקרב 83 התלמידים בישיבת קול תורה, 12 נהרגו בקרבות.¹¹

מעבר לגיוס בפועל, ניכר בתקופה ההיא יחס חיובי לצה"ל בחוגי הישיבות, ורבים מתלמידי החכמים הצעירים ביקשו להצטרף לרבנות הצבאית. שנים רבות אחר כך כתב על כך הרב דב כהן, שהיה הרב של חיל האוויר:

כאשר הוקמה הרבנות הצבאית, עם קום המדינה, התמודדו שישים אברכים, מחשובי האברכים כאן בארץ, על משרות הרבנים הצבאיים [...] חשוב להדגיש זאת, לאור הפיחות הרב שחל בשנים האחרונות במעמדה של רבנות זו, לצערנו [...] כרבו של חיל הים נבחר אז רבי אברהם הורביץ [...] גיסו של ר' שלמה זלמן אויערבאך, תלמידם המובהק של החזון איש ו"הסטייפלר", מחבר ספרי "ארחות רבנו".¹²

בקרבת הרבנים הצבאיים אז מונה הרב כהן דמויות בולטות כמו הרב דב כץ, הרב שמואל אליעזרי והרב יצחק אפשטיין, "שסייע בידי ר' איסר זלמן בסידור אבן האזל".¹³

לאחר המלחמה, ובמהלך שני העשורים הראשונים למדינה, לא היו, ככל הנראה, מכסות של בחורי הישיבות הזכאים לשחרור או לדחיית גיוס. מי שלמדו בישיבות לא חויבו להתגייס. עם זאת, באותן השנים לא התבססה עדיין הנורמה החרדית המאוחרת יותר, שלפיה הבחורים החרדים, רובם ככולם, לומדים עד גיל מבוגר – תחילה ב"ישיבה קטנה" (דהיינו עד גיל 17 לערך), לאחר מכן ב"ישיבה גדולה", עד לנישואיהם, ואחרי הנישואים הם הופכים לאברכים ועוברים ללמוד ב"כולל".

11 ארנוולד (לעיל הערה 3), עמ' 292.

12 הרב דב כהן, וילכו שניהם יחדיו: [...] מסע מרתק בן מאה שנה בהווי היהודי בליטא, בארצות-הברית, ב'חברון' ובירושלים, מפי ומפי כתבו של רבי דב כהן, ירושלים: פלדהיים, תשס"ט, עמ' 315-316.

13 הרב איסר זלמן מלצר (1870-1953) היה יו"ר מועצת גדולי התורה, ו"אבן האזל" הוא ספר החידושים הידוע שלו. הרב דב כץ שימש לאחר מכן, בין היתר, מנהל בתי הדין הרבניים. הרבנים אליעזרי ואפשטיין שימשו לאחר מכן דיינים.

יש לזכור כי באותן השנים הקיף חוק לימוד חובה התש"ט-1949 רק את הלימודים עד סיום כיתה ח'. רק ב-1968 הוחלט להרחיב מעט את החוק, גם לכיתה ט'. בשנות המדינה הראשונות לא למדו רוב התלמידים בתיכון כלל, וגם רוב החרדים לא למדו בישיבה קטנה, ופנו כבר בגיל צעיר, כמו רוב בוגרי החינוך היסודי, לשוק העבודה. ברור היה כי הבחורים האלה אינם מתאימים לחזור בעתיד ללימוד אינטנסיבי על ספסלי הישיבות הגדולות, שהיו מוסדות אליטיסטיים והרמה הלימודית בהן הייתה גבוהה.

יתרה מזו, כבר ראינו כי במלחמת העצמאות התגייסו רוב החרדים, ואף לא מעטים מבני הישיבות. הדבר נבע מתחושת החירום והסכנה הקיומית שריחפה על היישוב היהודי בארץ ישראל, אבל גם מהלך רוח אידאולוגי שנמשך גם לאחר המלחמה. באותן השנים הזדהו החרדים הרבה יותר עם מדינת ישראל ועם צה"ל, כך שהגיוס לשורותיו היה עבור רבים מהם מהלך טבעי ומתבקש.¹⁴

דוגמה בולטת של חרדי שכבר למד בישיבה ובחר באמצע שנות ה-50 להתגייס היא שלמה אלכסנדר לוונשטיין, בנו של מאיר דוד לוונשטיין, שהיה חבר הכנסת מטעם אגודת ישראל. שלמה אלכסנדר חבש את ספסליהן של כמה ישיבות, האחרונה שבהן ישיבת פוניבו' היוקרתית, שבבית המדרש שלה למד שלוש שנים. בגיל 19 התגייס לוונשטיין לנח"ל המוצנח והיה מפקד כיתה. הוא נהרג במבצע קדש, בקרב המיתלה.¹⁵

מנקודת מבט חרדית, גיוס צעירים חרדים רבים לצה"ל העמיד אותם בסכנה רוחנית, ורבים מהם אכן "יצאו בשאלה".¹⁶ כדי להתמודד עם סכנה זו הוקם הנח"ל החרדי, לכלל המאוחר בראשית 1951.¹⁷

1. הנח"ל החרדי בגלגולו הראשון

14 ראו בעבודת הדוקטור, להלן הערה 40.

15 יזכור - אתר ההנצחה לחללי מערכות ישראל, משרד הביטחון.

16 מנחם פרידמן, החברה החרדית: מקורות, מגמות ומהליכים, ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות, 1991, עמ' 70-73.

17 "כנס דחוף של חברי גרעין הנח"ל של צעירי אגודת ישראל" [מודעה], מעריב, 21 בינואר 1951, עמ' 4. הכנס התקיים יומיים לאחר מכן בתל אביב.

תולדות הנח"ל החרדי הישן לא זכו עדיין למחקר מקיף,¹⁸ אך אציין כאן כמה ציוני דרך. ראשית המפעל בגרעיני נח"ל שהקימה לא רק מפלגת פא"י (פועלי אגודת ישראל) המתונה, כי אם גם צא"י (צעירי אגודת ישראל), הסיעה האידאולוגית יותר באגודת ישראל, שהתעמתה בריש גלי עם הציונות.

ככל הנראה חלה ירידה בפעילות הנח"ל החרדי בסוף שנות ה-50,¹⁹ ובסביבות 1960 יזם הרבי מוויז'ניץ את החייאת המסלול עבור בחורים המתקשים להישאר בבית המדרש. הרב משה ארנסטר, חתנו של הרבי, פנה לבן-גוריון ובעקבות זאת נפגש איתו בבקשה להקים יישוב יצרני, ובמסגרתו גם גרעין נח"ל, בעמיעוז, מושב נטוש ברובו בחבל הכשור. היוזמה אכן יצאה אל הפועל, אך השהות ביישוב המרוחק, בלא קהילה תומכת, יצרה קשיים רוחניים. כעבור זמן קצר עברה הפעילות למושב החרדי קוממיות, הסמוך לקריית גת.²⁰ בהמשך הצטרפו לגרעיני הנח"ל גם חסידי חב"ד וגור. בשנת 1968 הפך כפר הנוער "חזון יחזקאל" של צא"י, הסמוך לקוממיות, ליישוב הקהילתי אלומה, ויושב בידי גרעיני הנח"ל ובוגריו. ועדת השרים שהוקמה באותה השנה בעניין שירות תלמידי ישיבות בצה"ל מתחה ביקורת על כך שבעת השהות בקוממיות עובדים החיילים בליטוש יהלומים ומקבלים על כך שכר.²¹

בשנת 1973 עברה פעילות הנח"ל ליישוב הנטוש קדמה, גם הוא לא רחוק מקוממיות, ושמו שונה ל"אור משה", על שם משה בלוי. גרעינים נוספים גויסו לנח"ל עד סוף 1975,²² וייתכן שגם מעט לאחר מכן.

חיילי הנח"ל החרדי היו מעורבים בהגנה על ביטחון המדינה, וכמה מהם שילמו על כך בחייהם. במלחמת ששת הימים נהרג החייל יוסף רחמילביץ', וכמה חודשים לאחר מכן נהרגו שניים נוספים בהיתקלות עם מחבלים סמוך לגשר

18 ראו לעת עתה מנחם קרן, "החיילים של הרבי מוויז'ניץ: תולדות הנח"ל החרדי", עת-מול 255 (תשע"ח), עמ' 27-30; זאב דרורי, בין אמונה לצבא: גודד הנח"ל החרדי - סיכונים וסיכויים, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2005, עמ' 23-25; טלי פרקש, "נופלים בין הכיסאות" ynet, 19 באפריל 2010.

19 שלמה סופר (ירושלים), "נח"ל - צו השעה", דגלנו, ניסן תשכ"א, עמ' יא.

20 ניסים פרץ ושאל כהנא, "שיתוף הפעולה של בן גוריון וה'אמרי חיים' להקמת הנחל החרדי", כיכר השבת, י"ט בתמוז תשע"ו, 25 ביולי 2016. בכתבה הובאו תצלומי המסמכים המקוריים שעליהם מתבססים המחברים.

21 יוסף גליק, "המסמכים הגנוזים נחשפים: כש'אגודת ישראל' ביקשה להרחיב את הנח"ל החרדי - והממשלה סירבה", בחדרי חרדים, 4 באפריל 2018.

22 דגלנו, תשרי תשל"ו, עמ' יט, מדווח על הצטרפות גרעין חדש למסלול.

דמיה שבבקעת הירדן.²³ בדצמבר 1970 נהרגו שלושה חיילי הנח"ל החרדי באסון שהתרחש בנאות הכיכר, שבו מחצו סלעים חדר אוכל צבאי והרגו 20 איש. שבעה חברי גרעין ובוגרי גרעין נוספים נהרגו במלחמת יום הכיפורים.²⁴

בסוף שנות ה-70, לאחר שכבר התפשטה הנורמה החרדית של לימודים בישיבה קטנה ולאחריה בישיבה גדולה, ולאחר שבוטלו ב-1977 המכסות של הסדר "תורתו אומנותו" (כפי שיפורט להלן), לא היה עוד צורך בנח"ל חרדי, והוא נסגר. בשנת 1999 הוקם שוב הנח"ל החרדי, אולם הפעם לא באה היוזמה מהממסד החרדי, אלא מגורמים רשמיים ששאפו לעודד גיוס של צעירים חרדים.

ג.

מלחמת ששת הימים

אין בידינו מספרים רשמיים על היקף דוחי הגיוס במסגרת הסדר "תורתו אומנותו" בעת מלחמת ששת הימים ובשנות ה-60 בכלל. עם זאת, ביחס לשנה שאחרי המלחמה, 1968, נוקבים מקורות

שונים במספרים שבין 4,000–5,000 דחיות גיוס.²⁵

מלחמת ששת הימים עוררה התלהבות פרו-ציונית ניכרת בציבור החרדי במשך שנתיים לפחות. התקשורת החרדית התמלאה בדימויים תנ"כיים, בהערכה רבה לחיילי צה"ל, בהתפעמות מהניסים במלחמה, בהתרגשות מהמקומות הקדושים ששוחזרו, ואפילו באמירות מפורשות כי מדובר בסיומה של הגלות ובראשיתה של הגאולה.²⁶

23 על שלושת אלו: יעקב בן משה, השלושה שלא יספו, לזכרם של שלושת חיילי הנח"ל החרדי [...], תל אביב, תשל"א. פרסום זה לזכרם יצא בהוצאת הנח"ל החרדי של צא"י.

24 דגלנו, כסלו-טבת תשל"ה, עמ' ג. שמות כל הנופלים מפורטים אצל פרקש (לעיל הערה 18).

25 בידיעות אחרונות, 25 בינואר 1968, עמ' 20, מובאת הידיעה שסגן השר הדתות, חה"כ בנימין שחור, אמר בישיבה של הנהלת המפד"ל כי מספר בחורי הישיבות הדוחים את גיוסם "נע סביב 4,000". בנימין נויברגר (הנ"ל, דת מדינה ופוליטיקה, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשנ"ד, עמ' 117), מציין את המספר 5,000, אולם במקורות המובאים שם אין מספרים על שנה זו. נעמי מי עמי, גיוס תלמידי ישיבות לצה"ל וחוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם ("חוק טל"), ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אדר תשס"ז, עמ' 3, נוקבת במספר 4,700. גם את הנתון הזה לא הצלחתי למצוא במקורות המצוינים שם.

26 ראו בפירוט, יאיר הלוי, "תגובות הזרם החרדי המרכזי למלחמת ששת הימים", עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"א.

גם גיוס החרדים לצבא התגבר במידה מסוימת. דוגמה לכך הוא יצחק לבנשטיין, בן להורים ניצולי שואה מהונגריה, אנשי חוג חת"ם סופר בכני ברק. יצחק למד בישיבה קטנה בקריית צאנז. הוריו מספרים שלאחר המלחמה "היה לאדם אחר". עם חבריו לחרד האזין במשך ימי המלחמה לרדיו וקרא עיתונים. בעקבות כך התגייס לצה"ל חודשיים לאחר המלחמה. לבנשטיין, וכן חיים שרעבי, היו שני חיילי הנח"ל החרדי הנזכרים לעיל, שנהרגו בקרב עם מחבלים סמוך לגשר דמיה בבקעת הירדן.²⁷ בדיווח ב"דגלנו", עיתונה של תנועת צא"י, שכאמור הפעילה את הנח"ל החרדי, נאמר כי השניים התגייסו לנח"ל אחרי סיום המלחמה האחרונה, "ואולי בהשפעת [ההרגשה במקור] המלחמה האחרונה".²⁸

זמן לא רב לאחר מלחמת ששת הימים החלה מלחמת ההתשה. המתח הביטחוני הוביל להחלטה של ועדת השרים לביטחון להאריך את השירות הסדיר לגברים מ־30 ל־36 חודשים.²⁹ בו בזמן החלו להישמע קולות שדרשו לגייס את בחורי הישיבות במענה לנטל הביטחוני הגובר. הקולות האלה הגיעו ממקורות מגוונים, ובהם הליגה נגד כפייה דתית, חוגים מתונים בציונות הדתית ומאמרים בתקשורת הדתית והחילונית. דווקא שר הביטחון דיין אמר בעניין זה: "לא הייתי מציע למדינת ישראל להסתבך עם חוגים המאמינים אמונה שלמה בלימוד התורה ולגייס אותם על כרחם לצה"ל".³⁰

עם זאת, בעקבות הסערה הציבורית הוקמה ועדת שרים לבחינת הסוגיה, בראשות דיין. הוועדה החליטה כמה החלטות, אולם בעיקרו של דבר הותירה את המצב על כנו. בעקבותיה נקבעה גם מכסה – שלא יצטרפו להסדר יותר מ־800 בחורים חדשים בכל שנת גיוס.³¹

27 ישראל ארליך, במעלות גבורים: לדמותם של ליו מגבורי מלחמת ששת הימים ולאחריה הי"ד, תל אביב: מורשת, תשכ"ט, עמ' 181–188.

28 "נפלו על משמרת ארצנו הקדושה", דגלנו, תשרי-מרחשוון תשכ"ח, עמ' ז. גיוס מסוים של חרדים בעקבות המלחמה מוזכר גם אצל משה סמט, החדש אסור מן התורה: פרקים בתולדות האורתודוקסיה, ירושלים: מרכז דינור לחקר תולדות ישראל, תשס"ה, עמ' 419.

29 ראו "46 שנים להחלטה להאריך את השירות הצבאי לגברים לשלוש שנים", בבלוג ארכיון המדינה, 9 בינואר 2014.

30 הלוי (לעיל הערה 26), עמ' 107–109. דיין אמר את הדברים בפני סטודנטים באוניברסיטה העברית, והם פורסמו למוחרת. ראו סופר הארץ, "דיין: הערבים חלשים מלצאת למלחמה בלי תמיכה נמרצת של מעצמה גדולה", הארץ, 8 בפברואר 1968, עמ' 1, 3.

31 ראו עוד להלן, שם מובא בין היתר שמספר המצטרפים החדשים למסלול "תורתו אומנותו" ב־1974 היה 665 בחורים. סביר להניח שקודם לכן היו המספרים נמוכים יותר.

.T מלחמת יום הכיפורים

האירוע ההיסטורי בעל הדמיון הרב ביותר למתקפת הפתע של החמאס על ישראל בשמחת תורה תשפ"ד הוא פרוץ מלחמת יום הכיפורים, 50 שנה בדיוק קודם לכן. גם מלחמה זו ראשיתה בטרואמה קשה ובתחושת מחדל שהביאו לחששות קיומיים. גם אז היה אפשר לראות רצון של חרדים להשתתף במאמץ הצבאי של מדינת ישראל המותקפת, גם אם בשני המקרים מדובר בהיקף מוגבל.

דוגמה בולטת לכך היא תיאורו האוטוביוגרפי של אהרן מרגלית, חרדי פגוע פוליו, משותק חלקית, שקיבל פטור מגיוס בשל מצבו הרפואי. כשפרצה מלחמת יום הכיפורים כבר היה מרגלית נשוי ואב לשני ילדים. למרות כל זאת, הוא התעקש להתנדב בשירות קרבי ככל האפשר, ועל כן נשלח לשמש נהג בחטיבת מילואים לוחמת בחזית הדרומית, משני עבריה של תעלת סואץ. חשיבותו של התיאור נובעת מכך שהוא נדפס בספר בהוצאה חרדית מובהקת, הוצאת "המודיע", ומכך שהספר היה רב מכר, שזכה ליותר משלושים הדפסות, ואף לתרגום לאנגלית³² ולידיש, ולספרות נלווית נוספת. כך מספר מרגלית:

פרק חיים נוסף וגדוש אירועים אכווץ כאן לפיסות זעירות [...] המדובר בהתגייסותי לצבא בשעה של חירום [...] כמוכן שעשיתי "שאלת חכם" [...] עשרות שנים חלפו מאותה תקופה, דורות ירדו ונסיבות השתנו ולא לטובה. ברור שאין כל השוואה בין הצבא של היום לצבא של אז, בין ההוראות שניתנו לשואלים ששאלו דעת תורה באותה תקופה לשואלים היום. שאלו אבותיכם ויגידו לכם, זקניכם ויאמרו לכם.³³

יצחק דרקסלר, חייל שריון חרדי תושב בני ברק, לחם כאיש מילואים במלחמת יום הכיפורים וסבל מכוויות קשות ביותר לאחר שהטנק שלו ספג פגיעה ישירה

Moshe Gutman, *As Long as I Live: The Life Story of Aharon Margalit*, 32 Jerusalem: Feldheim, 2014 (12th edition), p. 186

33 משה גוטמן, **אתה לך: סיפורו של אהרן מרגלית**, מהדורה שלישית, טבת תשע"א, עמ' 51; מהדורה שנים עשר, כסלו תשע"ב, עמ' 58-59. המהדורה הראשונה יצאה בכסלו תשע"א. אני סבור שההדגשה של הכותב שהנסיבות השתנו מאז נובעת בעיקר מהקושי של הציבור החרדי לעכל כעבור זמן את ההתנדבות לשירות בצבא, ולא משינויי נסיבות מהותיים.

ברמת הגולן. עד סוף ימיו פעל דרקסלר למען זכרם של חללי צה"ל החרדים.³⁴
בריאיון מ-2013 סיפר דרקסלר עד כמה היה השירות בצה"ל מקובל בזמנו:

גרתי ברחוב יחזקאל, בסך הכל סמטה קטנה בבני ברק, אבל במלחמת יום כיפור היו ברחוב שלנו חייל שנהרג, חייל שנפל בשבי ואני הפצוע [...] היום בכל בני ברק בקושי תמצאי שלושה חיילים. לשני חברי כנסת חרדים נהרגו ילדים בקרב. הבן של יעקב מזרחי במלחמת יום כיפור והבן של מאיר דוד לוונשטיין במבצע סיני. לא כמו היום, שלא נותנים לחיילים חרדים להיכנס לישיבה, אז הרכבים בכבודם ובעצמם שלחו את הבחורים אל הצבא וההורים ביקשו מהבנים להתגייס כדי שיוכלו לעבוד ולפרנס את משפחותיהם [...] במלחמת יום כיפור נהרגו 11 חיילים חרדים מתוך מחזור של 100 חיילים באותה שנה, ונפצעו מאות. חייל חרדי אחד קיבל את עיטור המופת כשקפץ על רימון ונהרג במזח.³⁵

אכן, דוד, בנו של חבר הכנסת לשעבר מטעם אגודת ישראל, יעקב מזרחי, שירת בנח"ל החרדי ונהרג בהיותו חייל מילואים בקרבות הבלימה במלחמת יום הכיפורים, כאשר גם הטנק שלו (כמו זה של דרקסלר) ספג פגיעה ישירה, סמוך לנפח שברמת הגולן. דרקסלר דייק למדי גם בדבריו על החייל החרדי במוצב המזח. מדובר במשה יצחק טובל, חייל בנח"ל החרדי מבני ברק שהתנדב לנח"ל המוצנח, גם אם העיטור שקיבל על מעשה הגבורה שבו הקריב את חייו היה צל"ש הרמטכ"ל ולא עיטור המופת.³⁶ ואכן, חרדים רבים נהרגו במלחמה, ובהם, כאמור, שבעה מהנח"ל החרדי. עבור החיילים החרדים הוציא שוב "דגלנו", ביטאון צא"י, גיליון מיוחד של "דגלנו למגויסים". באתר "יזכור" מנויים למעלה מ-40 תושבי בני ברק שנפלו במלחמת יום הכיפורים. חלקם, על פי קורות חייהם, לא היו חרדים וגם לא גדלו בבית חרדי (שהרי בבני ברק חיו בשנים האלה גם חילונים ודתיים לאומיים לא מעטים), אולם רבים אחרים היו חרדים.

34 על דרקסלר ראו קובי נחשוני, "החלל האחרון: נפטר הפצוע הקשה ממלחמת יום כיפור", ynet, 15 באפריל 2018.

35 שרי מקובר-בליקוב, "לא מתחרט", מקור ראשון, 23 באוגוסט 2013, מוסף שבת. איני בטוח לאיזה "מחזור של מאה חיילים" הכוונה, אך ניכר שדרקסלר מבקש להצביע על ההיקף הנרחב של השתתפות החרדים במלחמה.

36 ראו בעמודים של שניהם ביזכור – אתר ההנצחה לחללי מערכות ישראל, משרד הביטחון.

גם חרדים בוגרי ישיבות שירתו במילואים במלחמת יום הכיפורים. כאמור, בשנות ה־50 וה־60 עדיין לא התקבעה הנורמה החרדית של לימודים רצופים לאורך שנים, בישיבה קטנה, בישיבה גדולה ובכולל. יתרה מזו, גם בקרב מי שלמדו בישיבות ובכוללים היו מי שהחליטו לצאת להתפרנס לפני גיל הפטור (שעמד אז בפועל על 35–41), וגם לא היו להם עדיין חמישה ילדים (שזיכו גם הם בפטור).³⁷ תלמידי ישיבות אלו חויבו בשירות מילואים במסגרת שלב ב, או בכניסה למסלול "מורים חיילים" וכדומה. על כן, רבים מקרב החרדים בגיל הרלוונטי גויסו עם שאר חיילי המילואים לאחר פרוץ מלחמת יום הכיפורים. רוב החרדים הצעירים שיצאו לשוק העבודה כבר עברו הכשרה צבאית קצרה, ולכן לא היה אז צורך לפתוח מסלול גיוס התנדבותי מקוצר לחרדים עובדים, מעין זה שנפתח בראשית מלחמת חרבות ברזל ויתואר להלן.

נתונים רשמיים על דחיות הגיוס של בחורי הישיבות בשנים 1970–1985 נמסרו לוועדת הכהן, ועדת משנה מיוחדת של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת שעסקה בנושא. על פי הנתונים האלה, לאורך כל התקופה האמורה חל בשנת 1973 הגידול הנמוך ביותר במספר הרוחים את שירותם ובוחרים ללמוד בישיבה, משמע רבים יותר התגייסו. ב־1971 נוספו 354 דוחי שירות (ובסה"כ 6,231), ב־1972 נוספו 165, ב־1973 – 84 בלבד, וב־1974 – 320 (ובסה"כ 6,800). יושם לב כי אין מדובר בכל השנתון החדש של דוחי השירות, אלא רק בגידול הכולל במאגר הרוחים, ולצד המצטרפים יש גם נגרעים, ממגוון סיבות. את מספרי המצטרפים בשנתון החדש אנו יודעים רק מ־1974, והם יוזכרו להלן.

לוועדה נמסרו נתונים גם על מספרם של דוחי השירות שהפסיקו את לימודיהם בישיבות וגויסו לשירות חובה או מילואים, על פי גילם בעת הפרישה, אולם הוועדה עצמה מציינת כי רובם של המתגייסים האלה הגיעו מישיבת מרכז הרב, שרוב תלמידיה דחו גם הם את שירותם אך רובם המוחלט התגייסו אחר כך. מרכז הרב היא ישיבה ציונית דתית ולא חרדית, ועל כן אינה רלוונטית לדיון הנוכחי.³⁸

37 הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות ("ועדת טל"), דין וחשבון, ניסן תש"ס, עמ' 26–27.

38 על פי נתונים שנמסרו לוועדת המשנה של ועדת החוץ והביטחון ונכללו בדוח הוועדה שפורסם ב־1988 (לעיל הערה 8), עמ' 5–6. הנתונים מרוכזים גם אצל בנימין נויברגר, דת, מדינה ופוליטיקה, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשנ"ד, עמ' 112.

סביר להניח שהנתונים האמורים הושפעו מגורמים נוספים, אולם עובדה היא שב־1973 הייתה ירידה של ממש בקצב הגדילה של דוחי השירות במעמד "תורתו אומנותו", גם אם גם בשנה זו גדל המספר.

מעבר לשירות בצה"ל השתדלו חרדים לתרום למאמץ המלחמתי במהלך מלחמת יום הכיפורים גם בדרכים אחרות. פורסם, למשל, כי מאות בחורי ישיבות עמדו בתור לתרומת דם בירושלים, ותצלום של חרדים תורמי דם הופץ בידי לשכת העיתונות הממשלתית.³⁹

למרות כל זאת, אפשר לקבוע שגל הסולידריות האמור לא הוליד תהליך ארוך טווח של התקרבות למדינה או לצה"ל. כפי שראינו, מלחמת ששת הימים הביאה את הציבור החרדי לפרץ פרו־ציוני משמעותי הרבה יותר מזה שהתחולל לאחר מלחמת יום הכיפורים.⁴⁰

מלחמת יום הכיפורים והפנמת הסכנות הביטחוניות המרחפות על מדינת ישראל העלו שוב לדין הציבורי את סוגיית שירות בחורי הישיבות, אולם בפועל לא חלו שינויים. יתרה מזו, ב־1975 ביטל שר הביטחון שמעון פרס את ההגבלה על כניסת מוסדות חדשים להסדר "תורתו אומנותו". הגבלה זו נקבעה גם היא ב־1968, בניסיון לבלום מעט את מספר דוחי השירות.⁴¹

כבר הוזכר לעיל כי בוועדת השרים שהוקמה ב־1968 הוטלה מכסה של 800 מצטרפים חדשים מדי שנה בשנה להסדר "תורתו אומנותו". המכסה בוטלה אחרי כניסת החרדים לקואליציה ב־1977, אולם בנתונים המופיעים בדוח ועדת טל (2000) אפשר לראות שכבר בשנת 1976 היה מספר המצטרפים 866. קודם לכן היו המספרים נמוכים יותר (665 ב־1974, 783 ב־1975). אם כן, מעולם לא היו בחורים שנמנעה מהם ההצטרפות להסדר "תורתו אומנותו" בשל המכסה. תחילה היה הביקוש נמוך יותר מן הרף שנקבע, וכאשר עבר הביקוש את הרף – התעלמו מהמכסה.⁴² בשנים הבאות בוטלו גם הגבלות נוספות, כגון על

39 בית יעקב – ירחון לענייני חינוך, ספרות ומחשבה, 165–166 (תשרי תשל"ד), עמ' 30, 40.

40 ראו בהרחבה גם יאיר הלוי, "מהפכת החרדיות החדשה בשנות השבעים", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר־אילן, תש"פ.

41 אלמסי (לעיל הערה 8), עמ' 66.

42 כך מצוין בפירוש בדוח ועדת טל (לעיל הערה 37), עמ' 14, הערה 6. הנתונים מאותן שנים מובאים שם, עמ' 64.

הצטרפות בוגרי תיכונים (דהיינו בוגרי החינוך הדתי-לאומי) וחוזרים בתשובה למעמד "תורתו אומנותו".

מהסקירה ההיסטורית עולה שכפי שראינו בשנה האחרונה, כך גם בעבר, לאחר סיומן של מלחמות עלתה על הבמה הציבורית סוגיית גיוס החרדים ביתר שאת, אולם בפועל לא התחולל שינוי של ממש.

ה. השפעתן המוגבלת של המלחמות על היקפי הגיוס

מדוע לא הותירו המלחמות, ובפרט מלחמת יום הכיפורים, חותם עמוק יותר על דפוסי הגיוס של הצעירים החרדיים, ומדוע לא חזר על עצמו הגיוס הנרחב שאפיין את מלחמת העצמאות?

תהליך דומה התרחש בשנה האחרונה.

סמוך לפרוץ מלחמת חרבות ברזל התגייסו מאות חרדים שכבר יצאו לשוק העבודה לטירונות קצרה ולאחריה הצטרפו למאגר משרתי המילואים.⁴³ מספרם של המגויסים האלה לא היה גדול ביחס לכלל החברה החרדית, ובכל זאת, משיחות שערכתי איתם באותה תקופה עלה כי בעקבות המלחמה השתנה משהו ביחס החברה אל החייל החרדי. חיילים אלו הסתובבו בחודשים ההם לבושי מדים ונושאי נשק ברחובות וכייושבים החרדיים, וחלקם היו חברים בכיתות הכוננות. בניגוד לעוינות כלפי חיילים חרדים בעבר, הם דיווחו על יחס אוהד וחיובי, שנבע ללא ספק מתחושת החירום ומהחששות שהולידה המלחמה.⁴⁴ ראשי ישיבות מלב ה"מיינסטרים" של אגודת ישראל ושל דגל התורה (גם אם לא מי שמשתייכים לפלג הירושלמי) טרחו לתת שיעורים למגויסים החדשים, דבר שקשה היה לדמיין קודם לכן.

לא מעטים ציפו כי הלך הרוח הזה יהיה סימן לבאות, גם ביחס לצעירים חרדיים בגיל שירות חובה, שבגיוסם יש תועלת משמעותית הרבה יותר לצה"ל ולביטחון המדינה. אולם למצפים כך נכונה אכזבה. במחזור דצמבר 2023 התגייסו 188

43 ראו סקירתו הרחבה של אליעזר הירון, **צבא, חרדים ומלחמת חרבות ברזל: האומנם שינוי מגמה?**, נייר עמדה, ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות, 12 בנובמבר 2023.

44 ראו גם מאמרה של שלומית רביצקי טור-פז ומאמרם של אסף מלחי ורועי לחמנוביץ בקובץ זה, וכן אלישיב רייכנר, **"בעבר הייתה לי החלבטות קשה אם להגיע הביחה במדים. מאז 7 באוקטובר זה השתנה"**, מקור ראשון, 11 בינואר 2024.

צעירים חרדיים בגיל שירות חובה למסלולים הייעודיים לחרדים, מסלולים קרביים בעיקרם, ובראשם גדוד "נצח יהודה". מספר זה היה רק 85% מיעד הגיוס, שלא התמלא, ומדובר בעלייה קלה בלבד ביחס למחזור המקביל בשנת 2022.⁴⁵ ואם לא די בכך, לנוכח ניסיון העבר מסתבר שרבים מ־188 הבחורים שהתגייסו גדלו אומנם בבית חרדי, אולם זיקתם לחברה החרדית כיום מוגבלת.⁴⁶

יושם לב כי כך היו פני הדברים עוד ב־2023, חודשים לפני פסיקות בג"ץ האמורות שעצרו את התקציבים לבחורי ישיבות בגיל גיוס וקבעו כי על צה"ל להתחיל בגיוסם, לנוכח פקיעת החוקים שהסדירו קודם לכן את אי־הגיוס. הפסיקות האלה חידרו את המתח בציבור החרדי בנושא הגיוס.

סיכום

סקירה של מגמות גיוס החרדים במלחמות ישראל לאורך רוב השנים מלמדת על דפוס חוזר. כאמור, במלחמת השחרור רק מיעוטו של הנוער החרדי למד בשיבות, וגם בקרב מיעוט זה היו רבים שהתגייסו בכל זאת. בהמשך הלך והתקבע מעמדן של הישיבות, וכבר במלחמות ששת הימים ויום הכיפורים, כמו בעת האחרונה במלחמת חרבות ברזל, חלו תהליכים דומים בעיקרם: במהלך המלחמה ומעט אחריה חלה התקרבות והתחזקה הסולידריות החרדית עם המדינה השרויה במלחמה מסוכנת. ההתקרבות והסולידריות השפיעו במידה מסוימת על גיוס בפועל, אולם מי שציפו להיקפי גיוס רחבים יותר נחלו אכזבה. עד מהרה שבו הדברים למסלולם.

נראה שהסיבה להשפעה קצרת הטווח האמורה היא הפער בין זרמי עומק לבין אירועים חד־פעמיים, טראומטיים ככל שיהיו. ייתכנו כמובן אירועים חזקים במיוחד, אירועים שיש בהם שינוי סדרי בראשית. כזאת, למשל, הייתה השואה, שהובילה לשינויים דרמטיים בדמוגרפיה של העם היהודי. אם קודם לכן חיו רוב היהודים במזרח אירופה, לאחר השואה עבר מרכז הכובד הדמוגרפי לאמריקה ולישראל. לשינוי כזה חייבת להיות השפעה דרמטית לטווח ארוך. אולם כאשר מדובר באירוע חד־פעמי שאיננו משנה סדרי בראשית, ובסופו של דבר סדרי

45 יאיר אטינגר, "נחונים מאכזבים: גיוס החרדים במחזור הראשון – פחות מהיעד", אתר כאן, 3 בינואר 2024.

46 ראו הירן (לעיל הערה 43).

החיים שלאחר האירוע דומים במהותם לאלה שלפניו – השפעת האירוע הולכת ומתפוגגת עם הזמן והחיים שבים להיות מושפעים מזרמי העומק.

גם בראשיתה של מגפת הקורונה היו מי שסברו כי זעזוע גדול כל כך עתיד לחולל שינויים עמוקים בחברה החרדית. בסופה של המגפה התברר כי החיים שבו בעיקרם למסלולם הקודם, גם אם היו מגמות שהתחזקו בצפיבור החרדי בעקבות המגפה, כמו החשיפה לאינטרנט ועבודה מהבית של נשים חרדיות המועסקות בחברות היי־טק.

מהם אפוא זרמי העומק שהשפעתם רבה הרבה יותר מן האירועים החד־פעמיים? תיאור נרחב של המגמות האלה חורג מהיקף מאמר זה, ועל כן הם יוצגו כאן אך בקיצור. בעשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל היה הזרם החרדי המרכזי פרו־ציוני הרבה יותר, פתוח ומשתלב יותר בחברה הישראלית בהשוואה למציאות שאנו מכירים היום. מידת הפתיחות וההשתלבות באה לידי ביטוי רחב הרבה יותר מסוגיות כמו היחס למדינה והגיוס לצה"ל. באותן שנים היה לעסקנים החרדים (פוליטיקאים ועיתונאים) כוח רב הרבה יותר, כוח שעבר בהמשך לרבנים הבולטים ביותר, "גדולי הדור". הציבור החרדי היה פתוח יותר במגוון תחומים: רבים התגוררו בשכונות מעורבות, ואף בבניינים מעורבים, עם דתיים לאומיים וחילונים; עבדו לפרנסתם במקומות עבודה חילוניים; צרכו תקשורת ותרבות חילונית; דפוסי הלבוש היו פתוחים יותר, ועוד.

כל אלו אפיינו את מה שאני מכנה "החרדיות הישנה". בראשית שנות ה־70 התחוללה "מהפכת החרדיות החדשה", שבמהלכה ולאחריה התקבעה האידאולוגיה החרדית המוכרת לנו כמידה רבה עד היום. היחס הרשמי למדינת ישראל הפך למסויג הרבה יותר, הכוח שהיה בידי העסקנים עבר לידיהם של גדולי הדור והאדמו"רים, והפתיחות המתוארת לעיל הלכה ונמוגה.⁴⁷

השינוי הזה התחולל משתי סיבות עיקריות. הראשונה היא התהליכים הפנימיים בתוך הציבור החרדי: עם השנים הלכה והתגבשה "חברת הלומדים", ובשלב זה כבר גדל והבשיל דור חדש של ר"מים (ראשי מתיבתא, כלומר רבנים המלמדים בשיבות) צעירים, אברכים ובחורי ישיבות. החרדיות החדשה היא חרדיות ישיבתית, המנוגדת לזו הישנה, ה"בעל־ביתית" (כלומר זו השייכת ל"בעלי בתים"), ומדובר בשינוי מרחיק לכת. הסיבה השנייה כרוכה בהשפעות חיצוניות.

47 על החרדיות הישנה והמהפכה, ראו בעבודת הדוקטור שלי, הלוי (לעיל הערה 40), שבה אני מרחיב גם על גורמי המהפכה; וכן בנימין בראון, חברה בתמורה: מבנים ותהליכים ביהדות החרדית, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, תשפ"א, עמ' 18–23.

בשנים ההן חלו תמורות משמעותיות בחברה הישראלית בכללותה, והיא הושפעה מצידה גם מהלכי רוח מערביים חדשים. את האידאולוגיה הלאומית והפרטיקולרית החליפו רעיונות ליברליים ואוניברסליים. בנסיבות האלה, כאשר חלה נסיגה מסוימת מהאתוס הציוני הישן, היה קשה לצפות שהחברה החרדית תיוותר פרו־ציונית כפי שהייתה. הרעיונות הליברליים החדשים נחשבו איום גובר על החברה החרדית וחזקו בה את תחושת הצורך בהתגוננות.⁴⁸

אם כן, בעקבות המהפכה הזאת החלו להתחזק בציבור החרדי, עוד לפני מלחמת יום הכיפורים, מגמות של הסתגרות משאר הציבור הישראלי, וגם של הסתייגות מהמדינה. הטראומה החזקה בראשיתה של מלחמה זו חיזקה עוד יותר את התוכנה החרדית שהמלחמה פרצה בשל עמדת "כוחי ועוצם ידי" של הציונות החילונית, כלומר משום שהיא סמכה על עצמה ועל כוחותיה במקום לבטוח בקב"ה.⁴⁹ גל החזרה בתשובה שלאחר המלחמה חיזק גם הוא את הביטחון העצמי החרדי ביחס לצדקת הדרך.⁵⁰ אם כן, במלחמה עצמה התגלו באופן טבעי סולידריות ורצון להתנדב ולסייע, אולם מיד לאחר מכן ההסתגרות החרדית רק התחזקה. הסתגרות זו עודנה חזקה ומשמעותית גם כיום, כעבור 50 שנה, משום שבעיקרו של דבר שתי הסיבות שהובילו למהפכה עדיין רלוונטיות.

עם זאת, במיוחד בעשור האחרון, מתגברת תנועה נגדית. בשנים שעברו ממלחמת יום הכיפורים הכפיל הציבור החרדי את עצמו פי כמה וכמה. המגזר החרדי נעשה גם מגוון הרבה יותר ומתחוללות בו מגמות סותרות. חלקים בזרם החרדי המרכזי (כגון הפלג הירושלמי שבקצהו) מקדשים מלחמה מול המדינה ומוסדותיה, אולם חלקים אחרים נוטים יותר להשתלב, בעיקר מסיבות כלכליות. העלייה בנתוני הגברים החרדים המשתלבים בשוק העבודה בשנים האחרונות והחשיפה הגוברת לאינטרנט בשנים האחרונות תומכות במסקנה שבשורה התחתונה מתגברות בציבור החרדי, גם אם בקצב מתון, מגמות נורמטיביות. נראה כי אפשר להמשיל זאת לתנועת מטוטלת: לאחר משיכה חזקה לכיוון אחד נוצר צורך טבעי בפיצוי ובאיזון.

48 שם. על שינוי הערכים בציבור הישראלי, ראו עוז אלמוג, פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית, חיפה: זמורה ביתן, תשס"ד.

49 הרב אלעזר מנחם ש"ך [צ"ל: שך], 'נחפשה דרכינו ונשובה עד ה'', דגלנו למגויסים, מרחשון תשל"ד, עמ' ב' (נרשם על ידי "אחד המאזינים").

50 בראון (לעיל הערה 47), עמ' 213-221.

גם בציבור הליטאי, שאופיו למדני יותר, אין לצפות שלאורך דורות יישארו כל הגברים כל חייהם בבית המדרש. דרישה כזאת היא אתגר קשה. קל הרבה יותר לממסד החרדי להציב קו אדום המגביל את הגיוס לצבא, ובמיוחד של רווקים, המבקשים להשיג לעצמם שידוך טוב.

המצב בפועל, כבר שנים רבות, הוא שהרוב המוחלט של הבחורים החרדיים אינם מתגייסים לשירות סדיר. עובדה זו גורמת לתרעומת רבה בקרב שאר הציבור היהודי בישראל, שרבים בקרבו רואים בה פגיעה קשה בעקרון השוויון ואף עוול מוסרי. ועדיין, אלה הם פני הדברים. ראשיתה של התופעה בהסדר "תורתו אומנותו", אולם בציבור החרדי היא הפכה למוסכמה חברתית שאיננה תלויה בעיקרה בהסדרים משפטיים. על כן רק מעטים המעוניינים להישאר בגבולות החברה החרדית מעזים כיום להתגייס עוד קודם נישואיהם, אבל רבים יותר, בהשוואה לשנות ה-80 וה-90, יוצאים מן הכלל כדי לעבוד לפרנסתם.

בעת כתיבת הדברים מלחמת חרבות ברזל עדיין בעיצומה, ואיננו יודעים כיצד ומתי תסתיים. בשלב זה של המלחמה נראה שלמרות הצער הרב והאבדות הכבדות – היא איננה משנה סדרי בראשית. כפי שראינו, היו מאות חרדים שהתנדבו לשירות מילואים, אולם לא היה שינוי של ממש בגיוס חרדים לשירות סדיר. היחס השונה לחיילים החרדים בחודשי המלחמה הראשונים השתנה לאחר פסיקת בג"ץ, המתפרשת בציבור החרדי כרצון לחלץ אותו, ולכן מחזקת את תחושת הצורך במגננה ובהתבצרות. יש להניח כי עימות חריף וחזיתי סביב נושא הגיוס יקשה על הגדלת מספר החיילים החרדים, ודאי בגיל שירות חובה. ובכל זאת, על פי המגמה הנוכחית אפשר לצפות שתמשיך השתלבות איטית של חרדים בשוק העבודה. לא בשל המלחמה, אלא בשל זרמי העומק. ייתכן שהמשך תהליך זה יביא בסופו של דבר, בשלב מאוחר יותר ולאחר הרגעת הרוחות, גם להגברה מסוימת של שיעור החרדים שיתגייסו לצה"ל.

נספח א

קריאה לגיוס של ועדת המפקד של מרכז אגו"י, ירושלים, טבת תש"ח

בה

הודעה

לנוכח השתוללות הדמים, אשר הסיפה את כל ערי ארץ הקודש ואת ירושלים, ולנוכח הסכנות המחמירות והאלכות מיום עיי צוררים, אשר אמרו לנו ונכזבים - קורא מרכז אגדת ישראל בירושלים לכל צעירי עמנו מבין כל חוגי הישוב החרדי בירושלים, לבוא ולהתייצב איש איש על משמרתו ואל תפסדו להגן על נפש ורכוש.

אחרי שהיבטחו כל הדרישות לשמירת הדת במחנות המתפקדים קדושת השבת, מאכלי כשרות, ויצירת אורה דתית על ידי הקמת חטיבות מיוחדות לצעירים חרדים,

קורא מרכז אגדת ישראל לכל איש ואיש בירושלים בני 17 עד 25 שנה

להתייצב

במפקד לישרות העם

שהוכרו עליו מטעם כל הישוב, נקבעו תחנות מיוחדות להתפקדות הנוער החרדי אשר תתגלגל עיי באי כח הצבור החרדי ושמוקמן יתפרסם לחוד.

חובה ההתייצבות חלה גם על הזכרים, ובנות ישראל כל כבודה בה מלך מיטה, וכל בית ישראל יעתירו תפילה לפני רבון העולמים לאמר די לצרות עמו ישראל וכיסי צאתנו מארץ מצרים יראנו נפלאות.

חזק ותחזק בעד עמנו ובעד ערי אלוקינו והי יעשה הטוב בעיניו.

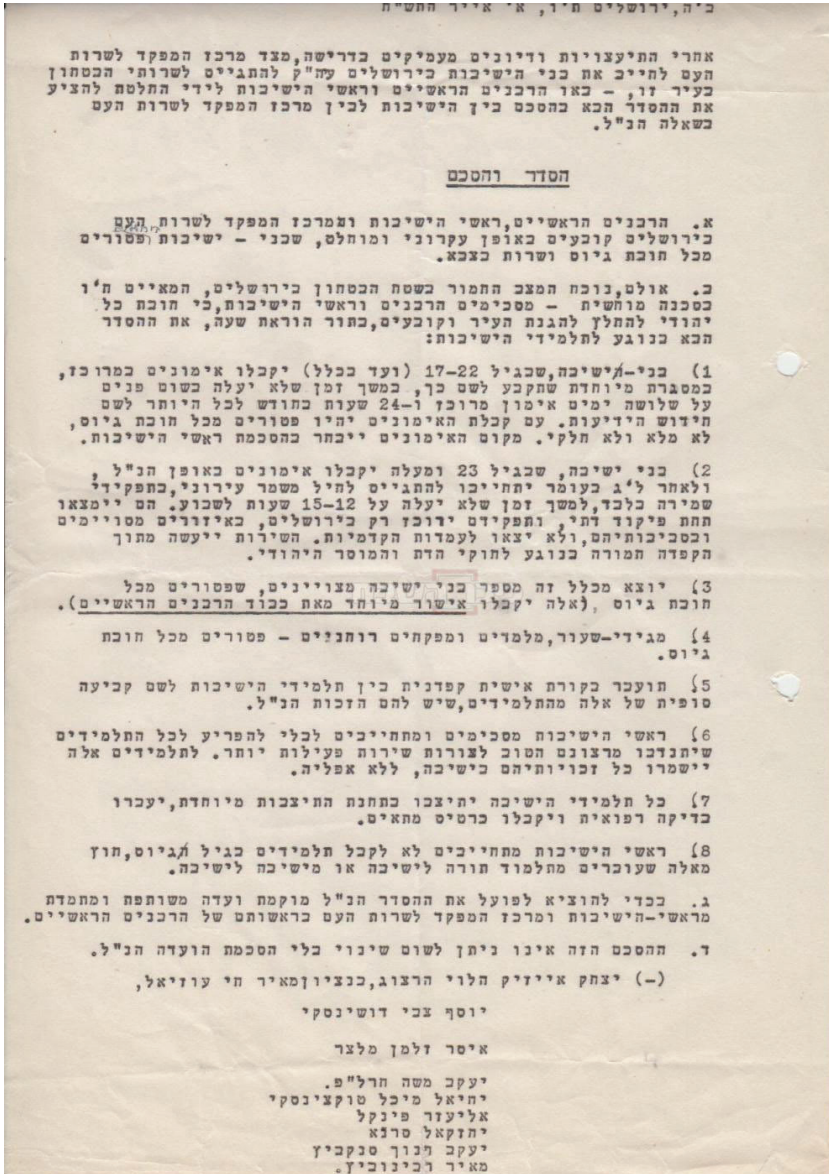
ועדת המפקד
ש"י

מרכז אגדת ישראל בארץ ישראל
ירושלים

הובא אצל ארנוולד (לעיל הערה 3), עמ' 224, וגם אצל נדב שרגאי, "לא על התורה לבדה", ישראל היום, 23 בפברואר 2017

נספח ב

ההסכם בין הרבנים לבין מרכז המפקד לשירות העם בעניין בחורי הישיבות בירושלים, א' באייר תש"ח

הובא אצל יהודה שביב, בתוך: איתמר ורפהטיג ושמואל כ"ץ (עורכים), הרבנות הראשית לישראל - שבעים שנה, ירושלים: היכל שלמה, תשס"ב, ב, עמ' 435, מתוך ארכיון המדינה, וגם בתוך: ישראל כהן, "נחשף: הסכם של ועד הישיבות והעדה החרדית עם הצבא", כיכר השבת, 26 ביולי 2017.

עשרת הדיברות Take 3 [קטע]

בנצי גולדשטיין

[...]

לא יהיו לך עמים אחרים שפלים וכוזזי חיים על פנינו.
 לא תעשה לך קבר אחים ובור לקברם בטרם עת ובדרך שאינה דרך הארץ.
 לא תותירם בממד"ם המעשנים. לא תוליכם אל הגולל ואל תאי הגזים.
 לא תובילים ברכבות משא ולא תעמד מנגד בהלקחם
 ככהמות דקות אל בית המטבחים, אל המשרפות
 ואל מנהרות המות המתפתלות כתולעים תחת האדמה.

כי אנחנו עמך זוכריך ומזכירך נושאי שמך

י ש ר א ל

בעלי משפחה, עושי חסד, טוב, חיוך, ומצוה, לאלפים ולברואיך.
 לא תתן לשפך את דמינו לשאתו על פני השדה הקצור
 כעטיף דחן, כציצה.

זכר ושמר את עם ישראל לקדשו,

לא תעשה לך מות צוחה, ואזעקה ברחובותינו, בנו.

כבר את בניך וזאטייך בני השנתים והשלוש

המתגלשים ומתנדנדים בגנות השעשועים,

יונקי בקבוק, מחבאים בארונות מאחורי בגדי החרף.

כבר את נפשם הרכה, הצפורית, לבל תראה מראות

ותשמע דברים שאין און ובריה קטנה שבעולם ראויה לשמעם.

(סבא, החילים הרעים עשו בום בום על האוטו).

כבר את נערוטיך המשרתות בצבא הגנה לישראל

למען יאריכון ימיהן וימי צאצאיהן על פני האדמה אשר אהבוה.

לא תתן בניך ובנותיך,

לא לכבות נשמתם כנתיך חשמל נשרף.

כפחם השחר מכל שחר.

לא להרצח.

לא להאגס.

לא להִתְבַּתֵּר כְּבֶשֶׁר אֶטְלִיז.
לא לְעִנּוֹת בְּהֵן בְּנֵי אָדָם.
לא תִחְמַד פְּרַחֲיָךְ, תִּרְדֵּלֶיךָ הַצְּהָבִים,
וְכִלְנִיּוֹתֶיךָ שְׁטָרִם פְּרָחוּ הַשָּׁנָה.
לא תִקַּח הָאֵם הַחַיָּה עַל הַבָּנִים
לְקַחְתָּהּ אֶל זְבוּלֶיךָ.

וְכָל הָעַם רֹאִים אֶת הַחֲרָדָה,
אֶת הַקְּבוּץ וְאֶת הַמוֹשָׁב הִירָק עֵשֶׂן.

אוֹלֵי יְבוּא אֱלֹהִים וַיִּדְבֵּר אֶתְנּוּ,
פֶּן נָמוּת.

(2024)

רשימת היצורים והיצירות

אבנר בר חמא, קרע לאומי, 2007 (עמ' 18)
 אבנר בר חמא הוא אומן ציוני דתי ומרצה בכיר לאומנות. היה יו"ר המדור לאומנות במשרד התרבות, ועמד בראשות מסלול האומנות במכללה האקדמית לחינוך "תלפיות" בחולון. זכה בפרסים רבים על עבודותיו.

רננה שלמון, מנוחת הלוחמים, 2013 (עמ' 57)
 רננה שלמון היא אומנית ומטפלת באומנות. נולדה וגדלה בכני ברק והתחנכה בחינוך החרדי.

פורת סלומון, דיבוק, 2008 (עמ' 128)
 פורת סלומון היא אומנית, אוצר ומורה, מייסדת "פרדס" - בית הספר הגבוה לאומנות. למדה בשיבות עתניאל ותקוע, ובוגרת לימודי אומנות בכצאלא. יוצרת בציור, בצילום ובמיצבי וידאו. עבודותיה מוצגות בתערוכות בארץ ובעולם.

ארז עובדיה, אזוב, 2020 (עמ' 178)
 ארז עובדיה למד אומנות במקומות רבים, ובהם בסטודיו "התחנה" בתל אביב. חזר בתשובה לפני כ-15 שנים. קשור לעולם החרדי, ועם זאת מאוד מנותק ממנו. יצירתו עוסקת בעיקר בקונפליקט הפנימי-נפשי-רוחני - בפנים ובחוץ, בעד ונגד, אהבה ושנאה.

שרה פרכר, יום הזיכרון מושק, 2021 (עמ' 257)
 שרה פרכר גדלה בירושלים במשפחה חרדית ענפה, ובגיל ההתבגרות יצאה לחיים אחרים. את חיבתה למילים פגשה כבר בילדות ומאז היא כותבת.

יהודה אייזנשטרק, אימוני חרדים בתל ארזה (עמ' 337)
 יהודה אייזנשטרק (1912-2005) היה צלם עיתונות, עיתונאי ודובר אגף הרישוי במשרד התחבורה. תצלומיו הם מהמקורות החזותיים החשובים להיסטוריה של החברה בישראל.

בנצי גולדשטיין, עשרת הדיברות TAKE 3, 2024 [קטע] (עמ' 360)
בנצי גולדשטיין הוא משורר ומטפל, בוגר ישיבות ליטאיות, מחבר ספר השירה
"במדבר תמוז" בהוצאת מוסד ביאליק. זוכה פרס אורי צבי גרינברג ופרס ארו
ביטון לשירה.

“As You Stand Silent” – Has October 7th Changed the Haredi Community?

Editor:
Shlomit Ravitsky Tur-Paz

Text Editor (Hebrew): Dafna Lavi, Lilach Tchlenov and Tamar Shaked

Series & Cover Design: AlfaBees Studio

Typesetting: Ronit Gilad

Printed by Graphos Print, Jerusalem

ISBN: 978-965-342-478-4

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2024 by the Israel Democracy Institute (RA)

Printed in Israel

The Israel Democracy Institute

4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602

Tel: (972)-2-5300-800

Website: <http://en.idi.org.il>

Online Book Store: en.idi.org.il/publications

E-mail: orders@idi.org.il

The views expressed in this book do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

Table of Contents

Contributors	7
Introduction	
Shlomit Ravitsky Tur-Paz	9
Painful, But a Bit Less? Haredi-Secular Cooperation in the War—A Field Study	
Asaf Malchi Roei Lachmanovich	19
“How Can I Bear Alone?” Involvement of Haredi Society in the War Effort: Attitude Survey—The Haredi Public and the Non-Haredi Public	
Shlomit Ravitsky Tur-Paz	59
“God Protects All the Jewish People, Even in the Darkness” The Attitude of the Haredi Rabbinical Leadership regarding Conscription in Light of the War	
Eliyahu Berkovits	129
The New Haredi Rabbinical Leadership in Wartime: Rabbi Dovid Leibel—A Case Study	
Tehila Gado	179
“In Faith and in Unity” The War in the Haredi Media—Between Haredi Identity and Israeli Identity	
Rivka Neriya Ben-Shahar	259
“We Flee with the Fear” The Reaction to the War in Haredi Women’s Poetry	
Tzahi Cohen	291

**Haredim, Conscription, and Wars: What Should We Expect Based
on Past Precedents?**

Yair Halevi 339

List of Artists and Authors 362

Introduction (English) v

Introduction

Shlomit Ravitsky Tur-Paz

A. Background

A cruel war struck Israel on the morning of Simchat Torah 5784 (October 7, 2023). It began with a surprise attack by Hamas terrorists on the Israeli communities in the western Negev. The terrorists broke through the perimeter fence around the Gaza Strip and, under the cover of thousands of missiles fired at Israel, murdered, tortured, and kidnapped hundreds of civilians and soldiers. As happened fifty years earlier on Yom Kippur morning in 1973, the sounds of prayer—“answer us today when we

appeal to you”—were interrupted by sirens that rent the heavens. Thanks to countless acts of heroism, Israel soon regained the upper hand, but the price was unbearably high.

For a while, it seemed as though the fierce polarization that had split Israel during the preceding year of protests against the constitutional crisis would fade and be scattered with the ashes of the fallen. The Ultraorthodox (Haredim) joined in the volunteering effort and embraced the soldiers, evacuees, and families of the dead and the hostages. The general public in Israel appreciated this involvement. Barriers seemed to be lowering and there was a sense that the shared pain was overcoming the walls of isolationism. The cry of the fallen was heard and all listened intensely. But was there any real change in Haredi society? The articles in this collection seek to answer this question.

B. Confrontation

The relations between Haredi society and the rest of the country (and especially Israeli-Jewish society) were confrontational even before the establishment of Israel. At a conference organized by the Israel Democracy Institute in 2024, a Haredi participant in a discussion on the conscription of Haredim portrayed Israeli history as a titanic clash between two projects:¹ the Zionist project of founding a state carried out by secular Jews, and the project of preserving the Jewish people after the Holocaust, which the Haredim took under their wing. The speaker noted that both projects were far more successful than was anticipated, leading to an inevitable clash. This version of history is outrageous, since it denies the Jewish character of Zionism and refuses to recognize the movement, based on two thousand years of longing for Zion, as one of the fertile branches that have grown from the roots of Judaism. Moreover, this approach recognizes only the Haredi interpretation of

1 [Eli Hurvitz Conference on Economy and Society 2024](#), May 21, 2024.

the “Jewish project” and rejects other manifestations of Jewish identity. Nevertheless, the speaker’s historical perspective highlights the two identities that share the stage of Israeli-Jewish history. My father and teacher, Prof. Aviezer Ravitzky, once offered a similar summary of the historical process. He argued that when Israel was established, secular politicians and scholars were convinced that Haredi Judaism was doomed to extinction: in the modern Jewish state, the Haredim would surely free themselves from the burden of Exile, stand upright, and merge into the “New Jew,” the productive laborer on the land, liberated from any yoke. At the same time, Haredi politicians and scholars believed that secular Jews would soon vanish: the Holy Land, the Holy Tongue, and the Ingathering of the Exiles would surely lead them back to the bosom of traditional Jewish observance.² Today, 76 years after the establishment of Israel, both groups are here to stay, but the confrontation between the “Jewish project” and the “Zionist project” remains fierce, tempestuous, and provocative, shaping two colliding identities.

C. Your Brother’s Blood

This confrontation seems to have reached a peak with the outbreak of war on October 7, 2023, which sharpened the lines that divide the sectors of Israeli society. The war exposed a struggle that revolves not just around Israel’s security, but also around its character, the contract between the state and its citizens, and the internal contract among its various communities. As I write this, more than a year after the war began, there has been no progress on one of the most painful and divisive issues in Israeli society, particularly in wartime: the exemption of Haredim from military conscription. When “your brother’s blood is crying out from the ground,” tears and sympathy are not enough. The Haredim must decide

² Aviezer Ravitzky, *Religious and Secular Jews in Israel: A Kulturkampf?* (English Policy Paper No. 1), Israel Democracy Institute, 1997.

whether they wish to take part in the challenge of defending the People and the Land; whether they will join with the soldiers struggling to cope with the burden; whether their voice is that of Cain, exempting himself with “Am I my brother’s keeper?” or that of Isaiah proclaiming “Here I am—send me!” and of Miriam watching over her brother “to learn what would befall him.”

The tension surrounding the conscription issue revolves around three axes: the axis of necessity, the axis of equality, and the axis of anger and resentment.

D. “The Flood”—The Axis of Necessity

The first axis—the **axis of necessity**—is pragmatic. After October 7, it became apparent that the IDF’s pool of active and reserve personnel is too small to meet its needs. The ranks of combat troops have been eroded by fatalities and injuries; the citizens called up from the reserves have borne an almost intolerable span of duty. Israel is left with no alternative. The depleted reserves must be replenished from the tens of thousands of young Haredi men currently studying in yeshivas, as well as the idle graduates of the Haredi education system. Moreover, the demographic trend is such that within 25 years the ballooning Haredi sector will constitute around one-fourth of Israel’s population and almost half of all Jews of school age. Given these forecasts, there is no realistic possibility that the Israeli economy will continue to prosper and support a strong and sophisticated military and extensive education, health, and welfare systems, while simultaneously supporting those who neither work nor serve and are funded by increasingly heavy taxes on other sectors of the population. A brief window of opportunity has opened for modifying the arrangements in order to ensure that Israel survives. In this discourse, there are no good or bad people, no right or wrong, no ideology or values. There is only the stark reality, and those who acknowledge it versus those who bury their heads in the sand and rely on miracles.

The story goes that when the late Rabbi Aharon Lichtenstein, the dean of the Har Etzion Hesder Yeshiva in Alon Shvut, was asked to justify his participation in a rabbinical conference in the United States, alongside Reform and Conservative rabbis, he responded with a parable: In the Bible, all the animals gather together twice—in Noah's ark and at the End of Days, when the "wolf will dwell with the lamb and the leopard will lie down with the young goat." He was not at the End of Days, the rabbi said; but there was a flood outside, and he did not have the privilege of refusing to board the ark with the others. Applied to our times, if on October 7 the heavens unleashed a flood, the insular yeshiva can no longer function as Noah's ark. The ark buffeted by the waves is the State of Israel and the Israel Defense Forces, where all the animals must serve together. No animal has the right to stand aloof when there is a deluge outside. During the High Court hearing on the conscription of yeshiva students, in June 2024, Justice Solberg, too, employed the metaphor of the flood. The representative of the Association of Yeshiva Students implored the justices not to adopt an "after the deluge" approach in their ruling, but to consider "the social implications of legal decisions on sensitive issues outside the courtroom" and the fear of a religious war. Justice Solberg could not hold back. Referring to the heavy burden on reserve soldiers and their families, he exclaimed, "Not 'after the flood'—the flood is now! The flood is now!"

E. "The Lemon Tree"—The Axis of Equality

The second axis, the **axis of equality**, is ideological and social. The tension here does not focus on the true security, economic, and demographic situations, but on what is fair and equal versus what infringes equality. Many Israelis are no longer willing to accept the disparities in obligations and rights between the various "tribes" that compose their society. Conversely, the Haredi claim is not that they are exempt from serving, but rather that the burden of Torah study is equal to or even heavier than the burden of military duty. The issue

is no longer how to meet the IDF's personnel needs; it also involves morality, ethics, and mutual responsibility, as well as questions related to multiculturalism and social and civic cohesion in a shared society. On the ideological axis, practical solutions alone will not be enough. There is also a need for profound change in the social contract and a renewed discussion of the concepts of minority and majority, the right to autonomy, and the right to freedom of religion, versus civic duties and the principle of equality. Maj. Gen. Moti Almoz, former head of the IDF Manpower Directorate, compared the issue of Haredi conscription to his grandfather's lemon tree in the farming community of Migdal on the shores of the Sea of Galilee. Despite years of watering and care, the tree never yielded any fruit. In his fury the grandfather stopped watering the tree. When his grandson tried to water it on the sly, the old man stopped him and said, "I watered it for years, but the tree remained stubborn. I'm not going to water it anymore. Let it produce lemons first—then I'll give it water."

F. "The Fault Lines"—The Axis of Anger and Resentment

The third axis is the **axis of anger and resentment**. The driving force behind this axis is neither practicality nor ideology, but pure emotion. Non-Haredi society struggles to understand how the events of October 7 did not lead to a greater change in Haredi society—how it quickly returned to its old routine and why the insularity concept did not collapse. The anger and resentment seem to be particularly acute among the traditional and Religious Zionist sectors, in reaction to the Haredim's use of Torah study as justification for their exemption from a defensive war. For these circles, enlistment in what Jewish law defines as a "war of obligation" intended to "save Israel from the hand of the oppressor" is a binding religious imperative. The anger and resentment are intensified by the disdain that some Haredi politicians show for the

lifestyle and Torah study of the Religious Zionist sector and their denial that it is possible to master both “the book and the sword.” Recently, several prominent Religious Zionist figures have sharply criticized their community’s historical and political alliance with the Haredim, based on the values they share. In November 2024, the religious journalist Kalman Liebskind, who lost a nephew in the war, published an article in *Maariv* entitled “A Bill of Divorce from the Haredi Sects”: “If in the past we were divided between right and left, or between religious and secular, today other fault lines divide Israeli society. There is a sector that gives versus a sector that takes; a sector that sleeps soundly versus a sector that lies awake at night.”³ In October 2024, Rabbi Tamir Granot, who lost his son in the war, addressed Haredi yeshiva students in a widely circulated video: “I am suspicious of your Torah. [...] Torah without action, without works of loving-kindness, without saving lives, without sharing in the public’s distress, is not Torah. [...] There can be no reward for such Torah.” Granot added: “This is a real alert. [...] You can still save the tens of thousands of Israelis who are sighing with pain. You can still save the honor of the Torah.”⁴ Haredim feel betrayed by the response of the Religious Zionist sector, which has turned its back on the religious-Haredi alliance; Religious Zionists feel betrayed by the Haredi public’s failure to join them in their distress.

The three axes of the public struggle for equality in military service—the discourse of needs, the discourse of values, and the discourse of emotions—leave Israeli society divided and concerned for its future, both literally and in terms of its ability to strike the delicate balance between shared and separate spaces, maintaining distinct identities while allowing for concession and compromise. The articles in this collection offer a deep examination of developments in Haredi society since the

3 Kalman Liebskind, ["Haredi Society in Israel will be Remembered for all Time for Shirking its Responsibility for our Shared Fate Here,"](#) *Maariv*, November 1, 2024.

4 Rabbi Dr. Tamir Granot, [Appeal to Haredi Yeshiva Students](#), *YouTube*, October 29, 2024.

morning of Simchat Torah 2023. Such an examination is essential for assessing the prospect of “brothers dwelling together” in the future.

G. Summary of the Articles

Has Haredi society changed due to the war, and if so—in what ways? We attempt to answer this question from seven angles: field research; public opinion polls; a review of Haredi rabbinical thought; observation of the leaders of modern Haredi society; a study of coverage in the Haredi media; the works of Haredi women poets; and the Haredi response in previous wars. These diverse perspectives paint a rich and complex picture of the behavior and worldviews of Haredi society and the ways these have been expressed during the war.

Asaf Malchi and Roei Lachmanovich examine the behavior of Haredi society in the war through interviews with Haredi men and women from various communities, many of whom volunteered in civilian programs during the war. The authors discuss the muted presence of the war experience among the Haredim, their impressive level of civilian volunteering in the early months of the war, and the limited phenomenon of the conscription of older Haredi men for a shortened term of service. They profile the tensions between Haredi and non-Haredi society, but also address the gaps that have emerged within Haredi society itself between the majority, whose stand on military conscription has not changed significantly, and the modern fringe, who are critical of the veteran leadership and feel discomfort and guilt about not sharing the burden. The authors conclude that no changes will occur in the Haredi mainstream as long as Torah study is the litmus test of Haredi male identity.

This conclusion is supported by the public opinion survey conducted by **Shlomit Ravitsky Tur-Paz** and the Viterbi Family Center for Public Opinion and Policy Research at the Israel Democracy Institute among the Haredi public and the general Jewish public on the issues of conscription,

volunteering, and leadership. The responses indicate the level of civilian volunteerism in each group, conscription rates, and attitudes regarding Haredi conscription during the first year of the war. While the Haredim generally remained steadfast in their opposition to conscription, the non-Haredi public, and particularly religious and right-wing secular Jews, underwent a significant change; a year after the start of the war, only a minority were willing to accept the status quo. Another finding is that the overwhelming majority of Haredim believe that Torah study contributes at least as much to the war effort as military service, if not more.

Two articles examine the positions of the Haredi rabbinical leadership, moving from the general to the specific. **Eliyahu Berkovits's** article examines the range of Haredi rabbinical positions on the issue of Haredi conscription in wartime. The Haredi mainstream, he writes, regards Torah study as the most important activity for defense of the Jewish people; some of its spokespersons hold that "one person who studies Torah is worth a thousand who do not." He contrasts this group with two minority positions: the isolationists, who reject any involvement with the state and its institutions, and the integrationists, who call for contributing, sharing the burden, and "shouldering the national load." Berkovits shows that despite these differences, all Haredi rabbis agree that there must be a full exemption for Torah students who are diligent in their studies and that all fear the secularizing effect of military service. There is, however, disagreement between the different streams regarding a shortened term of conscript service for older working Haredi men and the possibility of conscription in the future, after the Haredim and IDF have made certain changes and preparations.

Tehila Gado's article describes processes within the modern Haredi rabbinical leadership, with the focus on Rabbi Dovid Leibel. Gado sees the war as a crucial stage in the coalescence of this alternative leadership and its ability to respond to the changing reality. Even before the war, Rabbi Leibel led initiatives to encourage Haredi men to enter the labor market, headed a network of kollelim where working men could

continue their religious studies, and promoted the State Haredi school system. After the outbreak of the war, he took a clear stance regarding Haredi society's obligation to participate in the national war effort, established an operations center for volunteering, and began efforts to establish a Haredi brigade in the IDF. Rabbi Leibel even challenged the long-standing Haredi axiom that the Torah protects the Jews from their enemies and called for a combination of study and military service by all who live together in the "shared home." Gado sees this new model of Haredi rabbinical leadership as a return to the "Torah with Derekh Eretz" doctrine of stringent observance combined with engagement with the world, promulgated by Rabbi Samson Raphael Hirsch in Germany in the nineteenth century.

Rivka Neriya Ben-Shachar, too, examines the tension between Haredi and Israeli identity during the war. She surveyed the reflection of this tension in the Haredi media and found a significant difference between the traditional Haredi press and Haredi news websites. The newspapers tended toward seclusion and conservatism, while the websites evinced a stronger tendency to integration with Israeli society. In the newspapers, volunteering was featured mainly in the women's supplements, whereas the websites published calls for volunteering by both men and women. In addition, while the websites displayed Israeli symbols and covered the war in breadth, the newspapers focused on internal Haredi issues and highlighted their opposition to conscription of Haredim, despite their sympathy for the national pain.

Tzahi Cohen explores the Haredi response to the war from a unique perspective—the poetry in which Haredi women have chosen to express their pain. Despite the women's sociocultural distance from secular society, their poems reveal a profound identification with the pain of the war. The maternal voice they adopt facilitates identification with the pain of the mothers of the fallen, wounded, and hostages, as well as serving soldiers. The writers incorporate traditional Jewish texts, mainly the Bible and the liturgy, but give them personal and sometimes even subversive interpretations. The poems are also notable for their silence

regarding key issues such as the conscription of Haredim and Torah study.

In the last article in this collection, **Yair Halevi** looks back at the Haredi response during previous wars. He identifies a recurring pattern in which wars spark localized and temporary solidarity and identification among the Haredim but do not lead to fundamental and long-term changes in conscription patterns. The only exception was the War of Independence, when most Haredi men were not full-time yeshiva students and a majority enlisted to defend the country. Halevi concludes that one-time traumatic events, however severe, cannot generate deep currents of change. Accordingly, we should expect only the continued slow integration of Haredi men from the modern circles into Israeli society, but no change in the mainstream.

H. Living with the Crisis—Conclusion

The articles in the collection paint a broad picture: those who placed their hopes in a Haredi awakening following the war and assumed that the traumatic events of October 7 would immediately create a new reality in which Haredi men recognize the error of their insularity and report en masse to the recruitment center are bound to be disappointed. Life goes on as usual. On the other hand, those who believed that the pain of those who do serve and the murder of men and women on October 7 would not concern the Haredim, secluded in their own world, were also surprised by the intensity of their sympathy and the wave of volunteering.

To date there is no sign of a social revolution or tectonic change in Haredi society as a result of the war; only slight ripples can be detected on the surface of its more modern fringe. However, the tragedies of the war have opened paths that link the different groups in Israeli society. Israel is too small for these separate groups to split into the tribes of Judah and Israel. Israelis have no choice but to continue to struggle for a new social contract and for a fair and respectful civic partnership. They must learn

to live with the crisis, in the hope that it will lead to an opportunity for healing and repair.

I would like to thank the many who contributed to this collection: the writers who rose above the difficult reality of life during the war and took a broad and critical view of the situation; the artists who allowed us to include their works; my colleagues at the Israel Democracy Institute—Vice President Prof. Suzie Navot; Dr. Dana Blander, Research Support Manager; and Ronny Barboy, head of the Haredi Society Program—for their helpful comments; and the staff of the IDI Press for their dedication to producing the book. Heartfelt thanks, too, to Hodaya Ben-Ari for her invaluable assistance. I am indebted to you all.

תפיסת אזורחות חדשה ולידיעת ספרא וסייפא
יחדיו, או שעולם כמנהגו נוהג – אלו מסכנים
את חייהם במלחמת מגן, ואלו חובשים את
ספסלי הישיבות?

קובץ המאמרים שלפניכם מבקש לענות על
שאלה זו שבעה סוגים של מענים: מחקר שדה;
סקר עמדות הציבור; עיון בהגות רבנית חרדית;
התבוננות במנהיגות החברה החרדית המודרנית;
מעקב אחר הסיקור התקשורתי החרדי; הקשבה
לשירת משוררות חרדיות, ואף מבט לאחור אל
התנהלותם של החרדים במלחמות קודמות.
כלים מגוונים אלו יאפשרו לשרטט תמונה
עשירה ומורכבת של התנהלותה והשקפותיה
של החברה החרדית בשעת המלחמה, ולבחון
אם לצד כל הכאב שהיה מנת חלקנו בתקופה זו
נוצרה גם הזדמנות לריפוי ולתיקון.

האם השתנתה החברה החרדית בעקבות אירועי
7 באוקטובר, שמחת תורה תשפ"ד?

המלחמה אתגרה את חלום החברה המשותפת
בישראל במלוא העוצמה. קול דמי האחים
והאחיות הזועקים מן האדמה חייב את החברה
החרדית לברר מחדש את מקומה ביחס לשבטי
ישראל האחרים, וגם החברה הלא-חרדית
בישראל עסקה רבות במפת הזכויות והחובות
של האזרחים ובחווה החרדית הנדרש בין
הקבוצות. ההתנדבות הספונטנית שהתעוררה
בראשית המלחמה בקרב החרדים עוררה תחושת
שותפות ותקווה, אולם משהתעוררות זו לא
היתרגמה לשירות צבאי משמעותי התרחבה
הביקורת הציבורית והתפוררו עוד החוטים
הדקים המחזיקים את החברה הישראלית יחד.
האם חלו שינויי עומק בתפיסת העולם החרדית
נוכח המלחמה? האם נוצרה הזדמנות לעיצוב

מחיר מומלץ: 82 ש"ח

דצמבר 2024

www.idi.org.il

מס"ב: 978-965-519-478-4

0 4500001338 4

דאנאקוד 450-1338